

K L A S I K O A K

P. K. TAZITO

Analak eta Historiak I

Historiae - Annales

P. K. Tazito

9

Erroman

8

Analak eta Historiak I

ERROMAKO HIRIAN,
LEHENENGOTAN,
ERREGEEK AGINDU
ZUTEN; ASKATASUNA
ETA KONTSULATUA
LUZIO BRUTOK
EZARRI ZITUEN.
DIKTADURAK ALDI
BATERAKO
ONARTZEN ZIREN.
DEZENBIROEN
AGINTEAK ERE EZ
ZUEN PARE BAT
URTETIK GORA
IRAUN, EZTA TRIBUNO
MILITARREN AGINTE
KONTSULARRAK ERE
LÚZARO. EZ
ZINNAREN, EZ
SULAREN NAGUSIGOA
EZ ZEN LUZEA IZAN;
PONPEIOREN ETA
KRASOREN BOTEREA...

ISBN 84-88303-02-5

Euskaratzailea: Xabier Amuriza

ANALAK ETA HISTORIAK

P. K. TAZITO

Analak eta Historiak

Jatorrizko izenburua:
Annales; Historiae
Euskaratzailea: *Xabier Amuriza*
Berrikuslea: *Jesus Naberan*
Hitzaurregilea: *Carmen Codoñer Merino*

HITZAURREA

Lehen argitalpena: 2004ko urrian

© Itzulpenarena: Xabier Amuriza
© Klasikoak, 2000
Begoñako Andra Mari, 16 • 48006 Bilbo
Tel.: 94 • 416 14 89 / Fax: 94 • 416 63 48

Erabat debekaturik dago, Copyright-titularren idatzizko baimenik gabe, legeek ezarritako zigorraren pean, zatika edo osorik obra hau birsortzea edozein bitartekoz edo prozeduraz, erreprografia eta trataera informatikoa barne direla, baita beronen aleak alokapen edo mailegutza publikoaren bidez banatzea ere.

Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak onetsia 2004-X-25

ISBN: 84-88303-033 (Obra osoarena)
ISBN: 84-88303-02-05 (Lehen liburua)
Lege gordailua: BI.-2612-04

Fotokonposaketa: L&A Diseinua.
Begoñako Andra Mari, 10 • 48006 Bilbo

Inprimaketa: Gestingraf L. B. A.
Ibarsusi Bidea, 3 • 48004 Bilbo

Diseinua eta Maketa: A.I.C.
Infante Don Juan Etorbidea, 26 • 20008 Donostia

Historiae eta *Annales* Tazitoren lanik garrantzitsuenak dira, historialari bezala. *Agrikolaren bizitza* eta *Germania* ere historikotzat jo daitezke, baina biak ere monografiak dira, euren interes nagusia eta dudagabea historiari berari gehigarri zaion ildotik garatzen baita. *Hizlarien elkarrizketa* delakoa, berriz, politikari-idazleak izan zuen eboluzioari buruzko tratatua da areago. Bere eginkizun nagusia, errepublika aroan, oratorian zentratzen zen, baina, botere absolutua progresiboki ezarri ahala, hitzak gizartean zeukan boterearen desagerpena onartu beharra zeukan.

Aurkezpen baten arretagai nagusia autorearen, oraingoan Tazitoren, lana bada ere, ehundaka ez ezik, ia bi mila urtez urruntzen gaituen garairako, autorearen ingurunea ezagutzea nahitaezkoa da, bere zenbait alderditan, behintzat. Horrek kontaketa zerbait zehatzago ulertzen lagun dezake, kasu honetan kontaketa historikoa delako, zailtasunak areagotzen zaizkiona. Tazitoren bizitzatik hasteak bera bizi izan zen garaira garamatza.

1. BIZITZA

Haren bizitzaz dauzkagun berriak oso urriak dira. Berak oso gutxi ematen dizkigu, batzuk beste autore latindar batzuegan aurki-

tzen ditugu, eta beste batzuk, azkenik, haren figuraz arduratu diren ikertzaileen lanketa dira.

1.1 Bizitza pribatua

Haren bizitza pribatuaz oso gutxi dakigu; izena bera ere zalantzapean dago: ez dakigu Publio Kornelio ala Gaio Kornelio den, lekukotzek bitzuek ematen baitituzte. Bere jaiotza egunik ere ez dakigu zehatz, 56. urte inguruan, Neronen aginte hasieran, kokatzen da baina. Ondorio hau Pliniok bere adinaren eta harenaren artean egiten duen konparazioan oinarritzen da, berea txikiagoa, Tazitori bidaltzen dion (7.20.3-4) gutun batean dioenez: «Geroari deigarri egingo zaio, bere bakanagatik, adinean, egoera sozialean eta ospe literarioan berdinduriko bi gizonen denean elkar babestu izana. Egia da ni gaztetxo nintzela, zuk jada entzute eta aintza osoa erdietsiak zenituenen...»

Bere jaiotza-lekuaz are zalantza gehiago dago, zeinari buruz, daturik ezean, Erromatik Narbonar Galiara (Vaison-la Romaine ingurua) doazen hipotesiak egiten diren, Galia Zisalpinotik eta Termitik pasaturik (*HA Flav. Vop. Tac*, 10.3). Horietariko edozein oinarritzeko arrazoiak dedukzioak dira, Tazitori egokitzeko modukoak diren testu edo egoeretatik, nahiz eta, gaur egun, historialariak Narbonar Galiara makurtzen diren, alde horretako Tacitus *cognomen*-aren maiztasuna bide.

Ziur dakiguna da, Tazitok berak emandako berriak direlako, 78. urtean, Julio Agrikolaren alabarekin ezkondu zela, Britaniako kontsula eta legatua bera, Domizianoren agintaldian, Tazitok bere lan txikiatariko bat eskaini ziona: *Agrikolaren bizitza*. Baita ezagutzen dugu, Plinio Gaztearen gutunei esker (*ep.*2.1.6; 2.11.1; 4.13.11; 7.20.4), bien arteko adiskidetasuna eta elkarlana ere, abokatu salatzaile bezala, Mario Priskoren (100. urtea), korrupzioaren errudun eta, Domizianoren agintaldian, *delator* ezagunaren, aurkako prozesuan. Azken albiste honek bere bizitza politikora garamatza zuzen.

Bere heriotza-eguna ere dudazkoa da, eta Asian prokontsul izan zen dataren ezagutzan oinarritzen da, 112/113. urteetan, Adrianoren garaian. Heriotza, beraz, 117-120. urteetan kokatzen da. Horrela, haren bizitzak Neron-Adrianoren bitartea hartzen du.

1.2. Egoera eta karrera politikoa

Haren karrera politikoa, *Analak* 1-1-ean berak dioskunez, Vespasianorekin hasi zen berez; Titoren agintaldian, kuestore kargua izan zuen, eta *cursus honorum*-ean aurrerantz egin zuen, Domizianorekin pretoretza eskuratu arte, 88. urtean, *Ludi Saeculares* izeneko ospakizun urtean. Horien antolakuntzan parte hartu zuen, hartarako ardua zeukatzen *XVviri sacris faciundis* izeneko abade elkartereko (*collegium*) kide legez. (*Anal.* 11.11). Segurrenik, postu militarra ere izan zuen ondoren, zeren, bere aitagarreba Agrikola 93an hil zelarik, bera Erromatik kanpora egona baitzen lau urtez. Trajanoren kontsul bezala kokatzen dute.

Bere emaitza historikoaren aldetik, nabarmentzea garrantzitsua delakoan nago Tazitok zer aro bizi izan zuen kontzienteki. Hamar bat urtetatik, inguruko gertaeren uler-maila bat izan daitekeela emanik, Tazito bere lanean bere bizipen propioak islatzeko moduan egon zitekeen, 68an hiltzen den Neronen urteetatik eta honen heriotzari jarraitu zion gerra zibiletik hasita, orduan hamahiru bat urte izango baitzituen. Aurreko aldia, Julio-Klaudiotar dinastiari dagokiona, bere aurrekoen gomutetatik ezagutua izan zezakeen. Baldin Tazitok, 66. urtean, 60 bat urteko pertsonengandik, K. o. 14. urteko Augustoren heriotzatik gora, behintzat, gorabehera sozio-politiko guztiak osoki bizi izan zituztenengandik, aurreko aldiatako kontuak entzun zitzaizkeela pentsatzen badugu, Tiberioren agintaldiaren hasieran jartzen gara.

Bizipen pertsonaloi edo izanak zituen jendearengandik zuzen zetozenoi, eskuragarri ziren dokumentu ofizialetan erregistraturiko datuak gehitu behar zaizkie, hala nola, Senatuaren bilkuretako Aktak (*Acta senatus*) eta gazeta ofiziala bezalako bat zenak (*Acta diurna*) emaniko berriak; biak estatuaren Artxiboetan gordetzen ziren. Bere lanetan ematen duen zenbait albistetan, berak *Historiak* eta *Analak* liburuetan historiaturiko garaia jorratu zituzten aurreko historialariak edo Neronen ama *Agrippina minor*-enak bezalako memoriak ere aipatzen ditu (*Analak*, 4.53). Azken bi puntuotan, historialari batenak izanik, interesgarrienak eurok izan arren, daturik eza erabatekoa da; Tazitok iturri hauek erabili zituela baldin badakigu, berak bere lanean horren konstantzia utzi duelako da, zeren, dokumentu ofizialen desagerpen bidezkoari dagokionean ez ezik, lan historikoei dagokienean ere ez baita kontserbatu, Erromaren historiaren ulerkuntzarako, hain urte

erabakigarri horietaz idatzi zuten historialarien testurik. Tiberioren gizon Veleio Paterkuloren lan laburra bakarrik geratzen zaigu, enperadore honi buruzko berriak dakartzana; gainerako lanetik, zatiak bakarrik geratzen zaizkigu, batzuk haietaz Tazitok berak egiten duen aipamenari esker gordeak. Egoera, nolana ere, okerragoa da, historialariei buruzko aipamenak urriak baitira, zeren Tazitok, bere iturriak aipatzeko, esamolde orokorrak nahiago izaten baititu: *scriptores annalium*, *scriptores eorum temporum*, etab.

Tazitoren bizialdia, 65 bat urtetako aldia, gizakume baten bizitzarako luzeegia ez bada ere, garrantzi politikorik goreneko gertaeraz josita dago: dinastia baten, Augustok ezarritako Julio-Klaudiotar dinastiaren amaia, eta ondorengo gerra zibila, 69. urtean; dinastia berri baten agintaldia, Flaviar dinastiarena, zeinak, Nervak 69an buruturiko trantsizio laburraren ondoren, Antoninotarren dinastiari bide eman zion; horrek esan nahi du gerra zibila bezalako biolentzia ageriko aldiak izan zirela, eta biolentzia ezkutukoak, Neronen (62-68) eta Domizianoren (93-96) azken urteak, baita normal itxurako aldiak ere. Bidezko denez, azken irizpen horren azpian, monarkaren botere absolutuaren finkapen progresiboak jarraitzen duela atera behar da, zeinak, logikoki, Senatua- ren eta senatarien boterearen murrizketa dakarren. Prozesu lentoa, izatez, Augustorekin hasi zena eta, Tazitok idazten duen garaian, I. mendearen azkenetan eta II.naren lehenengoetan, jada bueltagabea zena.

2. TAZITOREN LANA

2. 1. Lan txikiak

2. 1. 1. Deskribapena

Arinki bada ere, gure autorearen «lan txikiak» direlakoei buruzko pintzelkada batzuk ematea komeni da. Era ezberdineko hiru monografia dira: *Germania*, *De vita Iulii Agricolae* eta *Dialogus de oratoribus*.

Julio Agrikolaren Bizitza Domizianoren heriotzatik gerotxoago idatzia dela dirudi, 96. urtean. Biografiaren ezaugarriak ditu, *laudatio-*

nes funebres direlakoan, pertsonaia handien heriotzako erritualak eurok; eta, Tazitok idazten duen unean, berri samarra den genero batean, zeinari *exitus uirorum illustrium* deritzon. Izatez, Agrikolaren figuraren inguruan zentratutako monografia da, haren pertsonarekin zerikusia duten garapen historikoei sarrera ematen diena, batez ere, erromatar armadaren buru, haren Britaniako kanpainiei dagozkien bizitza zatikoak.

Erromatar historialariek, euren lanetan, etnografia tankerako deskribapenak egitera jotzen duten arren, *Germania* tratatu etnografikoa da berez, genero historiko arraroa, arrotza ere bai, esan genezake, aurreko literatura latindarraren barruan. 98an idatzia izan zen, hau ere, aurrekoa bezala, Nervaren agintaldian, Erromaren herri «barbaroekiko» harremana arazo serioa izaten hasi zenean. Arrakasta handik mendeetara etorri zitzaion, germaniar herrien identitatea finkapen bila ari denean, eta basati onaren irudia mendebal Europan zabaltzen ari denean. Erromatar gizartearekiko kontraposizioz, gizakiaren irudi gutxiago degradatua eskaintzen bide duen *Germania* hau, gero antzinako zibilizazioekiko harremanetik etorriko ziren kutsapenetatik libre zegoen iragana errebindikatzeko moduan erabiltzen da.

Hizlarien elkarrizketa delakoaz, luzaro eztabaidatu zen Tazitoren ote zen, hango prosa gainerako produkzio literarioarekin bat ez zetorrela eta. Estilo aldakuntzaren justifikaziotzat, landutako genero ezberdina izan da arrazoi nagusietarikoa, orain autoretza onartzeko ematen dena.

Guri iritsi zaigun moduan, amaitu gabe eta hutsuneekin, oratoriak zer destino daukan planteatzen du, eztabaida politikoa ezinezkoa den munduan. Botere absolutua daukatenez ez dute aurkako iritzirik onartzen; eztabaidan jartzen ez diren erabakiak botereak ezartzen ditu; karguak ez daude haietara jotzen dutenen konbikzio ahalmenaren gorabeheran, enperadoreak izendatuak baizik; eta, oratoriaren alferrekoa osatzeko, justiziaren administrazioa geroz agintarien eskurago dago. Hori nahikoa ez balitz, eta *orator* delakoaren esparrua literatura lanera zabaldurik, hemen ere idazleak ez dauka askoz esparru handiagorik, berea adierazteko. Tazitok elkarrizketa aurreragoko garaian girotzen du, Domizianoren agintaldian, horrek bere ideiak adierazteko bidea ematen baitio, bere sasoiko egoera politikotik urrundurik.

2. 1. 2. Transmisioa

XV. mendean, 1431-n, Niccolo Niccolik Hersfeld-en eskuizkribu bat aurkitu zuen, Tazitoren hiru lanok eta Suetonioren *de grammaticis et rhetoribus* zekartzana eta, 1455ean, Pier Candido Decembriok, Erroman, Alemaniatik etorritako kodize batekin identifikatu zuena. Geroztik, *Germania* eta *Dialogus*-aren transmisio komuna daukagu, eta beste bat zatikakoa, *Agricola*-rentzat. Azken honena, IX. mendearen erdialdeko eskuizkribu bat kontserbatzen zen, beharbada, Fuldan idatzia, gero desagertu egin dena. Kodize honetan, *Agricola* IX. mendeko kopiatzaileak zati bat kopiaturik eta XV. mendeko kopiatzaile batek osaturik zegoen. Beraz, adituek uste dutenez, *Agricola*-k tradizio eskuizkribatu ezberdina dauka beste lan bietarik, zeren kasu batean dauzkagun XV. mendeko eskuizkribuek Hersfeld-go eskuizkribu galdutik datozenak baitira, eta bestean, bera ere desagertua den Fuldakotik. Eta hori *Hersfeldensis*-ak, Italiara heldu zenean, hiru lanak hartzen zituela.

Oraingo eskuizkribuak kopietatik datoz. *Germania* eta *Dialogus* transmititzen dituztenak Viena, Munich, Paris, Napoli eta Veneziako Biblioteketan, eta Vatikanoko Biblioteka Apostolikoan daude. *Agricola* hiru eskuizkributan bakarrik kontserbatzen dugu, eurretan bi Vatikanokoan eta bestea Toldeoko Katedraleko Bibliotekan.

2. 2. Historiak eta Anakak

2. 2. 1. Historien eta Analen idatz-data eta bi lanen arteko aldiak

Historien idatz-data 98. urtearen azken inguruan jarri ohi da, eta amaiera 109an. Esana dugunez, kontatzen diren gertakariak 69tik 96ra izanak dira: 69ko gerra zibila, Neronen heriotza ondoren etorri zena. Urte horri «hiru enperadoreen urtea» deritzo (Galba, Oton eta Vitelio, indar militar eta politiko ezberdinek enperadore aldarrikatuak).

Analen kasuan, euron idazketa beranduagokoa da. Hasiera 116. urtean jartzen zaie, Tazitoren bizitzaren azkenetik hurbil samar, nahiz eta eurretan jorratzen duen aldi historikoa *Historietan* jorratua baino lehenagokoa den, hautatutako aldia *Historien* hasierakoarekin lotzen dela. Julio-Klaudiotar dinastiaz dihardu, bere fundatzaile Augusto salbu. Tiberio, Kaligula, Klaudio eta Neron enperadoreei gagozkie. Hots, *Analen* amaierak, Tazitok hitzaurrean dioenetik, Neronen agin-

taldia hartzen zuenak, bere azkenean *Historien* hasierarekin bat egiten zuen, baldin Neronen azkena 69ko gerra zibilaren hasieratik banatzen duten hilabete bakanak alboratu uzten baditugu.

Bi lanen izaera osagarri haxe da arrazoiak, (K.o.14tik K.o.96ra arte), euren segida, guregana iritsi diren eskuizkribuetan, idazketan jarraitutako ordenaren alderantzizkoa izateko. *Analek* gehi *Historiek* kondaira kronologikoki koherentea osatzen zuten: Erromaren historia, Tiberiorengandik Domizianorenganaino, berau barne.

2. 2. 2. Historien eta Analen luzera eta edukia

Bi lanetako testua, orain daukagun bezala, oso desoso dago. Izan ere, *Historiak* mozturik gelditzen dira V. liburuaren hasieran, 70. urtean, eta *Analak* 66ra arte bakarrik hartzen dute, Neronen heriotza baino bi urte lehenago. Horrez gainera, azken hauetan, ia V. liburu osoa falta da azken zatian, eta VI. liburuaren hasiera (29-31. urteak), VII.tik X.era, eta XI.ren hasiera (37-41. urteak) XVI. liburuaren erdialdean amaitzen dira (66an, esan dugunez).

Estridongo Jeronimok bere *Zakariasi iruzkina*-n (3.14) dakarren berri batek jakinarazten digu bi lanak batera, «Augustorengandik Domizianoren¹ heriotzaraino», hogeita hamar liburu zirela. Liburuak kopuruak bien osoa izendatzeak, «enperadoreen bizitzak» bezala izendatuz, nahikoa argi uzten du nola, oso lehenengotatik, *Historiak* eta *Analak* osotasun bat bezala hartuak izan ziren, aipatu dugun elkarren osagarritasun horren ondorioz. Ez dago jakiterik Tazitok, papirozkotako *volumina* zirelakoetan, idazti horiei eman zien hasierako ordena horrelakoa izan zen ala ez. Batzuk kopiatik edo kopietatik harako bolumentak izanik, segurrena da kopiatzaileek, denak bateratzean, iritzi zioten sekuentziarik egokiena hautatu izan zezaketela, bera, jakina, gertaeren ordena kronologikoari zerraiona izanik. Jeronimok argi uzten duena da, IV. mende azkenean, bi testuak lan bakartzat jotzen zirela eta esleitzen zitzaien segida, berriz, kronologikoa zela.

Beraz, Jeronimok emandako hogeita hamar liburuaren kopurua onartzen badugu, hamahiru liburu bakarrik dauzkagu osorik, eta V.

¹ Datu hau ez dago kontraesanean, Anakak Tiberiorekin hasteari buruz gorago esandakoarekin. Izatez, Tazitok, Tiberioren agintaldiarekin hasi aurretik, Augustoren azken uneez mintzo den kapitulu batzuk sartzen ditu, eta hori hitzaurrean bertan iragartzen du: «Hortik datorkit asmoa, Augustoren berri laburki eta azken aldia bakarrik emateko eta, gero, Tiberioren eta gainerakoen berri, sumin eta norbera gabe, horiekikoa urrun baitauka». Hasiera horrexek justifika dezake Jeronimoren iritzia, lana abiatzen den figurari buruz.

liburuaren zati nimino bat eta VI. liburuaren zati handi bat, gehi *Historien* V. liburuaren erdia baino gutxitxoago zela pentsa genezakeena. Galdutakoaren totala Tiberioren agintaldi zati bat izango litzateke (29-31. urteak), Kaligularen agintaldia eta Klaudioren lehenengo urteak (37-41. urteak), eta Neronen agintaldiaren azkena (67-68). Halaber, *Historiak* 70. urtean, Vespasianok agintea hartzetik laster, amaitzen direla kontuan izanik, 70etik 96ra doazen urteak izango lirateke, hau da, Vespasianoren agintaldirik gehiena, Titorena eta Domizianorena, zeinaren heriotza 96an gertatzen den.

Jeronimok aipaturiko liburuen kopuru osoa *Historien* eta *Analen* artean nola banatu beharko litzatekeen erabakitzeke, saiakera ugari izan da. Hipotesirik onartuena, R. Syme-k proposatua, *Analak* hexadetan antolaturik zeudelako ideiatik abiatzen da. Ideia honen oinarria da lehenengo sei liburuak Tiberioren agintaldiari eskaintzen zaizkiola, eta Neronen aginteratzea XIII. liburuan hasten dela. Liburuaren segida, beraz, seinakako multzoetan, honakoa litzateke: I-VI. liburuak, Tiberio (14-31); VII-XII. liburuak, Kaligula eta Klaudio (32-54); eta XIII-XVIII. liburuak, Neron (54-68).

Analei hamazortzi liburu esleitzeak *Historien* kopurua hamarrean uztea dakar, eta onartzea ezen, lan honen amaia 70. urtean gelditzen denez gero, gainerako kondairak, 96. urtera arte, zortzi liburu baino gutxiagotan sartu beharko lukeela. Hipotesi honi planteatzen zaion eragozpen nagusia da desproporzio nabaria leharkeela lehenengo lau liburuetan historiaturiko liburu-kopuruan: lehenengo bietan bi urte, eta hurrengo zortzietan, gainerako hogeita seiak bildu beharko lirateke; halaber, *Analen* azken bi liburuek Neronen agintaldiko azken bi urteak azaltzen jardun beharko lukete.

Arazo hau konpondu guran, Sagek gaia banatzeko beste era bat iradokitzen du. Proposamen horren koskarik handiena da bere formulazioa Jeronimoren albistea okerra izatetik abiatzen dela. Jeronimok Tazitoren lana jada desosorik ezagutuko zukeen. Lan honek, berez, 31 liburu izango zituen, Plinio Zaharraren *Historiek* bezala. 31 liburuotarik 17 *Analei* legozkieke, eta 14 *Historiei*.

2. 2. 3. Transmisioa

Kontsolagarri gisan, segurrenik, literatura latindarretik kontserbatu zaizkigun lanak onenak direla esan ohi da. Tazitoren kasua beste-

lakoaren erakusgarri izan daiteke. Kanona osatzen duten autoreak kontserbatu izan dira, eta kanon hori, mendeetan zehar, aldatuz joan da: klasikotzat oso goiz aitorturiko autoreei, denborarekin, beste batzuk gehituz joan zaizkie, arrazoi ezberdinak bide: euren eduki moralak; transmititu duten tankera historiko, mitologiko, instituzionaleko ugarietasuna; eguneroko arazoekiko lotura zuzena... Bere garaian, Plinio Gaztearen adierazpenei jaramon egitekotan, idazle miretsia izan zen Tazito ahaztuta egon zen mendeetan zehar. Egia da ondorengo historialari handiengan eragina izan zuena, hala nola Amiano Martzelinorengan (IV. mendea), baina bana-banako eragina izan zen, orokorra izatera iristen ez dena, transmisio egokia segurtatzeko nahitaezko berau. Horrexek esplikatzen du bere lanaren estimuari buruzko nahasmena, Jeronimorengan nabaria dena, eta, batez ere, esplikatzen du nola hain desosorik iritsi den guregana, eta eskuizkribu bakarrean, zeinetik gainerako eskuizkribuak datozen.

Lana kontserbatzen diguten kodizeatariko bat, oraintxe ikusiko dugunez, garai karolinokoa da, non Frantzia kokaturiko «errenazimendu» bat gertatzen den. Idazkera karolinoa sortzen da, irakurtze errazekoa eta Europa guztira zabaltzen dena; eta bere jarraitzaile sentitzen diren kultura bat berreskuratzeko oinarritzat jotzen diren autoreak kopiatzen dituzte. Bestea Monte Cassinoko abadiatik dator, XI. mendekoa da, –Abadiaren distiraldia bera–, eta hizki beneventarrean idatzita dago.

Eskuizkribu bakoitzetik transmitituriko lanak ez dira berdinak. Mediceus I.a izeneko kodexa, IX. mendekoa, Fuldako monastegitik dator, Karlomagnoren Inperioaren eremukoa berau, eta orain Florentzian dago (Biblioteka Mediceo-Laurentzianoa, 68.1). *Analen* lehenengo sei liburuak dakartza, Tiberioren agintaldia, gorago aipatu ditugun hutsuneekin. Fuldatik Corbeyko monastegira pasatu zen, Westfalian berau, eta XVI. mende hasieran Italiara eraman zuten, italiar humanistek XV. mendean abiatu zuten eskuizkribuen «aurkikuntza» eta «berreskuratze» prozesu luzean. Italian, Mediciko Joan kardinalaren eskura pasatuko zen, zeina gero Leon X.a izango zen, eta kodize horrexen ganean oinarriturik dago *editio princeps*-a, Filipo Beroaldo Gaztearen eskutik.

Analen XI-XVI. liburuak eta jarraian *Historien* I-V liburuak transmititzen dituen Mediceus II.ari buruz (Biblioteka Mediceo-Laurentzianoa, 68.2), XV. mendean Florentziara pasatu zen, segurrenik, Bocaccioren interbentzioari esker.

Geroagoko eskuizkribuen balioari buruzko anitz eztabaidaren ondoren, badirudi gehiengoak onarturiko ondoriora iritsi direla, hots, horiek guztiak aipaturiko eskuizkribuetatik edo denen eredu komun batetik datozela. Ondorioa, testuaren leheneratzean, ahalbideen urritasuna da, zenbait pasartetan arazorik agertzen den guztian.

3. HISTORIA GENERO BEZALA

Historialari greko-latinoak eta oraingoak bereizteko, hitz bera erabiltzeak hasieran nahaste bat eragiten du, nahitaez argitu beharrekoa, Tazitoren irakurketari okerreko ikuspegitik heldu gura ez badiogu.

Erromatarrentzat, historia genero literario bat da. Baiezpen hau, idazleen euren ikuskeran oinarritua eta genero ezberdinen idazketa eramateko erari buruz arauak ematen dituen, ez da transmititzen denaren egitasunarekin uztarrezina. Berez, horrek ez lekarke gertaeren azalpena irakurleari atsegin egiteko behar den apainduriaz janztea besterik. Esaterako, paisaien eta batailen deskribapenak sartzea gomendatzen da; eta, hain era argian ez bada ere, historialariak egoki deritzen pertsonaien karakterizazioari laguntzen dieten diskurtsoak nahitaezkoak dira. Diskurtso horiek, estilo zuzen eta zeharrean enuntziatuak, kondaira historikoetan tartekatzen dira.

Hala ere, literatura idazteak badu eskakizun bat, guk egitasunaren parekotzat jotzen dugunaren aurkakoa, objektibitatea, alegia, gertaeren aurkezpenean. Historialaria objektiboa izan daitekeela ukatzearekin ez dugu hain pentsaera errotu honena egiten. Izatez, diskurtso historiko «zientifikoari» datzekion subjektibitatea erromatarren diskurtso historiko-literarioaren subjektibitate urrun dago. Gaur egun, historia metodo ezberdinak aplikatuz idazten da. Metodook historialariaren ideologiaren arabera hautatzen dira, eta horrexek erabakitzen du gertaerak nolako jitez aurkezten diren, maneiaturiko datuei nolako hierarkia ezartzen zaion, etab. Baina historialaria hautaturiko metodoa datu egiazta-tuen gainean aplikatzen saiatzen da. Bestalde, objektibitatearen sentsazioa, oro har, prosa aseptikoa erabiliz transmititzen da, zeinaren bitartez ez baitoa irakurlearen gozamen bila, haren informazio eta formazio bila baizik.

Erromatar historialariak euren azalpena, sarritan, protagonista egiten dituzten gizakumeen izaerari dagozkien datuetan oinarritzen

dute; arreta irabazteko eta norabidetzeko asmoa duten pasarteekin markatzen dituzte giroak; gogoeta eta iritzi propioak sartzen dituzte, ez datu fidagarrien arteko erlaziotik ateratako ondoriotzat, egintza bakaren amaitzat baizik. Hala dio Tazitoren aditu batek, historialari honi prozedura induktiboa esleitzen dihonean.

3.1. Aurrekari literarioak

Premisa hauen onarpenak egiten du, bai historiaren, bai poesiarren kasuan, aurrekariak interesgarri izan daitezen, latin-hizkuntzako edozein historialari buruz iritzirik emateko. Generora egokituriko arau erretorikoak begeten dituen aipuetatik ateratzen denez), nahiz eta historiok zer datatan amaitzen ziren jakin ez. Tazitoren garaikide Fabio Rustikok ere Neronen aldia historiatu zuen.

Ez dago aierurik ere egiterik autore hauek nolako eragina izan zuten Tazitoren historiara hurbiltzeko eran. Horixe da arrazoia, aurreko historialariak Tazitoren gan izan zitzaizketen eraginez mintzatzean, Salustio argi propioz nabarmentzeko. Inguruan izan zituzten zirkuntantzia politikoetan halako kointzidentzia bat, baita Zizeronen prosatik aldentze komuna ere, badira aski arrazoi, bien artean kidetasun argia hautemateko.

3.2. Ezaugarri propioak

Tazitoren eta Salustioren arteko kidetasunak badiren arren, ez dago dudarik, ez politikoki, ez kulturaliki, parekotasunak ez direla handiegiak. Salustiok idazten duenean, Erromako egoera politikoa sendatzeko modukoa da, erakundeak ibili baitabilta eta arriskua gizabanakoen portaeratik baitator. Botere absolutua ez da mamitzeraino iristen eta, Zesarren eta Pompeioren arteko gerra zibila bizi duen arren, Zesarren aldean jokatu izanak ez dirudi benetako lorratzik utzi dionik. Haren monografiak darien pesimismoak, arrazoi jakinen ondorio denak eta, interpretaziora ekarrita, indibidualez haragoko kausen berri ematen digunak, ez dauka Tazitoren pesimismoaren antzik; hau jada egitura behin betikora iritsitako errealtate jarraituari buruzko autorearen analisiaren emaitza da.

Bestalde, Salustiorekiko antzak honako kontuan oinarritzen dira: nahiz eta Tazitok *analgieen* tankeran idatzi, hots, narrazioaren

gida edo egiturazko banakuntzaren irizpidetzat, urteko espazioa hartzeko tradizioari eutsi, Augustorekin gertaturiko aldakuntza politikoen ondorioz, hurrengo monarkak narrazioaren ardatz bihurtu dira; horrek Katilinaren eta Jugurtaren monografiatar hurbiltzen du. Tiberiori dedikaturiko hexada, nolabait, monografia antzekoa da, zeinaren irakurketak bere baitan duen zentzua. Kontradikzio hori IV. mendean jada desagertua da. *Analen* eta *Historien* irakurketari biografia independenteei bezala ekiten zaie. Hortik dator Jeronimok, Tazitoren lanaz mintzatzean, Augustorengandik Domizianorenganako enperadoreen bizitzak bezala ikustea.

Tazitoren historialari gisako egitasuna dela eta, bi lanen hitzaurre programatikoak dauzkagu. Bietan, aurre-azalpen bat ematen du, bere idatz-jarrera zein den; azalpen hori argitu egin nahi du, Erromako sistema politikoez sorreratik izan duten eboluzioaren ondorioz. Historietan, hitzurrearen ardatzat, jardun historiatzailea hartzen da, zirkunstantzia politikoen arabera; Analetan, historia idazteko era ezberdinak justifikatzen dituzten zirkunstantzia politikoa dira ardatz. Lehen kasuan, historiografiaren azalpen labur bat; bigarrean, Erromako historia politikoen kondaira labur bat. Bietan, ideia berbera: erregimen politikoa erabakitzen du historiagilearen jarduna, haren egitasuna eta, areago oraindik, haren balio literarioa.

Puntu komuna Augustoren agintaldiaren azkenera iristean lortzen da. Bakarraren aginteak egiari moxala ezartzen dio; batzuetan, pertsonaia historiatuaren onerako eta, beste batzuetan, txarrerako aldatzen du. Tazito, monarkia baten menpean bizi arren, ez da bortxaturik sentitzen, Trajanorekin askatasun garaia bizi baitute, non (*Historiak* 1.3) *sentire quae uelis et quae sentias dicere licet*. Bai lan batean, bai bestean, askatasun horixe da bere historiaren neutraltasuna baiesteko modua damaiona, eta hori Mendebaldeko ondare kulturalera igaro diren formulekin zehazten du. *Historietan* dio: *neque amore quisquam et sine odio dicendus est*. Eta, *Analetan*, ideia bere erarik ezagunenean errepikatzen da, beharbada, enuntziatu orokorrangoari eragiten dion laburtasun handiagogatik: *sine ira et studio*.

Tazitoren lan historikoaren berezitasunak ulertzeko ahaleginean, beharbada, jakin beharrekoa izango da diktadura batek idazleengan nolako eragina daukan. Txandako monarkak ezarritako araura makurtzen ez den edozein jarduni errezeloz begiratzen dion aginte zorrozpe-

an bizi izaten ohiturik, politikariak ezertan nabarmendu gabe pasatu behar du, eta idazleak arbitrariedade nabarmenegikoa ez den monarkia bat tronuratzeko eskainiko dion aukeraren zain egon behar du. Baina inoiz ahaztu gabe monarkaren botere absolutuak (eta horixe da K.o. I. mendearen azkenetako egoera, Tazito bere *Historiak* idazten hasten denean) hortxe jarraitzen duela, jokatzeko gertu, eta monarkia arrazoizko baten heriotzak beste baten zorotasuna ekar dezakeela. Zirkunstantzia horietan, historialaria beharturik dago informazioa era neutroan, ez konprometigarrian, ematera, bere historia era onezkoan apaintzera, txandako enperadorearen ederra lortu gura badu; edo bere pentsakizunak anbiguotasunean, zehar-aipuetan, ironian ezkutatzera. Ez dago garaien ustelkeriari buruzko adierazpen borobilik egiterik, Salustioaren antzera, ez jarrera-hartze zuzenik, interpretazio okerra izan dezaketean auzietan. Zizeronen estiloak idazleengan eragindako neketik aparte, badira arrazoiak, beste prosa mota bat abiatzeko, ideiak halakotzat enuntziatu gabe transmititzeko bidea ematen duena.

Tazitok bete-betean bereganaturiko egoera horrexek esplikatu lezake, beharbada, zergatik ez duen betetzen bere *Historien* (1.1.4.) hitzurrean eginiko promesa: Nerva eta Trajanoren agintaldien historia idaztea, mundu segurragora itzultzeaz baliaturik. Botere absolutuak, *sine ira et studio* delakoaren, Tazito historialariaren lemaren aurrez, gertaeren azalpenean jarrera-hartze bat bilatzen du. Horren ausentzia berez da deliktiboa.

Tazitoren prosa berdingabea da eta ez zuen imitatzailerik ere izan. Egia historikoak mila aurpegi hartzen ditu. Tazitoren adierazpen pertsonalak urriak dira eta, eurerariko baten aurrez gaudenean ere, benetako esanahia –idatzira pasatzean, autoreak gogoan zeukana– ez da nabaria. Bakoitza norabide bat baino gehiagotarantz bidera daiteke; horregatik, zaila da jakitera heltzea, ez bakarrik haren jarrera politikoa zein zen, baizik zeintzuk printzipio erlijioso eta moraletatik abiatzen zen.

Gertaerei buruz jaulkitako iritziak pilatu egiten dira: haietatik arduratu ziren historialariak iritzi ezberdinak dituzte; zurrumurruek –ia beti askotarikoak, gertaera berari buruz– norabide ezberdinetarantz daramate; inori zehazki esleitzen ez zaizkion eta, beraz, objektibitate sentsazio handiagoa eman dezaketean informazioak ugaltu eta elkar-gaindu egiten dira, eta gertaerak errealtatean izan ohi diren bezain koa-

dro komplexuaren aurrez uzten dute irakurlea. Brakiologiak, lotura logiko-ko partikulen urritasuna, hitzen eta esamoldeen erabilerako aldakuntza, dena batzen da, interpretazio bakar bat zailtzeko.

5. HARRERA.

Tazitoren eragina urria da bere heriotzaren ondorengo lehenengo mendeetan, eta ia hutsa, Erdi Aroan zehar. Ikusia dugunez, haren «aurkikunde» XV. mendean gertatzen da eta edizio osoa, 1515ean. Hots, humanisten artean, zizeronismorik beroena zabaltzen denean.

Lehen-lehenetik, Tazitori begiratzeko iritziak ezberdinak dira. Alde batetik, harengan, onartutako ereduaren, Zizeronen aldean, latin txarraren kasu argi bat ikusten dutenak daude; bestetik, haren lanak eta, euron artean, *Germania*, batez ere, nazionalismo hasberriaren euskarritzat, gartsuki hartzen dituztenak eta haren argitasun politikoari arretaz begiraten diotenak daude.

Baina, batez ere, XVI. mendearen azken aldetik eta XVII. mendearen lehenengo erdian zehar dugu, Tazitoren alde politikoak garrantzirik handiena hartzen duena. 1580-1581ko ikasturte akademikoan, Justus Lipsiusek haren lana 1580ean argitaratu zuenetik berehala, Marko Antonio Muretek Erroman hiru hitzaldi ematen ditu Tazitoren gainean, eta 1589an, Lipsiusek bere *Politicorum libri sex* lana argitaratzen du, «Tazitismoa» bezala ezaguriko mugimenduaren sorreran eragin handia izan zuena. Lan honen edukiak ondorengo komentaristek eramango dituzten jarraibide formalak ere eskaintzen ditu. Lipsiusek autore askoren aipuak biltzen ditu, gobernatzen dutenen jokabidearen gida izateko asmoz; horien denen artean, pasarterik gehien ematen duena Tazito da. XVI. mende azkenean hasi eta ia mende oso batean zehar indarrean jarraituko duen pentsamendu korronteak era ezberdinak hartzen ditu, nahiz eta interesgarrienak 'Estatu arrazoia' delakoa-reakin zerikusi estua daukan.

Izan ere, gehiegizko zizeronismoaren aurkako erreakzio gisan, Tazitoren prosak arreta pizten du bere trinkotasunagatik, maximetan jaulkitako pentsamenduaren zolitasunagatik, adierazpenaren kontzisiogatik. Historialariaren aldekoak eta kontrakoak sarritan jarkitzen dira. Haren balorapena, historialari eta moralista bezala, alde politikotik

bereiztezina da eta Tazitoren gurtzaren erarik argiena dakar: haren garrantzia, pentsamendu politikoaren historiarako. Haren maximek edo, XVII. mendean deitzen zaien moduan, aforismoek, interes morala eta politikoa elkartzen dituzte. Parekotasun tazitoak ezartzen dira, zenbait monarka garaikide iradokitzen dituztenak: Tiberioren pertsonaia, kasuaren arabera, Albako Duke, Felipe II., Olivaresko Konde Duke edo herri bateko politikari garrantzitsuarekin bat egiten da, idazten den une eta lekuaren gorabeheran.

Urte horietan zehar, *Iruzkina* ugaltzen dira. Horien errepresentazio idatzirik nabarienek aforismoei toki nabarmena ematen diete, Hipokratesek medikuntzan markaturiko ereduari jarrai, edozein zientziak bereganatzeko modukoa berau. Eta autorerik ezagunenak giro politikokoak dira, hitzaren esanahi hertsiko politikariak ez direnean.

P. Burke-k dioenez: «They (iruzkingileak, alegia) were not content with a tacitean Tacitus, but wanted what Álamos de Barrientos called *ciencia politica*... Alamos wrote with admiration: *Los secretos de estado que toca y misterios de la prudencia politica, que tiene encerrados en sus relaciones.*» Misterio hauek haren *Aforismoak* ondo aztertuz argitu daitezke, hortxe baitago Tazitoren jakinduria politikoa, azalean sumaezina.

Bidezko denez, horien interpretazio librean, bada 'makiavelis- moarekin' nahastu ahal izatea ere. Ohartarazi dutenez, bada arazorik, pentsamendu politikoko bi korronteen arteko mugak ezartzean. Anbiguetatez markaturiko Tazitoren idazkiak interpretatzeko zailtasunari berezko zaio ondorio ezberdinetara iritsi ahal izatea, halako neurrian, non, oraindik gaur ere, iritzi kontrakoak baitaude haren jarrerari buruz, monarkia bezalako instituzioen aurrean.

XVII. mendearen azkenerantz, tazitismoa indargetuz doa eta Tazitoren balorapena uanean úneco korronte estilistikoetara egokitzen da, nahiz eta inoiz ez galdu konnotazio politikorik, irakurlearen ideologiaren arabera, kolore bata edo bestea hartzen duenik.

Carmen Codoñer Merino
Salamanca Unibertsitatea

Bibliografía

- AUBRION, E. *Rhetorique et histoire chez Tacite*, Metz, Faculté des Lettres, 1985.
- BARTHES, R., «Tácito y el barroco fúnebre.» *Ensayos críticos*. Barcelona: Seix Barral, 1967.
- BURKE, P., «Tacitism», *Tacitus* (ed. T. A. DOREY), Londres, Routledge and Kegan Paul, 1969, 149-171. or.
- BURKE, P., «Tacitism, scepticism, and reason of state», *The Cambridge history of political thought. 1450-1700* (ed. J. H. BURNS), Cambridge University Press, 1991, 479-498. or.
- GOODYEAR, F. R. D., *The Annals of Tacitus*, 2 vol., Cambridge, Cambridge University Press 1972.
- LUCE, T. J.- WOODMAN, A. J. (edk.), *Tacitus and the Tacitean Tradition*, Princeton, Princeton University Press, 1993.
- LUCE, T. J., «Tacitus conception on historical change: the problem of discovering the historian's opinions», *Past perspectives: studies in Greek and roman historical writing* (MOXON, I.S.; SAMART, J.D.; WOODMAN A.J. eds.), Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 143-157. or.
- MARAVALL, J. A., *Estudios de historia del pensamiento español. Siglo XVII*, Madrid, Cultura Hispánica, 1975.
- MARTIN, R. H., *Tacitus*, Berkeley, 1981.
- MARTIN, R. H., «Structure and interpretation in the 'Annals' of Tacitus», *ANRW* II. 33. 2, 1990, 1500-1581.
- MENDELL, Clarence W., *Tacitus: the man and his work*, New Haven, Yale University Press-Oxford University Press, 1957.
- SAGE, M. M., «Tacitus' historical works: a survey and appraisal», *ANRW* II. 33. 2, 1990, 851-1030.
- SHOTTER, D. C. A., «Tacitus view of emperors and the principate», *ANRW* II. 33. 5, 1991, 3263-3331.
- SYME, R., *Tacitus*, 2 vol., Oxford, Clarendon Press 1958.
- SYME, R., *Ten studies in Tacitus*, Oxford, Oxford University Press, 1970.
- TARRANT, R. J., «Tacitus. Annales», L. D. REYNOLDS, *Texts and Transmission: a survey of the Latin Classics*, Oxford, Clarendon Press, 1983
- WALKER, B., *The 'Annals' of Tacitus: a study in the writing of history*,

Manchester, Manchester University Press, 1952.

WINTERBOTTOM, M., «Tacitus» L. D. REYNOLDSSEN-engan, *Texts and transmission*, Oxford, Oxford University Press, 1981, 407-411. or.

WOODMAN A. J., *Velleius Paterculus: the Tiberian narrative*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

WOODMAN A. J., *Rhetoric in classical historiography: four studies*, London, Croom Helm, 1988.

P. K. TAZITO

ANALAK

P. CORNELI TACITI ANNALIVM LIBER PRIMVS

[1] *Urbem Romam a principio reges habuere; libertatem et consulatum L. Brutus instituit. Dictaturae ad tempus sumebantur; neque decemviralis potestas ultra biennium, neque tribunorum militum consulare ius diu valuit. Non Cinnae, non Sullae longa dominatio; et Pompei Crassique potentia cito in Caesarem, Lepidi atque Antonii arma in Augustum cessere, qui cuncta discordiis civilibus fessa nomine principis sub imperium accepit. Sed veteris populi Romani prospera vel adversa claris scriptoribus memorata sunt; temporibusque Augusti dicendis non defuere decora ingenia, donec gliscente adulatione deterrerentur. Tiberii Gaique et Claudii ac Neronis res florentibus ipsis ob metum falsae, postquam occiderant, recentibus odiis compositae sunt. Inde consilium mihi pauca de Augusto et extrema tradere, mox Tiberii principatum et cetera, sine ira et studio, quorum causas procul habeo.*

[2] *Postquam Bruto et Cassio caesis nulla iam publica arma, Pompeius apud Siciliam oppressus exutoque Lepido, interfecto Antonio ne Iulianis quidem partibus nisi Caesar dux reliquus, posito triumviri nomine consulem se ferens et ad tuendam plebem tribunicio iure contentum, ubi militem*

ANALAK LEHEN LIBURUA

1. Erromako hirian, lehenengotan, erregeek agindu zuten; askatasuna eta kontsulatua Luzio Brutok ezarri zituen. Diktadurak aldi baterako onartzen ziren. Dezenbiroen aginteak ere ez zuen pare bat urtetik gora iraun, ezta tribuno militarren aginte kontsularrak ere luzaro. Ez Zinnaren, ez Sularen nagusigoa ez zen luzea izan; Ponpeioren eta Krasoren boterea laster etorri zen Zesarren eskura, eta Lepidoren eta Antonioren armak Augustorenera, zeinak, printze izenez, liskar zibilek ahituriko mundua hartu baitzuen bere inperiopean. Baina erromatar herri zaharraren onaldiak eta txarraldiak idazle argiek kondairatuak dituzte, eta Augustoren garaiari ere ez zitzaion hura kontatzeko buru ospetsurik falta izan, zuri-keria handitzean, atzera egin zuten arte. Tiberioren eta Gaioren, eta Klaudioren eta Neronen historiak, eurak agintean zirela, beldurratik gezurrezkoak izan ziren, eta, eurak hildakoan, gorroto izan berrien eraginpean idatziak izan ziren. Hortik datorkit asmoa, Augustoren berri laburki eta azken aldia bakarrik emateko eta, gero, Tiberioren eta gainerakoen berri, sumin eta norberia gabe, horiekikoa urrun baitaukat.

2. Bruto eta Kasio akabatuak zirela, jadanik armada errepublikarrik ez zela, Ponpeio Sizilia ondoan suntsiturik, Lepido erauzirik eta Antonio hilik, Juliotar alderdiari Zesarrez beste buruzagirik gelditu ez zitzaionean, honek triunbiro izena utzi eta bere burua konsul izendatu zuen eta, herria babesteko tribuno-ahalarekin pozik, armada sariz eta herria jana-

donis, populum annona, cunctos dulcedine otii pellexit, insurgere paulatim, munia senatus magistratuum legum in se trahere, nullo adversante, cum ferocissimi per acies aut proscriptione cecidissent, ceteri nobilium, quanto quis servitio promptior, opibus et honoribus extollerentur ac novis ex rebus aucti tuta et praesentia quam vetera et periculosa mallent. Neque provinciae illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio quae vi ambitu postremo pecunia turbabantur.

[3] Ceterum Augustus subsidia dominationi Claudium Marcellum sororis filium admodum adulescentem pontificatu et curuli aedilitate, M. Agrippam ignobilem loco, bonum militia et victoriae socium, geminatis consulatibus extulit, mox defuncto Marcello generum sumpsit; Tiberium Neronem et Claudium Drusum privignos imperatoriis nominibus auxit, integra etiam tum domo sua. Nam genitos Agrippa Gaium ac Lucium in familiam Caesarum induxerat, necdum posita puerili praetexta principes iuventutis appellari, destinari consules specie recusantis flagrantissime cupiverat. Ut Agrippa vita concessit, Lucium Caesarem euntem ad Hispaniensem exercitus, Gaium remeantem Armenia et vulnere invalidum mors fato propraia vel novercae Liviae dolus abstulit, Drusoque pridem extincto Nero solus et privignis erat, illuc cuncta vergere: filius, collega imperii, consors tribuniciae potestatis adsumitur omnisque per exercitus ostentatur; non obscuris, ut antea, matris artibus, sed palam hortatu. Nam senem Augustum devinxerat adeo, uti nepotem unicum Agrippam Postumum, in insulam Planasiam proiecerit, rudem sane bonarum artium et robore corporis stolide ferocem, nullius tamen flagitii conpertum. At hercule Germanicum Druso ortum octo apud Rhenum legionibus inposuit adscirique per adoptionem a Tiberio iussit, quamquam esset in domo Tiberii filius iuvenis, sed quo pluribus munimentis insisteret. Bellum ea tempestate nullum nisi adversus Germanos supererat, abolendae magis infamiae ob amissum cum Quintilio Varo exercitum quam cupidine proferendi imperii aut dignum

riz, denak bakearen gozotasunez xarmatu zituenean, apurka-apurka gorantz egin zuen; senatuaren, magistratuen, legeen eskubideak bereganatu zituen, aurka egiteko inor gabe, amorratuenak gerran edo proskripzioetan akabatu baitziren, eta gainerako nobleek, zenbat eta zerbitzeko gertuago, hainbat ondasun eta ohore gehiago hartzen baitzuten, eta, egoera berrian gailendurik, orainaldi segurra nahiago baitzuten lehenaldi arriskutsua baino. Probintziek ere gauzen egoera hari ez zioten muzinik egiten, susmoti baitziren senatuaren eta herriaren gobernuaz, botere-tsuen haserre eta magistratuen gutziengatik, indarrak, handikeriak eta, funtsean, diruak astinduriko legeen laguntza alferrekoa zelarik.

3. Bestalde, Augustok, bere nagusitasunaren euskarri guran, Klaudio Martzelo, bere arrebaren seme eta artean mutiko, pontifikatura eta ediltasun kurulera jaso zuen, eta Marko Agripa, jatorri apaleko baina soldadu on eta garaipen-laguna, urte biko kontsulatura, Martzelo hildakoa, bere suhi eginik; Tiberio Neron eta Klaudio Druso semeordeak enperadore tituluz ohoratu zituen, nahiz eta oraindik bere familia oso-rik zeukan. Zeren Gaio eta Luzio, Agriparen semeak, Zesarren familian sarrarazi baitzituen, eta, oraindik haur-toga utzi gabe, gaztetasunaren printze eta konsul izendatu nahi izan zituen gartsuki, zaputz-plantak egin arren. Agripak biziari agur egin zionean, Hispaniako armadetarantz zihoan Luzio eta Armeniatik larriki zauriturik zetorren Gaio herio fatalki goiztarrak edo, beharbada, Libia amaordearen jukutriak eroan zituenean, eta, Druso aspaldi hilik, semeordeetarik Neron bakarrik gelditzen baitzitzaion, dena beronengan bildu zen: seme, inperioko kolega, tribuno-ahalean kide egin zuen, eta armada guztiei handiro aurkeztua izan zen, ez, lehenago bezala, amaren trikimaina ilunez, gomendio ageriz baizik. Izan ere, Libiak hainbestean goia hartu zion Augusto zaharrari, ezen honek Planasiako irlara baztertu baitzuen bere birloba bakar Postumo Agripa, erabat trebetasun gabea eta gorputzez harroki indartsua, nahiz eta bat ere zitalkeriarik gabea. Drusoren seme Germaniko, ostera, zortzi legioren buru jarri zuen Rhin inguruan, eta Tiberio hura semetzat hartzera behartu zuen, Tiberiorenean seme gazte bat bazen arren, euskarri gehiago izatearren. Garai hartan, ez zegoen germaniarren aurkakoaz beste gerrarik, eta berau Kintiliano Barorekin galdutako armadaren lotsaria garbitzeagatik areago, inperioa hedatzeko irrikagatik edo sari duinen gogoagatik baino. Barruan, gauzak lasai zeuden, magistratuek euren izenari eusten zioten; gazteenak Accioko

ob praemium. Domi res tranquillae, eadem magistratuum vocabula; iuniores post Actiacam victoriam, etiam senes plerique inter bella civium nati: quotus quisque reliquus qui rem publicam vidisset?

[4] Igitur verso civitatis statu nihil usquam prisca et integri moris: omnes exuta aequalitate iussa principis aspectare, nulla in praesens formidine, dum Augustus aetate validus seque et domum in pacem sustentavit. Postquam provecta iam senectus aegro et corpore fatigabatur, aderatque finis et spes novae, pauci bona libertatis in cassum disserere, plures bellum pavescere, alii cupere. Pars multo maxima imminenti dominos variis rumoribus differebant: trucem Agrippam et ignominia accensum non aetate neque rerum experientia tantae moli parem, Tiberium Neronem maturum annis, spectatum bello, set vetere atque insita Claudiae familiae superbia, multaue indicia saevitiae, quamquam premantur; erumpere. Hunc et prima ab infantia eductum in domo regnatrice; congestos iuveni consulatus, triumphos; ne iis quidem annis, quibus Rhodi specie secessus exul egerit, aliud quam iram et simulationem et secretas lubidines meditatum. Accedere matrem muliebri inpotentia: serviendum feminae duobusque insuper adolescentibus, qui rem publicam interim premant, quandoque distrahant.

[5] Haec atque talia agitantibus gravescere valetudo Augusti, et quidam scelus uxoris suspectabant. Quippe rumor incesserat, paucos ante menses Augustum, electis consciis et comite uno Fabio Maximo, Planasiam vectum ad visendum Agrippam; multas illic utrimque lacrimas et signa caritatis spemque ex eo fore ut iuvenis penatibus avi redderetur: quod Maximum uxori Marciae aperuisse, illam Liviae. Gnarum id Caesari; neque multo post extincto Maximo, dubium an quaesita morte, auditos in funere eius Marciae gemitus semet incusantis, quod causa exitii marito fuisset. Utcumque se ea res habuit, vixdum ingressus Illyricum Tiberius properis matris litteris accitur; neque satis conpertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam an exanimem reppere-

garaipenaren ondoren, eta zaharrik gehienak ere gerra zibilen artean jaio ziren: zenbat gelditzen zen errepublika ikusi zuenik?

4. Hala, beraz, errepublikaren egoera iraulirik, antzinako osotasunetik ez zen ezer geratzen: denak, berdintasuna galdurik, printzearen aginduen zain zeuden, orainaren beldurrik bat ere gabe, Augusto, osasun betean, bere burua, etxea eta bakea sostengatzeko gauza zeno. Haren adin aurreratua gorputzeko minekin errenditurik, haren azkena eta itxaropen berriak bistaratzen hasi zirenean, ostera, gutxik aipatzen zuen alferrik askatasunaren ondasunik; gehienak gerraren beldur ziren, beste batzuek horixe nahi zuten. Parte batek, gehien-gehienek, hain zuzen, etortzeaz ziren nagusiei buruzko zurrumurrurik anitzenak zabaltzen zituen: Agripa ankerra zela, eta laidoak sumindua, eta ez adinez, ez bizitzako esperientziaz, ez zegoela hain ardua astunaren neurrira; Tiberio Neron urtez heldua eta gerran zaildua zen, baina Klaudiotarrei zegokien hantuste zaharra zeraman, eta, ezkututzen saiatu arren, anker-usaina ere galanta kanporatzen zitzaion. Eta, gainera, erret etxean hezia izan ei zen; gaztetarik hornitu zuten kontsulatuz eta garaipenez; eta, erretira itxuran, Rodasko erbestean igarotako urte haietan ere, ez zuen gorrotoa eta simulazioa eta nahikunde sekretuak besterik gogoan izan. Ama ere hantxe zen, gainera, emakumezkoei dagokien ezintasunez: andere bat zerbitu behar eta, gainera, bi nerabe, errepublika zanpatuko zutenak, noizbait berau desgiteko.

5. Halako eta antzeko aieruetan, Augustoren osasuna txarrerantz zihoan, eta batzuek haren emaztearen krimenen bat susmatzen zuten. Izan ere, zurrumurrua zabaldu zenez, Augusto, hil batzuk lehenago, hautatu batzuek beste inork jakin gabe, eta Fabio Maximok bakarrik lagundurik, Planasiara eramán ei zuten, Agripa bisitatzerá, eta han, alde bietarik, malko eta xera erakuste ugari izan ei zen, nondik itxaropen bat bazela zirudien, mutila aittaren etxera itzul zezaten. Maximok bere emazte Martziari agertu ei zion, honek Libiari, eta Zesarrek jakin ei zuen; eta, ez luzarora, Maximo hil zenean, heriotza eragina izan ez ote zen zalantza zela, Martziaren auhenak entzun ei ziren haren hiletan, bere burua senarraren galbidetzat salatuz. Zena zela, Ilirikon sartzea besterik egin ez zuen Tiberio deitua izan zen amaren gutun urgentean; ez dago argi, Augusto Nola hirian aurkitu zuenean, hau bizirik ala hilik

rit. Acribus namque custodiis domum et vias saepserat Livia, laetique interdum nuntii vulgabantur; donec provisus quae tempus monebat simul excessisse Augustum et rerum potiri Neronem fama eadem tulit.

[6] *Primum facinus novi principatus fuit Postumi Agrippae caedes, quem ignarum inerumumque quamvis firmatus animo centurio aegre confecit. Nihil de ea re Tiberius apud senatum disseruit: patris iussa simulabat, quibus praescrip-sisset tribuno custodiae adposito, ne cunctaretur Agrippam morte adficere, quandoque ipse supremum diem explevisset. Multa sine dubio saevaque Augustus de moribus adulescentis questus, ut exilium eius senatus consulto sanciretur perfecerat: ceterum in nullius umquam suorum necem duravit, neque mortem nepoti pro securitate privigni inlatam credibile erat. Propius vero Tiberium ac Liviam, illum metu, hanc novercalibus odiis, suspecti et invisi iuvenis caedem festinavisse. Nuntianti centurioni, ut mos militiae, factum esse quod imperasset, neque imperasse sese et rationem facti reddendam apud senatum respondit. Quod postquam Sallustius Crispus particeps secretorum (is ad tribunum miserat codicillos) comperit, metuens ne reus subderetur; iuxta periculoso ficta seu vera promeret, monuit Liviam ne arcana domus, ne consilia amicorum, ministeria militum vulgarentur; neve Tiberius vim principatus resolveret cuncta ad senatum vocando: eam condicionem esse imperandi, ut non aliter ratio constet quam si uni reddatur.*

[7] *At Romae ruere in servitium consules, patres, eques. Quanto quis inlustrior; tanto magis falsi ac festinantes, vultuque composito, ne laeti excessu principis neu tristiores primordio, lacrimas gaudium, questus adulationem miscebant. Sex. Pompeius et Sex. Appuleius consules primi in verba Tiberii Caesaris iuravere, apudque eos Seius Strabo et C. Turranius, ille praetoriarum cohortium praefectus, hic anno-nae; mox senatus milesque et populus. Nam Tiberius cuncta per consules incipiebat, tamquam vetere re publica et ambiguum imperandi: ne edictum quidem, quo patres in curiam*

zegoen. Izan ere, Libiak guardia zorrotzak ipini zituen etxe eta bide inguruetan, eta agiri alaiak zabaltzen ziren tarteka, harik eta, garaiak eskatzen zuena buruturik, batera iragarri zen arte Augusto hila zela eta Neronek agintea hartu zuela.

6. Aginpide berriaren lehen ekintza Postumo Agripa hiltzea izan zen, zeina, ustekabean eta arma gabe harrapatu arren, zenturioi batek ozta-ozta akabatu zuen. Tiberiok ez zuen gai hori aipatu ere egin senatuan: aitaren agindua izan zelakoa egiten zuen, zeinean Agripa zaintzeko ardura zeukan tribunoari agindu izango zion ez zezala hura hiltzeko dudarik izan, berak azken eguna burutuz batera. Egia da Augusto maiz eta zorrotz kexatu izan zela mutilaren portaeraz, senatuak haren erbeste onar zezan eginez; baina haren gogorkeria ez zen inoiz beretarrik hiltzeraino iritsi, eta ez zen sinestekoa bilobaren heriotzarik eragingo zuenik, semeordearen segurantzarako. Sinesgarriago zen Tiberiok eta Libiak, hark beldurrez, honek amaorde gorrotoz, mutil susmagarri eta txarto ikusiaren heriotza aurreratu zutela. Armadan ohi denez, agindutakoa egin zela iragartzera joan zen zenturioari erantzun zion berak ez zuela halakorik agindu, eta senatuaren aurrean kontu eman beharko zela. Sekretukide zen Salustio Krispok (berak bidali baitzion tribunoari agindu idatzia) hori jakin zuenean, beldur baitzen, gezurra zein egia agertu, salapen berdin arriskutsua etor zekion, Libiari adierazi zion ez zela zabaldu behar etxeko sekreturik, ez laguneren aholkurik, ez soldaduen zerbitzurik, eta Tiberiok ere ez zuela agintearen indarrik hautsi behar, dena senatura eramanez: agintearen izaera baitzen norbere buruaz besteri konturik ez ematea.

7. Erroman, ostera, kontsulak, senatoreak, zaldunak, makurpenera bizkortu ziren. Zenbat goitarrago, hainbat faltsuago eta bizkorrago, eta itxura landuagoz (printzearen heriotzaz alaiegi eta ondorengoagatik tristeezi ez agertzearen) nahasten zuten negarra eta poza, auhenak eta zurikeria. Sexto Pompeio eta Sexto Apuleio kontsulak izan ziren Tiberio Zesarri leialtasuna zin egiten lehenengoak, eta, euren aurrean, Seio Estrabon eta Kaio Turranio, hura pretoriar kohorteen, hau janariaren prefektua; gero, senatua, armada eta herria. Izan ere, Tiberiok kontsulak denean aurretik jartzen zituen, antzinako errepublika bailitzan, eta aginterik ezarri behar ez bailuen. Senatarietara deitzeko ediktuan ere, Augustoren garaian hartutako tribuno-ahalmenaz beste idazpuru-

vocabat, nisi tribuniciae potestatis praescriptione posuit sub Augusto acceptae. Verba edicti fuere pauca et sensu permotivo: de honoribus parentis consulturum, neque abscedere a corpore, idque unum ex publicis muneribus usurpare. Sed defuncto Augusto signum praetoriis cohortibus ut imperator dederat; excubiae, arma, cetera aulae; miles in forum, miles in curiam comitabatur. Litteras ad exercitus tamquam adepti principatu misit, nusquam cunctabundus nisi cum in senatu loqueretur. Causa praecipua ex formidine, ne Germanicus, in cuius manu tot legiones, immensa sociorum auxilia, mirus apud populum favor; habere imperium quam exspectare mallet. Dabat et famae, ut vocatus electusque potius a re publica videretur quam per uxorium ambitum et senili adoptione inrepsisse. Postea cognitum est ad introspectiendas etiam procerum voluntates inductam dubitationem: nam verba vultus in crimen detorquens recondebat.

[8] *Nihil primo senatus die agi passus [est] nisi de supremis Augusti, cuius testamentum inlatum per virgines Vestae Tiberium et Liviam heredes habuit. Livia in familiam Iuliam nomenque Augustum adumebatur; in spem secundam nepotes pronepotesque, tertio gradu primores civitatis scripserat, plebrosque invisos sibi, sed iactantia gloriaque ad posterum. Legata non ultra civilem modum, nisi quod opulo et plebi quadringentiens triciens quinquens, praetoriarum cohortium militibus singula nummum milia, [urbanis quingenos], legionariis aut cohortibus civium Romanorum trecenos nummos viritim dedit. Tum consultatum de honoribus; ex quis [qui] maxime insignes visi, ut porta triumphali duceretur funus, Gallus Asinius, ut legum latorum tituli, victarum ab eo gentium vocabula anteferentur; L. Arruntius censuere. Addebat Messalla Valerius renovandum per annos sacramentum in nomen Tiberii; interrogatusque a Tiberio num se mandante eam sententiam prompsisset, sponte dixisse respondit, neque in iis quae ad rem publicam pertinerent consilio nisi suo usurum, vel cum periculo offensionis: ea sola species adulandi supererat. Conclamant patres corpus ad rogum umeris senatorum ferendum. Remisit Caesar adroganti moderatione,*

rik ez zuen ipintzen. Ediktuko hitzak ere gutxi eta erabat neurtuak ziren: aitari nolako omena egin galdetu nahi zuen; ez zuen haren gorputzetik banatu nahi eta horixe zen beretzakotzat zeukan eginkizun publiko bakarra. Augusto hildakoan, ostera, pretoriar kohorteen aurrean, enperadore agertu zen; bazituen armak, guardiak eta gorteari dago-kion dena; soldaduek eskoltatzen zuten forora, soldaduek kuriara. Armadetara printze bihurturik bidaltzen zituen gutunak; senatuan ez beste inon ez zen dudan mintzo. Arrazoi nagusia beldurra zen, ez ote zuen Germanikok, hainbeste legio eta indar aliatu amaigabeak eskuan zeuzkanak, eta herriaren eder izugarria zeukanak, aginteari heltzea nahiago izango, zain egotea baino. Bere osparean onerako, errepublikak hautatua eta deitua izan zela agertu nahi zuen areago, emaztearen trikimainaz eta agure baten adopzioz sartu zela baino. Geroago jakin zen zalantza-itxura hori eman zuela, baita ahaltzuen pentsakera ezagutzeko ere: hitzak eta begiradak salapen bihurturik gordetzen baitzituen bere baitan.

8. Senatuko lehenengo egunean, Augustori zegozkion azkenkiez hitz egitea besterik ez zuen onartu, zeinaren testamentuak, birjina bestalek aurkeztuak, Tiberio eta Libia izendatzen baitzituen oinordeko. Libia Juliar familiako egiten zen eta Augusta izena hartzen zuen; bigarren oinordeko, birlobak eta birbilobak inskribatzen ziren, eta, hirugarren mailan, estatuko nobleak, gehienak ikusi ere ezin zituenak, baina harrokeriagatik eta gerorako ospeagatik komeni zitzaizkionak. Haren legatuak ez ziren herritarren artean ohi zirenetik gorakoak: herriari eta populuari utzitako berrogeita hiru milioi eta bostehun mila sestertzio, pretoriar kohorteetako soldaduei mila bana, (urbanoei bostehun bana), legionarioei eta erromatar hiritarren kohorteei hirurehun bana. Gero ohoreen kontua etorri zen; entzutetsuenen bila hasirik, Galo Asiniok proposatu zuen segizioa garaipen-arku batetik igaro zedila, eta Luzio Arruntziok, berriz, hark promulgaturiko legeak eta menperaturiko herrien izenak aurrean ager zitezela. Mesala Valeriok gehitzen zuen, gainera, zina urtero berritu zedila, Tiberioren izenean; Tiberiok galdeturik ea ekimen hura berak agindurik agertu zuen, hark erantzun zuen bere kabuz esan zuela eta, errepublikari zegozkion gauzetan, bere ustea besterik ez zuela erabiliko, iraintzeko arrisku eta guzti ere: adulazio modu huraxe bakarrik falta zen! Gurasoek aldarrikatzen dute gorpuak senatarien sorbalda gainean joan behar duela. Zesarrek apaltasun harroz onartu zuen eta, ediktu baten bitartez,

populumque edicto monuit ne, ut quondam nimiis studiis funus divi Iulii turbassent, ita Augustum in foro potius quam in campo Martis, sede destinata, cremari vellent. Die funeris milites velut praesidio stetero, multum inridentibus qui ipsi vierant quique a parentibus acceperant diem illum crudi adhuc servitii et libertatis inprospero repetitae, cum occisus dictator Caesar aliis pessimum, aliis pulcherrimum facinus videretur: nunc senem principem, longa potentia, provisus etiam heredum in rem publicam opibus, auxilio scilicet militari tuendum, ut sepultura eius quieta foret.

[9] *Multus hinc ipso de Augusto sermo, plerisque vana mirantibus, quod idem dies accepti quondam imperii princeps et vitae supremus, quod Nolae in domo et cubiculo in quo pater eius Octavius vitam finivisset. Numerus etiam consulatum celebrabatur; quo Valerium Corvum et C. Marium simul aequaverat, continuata per septem et triginta annos tribunicia potestas, nomen imperatoris semel atque viciens partum aliaque honorum multiplicata aut nova. At apud prudentes vita eius varie extollebatur arguebaturve. Hi pietate erga parentem et necessitudine rei publicae, in qua nullus tunc legibus locus ad arma civilia actum, quae neque parari possent neque haberi per bonas artes. Multa Antonio, dum interfectores patris ulcisceretur; mula Lepido concessisse. Postquam hic socordia senuerit, ille per libidines pessum datus sit, non aliud discordantis patriae remedium fuisse quam [ut] ab uno regeretur. Non regno tamen neque dictatura, sed principis nomine constitutam rem publicam; mari Oceano aut omnibus longinquis saeptum imperium; legiones, provincias, classes, cuncta inter se conexa; ius apud cives, modestiam apud socios; urbem ipsam magnifico ornatu; pauca admodum vi tractata quo ceteris quies esset.*

[10] *Dicebatur contra: pietatem erga parentem et tempora rei publicae obtentui sumpta: ceterum cupidine dominandi concitos per largitionem veteranos, paratum ab adolescente privato exercitum, corruptas consulis legiones, simulatam Pompeianarum gratiam partium; mox ubi decreto patrum*

herria ohartarazi zuen ez zedila saia, behinola Julio jainkozkoaren hileta, berotasun gehiegizkoarren, aztoratu zuen moduan, Augusto ere foroan erretzen, leku izendatua zen Martitzen zelaian egin beharrean. Hileta egunean, soldaduak gerrarako bezala zeuden; ez zuten barre gutxi egin euren begiz edo gurasoengandik jakin zutenek nolakoa izan zen morrontza artean freskoaren eta askatasun alferrik bilatuaren egun hura, non Zesar diktadorearen heriotza batzuei ekintzarik zitalena, beste batzuei ederrena iruditu zitzaaien, ziotela: «orain printze agure batek, aginte luze-koak, bere oinordekoen fortunak ere errepublikaren bizkarretik hornitu dituenak, babes militarra behar dik, bere ehorztea lasaia izan dadin».

9. Hori zela eta, Augustorengatik beragatik ere asko hitz egin zen, gehienek huskeriak miresten zituztelarik: nola egun berdina izan zen, antzina aginteratu zen lehenengoa eta orduko bizitzako azkena; nola bizia Nolan amaitu zitzaion, bere aita Oktabioren etxe eta gela berean. Bere konsulatu kopurua ere gorai patzen zen, zeinarekin Valerio Korbo eta Gaio Mariorenak batera berdindu baitzituen, haren tribuno-boterea, hogeita hamazazpi urtean etengabe jarraitua, hogeita bat aldiz lorturiko enperadore titulua, eta beste zenbait ohore, biderkatuak edo berriak. Jende zentzudunen artean, ostera, haren bizitza iritzi kontrajarrien gai zen, batzuek goستن, beste batzuek gaitzesten zutela. Batzuek zioten bere aitarekiko pietateak eta errepublikaren krisiak, non ez baitzen orduan legeentzako tokirik, eraman zutela gerra zibilera, zeina ez baitago prestatzerik ez burutzerik moralaren arabera. Askok eman zion Antoniori, aitaren hiltzaileak zigortu alde, eta asko Lepidori ere. Hau txepeltasunagatik hondaturik, hura bere gehiegikerietan galdurik, aberri liskartsurako ez zegoen gizon bakarraren aginteaz beste biderik, eta, hala ere, ez zuen errepublika erregetzaz edo diktaturaz zurkaiztu, printze tituluz baizik. Haren inperioa Ozeano itsasoak edo ibai urrunek babesturik zegoen; legioak, probintziak, flotak, dena elkarrekin bat-bat zen; bazen zuzenbidea hiritarren, zintzotasuna aliatuen artean; hiria bera ere bikain edertua izan zen; gutxitan jo zen indarrera, eta bertan, besteentzat bakea izan zedin.

10. Aitarenganako pietatea eta errepublikako gorabeherak, ostera, aitzakitza hartzen zituela zioten; bestela, agintzeko gogoak ertain ei zuen beteranoak opariz irabaztera; mutiko partikular bat izanik, armada prestatu, konsul baten legioak andeatu eta Ponpeioren alderdiarekiko begirunea simulatu ei zuen. Geroago, senatoreen dekretuz, pretore-

*fasces et ius praetoris invaserit, caesis Hirtio et Pansa, sive hostis illos, seu Pansam venenum vulneri adfusum, sui milites Hirtium et machinator doli Caesar abstulerat, utriusque copias occupavisse; extortum invito senatu consulatum, armae quae in Antonium acceperit contra rem publicam versa; proscriptionem civium, divisiones agrorum ne ipsis quidem qui fecere laudatus. Sane Cassii et Brutorum exitus paternis inimicitiis datos, quamquam fas sit privata odia publicis utilitatibus remittere: sed Pompeium imagine pacis, sed Leidum specie amicitiae deceptos; post Antonium, Tarentino Brundisinoque foedere et nuptiis sororis inlectum, subdolae adfinitatis poenas morte exsolvisse. Pacem sine dubio post haec, verum cruentam: Lollianas Variasque clades, interfectos Romae Varrones, Egnatios, Iullos. Nec domesticis abstinebatur: abducta Neroni uxor et consulti per ludibrium pontifices an concepto necdum edito partu rite nuberet; Q. *Tedio* et Vedii Pollionis luxus; postremo Livia gravis in rem publicam mater; gravis domui Caesarum noverca. Nihil deorum honoribus relictum, cum se templis et effigie numinum per flamines et sacerdotes coli vellet. Ne Tiberium quidem caritate aut rei publicae cura successorem adscitum, sed quoniam adrogantiam saevitiamque eius introspexerit, comparatione deterrima sibi gloriam quaesivisse. Etenim Augustus paucis ante annis, cum Tiberio tribuniciam potestatem a patribus rursus postularet, quamquam honora oratione quaedam de habitu cultuque et institutis eius iecerat, quae velut excusando exprobraret. Ceterum sepultura more perfecta templum et caelestes religiones decernuntur.*

[11] *Versae inde ad Tiberium preces. Et ille varie diserebat de magnitudine imperii sua modestia. Solam divi Augusti mentem tantae molis capacem: se in partem curarum ab illo vocatum experiendo didicisse quam arduum, quam subiectum fortunae regendi cuncta onus. Proinde in civitate tot illustribus viris subnixa non ad unum omnia deferrent: plures facilius munia rei publicae sociatis laboribus exsecuturos. Plus in oratione tali dignitatis quam fidei erat; Tiberio-*

azaoak eta eskumena usurpatu ondoren, Hirtzio eta Pansa hilak zirela, —dela etsaiek, dela Pansa zaurira isuritako pozoinak eta Hirtzio bere soldaduek eurek eta azpikeriaren atontzaile Zesarrek akabatu zituztelako—, bien tropak bereganatu ei zituen; kontsulatua indarrez kendu ei zion senatuari eta Antonioaren aurka hartutako armak errepublikaren aurka bihurtu ei zituen; hiritarren proskripzioak eta lur-banaketak ez ei zituzten onetsi burutu zituztenek eurek ere. Egia da Kasioaren eta Brutotarren azkena aitarekiko etsaigoen ordaina izan zela, nahiz eta zilegi izan gorroto pribatuak on publikora makurtzea; baina Ponpeio bakeplantaz eta Lepido adiskidetasun-itxuraz engainatu zituen; gero, Antonio, Tarento eta Brindisko itunez eta bere arrebarekiko ezkontzaz irabazia izan zenak, heriotzaz ordaindu behar izan zituen elkartasun maltzuraren ondorioak. Dударik ez, horien guztien ondoren, bakea izan zela, baina bai odoltsua ere: Lolio eta Baroren hondamenak, Barrondarren, Egnaziotarren, Julotarren hilketak Erroman. Etxeko konturik ere ez zuten apartatzen: Neroni emaztea kendu zion eta, benetan lotsagarri, pontifizeak kontsultatu zituen ea haurdun eta erditzeaz zegoen emakume hark errituen arabera ezkontzerik bazuen; Q. **** Tedio eta Bedio Polionen larkeriak; azkenik, Libia, errepublikarentzat ama latza, Zesarren etxearentzat amaorde latza. Jainkoentzako ohorerik ere ez zuen utzi, bere burua gurrarazten baitzien flaminei eta abadeei, tenpluetan eta jainkozko irudietan. Tiberio ere ez zuen ondorengotzat onartu, xeraz edo errepublikaren arduraz; aitzitik, ostera, bere harrokerian eta ankerkerian barneratu zenez gero, konparaziorik txarrenean bilatu zuen aintza. Egia esan, Augustok, urte batzuk lehenago, senadoreengandik Tiberioentzat tribuno-ahalmena bigarrenez eskatu zuenean, goraipuzko hitzetan bazen ere, errietaren bat egin izan zion, haren izaera, jokaera eta ohiturak zirela eta, desenkusatzeko-plantan. Gainerakoan, ehorzketak ohi bezala buruturik, tenplua eta jainko-kultua dekretatzen zaizkio.

11. Gero, eskariak Tiberioentzat izan ziren. Inperioaren handitasunaz eta bere txikitetasunaz dibagatzen hasi zen: Augusto jainkozkoaren oroitzapena bakarrik ei zegoen hainbesteko puskaren mailan; berak, hark bere lanetan parte hartzera deitu zionak, esperientziaz ei zekien zer latza, zer zoripeko zen dena gobernatzeko zama. Horregatik, hainbestegizon noblerengan oinarritzen zen estatuan, ez ei zuten dena bakar batengan bildu behar; askoren artean, eta ahaleginak bat eginez, aisago eroango ei zituzten errepublikako zereginak. Mintzaldi hartan, duinta-

que etiam in rebus quas non occuleret, seu natura sive adsuetudine, suspensa semper et obscura verba: tunc vero nitenti ut sensus suos penitus abderet, in incertum et ambiguum magis implicabantur. At patres, quibus unus metus si intelligere viderentur; in questus lacrimas vota effundi; ad deos, ad effigiem Augusti, ad genua ipsius o manus tendere, cum proferri libellum recitarique iussit. Opes publicae continebantur; quantum civium sociorumque in armis, quot classes, regna, provinciae, tributa aut vectigalia, et necessitates ac largitiones. Quae cuncta sua manu perscripserat Augustus addideratque consilium coercendi intra terminos imperii, incertum metu an per invidiam.

[12] Inter quae senatu ad infimas obtestationes procumbente, dixit forte Tiberius se ut non toti rei publicae parem, ita quaecumque pars sibi mandaretur eius tutelam suscepturum. Tum Asinius Gallus 'interrogo' inquit, 'Caesar; quam partem rei publicae mandari tibi velis.' percussus inprovisa interrogatione paulum reticuit: dein collecto animo respondit nequaquam decorum pudori suo legere aliquid aut evitare ex eo cui in universum excusari mallet. Rursum Gallus (etenim vultu offensionem coniectaverat) non idcirco interrogatum ait, ut divideret quae separari nequirent sed ut sua confessione argueretur unum esse rei publicae corpus atque unius animo regendum. Addidit laudem de Augusto Tiberiumque ipsum victoriarum suarum quaeque in toga per tot annos egregie fecisset admonuit. Nec ideo iram eius lenivit, pridem invisus, tamquam ducta in matrimonium Vipsania M. Agrippae filia, quae quondam Tiberii uxor filerat, plus quam civilia agitare Pollionisque Asinii patris foreciam retineret.

[13] Post quae L. Arruntius haud multum discrepans a Galli oratione perinde offendit, quamquam Tiberio nulla vetus in Arruntium ira: sed divitem, promptum, artibus egregiis et pari fama publice, suspectabat. Quippe Augustus supremis sermonibus cum tractaret quinam adipisci principem locum sufferentur abnuerent aut in pares vellent vel idem possent cuperentque, M'. Lepidum dixerat capacem sed aspernan-

sunetik gehiago zegoen egitasunetik baino; ezkutatu nahi ez zituen kon-tuetan ere, bai berez, bai ohituraz, Tiberioren hitzak lanbroak eta ilunak ziren beti, eta, aldi hartan, bere pentsakizunak zeharo gordetzen saia-tzen zenez gero, are zehazgabe eta anbiguoagoak ziren. Ulertzen zute-la iruditze beldurra besterik ez zeukaten senatariak, ostera, kexuetan, malkoetan, erreguetan urtzen ziren; eskuak jainkoengana, Augustoren irudira, Tiberioren belaunetara luzatzen zituzten, honek liburuxka bat ekartzeko agindu zuenean. Bertan, ondasun publikoak zetozen, zenbat hiritar eta arma-lagun ziren, zenbat flota, erreinu, probintzia, zerga edo errenta, eta beharrezko gastu eta emari. Hori guztia Augustok bere eskuz idatzi zuen, eta aholkua erantsi, inperioari bere mugetan eusteko, argi ez zegoelarik beldurrez ala bekaitzez zen.

12. Hartan, senatua erregurik apalenetara makurtzen zela, bat-batean Tiberiok jaulki zuen ezen, bere burua errepublika osoa gobernatzeko gai ez bazekusen ere, haren zati bat esleitu ziezaiotela, bere kargupean har zezan. Orduan, Asinio Galok hots egin zuen: «Galdetzen dut, Zesar, zein errepublika-zati esleitzea nahi duzun». Ezusteko galderak astindu-rik, une batez isildu egin zen; gero, gogoberriturik, erantzun zuen ez zitzaiola bere duintasunarentzat batere itxurazko iruditzen zerbait har-tzea edo ekiditea, denari osoan jaregitea nahiago lukeenetik. Berriz ere Galok, haren hizkeratik, mindu egin zela oharturik, esan zuen ez zuela galdetu banatu ezineko gauzak zatitzearren, baizik bere aitortzaz garbi gera zedin errepublikaren gorputza bakarra zela eta gogo bakarrak gobernatu behar zuela. Augustoren laudorio bat erantsi zuen, eta Tibe-riori berari ere gogoratu zion zenbat garaipen lortu eta zenbat gauza egin zuen, toga jantzirik, hainbeste urtetan. Halaxe ere, ez zuen haren haserrerik bigundu, aspalditik zetorrena berau, iruditu baitzitzaion, Marko Agriparen alaba Bipsania, behinola Tiberioren emazte izana, ezkontzaz hartzean, hiritar soñlez haragoko asmoak zeuzkala, eta Polion Asiniok bere aitaren handinahia zeramala.

13. Ondoren, Luzio Arruntziok, Galorenaren hain ezberdina ez zen mintzaldian, antzera iraindu zuen, Tiberiok Arruntziorenganako haserre zaharrik ez zeukan arren; baina errezeloa zion haren aberastasun, ausar-dia, gaitasun izugarri eta araberako ospeagatik. Izan ere, Augustok, azken solasetariko batean, mintzo zelarik nortzuek uko egingo zuten, nahiz eta lehen tokiaz jabetu ahal izan eta hartarako gai ere izan, esan

tem, Gallum Asinium avidum et minorem, L. Arruntium non indignum et si casus daretur ausurum. De prioribus consentitur; pro Arruntio quidam Cn. Pisonem tradidere; omnesque praeter Lepidum variis mox criminibus struente Tiberio circumventi sunt. Etiam Q. Haterius et Mamercus Scaurus suspicacem animum perstrinxere, Haterius cum dixisset 'quo usque patieris, Caesar; non adesse caput rei publicae?' Scaurus quia dixerat spem esse ex eo non inritas fore senatus praesces quod relationi consulum iure tribuniciae potestatis non intercessisset. In Haterium statim invectus est; Scaurum, cui inplacabilius irascebatur; silentio tramisit. Fessusque clamore omnium, expostulatione singulorum flexit paulatim, non ut fateretur suscipi a se imperium, sed ut negare et rogari desideret. Constat Haterium, cum deprecandi causa Palatium introisset ambulantisque Tiberii genua advolveretur; prope a militibus interfectum quia Tiberius casu an manibus eius inpeditus prociderat. Neque tamen periculo talis viri mitigatus est, donec Haterius Augustam oraret eiusque curatissimis precibus protegeretur.

[14] *Multa patrum et in Augustam adulatio. Alii parentem, alii matrem patriae appellandam, plerique ut nomini Caesaris adscriberetur 'Iuliae filius' censebant. Ille moderandos feminarum honores dictitans eademque se temperantia usurum in iis quae sibi tribuerentur; ceterum anxius invidia et muliebri fastigium in deminutionem sui accipiens ne lictorem quidem ei decerni passus est aramque adoptionis et alia huiusce modi prohibuit. At Germanico Caesari pro consulare imperium petivit, missique legati qui deferrent, simul maestitiam eius ob excessum Augusti solarentur. Quo minus idem pro Druso postularetur; ea causa quod designatus consul Drusus praesensque erat. Candidatos praeturae duodecim nominavit, numerum ab Augusto traditum; et hortante senatu ut auget, iure iurando obstrinxit se non excessurum.*

[15] *Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt: nam ad eam diem, etsi potissima arbitrio principis, quaedam tamen studiis tribuum fiebant. Neque populus ademptum ius*

zuen Marko Lepido bazela gai, baina ez zeukala gogorik; Asinio Galok nahi zuela, baina ez zeukala mailarik; eta Luzio Arruntzio ez zela ezduin eta, aukera izanik, ausartuko zela. Lehenengo biena halakotzat dago, baina batzuek, Arruntzioren lekuan, Gneo Pison ipini dute; bada, geroago, Lepidoz beste denak galdu ziren, Tiberiok harildutako salaketenatik. Kinto Hateriok eta Mamerko Eskaurok ere mindu zuten haren gogo susmotia; Hateriok, honakoa esatean: «Noiz arte jasango duzu, Zesar, errepublika buru gabe egon dadin?»; Eskaurok, berriz, esan zuelako bazuela itxaropena senatuaren errekuak alferrik izango ez zirena, bere tribuno-ahalmenaren betorik ez baitzion jarri kontsulen moziolari. Hateriori beherela ihardetsi zion; Eskaurori, gupidagabeago gorroto zuenari, ordukoz isilik utzi zion. Astiro-astiro, denen aldarriek abaildurik, bakoitzaren errekuetara makurtuz joan zen, baina inperioa onartzen zuenik garbi agertu gabe, baizik ezetz esateari utzi eta eska ziezaioten eginez. Ziurra da Haterio, Jauregira barka eskatzera sartu eta pasioan zebilen Tiberioren belaunetara makurtzean, soldaduek ia bertan hil zutela, Tiberio, halabeharrez edo besteak heldu ziolako, jausi zenean. Halako mailako gizonaren arriskua ez zen arindu Hateriok Augustari eskatu eta honen erreku ekinorrek babestu zuten arte.

14. Senatarien Augustarenganako zurikeria ere handia izan zen: batzuek *aberriaren erditzaile*, beste batzuek *aberriaren ama dei* zedin proposatzen zuten; gehienek zioten Zesar izenari *Juliaren seme* erantsi behar zitzaioela. Berak behin eta berriz zioen emakumeen ohoreei muga bat ipini behar zitzaioela, eta neurritasun bera erabiliko zuela berari esleitzen zizkietenetan ere. Bestalde, bekaitzez urduri eta emakume baten goratzea bere txikitze gisan harturik, ez zuen onartu liktorerik ipini ziezaioten ere, eta adopzioaren aldarea eta antzekoak debekatu egin zituen. Germaniko Zesarrentzat, ostera, inperio prokuntsularra eskatu eta mandatariak bidali zizkion jakinaraztera eta, aldi berean, haren tristura kontsolatzera, Augustoren heriotzagatik. Drusogatik gauza bera ez eskatzearen arrazoia zen hura kontsul izendatua zela eta bertan zegoela. Hamabi pretoregai izendatu zituen, Augustok ezarritako kopuruan; eta, senatuak gehitzeko eskatu zionean, bere burua zinetu zuen kopuru hori ez zuela inoiz gaindituko.

15. Orduan, lehenengoz, hauteskundeak Martitzen Zelaitik senatura aldatu ziren; zeren, artean, garrantzitsuenak printzearen iritzira egiten baziren ere,

questus est nisi inani rumore, et senatus largitionibus ac precibus sordidis exsolutus libens tenuit, moderante Tiberio ne plures quam quattuor candidatos commendaret sine repulsa et ambitu designandos. Inter quae tribuni plebei petivere ut proprio sumptu ederent ludos qui de nomine Augusti fastis additi Augustales vocarentur. Sed decreta pecunia ex aerario, utque per circum triumphali veste uterentur: curru vehi haud permissum. Mox celebratio annua ad praetorem translata cui inter civis et peregrinos iurisdictio evenisset.

[16] *Hic rerum urbanarum status erat, cum Pannonicas legiones seditio incessit, nullis novis causis nisi quod mutatus princeps licentiam turbarum et ex civili bello spem praemiorum ostendebat. Castris aestivis tres simul legiones habebantur; praesidente Iunio Blaeso, qui fine Augusti et initiis Tiberii auditis ob iustitium aut gaudium intermiserat solita munia. Eo principio lascivire miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus praebere auris, denique luxum et otium cupere, disciplinam et laborem aspernari. Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua et miscere coetus histrionali studio doctus. Is imperitos animos et quatenam post Augustum militiae condicio ambigentis impellere paulatim nocturnis conloquiis aut flexo in vesperam die et dilapsis melioribus deterrimum quemque congregare.*

[17] *Postremo promptis iam et aliis seditionis ministris velut contionabundus interrogabat cur paucis centurionibus paucioribus tribunis in modum servorum oboedirent. Quando ausuros exposcere remedia, nisi novum et nutantem adhuc principem precibus vel armis adirent? satis per tot annos ignavia peccatum, quod tricena aut quadragena stipendia senes et plerique truncato ex vulneribus corpore tolerent. Ne dimissis quidem finem esse militiae, sed apud vexillum tendentis alio vocabulo eosdem labores perferre. Ac si quis tot casus vita superaverit, trahi adhuc diversas in terras ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant. Enimvero militiam ipsam gravem, infructuosam: denis*

batzuk oraindik tribuen gogoaren mende zeuden. Herria ez zen esamesa txikiz baizik kexatu eskubidea kentzeaz, eta senatuak pozik hartu zuen, hala, oparietarik eta erregu apalgarrietarik libratzen baitzen. Tiberiok gomendatu zuen lau hautagaitatik gora ez zitezela izan; hauek ukorik eta jokorik gabe hautatuak behar zutela. Populuaren tribunoek aurkeztutako eskarien artean, euren kontura joko batzuk antolatzea zegoen, Augustoren oroimenez, haren fastuei gehitzekoak eta Augustalak deituak. Baina, hartarako, altxor publikotik harako dirua erabaki zuten, eta tribunoek, zirkuan, garaipen-soinekoa erabili behar zutela; ez zitzairen uzten gurdian joaten. Gero, urteroko ospakizuna hiritar-atzeritarren arteko eskumena zegokion pretoreari transferitu zioten.

16. Gauzak hiriburuan hala zeudela, Panoniako legioetan sedizio bat gertatu zen, ez inongo arrazoi berriengatik, baizik, areago, antza, printze aldatzeak nahasterako baimena ematen zuelako, eta sari itxaropena, gerra zibilen ondoren. Hiru legio batera zeuden uda kanpamentuetan, Junio Blesoren menpean, zeinak, Augustoren azkenaren eta Tiberioren etorreraren berri jakitean, dela saminez, dela pozez, ohiko ariketak eten baitzituen. Hortik aurrera, soldaduek lasakeriara, liskarrera eta gaiztoenen esanak sinestera jo zuten; gero, komenentzia eta aisia bila, diziplinari eta ahaleginari muzin eginez. Bazen kanpamenduan Pertzenio zeritzan bat, behinola antzerki klake bateko buru eta gero soldadu soila, mihi lotsagabekoa eta nahastaile trebea, eszenako trikimainen arabera. Morroi hau zenbait ezjakin eta, Augustoren ondoren, armadaren izateaz kezkatu zegoen zenbait lagun xaxatzen hasi zen eta, iluntzean, onak erretiratuak zirenean, okerrenak inguratzen zituen.

17. Azkenik, beste sedizio egileak ere gertu zeudela, arenga eran galdetzen zien ea zergatik men egiten zioten, morroi gisan, zenturioi bakan batzuei eta tribuno bakanagoei. Noiz ausartuko ziren konponbideak eskatzen, printze berri eta oraindik zalanzkorrari erreguz edo armaz heltzen ez bazioten? Nahikoa bekatu eginak ziren koldarkeriaz hainbeste urtetan, hogeita hamar edo berrogei urtetan zerbitzatzea jasanez, zahartu arte, eta, gehienetan, gorputza zauriz ebakirik. Gainera, lizenziadunak ere ez ei ziren libratzen soldadutzatik, bai, ostera, beste izen batekin, neke berdina pairatzen, estandarte azpian kanpaturik. Eta hainbeste heriotza-arriskutatik onez irteten zena oraindik urrungo lurretan arrastatzen zen, non, soro izenez, zingira urtsuak eta mendi elkorrak hartzen zituen. Eta, jakina, soldadutza bera ere ondo nekosoa eta antzua zen: gorputz eta arima, egunean hamar as baloratzen zen;

in diem assibus animam et corpus aestimari: hinc vestem arma tentoria, hinc saevitiam centurionum et vacationes munerum redimi. At hercule verbera et vulnera, duram hiemem, exercitas aestates, bellum atrox: aut sterilem pacem sempiterna. Nec aliud levamentum quam si certis sub legibus militia iniretur; ut singulos denarios mererent, sextus decimus stipendii annus finem adferret, ne ultra sub vexillis tenerentur; sed isdem in castris praemium pecunia solveretur. An praetorias cohortis, quae binos; denarios acceperint, quae post sedecim annos penatibus suis reddantur, plus periculum suscipere? non obtrectari a se urbanas excubias: sibi tamen apud horridas gentis e contuberniis hostem aspici.

[18] *Adstrepebat vulgus, diversis incitamentis, hi verberum notas, illi canitiem, plurimi detrita tegmina et nudum corpus exprobrantes. Postremo eo furoris venere ut tres legiones miscere in unam agitaverint. Depulsi aemulatione, quia suae quisque legioni eum honorem quaerebant, alio vertunt atque una tres aquilas et signa cohortium locant; simul congerunt caespites, exstruunt tribunal, quo magis conspicua sedes foret. Properantibus Blaesus advenit, increpabatque ac retinebat singulos, clamitans 'mea potius caede imbuite manus: levioere flagitio legatum interficietis quam ab imperatore desciscitis. Aut incolumis fidem legionum retinebo aut iugulatus paenitentiam adcelerabo.'*

[19] *Aggerabatur nihilo minus caespes iamque pectori usque adcreverat, cum tandem pervicacia victi inceptum omisere. Blaesus multa dicendi arte non per seditionem et turbas desideria militum ad Caesarem ferenda ait, neque veteres ab imperatoribus priscis neque ipsos a divo Augusto tam nova petivisse; et parum in tempore incipientis principis curas onerari. Si tamen tenderent in pace temptare quae ne civilium quidem bellorum victores expostulaverint cur contra morem obsequii, contra fas disciplinae vim meditentur? decernerent legatos seque coram mandata darent. Adclamavere ut filius Blaesi tribunus legatione ea fungeretur peteretque militibus missionem ab sedecim annis: cetera mandatuos ubi prima*

hortik ordaindu behar zen jantzia, armak, dendak, zenturioien ankerkeria aurreikusteko ordainak eta zerbitzuen beherapenak. Baina, Herkulesarren!, kolpeak eta zauriak, negu gogorra, uda nekosoia, gerra izugarria edo bake antzua betiko ziren. Beste erremediorik ez zegoen, beraz, baldintza segurretan soldadu sartzea baino: egunean denario bat irabaztea, hamaseigarren zerbitzu urtean behin betiko lizentzia hartzea, eta ez zitzatela estandartepean luzaroago atxiki, aitzitik, ordea, kanpamentuan bertan saritu zitzatela diruz. Egunean denario bi irabazi eta, hamasei urteren buruan, etxera bidaltzen zituzten pretoriar kohorteak arrisku handiagoetan ote zebiltzan, bada? Ez ei zituen guarnizio hiritarrak laidotu gura, baina berak, herri basatien artean, dendatik bertatik ikusten ei zuen etsaia.

18. Masa oihuka ari zen, haserre kizun anitzez, nork bere kolpe markak erakutsiz, beste batzuek buruzuriak, gehienek soineko hautsiak eta gorputz biluziak. Azkenik, hainbesteko suminera heldu ziren, ezen hiru legioak bakarrean batu nahi baitzituzten. Emulazioak atzeratzen ditu, bakoitzak ohore hura bere legioarentzat nahi baitzuen; horregatik, plana aldatu eta kohorteen hiru arranoak eta estandarteak batera ipintzen dituzte. Aldi berean, sokilak batu eta tribunal bat jasotzen dute, egoitza ikusgarriago gera dadin. Horretan zihardutela, Bleso iritsi eta agiraka hasi zitzaien, banan-banan heldu eta oihuka: «Zikin itzazue eskuok neure heriotzaz: zeuen ordezkaria hiltzeko lotsaria arinagoa izango duk, enperadorea zapuztea baino. Edo, onik, legioen leialtasunari eutsiko zioat, edo, lepamozturik, zuen damua bizkortuko diat».

19. Horregatik, ez zioten, oster, sokil batzeari uzten eta, ordurako, paparren pareraino jasoak zituzten, azkenik, Blesoren setak menperaturik, amore eman zutenean. Blesok, trebetasun handiz, esan zien soldaduen nahiak ez zitzaizkiola Zesarri aurkeztu behar sedizioz eta matxinadaz; ez antzinakoek antzinako jeneralei, ez eurek ere Zesar jainkozkoari ez ei zioten inoiz hain ezohiki eskatu; gainera, era desegokian astuntzen ei zuten printze hasiberriaren ardura; hala ere, gerra zibilen irabazleek ere eskatu ez zutena bakean lortu nahi bazuten, zergatik jo behar zuten indarrera, menpetasun ohituraren aurka, disziplina zuzenbidearen aurka? Ordezkariak hautatu behar zituzten eta bere aurrean mandatuak eman. Aho batez erabaki zuten Blesoren seme tribunoak burutu zezala ordezkari eta eska zezala soldaduen lizentziamendua, hamasei urtetik aurre-

provenissent. Profecto iuvene modi cum otium: sed superbire miles quod filius legati orator publicae causae satis ostenderet necessitate expressa quae per modestiam non obtinissent.

[20] Interea manipuli ante coeptam seditionem Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus, postquam turbatum in castris acceperere, vexilla convellunt direptisque proximis vicis ipsoque Nauporto, quod municipii instar erat, retinentis centuriones inrisu et contumeliis, postremo verberibus insectantur; praecipua in Aufidienum Rufum praefectum castrorum ira, quem dereptum vehiculo sarcinis gravant aguntque primo in agmine per ludibrium rogitantes an tam immensa onera, tam longa itinera libenter ferret. Quippe Rufus diu manipularis, dein centurio, mox castris praefectus, antiquam duramque militiam revocabat, vetus operis ac laboris et eo inmitior quia toleraverat.

[21] Horum adventu redintegratur seditio et vagi circumiecta populabantur. Blaesus paucos, maxime praeda onustos, ad terrorem ceterorum adfici verberibus, claudi carcere iubet; nam etiam tum legato a centurionibus et optimo quoque manipularium parebatur. Illi obniti trahentibus, prensare circumstantium genua, ciere modo nomina singulorum, modo centuriam quisque cuius manipularis erat, cohortem, legionem, eadem omnibus inminere clamitantes. Simul probra in legatum cumulant, caelum ac deos obtestantur; nihil reliqui faciunt quo minus invidiam misericordiam metum et iras permoverent. Adcurritur ab universis, et carcere effracto solvunt vincula desertoresque ac rerum capitalium damnatos sibi iam miscent.

[22] Flagrantior inde vis, plures seditioni duces. Et Vibulenus quidam gregarius miles, ante tribunal Blaesi adlevatus circumstantium umeris, apud turbatos et quid pararet intentos 'vos quidem' inquit 'his innocentibus et miserrimis lucem et spiritum reddidistis: sed quis fratri meo vitam, quis fratrem mihi reddidit? quem missum ad vos a Germanico exercitu de

ra; gainerako eskariak lehenengoa lortutakoan egingo ziren. Gaztea abiatu-rik, lasaitasun apur bat izen zen; baina soldaduak harrotu egin ziren, legatuaren semeak, kausa komunaren eramaile bihurtu zenak, garbi erakusten zuelako menpetasunez lortu ez zutena koakzioz atera zutela.

20. Bitartean, sedizioa hasi aurretik, bide, zubi eta beste zeregin batzuetara Nauportora bidali zituzten manipuluek, kanpamenduan gertaturiko matxinadaren berri jakinik, estandarteak erauzten eta inguruko herriak sakeatzen dituzte, Nauporto bera ere bai, hiritasuna zeukana; eusten saiatzen diren zenturioiak barrez eta isekaz eta, azkenean, kolpe iraintzen dituzte, kanpamenduko buruzagi Aufidieno Ruforen aurkako haserre bereziz, zeina orgatik atera eta fardelez zamaturik, formazioz joanarazten duten, laidoz galdetzen diotela ea hain zama handiak, hain ibilaldi luzeak pozik hartzen dituen. Rufok, izan ere, luzarotan soldadu soil, gero zenturioi, geroago kanpamentuko prefektu izanak, antzinako milizia gogorra berrezarri nahi zuen, lanean eta nekean zaildua bera, eta are bigungaitzago, bera jasana zelako.

21. Jende horren etorrerak sedizioa berri-egiten du eta, han-hemen, bazterrak arpilatzen dituzte. Blesok banaka batzuk, harrapakinez kargatuenak, jipoitzeko eta ziegartzeko agintzen du besteen eskarmentagarri, orduan, oraindik, zenturioien eta soldadurik onenen legatuari men egiten baitzioten; haiek indarrez jarkitzen zitzaizkien atxilo zermatzatenei, ingurukoen belaunei heltzen zieten, izena oihukatzen zuten, bai nork berea, bai bakoitza hango soldadu zen zenturiarena, kohortearena, legioarena, denei horixe zetorkiela garrasika. Aldi berean, legatuari txakurrenak esaten dizkiote, zerua eta jainkoak inbokaten dituzte eta ez dute modurik uzten, gorrotoa, errukia, beldurra eta haserrea eragiteko. Denak laguntzen hasirik, ziegak bortxatzen eta kateak askatzen dituzte, eta desertoreei eta heriotza-zogordunei eurekin nahastzen uzten diete.

22. Orduan indarra areagotzen da, sedizio buruak gehitzen. Vibuleno delako soldadu soil batek, Blesoren tribunal aurrean ingurukoek bizkarran jasoak, zer egin behar ote zuen arretaz zeuden matxinatuei diotse: «Zuek, noski, argia eta arnasa itzuli diezue errugabe eta zorigabe hauei: baina nire anaiari nork itzuliko dio bizia? Nork itzuliko dit niri anaia? Hari, arazo komunez mintzatzeko, Germaniako armadak zuengana bidali zutenari, bart lepoa moztu diote, beronen gladiadoreen, solda-

communibus commodis nocte proxima iugulavit per gladiatores suos, quos in exitium militum habet atque armat. Responde, Blaese, ubi cadaver abieceris: ne hostes quidem sepultura invident. Cum osculis, cum lacrimis dolorem meum implevero, me quoque trucidari iube, dum interfectos nullum ob scelus sed quia utilitati legionum consulebamus hi sepe-liant.'

[23] Incendebat haec fletu et pectus atque os manibus verberans. Mox disiectis quorum per umeros sustinebatur; praeeceps et singulorum pedibus advolutus tantum consternationis invidiaeque concivit, ut pars militum gladiatores, qui e servitio Blaesi erant, pars ceteram eiusdem familiam vincirent, alii ad quaerendum corpus effunderentur. Ac ni prope-re neque corpus ullum reperiri, et servos adhibitis cruciati-bus abnuere caedem, neque illi fuisse umquam fratrem per-notuisset, haud multum ab exitio legati aberant. Tribunus tamen ac praefectum castrorum extrudere, sarcinae fugientium direptae, et centurio Lucilius interficitur cui militari-bus facetiis vocabulum 'cedo alteram' indiderant, quia frac-ta vite in tergo militis alteram clara voce ac rursus aliam poscebat. Ceteros latebrae texere, uno retento Clemente Iulio qui perferendis militum mandatis habebatur idoneus ob promptum ingenium. Quin ipsae inter se legiones octava et quinta decuma ferrum parabant, dum centurionem cog-nomento Sirpicum illa morti deposcit, quintadecumani tuen-tur, ni miles nonanus preces et adversum aspernantis minas interiecisset.

[24] Haec audita quamquam abstrusum et tristissima quae-que maxime occultantem Tiberium perpulere, ut Drusum filium cum primoribus civitatis duabusque praetoriis cohortibus mitteret, nullis satis certis mandatis, ex re consulturum. Et cohortes delecto milite supra solitum firmatae. Additur magna pars praetoriani equitis et robora Germanorum, qui tum custodes imperatori aderant; simul praetorii praefectus Aelius Seianus, collega Straboni patri suo datus, magna apud Tiberium auctoritate, rector iuveni et ceteris periculorum

duak hiltzeko dauzkan eta armatzen dituen horien bitartez. Erantzun, Bleso: nora jaurti duzu hilotza? Etsaiek ere ez dute ehorztea ukatzerai-no gorrotatzen. Musuz eta malkoz, neure samina ordain dezadanean, agindu ni ere zatika nazatela, hauek ehortz gaitzaten, ez inolako krime-nagatik, baizik legioen onaz arduratzeagatik hil gaituztenak».

23. Hitz horiek malkoz sutzen zituen, paparra eta aurpegia eskuekin joz. Gero, sorbaldetan eusten ziotenengandik apartaturik, eta bakoitzaren oinetan lurrean ahozpe, hainbesteko harrimena eta haserrea sortu zuen, ezen soldadu multzo batek Blesoren zerbitzuan zeuden gladiado-reak kateatu baitzituen, beste multzo batek gainerako esklaboak, eta beste batzuk hilotzaren bila sakabanatu baitziren. Eta izan ez balitz las-ter ikusi zelako inongo hilotzik ez zegoela, eta esklabo torturatuek hil-keta ukatu zutela, eta anaiairik inoiz ez zuela izan jakin zelako, ez zebil-tzan legatua bertan garbitzetik urrun. Baina bai jazarri zituzten tribunoa eta kanpamenduko prefektua eta, ihesi zihoazela, ekipajea lumatu zio-ten. Luzilio zenturioia ere hil zuten, zeinari ezizentzat –soldaduen ohiko adarjotzeak– «ekar beste bat» ipini baitzioten, mahatsezko zar-tailua soldaduen bizkarrean hautsitakoan, beste bat eta gero beste bat eskatzen baitzuen. Gainerakoak ostendu egin ziren, babesteko; solda-duek Klemente Julio bakarrik atxiki zuten, bere izaera prestagatik, mandatuak eramateko egokitzen jotzen zutena. Legio bi, gainera, zor-tzigarrena eta hamabosgarrena, elkarri erasotzear zeuden, hangoek Sir-piko izeneko zenturioi bat hil eta hamabosgarrenenekoek babestu nahi baitzuten; eskerrak bederatzigarreneneko soldaduek artean sartu ziren erreguka, baita mehatxuka ere, entzungor egin balezate.

24. Berri haiek Tiberio, izaera ilunekoa eta zer larriak ezkututzen apar-ta izan arren, bere seme Druso hara bidaltzera behartu zuten, hiriko gorenekin eta pretoriar kohorte birekin, gauzak bertan ikusteaz beste agindu zehatzik gabe. Soldatu hautaz osaturiko kohorteak ohiz gorako bermedunak ziren. Pretoriar soldaduen multzo handi bat gehitu zitzairen, eta germaniar talde sendo bat, orduan enperadorea zaintzen zuena. Aldi berean, bere aita Estrabonen kolega izendaturiko pretorio-ko prefektua eta Tiberioren konfiantza handikoa zen Elio Seiano izan-go zen gaztearen gidari eta, besteentzat, arriskuen eta sarien ikusarazle. Druso hurreratzean, legioak menpetasun eran irten zitzaizkion bidera, baina ez ohi bezain alai, ez banderak airean, zarpail eta bertan-behera-

praemiorumque ostentator. Druso propinquanti quasi per officium obviae fuere legiones, non laetae, ut adsolet, neque insignibus fulgentes, sed inlucie deformi et vultu, quamquam maestitiam imitarentur contumaciae propiores.

[25] Postquam vallum introiit, portas stationibus firmant, globos armatorum certis castrorum locis opperiri iubent: ceteri tribunal ingenti agmine circumveniunt. Stabat Drusus silentium manu poscens. Illi quoties oculos ad multitudinem rettulerant, vocibus truculentis strepere, rursus viso Caesare trepidare; murmur incertum, atrox clamor et repente quies; diversis animorum motibus pavebant terrebantque. Tandem interrupto tumultu litteras patris recitat, in quis perscriptum erat, praecipuam ipsi fortissimarum legionum curam, quibuscum plurima bella toleravisset; ubi primum a luctu requiesset animus, acturum apud patres de postulatis eorum; misisse interim filium ut sine cunctatione concederet quae statim tribui possent; cetera senatui servanda quem neque gratiae neque severitatis expertem haberi par esset.

[26] Responsum est a contione mandata Clementi centurioni quae perferret. Is orditur de missione a sedecim annis, de praemiis finitae militiae, ut denarius diurnum stipendium foret, ne veterani sub vexillo haberentur. Ad ea Drusus cum arbitrium senatus et patris obtenderet, clamore turbatur: Cur venisset neque augendis militum stipendiis neque adlevandis laboribus, denique nulla bene faciendi licentia? at hercule verbera et necem cunctis permitti. Tiberium olim nomine Augusti desideria legionum frustrari solitum: easdem artis Drusum rettulisse. Numquamne ad se nisi filios familiarum venturos? novum id plane quod imperator sola militis commoda ad senatum reiciat. Eundem ergo senatum consulendum quotiens supplicia aut proelia indicantur: an praemia sub dominis, poenas sine arbitro esse?

[27] Postremo deserunt tribunal, ut quis praetorianorum militum amicorumve Caesaris occurreret, manus intentantes, causam discordiae et initium armorum, maxime infensi Cn.

tasun itxuran baizik, tristura planta bazuten ere, errebeliatik hurrago zeudela.

25. Hesitik barrura sartu zenean, ateetan guardiak eta kanpamentuko zenbait lekutan talde armatuak ezartzen dituzte; gainerakoek, formazio izugarrian, tribunala inguratzen dute. Drusok, zutik, isiltasuna eskatzen zuen. Haiek, jendetzara begiratzean, marruka burrunbatzen ziren, Zesarri begiratzean, ostera, dardarak hartzen zituen; marmar zehazgabea, harrabots izugarria eta, bat-batean, baretasuna; gogoen mugida kontrako, behin izutzen ziren, behin izugarritzen. Iskanbila atertutakoan, aitaren gutuna dirakur, non idatzia baitzen ardura txit berezia zeukala bera haiekin hainbeste gerra jasana zen legio kementsuekin; bere gogoa dolutik arintzen zenaz batera, haien eskariez senatuan jardungo zuela; bitartean, bere semea bidali ziela, unean eskain zitekeena lehenbailehen eman ziezaie; gainerakoa senatuari utzi behar zitzaioela, zeina ez baitzen zilegi, ez onberatsunetik, ez zorrotasunetik aparte uztea.

26. Batzarrak erantzun zuen Klemente zenturioiak hitz egingo zuela euren izenean. Honek aipatzen du hamasei urterekin lizentziaztea, soldadutza amaierako sariak, soldata egunean denario bat izatea, beteranoak estandartepean ez atxikitzea. Drusok hori senatuaren eta aitaren erabakia zela erantzutean, oihuka hasten zaizkio. Zertara etorri zen, ez bazen soldaduen irabaziak gehitzera, ez haien nekeak arintzera, hitz batez, ezertan on egiteko baimenik gabe? Herkulesarren, jipoitzen eta hiltzen denei uzten ei zitzaie. Tiberiok, lehenago, legioen gurariak Augustoren izenean zapuzten ei zituen; Drusok trikimaina bera ei zekarren. Ez al zen, noizbait, familiako semeez besterik etorriko eurengana? Benetan berdingabea ei zen enperadoreak armada kontuak bakarrik eroatea senatura. Horren arabera, senatuari kontsultatu behar zitzaion exekuzioak edo gerrak noiz egin ere. Sariak jaunen esku ote zeuden, ba, eta zigorrak kontrolik gabe?

27. Azkenik, tribunaletik alde egiten dute, pretoriar soldaduen edo Zesarren lagunuen bat aurkitzean, ukabila erakutsiz, armatarako haserre eta aitzakia bila, batez ere, Gneo Lentuloren aurka, zeinak, adinez eta gerra ospez besteen aurretik egonik, Druso bermatzen eta soldaduen matxinada hura gehien gaitzesten zuela uste baitzen. Eta ez askoz geroago, Zesarrengandik apartaturik, eta gainean zen arriskua saihesteko,

Lentulo, quod is ante alios aetate et gloria belli firmare Drusum credebatur et illa militiae flagitia primus aspernari. Nec multo post digredientem cum Caesare ac provisu periculi hiberna castra repetentem circumstant, rogantes quo pergeret, ad imperatorem an ad patres, ut illic quoque commodis legionum adversaretur; simul ingruunt, saxa iaciunt. Iamque lapidis ictu cruentus et exitii certus ad cursu multitudinis quae cum Druso advenerat protectus est.

[28] *Noctem minacem et in scelus erupturam fors lenivit: nam luna claro repente caelo visa languescere. Id miles rationis ignarus omen praesentium accepit, suis laboribus defectionem sideris adsimulans, prospereque cessura qua pergerent si fulgor et claritudo deae redderetur. Igitur aeris sono, tubarum cornuumque concentu strepere; prout splendidior obscuriorve laetari aut maerere; et postquam ortae nubes offecere visui creditumque conditam tenebris, ut sunt mobiles ad superstitionem percussae semel mentes, sibi aeternum laborem portendi, sua facinora aversari deos lamentantur: Utendum inclinatione ea Caesar et quae casus obtulerat in sapientiam vertenda ratus circumiri tentoria iubet; accitur centurio Clemens et si alii bonis artibus grati in vulgus. Hi vigiliis, stationibus, custodiis portarum se inserunt, spem offerunt, metum intendunt. 'Quo usque filium imperatoris obsidebimus? quis certaminum finis? Percennione et Vibuleno sacramentum dicturi sumus? Percennius et Vibulenus stipendia militibus, agros emeritis largientur? denique pro Neronibus et Drusis imperium populi Romani capessent? quin potius, ut novissimi in culpam, ita primi ad paenitentiam sumus? tarda sunt quae in commune expostulantur: privatam gratiam statim mereare, statim recipias.' commotis per haec mentibus et inter se suspectis, tironem a veterano. Legionem a legione dissociant. Tum redire paulatim amor obsequii: omittunt portas, signa unum in locum principio seditionis congregata suas in sedes referunt.*

[29] *Drusus orto die et vocata contione, quamquam rudis dicendi, nobilitate ingenita incusat priora, probat praesentia;*

neguko kanpamenturantz doala, inguratu eta nora doan galdetzen diote, enperadorearengana ala senatariarengana, han ere legioen interesei kontra egiteko; aldi berean, harrika oldartzen zaizkio. Eta, harrikadekin odoletan eta azkenaren ziur zegoela, Drusorekin etorritako tropa agertu zen, gizona babestera.

28. Gau mehatxuzko eta krimenean leher-zoriko hura halabehar batek baretu zuen: bat-batean, ilargia moteltzen ikusi zuten zeruan. Zergatik ez zekien soldaduak uneari buruzko seinaleztat hartu zuen, argizagiarren eklipsea bere sofrikarioekin bat eginez, eta pentsatuz bere gorabeherek onera egingo zutela, jainkosari bere distira eta argitasuna itzultzen bazitzaizkion. Beraz, brontze hotsa eta tuben eta adarren harrabotsa ateratzen dute; ilargia argitu ala ilundu ahala, alaitu edo goibeldu egiten ziren; eta, hodei batek bistatik galdurik, ilunpean hondatutzat eman zutenean, halako gogoek, behin zirraraturik, superstiziora daukaten joerarekin, deitoratzen ziren amai gabeko sufrikarioa zetorkiela eta jainkoak haserre zeudela eurek egin zutenaz. Zesarrek, aldakuntza hartaz baliatu eta zoriak ekarri zuena jakinduriaz erabili behar zela pentsaturik, dendarik denda joateko agintzen du. Klemente zenturioia eta, euren dohainengatik, herri xehearen begiko zirenak etorrazten dituzte. Hauek gauzain, begirale, atezainekin nahasten dira, itxaropena eskaintzen diete, eta beldurra sartzen saiatzen dira. «Noiz arte setiatu behar dugu enperadorearen semea? Noiz amaituko da borroka? Pertzeniori eta Bibulenori zin egin behar al diegu? Pertzenio eta Vibuleno banatuko ote dizkiete, bada, soldaduei sariak eta lizentziadunei lurak? Horiek jabetu behar al dute erromar herriaren inperioaz, Nerondarren eta Drusotarren lekuan? Zergatik, aitzitik, erruan azken izan ginenok damuan lehenengoak ez izan? Denen onari dagokiona astiro joaten da, grazia partikularra, oster, irabaziz batera hartzen da». Halako kontuekin astindu eta euren artean susmopetu zituzten, berriak beteranoetarik eta legioak legioetarik banatuz. Orduan, diziplina grina apurka-apurka itzultzen da, ateak abandonatzen ditzute, eta sedizioaren hasieran bateratu zituzten estandarteak euren tokietara bihurtzen dituzte.

29. Drusok, egunsentian batzarrera deiturik, hizlari baldarra bazen ere, bere berezko gurentasunez, lehengo jokaera gaitzetsi eta oraingoa onesten die. Bera ez ei dute beldurrak eta mehatxuek makurtzen; menkor ikus baditza, arren eska badiezaiote, idatziko ei dio aitari, legioen eska-

negat se terrore et minis vinci: flexos ad modestiam si videat, si supplices audiat, scripturum patri ut placatus legionum preces exciperet. Orantibus rursus idem Blaesus et L. Aponius, eques Romanus e cohorte Drusi, Iustusque Catonius, primi ordinis centurio, ad Tiberium mittuntur: Certatum inde sententiis, cum alii opperiendos legatos atque interim comitate permulcendum militem censerent, alii fortioribus remediis agendum: nihil in vulgo modicum; terrere ni paveant, ubi pertimuerint inpune contemni: dum superstitio urgeat, adiciendos ex duce metus sublatis seditionis auctoribus. Promptum ad asperiora ingenium Druso erat: vocatos Vibulenum et Percennium interfici iubet. Tradunt plerique intra tabernaculum ducis obrutos, alii corpora extra vallum abiecta ostentui.

[30] *Tum ut quisque praecipuus turbator conquisiti, et pars, extra castra palantes, a centurionibus aut praetoriarum cohortium militibus caesi: quosdam ipsi manipuli documentum fidei tradidere. Auxerat militum curas praematura hiems imbribus continuis adeoque saevis, ut non egredi tentoria, congregari inter se, vix tutari signa possent, quae turbine atque unda raptabantur. Durabat et formido caelestis irae, nec frustra adversus impios hebescere sidera, ruere tempestates: non aliud malorum levamentum, quam si linquerent castra infausta temerataque et soluti piaculo suis quisque hibernis redderentur. Primum octava, dein quinta decuma legio rediere: nonanus opperiendas Tiberii epistulas clamitaverat, mox desolatus aliorum discessione imminentem necessitatem sponte praevenit. Et Drusus non exspectato legatorum regressu, quia praesentia satis conse derant, in urbem rediit.*

[31] *Isdem ferme diebus isdem causis Germanicae legiones turbatae, quanto plures tanto violentius, et magna spe fore ut Germanicus Caesar imperium alterius pati nequiret daretque se legionibus vi sua cuncta tracturis. Duo apud ripam Rheni exercitus erant: cui nomen superiori sub C. Silio legato, inferiore A. Caecina curabat. Regimen summae rei penes Germanicum agendo Galliarum censui tum intentum. Sed quibus*

riak bigunki entzun ditzan. Hala, eurek eskaturik, Bleso bera berriro, eta Luzio Aponio, Drusoren kohorteko erromatar zalduna, eta Justo Katonio, lehen kohorteko zenturioia, Tiberiorengana bidaltzen dituzte. Gero, eztabaida izan zen: batzuek zioten legatuen itzuleraren zain egon behar zela eta, bitartean, soldaduak baretu, bigunki hartuz; beste batzuek erremedio gogorragoen aldekoak ziren: «popululuarentzat ezer ez duk gutxi; izutu ezak, beldurtzen ez bada; behin beldurra sartzen badiok, arbuia dezakek». Superstizioaren menpean zeudeno, huraxe ei zen agintearen beldurra ere sentiarazteko unea, sedizioaren egileak paretik kenduz. Druso, berez, gogorrenera jotzen zuena zen: Bibuleno eta Perztzeniori deitu eta bertan hilarazten ditu. Gehienek diotenez, jeneralaren beraren dandan ehortzi ei zituzten; beste batzuek diote haien hilotzak hesitik kanpora jarti zituztela, eskarmentagarri.

30. Orduan, nahasle nagusien bila hasi ziren, eta kanpamentuetatik kanpora alderrai zebilen mordo bat zenturioiek edo pretoriar kohortee-tako soldaduek hil zituzten, eta beste batzuek manipuluek eurek entregatu zituzten, leialtasun agirizat. Soldaduen ezbeharrak gehitu egin zuen neguaren etorrera goiztarrak, euri etengabe eta hain indartsuz, ezen ezin baitzuten dendetatik irten, ez elkarrengana bildu; doi-doi estandarteak zaindu bakarrik, haizeteak eta urak aurrean eramaten zituenak. Zeruko haserrearen beldurrak ere hantxe zirauen: ez ziren alferrik izarrak moteltzen eta ekaitzak oldartzen, euren inpietatearen aurka. Ez zen haien gaitzen erremediorik, kanpamentu madarikatu eta profanatu hartatik alde egin eta, espiazio bidez garbiturik, bakoitza bere neguko kanpamentura itzul zedila besterik. Lehenik, zortzigarren legioa abiatu zen, gero, hamabosgarrena; bederatzigarrenekoek behin eta berri zioten Tiberioren erantzunari itxaron behar zitzaioela; gero, besteen martxak bakarrik utzi baitzituen, derrigorrean zetorkiena onez hartzea erabaki zuten. Eta Druso, ordezkariak itzuli zain egon gabe, egoera nahikoa baretua baitzen, hirira itzuli zen.

31. Egun beretsuetan eta arrazoi beretsuengatik matxinatu ziren Germaniako legioak, eurok gehiago izanik, hainbat gogorragoa izan zen erreboltan; baita itxaropen handia zegoelako ere, Germaniko Zesarrek ez zuela bestearen aginterik onartu nahi izango eta legioengana entregatuko zela, hauek euren indarrez dena arrastatuko zutelarik. Rhin ibarrean, armada bi zeuden: goikoa zeritzona Gaio Silioaren agindupean zegoen eta

Silius moderabatur; mente ambigua fortunam seditionis alienae speculabantur: inferioris exercitus miles in rabiem prolapsus est, orto ab unetvicesimanis quintanisque initio, et tractis prima quoque ac vicesima legionibus: nam isdem aestivis in finibus Vbiorum habebantur per otium aut leviamunia. Igitur audito fine Augusti vernacula multitudo, nuper acto in urbe dilectu, lasciviae sueta, laborum intolerans, implere ceterorum rudes animos: venisse tempus quo veterani maturam missionem, iuvenes largiora stipendia, cuncti modum miseriarum exposcerent saevitiamque centurionum ulciscerentur. Non unus haec, ut Pannonicas inter legiones Percennius, nec apud trepidas militum auris, alios validiores exercitus respicientium, sed multa seditionis ora vocesque: sua in manu sitam rem Romanam, suis victoriis augeri rem publicam, in suum cognomentum adscisci imperatores.

[32] *Nec legatus obviam ibat: quippe plurium vaecordia constantiam exemerat. Repente lymphati dstrictis gladiis in centuriones invadunt: ea vetustissima militaribus odiis materies et saeviendi principium. Prostratos verberibus mulcant, sexageni singulos, ut numerum centurionum adaequarent: tum convulsos laniatosque et partim exanimos ante vallum aut in amnem Rhenum proiciunt. Septimius cum perfugisset ad tribunal pedibusque Caecinae advolveretur, eo usque flagitatus est donec ad exitium dederetur. Cassius Chaerea, mox caede Gaii Caesaris memoriam apud posteros adeptus, tum adulescens et animi ferox, inter obstantis et armatos ferro viam patefecit. Non tribunus ultra, non castrorum praefectus ius obtinuit: vigilias, stationes, et si qua alia praesens usus indixerat, ipsi partiebantur. Id militaris animos altius coniectantibus praecipuum indicium magni atque inplacabilis motus, quod neque disiecti nec paucorum instinctu, set pariter ardescerent, pariter silerent, tanta aequalitate et constantia ut regi crederes.*

[33] *Interea Germanico per Gallias, ut diximus, census accipienti excessisse Augustum adfertur. Neptem eius Agrippinam in matrimonio pluresque ex ea liberos habebat, ipse Druso*

behekoaz Aulo Zezina arduratzen zen. Aginte gorena Germanikoren esku zegoen, orduan Galietako errolda egiten ziharduena bera. Baina Silioren menpekoak, ezbaian, besteen sedizioaren arretaz zeuden bitartean, beheko armadakoez haserreari eman zioten, mugimendua hogeita batgarrenean eta bosgarrenean hasi zelarik; honek lehenengo eta hogeigarren legioak ere arrastatu zituen, inguru berean kanpaturik baitzeuden, ubiarren lurretan, aisian edo lan txikietan. Hala, Augustoren azkenaren berri entzunik, jendetza hiritarra, Erroman egin berri zen erreklutamendutik harakoa, laxokeriara ohitua, nekearen etsaia, besteen gogo xaloetan honako buruerak sartzen hasi zen: huraxe zela garaia beteranoek lizentziamendu bizkorra eskatzeko, gazteek ordainsari mardulagoak, denek euren lazerien amaia, baita zenturioien ankerkeriez mendekatzeko ere. Hori ez zuen bakarrak esaten, Panoniako legioetan Pertzeniok bezala, ezta armada indartsuagoak ikusten zituzten soldaduen belarri urdurietara ere; asko ziren matxinadaren aurpegiak eta ahotsak: euren esku ei zegoen Erromaren izatea; euren garaipenekin handitzen ei zen errepublika, eta jeneralek euren goitizenak hartzen ei zituzten.

32. Eta legatuak ez zien kontrarik egiten; gehien zoroaldiak, izan ere, kikildu egin baitzuen. Bat-batean, itsuturik, ezpatak eskuan, zenturioiei erasotzen diete, eurok baitira, betidanik, soldaduen gorrotagai eta lazkerien abiagune. Eraitsi eta zartaka kolpatzen dituzte, hirurogeina bakoitzari, zenturioien kopurua berdintzeko; gero, ubelez eta urratuz josirik, zati batzuk hilik, oholesi barrenera edo Rhineko uretara jaurtitzen dituzte. Tribunalean babestu eta Zezinen oinetara makurtu zen Septimioren eske jardun zuten, hil zezaten entregatua izan arte. Geroago, Gaio Zesar hiltzeagatik, ondorengo gomutan ospea irabaziko zuen Kasio Kereak, artean mutil gazte baina gogo ausartekoak, ezpataz bidea ireki zuen, armaz eragotzi nahi ziotenen artetik. Geroztik, ez tribunoak, ez kanpamentuko prefektuak eutsi zion aginpideari: gaueko guardiak, begirale postuak eta uneari zegokion edozein eginkizun euren banatzen zuten. Soldaduen gogoak sakonkiago hautemateko gauza zirentzat, mugida handi eta gupidagabea zelako zantzu nagusia zen ez zebiltzala banan, ez banaka batzuen esanean, denak batera beroturik baizik; eta isildu ere, denak batera, halako trinkotasunez eta irmotasunez, ezen agintaria zeukatela baitzirudien.

33. Bitartean, Galietan, esan bezala, erroldaginan zebilen Germanikok Augustoren heriotzaren berri hartu zuen. Haren birloba Agripina zuen

fratre Tiberii genitus, Augustae nepos, set anxius occultis in se patruī aviaēque odiis quorum causae acriores quia iniquae. Quippe Drusi magna apud populum Romanum memoria, credebaturque, si rerum potitus foret, libertatem redditurus; unde in Germanicum favor et spes eadem. Nam iuveni civile ingenium, mira comitas et diversa ab Tiberii sermone vultu, adrogantibus et obscuris. Accedebant muliebres offensiones novercalibus Liviae in Agrippinam stimulis, atque ipsa Agrippina paulo commotior; nisi quod castitate et mariti amore quamvis indomitum animum in bonum vertebat.

[34] *Sed Germanicus quanto summae spei propior, tanto impensius pro Tiberio niti. Sequanos proximos et Belgarum civitates in verba eius adigit. Dehinc audito legionum tumultu raptim profectus obvias extra castra habuit, deiectis in terram oculis velut paenitentia. Postquam vallum iniiit dissoni questus audiri coepere. Et quidam prensa manu eius per speciem exosculandi inseruerunt digitos ut vacua dentibus ora contingeret; alii curvata senio membra ostendebant. Adistentem contionem, quia permixta videbatur, discedere in manipulos iubet: sic melius audituros responsum; vexilla praeferrī ut id saltem discerneret cohortis: tarde obtemperare. Tunc a veneratione Augusti orsus flexit ad victorias triumphosque Tiberii, praecipuis laudibus celebrans quae apud Germanias illis cum legionibus pulcherrima fecisset. Italiae inde consensum, Galliarum fidem extollit; nil usquam turbidum aut discors. Silentio haec vel murmure modico audita sunt.*

[35] *Vt seditionem attigit, ubi modestia militaris, ubi veteris disciplinae decus, quonam tribunos, quo centuriones exegissent, rogatans, nudant universi corpora, cicatrices ex vulneribus, verberum notas exprobrant; mox indiscretis vocibus pretia vacationum, angustias stipendii, durtiam operum ac propriis nominibus incusant vallum, fossas, pabuli materiae lignorum adgestus, et si qua alia ex necessitate aut adversus otium castrorum quaeruntur. Atrocissimus veteranorum clamor oriebatur; qui tricena aut supra stipendia numerantes,*

emazte, eta zenbait seme-alaba; bera Tiberioren anaia Drusoren semea eta Augustaren birloba zen, baina artega zebilen, osaba eta amamaren bere aurkako errezelo ezkutuengatik, zeintzuen arrazoiak garratzagoak ziren, bidegabeak izanik. Izan ere, erromatar herriaren gogoan, Drusoren gomuta handia zegoen, pentsatzen zelarik hark, boterera iristera, askatasuna berrezarriko zuela; hortik begion eta itxaropen bera Germanikorengana ere. Izaera irekiko gaztea zen, izan ere, ontasun miragarri eta oso ezberdinekoa Tiberioren hizkera eta begirakunetik, harroa eta iluna berau. Emakumeei dagozkien erreminak pilatzen ziren gero: Libiak Agripinari amaorde begizkoa zion, eta Agripina bera ere suminkorra zen, nahiz bertutetsua, eta senarrarenganako maitasunak oneratzten zuen haren berezkotasun hezigaitza.

34. Germaniko, ostera, zenbat hurrago goren itxaropenetik, hainbatago saiatzen zen Tiberioren alde. Inguruko frankoak eta belgiar hiriak berak egindako zinera ekarri zituen. Gero, legioen matxinadaren berri jakitean, berbertan abiatu zen eta kanpamentutik kanpora aurkitu zituen, begiak lurrera zitutzela, damuturik bezala. Batzuek, haren eskua muin emateko bezala harturik, hatzak ahoetan sartzen zituzten, hortz gabeko oiak uki zitzen; beste batzuek zaharraren zaharrez okerturiko gorputz-adarrak erakusten zituzten. Inguratzen zuen jendetza manipuluka formatzeko agintzen du, nahastean ageri baitziren: hala, hobeto entzungo zuten erantzuna; eta estandarteak aurrean ipintzeko, hala kohorteak, behintzat, bereiztu ahal zitzen: nagiro men egin zuten. Orduan, Augustoren beneraziotik hasirik, Tiberioren arrakasta eta garaipenetara jo zuen, bereziki gorai patuz legio haiekin Germanian lortu zituen ederretarikoak. Gero Italiako kontsentsua eta Galietako leialtasuna txalotzen du; inon ez zen iskanbilarik edo liskarrik sortu. Hori isilik edo marmario txikian entzun zuten.

35. Sedizioari ekitean, non zegoen menpetasun militarra, non diziplina zaharraren ohorea, nora jaurti zituzten tribunoak, nora zenturioiak galdeturik, denek gorputzak biluzten dituzte, zauri-orbainak eta kolpe-markak aurpegiratzen dizkiote; gero, garraisi artean, librakuntzen trafikoa, ordainen estura, lanen gogorkeria, bakoitza bere izenez salatzen dute, hots, oholesiak, zuloak, pentsuen, materialen eta egurraren hornimena; eta hori, besterik eskatzen ez zaienean, premiagatik edo kanpamentuetako aisia kentzearren. Oihurik izugarriena beteranoen artetik

mederetur fessis, neu mortem in isdem laboribus, sed finem tam exercitae militiae neque inopem requiem orabant. Fuere etiam qui legatam a divo Augusto pecuniam reposcerent, faustis in Germanicum ominibus; et si vellet imperium promptos ostentavere. Tum vero, quasi scelere contaminaretur; praiceps tribunali desiluit. Opposuerunt abeunti arma, minitantes, ni regrederetur; at ille moriturum potius quam fidem exueret clamitans, ferrum a latere diripuit elatumque deferebat in pectus, ni proximi prensam dextram vi attinuisent. Extrema et conglobata inter se pars contionis ac, vix credibile dictu, quidam singuli propius incedentes feriret hortabantur; et miles nomine Calusidius strictum obtulit gladium, addito acutiorem esse. Saevum id malique moris etiam furentibus visum, ac spatium fuit quo Caesar ab amicis in tabernaculum raperetur.

[36] *Consultatum ibi de remedio; etenim nuntiabatur parari legatos qui superiorem exercitum ad causam eandem traherent; destinatum excidio Vbiorum oppidum, imbutasque praeda manus in direptionem Galliarum erupturas. Augebat metum gnarus Romanae seditionis et, si omitteretur ripa, invasurus hostis: at si auxilia et socii adversum abscedentis legiones armarentur, civile bellum suscipi. Periculosa severitas, flagitiosa largitio: seu nihil militi sive omnia concedentur in ancipiti res publica. Igitur voluntatis inter se rationibus placitum ut epistulae nomine principis scriberentur: missionem dari vicena stipendia meritis, exauctori qui sena dena fecissent ac retineri sub vexillo ceterorum immunes nisi propulsandi hostis, legata quae petiverant exsolvi duplicarique.*

[37] *Sensit miles in tempus conficta statimque flagitavit. Missio per tribunos maturatur; largitio differebatur in hiberna cuiusque. Non abscessere quintani unetvicesimani que donec isdem in aestivis contracta ex viatico amicorum ipsiusque Caesaris pecunia persolveretur. Primam ac vicesimam legiones Caecina legatus in civitatem Vbiorum reduxit turpi agmine cum fisci de imperatore rapti inter signa interque aquilas*

zetozen, zeintzuek, hogeita hamar urte edo gehiagoko zerbitzua kontatuz, sufrikarioen erremedioa eskatzen baitzuten, eta ez lan beretan hiltzea, hain soldadutza neketsuaren azkena eta atsedean ez urria baizik. Baziren Augusto jainkozkoak utzitako dirua eskatu zutenak ere, Germanikorentzat hitz promeskorrez; nahi bazuen, inperioa eskuan zeukala garbi agertu zioten. Baina orduan, krimenak kutsaturik bezala, tribunaletik berehala jaitsi zen. Armekin saiatu ziren alde egitea eragozten, mehatxuka, itzultzen ez bazen; baina hark, zin egindako leialtasuna hautsi aurretik, hil egingo zela aldarrikatuz, ezpata sahietsetik atera eta bazeraman zuzen bularrera, ingurukoek haren eskuinari indarrez eutsi ez baliote. Jendetzaren atzealdean pilatzen zirenek, eta batzuek, sinesteko ere, berarenganaino hurbildurik, sar zezala xaxatzen zuten; eta Kalusidio izeneko soldadu batek bere ezpata atera eta eman zion, zorrotzago zegoela eta. Hori senetik irtenda zeudenei ere anker eta zital iruditu zitzaien, eta, azkenean, tarte bat egin zen, lagunek Zesar bere dendara eraman zezaten.

36. Han, erremedioaz jardun zuten, legatuak prestatzen ari ei baitziren, goiko armada ere kausa berera arrastatzeko; ubioen hiria suntsitzera destinaturik ei zegoen, eta tropak, nahi beste arpilatze egindakoan, Galiak zehatzera oldartuko ei ziren. Etsaiak, Erromako sedizioaren jakitun, beldurra areagotzen zuen, inbaditzeko gertu, ibarra libre uzten bazen. Indar laguntzaileak eta aliatuak legio matxinatuaren aurka armatuz gero, berriz, gerra zibila zetorren. Zorroztasuna arriskutsua zen, zabaltasuna kriminala: soldaduei hutsa zein dena eman, errepublika kinkan zegoen. Beraz, arrazoiak neurtu ondoren, printzearen izenean gutun bat idaztea onartu zen: hogeitazko zerbitzudunei lizentzia ematen zitzaien; hamasei urte beteak zituztenei librakuntza, baina, estandartepean atxikirik, etsaiaren erasoan bakarrik laguntzeko obligazioz; eskatutako legatuak bibiderturik ordainduko zitzaizkien.

37. Soldaduak ohartu ziren ihesbide bat zela eta berehala kunplitzeko eskatu zuten. Tribunoek lizentziamenduak azkartu zituzten, eta ordainak bakoitza bere neguko kuartelean zegoenerako atzeratu. Baina bosgarren eta hogeita batgarren legiokoek ez zuten alde egin gura, udako kanpamentuan bertan ordaina jaso arte, Zesarren lagunenei edo Zesarren beraren bidaiatik. Lehenengo eta hogeigarren legioak Zezina legatuak ubioen hirira eraman zituen berriro: segizio lotsagarria, jeneral nagu-

veherentur: Germanicus superiorem ad exercitum profectus secundam et tertiam decumam et sextam decumam legiones nihil cunctatas sacramento adigit. Quartadecumani paulum dubitaverant: pecunia et missio quamvis non flagitantibus oblata est.

[38] At in Chaucis coeptavere seditionem praesidium agitan-tes vexillarii discordium legionum et praesenti duorum mili-tum supplicio paulum repressi sunt. Iusserat id M'. Ennius castrorum praefectus, bono magis exemplo quam concesso iure. Deinde intumescente motu profugus repertusque, post-quam intuitae latebrae, praesidium ab audacia mutuatur: non praefectum ab iis, sed Germanicum ducem, sed Tiberium imperatorem violari. Simul exterritis qui obstiterant, raptum vexillum ad ripam vertit, et si quis agmine decessisset, pro desertore fore clamitans, reduxit in hiberna turbidos et nihil ausos.

[39] Interea legati ab senatu regressum iam apud aram Vbio-rum Germanicum adeunt. Duae ibi legiones, prima atque vicesima, veteranique nuper missi sub vexillo hiemabant. Pavidos et conscientia vaecordes intrat metus venisse patrum iussu qui inrita facerent quae per seditionem expresserant. Utque mos vulgo quamvis falsis reum subdere, Munatium Plancum consulatu functum, principem legationis, auctorem senatus consulti incusant; et nocte concubia vexillum in domo Germanici situm flagitare occipiunt, concursuque ad ianuam facto moliuntur foris, extractum cubili Caesarem tra-dere vexillum intento mortis metu subigunt. Mox vagi per vias obvios habuere legatos, audita consternatione ad Ger-manicum tendentis. Ingerunt contumelias, caedem parant, Planco maxime, quem dignitas fuga impediverat; neque aliud periclitanti subsidium quam castra primae legionis. Illic signa et aquilam amplexus religione sese tutabatur; ac ni aquilifer Calpurnius vim extremam arcuisset, rarum etiam inter hostis, legatus populi Romani Romanis in castris san-guine suo altaria deum commaculavisset. Luce demum, post-quam dux et miles et facta noscebantur; ingressus castra Ger-

siari kendutako ondasunak estandarte eta arrano artean zeramatzatela. Goiko armadarengana joan zen Germanikok bigarren, hamabigarren eta hamaseigarren legioen zina hartu zuen, zalantza gabe emana bera. Hamalauargarrenekoak apur bat zalantzan egon ziren: dirua eta lizentzia-mendua eskaini zitzairen, eurek eskatu gabe.

38. Kaukoen lurrean, guarnizioaren arduradun zeuden legio matxina-tuetako beteranoak sedizioan hasi ziren, eta, soldadu biren exekuzio sumarioz, apur bat zigortu zituzten. Mario Ennio kanpamentuko pre-fektuak agindu zuen hori, etsenplu onari gehiago begiraturaz, zeukan eskumenari baino. Gero, matxinada handitzean, ihesari eman zion, baina harrapatu egin zuten, eta ausardian bilatu zuen gordelekuak ema-ten ez zion abaroa: ez zutela prefektua bortxatzen, Germaniko jenerala, Tiberio enperadorea baizik. Aurre egiten ziotenak beldurtzea lortutako-an, estandartea kendu eta ibarrerantz jo zuen, eta, inor formaziotik irte-ten bazen, desertoretzat hartuko zutela oihu eginez, kanpamentura bihurtu zituen, aztoraturik, baina ezertara ausartu gabe.

39. Bitartean, senatuaren legatuak ubioen aldarera itzulia den Germani-korekin baturik daude. Bertan, legio bik, lehenengoak eta hogeigarrenak, eta orain estandartepean aurkitzen ziren beterano lizentziatu berriek hibernatzen zuten. Beldurrak eta kontzientzia txarrak eraginik, ikara sar-tzen zaie ez ote ziren etorri, sedizioz lortutako emaitzak baliogabetzeko senatuaren aginduarekin. Eta, inputazio gezurrezkoan ere errudun bat bilatzea populuaren ohitura denez, Munazio Planko kontsul izana eta ordezkartzaren buru zetorrena salatzen hasten dira, senatuaren dekretua-ren eragiletzat; gauerdian, Germanikoren etxean ipinitako estandartearen eske hasten dira eta, atarian pilaturik, atea apurtu, Zesar ohetik jaikiarazi eta estandartea emanarazten diote, hieriotza mehatxuz. Gero, kaleetan hara-hona, legatuekin, zalapartá entzunik, Germanikoren ondora zetoze-nekin topo egin zuten. Irainka hasten zaizkie, bertan hiltzeko gertu, batez ere, Plankori, duintasunak ihes egiten utzi ez zionari; eta, halako arris-kuan, lehenengo legioaren kanpamentuaz beste abarorik ez zuen izan. Han, estandarteari eta arranoei heldurik, erlijioan babestu nahi zuen, eta, Kalpurnio arrano eramaleak azken eraso geratu ez balu, etsai artean ere arraroa zena gertatuko zen: erromatar herriaren legatuak, erromatar kan-pamentuan, jainkoen aldareak bere odolez zikintzea. Azkenean, egun argiz, buruzagi, soldadu eta ekintza bereiz zitekeenean, Germaniko kan-

*manicus perduci ad se Plancum imperat recepitque in tribu-
nal. Tum fatalem increpans rabiem, neque militum sed deum
ira resurgere, cur venerint legati aperit; ius legationis atque
ipsius Planci gravem et immeritum casum, simul quantum
dedecoris adierit legio, facunde miseratur, attonitaque magis
quam quieta contione legatos praesidio auxiliarium equitum
dimittit.*

[40] *Eo in metu arguere Germanicum omnes quod non ad
superiorem exercitum pergeret, ubi obsequia et contra rebe-
llis auxilium: satis superque missione et pecunia et mollibus
consultis peccatum vel si vilis ipsi salus, cur filium parvulum,
cur gravidam coniugem inter furentis et omnis humani iuris
violatores haberet? illos saltem avo et rei publicae redderet.
Diu cunctatus aspernantem uxorem, cum se divo Augusto
ortam neque degenerem ad pericula testaretur, postremo ute-
rum eius et communem filium multo cum fletu complexus, ut
abiret perpulit. Incedebat muliebre et miserabile agmen, pro-
fuga ducis uxor, parvulum sinu filium gerens, lamentantes
circum amicorum coniuges quae simul trahebantur nec
minus tristes qui manebant.*

[41] *Non florentis Caesaris neque suis in castris, sed velut in
urbe victa facies gemitusque ac planctus etiam militum auris
oraque advertere: progrediuntur contuberniis. Quis ille flebi-
lis sonus? quod tam triste? feminas inlustris, non centurio-
nem ad tutelam, non militem, nihil imperatoriae uxoris aut
comitatus soliti: pergere ad Treviros [et] externae fidei.
Pudor inde et miseratio et patris Agrippae, Augusti avi
memoria, socer Drusus, ipsa insigni fecunditate, praeclara
pudicitia; iam infans in castris genitus, in contubernio legio-
num eductus, quem militari vocabulo Caligulam appellabant,
quia plerumque ad concilianda vulgi studia eo tegmine
pedum induebatur. Sed nihil aequo flexit quam invidia in Tre-
viros: orant obsistunt, rediret maneret, pars Agrippinae
occursantes, plurimi ad Germanicum regressi. Isque ut erat
recens dolore et ira apud circumfusos ita coepit.*

pamentuan sartu eta, Planko bere aurrera eramateko agindurik, tribuna-
lean hartzen du. Orduan, amorru fatal hura gaitzetsirik, eta, soldaduen ez,
baina jainkoen haserrea berritu zela esanik, legatuak zertara etorri ziren
agertzen die; elokuentziaz deitoratzen du legazioaren eskumen-haustea
eta Plankok jasaniko laido larri eta merezigabea eta, aldi berean, legioa-
ri ezarritako desohore nabarmena, eta, jendetza lasai baino gehiago, zur
utzirik, legatuak zaldieria auxiliarraren babespean bidaltzen ditu.

40. Beldurraldi hartan, Germanikori denek gaitzesten diote zergatik ez
doan goiko armadara, non diziplina eta matxinatuen aurkako errefor-
tzuak badauden: okerrrik nahikoa eta gehiegi egina ei zen, lizentzia-
mendu, diru eta neurri bigunekin, eta, bere biziak ardura ez bazion, zer-
gatik zeukan bere seme txikia, zergatik bere emazte haurduna, zoro eta
giza eskubide orean bortxatzaile haien artean? Haiek, behintzat, bihur
zitzala aititaren eta errepublikara. Zalantza luzea izan zuen, emazte-
ak uko egiten baitzion joateari, Augusto jainkozkoren ondorengoa zela
eta arriskuan ez zuela doilor jokatuko protestatuz. Azkenik, haren bula-
rra eta bien umea negarrez besarkaturik, joan zedin konbentzitu zuen.
Han zihoan emakumeen segizio tristea: jeneralaren emaztea iheslari,
besoetan haur txikia zeramala; inguruan, lagunen emazteak, bidaia bera
eginarazten zitzaizkien; eta gelditzen zirenen tristura ez zen txikiagoa.

41. Ez zen hura Zesar arrakastatsu, bere kanpamentuan zegoenaren
irudia, hiri menperatuarena baizik; hasperenek eta lantuek soldaduen
begi-belarriak ere erakarri zituzten. Dendetatik irteten dira. Zer zen
iskanbila penagarri hura? Zer hain gertaera triste hura? Emakume gure-
nak, zenturioi bat ere babesle ez zutela, soldadurik ere ez, enperadore-
aren emazteari zegokion ezer gabe, ohiko eskolta gabe, trebiroen lurre-
rantz zihoazen, arrotzen leialtasun bila. Orduan, lotsatzen eta erruki-
tzen hasi ziren, eta gogoratzen Agripa aita, Augusto aitita, Druso aita-
ginarreba; Agripinaren beraren ugalkortasun ospetsua, kastitate distira-
tsua; kanpamentuan jaiotako haurra, legioen adiskidantzan hazia, Kali-
gula izena jarri ziotena, ia beti oinetako horixe janzten baitzioten, sol-
daduen begiko izatearren. Baina gogo aldatze hura ezerk ez zuen gehia-
go eragin, trebiroen aurkako bekaitzak baino. Erreguka aurrean jartzen
zaizkio, itzultzeko eskatuz, geratzeko, batzuek Agripina inguratuz,
gehienak Germanikoren ondora itzuliz. Eta hau, bere samin eta haserre
oraindik berriekin, honela mintzatu zitzaizen ingurukoiei:

[42] *'Non mihi uxor aut filius patre et re publica cariores sunt, sed illum quidem sua maiestas, imperium Romanum ceteri exercitus defendent. Coniugem et liberos meos, quos pro gloria vestra libens ad exitium offerrem, nunc procul a furentibus summoveo, ut quidquid istud sceleris imminet, meo tantum sanguine pietur; neve occisus Augusti pronepos, interfecta Tiberii nurus nocentiores vos faciant. Quid enim per hos dies inausum intemeratumve vobis? quod nomen huic coetui dabo? militesne appellem, qui filium imperatoris vestri vallo et armis circumsestis? an civis, quibus tam proiecta senatus auctoritas? hostium quoque ius et sacra legationis et fas gentium rupistis. Divus Iulius seditionem exercitus verbo uno compescuit, Quirites vocando qui sacramentum eius detrectabant: divus Augustus vultu et aspectu Actiacas legiones exterruit: nos ut nondum eosdem, ita ex illis ortos si Hispaniae Syriaeve miles aspernaretur, tamen mirum et indignum erat. Primane et vicesima legiones, illa signis a Tiberio acceptis, tu tot proeliorum socia, tot praemiis aucta, egregiam duci vestro gratiam refertis? hunc ego nuntium patri laeta omnia aliis e provinciis audienti feram? ipsius tirones, ipsius veteranos non missione, non pecunia satiatos: hic tantum interfici centuriones, eici tribunos, includi legatos, infecta sanguine castra, flumina, meque precariam animam inter infensos trahere.*

[43] *'Cur enim primo contionis die ferrum illud, quod pectori meo infigere parabam, detraxistis, o improvidi amici? melius et amantius ille qui gladium offerebat. Cecidissem certe nondum tot flagitiorum exercitu meo conscius; legissetis ducem, qui meam quidem mortem inpunitam sineret, Vari tamen et trium legionum ulcisceretur. Neque enim di sinant ut Belgarum quamquam offerentium decus istud et claritudo sit subvenisse Romano nomini, compressisse Germaniae populos. Tua, dive Auguste, caelo recepta mens, tua, pater Druse, imago, tui memoria isdem istis cum militibus, quos iam pudor et gloria intrat, eluant hanc maculam irasque civilis in exitium hostibus vertant. Vos quoque, quorum alia nunc ora, alia pectora contueor, si legatos senatui, obsequium impera-*

42. «Emaztea eta semea ez ditut maiteago aita eta errepublika baino; baina aita, jakina, bere maiestateak defendatuko du, eta erromatar inperioa gainerako armadek. Neure emaztea eta umeak, heriotzara zuegatik pozik eskainiko nituzkeenak, zorakeria honetatik urrundu egin nahi ditut orain, dena delako krimenez mehatxatzen nautela ere, neure odol hutsez espiatua izan dadin, eta Augustoren birbilobaren heriotzak eta Tiberioren errainaren hilketak errudunago egin ez zaitzaten. Zeren zertara ez zarete ausartu eta zer ez duzue bortxatu, egun hauetan zehar? Zer izen eman behar diot bilera honi? Soldadu deitu behar al diet, armaz eta lubakiz, zeuen enperadorearen semea setiatu duzuenoi? Edo hiritar, senatuaren aginpidea horrela ostikopetu duzuenoi? Etsaiari zor zaion eskubidea eta legazioaren izaera sakratua eta jendeen zuzenbidea ere hautsi duzue. Julio jainkozkoak armadaren sedizio bat hitz bakarrez baretu zuen, Erromako Hiritar deituz berari eginiko zina ezetsi zutenei; Augusto jainkozkoak begirada eta presentzia hutsez dardarazi zituen Akzioko legioak. Gu, berberak izan ez arren, eurengeandik gatozenok, Hispanian edo Sirian jaiotako soldaduek isekatuko bagintuzte, harrigarria eta laidogarria litzateke. Zuek, lehen-bigarren legiook, bata banderak Tiberiorengandik hartu zituen, bestea haren kide hainbeste gatazkatan, hainbeste sari hartua: a zer esker bikaina erakusten diozuen zeuen buruzagiari! Berri hau eroan behar al diot beste probintzietatik dena ona entzuten duen aitari? Haren erreklutak, haren beteranoak, ez dituela ez lizentziamenduak, ez diruak asetu. Hementxe bakarrik dituztela zenturioiak hiltzen, tribunoak egozten, legatuak ziegaratzen, kanpamentuak eta ibaiak odoleztatzen; eta nik neure arima prekariora etsai artean arrastatzen dudala.

43. Zergatik, bada, lehenengo bilera egun hartan, neure bularrean sartzera nindoan burdina hura atzeratu zenuten, lagun sengabeok? Hobe eta maitakorrago nuen ezpata eskaintzen zidana. Neure armadaren hainbeste krimenen jakitun ez nintzen jausiko, behintzat; buruzagi bat hautatuko zenuten, nire heriotza zigor gabe utziko zuena, noski, baina Baro eta hiru legioena, gutxienez, mendekatuko zuena. Jainkoek ez bezate utz belgikarrek, euren burua aurrenen eskaini dutenek, erromatar izena sorosteko ohore eta aintza hori lor dezaten, Germaniako herriak menperatuz. Zeruan hartua izan den zure espirituak, Augusto jainkozko, zure irudiak, zure oroimenak, Druso aita, zeuenak izan ziren eta, dagoeneko, ohore eta aintzaren senera itzultzen ari diren soldaduokin batera, garbi bezate orban hau, eta haserre zibilak bihur bitez etsaien hondamen. Eta

tori, si mihi coniugem et filium redditis, discedite a contactu ac dividite turbidos: id stabile ad paenitentiam, id fidei vinculum erit.'

[44] *Supplices ad haec et vera exprobrari fatentes orabant puniret noxios, ignosceret lapsis et duceret in hostem: revocaretur coniunx, rediret legionum alumnus neve obses Gallis traderetur. Reditum Agrippinae excusavit ob iminentem partum et hiemem: venturum filium: cetera ipsi exsequerentur. Discurrunt mutati et seditiosissimum quemque victos trahunt ad legatum legionis primae C. Caetronium, qui iudicium et poenas de singulis in hunc modum exercuit. Stabant pro contione legiones destrictis gladiis: reus in suggestu per tribunum ostendebatur: si nocentem adclamaverant, praeceps datus trucidabatur. Et gaudebat caedibus miles tamquam semet absolveret; nec Caesar arcebat, quando nullo ipsius iussu penes eosdem saevitia facti et invidia erat. Secuti exemplum veterani haud multo post in Raetiam mittuntur; specie defendendae provinciae ob iminentis Suebos ceterum ut avellerentur castris trucibus adhuc non minus asperitate remedii quam sceleris memoria. Centurionatum inde egit. Citatus ab imperatore nomen, ordinem, patriam, numerum stipendiorum, quae strenue in proeliis fecisset, et cui erant, dona militaria edebat. Si tribuni, si legio industriam innocentiamque ad probaverant, retinebat ordinem: ubi avaritiam aut crudelitatem consensu obiectavissent, solvebatur militia.*

[45] *Sic compositis praesentibus haud minor moles supererat ob ferociam quintae et unetvicesimae legionum, sexagesimum apud lapidem (loco Vetera nomen est) hibernantium. Nam primi seditionem coeptaverant: atrocissimum quodque facinus horum manibus patratum; nec poena commilitonum exterriti nec paenitentia conversi iras retinebant. Igitur Caesar arma classem socios demittere Rheno parat, si imperium detrectetur; bello certaturus.*

[46] *At Romae nondum cognito qui fuisset exitus in Illyrico, et legionum Germanicarum motu audito, trepida civitas incu-*

zuek ere, zeintzuongan orain beste aurpegi, beste bihotz batzuk ikusten ditudan, senatuari bere legatuak, enperadoreari menpetasuna, niri emaztea eta semea itzultzen badizkiguzue, bana eta bereiz zaitezte nahasleengandik: horixe dukezue damuaren berme, leialtasunaren lokarri».

44. Hitz haiei erantzunez eta agirakak bidezkoak zirela aitortuz, errudunak zigortzeko eskatzen zioten, bidegalduei barkatzeko eta etsaiaren aurka gidatzeko; emaztea itzularazteko, legioek hazitako mutiko hura ekartzeko eta ez uzteko galoen bahi. Agripiniarena haurgintza hurbilaz eta neguaz desenkusatu zuen; semea etorriko zen; gainerakoa euren esku geratzen zen. Transformaturik, banatzen dira eta sedizioenak katez loturik dakartzate lehen legioaren legatu Gaio Zetronioren aurrea, zeinak, hala, epaitu eta bakoitzari zigorrak ezarri zizkion. Legioak bileran formaturik zeuden, ezpatak zorrotik kanpora; tribunoak salatua oholtzatik erakusten zuen; erruduna zela oihu egiten bazuten, eraitsi eta bertan lepamozten zuten. Eta soldaduak pozik exekuzioekin, euren burua absolbituko balute legez; Zesarrek ez zuen parte hartzen; horrela, berak inolako agindurik ez ematean, ekintzaren ankerkeria eta hartatiko gorrotoa euren kontua izango zen. Etsenpluari jarrai, handik laster, beteranoak Reziara bildatzen dituzte, esatez, probintzia sueboen mehatxutik defendatzera, baina, izatez, kanpamentutik urruntzeko, oraindik basakeriak joa berau, ez gutxiago erremedioaren latzagatik, krimenaren gomutagatik baino. Gero zenturioienaz jardun zuen. Jeneralak banan-banan deiturik, bakoitzak jakinarazi behar zuen bere izena, saila, aberria, zerbitzu urteak, nolako ekintza armazkoak zituen burutuak eta nolako sariak jasoak. Tribunoek eta legioak haren gaitasuna eta zintzotasuna baieztatzen bazuten, graduari eusten zion; aho batez, gutiziaz eta ankerkeriaz salatzen bazuten, miliziatik kanporatzen zuten.

45. Unea horrela konpondurik, ez zen lan txikiagoa geratzen, hirurogei miliatara, Betera izeneko lekuan hibernatzen zuten bosgarren eta hogeitabatgarren legioen jarrera setatia zela eta. Eurak hasi ziren lehenen sedizioan; krimenik lazgarrienak euren eskuz burutu zituzten, eta haien sumina ez zuen baretzen ez miliziakideen zigorrak, ez haien damuaren etsenpluak. Zesarrek, beraz, Rhinen behera abiatzen du armada, flota eta aliatuak, bere agintea zapuzten bazuten, gerraz ezartzeko asmoz.

46. Erroman, ostera, Ilirikoko matxinadaren azkenik jakin gabe, eta Germaniako legioen berri entzunik, hiri beldurtuak Tiberiori salatzen

sare Tiberium quod, dum patres et plebem, invalida et inermia, cunctatione ficta ludificetur; dissideat interim miles neque duorum adolescentium nondum adulta auctoritate comprimi queat. Ire ipsum et opponere maiestatem imperatoriam debuisse cessuris ubi principem longa experientia eundemque severitatis et munificentiae summum vidissent. An Augustum fessa aetate totiens in Germanias commeari potuisse: Tiberium vigentem annis sedere in senatu, verba patrum cavillantem? satis prospectum urbanae servituti: militaribus animis adhibenda fomenta ut ferre pacem velint.

[47] *Immotum adversus eos sermones fixumque Tiberio fuit non omittere caput rerum neque se remque publicam in casum dare. Multa quippe et diversa angebant: validior per Germaniam exercitus, propior apud Pannoniam; ille Galliarum opibus subnixus, hic Italiae inminens: quos igitur anteferet? ac ne postpositi contumelia incenderentur. At per filios pariter adiri maiestate salva, cui maior e longinquo reverentia. Simul adolescentibus excusatum quaedam ad patrem reicere, resistentisque Germanico aut Druso posse a se mitigari vel infringi: quod aliud subsidium si imperatorem sprevisent? ceterum ut iam iamque iturus legit comites, conquisivit impedimenta, adornavit navis: mox hiemem aut negotia varie causatus primo prudentis, dein vulgum, diutissime provincias fefellit.*

[48] *At Germanicus, quamquam contracto exercitu et parata in defectores ultione, dandum adhuc spatium ratus, si recenti exemplo sibi ipsi consularent, praemittit litteras ad Caecinam, venire se valida manu ac, ni supplicium in malos praesumant, usurum promisca caede. Eas Caecina aquiliferis signiferisque et quod maxime castrorum sincerum erat occulte recitat, utque cunctos infamiae, se ipsos morti eximant hortatur: nam in pace causas et merita spectari, ubi bellum ingruat innocentis ac noxios iuxta cadere. Illi temptatis quos idoneos rebantur; postquam maiorem legionum partem in officio vident, de sententia legati statuunt tempus, quo foedissimum quemque et seditioni promptum ferro invadant.*

zion ezen, senatuaz eta herriaz, armagabeak eta ahalgeak eurok, zalan-tza gezurrezkoekin burlatzen zen bitartean, soldaduak lotsagabetzen ari zirela, mutiko biren aginpide heldugabeak ezin menperatuz. Berak joana izan behar ei zuen, maiestate inperiala matxinatuei ezartzera, zeintzuek, hain esperientzia luzeko eta, aldi berean, zorroztasunaren eta eskuzabaltasunaren gailur zen printzea ikusiz batera, amore emango baitzuten. Ez al zuen, bada, Augustok, adinak okiturik, hainbeste aldiz joaterik izan Germaniara? Tiberio sasoikoak, ostera, senatuan eserita egon behar al zuen, senadoreak berbaz nahasten? Hiriaren mentasunari nahikoa ekin zitzaion; bazen garaia soldaduen gogoak baretzeko, bakea onartzera makur zitezen.

47. Jardun haien aurrean, Tiberiok mugigaitz eta finko eutsi zion hiriburua ez abandonatzeko, eta ez bere burua, ez errepublika airean ez uzteko asmoari. Ardura asko eta larriak zeuzkan, noski: Germaniako armada indartsuagoa zen; Panoniakoa hurrago zegoen; hura Galietako ondasunek babesturik zegoen; honek Italia mehatxatzen zuen; zein zen aurren? Atzerago utziak mindu egingo ziren. Semeen bitartez bisitatuz, ostera, aldi berean, maiestatea salbatzen zuen, zeinaren errespetua urrunago eta handiago den. Gainera, mutilei onartuko zitzaien zenbait kontu aitari bidaltzea, eta, Germanikori edo Drusori aurre egiten bazioten, berak bigun edo hauts zitzakeen. Baina zer baliabide zeukan, enperadorea bera arbuaitzen bazuten? Hala ere, une batetik bestera abiatu behar balu bezala, laguntzaileak hautatu zituen, ekipajea hornitu, ontziak prestatu. Gero, negua zela, zereginak zirela, lehenik zuhurrak, gero herria eta, luzaroan, probintziak engainatu zituen.

48. Baina Germanikok, bere armada bildurik eta matxinatuentzako zigorra gertu zeukan arren, oraintsuko etsenplutik, euren onerako gogo-eta egiteko epea eman behar zitzaizela pentsaturik, aurretik gutun bat bidaltzen dio Zezinari, indar-olde sendoz datorrela iragarritz, eta, gaiztoak eurek azkar zigortzen ez badituzte, hilketa indiskriminatua eragingo duela. Zezinak isilean irakurtzen die arrano eta bandera-eramaleei, eta kanpamentuan zintzo iraun zutenei, denak infamiatik eta euren buruak heriotzatik libra ditzaten aldarrikatuz: «Bakean, arrazoiak eta merituak aintzat hartzen dira; gerra abiatzean, berriz, errudunak eta errugabeak batera jausten dira». Haiiek, egokientzat zeuzkatenak tentatu ondoren, legionariorik gehienak menkor ikusi dituztenean, legatua-

Tunc signo inter se dato inrumpunt contubernia, trucidant ignaros, nullo nisi consciis noscente quod caedis initium, quis finis.

[49] *Diversa omnium, quae umquam accidere, civilium armorum facies. Non proelio, non adversis e castris, sed isdem e cubilibus, quos simul vescentis dies, simul quietos nox habuerat, discedunt in partis, ingerunt tela clamor vulnera sanguis palam, causa in occulto; cetera fors regit. Et quidam bonorum caesi, postquam intellecto in quos saeviretur pessimi quoque arma rapuerant. Neque legatus aut tribunus moderator adfuit: permissa vulgo licentia atque ultio et satietas. Mox ingressus castra Germanicus, non medicinam illud plurimis cum lacrimis sed cladem appellans, cremari corpora iubet. Truces etiam tum animos cupido involat eundi in hostem, piaculum furoris; nec aliter posse placari commilitonum manis quam si pectoribus impiis honesta vulnera accepissent. Sequitur ardorem militum Caesar iunctoque ponte tramittit duodecim milia e legionibus, sex et viginti socias cohortis, octo equitum alas, quarum ea seditione intemerata modestia fuit.*

[50] *Laeti neque procul Germani agitabant, dum iustitio ob amissum Augustum, post discordiis attinemur. At Romanus agmine propero silvam Caesiam litemque a Tiberio coeptum scindit, castra in limite locat, frontem ac tergum vallo, latera concaedibus munitus. Inde saltus obscuros permeat consultatque ex duobus itineribus breve et solitum sequatur an inpeditus et intemptatum eoque hostibus in cautum. Delecta longiore via cetera adcelerantur: etenim attulerant exploratores festam eam Germanis noctem ac sollemnibus epulis ludicram. Caecina cum expeditis cohortibus praeire et obstantia silvarum amoliri iubetur: legiones modico intervallo sequuntur. Iuvit nox sideribus inlustris, ventumque ad vicos Marsorum et circumdatae stationes stratis etiam tum per cubilia propterque mensas, nullo metu, non antepositi vigiliis: adeo cuncta incuria disiecta erant neque belli timor, ac ne pax quidem nisi languida et soluta inter temulentos.*

ren planari jarraituz ordu bat jartzen dute okerrenei eta sediziozaleenei ezpataz erasotzeko. Orduan, seinale jakin batez, dendetara oldartu eta ezustean leparamozten dituzte, planpekoetz bestek ez zekielarik nolakoa izango zen hilketaren hasiera, nolakoa amaiera.

49. Izan diren gerra zibil guztietarik oso beste itxura bat izan zuen hark. Borroka gabe, kontrako kanpamentutik barik, ohe beretatik abiatu, egunak batera jaten, gauak batera lo egiten ikusi zituenek bandoetan banatu eta elkarri armaz erasotzen diote; kanpoan, harrabotsa, zauriak, odola, zergatia ezkutuan dira; gainerakoa zoriaren mende. Onak ere hil ziren batzuk, gaiztoek ere, nori erasotzen zitzaion oharturik, armak hartu zituztenean. Ez legaturik, ez tribunorik ez zen agertu baretzaile: populuari nahi zuena egiten eta nahi beste mendekatzen utzi zitzaion. Gero Germanikok, kanpamentuan sartzean, malko ugariz esan zuen hura ez zela erremedioa, hondamena baizik, eta hilotzak erretzeko agindu zuen. Orduan, haien gogo oraindik sutuetan, etsaiaren aurka jotzeko irrika sartu zen; ez ei zegoen soldadukideen arimak baketzeko beste biderik, euren bular inpioetan zauri ohoragarriak hartzea baino. Zesar soldaduen berotasunera batzen da eta, zubi bat eginik, hamabi mila legionario bestalderatzen ditu, eta hogeita sei kohorte aliatu eta zortzi zaldun eskadroi, sedizioan disziplinarik hautsi ez zutenak.

50. Germaniarrak pozik eta ez urrun agitatzen ziren, gureak, Augusto-ren heriotzaren doluz, gero matxinadengatik, geldi zeuden bitartean. Baina erromatarrek, martxa bizkorrean, Zesiako oihana eta Tiberiok jasotako hesia mozten dute; kanpamendua mugan ezartzen dute, atze-aurreak lubakiz eta alboak enborrez babesturik. Gero, baso ilunetan barrura, bide bietarik laburren eta ohikoenari ala zailen eta ohigabeenari eta, beraz, etsaiak gutxien jagonari jarraitu eztabaidatzen dute. Biderik luzeena hautatzen dute, baina martxa azkartzen, esploratzaileek iragarri baitzuten gau hura germaniarrentzat jaia zela eta oturuntza handiekin ospatuko zutela. Zezinari aurretik joateko eta oihana zeharkatzeko oztopoak garbitzeko agintzen zaio; legioek atzeratxoagotik jarraitzen dute. Zeru izarratua lagun izan zuten; marsoen auzoetara iritsi eta posizioz inguratu zituzten, haiek ohean etzanik eta mahaietan zeuden bitartean, ezeren beldurrik gabe, zaintzaile aurreraturik gabe, hain bertan behera dena, arduragabekeriaz. Ez zeukaten gerra beldurrik, baina bakea ere ez zen mozkorren arteko laxotasun nagia hura.

[51] *Caesar avidas legiones quo latior populatio foret quattuor in cuneos dispertit; quinquaginta milium spatium ferro flammisque pervastat. Non sexus, non aetas miserationem attulit: profana simul et sacra et celeberrimum illis gentibus templum quod Tanfanae vocabant solo aequantur. Sine vulnere milites, qui semisomnos, inermos aut palantis ceciderant. Excivit ea caedes Bructeros, Tubantes, Vsipetes, saltusque, per quos exercitui regressus, insedere. Quod gnarum duci incessitque itineri et proelio. Pars equitum et auxiliariae cohortes ducebant, mox prima legio, et mediis impedimentis sinistrum latus unetvicesimani, dextrum quintani clausere, vicesima legio terga firmavit, post ceteri sociorum. Sed hostes, donec agmen per saltus porrigeretur, immoti, dein latera et frontem modice adsultantes, tota vi novissimos incurrere. Turbabanturque densis Germanorum catervis leves cohortes, cum Caesar advectus ad vicesimanos voce magna hoc illud tempus obliterandae seditionis clamitabat: pergerent, properarent culpam in decus vertere. Exarsere animis unoque impetu perruptum hostem redigunt in aperta caeduntque: simul primi agminis copiae evasere silvas castraque communivere. Quietum inde iter; fidensque recentibus ac priorum oblitus miles in hibernis locatur.*

[52] *Nuntiata ea Tiberium laetitia curaque adfecere: gaudebat oppressam seditionem, sed quod largiendis pecuniis et missione festinata favorem militum quaesivisset, bellica quoque Germanici gloria angebatur. Rettulit tamen ad senatum de rebus gestis multaque de virtute eius memoravit, magis in speciem verbis adornata quam ut penitus sentire crederetur. Paucioribus Drusum et finem Illyrici motus laudavit, sed intentior et fida oratione. Cunctaque quae Germanicus indulserat servavit etiam apud Pannonicos exercitus.*

[53] *Eodem anno Iulia supremum diem obiit, ob impudicitiam olim a patre Augusto Pandateria insula, mox oppido Reginorum; qui Siculum fretum accolunt, clausa. Fuerat in matrimonio Tiberii florentibus Gaio et Lucio Caesaribus spreveratque ut inparem; nec alia tam intima Tiberio causa*

51. Zesarrek legio irrikatsuak lau ziritan kokatu zituen, txikizioa zabalagoa izan zedin; berrogeita hamar miliako lurraldea ezpataz eta suz errausten du. Ez sexua, ez adina izan ziren erruki bide; eraikin zibilak zein sakratuak, eta, jende haien artean, txit ospetsua zen Tanfana izeneko tenplua ere, hausturik gelditu ziren. Soldaduek ez zuten inolako zauririk izan, etsai erdilo, armagabe eta alderrai haiek akabatzen. Sarraski hark brukteroak, tubanteak eta usipeteak sutu zituen, armadak itzuli behar zuen haitzarteetan kokatzen zirela. Hori jakinik, jenerala biderako eta borrokarako prestatu zen. Aurretik, zalduneria zati bat eta kohorte aliatuak zihoazen, gero lehenengo legioa, eta, ekipajeak bide erdian utzirik, hogeita batgarrenak ezker alboa eta bosgarrenak eskuinera ixten zituzten; hogeigarrenak atzea zaintzen zuen eta, ondoren, gainerako aliatuak zetozen. Etsaiek, geldi, zutabeak haitzartean aurrera egiten zuten bitartean, gero alboak eta aurrealdeak apur bat xaxatuz, atzealdeari indar osoz eraso zioten eta kohorte xumeak desegin egiten ziren gemanar saldo trinkoen aurrez; orduan, Zesar, hogeigarrenenkonengana iritsirik, oihuka hasi zitzaien, huraxe zela una sedizioaren orbana garbitzeko; jotzeko aurrera, ibiltzeko azkar, errua ohore bihurtzen. Gogoek su hartu zuten eta, oldarraldi bakarrean, etsaia aurrean hartu, zabalgunera eramane eta bertan akabatzen dute. Aldi berean, aurreko tropek oihanetik irten eta kanpamentua gotortzen dute. Aurretantzean, bidea lasaia da eta soldaduak, oraingoaz harro eta lehengoaz ahazturik, neguko kuarteletan kokatzen dira.

52. Gertaera haien berriak Tiberiorengean poza eta kezka sortu zuten: pozten zen sedizioa zapaldu izanaz, baina Germanikok soldaduen ederra diru sariz eta lizentziamentuak aurreratuz irabazi izanak eta haren aintza militarrek ardura ematen zioten. Dena dela, haren balentrien berri eman eta haren kemenaren gorespen handiak egin zituen senatuan, hitz apaindu eta hanpatuegiz, benetan sentitzen zuela sinesteko. Druso eta Ilirikoko altxamendua laburkiago goreski zituen, hitz bero eta egiazkoagoz baina. Germanikok egindako emaitza guztiak mantendu zituen panoniar armadentzat ere.

53. Urte berean, Juliaren heriotza gertatu zen, zeina Augusto aitak aspaldi barruratu zuen inpuuziagatik, Pandateria irlan, eta gero, Reggio hirian, Siziliako itsasartean. Gaio eta Luzio Zesarren loraldian, Tiberiorekin ezkondurik egon zen, honek maila beheragokotzat zapuztu arte;

cur Rhodum abscederet. Imperium adeptus extorrem, infamem et post interfectum Postumum Agrippam omnis spei egenam inopia ac tabe longa peremit, obscuram fore necem longinquitate exilii ratus. Par causa saevitiae in Sempronium Gracchum, qui familia nobili, sollers ingenio et prave facundus, eandem Iuliam in matrimonio Marci Agrippae temeraverat. Nec is libidini finis: traditam Tiberio pervicax adulter contumacia et odiis in maritum accendebat; litteraeque quas Iulia patri Augusto cum insectatione Tiberii scripsit a Graccho compositae credebantur. Igitur amotus Cercinam, Africi maris insulam, quattuordecim annis exilium toleravit. Tunc milites ad caedem missi invenere in prominenti litoris nihil laetum opperientem. Quorum adventu breve tempus petivit ut suprema mandata uxori Alliariae per litteras daret, cervicemque percussoribus obtulit; constantia mortis haud in dignus Sempronio nomine vita degeneraverat. Quidam non Roma eos milites, sed ab L. Asprenate pro consule Africae missos tradidere auctore Tiberio, qui famam caedis posse in Asprenatem verti frustra speraverat.

[54] *Idem annus novas caerimonias accepit addito sodalium Augustalium sacerdotio, ut quondam Titus Tatius retinendis Sabinorum sacris sodalis Titios instituerat. Sorte ducti e primoribus civitatis unus et viginti: Tiberius Drusus que et Claudius et Germanicus adiciuntur. Ludos Augustalis tunc primum coeptos turbavit discordia ex certamine histrionum. Indulserat ei ludicro Auaustus, dum Maecenati obtemperat effuso in amorem Bathylli; neque ipse abhorrebat talibus studiis, et civile rebatur misceri voluptatibus vulgi. Alia Tiberio morum via: sed populum per tot annos molliter habitum nondum audebat ad duriora vertere.*

[55] *Druso Caesare C. Norbano consulibus decernitur Germanico triumphus manente bello; quod quamquam in aetatem summa ope parabat, initio veris et repentino in Chattos excursu praecepit. Nam spes incesserat dissidere hostem in Arminium ac Segestem, insignem utrumque perfidia in nos aut fide. Arminius turbator Germaniae, Segestes*

hauxe izan zen Tiberio Rodasera bazter zedin arrazoirik sakonena. Inperioaz jabetu zenean, hura zokoraturik eta desohoraturik eta, Agripa Postumo hildakoan, itxaropen oroz gabeturik, lazerian eta gose luzean hiltzen utzi zion, haren heriotza, atzerriaren urrunagatik, ilunpean geldituko zela pentsaturik. Antzeko gogorkeria egin zion Senpronio Grakori ere, goi familiakoa berau, buru argikoa eta gaiztoki etorritsua, Julia bera seduzitu zuena, Marko Agriparekin ezkondurik zegoela. Eta haren grina ez zen horretan amaitu, zeren, Tiberiori emana izan zenean ere, adulterro maltzur hark Juliarengan senarrarenganako muzina eta gorrotoa pizten jarraitu baitzuen. Juliak Augusto aitari Tiberioren aurkako salaketaz bidalitako gutun bat Grakok idatzia zela uste zen. Hala, Afrika itsasoko Zerzina irlara bazterturik, hamalau urteko erbestea jasan zuen. Orduan, hura hiltzera bidalitako soldaduek itsasertzeko tontor batean aurkitu zuten; ez zuten gauza onik itxaroten. Haiek iristean, denbora apur bat eskatu zuen, gutun batez, Aliaria emazteari azken gogoa igortzeko, eta gero lepoa eskaini zien borroroei. Heriotzarekiko tinkotasunean, ez zuen Senpronio izenaren ezduin jokatu, baina bizitzan endekatua izan zen. Batzuek diote soldaduok ez zirela Erromak, baizik Afrikako prokontsul Luzio Asprenatek bidaliak izan, Tiberiok xaxaturik, zeinak alferrik uste zuen heriotza haren erantzukizuna Asprenateri leporatuko ziotela.

54. Urte hark kultu berriak ere ekarri zituen, kofrade augustoarrei abade goa erantsiz, behinola, Tito Taziok, errito sabinoei eusteko, tizioena sortu zuen moduan. Hiriko hogeita bat gizon goren zotzera hautatu zituzten, eta Tiberio eta Druso eta Klaudio eta Germaniko gehitu zituzten. Lehenengoz orduantxe abiatu zituzten joko augustoarrak histrioi en lehiatik harako haserreak nahasi zituen. Augustok zabalkor jokatu zuen ikuskizun mota harekin, Batilorekin xarmaturik zegoen Mezenasi atsegin eman ez, eta berak ere ez zituen jarduera horiek gorroto, populuaren dibertsioetan nahastea zer politikotzat jorik. Tiberiok beste jarrera bat zeukan; baina, herria hainbeste urtetan bigunki tratatua izan ondoren, oraindik ez zen ausartzen gogorrerantz tiratzen.

55. Druso Zesarren eta Gaio Norbanoren kontsulaldian, Germanikori garaipena aitortzen zaio, gerrak iraun arren. Baliabide guztiekiko kanpainak udarako prestatzen ari zela, bat-batean, udaberriaren hastapenera aurreratu zuen, katoei erasoz. Izan ere, etsaia Arminioren eta Segestesaren artean zatituko zen itxaropena sortu zitzaion, biak ere nabarmenak, gureganako

parari rebellionem saepe alias et supremo convivio, post quod in arma itum, aperuit suasitque Varo ut se et Arminium et ceteros proceres vinciret: nihil ausuram plebem principibus amotis; atque ipsi tempus fore quo crimina et innoxios discerneret. Sed Varus fato et vi Armini cecidit; Segestes quamquam consensu gentis in bellum tractus discors manebat, auctis privatim odiis, quod Arminius filiam eius alii pactam rapuerat: gener invisus inimici soceri; quaeque apud concordem vincula caritatis, incitamenta irarum apud inrensos erant.

[56] *Igitur Germanicus quattuor legiones, quinque auxiliarium milia et tumultuarias catervas Germanorum cis Rhenum colentium Caecinae tradit; totidem legiones, duplicem sociorum numerum ipse ducit, positoque castello super vestigia paterni praesidii in monte Tauno expeditum exercitum in Chattos rapit, L. Apronio ad munitiones viarum et fluminum relicto. Nam (rarum illi caelo) siccitate et annibus modicis inoffensum iter properaverat, imbresque et fluminum auctus regredienti metuebantur. Sed Chattis adeo improvisus advenit, ut quod imbecillum aetate ac sexu statim captum aut trucidatum sit. Iuventus flumen Adranam nando tramiserat, Romanosque pontem coeptantis arcebant. Dein tormentis sagittisque pulsi, temptatis frustra condicionibus pacis, cum quidam ad Germanicum perfugissent, reliqui omissis pagis vicisque in silvas disperguntur. Caesar incenso Mattio (id genti caput) aperta populatus vertit ad Rhenum, non auso hoste terga abeuntium lacescere, quod illi moris, quotiens astu magis quam per formidinem cessit. Fuerat animus Cheruscis iuvare Chattos, sed exterruit Caecina huc illuc ferens arma; et Marsos congregari ausos prospere proelio cohibuit.*

[57] *Neque multo post legati a Segeste venerunt auxilium orantes adversus vim popularium a quis circumsedebatur, validiore apud eos Arminio quoniam bellum suadebat: nam barbaris, quanto quis audacia promptus, tanto magis fidus rebusque motis potior habetur. Addiderat Segestes*

saldukeriaz edo leialtasunez. Arminio germaniarrak nahasten ari zen beti; Segestesek, berriz, beste hainbat alditan legez, ondoren gatazka abiaturko zen azken oturuntza hartan, erreboltarako prestakuntzen berri eman zion Barori, baita aholkua ere, bera eta Arminio eta beste gorenak atxilo zituan: herria ez ei zen ezertan ausartuko, printzeak kendu arren, eta, hala, berak ere errudunak eta errugabeak bereizteko modua izango ei zuen. Baina Baro patuaren eta Arminioren indarpean jausi zen; Segestesek, herriaren kontsentsuak gerrara arrastatu arren, desakort ziraueu, bere gorroto pertsonala handiturik, Arminiok beste bati aginduta zegoen alaba bahitu baitzion; aitagarreba etsaiaren gorrotozko suhi, ondo konpontzen direnen artean, maitasun lokarri dena, haien artean, gorrotoaren pizgarri zen.

56. Hala, bada, Germanikok lau legio, bost mila laguntzaile eta Rhinez honantz bizi ziren germaniarren kontingente irregularrak Zezinari uzten dizkio; berak, beste hainbeste legioren eta doble aliaturen buru, eta, bere aitak Tauno mendian ezarritako postuaren hondakin gainean, gotorleku bat eraikirik, bere armada trabarik gabea katoen aurka oldartzen du, atzean Luzio Apronio bideen eta ibaibideen arduradun utzirik. Izan ere, klima hartan arraroa bazen ere, lehorteak eta ibaien mehetasunak arazo gabeko ibilaldia errazago egin zuten, baina euriteak eta ibaigorak itzultzearen beldur ziren. Hain ezustean harrapatu zituen katoak, ezen, adinez edo sexuz, gauza ez zirenak aurkitutako lekuan bertan atxilotuak edo zehatuak izan baitziren. Gazteak Adrana ibaitik igerian bestalderatu ziren eta erromatarren zubi-ahaleginak ezereztan zituzten; gero, makinena eta gezien jaurtiketaz, atzera eragin zieten eta, bake negoziatuan alferrik saiatu ondoren, batzuk Germaniokorengana pasatu ziren eta gainerakoak, auzo eta herriak bertan behera utzirik, oihanetan zehar sakabanatu ziren. Zesar, Mattiori, herri haren hiriburuari, su emanik eta inguru irekia suntsiturik, Rhinerantz okertu zen; etsaia ez zen ausartu erretiran zihoan armadaren atzealderik erasotzen, beldurratetik barik maltzurkeriatatik atzera egiten denean ohi denez. Keruskoek katoei laguntzeko gogoia izan zuten, baina Zezinak disuaditu zituen, armada hara-hona erabiliz; eta aurre egiten ausartu ziren marsoak borroka emankorrean uxatu zituen.

57. Handik laster, Segestesena partez, legatuak iritsi ziren, inguratutik zeukan herriaren indarkeriaren aurka laguntasun eske; euren artean nagusitu zen Arminiok gerra aholkatzen zuen: barbaroentzat, izan ere, zenbat eta prestago eta ausartago izan, hainbat fidagarriagozat eta erreboltan ahaltsuagozat daukate. Segestesek legatuekin semea bidali zuen,

legatis filium, nomine Segimundum: sed iuvenis conscientia cunctabatur. Quippe anno quo Germaniae descivere sacerdos apud aram Vbiorum creatus ruperat vittas, profugus ad rebellis. Adductus tamen in spem clementiae Romanae pertulit patris mandata benigneque exceptus cum praesidio Gallicam in ripam missus est. Germanico pretium fuit convertere agmen, pugnatumque in obsidentis, et ereptus Segestes magna cum propinquorum et clientium manu. Inerant feminae nobiles, inter quas uxor Arminii eademque filia Segestis, mariti magis quam parentis animo, neque victa in lacrimas neque voce supplex; compressis intra sinum manibus gravidum uterum intuens. Ferebantur et spolia Varianae cladis, plerisque eorum qui tum in deditio-nem veniebant praedae data: simul Segestes ipse, ingens visu et memoria bonae societatis inpauidus.

[58] *Verba eius in hunc modum fuere: 'non hic mihi primus erga populum Romanum fidei et constantiae dies. Ex quo a divo Augusto civitate donatus sum, amicos inimicosque ex vestris utilitatibus delegi, neque odio patriae (quippe proditores etiam iis quos anteponunt invisi sunt), verum quia Romanis Germanisque idem conducere et pacem quam bellum probabam. Ergo raptorem filiae meae, violatorem foederis vestri, Arminium apud Varum, qui tum exercitui praesidebat, reum feci. Dilatus segnitia ducis, quia parum praesidii in legibus erat, ut me et Arminium et conscios vinciret flagitavi: testis illa nox, mihi utinam potius novissima! quae secuta sunt defleri magis quam defendi possunt: ceterum et iniecti catenas Arminio et a factione eius iniectas perpeussus sum. Atque ubi primum tui copia, vetera novis et quieta turbidis antehabeo, neque ob praemium, sed ut me perfidia exsolvam, simul genti Germanorum idoneus conciliator, si paenitentiam quam perniciem maluerit. Pro iuventa et errore filii veniam precor: filiam necessitate huc adductam fateor. Tuum erit consultare utrum praevaleret quod ex Arminio concepit an quod ex me genita est.' Caesar clementi responso liberis propinquisque eius incolumitatem, ipsi sedem vetere in provincia pollicetur. Exercitum*

Segismundo zeritzona, baina zalantzan zegoen, bere kontzientziagatik. Izan ere, Germaniarren altxamendu urtean, ubioen aldarean abade izendatua izanik, abade xingolak hautsi eta matxinoengana ihes egin zuen. Erromatar klementziaren itxaropenera erakarririk, ostera, aitaren aginduetara makurtu zen eta, onberaki harturik, galiar ibarrera bidalia izan zen eskoltarekin. Germanikok zutabeari eurt eragitea merezi zuela pentsatu zuen eta setiatzaileen aurka borrokatu zen, Segestes eta bere adiskide eta kliente andana handi bat askatzen zuela. Tartean, baziren andere gurenak, aldi berean, Arminioren emazte eta Segestesen alaba, esaterako; senarraren izaeratik gehiago zeukan, aitarenetik baino, eta ez negarrik, ez erreku hitzik ez zuen jaulki, eskuak soinekoaren tolespean gurutaturik, sabel haurdunera begiratzen zuela. Baroren hondameneko mozkinak ere bazekartzaten, eta orduan euren burua entregatzen zuten gehienak harrapakinean partaide egin zituzten; Segestes bera ere bai, itxura itzelekoa eta izukaitza, elkartasun zintzoaren gomutaz.

58. Segestes honela mintzatu zen: «Hau ez dut erromatar herriarekiko leialtasun segurraren lehen eguna. Augusto jainkozkoak hiritar egin ninduenetik, lagunak eta etsaiak zeuen komenentzian hautatu ditut, eta ez neure aberriaganako gorrotoz (traidoreak higuigarri baitira ongarrizazkientzat ere), baizik defendatzen nuelako erromatarren eta germaniarren interesa bat bera dela, eta bakearen eta ez gerarren alde nengoelako. Horregatik, Arminio, gure alabaren bahitzailea, zuen aliantzaren hauslea, orduan zuen armadaburu zen Baroren aurrean salatu nuen. Buruzagi hark luzapenak eman zizkidan utzikieriaz, eta, legeetan babes urria bainekusen, otoika eskatu nion neu eta Arminio eta konplizeak atxilo zitzaiz. Gau huraxe da lekuko, eta hobe niretzat bera azkena izan balitz! Ondoren etorri zena deitoratzeko hobe da, defendatzeko baino. Gainerakoan, Arminiori neuk kateak ezarri ez ezik, haren fakzioak neuri ezarriak jasan behar izan nituen. Eta zurekin lehenengoz aurkitzen naizen honetan, lehengoa oraingoaren, bakea nahasmenaren aurrean jartzen dut; eta ez sari itxaropenez, saldukeriaren salapenetik absolutua izan nadin baizik, eta, aldi berean, germaniar herriaren adiskidetzaille egoki gisan, damua galmena baino nahiago baduzu. Barkamena eskatzen dut nire semearen okerkeria gazteagatik; alabari buruz, aitortzuz dizut bortxaz ekarria izan dela hona. Zeure kontua izango da zein den behinago, Arminiorekin umea izana ala neure umea izana». Zesarrek, erantzun bihozberaz, seme-alaben eta ahaideen indemnitatea berma-

reduxit nomenque imperatoris auctore Tiberio accepit. Arminii uxor virilis sexus stirpem edidit: educatus Ravennae puer quo mox ludibrio conflictatus sit in tempore memorabo.

[59] Fama dediti benigneque excepti Segestis vulgata, ut quibusque bellum invitis aut cupientibus erat, spe vel dolore accipitur. Arminium super insitam violentiam rapta uxor, subiectus servitio uxoris uterus vaecordem agebant, volitabatque per Cheruscos, arma in Segestem, arma in Caesarem poscens. Neque probris temperabat: egregium patrem, magnum imperatorem, fortem exercitum, quorum tot manus unam mulierculam avexerint. Sibi tres legiones, totidem legatos procubuisse; non enim se proditione neque adversus feminas gravidas, sed palam adversus armatos bellum tractare. Cerni adhuc Germanorum in lucis signa Romana, quae dis patriis suspenderit. Coleret Segestes victam ripam, redderet filio sacerdotium hominum: Germanos numquam satis excusaturos quod inter Albim et Rhenum virgas et securis et togam viderint. Aliis gentibus ignorantia imperi Romani inexperta esse supplicia, nescia tributa: quae quoniam exuerint inritusque discesserit ille inter numina dicatus Augustus, ille delectus Tiberius, ne inperitum adulescentulum, ne seditiosum exercitum pavescerent. Si patriam parentes antiqua mallent quam domi nos et colonias novas, Arminium potius gloriae ac libertatis quam Segestem flagitiosae servitutis ducem sequerentur.

[60] Conciti per haec non modo Cherusci, sed conterminae gentes, tractusque in partis Inguiomerus Arminii patruus, vetere apud Romanos auctoritate; unde maior Caesari metus. Et ne bellum mole una ingrueret Caecinam cum quadraginta cohortibus Romanis distrahendo hosti per Bructeros ad flumen Amisiam mittit, equitem Peditum praefectus finibus Frisiorum ducit. Ipse inopitas navibus quattuor legiones per lacus vexit; simulque pedes eques classis apud praedictum amnem convenere. Chauca cum auxilia pollicerentur; in commilitium adsciti sunt. Bructeros sua urentis expe-

tzen dio, eta berari egoitza bat, antzinako probintzia batean. Armadarekin itzuli zen eta, Tiberioren mozioz, enperadore titulua hartu zuen. Arminioren emazteak mutiltxo bat izan zuen; Ravennan hazi zuten haurra eta gero zenbateraino bihurtu zen zoriaren jostailu, aurrerago kontatuko dut.

59. Segestes enreguaren eta egin zitzaion harrera onaren berri zabaltzean, itxaropenez edo saminez hartzen dute, bakoitza gerraren aurkako ala aldeko izan. Arminio, berezko izaera gogorraz gainera, emaztearen bahiketaz, emaztearen sabel-fruitu joputzara behartuaz, zoraturik zebilen, keruskoen artean eten gabe hara-hona, Segestes en eta Zesarren aurkako gerrara harengatuz. Ez zuen irainik aurrezten: «Aita entzutetsua, jeneral handia, armada bortitza, hainbeste esku, andre gajo bat eramateko!». Bere aurrean, hiru legio eta beste hainbeste legatu jausi ei ziren, ez baitzuen gerrarik traizioz egiten, ez emakume haurdunen aurka, aurrez aurre eta gizon armatuen aurka baizik. Han zeuden oraindik bistan, germaniarren oihan santuetan, erromatarren banderak zintzilik, aberri jainkoentzako opari. Bizi zedila Segestes ibar menperatuan, itzul ziezaiola bere semeari giza abadego hura; germaniarrek inoiz ezingo zuten behar beste barkatu makilak, aizkorak eta toga Elba eta Rhin artean ikusi izana. Beste jendeek, erromatar herria ez ezagutzearen, ez zuten haien supliziorik ezagutzen, ez zekiten zergen berri; eurek, oster, gainetik kendu zituztenez gero, eta jainkoen artean gurturiko Augustok, berak hautaturiko Tiberiok, ezer lortu gabe alde egin behar izan zuten gero, ez zioten beldurrik izan behar mutiko inperitoari, ez sediziosoen armadari. Jaun haiek eta kolonia berriak baino aberria, arbasoak, antzinako gauzak nahiago bazituzten, aintzaren eta askatasunaren buruzagi Arminiori jarraitu behar zioten, Segestes morrontza lotsagarriaren buruari barik.

60. Harenga haiek, keruskoak ez ezik, herri mugakideak ere astindu zituzten eta, erromatarren aurrean, antzinatek errespetua zeukan osaba Ingiomero ere Arminioren alderdira igaro zen, honek Zesarren beldurra areagotzen zuela. Indar guztiak gune bakarrean baturik gerra ez has-tearren, Zezina, berrogei kohorte erromatarrekin eta etsaia distraitzera, brukteroen lurretik bidaltzen du, Amisia ibairantz; Pedon prefektuak zaldieria frisioen mugetara darama. Berak, berriz, lau legio eraman zituen ontziz lakuetan zeha, eta, hala, esandako ibaiaren ondoan, oinez-

dita cum manu L Stertinius missu Germanici fudit; interque caedem et praedam repperit undevicesimae legionis aquilam cum Varo amissam. Ductum inde agmen ad ultimos Bructerorum, quantumque Amisiam et Lupiam amnis intervastatum, haud procul Teutoburgiensi saltu in quo reliquiae Vari legionumque insepultae dicebantur.

[61] *Igitur cupido Caesarem invadit solvendi suprema militibus ducique, permoto ad miserationem omni qui aderat exercitu ob propinquos, amicos, denique ob casus bellorum et sortem hominum. Praemisso Caecina ut occulta saltuum scrutaretur pontesque et aggeres umido paludum et fallacibus campis inponeret, incedunt maestos locos visuque ac memoria deformis. Prima Vari castra lato ambitu et dimensis principiis trium legionum manus ostentabant; dein semiruto vallo, humili fossa accisae iam reliquiae condisse intellegebantur: medio campi albertia ossa, ut fugerant, ut restiterant, disiecta vel aggerata. Adiacebant fragmina telorum equorumque artus, simul truncis arborum antefixa ora. Lucis propinquis barbarae arae, apud quas tribunos ac primorum ordinum centuriones mactaverant. Et cladis eius superstites, pugnam aut vincula elapsi, referebant hic cecidisse legatos, illic raptas aquilas; primum ubi vulnus Varo adactum, ubi infelici dextera et suo ictu mortem invenerit; quo tribunali contionatus Arminius, quot patibula captivis, quae scrobes, utque signis et aquilis per superbiam inluserit.*

[62] *Igitur Romanus qui aderat exercitus sextum post cladis annum trium legionum ossa, nullo noscente alienas reliquias an suorum humo tegetet, omnis ut coniunctos, ut consanguineos, aucta in hostem ira, maesti simul et infensi condebant. Primum extruendo tumulo caespitem Caesar posuit, gratissimo munere in defunctos et praesentibus doloris socius. Quod Tiberio haud probatum, seu cuncta Germanici in deterius trahenti, sive exercitum imagine caesorum insepultorumque tardatum ad proelia et formidolosiores hostium credebat; neque imperatorem augura-*

koak, zaldia eta ontziak bildu ziren. Tropa aliatuak eskaini zituzten kaukoak aliatutzat hartu zituzten. Brukeroak, ondasunak erretzen zihardutela, Germanikok tropa arin batekin bidalitako Luzio Estertiniok desegin zituen eta, sarraski eta harrapaketa betean, Barok galdutako hemeretzigarren legioko arranoa aurkitu zuen. Ondoren, zutabeak brukeroen mutur mugaraino jo zuen eta Amisia eta Lupia arteko lurralde guztia suntsitu zuten, Teutoburgotik ez urrun, non Baroren eta bere legioen gorpuzkinak ehortzirik ei zeuden.

61. Horregatik, Zesarri soldadu haiei eta buruzagiari azken ohorea eskaintzeko gogo sortu zitzaion; hango militar guztiak bihozberatzen ziren, ahaide, lagun, hitz batez, gerraren zorigaitz eta giza zorian pentsatzean. Oihanen alde ezkutua esploratzera eta, zingiretako zoru heze eta badaezpadakoen gainean, zubiak eta lubetak eraikitzen, Zezina aurretik bidali ondoren, itxura eta gomuta zantarreko leku triste haietan barnatzen dira. Baroren lehen kanpamentuak, barrutiaren handitik eta agintegunearen neurrietatik, hiru legioen lana erakusten zuen. Gero ikusten zen armadaren hondakinak erdi eraitsita zegoen gotorlekuan zokotu zirela, sakonera txikiko lubaki batekin. Lautada erdian, hezur zuriskak, sakabanaturik edo piloan, ihesean ala eusten jausi ziren kontu. Ondoan, arma zatiak eta zaldi hezurak zeuztan, baita zuhaitz enborretan jositako buruak ere. Baso hurbiletan, barbaroen aldareak zeuden, zeintzuen aurrean tribunoak eta lehen mailetako zenturioiak sakrifikatu zituzten. Eta triskantza hartatiko bizirauleek, borrokatik edo gatibutzatik ihes egin zutenek, kontatzen zuten nola hemen legatuak jausi ziren eta hor arranoak kendu zizkieten; Barok non hartu zuen lehen zauria, non eskuin kolpe zorigaitzeko batez heriotza aurkitu zuen; zein tribunatan egin zuen Arminiok harenga, zenbat ziren gatibuentzako urkabeak, zeintzuk zuloak, eta nola harropuztu ziren banderak eta arranoak laidotuz.

62. Hala, hondamenetik sei urtera iritsi zen erromatar armadak hiru legioen hezurak ehorzten zituen; inork ez zekien arrotzen ala eurenen hondakinak ziren, baina denak hurbilak, odolekoak bailiran ari ziren, etsaiarenganako amorrua areagotuz eta,aldi berean, tristerik eta gorrotz beterik. Hilobia jasotzeko lehen zohia Zesarrek ipini zuen, hilekiko esker onaren aitormenez eta inguruko saminkide. Hori ez zitzaion Tiberiori ondo begitandu, bai Germanikoren dena txartzat jotzen zue-

tu et vetustissimis caerimoniis praeditum adirectare feralia debuisse.

[63] *Sed Germanicus cedentem in avia Arminium secutus, ubi primum copia fuit, evehi equites campumque quem hostis insederat eripi iubet. Arminius colligi suos et propinquare silvis monitos vertit repente: mox signum prorumpendi dedit iis quos per saltus occultaverat. Tunc nova acie turbatus eques, missaeque subsidiariae cohortes et fugientium agmine impulsae auxerant consternationem; trudebanturque in paludem gnaram vincentibus, iniquam nesciis, ni Caesar productas legiones instruxisset: inde hostibus terror; fiducia militi; et manibus aequis abscessum. Mox reducto ad Amisiam exercitu legiones classe, ut ad vexerat, reportat; pars equitum litore Oceani petere Rhenum iussa; Caecina, qui suum militem ducebat, monitus, quamquam notis itineribus regrederetur; pontes longos quam maturrime superare. Augustus is trames vastas inter paludes et quondam a L. Domitio aggeratus, cetera limosa, tenacia gravi caeno aut rivis incerta erant; circum silvae paulatim adclives, quas tum Arminius inplevit, compendiis viarum et cito agmine onustum sarcinis armisque militem cum antevenisset. Caecinae dubitanti quonam modo ruptos vetustate pontes reponeret simulque propulsaret hostem, castra metari in loco placuit, ut opus et alii proelium inciperent.*

[64] *Barbari perfringere stationes seque inferre munitoribus nisi laccessunt, circumgrediuntur; occursant: miscetur operantium bellantiumque clamor. Et cuncta pariter Romanis adversa, locus uligine profunda, idem ad gradum instabilis, procedentibus lubricus, corpora gravia loricis; neque librare pila inter undas poterant. Contra Cheruscis sueta apud paludes proelia, procera membra, hastae ingentes ad vulnera facienda quamvis procul. Nox demum inclinantis iam legiones adversae pugnae exemit. Germani ob prospera indefessi, ne tum quidem sumpta quiete, quantum aquarum circum surgentibus iugis oritur vertere in subiecta, mersaque humo et obruto quod effectum operis duplicatus*

lako, bai uste zuelako gizon hil eta ehortzigabe haien ikuspenak armada-
daren gogoia kikildu egingo zuela borrokarako, eta hain etsai beldur-
gariaren aurrean, eta augurioz eta erritorik zaharrenez jantzitako jenera-
lak ez zuela hileta gaietan eskurik ezarri behar.

63. Baina Germanikok, leku ibilgaitzetatik sartu zen Arminio jazarri-
rik eta, aukerarik izan zueneko, zaldieria oldartzeko eta etsaia kokatu-
rik zegoen lautada kentzeko agindu zuen. Arminiok, bereei atzera egi-
teko eta oihanetara hurbiltzeko aholkatu ondoren, berehala eurt eragin
zien; jarraian, sastraketan ezkutaturik utzi zituenei erasotzeko agindu
zien. Multzo berri honen aurrean, zaldieria izutu zen eta harantz bida-
litako kohorte laguntzaileek, ihesi zetorren uholak aurrean harturik,
nahasmena gehitu zuten; garaileak ezagun zuten eta, ezagutzen ez zute-
nentzat, galgarria zen zingirara zuzen arrastatuak izango ziren, Zesa-
rrek legio hedatuei aurrera eragin ez balie. Horrek etsaiengan izua, sol-
daduengan konfiantza ekarri zuen; horrek banakuntza eta gatazka aire-
an uztea ekarri zuen. Gero, armada Amisiara itzularazi zuen eta, legio-
ak, flotan, eraman bezala ekarri zituen. Zaldieriaren zati bati, ozeanoa-
ren ertzetik, Rhinera iristeko agindu zitzaion; bere armada zeraman
Zezinari agindu zitzaion, bide ezagunetatik itzuliz bazen ere, lehenbai-
lehen igaro zedila zubi luzeetara. Hau zingiria arteko tarte mehar bat
zen, Luzio Domiziok aspaldi eraikia. Gainerakoak lokaztiak ziren,
batzuk gogorrak lokatz trinkoz, beste batzuk ez segurrak errengatik;
inguruan malda leuneko oihanak zeuden, orduan Arminiok tropaz bete
zituena, ekipajeaz eta armaz kargaturiko armadari, lasterbideetatik eta
azkar, aurrea harturik. Zezinak, nola, aldi berean, denborak apurtutako
zubiak berregin eta etsaia jagon zalantzan, kanpamentu bat bertan erai-
kitzea erabaki zuen, batzuk lanean eta besteak borrokan has zitezen.

64. Barbaroek, defentsak hautsi eta langileen gainera oldartzeko ahale-
ginean, xaxatzen, inguratzen, behin eta berriz erasotzen diete. Paladu-
nen eta armadunen harrabotsa nahasten da. Eta dena batera erromata-
rren aurka jartzen da: zingira sakoneko lekua, biguna, zapaltzeko, eta
labaina, aurrera egiteko; soldaduek, euren lorigekin eta uretan, ezin
zuten azkonik jaurti ere. Keruskoak, ostera, zingiretan borrokan ohi-
tuak zeuden, altuak ziren, eta, euren lantza luzez, urrundik ere zauri
zezaketan. Azkenik, borroka galgari hartatik gauak libratu zituen
legioak, amore ematen hasita zeudenak. Germaniarrek, nekagaitz arra-
kastarekin, atsedetik ere ez zuten hartu, eta goietatik zetozen ur guztiak

*militi labor. Quadragesimum id stipendium Caecina paren-
di aut imperitandi habebat, secundarum ambiguarumque
rerum sciens eoque interritus. Igitur futura volvens non
aliud repperit quam ut hostem silvis coerceret, donec saucii
quantumque gravioris agminis anteirent; nam medio mon-
tium et paludum porrigebatur planities, quae tenuem aciem
pateretur. Deliguntur legiones quinta dextro lateri, unetvi-
cesima in laevum, primani ducendum ad agmen, vicesima-
nus adversum secuturos.*

[65] *Nox per diversa inquires, cum barbari festis epulis,
laeto cantu aut truci sonore subiecta vallium ac resultantis
saltus complerent, apud Romanos invalidi ignes, interrup-
tae voces, atque ipsi passim adiacerent vallo, oberrarent
tentoriis, insomnes magis quam pervigiles. Ducemque
terrui dira quies: nam Quintilium Varum sanguine oblitum
et paludibus emersum cernere et audire visus est velut
vocantem, non tamen obsecutus et manum intendentis rep-
pulis coepta luce missae in latera legiones, metu an con-
tumacia, locum deseruere, capto prope campo umentia
ultra. Neque tamen Arminius quamquam libero incursu
statim prorupit: sed ut haesere caeno fossisque impedi-
menta, turbati circum milites, incertus signorum ordo,
utque tali in tempore sibi quisque properus et lentae adver-
sum imperia aures, inrumpere Germanos iubet, clamitans
'en Varus eodemque iterum fato vinctae legiones!' simul
haec et cum delectis scindit agmen equisque maxime vul-
nera ingerit. Illi sanguine suo et lubrico paludum lapsan-
tes excussis rectoribus disicere obvios, proterere iacentis.
Plurimus circa aquilas labor, quae neque ferri adversum
ingruentia tela neque figi limosa humo poterant. Caecina
dum sustentat aciem, suffosso equo delapsus circumvenie-
batur, ni prima legio sese opposuisset. Iuvat hostium avidi-
tas, omissa caede praedam sectantium, enisaeque legiones
vesperascente die in aperta et solida. Neque is miseriarum
finis. Struendum vallum, petendus agger, amissa magna ex
parte per quae egeritur humus aut exciditur caespes; non*

behealde hartarantz bideratu zituzten; eginda zeuzkaten lanak honda-
tzeak edo eraisteak nekea areagotu egin zuen. Zezina, bai menpeko, bai
agintari, berrogei urte zerbitzuan zeramatzanez, eta aldeko eta aurkako
zoriaren berri bazekienez gero, ez zen izutu. Hala, zer egingo pentsa-
ketan, ez zuen aurkitu etsaiari oihanetan eusteaz beste biderik, zauri-
tuek eta zutabearen parterik astunenak aurea hartzen zuten bitartean.
Izan ere, mendiaren eta zingiraren artean, bazen hedatze bizkor bat
burutzeko moduko lautada bat. Eskuin hegalerako, bosgarren legioa
eta, ezkerrerako, hogeita batgarrena hautaturik, lehenengokoak buru
joango ziren eta hogeigarrenekoak jazarleei aurre egin.

65. Gaua urduria izan zen, motibo ezberdinez. Barbaroek, jai-otorduei
emanik, kantu alaiz eta oiuhu basatiz betetzen zituzten harana eta mendi
durundigileak; erromatarren aldean, su ahulak, abots etenak, eta eurak
hara-hona hesi kontran, edo denda artean alderrai, zaintzaile baino
gehiago, loa galdurik. Eta jenerala amets lazgarriak izutu zuen: Kinti-
lio Baro, odoleztaturik, zingiratik irteten ikusi eta entzun uste zuen
berari deika bezala, baina ez zion jaramonik egin eta luzatzen zion
eskua ukatu egin zion. Eguna argitzean, hegaletara bidalitako legioek,
beldurrez edo errebelldiaz, lekutik alde eta zingirez handiko zelaia azkar
hartu zuten. Arminio, erasorako aukera garbia izan arren, ez zen bere-
hala oldartu; ostera, ekipajeak basatzen eta zuloetan ataskatu zirenean,
inguruan lerroak nahastu zirenean, banderak jada lekuan ez zeudenean,
bakoitzak bere burua besterik ikusten ez eta aginduetarako belarri gel-
doak dituen une horretan, germaniarrei jotzeko agintzen die, oihuka:
«Hona hemen Baro eta legioak, zori beraren mende berriz!». Aldi bere-
an, gizon hautatuek lagundurik, zutabea mozten du, zaldiak, batez ere,
zaurituz. Hauek, euren odolean eta lokatzean labainka eta zaldunak
jaurtirik, bidean aurkitzen dituztenak sakabanatzen eta eroriak zapal-
tzen dituzte. Borrokaren latzena arranoen inguruan izan zen, jaurti-
armen zaparradaren aurka eramaterik, ez lokatz-lurrean sartzerik ez
baitzegoen. Zezina, formazioari eusten saiatzen zela, zaldi zauritutik
jausi zen, eta bertan inguratuko zuten, lehen legioak defendatu ez balu.
Etsaiaren gutizia lagun izan zuen, sarraskiari utzita, harrapakin bila jo
baitzuen; iluntzerako, legioek eremu irekian eta sendoan kokatzea lortu
zuten. Baina ez zen hori ezbeharren azkena izan: oholesia jaso behar
zen, lubeta egin, zulatzeko eta sokilak iraultzeko tresneriarik gehiena
galdua zela; ez zegoen dendarik tropentzat, ez sendagairik zaurituen-

tentoria manipulis, non fomenta sauciis; infectos caeno aut cruore cibos dividentes funestas tenebras et tot hominum milibus unum iam reliquum diem lamentabantur.

[66] *Forte equus abruptis vinculis vagus et clamore territus quosdam occurrentium obturbavit. Tanta inde consternatio inrupisse Germanos credentium ut cuncti ruerent ad portas, quarum decumana maxime petebatur; aversa hosti et fugientibus tutior. Caecina comperto vanam esse formidinem, cum tamen neque auctoritate neque precibus, ne manu quidem obsistere aut retinere militem quiret, proiectus in limine portae miseratione demum, quia per corpus legati eundum erat, clausit viam: simul tribuni et centuriones falsum pavorem esse docuerunt.*

[67] *Tunc contractos in principia iussosque dicta cum silentio accipere temporis ac necessitatis monet. Unam in armis salutem, sed ea consilio temperanda manendumque intra vallum, donec expugnandi hostis spe propius succederent; mox undique erumpendum: illa eruptione ad Rhenum perveniri. Quod si fugerent, pluris silvas, profundas magis paludes, saevitiam hostium superesse; at victoribus decus gloriæ. Quae domi cara, quae in castris honesta, memorat; reticuit de adversis. Equos dehinc, orsus a suis, legatorum tribunorumque nulla ambitione fortissimo cuique bellatori tradit, ut hi, mox pedes in hostem invaderent.*

[68] *Haud minus inquietus Cermanus spe, cupidine et diversis ducum sententiis agebat, Arminio sinerent egredi egressosque rursum per umida et inpedita circumvenirent suadente, atrociora Inguiomero et laeta barbaris, ut vallum armis ambirent: promptam expugnationem, plures captivos, incoeruptam praedam fore. Igitur orta die proruunt fossas, incipiunt cratis, summa valli prensant, raro super milite et quasi ob metum defixo. Postquam haesere munimentis, datur cohortibus signum cornuaque ac tubae concinere. Exim clamore et impetu tergis Germanorum circumfunduntur; exprobrantes non hic silvas nec paludes, sed aequis locis aequos*

tzat; janari lokaztuak edo odoleztatuak banatuz, deitoratzen zuten ilunpe zital eta milaka gizonentzat azkena izango zela uste zuten eguna.

66. Hartan, zaldi batek, uhalak hautsirik, lasterka eroan eta oihuek izuturik, bidean aurkitu zuen hainbat gizon zapaldu zuen. Horrek, germaniarren eraso zelakoan, halako asaldua eragin zuen, ezen ateetarantz oldartu baitziren, batez ere, etsaiaren aldera ematen zuen eta iheserako segurragoa zen dekumanora. Zezinak, alarma gezurrezkoa zela oharturik, ez zuen lortu, ez aginduz, ez erreguz, ezta bere eskuz ere, soldaduak gelditzerik eta eusterik, azkenean, atalasean etzan eta errukira jorik, legatuaren gorputz gainetik igaro behar baitzen, bidea itxi arte. Orduan, tribunoek eta zenturioiek izuaren gezurra ikusarazi zieten.

67. Gero buruzagitzan batzen ditu eta, isilik entzuteko agindurik, uneko egoeraz eta premiaz aholkatzen ditu. Salbamen bakarra borrokan ei zegoen; baina ondo pentsaturiko planez egin behar zen, eta hesi barruan egon, etsaia erasotzera gehiago hurreratu arte; gero, alde guztietatik, kanpora oldartu eta, abornada horrekin, Rhineraino iritsi behar zen. Ihesari ematen bazioten, oihan gehiago, zingira sakonagoak eta etsaiaren amorrua besterik ez zegoen; irabazten bazuten, ostera, aintza eta ohorea. Aberriaren ondasunak eta ohore militarra gogoratzen dizkie. Ezbeharririk aipatu ere ez. Gero, bereetarik hasi eta legatuen eta tribunoenetara jarraituz, borrokaririk indartsuenei, inolako bereizmen gabe, zaldiak banatzen dizkie, hauek aurretik, oinezkoak ondoren, etsaiaren aurka oldar daitezen.

68. Germaniarrak ez zebiltzan lasaiago, itxaropena, gutizia eta buruzagien iritzi ezberdintasuna zirela bide. Arminioren aholkua irteten uztekoa zen, gero, zoru heze eta zailean, berriro inguratzeko. Ingiomeroren proposamena bortitzagoa eta barbaroen begikoagoa zen: oholesia armaz inguratu, eraso erraza izango baitzen, gatibuak gehiago, eta harrapakina ukitu gabe. Hala, egunsentian, zuloak betetzen hasten dira, koltzak jaurtitzen dituzte, hesi gainera igotzen dira, soldadu bakanek zaindua berau, beldurrak bertan josita bezala. Gotorleku gainean kokatu zirenean, kohorteei seinalea ematen zaie, korneta eta tuben hots bateratuz. Orduan, indarrez eta orroz, germaniarren ezpaten aurka oldartzen dira, oihu eginik han ez zegoela oihanik ez zingirarik, jainko berdinak zelai berdinean baizik. Gizon bakan erdi armagabeen hilketa

deos. Hosti facile excidium et paucos ac semermos cogitanti sonus tubarum, fulgor armorum, quanto inopina tanto maiora offunduntur; cadebantque, ut rebus secundis avidi, ita adversis incauti. Arminius integer; Inguiomerus post grave vulnus pugnam deseruere: vulgus trucidatum est, donec ira et dies permansit. Nocte demum reversae legiones, quamvis plus vulnerum, eadem ciborum egestas fatigaret, vim sanitatem copias, cuncta in victoria habuere.

[69] *Penaserat interim circumventi exercitus fama et infesto Germanorum agmine Gallias peti, ac ni Agrippina inpositum Rheno pontem solvi prohibuisset, erant qui id flagitium formidine auderent. Sed femina ingens animi munia ducis per eos dies induit, militibusque, ut quis inops aut saucius, vestem et fomenta dilargita est. Tradit C. Plinius Germanicorum bellorum scriptor; stetisse apud principium ponti laudes et grates reversis legionibus habentem. Id Tiberii animum altius penetravit: non enim simplicis eas curas, nec adversus externos [studia] militum quaeri. Nihil relictum imperatoribus, ubi femina manipulos intervisat, signa adeat, largitionem temptet, tamquam parum ambitiose filium ducis gregali habitu circumferat Caesaremque Caligulam appellari velit. Potior iam apud exercitus Agrippinam quam legatos, quam duces; compressam a muliere seditionem, cui nomen principis obsistere non qui verit. Accendebat haec onerabatque Seianus, peritia morum Tiberii odia in longum iaciens, quae reconderet auctaque promeret.*

[70] *At Germanicus legionum, quas navibus vexerat, secundam et quartam decimam itinere terrestri P. Vitellio ducendas tradit, quo levior classis vadoso mari innaret vel reciproco sideret. Vitellius primum iter sicca humo aut modice adlabente aestu quietum habuit: mox impulsu aquilonis, simul sidere aequinoctii, quo maxime tumescit Oceanus, rapi agique agmen. Et opplebantur terrae: eadem freto litori campis facies, neque discemi poterant incerta ab solidis, brevia a profundis. Sternuntur fluctibus, hauriuntur gurgitibus; iumenta, sarcinae, corpora exanima interfluunt, occurrant.*

erraza itxaroten zuten etsaiei tuben hotsak eta armen distirak, zenbat eta ustekabeago, hainbat nahasmen handiagoa eragin zien, eta jausten zihoazen, onean gogotsu bezain txarrean inozo. Arminiok, onik, eta Inguiomerok, larriki zauriturik, borrokatik hanka egin zuten; populuak sarraskiari ekin zion, gorrotoak eta egunak ematen zueno. Azkenik, legioak itzuli ziren gauez, zauri gehiagoz eta bezperako janari falta berberaz; baina, garaipenarekin, indarra, osasuna, dena eskuratu zuten.

69. Bitartean, armada inguraturik zegoela eta germaniarren zutabe bat Galien aurka gerrara zihoala zabaldu zen, eta, Agripinak Rhin gurutzatzen zuen zubia moztea eragotzi ez balu, baziren, beldurrez, lotsagarrikeria hartara ausartuko zirenak. Baina gogo alimaleko emakume hark buruzagi ardura bere gain hartu zuen egun haietan eta, miserian eta zauripean zeuden soldaduen artean, jantziak eta erremedioak banatu zituen. Gaio Pliniok, Germaniako gerren historialariak, dio ezen, zubiaren sarrean zutik, bueltan zetozen legioei gorespenak eta esker hitzak zuzendu zizkiela. Horrek Tiberioren gogoia sakon jo zuen: ardura hura ez zitzaion bidezkoa iruditzen, ezta soldaduen gogoak arrotzen aurka erakar zitzaion ere. Jeneralek ez ei zeukaten zereginik, emakume bat soldaduak errebitsatzen, banderetara hurbiltzen, eskuzalbaltasunean saiaturen ari zenez gero; eta gero, modestia itxuran, jeneral baten semea soldadu jantzita eramaten zuen, eta Zesar bati Kaligula deitzen uzten zuen. Agripinak legatuek eta jeneralek eurek baino aginpide handiagoa izango ei zuen armaden aurrean; printzearen izenak ezer egiterik izan ez zuen sedizioa emakume batek menperatu ei zuen. Pentsakizun horiek Seianok pizten eta zorrozten zizkion, zeinak, Tiberioren barruaren jakitun luzerako gorrotoak ereiten baitzituena, handiturik argitaratzeko gordeko zituenak.

70. Germanikok, ontzietan garraiatu zituen legioetarik bigarrena eta hamalaugarrena Publio Biteliōri entregatu zizkion, lehorrez eramateko, flota, hala arindurik, itsaso ez hain sakonean hobeto nabiga edo urberheran suabeago lehorrera zedin. Biteliok, martxaren lehen zatian, ez zuen eragozpenik izan zoru lehor edo mareagatik heze samarrean. Gero, akiloiaren bultzadak eta, aldi berean, ekinozioaren eraginak, non ozeanoa gehien hanpatzen den, zutabea jotzen eta desegiten zuten. Lurrak ureztatzen ziren: itsasoak, ibarrak eta zelaiak itxura bera zeukaten, eta ez zegoen lur finkoa zoru mugikorretik, ur azalak sakonetatik bereizterik. Olatuek eraisten dituzte, zurrunbiloek irensten; zaldiak,

*Permiscentur inter se manipuli, modo pectore, modo ore
tenus extantes, aliquando subtracto solo disiecti aut obruti.
Non vox et mutui hortatus iuvabant adversante unda; nihil
strenuus ab ignavo, sapiens ab imprudenti, consilia a casu dif-
ferre: cuncta pari violentia involvebantur. Tandem Vitellius in
editiora enisus eodem agmen subduxit. Pernoctavere sine
utensilibus, sine igni, magna pars nudo aut mulcato corpore,
haud minus miserabiles quam quos hostis circumsidet: quip-
pe illic etiam honestae mortis usus, his inglorium exitium. Lux
reddidit terram, penetratumque ad amnem [Visurgin], quo
Caesar classe contenderat. In positae dein legiones, vagante
fama submersas; nec fides salutis, antequam Caesarem exer-
citurumque reducem videre.*

[71] *Iam Stertinius, ad accipiendum in deditionem Segi-
merum fratrem Segestis praemissus, ipsum et filium eius in
civitatem Vbiorum perduxerat. Data utrique venia, facile
Segimero, cunctantius filio, quia Quintilii Vari corpus inlu-
sisse dicebatur. Ceterum ad supplenda exercitus damna cer-
tavere Galliae Hispaniae Italia, quod cuique promptum,
arma equos aurum offerentes. Quorum laudato studio Ger-
manicus, armis modo et equis ad bellum sumptis, propria
pecunia militem iuvit. Utque cladis memoriam etiam comita-
te leniret, circumire saucios, facta singulorum extollere; vul-
nera intuens alium spe, alium gloria, cunctos adloquio et
cura sibique et proelio firmabat.*

[72] *Decreta eo anno triumphalia insignia A. Caecinae,
L. Apronio, C. Silio ob res cum Germanico gestas. Nomen
patris patriae Tiberius, a populo saepius ingestum, repudia-
vit; neque in acta sua iurari quamquam censente senatu
permisit, cuncta mortalium incerta, quantoque plus adeptus
foret, tanto se magis in lubrico dictitans. Non tamen ideo
faciebat fidem civilis animi; nam legem maiestatis reduxe-
rat, cui nomen apud veteres idem, sed alia in iudicium
veniebant, si quis proditione exercitum aut plebem seditio-
nibus, denique male gesta re publica maiestatem populi
Romani minuisset: facta arguebantur, dicta inpune erant.*

ekipajeak, hilotzak tartean flotatzen dira, bidea eragotziz. Manipuluak
elkarrekin nahasten dira, behin paparreraino, behin ahoraino uretan,
eta, aldizka, sakabanatzen eta hondatzen dira, oina galtzean. Ez aginte
hotsek, ez elkarri ematen zioten animoak egin zezaketen ezer olatuen
aurrean; ez zegoen alderik suharretik koldarrera, zuhurretik zentzuga-
bera, pentsaketatik halabeharrera: biolentzia berak irensten zuen dena.
Azkenean, Biteliok, goragune batera igorik, han biltzen du armada.
Gaua hornidura gabe egin zuten, su gabe, gehienak biluzik edo gorpuz-
tza zehaturik, ez gutxiago penagarri etsaiak inguraturik baleude baino;
halakoan, izan ere, heriotza ohoragarriaren baliabidea zuketean, honela,
ostera, aintza gabeko azkena zetorkien. Argiarekin, lehorra itzuli zen
eta ibairaino iritsi ziren, norantz Zesar zuzendu baitzen flotarekin. Gero
hondaturik gelditu zirela esan zen legio biak ontziratu ziren, eta haien
salbamenik ez zen sinestu, Zesar armadarekin itzultzen ikusi arte.

71. Estertiniok, entregatua zen Segestesena anaia Segimeroren bila
bidali zutenak, ordurako, hura eta haren semea ubioen hirira eramane-
k zituen. Segimerori aisa barkatu zitzaion, nekezago semeari, Kintilio
Baroren hilotza laidotu ei baitzuen. Gainerakoan, armadak jasandako
okerrak erreparatzeko, Galiak, Hispaniak eta Italia lehiatu ziren, bakoit-
zaren ahalaren arabera, armak, zaldiak eta urrea eskantz. Germanikok,
fintasun hori goraiatu ondoren, armak eta gerra-zaldiak bakarrik hartu
eta soldaduak bere diruz sorotsi zituen. Gainera, hondamenaren gomu-
ta bihozberatasunez leundu guran, zaurituak bisitatzen eta bakoitzaren
balentriak goraiatzen saiatzen zen; zauriak aztertuz, batzuk itxarope-
nez, beste batzuk aintzaz, denak bere hitzez eta arretaz, berarengana
irabazten eta gerrarako sendotzen zituen.

72. Urte hartan, Aulo Zezinari, Luzio Aproniori eta Gaio Siliori garai-
pen ikurrak eman zitzaizkien, Germanikorekin burutatako balentrien-
gatik. Tiberiok uko egin zion herriak zenbait aldiz ezarri nahi izan zion
Aberriaren Aita tituluari; gainera, senatuak hala erabaki izan arren,
bere egintzengatik zin egin zedin debekatu zuen, argudiatuz hilkorren
dena ez-ziurra zela, eta berak, zenbat eta gehiago eskuratu, porrot arris-
ku handiagoa izango zuela. Ez zuen, hala ere, izaera liberaleko osperik
irabazten, maiestate legea berrezarri baitzuen, zeinak antzinakoen arte-
an izen bera zeukan baina beste kontu batzuk epaitzen zituen: norbai-
tek armadari traizioz kalte egin ote zion, edo populuari sedizioz, edo,

Primus Augustus cognitionem de famosis libellis specie legis eius tractavit, commotus Cassii Severi libidine, qua viros feminasque inlustris procacibus scriptis diffamaverat; mox Tiberius, consultante Pompeio Marco praetore an iudicia maiestatis redderentur, exercendas leges esse re spondit. Hunc quoque asperavere carmina incertis auctoribus vulgata in saevitiam superbiamque eius et discordem cum matre animum.

[73] *Haud pigebit referre in Falanio et Rubrio, modicis equitibus Romanis, praetemptata crimina, ut quibus initiis, quantam Tiberii arte gravissimum exitium inrepperit, dein repressum sit, postremo arserit cunctaque corripuerit, noscatur. Falanio obiciebat accusator, quod inter cultores Augusti, qui per omnis domos in modum collegiorum habebantur; Cassium quendam mimum corpore infamem adscivisset, quodque venditis hortis statuam Augusti simul mancipasset. Rubrio crimini dabatur violatum periurio numen Augusti. Quae ubi Tiberio notuere, scripsit consulibus non ideo decretum patri suo caelum, ut in perniciem civium is honor vertetur. Cassium histrionem solitum inter alios eiusdem artis interesse ludis, quos mater sua in me moriam Augusti sacrasset; nec contra religiones fieri quod effigies eius, ut alia numinum simulacra, venditionibus hortorum et domuum accedant. Ius iurandum perinde aestimandum quam si Iovem fefellisset: deorum iniurias dis curae.*

[74] *Nec multo post Granium Marcellum praetorem Bithyniae quaestor ipsius Caepio Crispinus maiestatis postulavit, subscribente Romano Hispone: qui formam vitae iniit, quam postea celebrem miseriae temporum et audaciae hominum fecerunt. Nam egens, ignotus, inquires, dum occultis libellis saevitiae principis adreperit, mox clarissimo cuique periculum facessit, potentiam apud unum, odium apud omnis adeptus dedit exemplum, quod secuti ex pauperibus divites, ex contemptis metuendi perniciem aliis ac postremum sibi invenere. Sed Marcellum insimulabat sinistros de Tiberio sermones habuisse, inevitabile crimen, cum ex moribus principis foe-*

hitz batez, erromatar herriari, kargu publiko baten kudeatze txarrez; egintzak auziperatzen ziren, hitzak zigor gabe utzirik. Augusto izan zen lege horretara jo zuen lehenengoa, libelo iraingarriak epaitzeko, Kasio Seberoren lotsagabekeriaz haserreturik, zeinak jaun eta andere gurenak defamatu baitzituen idazki lizunetan. Geroago Tiberiok, Ponperio Marko pretoreak galdetu zionean ea maiestate auziak bideratu behar ziren, erantzun zuen legeak erabili egin behar zirela. Bera ere sumindu zuten egile dudazkoek argitaraturiko kopla batzuek, bere ankerkeriari eta harrokeriari eta amarekiko haserre buruzkoek.

73. Ez da kontatzea gaizki etorriko nolako salaketak onetsi ziren Falanio eta Rubrioren kasuetan, erromatar jaun apalak eurok, jakin dadin nolako printzipioz, nolako trikimaina estudiantuz joan zen Tiberio gaitz larri horri bidea irekitzen; nola gero atzera egin zuen, azkenean, dena inbadituz lehertzeko. Falaniori salatzen zioten, Augustoren gurtzaileen artean, etxe guztietan kolegio gisan zeudenen artean, Kasio delako bat onartu zuela, gorputz itsusiko pailazoa, eta, villa bat saltzean, Augustoren estatua bat saldu zuela. Rubriori salatzen zioten Augustoren izena laidotu zuela zin faltsuz. Hori guztia Tiberiok jakin zuenean, kontsulei idatzi zien ezen, bere aitaren jainkotzea erabaki bazen, ohore horrek ez zuela hiritarrak hondatzeko balio behar; Kasio histrioia, sarritan arte bereko beste batzuekin batera, bere amak Augustoren oroimenari eskainitako antzeppenetan parte hartu zuela; bestalde, ez zela sakrilegioa haren irudia, jainkoen beste irudi batzuk bezala, villen eta etxeen salmentan sartzea. Zinari zegokionez, berriz, Jupiter engainatu balu bezala epaitu behar zela: jainkoen irainak jainkoen kontuak zirela.

74. Gerotxoago, Bitiniako pretore Granio Martzelo bere kuestore Zepion Krispinok berak, salatu zuen maiestategi, Romano Hispon lagun zuela. Hispon honek gero garaiko miseriek eta gizakien lotsagabekeria modan jarriko zuten bizierari eman zion. Izan ere, txiroa, ezezaguna, ipurtarina, isil libeloekin, printzearen ankerkeria irabazirik, gero gizonik ospetsuenak arriskupetzen ekin zion; bakarraren aurrean boterea, denen aurrean gorrotoa erdietsi ondoren, etsenplua eman zuen, zeinari jarraituz, batzuek txirotik aberats, arbuigarritik beldurgarri bilakatu baitziren, besteen hondamena eta, azken batez, euren buruena bilatuz. Martzeloren kasuan, Tiberiorengatik gaizki esatea salatzen zion, nahitaezko krimena berau, salatzaileak printzearen alderdirik makurre-

dissima quaeque deligeret accusator obiectaretque reo. Nam quia vera erant, etiam dicta credebantur. Addidit Hispo statuas Marcelli altius quam Caesarum sitas, et alia in statua amputato capite Augusti effigiem Tiberii inditam. Ad quod exarsit adeo, ut rupta taciturnitate proclamaret se quoque in ea causa laturum sententiam palam et iuratum, quo ceteris eadem necessitas fieret. Manebant etiam tum vestigia morientis libertatis. Igitur Cn. Piso 'quo' inquit 'loco censebis, Caesar? si primus, habebis quod sequar: si post omnis, vereor ne imprudens dissentiam.' permotus his, quantoque incautius efrerverat, paenitentia patiens tulit absolvi reum criminibus maiestatis: de pecuniis repetundis ad recipiendos res itum est.

[75] *Nec patrum cognitionibus satius iudiciis adsidebat in cornu tribunalis, ne praetorem curuli depelleret; multaque eo coram adversus ambitum et potentium preces constituta. Sed dum veritili consulitur, libertas corrumpitur. Inter quae Pius Aurelius senator questus mole publicae viae ductuque aquarum labefactas aedis suas, auxilium patrum invocabat. Resistentibus aerarii praetoribus subvenit Caesar pretiumque aedium Aurelio tribuit, erogandae per honesta pecuniae cupiens, quam virtutem diu retinuit, cum ceteras exueret. Propertio Celeri praetorio, veniam ordinis ob paupertatem petenti, decies sestertium largitus est, satis conperto paternas ei angustias esse. Temptantis eadem alios probare causam senatui iussit, cupidine severitatis in iis etiam quae rite faceret acerbus. Unde ceteri silentium et paupertatem confessioni et beneficio praeposuerunt.*

[76] *Eodem anno continuis imbribus auctus Tiberis plana urbis stagnaverat; relabentem secuta est aedificiorum et hominum strages. Igitur censuit Asinius Gallus ut libri Sibyllini adirentur. Renuit Tiberius, perinde divina humanaque obtegens; sed remedium coercendi fluminis Ateio Calpurnio et L. Arruntio mandatum. Achaiam ac Macedoniam onera deprecantis levare in praesens proconsulari imperio tradique Caesari placuit. Edendis gladiatoribus,*

nak hautatzen eta errudungaiari leporatzen baitzizkion; izana esantzat ere hartzen baitzen. Hisponek gaineratzen zuen Martzeloren estatua bat Zesarrena baino altuago zegoela, eta beste irudi bati Augustoren burua kendu eta Tiberioren ipini ziola. Horrekin hainbeste berotu zen, ezen, bere ohiko isiltasuna utzirik, berak ere auzi hartan publikoki eta zinpean deklaratu zuela aldarrikatu baitzuen, besteak ere premia berean aurki zitezten. Orduan ere baziren oraindik askatasun hil-hurrenaren hondakinak. Hala, Gneo Pisonek galdetu zuen: «Zenbatgarren lekuan deklaratu gura duzu, Zesar? Lehenengoa bazara, jarraibidea duket; denen atzetik bada, beldur naiz oharkabea disentitzeko». Hitz horiekin noraezean, eta kontrol gabe berotu zenez, atzera egin eta errudungai maiestate salaketatik absolbitua izan zedin jasan zuen. Diruak bidegabe ki erabiltzeari buruz, auzia errekuera itzuli zituen.

75. Senatarien aurkako auziak nahikoa ez zituela, epaiketetan esertzen zen, auzitegiaren muturrean, pretorea kurul-aulkitik ez mugiarazteko, eta bera aurrean egoteak eragin handia izan zuen, ahaltsuen presio eta azpikerien aurka. Baina egia faboratzen zen bitartean, askatasuna andeatzen zen. Behin, Aurelio Pio senatariak, bide publiko eta ur-hodi baten eraikuntzak bere etxearen oinarriak azpian zituelako kexu, senatuaren laguntza eskatu zuen. Altxor publikoko pretoreek kontra egitean, Zesarrek berak Aureliori lagundu eta etxearen prezioa ordaindu zion, gauza ohoragarrietan dirua xahutu nahirik; bertute horri luzaro eutsi zion, besteez gabetzen zihoan bitartean. Propertio Zeler pretore ohia, pobretasunagatik ordenatik libratzeko eskatzen zuenari, hamar milioi sestertio eman zizkion, haren etxe ondasunak urriak zirela egiaztatu ondoren. Beste batzuk gauza bera egiten saiatzen zirenean, senatuak arrazoiak onar zitzala agintzen zuen, bere zorrotasun grina bide, ondo egiten zituen gauzetan ere garrantz agertuz. Ondorioz, besteek isiltasuna eta txirotasuna lehenetsi zieten aitortzari eta irabazari.

76. Urte hartan bertan, euri etengabeek handituriko Tiberrek hiri barrerak hondatu zituen. Urak erretiratzean, etxe eta hilotz hondakinak arrasatu zituzten. Horregatik, Asinio Galok Sibila liburuak kontsultatzea egokitzen jo zuen. Tiberiok ezetz esan zuen, jainko zein giza gaiak iluntzen erimean; ostera, Ateio Kapitone eta Luzio Arruntziori ibaiaren kontrolbidea ezartzeko agindu zitzaizkien. Akaia eta Mazedoniako probintziek desgrabazioa eskatu zuten; oraingoan, haiek aginte prokonsularretik askatu

quos Germanici fratris ac suo nomine obtulerat, Drusus praesedit, quamquam vili sanguine nimis gaudens; quod [in]vulgus formidolosum et pater arguisse dicebatur. Cur abstinerit spectaculo ipse, varie trahebant; alii taedio coetus, quidam tristitia ingenii et metu conparationis, quia Augustus comiter interfuisset. Non crediderim ad ostentandam saevitiam movendasque populi offensiones concessam filio materiam, quamquam id quoque dictum est.

[77] *At theatri licentia, proximo priore anno coepta, gravitum erupit, occisis non modo e plebe set militibus et centurione, vulnerato tribuno praetoriae cohortis, dum probra in magistratus et dissensionem vulgi prohibent. Actum de ea seditione apud patres dicebanturque sententiae, ut praetoribus ius virgarum in histriones esset. Intercessit Haterius Agrippa tribunus plebei increpatusque est Asinii Galli oratione, silente Tiberio, qui ea simulacra libertatis senatui praebebat. Valuit tamen intercessio, quia divus Augustus immunis verberum histriones quondam responderat, neque fas Tiberio infringere dicta eius. De modo lucaris et adversus lasciviam fautorum multa decernuntur; ex quis maxime insignia, ne domos pantomimorum senator introiret, ne egredientis in publicum equites Romani cingerent aut alibi quam in theatro spectarentur; et spectantium immodestiam exilio multandi potestas praetoribus fieret.*

[78] *Templum ut in colonia Tarraconensi strueretur Augusto petentibus Hispanis permissum, datumque in omnis provincias exemplum. Centesimam rerum venalium post bella civilia institutam deprecante populo edixit Tiberius militare aerarium eo subsidio niti; simul imparem oneri rem publicam, nisi vicesimo militiae anno veterani dimitterentur. Ita proximae seditionis male consulta, quibus sedecim stipendiorum finem expresserant, abolita in posterum.*

[79] *Actum deinde in senatu ab Arruntio et Ateio an ob moderandas Tiberis exundationes verterentur flumina et lacus, per quos aucescit; auditaque municipiorum et coloniarum lega-*

eta Zesarrenera pasatzea erabaki zen. Bere buruaren eta anaia Germanikoren izenean eskaini zituen gladiadore jokoetan, Druso zen buru, zeina odol isurtzeaz, odol makurra bazen ere, gehiegi gozatu zen; horrek populua izutu zuen, eta aitak agiraka egin ziola esaten zen. Tiberiok ikuskizunean parte ez hartzearen zergatia ezberdinki azaltzen zen: batzuek masarenganako gogaitari esleitzen zioten, beste batzuek izaeraren iluntasunari eta konparazio beldurrari, Augusto onberaki egoten baitzen. Ez dut uste semeari ankerkeria erakusteko aukera eman eta herriaren gorrotoa haren aurka eragitearren egin zuenik, hori ere esan zen baina.

77. Bitartean, aurreko urtean abiatutako antzerkiko lasaikeria larriki lehertu zen orduan, eta, populutarrak ez ezik, soldaduak eta zenturioi bat ere hil ziren, eta pretoriar kohorteko tribuno bat zauritu, magistratuen aurkako laidoak eta populu arteko haserrea eragotzi nahian. Sedizioaz senatuan jardun zuten eta proposamenak izan ziren, pretoreek, histrioien aurka, zigorkatzeko eskubidea izan zezaten. Haterio Agrippa populuaeren tribunoak bere betoa jarri zuen, honi Asinio Galok ahakar egin zion bere mintzaldian, eta Tiberio isilik, senatuari askatasun itxura haiek utzi nahirik. Betoak aurrera egin zuen, ordea, behinola Augustok gorputz zigorretatik libre izendatu baitzituen histrioiak, eta, Tiberiorentzat, haren erabakiak haustea sakrilegioa izango zen. Hainbat erabaki hartzen dute haien soldatez eta jarraitzaileen larkerien aurka; nabarmenenak izan ziren ezen pantomimagileen etxean ez zedila senataririk sar, erromatar zaldunak ez zitezela kalean haiekin ibil, antzokian baizik ez zezatela ikuskizunik egin, eta pretoreek ikusleen neurrigabekeria erbestearekin zigortzeko ahalmena izan zezatela.

78. Tarragonako kolonian Augustori tenplu bat eraikitzeko hispaniarren eskaria onartu zen, eta, horrela, probintzia guztiei etsenplua eman zitzaien. Gerra zibilen ondoreñ ezarritako salgaien ehungarrenaren zergaz, herria deskontent bazen ere, Tiberiok adierazi zuen horixe zela gerrako aurrekontuaren euskarria, eta errepublikarentzat zama jasangaitza litzatekeela beteranoak hogeitau urteko zerbitzu gabe lizentziaztea. Hala, oraintsuko sedizioan, hamasei urtera lizentziaztea indarrez hartutako erabaki txarrak aurrerrantzean aboluturik gelditu ziren.

79. Gero senatuan jardun zuten, Arruntzio eta Ateioeren mozioz, ea Tiberren emaria handitzen zuten ibai eta lakuak desbideratzerik kome-

tiones, orantibus Florentinis ne Clanis solito alveo demotus in amnem Arnun transferretur idque ipsis perniciem adferret. Congruentia his Interamnates disseruere: pessum ituros fecundissimos Italiae campos, si amnis Nar (id enim parabat) in rivos diductus supersta gnauisset. Nec Reatini silebant, Velinum lacum, qua in Narem effunditur; obstrui recusantes, quippe in adiacentia erupturum; optume rebus mortalium consuluisse naturam, quae sua ora fluminibus, suos cursus utque originem, ita finis dederit; spectandas etiam religiones sociorum, qui sacra et lucos et aras patriis amnibus dicaverint: quin ipsum Tiberim nolle prorsus accolis fluvii orbatum minore gloria fluere. Seu preces coloniarum seu difficultas operum sive superstitio valuit, ut in sententiam Pisonis concederetur; qui nil mutandum censuerat.

[80] *Prorogatur Poppaeo Sabino provincia Moesia, additis Achaia ac Macedonia. Id quoque morum Tiberii fuit, continuare imperia ac plerosque ad finem vitae in isdem exercitiis aut iurisdictionibus habere. Causae variae traduntur: alii taedio novae curae semel placita pro aeternis servavisse, quidam invidia, ne plures fruarentur; sunt qui existiment, ut callidum eius ingenium, ita anxium iudicium; neque enim eminentis virtutes sectabatur; et rursus vitia oderat: ex optimis periculum sibi, a pessimis dedecus publicum metuebat. Qua haesitatione postremo eo provectus est ut mandaverit quibusdam provincias, quos egredi urbe non erat passurus.*

[81] *De comitiis consularibus, quae tum primum illo principe ac deinceps fuere, vix quicquam firmare ausim: adeo diversa non modo apud auctores, sed in ipsius orationibus reperuntur. Modo subtractis candidatorum nominibus originem cuiusque et vitam et stipendia descripsit ut qui forent intellexeretur; aliquando ea quoque significatione sub tracta candidatos hortatus ne ambitu comitia turbarent, suam ad id curam pollicitus est. Plerumque eos tantum apud se professos disseruit, quorum nomina consulibus edidisset; posse et alios profiteri, si gratiae aut meritis confiderent: speciosa verbis,*

niko zen, uholdeak zaintzeko. Kolonia eta udalerrietako ordezkarietara zitzaien florentinoek eskatuz Kianaren ibilbide naturala ez zezatela Arnora eraman, horrek hondamena ekarriko baitzien. Interamnakoek antzera hitz egin zuten: Italiako lurrik emankorrenak hondatuko ziren, Nera ibaia, aurreikusita zegoenez, gelditzen bazen, erreketan banaturik. Reatetarrak ere ez zeuden isilik; Belino lakua, Nerara husten zen aldetik, butxatzearen alde zeuden, inguruak hondatuko baitzuten: naturak giza zerak ondo eratu ei zituen, ibaiei ertzak eta ibilbideak emanenez, baita uburua eta azkena ere; gainera, aliatuen tradizio erlijiosoak ere aintzat hartu behar ziren, zeintzuek aberri ibaiei tenpluak, basoak eta aldareak eskaini baitzizkieten; areago, Tiberrek berak ere ez zuen aintza txikiagoz korritu nahiko, ibaiadarrez gabeturik. Bai kolonien erreguak, bai lanen eragozpenak, bai superstizioa nagusitu ziren eta, azkenean, ezer ez aldatzea proposatu zuen Pisonen iritzia onartu zen.

80. Popeo Sabinori Mesiako gobernuaz luze zegoen, Akaia eta Macedonia gehiturik. Tiberioren ohikoa zen, halaber, aginteez jarraitzea eta ia beti lagun berak bizien azkeneraino mantentzea armada eta erakundeetan. Arrazoi ezberdinak ematen dira: batzuek diote ardura berriak saihestearren eusten ziela erabakiei behin betiko; beste batzuek uste dute bekaitzagatik egiten zuela, gozatzaile asko izan ez zedin; beste batzuek diote, buruz argia izanik, epaian zalantzia zela. Iizan ere, ez zen bertute bikainen bilatzaile, baina bizioak gorroto zituen; onenengandik, beretzako arriskuaren, txarrenengandik, estatuarentzako desohorearen beldur zen. Zalantza haietan, probintziak eskaintzeraino iritsi zen Erromatik irteten utzi nahi ez zienei.

81. Lehenengoz bere printzealdian eta aurrerantzean izan ziren komizio kontsularrei buruz, ez naiz ausartzen ezer ziurrik esaten: hain ezberdintasun handia aurkitzen baita, ez historialarien artean bakarrik, baizik Tiberioren beraren hitzaldietan. Batzuetan, kandidatuen izenik aipatu gabe, bakoitzaren jatorri, bizimodu eta zerbitzu militarrek deskribatzen zituen, nortzuk ziren ulertzeko moduan; beste batzuetan, argibide horiek gorderik, kandidatuak aholkatu ondoren komizioak trikimatekin ez nahasteko, bere laguntasuna agintzen zien hartarako. Gehienetan, adierazten zuen berak haien izenak kontsulei emandako kandidatuak bakarrik aurkezten zirela, baina beste batzuk ere aurkez ei zitezkeen, euren ospean edo merituetan fidatzen baziren. Hitz ederrak,

*re inania aut subdola, quantoque maiore libertatis imagine
tegebantur; tanto eruptura ad infensius servitium.*

baina, izatez, hutsak edo gezurrezkoak; zenbat eta askatasun itxura
handiagoz jantzi, hainbat morrontza zorrotzagoan jausiko ziren.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM
LIBER SECVNDVS

[1] *Sisenna Statilio [Tauro] L. Libone consulibus mota Orientis regna provinciaeque Romanae, initio apud Parthos orto, qui petitem Roma acceptumque regem, quamvis gentis Arsacidarum, ut externum aspernantur. Is fuit Vonones, obses Augusto datus a Phraate. Nam Phraates quamquam depulisset exercitus ducesque Romanos, cuncta venerantium officia ad Augustum verterat partemque prolis firmandae amicitiae miserat, haud perinde nostri metu quam fidei popularium diffisus.*

[2] *Post finem Phraatis et sequentium regum ob internas caedis venire in urbem legati a primoribus Parthis, qui Vononem vetustissimum liberorum eius accirent. Magnificum id sibi credit Caesar auxitque opibus. Et accepere barbari laetantes, ut ferme ad nova imperia. Mox subiit pudor degeneravisse Parthos: petitem alio ex orbe regem, hostium artibus infectum; iam inter provincias Romanas solum Arsacidarum haberi darique. Ubi illam gloriam trucidantium Crassum, exturbantium Antonium, si mancipium Caesaris, tot per annos servitute perpassum, Parthis imperitet? accendebat dedignantis et ipse diversus a matorum institutis, raro venatu, segni equorum cura; quotiens per urbes incederet, lecti-*

ANALAK
BIGARREN LIBURUA

1. Sisenna Estatilio Tauro eta Luzio Libonen kontsulaldian, Ekialdeko erreinu eta erromatar probintziak astindu ziren. Lehenik, partoen artean, Erromari erregea eskatu eta hartu ondoren, arsaizidoen jatorrikoa izanik ere, arrotzat arbuiatu baitzuten. Bonones zen, Fraatesek Augustori bahizat emana. Fraatesek, izan ere, erromatar armadak eta buruzagiak arbuiatua izan arren, Augustori begirune-erakutsi guztiak egin zizkion, adiskidetasun bermetzat, seme-alaba batzuk bidaltzeraino, ez hainbeste gure beldurrez, herikideen mesfidantzaz baizik.

2. Barruko hilketen ondorioz, Fraates eta ondorengo erregeak amaiturik, ordezkari batzuk iritsi ziren hirira parto gorenen partez, Bonones, haren semerik zaharrena, itzularazteko eginkizunez. Zesarrek beretzat ohorea zela pentsatu eta ondasunez bete zuen. Barbaroek ere pozik hartu zuten, agintari berriekin gertatu ohi denez. Baina gero lotsatu egin ziren: partoak endakatu egin ziren; atzerrira jo zuten, etsaien ohi-turek kutsaturiko errege bila; jadanik, arsaizidoen tronua erromatar probintziatzat hartzen eta ematen zen. Non zen Kraso hil eta Antoniori ihes eragin ziotenen aintza hura, Zesarren esklaboak, hainbeste urtean morrontza jasan zuenak, partoei agindu behar bazien? Bononesek berak ere arbuioa areagotzen zuen, asaben ohituretatik urrunduz; apenas zen ehiztaria ere, zaldiekin gutxi arduratzen zen; hirietan zehar zihoanean, literan eramaten zuten, eta aberri erako oturuntzak arbuio

cae gestamine fastuque erga patrias epulas. Inridebantur et Graeci comites ac vilissima utensilium anulo clausa. Sed prompti aditus, obvia comitas, ignotae Parthis virtutes, nova vitia; et quia ipsorum moribus aliena perinde odium pravis et honestis.

[3] *Igitur Artabanus Arsacidarum e sanguine apud Dahas adultus excitur; primoque congressu fusus reparat viris regnoque potitur. Victo Vononi perfugium Armenia fuit, vacua tunc interque Parthorum et Romanas opes infida ob scelus Antonii, qui Artavasden regem Armeniorum specie amicitiae inlectum, dein catenis oneratum, postremo interfecerat. Eius filius Artaxias, memoria patris nobis infensus, Arsacidarum vi seque regnumque tutatus est. Occiso Artaxia per dolum propinquorum datus a Caesare Armeniis Tigranes deductusque in regnum a Tiberio Nerone. Nec Tigrani diuturnum imperium fuit neque liberis eius, quamquam sociatis more externo in matrimonium regnumque.*

[4] *Dein iussu Augusti inpositus Artavasdes et non sine clade nostra deiectus. Tum Gaius Caesar componendae Armeniae deligitur. Is Ariobarzanen, origine Medum, ob insignem corporis formam et praeclarum animum volentibus Armeniis praefecit. Ariobantane morte fortuita absumpto stirpem eius haud toleravere; temptatoque feminae imperio, cui nomen Erato, eaque brevi pulsa, incerti solutique et magis sine domino quam in libertate profugum Vononen in regnum accipiunt. Sed ubi minitari Artabanus et parum subsidii in Armeniis, vel, si nostra vi defenderetur; bellum adversus Parthos sumendum erat, rector Syriae Creticus Silanus excitum custodia circumdat, manente luxu et regio nomine. Quod ludibrium ut effugere agitaverit Vonones in loco reddemus.*

[5] *Ceterum Tiberio haud ingratum accidit turbari res Orientis, ut ea specie Germanicum suetis legionibus abstraheret novisque provinciis impositum dolo simul et casibus obiectaret. At ille, quanto acriora in eum studia militum et aversa patrum voluntas, celerandae victoriae intentior; tractare proe-*

zituen. Laguntzaile zerabiltzan greziarrak eta tresnarik ziztrinenetan irarritako eraztunaren zigilua ere barregarriak ziren. Ostera, hurbilgarria eta adeitasun errazekoa zen, partoentzat bertute ezezagunak; beraz, bizio berriak; euren ohituretatik aldentzen nahikoa zuen, txarra zein ona higuin zezaten.

3. Hala, bada, arsaziden leinuko eta dahatarren artean hazitako Artabanori deitzen diote, zeina, lehen inkontruan menperaturik, indarberritzen eta erreinuaz jabetzen den. Bonones galtzaileak Armenian aurkitu zuen babes, orduan inorena ez zen lurra, zalantzan bera, botere partoarean eta erromatarraren artean, Antonioren krimenagatik, zeinak, armeniarren errege Artabasdes adiskide itxuran erakarririk, gero katez zamatu eta, azkenik, hil baitzuen. Haren seme Artaxiasek, aitarren gomutagatik gure etsai, bere burua eta erreinua arsaziden indarrez babestu zituen. Artaxias inguruko traizioak hilik, Zesarrek armeniarrei Tigranes eman zien erregetzat, erregetzara Tiberio Neronek eraman zuena. Baina Tigranesen aginteak ez zuen luze iraun, ezta seme-alabenak ere, ohitura arrotzean ezkontzaz eta erreinuz elkartu baziren ere.

4. Geroago, Augustoren aginduz ezarritako Artabasdes tronutik kendua izan zen, ez guretzat kalte gabe. Orduan, Gaio Zesar delegatu zuten, Armeniako gorabeherak konpontzeko. Hark Ariobarzanes ipini zuen armeniarren buru, jatorriz medoa eta bere gorpuzkera bikain eta nortasun distiratsuagatik ondo hartua bera. Heriotza ezusteko batek Ariobarzanes eramanik, haren ondorengorik ez zuten onartu; Erato ize-neko emakume baten agintea probatu eta laster kendurik, zalantzan eta noraezean, jabe gabe areago, libre baino, Bonones iheslaria hartzen dute erregetzat. Baina, Artabanoren mehatxuz eta armeniarren babes urriz, edo, gure indarrek defendatzen bazuten, partoen aurkako gerra izango zenez, Siriako gobernadore Kretiko Silanok etorrarazi eta zaintzapean jartzen du, errege ospe eta izenari eutsiz. Bonones lotsagarrikeria hartatik ihes egiten nola saiatu zen, geroago azalduko dugu.

5. Bestela, Tiberiori ez zitzaion hain desatsegin izan Ekialdean gauzak nahastea, aitzakia ematen baitzion Germaniko ohiko legioetatik apartatzeko eta, probintzia berrien buru jarririk, era batera engainuaren eta halabehararen pentzudan ipintzeko. Hark, berriz, zenbat eta solda-

liorum vias et quae sibi tertium iam annum belligeranti saeva vel prospera evenissent. Fundi Germanos acie et iustis locis, iuvari silvis, paludibus, brevi aestate et praematura hieme; suum militem haud perinde vulneribus quam spatiis itinerum, damno armorum adfici; fessas Gallias ministrandis equis; longum impedimentorum agmen opportunum ad insidias, defensantibus iniquum. At si mare intretur, promptam ipsis possessionem et hostibus ignotam, simul bellum maturius incipi legionesque et commeatus pariter vehi; integrum equitem equosque per ora et alveos fluminum media in Germania fore.

[6] *Igitur huc intendit, missis ad census Galliarum P. Vitellio et C. Antio. Silius et Anteius et Caecina fabricandae classi praeponuntur. Mille naves sufficere visae properataeque, aliae breves, angusta puppi proraque et lato utero, quo facilius fluctus tolerarent; quaedam planae carinis, ut sine noxa siderent; plures adpositis utrimque gubernaculis, converso ut repente remigio hinc vel illinc adpellerent; multae pontibus stratae, super quas tormenta veherentur; simul aptae ferendis equis aut commeatui; velis habiles, citae remis augebantur alacritate militum in speciem ac terrorem. Insula Batavorum in quam convenirent praedicta, ob facilis adpulsus accipiendisque copiis et transmittendum ad bellum opportuna. Nam Rhenus uno alveo continuus aut modicas insulas circumveniens apud principium agri Batavi velut in duos amnis dividitur; servatque nomen et violentiam cursus, qua Germaniam praevehitur; donec Oceano misceatur: ad Gallicam ripam latior et placidior adfluens (verso cognomento Vahalem accolae dicunt), mox id quoque vocabulum mutat Mosa flumine eiusque immenso ore eundem in Oceanum effunditur.*

[7] *Sed Caesar, dum adiguntur naves, Silium legatum cum expedita manu inruptionem in Chattos facere iubet: ipse audito castellum Lupiae flumini adpositum obsideri, sex legiones eo duxit. Neque Silio ob subitos imbris aliud actum quam ut modicam praedam et Arpi principis Chattorum*

duen estimua eta osabaren begigoa handiagoak izan, garaipena azkartzen hainbat setatiago, pentsaketan ziharduen gerra planez eta, iragoko hiru borroka urteetan, zer oker eta zer on gertatu zitzaion. Germaniarak suntsigarri ziren formaziozko borrokan eta lur lauan; eta oihanek, zingirek, udaren laburrak eta neguaren goiztarrak laguntzen zieten; haien soldaduei ez zien hainbeste eragiten zauriek, nola ibilaldiek eta armen galtzeak; Galiak zaldi eskaintzen nekaturik zeuden; trabazko zutabe luzea enboskagai eta defendagaitz zen. Itsasoz sarturik, ostera, nagusigoa eskuan zeukaten eta etsaia ezustean atzemango zuten; lehenago hasi eta legioak eta hornidurak batera garraia zitezkeen; zaldi eta zaldun, osorik eraman ahal izango ziren Germaniaren bihotzera, ibaiahoetatik sartu eta urez gora jarraituz.

6. Lanari heldu zion, beraz, Publio Bitelio eta Gaio Antzio Galietako zentsora bidalita. Silio, Anteio eta Zezinari flota baten eraikuntza agindu zitzaion. Mila ontzi nahikotzat jo zituzten eta egitea bizkortu: batzuk txikiak, branka-popa estu eta sabel zabalekoak, olatuei hobeto eusteko; batzuk karena lauhoak ziren, errazago lehorreratzeko; gehienek lema branka-popetan zeukaten, arraun kolpea aldatzean, norabide baterantz zein besterantz jo ahal izateko. Asko gerra makinak gainean eramateko zubiz estalirik zeuden, zaldi zein lanabesen garraiorako balio izanik; belentzat on, arraunentzat azkar, soldaduen berotasunak haien itxura beldurgarria areagotzen zuen. Bataboen irlan bil zitezen erabaki zen, hango sarbideak errazak eta tropak hartu eta handik gerrara bidaltzeko egokiak zirelako. Zeren Rhin, ubide bakarra etengabe edo irlatxoak utziz joan ondoren, bataboen lurralde hasieran, ibai bitan bezala erdibitzen da eta, Germania osoan zehar, izenari eta ibilbide indartsuari eusten dio, ozeanoan galdu arte. Galiarren hegala aldera, zabalago eta bareago doa; izena aldaturik, bertakoek Vahal deitzen diote, baina gero, Mosarekin batzean, izen hori ere galdurik, ozeano berean isurtzen da, bokale eskergatik.

7. Zesarrek, ontziak bildu bitartean, Silio legatuari tropa arin batekin katoen aurka sarraldi bat egiteko agintzen dio; berak, berriz, Lippe ibai ondoko gotorleku bat inguraturik dagoela jakitean, sei legio haraxe eraman zituen. Siliok, ustekabeko euriteagatik, harrapakin urriaz eta katoen printze Arporen emazte eta alabaz jabetzea besterik ezin izan zuen egin; setiatzaileek ere ez zioten Zesarri borroka-

coniagem filiamque raperet, neque Caesari copiam pugnae opsessores fecere, ad famam adventus eius dilapsi: tumulum tamen nuper Varianis legionibus structum et veterem aram Druso sitam disiecerant. Restituit aram honorique patris princeps ipse cum legionibus decucurrit; tumulum iterare haud visum. Et cuncta inter castellum Alisonem ac Rhenum novis limitibus aggeribusque permunita.

[8] Iamque classis advenerat, cum praemisso commeatu et distributis in legiones ac socios navibus fossam, cui Drusianae nomen, ingressus precatusque Drusum patrem ut se eadem ausum libens placatusque exemplo ac memoria consiliorum atque operum iuaret, lacus inde et Oceanum usque ad Amisiam flumen secunda navigatione pervehitur. Classis Amisiae ore relicta laevo amne, erratumque in eo quod non subvexit aut transposuit militem dextras in terras iturum; ita plures dies efficiendis pontibus absumpti. Et eques quidem ac legiones prima aestuaria, nondum ad crescente unda, intrepidi transiere: postremum auxiliorum agmen Batavique in parte ea, dom insultant aquis artemque nandi ostentant, turbati et quidam hausti sunt. Metanti castra Caesari Angrivariorum defectio a tergo nuntiatur: missus ilico Stertinius cum equite et armatura levi igne et caedibus perfidiam ultus est.

*[9] Flumen Visurgis Romanos Cheruscosque interfluebat. Eius in ripa cum ceteris primoribus Arminius adstitit, quaesitoque an Caesar venisset, postquam adesse responsum est, ut liceret cum fratre conloqui oravit. Erat is in exercitu cognomento Flavus, insignis fide et amisso per vulnus oculo paucis ante annis duce Tiberio. Tum permissu * * progressusque salutatur ab Arminio; qui amotis stipatoribus, ut sagittarii nostra pro ripa dispositi abscederent postulat, et postquam digressi, unde ea deformitas oris interrogat fratrem. Illo locum et proelium referente, quodnam praemium recepisset exquiri. Flavus aucta stipendia, torquem et coronam aliaque militaria dona memorat, inridente Arminio vilia servitii pretia.*

rako aukerarik eman, haren etorreraren berri entzutean, sakabanatu egin baitziren; baina bai suntsitu zuten Baroren legioen ohorez erai-ki berri zen tumulua eta Drusori eskainitako aldarea. Aldarea berriz-tatu zuen eta, aitaren omenez, haren aurean, legioen buru desfilatu zen; tumulua berregitea ez zitzaion egoki iruditu. Eta Alisongo gotorlekuaren eta Rhinen arteko eremu guztia oholesi eta lubeta berriz gotorturik gelditu zen.

8. Flota iritsia zen ordurako, eta, aurretik janariak bidali eta legio-en eta aliatuen artean ontziak banatu ondoren, Druso izeneko kana-letik sartu zen, aitari erregutuz lagun ziezaiola, onbera eta bareturik, haren ekintza errepikatzen zihoanari, haren plan eta lanen etsenpluz eta gomutaz; handik, lakuetan eta ozeanoan zehar, Amisia ibaira iri-tsi zen, nabigazio arrakastatsuan. Ontziak ibaiaren ezker aldean utzi zituzten eta oker egin zuten, eskuinaldeko lurretara joan beharreko tropak ibaiaz gora ez eramanda; hala, egunak behar izan zituzten zubigintzan. Zaldiek eta legioek lehen aintzirak traba gabe gurutzatu zituzten, oraindik urak ez baitziren handitzen; baina, zutabearen azken osatzen zuten aliatuen artean, alde hartan zihozen bataboak uretara jauzi egin eta, igerian trebeak zirela erakustearren, urak arrastatu eta batzuk ito egin ziren. Zesar kanpamentua egiten ari zela, angribarioen defekzioa iragartzen da atzealdean; berbertain, Estertinio zaldi eta tropa arinekin bidali eta desleialkeria sutan eta odoletan zigortu zuen.

9. Bisurgi ibaia erromatarren eta keruskoen artean zihozan. Ibaier-tzean, Arminio eta beste jaun gorenak aurkeztu ziren eta, ea Zesar etorria zen galdeturik, hantxe zegoela erantzun ziotenean, anaiarekin hitz egiten uzteko eskatu zuen. Hau Flabo ezizenez zegoen armadan; leialtasunagatik ezaguna zen eta, zauri bat bide, urte gutxi lehenago, begia galdu zuen, Tiberioren agindupean. Orduan, baimenarekin aurreratzean, Arminio agurtzen du, zeinak, eskolta urrundurik, gure ibaiertzean kokaturiko arkulariak erretiratzeko eskatzen duen; hauek apartaturik, aurpegiko akatsa nondik zetorkion galdetzen dio anaia-ri. Hark tokiaren eta gatazkaren berri emanik, zer sari jaso zuen gal-detzen dio. Flabok soldata igoera, torkea eta koroa eta beste zenbait sari militar aipatzen dio. Arminiok barre egiten du esklabotza-prezio ziztrin horretaz.

[10] *Exim diversi ordiantur; hic magnitudinem Romanam, opes Caesaris et victis gravis poenas, in deditionem venienti paratam clementiam; neque coniugem et filium eius hostiliter haberi: ille fas patriae, libertatem avitam, penetralis Germaniae deos, matrem precum sociam; ne propinquorum et adfinium, denique gentis suae desertor et proditor quam imperator esse mallet. Paulatim inde ad iurgia prolapsi quominus pugnam consererent ne flumine quidem interiecto cohibebantur; ni Stertinius adcurrrens plenum irae armaque et equum poscentem Flavum attinuisset. Cernebatur contra minitabundus Arminius proeliumque denuntians; nam pleraque Latino sermone interiaciebat, ut qui Romanis in castris ductor popularium meruisset.*

[11] *Postero die Germanorum acies trans Visurgim stetit. Caesar nisi pontibus praesidiisque inpositis dare in discrimen legiones haud imperatorium ratus, equitem vado tramittit. Praefuere Stertinius et e numero primipilium Aemilius, distantibus locis invecti, ut hostem diducerent. Qua celerrimus amnis, Chariovalda dux Batavorum erupit. Eum Cherusci fugam simulantes in planitiem saltibus circumiectam traxere: dein coorti et undique effusi trudunt adversos, instant cedentibus collectosque in orbem pars congressi, quidam eminus proturbant. Chariovalda diu sustentata hostium saevitia, hortatus suos ut ingruentis catervas globo perfringerent, atque ipse densissimos inrumpens, congestis telis et suffosso equo labitur; ac multi nobilium circa: ceteros vis sua aut equites cum Stertino Aemilioque subvenientes periculo exemere.*

[12] *Caesar transgressus Visurgim indicio perfugae cognoscit delectum ab Arminio locum pugnae; convenisse et alias nationes in silvam Herculi sacram ausurosque nocturnam castrorum oppugnationem. Habita indici fides et cernebantur ignes, suggestisque propius speculatores audiri fremitum equorum immensique et inconditi agminis murmur attulere. Igitur propinquo summae rei discrimine explorandos militum animos ratus, quoniam id modo incorruptum foret secum agi-*

10. Orduan, eztabaidan hasten dira. Batak goratuz erromatarren handitasuna, Zesarren ahala eta galtzaileei zetozkien zigor latzak, eta borondatez entregatzen zenarentzat gertu zegoen errukitasuna; haren emazte eta semeak ere ez ei dute etsai trataturik hartzen. Besteak aberriarekiko eginkizun sakratua aipatzen dio, behinolako askatasuna, Germaniako betiko jainkoak, euren ama, zeina bere erregukide duen, inguruko eta ahaideen, hitz batez, bere herriaren, desertore eta traidore izatea buruzagi izatea baino nahiago izan ez dezan. Astiro-astiro, hortik irainetara pasaturik, erditik zihoan ibaiak ere ez zuen haiek borrokan trataturik eragotziko, Estertiniok iritsi eta armak eta zaldia eskatzen zuen Flaboren haserre baretu ez balu. Aurrean Arminio mehatxuka eta borroka nahian ageri zen, bere gaizki-esanetan, latinezko hitz asko nahasten zuela, erromatar kanpamentuetan haien buru ibilia baitzen.

11. Biharamunean, germaniar armada Bisurgiren beste aldean hedatu zen. Zesarrek, ez zubi, ez babes, legioak arriskuratzea ez zela buruzagiari zegokiona pentsaturik, zaldiak ibi batetik pasarazi zituen. Agintea Estertiniok eta Emilio izeneko primipilar bati eman zioten, eta hauek elkarrengandik urrun bestalderatu ziren, etsaia zatitzeko. Bataboen buruzagi Kariobalda ibaia bizkorrago zihoan aldetik oldartu zen. Keruskoek, ihes plantan, sastrakaz beteriko lautadara erakarri zuten; gero, irten eta alde guztietatik hedaturik, eustaileak atzera botatzen dituzte, erretiran doazenak jazartzen, eta biribilean batu zirenei gorputzez gorputz erasotzen, beste batzuek urrundik esesten dieten bitartean. Kariobaldak, etsaiaren eraso gogorrari luzaro eutsi ondoren, bereak adoretu zituen, masan erasoz, gainera zetozen formazioak puska zitzaten; bera trinkoenei jarkirik, azkon zaparradan erortzen da, zaldi zaurituarekin, eta inguruan hainbat batabo goren; besteak euren kemenak edo Estertinio eta Emilioren zaldien laguntzak salbatu zituen arriskutik.

12. Zesarrek, Bisurgi gurutzaturik, iheslari baten bitartez jakin zuen Arminiok non hautatua zuen borroka zelaia; jakin zuen, halaber, beste herri batzuk ere Herkulesi eskainitako oihanean bildu zirela eta kanpamenduari gaez erasotzen saiatuko zirela. Berriemaileari sinestu egin zioten: izan ere, suak ikusten ziren eta, aurreko esploratzaileek ziotenez, zaldi irrintziak eta armada eskerga eta gaizki antolatu haren marmarra entzuten ziren. Beraz, gainean zen ekintza erabakigarri baten aurrean, soldaduak adoretu nahirik, pentsaketan ari zen nola era segurrean egin. Ohiki, tribu-

tabat. Tribunos et centuriones laeta saepius quam comperta nuntiare, libertorum servilia ingenia, amicis inesse adulationem; si contio vocetur, illic quoque quae pauci incipiant reliquos adstreperere. Penitus noscendas mentes, cum secreti et incustoditi inter militaris cibos spem aut metum proferrent.

[13] Nocte coepta egressus augurali per occulta et vigili- bus ignara, comite uno, contactus umeros ferina pelle, adit castrorum vias, adsistit tabernaculis fruiturque fama sui, cum hic nobilitatem ducis, decorem alius, plurimi patientiam, comitatem, per seria per iocos eundem animum laudibus ferrent reddendamque gratiam in acie faterentur, simul perfidos et ruptores pacis ultioni et gloriae mactandos. Inter quae unus hostium, Latinae linguae sciens, acto ad vallum equo voce magna coniuges et agros et stipendii in dies, donec bellaretur, sestertios centenos, si quis transfugisset, Arminii nomine pollicetur. Intendit ea contumelia legionum iras: veniret dies, daretur pugna; sumpturum militem Germanorum agros, tracturum coniuges; accipere omen et matrimonia ac pecunias hostium praedae destinare. Tertia ferme vigilia adsultatum est castris sine coniectu teli, postquam crebras pro munimentis cohortes et nihil remissum sensere.

[14] Nox eadem laetam Germanico quietem tulit, viditque se operatum et sanguine sacri respersa praetexta pulchriorem aliam manibus aviae Augustae accepisse. Auctus omine, addicentibus auspiciis, vocat contionem et quae sapientia provisa aptaque imminenti pugnae disserit. Non campos modo militi Romano ad proelium bonos, sed si ratio adsit, silvas et saltus; nec enim immensa barbarorum scuta, enormis hastas inter truncos arborum et enata humo virgulta perinde haberi quam pila et gladios et haerentia corpori tegmina. Denserent ictus, ora mucronibus quaererent: non lorica Germano, non galeam, ne scuta quidem ferro nervove firmata, sed viminum textus vel tenuis et fucatas colore tabulas; primam utcumque aciem hastatam, ceteris prae- eusta aut brevia tela. Iam corpus ut visu torvom et ad bre-

noek eta zenturioiek, egiaztatu zutena barik, gauza atseginen berri ematen zioten; libertoek zurikeriara eta lagunek adulaziora jotzen zuten; bilera deitzen bazuen, han ere bakan batzuek esaten hasitakoa txalotzen zuten gainerakoek. Benetan zer pentsatzen zuten otorduetan jakin zitekeen, bakarrean eta zaintza gabe, itxaropena edo beldurra adierazten zutenean.

13. Gaututakoan, alde ezkutu eta zaintzaleentzat ezezagunetik, gizon bakarrak lagundurik eta bizkarra piztia larruz estalirik, auguraletik irten, kanpamentuko kaleetan zehar abiatu, denda ondoetan kokatu eta bere ospeaz gozatu zen: batzuek jeneralaren nobletasuna goraiatzuten zuten, beste batzuek jasa, gehienek eroapena, adeia, aldarte bera gauza serioetan zein jolasean; borrokan duinki erantzun behar ei zitzaion eta, aldi berean, bakearen bortxatzaile gaizto haiek mendekura eta aintzara sakrifikatu. Hartan, latinez zekien etsaietariko batek, zaldian hesiraino hurreraturik, Arminioren izenean, euren aldera pasatzen direnei emakumeak eta lurrak eta, gerrak diraueno, egunean ehun sestertzioko soldata agintzen dizkie. Laido hark legioen haserrea sumindu egin zuen: iritsiko zen eguna, borrokatuko ziren; soldaduak germaniarren lurrez jabetuko ziren, eta emazteak kenduko zizkieten; onartzen zuten auguria, germaniarren emazte eta diruak harrapakintzat jorik. Hirugarren gauan-edo, germaniarrak kanpamentuaren aurka oldartzen dira, baina azkonik tiratu gabe, gotorlekuak kohorte ugariz babesturik zeudela eta ezer ez zegoela ahazturik ohartutakoan.

14. Gau hark berak Germanikori onezko ametsa ekarri zion: bere burua sakrifizioa eskaintzen ikusi zuen eta, toga pretestoa odolez lohitu zitzaionetik, beste bat ederragoa hartzen zuen amama Augustarengandik. Presagioak kemendurik eta auspizioak bat etorririk, bilerara deitu eta bere jakinduriak borroka hurbilaz aholkatu ziona azaltzen du: erro- matar soldaduentzat ez zirela laütadak bakarrik gudu-zelai onak, baizik baita, taktikaz jokatzeko bazen, oihanak eta txarakak ere; barbaroen ezku- tutzarrak eta lantza handiegiak ezin zirela zuhaitz artean eta baso txikian maneatu, gorputzera itsatsitako gezi eta ezpata eta armadurak bezala. Kolpeak ugalduta behar zituzten, puntarekin aurpegiak bilatu; germania- rrek ez zeramaten lorigarik, ez kaskorik, burdinaz eta larruz sendoturi- ko ezkuturik, baizik zumitezko txirikordak edo kolorezko ohol arinak; bazen ere, lehen lerroak bakarrik zeukan lantzarik; besteek sutan zorroz- turiko pikak edo azkon laburrak. Gainera, haien gorputza beldurgarria

vem impetum validum, sic nulla vulnerum patientia: sine pudore flagitii, sine cura ducum abire, fugere, pavidos adversis, inter secunda non divini, non humani iuris memores. Si taedio viarum ac maris finem cupiant, hac acie parari: propiorem iam Albim quam Rhenum neque bellum ultra, modo se patris patrique vestigia prementem isdem in terris victorem sisterent.

[15] Orationem ducis secutus militum ardor; signumque s pugnae datum. Nec Arminius aut ceteri Germanorum proceres omittebant suos quisque testari, hos esse Romanos Varianni exercitus fugacissimos qui ne bellum tolerarent, seditio- nem induerint; quorum pars onustavulneribus terga, pars fluctibus et procellis fractos artus infensis rursus hostibus, adversis dis obiciant, nulla boni spe. Classem quippe et avia Oceani quaesita ne quis venientibus occurreret, ne pulsos premeret: sed ubi miscuerint manus, inane victis ventumm remorumve subsidium. Meminissent modo avaritiae, crudelitat- is, superbiae: aliud sibi reliquum quam tenere libertatem aut mori ante servitium?

[16] Sic accensos et proelium poscentis in campum, cui Idistaviso nomen, deducunt. Is medius inter Visurgim et collis, ut ripae fluminis cedunt aut prominentia montium resistunt, inaequaliter sinuatur. Pone tergum insurgebat silva editis in altum ramis et pura humo inter arborum truncos. Campum et prima silvarum barbara acies tenuit: soli Cherusci iuga insedere ut proeliantibus Romanis desuper incurrerent. Noster exercitus sic incessit: auxiliares Galli Germanique in fronte, post quos pedites sagittarii; dein quattuor legiones et cum duabus praetoriis cohortibus ac delecto equite Caesar; exim totidem aliae legiones et levis armatura cum equite sagittario ceteraque sociorum cohortes. Intentus paratusque miles ut ordo agminis in aciem adsisteret.

[17] Visis Cheruscorum catervis, quae per ferociam proruperant, validissimos equitum ineurrere latus, Stertinium cum

eta, borroka laburrerako, sendoa bazen ere, ez zeukaten zauriekiko bate- re euspenik; doilorkeriaz lotsatu gabe, buruzagiekiko ardura gabe ihes egiten zuten, txarrean lurjorik, eta onean, ez jainko, ez giza legerik begi- ratu gabe. Ibileraz eta itsasoz nekaturik, amaia nahi bazuten, borroka honetantxe lor zezaketen: Elba Rhin baino hurrago zegoen, eta harago ez zen gerrarik izango; besterik ez zien eskatzen bera, aitaren eta osaba- ren oinatzetan zihoana, lur beretan garaile ezar zezaten baino.

15. Buruzagiaren mintzaldiari soldaduen berotasunak jarraitu zion eta eraso agindua eman zen. Arminiok eta gainerako germaniar gorenek ez zuten bakoitzak bereen artean argitu gabe uzten erromatar haiek Baro- ren armadako desertorerik bizkorrenak zirela, gerrarik ez jasatearren, sediziora jo zutenak; batzuek bizkarrak zauriz josita ei zeuzkaten, beste batzuk olatuek eta ekaitzek haustutako gorputz-adarrak jarkitzera ei zetozen, inolako arrakasta itxaropen gabe, gorrotoz beteriko etsaiei eta jainko aurkakoei; flota garraiora jo behar izan ei zuten, ozeanoko bakardadeetan zehar, inor bidean ez aurkitzearren eta ihesean erasoak izatea ekiditearren; baina gorputzez gorputzera iritsitakoan, bentzutu- rik, alferrik izango ei ziren haizea eta arraunak. Gogora zezatela, soilik, haien gutizia, ankerkeria, harrokeria: ba al zuten askatasunari atxikitze- az edo esklabo izan aurretik hiltzeaz beste biderik?

16. Halaxe suturik eta borroka eske, Idistabiso izeneko zelaira darama- tzate. Bisurgi eta muino batzuen artean dago bera; ibaiertzak erretira- tzen edo tontorrek mugatzen duten arabera, desberdinki malkartzen da. Bizkarrean, zuhaitz luzezko oihana eta tartean lur soila dago, eta heda- tze barbaroak zelaia eta oihan ertza hartu zuen; goietan keruskoak bakarrik jarri ziren, erromatarren gainera oldartzeko, hauek borrokan zihardutela. Gure armadak honela aurrera egin zuen: aurretik, galiar eta germaniar laguntzaileak; hauen atzetik, oinezko arkulariak; jarraian, lau legio eta Zesar, pretoriar kohorte birekin eta zaldi hautatuekin; ondoren, beste hainbat legio eta tropa arinak, zaldizko arkulari eta gai- nerako aliatuen kohorteekin. Soldaduak adi eta gertu zeuden, martxa- zutabetik eraso-ordenara igarotzeko.

17. Kerusko aldrak suharraren suharrez oldartuak zirela ikusirik, zal- dirik indartsuenei hegaletik erasotzeko agintzen die, eta Estertiniari, gainerako eskadroiek inguratu eta atzetik erasotzeko, bera une ego-

ceteris turmis circumgredi tergaque invadere iubet, ipse in tempore adfuturus. Interea pulcherrimum augurium, octo aquilae petere silvas et intrare visae imperatorem advertere. Exclamat irent, sequerentur Romanas avis, propria legionum numina. Simul pedestris acies infertur et praemissus eques postremos ac latera impulit. Mirumque dictu, duo hostium agmina diversa fuga, qui silvam tenuerant, in aperta, qui campis adstiterant, in silvam ruebant. Medii inter hos Cherusci collibus detrudebantur; inter quos insignis Arminius manu voce vulnere sustentabat pugnam. Incubueratque sagittariis, illa rupturus, ni Raetorum Vindelicorumque et Gallicae cohortes signa obiecissent. Nisu tamen corporis et impetu equi pervasit, oblitus faciem suo curore ne nosceretur. Quidam adgnitum a Chaucis inter auxilia Romana agentibus emissumque tradiderunt. Virtus seu fraus eadem Inguimero effugium dedit: ceteri passim trucidati. Et plerosque tranare Visurgim conantis iniecta tela aut vis fluminis, postremo moles ruentium et incidentes ripae operuere. Quidam turpi fuga in summa arborum nisi ramisque se occultantes admotis sagittariis per ludibrium figebantur; alios prorutae arbores adflixere.

[18] *Magna ea victoria neque cruenta nobis fuit. Quinta ab hora diei ad noctem caesi hostes decem milia passuum cada-veribus atque armis opplevire, repertis inter spolia eorum catenis quas in Romanos ut non dubio eventu portaverant. Miles in loco proelii Tiberium imperatorem salutavit struxitque aggerem et in modum tropaeorum arma subscriptis vic-tarum gentium nominibus imposuit.*

[19] *Haut perinde Germanos vulnera, luctus, excidia quam ea species dolore et ira adfecit. Qui modo abire sedibus, trans Albim concedere parabant, pugnam volunt, arma rapiunt; plebes primores, inventus senes agmen Romanum repente incursant, turbant. Postremo deligunt locum flumine et silvis clausum, arta intus planitie et umida: silvas quoque profunda palus ambibat nisi quod latus unum Angrivarii lato agge-re extulerant quo a Cheruscis dirimerentur. Hic pedes adsti-*

kian sartzeko zain zela. Bitartean, auguriorik ederrena, zortzi arrano oihanerantz hegatzten eta bertan sartzen ikusi zituen jeneralak. Abiatze-ko hots egiten du, jarraitzeko erromatar hegaztiei, legioen numen bere-ziei. Bat-batean, infanteriak aurrera egiten du, aurretik bidalitako zal-dieriak atzeari eta hegalei erasotzen zien bitartean. Gertaera bitxia, armada bi kontrako norabideetan lasterka: oihana zeukatenek ageri-rantz korritzen zuten, eta zelaian kokatuek oihanerantz. Batzuen eta besteen artean, keruskoak, muinoetatik jaurtitzen zituztenak, zeintzuen artetik gailendurik, Arminiok eskuz, ahoz, zauriz eusten baitzion borro-kari. Bazihoan arkularien gainera oldartzera, handik apurtzeko, eta hara erretoen, bindelikoen eta galiarren kohorteek banderak harantz zuzen-tzen dituztela. Hala ere, eginahalean eta zaldiaren kemenez, pasatu egin zen, aurpegia bere odolez igurtzirik, ezagutu ez zezaten. Batzuek diote erromatar laguntzaileen artean zebiltzan kaukoek ezagutu zutela eta pasatzen utzi ziotela. Kemen edo iruzur berak utzi zion Inguimorori ere ihes egiten. Gainerakoak erreskan hil zituzten; Bisurgi igerian bestal-deratzen saiatu ziren gehienak azkonek edo uraren indarrak, baita ihesi zihozenen samalda nahasiak eta ibaiertzetako lurjausiek ere, hondatu zituzten. Zuihaitzetara igo eta adar artean ezkutaturik, ihesbide lotsa-garria bilatu zuten batzuek geziztatuak izan ziren, hartarako ekarritako arkularien isekaz; beste batzuek zuhaitzak jaustean jo zuten lurra.

18. Garaipen handia eta ia odolgabea izan zen guretzat hura. Egunaren bosgarren ordutik gauera arte iraun zuen sarraskian eroritako etsaien hilotzek eta armek hamar milia estaltzen zituzten. Hondakinen artean, gatazkaren arrakastaz hain ziur, erromatarrentzat prest eramantiko kate-ak aurkitu ziren. Soldaduek, gudulekuan, Tiberio enperadorea agurtu zuten, eta, lubeta bat eginik, gainean, trofeo legez, armak ezarri zituz-ten, menperatutako herrien izenak azpian idatzita.

19. Gemaniarrei zauriek, nahigabeek, triskantzek ez zieten ikuskizun hark besteko minik eta suminik eragin. Lehentxoago lurra utzi eta Elbaz harago erretiratze-kotan zirenek borrokatzea erabaki eta armei hel-tzen diete. Populu eta gizon goren, gazte eta zahar, bat-batean erromatar zutabearen gainera oldartzen dira, nahasmena eraginez. Azkenean, ibaiak eta oihanek inguraturiko leku bat hautatzen dute, erdian lautada meharra eta hezea zeukana. Oihanek ere zingira sakonak zeuzkaten inguruan, baina angribarioek hegaletariko bat jaso zuten, keruskoengan-

tit: equitem propinquis lucis texere ut ingressis silvam legionibus a tergo foret.

[20] *Nihil ex his Caesari incognitum: consilia locos, prompta occulta noverat astusque hostium in perniciem ipsis vertebat. Seio Tuberoni legato tradit equitem campumque; peditem aciem ita instruxit ut pars aequo in silvam aditu incederet, pars obiectum aggerem eniteretur; quod arduum sibi, cetera legatis permisit. Quibus plana evenerant, facile intrudere: quis impugnandus agger, ut si murum succederent, gravibus superne ictibus conflictabantur. Sensit dux inparem comminus pugnam remotisque paulum legionibus funditores libritoresque excutere tela et proturbare hostem iubet. Missae e tormentis hastae, quantoque conspicui magis propugnatores, tanto pluribus vulneribus dejecti. Primus Caesar cum praetoriis cohortibus capto vallo dedit impetum in silvas; conlato illic gradu certatum. Hostem a tergo palus, Romanos flumen aut montes claudebant: utrisque necessitas in loco, spes in virtute, salus ex victoria.*

[21] *Nec minor Germanis animus, sed genere pugnae et armorum superabantur, cum ingens multitudo artis locis praelongas hastas non protenderet, non colligeret, neque adsultibus et velocitate corporum uteretur; coacta stabile ad proelium; contra miles, cui scutum pecotri adpressum et insidens capulo manus, latos barbarorum artus, nuda ora foderet viamque strage hostium aperiret, inprompto iam Arminio ob continua pericula, sive illum recens acceptum vulnus tardaverat. Quin et Inguiomerum, tota volitantem acie, fortuna magis quam virtus deserebat. Et Germanicus quo magis agnosceretur detraxerat tegimen capitii orabatque insisterent caedibus: nil opus captivis, solam internicionem gentis finem bello fore. Iamque sero diei subducit ex acie legionem faciendis castris: ceterae ad noctem cruore hostium satiatas sunt. Equites ambigue certavere.*

[22] *Laudatis pro contione victoribus Caesar congeriem armorum struxit, superbo cum titulo: debellatis inter Rhe-*

dik bereizteko. Infanteria hantxe kokatu zen; zaldizkoak inguruko oihanetan ezkutatu ziren, legioak sartzean, haien bizkarrean egoteko.

20. Halako ezer ez zitzaion Zesarri oharkabeen joan: etsaiaren asmo, kokapen eta ekintza ageri edo izkutuak jakin zituen eta haien maltzurkeria euren galbide bihurtu nahi zuen. Zaldieria eta lautada Seio Tuberon legatuaren ardurapean jarri zituen. Infanteriaren hedapena antolatu zuen, parte bata oihanaren barrenetik sartzeko eta bestea lubetaren asaltora igotzeko moduan. Alde laua tokatu zitzaienek bidea aisa ireki zuten; lubeta asaltatu behar zutenak, murruren oinetan lez, goitik larriki erasoak ziren. Hurbileko borroka desberdina zela ohartu zen jenerala, eta, legioak apur bat erretiraturik, habailariei eta artilleroei azkonak jaurtitzeko eta etsaia desegiteko agintzen zien; makinek pikak bota zituzten, eta, zenbat eta defendatzaileengandik hurrago, hainbat gehiago jausten ziren zauriturik. Lubetaz jabeturik, Zesar pretoriar kohorteen buru oldartu zen oihanen aurka; han gorputzez gorputz borrokatu ziren. Etsaiak atzean zingira zeukan, erromatarrek ibaia edo mendiak: batzuek eta besteek hantxe behar zuten, itxaropena kemenean, salbamenaren garaipenean zutelak.

21. Germaniarren gogoia ez zen txikiagoa, baina, borroka motagatik eta armengatik, gutxiago ziren, zeren jendetza eskerga hark, hain leku estuan, ezin baitzuen pika luzeegirik maneiatu, ez erretiratu, ez saltoka eraso, azkartasunaz baliatuz, borroka egonkorrera beharturik. Gure soldaduek, osterak, ezkutua paparrean itsatsirik eta eskua ezpatan tinko, barbaroen gorputz erraldoiak eta aurpegi babesgabeak zauritzen zituzten, eta bidea etsaiak hilez irekitzen zuten. Arminio jadanik geldo zebilen etengabeko arriskuz, edo oraintsu izandako zauri hark makaltzen zuelako. Formazioan hara-hona lasterka ziharduen Ingiomero ere kemenak baino zoriak gehiago abandonatzen zuen. Germanikok, hobeto ezagutua izateko, kaskoa kendua zuen eta hilketari ez uzteko eskatzen zien: prisionerorik ez egiteko; jende haren suntsipenak bakarrik buka zezakeela gerra. Eta, ilunabarrean, legio bat borrokatik ateratzen du, kanpamentua ezartzeko. Besteak etsaien odolez ase ziren, gautu arte. Zaldiek erdizkako emaitza lortu zuten.

22. Garaileak bileran zoriondu ondoren, Zesarrek armak garaikur legez pilatu zituen, inskripzio harro batean zioela ezen, Rhin eta Elba bitarte-

num Albimque nationibus exercitum Tiberii Caesaris ea monimenta Marti et Iovi et Augusto sacravisse. De se nihil addidit, metu invidiae an ratus conscientiam facti satis esse. Mox bellum in Angrivarios Stertino mandat, ni deditionem properavissent. Atque illi supplices nihil abnuendo veniam omnium acceperere.

[23] Sed aestate iam adulta legionum aliae itinere terrestri in hibernacula remissae; pluris Caesar classi inpositas per flumen Amisiam Oceano invexit. Ac primo placidum aequor mille navium remis strepere aut velis impelli: mox atro nubium globo effusa grando, simul variis undique procellis incerti fluctus prospectum adimere, regimen impedire; milesque pavidus et casuum maris ignarus dum turbat nautas vel intempestive iuvat, officia prudentium corrumpere omne dehinc caelum et mare omne in austrum cessit, qui tumidis Germaniae terris, profundis amnibus, immenso nubium tractu validus et rigore vicini septentrionis horridior rapuit disiecitque navis in aperta Oceani aut insulas saxi abruptis vel per occulta vada infestas. Quibus paulum aegreque vitatis, postquam mutabat aestus eodemque quo ventus ferebat, non adhaerere ancoris, non exhaurire inrumpentis undas poterant: equi, iumenta, sarcinae, etiam arma praecipitantur quo levarentur alvei manantes per latera et fluctu superurgente.

[24] Quanto violentior cetero mari Oceanus et truculentia caeli praestat Germania, tantum illa clades novitate et magnitudine excessit, hostilibus circum litoribus aut ita vasto et profundo ut credatur novissimum ac sine terris mare. Pars navium haustae sunt, plures apud insulas longius sitas eiecitae; milesque nullo illic hominum cultu fame absumptus, nisi quos corpora equorum eodem elisa toleraverant. Sola Germanici triremis Chaucorum terram adpulit; quem per omnis illos dies noctesque apud scopulos et prominentis oras, cum se tanti exitii reum clamitaret, vix cohibere amici quo minus eodem mari oppeteret. Tandem relabente aestu et secundante vento claudae naves raro remigio aut intentis vestibis, et quaedam a validioribus tractae, revertere; quas raptim refec-

ko nazioak menperaturik, Tiberio Zesarren armadak monumentu hura Martitz, Jupiter eta Augustori eskaini ziela. Bere buruagatik ez zuen ezer gehitu, bekaitz beldurrez edo uste zuelako burututako egintzaren kontzientzia nahikoa zela. Gero, Estertiniori agintzen dio gerra angribarioen aurka eramateko, lehenago entregatzen ez badira; baina haiek, erreguka eta ezeri ezetzik esan gabe, zer guztien barkamena hartu zuten.

23. Uda aurrera zihoanez, legio batzuk, lehorrez, negulekuetara bihurtu zituzten; gehienak Zesarrek ontzietan sartu eta, Amisia ibaian zehar, ozeanora eramane zituen. Lehenengotan, itsaso barean, mila ontziko arraunen palpala eta belen sakada bakarrik zegoen. Gero, hodei multzo beltz batetik txingorra hasi zuen, olatu eroek, nondinahiko haizeek jasorik, ikuspenera itotzen eta arraunketa ezinezko egiten zuten bitartean. Soldaduek, izaturik eta itsasoko gorabeheren ezjakin, marinelei traba eginez edo laguntzen oker saiatuz, adituen ahalegina ezerezen zuten. Gero, ortzi guztia eta itsaso guztia austroaren mende gelditu ziren, zeinak, germaniar lur hezeetatik eta ibai sakonetatik harako hodei multzo izugarri baten sakadak indarturik eta ipar hotz hurbilak sumindurik, ontziak arrastatu eta itsaso zabalean barreiatu zituen, edo labar malkar edo hondar-pila ezkutuengatik arriskutsuak ziren irlen aurka jaurti. Horiek gutxigatik eta ozta saihesturik, olatuak haizeak jotzen zuen norabide bererantz aldatu zirenean, ezin zuten aingurarik bota, ez barrura sartzen zitzaizen olaturik atera. Zaldiak, zamariak, ekipajeak, baita armak ere, dena botatzen dute itsasora, ureztatzen eta itsas kolpeek hondatzen ari ziren kroskoak arintzeko.

24. Zenbat eta ozeanoa beste itsasoak baino bortitzagoa eta Germaniako klima zakarragoa izan, hainbat nabarmenagoa izan zen hondamen hura, berrian eta handian. Gainera, inguruan ez zegoen itsasertz etsaia besterik, edo hain itsaso zabala eta sakona, ezen azkena eta beste aldean lehor gabea dela uste baita. Ontzi batzuk hondatu egin ziren; gehienak irla urrunetara jaurtiak izan ziren, eta soldaduak gosez hil ziren hain leku gizakigabeetan, inguru berean jaurtitako zaldien okelak bizi-raun zituenak izan ezik. Germanikoren trirremeak bakarrik jo zuen kaukoen lurra; eta haietan gau eta egun guztietan labar eta ertz malkarretan zehar ibili zen, hainbeste triskantzaren errudun bera zela oihuka, lagunek nekez eragozteraino bere burua itsasora jaurti zezan. Azkenik, olatuen norabidea aldaturik eta haizeak lagundurik, ontzi soilduak itzu-

tas misit ut scrutarentur insulas. Collecti ea cura plerique: multos Angrivarii nuper in fidem accepti redemptos ab interioribus reddidere; quidam in Britanniam rapti et remissi a regulis. Ut quis ex longinquo venerat, miracula narrabant, vim turbinum et inauditas volucris, monstra maris, ambiguas hominum et beluarum formas, visa sive ex metu credita.

[25] Sed fama classis amissae ut Germanos ad spem belli, ita Caesarem ad coercendum erexit. C. Silio cum triginta pedum, tribus equitum milibus ire in Chattos imperat; ipse maioribus copiis Marsos inrumpit, quorum dux Malloendus nuper in deditionem acceptus propinquo luco defossam Varianae legionis aquilam modico praesidio servari indicat. Missa extemplo manus quae hostem a fronte eliceret, alii qui terga circumgressi recluderent humum. Et utrisque adfuit fortuna. Eo promptior Caesar pergat introrsus, populatur; excidit non ausum congregari hostem aut, sicubi restiterat, statim pulsum nec umquam magis, ut ex captivis cognitum est, paventem. Quippe invictos et nullis casibus superabilis Romanos praedicabant, qui perdita classe, amissis armis, post constricta equorum virorumque corporibus litora eadem virtute, pari ferocia et velut aucti numero inrupissent.

[26] Reductus inde in hiberna miles, laetus animi quod adversa maris expeditione prospera pensavisset. Addidit munificentiam Caesar; quantum quis damni professus erat exsolvendo. Nec dubium habebatur labare hostis petendaeque pacis consilia sumere, et si proxima aestas adiceretur; posse bellum patrari. Sed crebris epistulis Tiberius monebat rediret ad decretum triumphum: satis iam eventuum, satis casuum. Prospera illi et magna proelia: eorum quoque meminisset, quae venti et fluctus, nulla ducis culpa, gravia tamen et saeva damna intulissent. Se novies a divo Augusto in Germaniam missum plura consilio quam vi perfecisse. Sic Sugambros in deditionem acceptos, sic Suebos regemque Maroboduum pace obstrictum. Posse et Cheruscos ceterasque rebellium gentis, quoniam Romanae ultioni consultum esset, internis discordiis relinquere. Precante Germanico annum efficiendis

li ziren, arraunlari urriz eta soinekoak belatzat jasorik, batzuk sendoa-
goen atoiari. Arin konpontzeko agindu eta irlak arakatzera bidali zituen,
hala, asko salbatu zirela. Gure babespera berriki onartuak izan ziren
angribarioek barrualdeko herrietan erreskataturiko asko eta asko bihur-
tu zituzten; batzuk Britainiaraino arrastatuak eta erregetxoek bihurtuak
izan ziren. Urrunleku haietatik itzuleran, miragarriak kontatzen zituz-
ten: ekaitz txit bortitzak eta hegazti harrigarriak, itsas munstroak, izaki
gizapiztiak, ikusitako eta beldurrak ikusarazitako gauzak.

25. Baina armada galduaren berriak hala indartu zituen germaniarrak
gerra itxaropenean, nola Zesar haiei eusten. Gaio Siliori katoen aurka
joateko agintzen dio, hogeita hamar mila soldadu oinezkoz eta hiru
mila zaldizkoz; bera, tropa handiagoezin, marsoen aurka oldartzen da,
zeintzuen buruzagi Malobendok, gure babespean berriki hartuak, adie-
razten dion nola oihan hurbil batean Baroren legio bateko arranoa ehor-
tzirik dagoen, guardia urri batek zaindurik. Berbertan, etsaia frontera
erakartzeko tropa bidalirik, beste batzuek, atzetik sarturik, lurra zula-
tzen dute. Lan biek arrakasta izan zuten. Horrek animaturik, Zesarrek
barrurantz jarraitzen du. Dena deboilatzen eta arpilatzen du, etsaia
aurre egiten ausartzeke, edo, eginik, berbertan atzera eraginez, gati-
buengandik jakin zenez, inoiz baino beldurtuago baitzuden. Izan ere,
erromatarrak menderaezinak zirela eta haiek abailtzeko zoririk ez
zegoela esaten zuten, zeren, flota hondaturik, armak galdurik, itsasert-
zak zaldi eta giza hilotzez estalirik, kemen berberaz, basakeria berdin-
suz eta kopurua handiturik bezala eraso baitzuten.

26. Orduan, soldaduak negulekuetara itzularazi zituzten, gogo alaiz,
itsasoko ezbeharrak espedizio emankorrez kitatu zituztelako. Zesarren
eskuzabaltasuna ere izan zen, bakoitzak galdu zuen guztia kalte-ordain-
tzen zuela. Ez zegoen dudarik etsaia gainbehera eta bake eske hasiko
zela, eta, hurrengo udan jarraituz gero, gerra buka zitekeela. Baina
Tiberiok, behin eta berriki, gutunez, itzultzeko ziotsan, dekretatu
zitzaion garaipenerako: bazen aski arrakasta, aski zori; kanpaina onez-
koak eta handiak burutuak zen, baina gogoan izan behar zituen haizeek
eta olatuek, buruzagiaren erru gabe, jakina, eragin zituzten oker larri
eta ankerrak ere; berak, Augusto jainkoak bederatzi aldiz Germa-
niara bidaliak, indarrez baino kalkuluz gehiago egin ei zuen; hala,
suganbroak babespean hartu zituen; hala, sueboak eta errege Marabo-

coeptis, acrius modestiam eius adgreditur alterum consulatum offerendo cuius munia praesens obiret. Simul adnectebat, si foret adhuc bellandum, relinqueret materiem Drusi fratris gloriae, qui nullo tum alio hoste non nisi apud Germanias adsequi nomen imperatorium et deportare lauream posset. Haud cunctatus est ultra Germanicus, quamquam fingi ea seque per invidiam parto iam decori abstrahi intellexeret.

[27] *Sub idem tempus e familia Scriboniorum Libo Drusus defertur moliri res novas. Eius negotii initium, ordinem, finem curatius disseram, quia tum primum reperta sunt quae per tot annos rem publicam exedere. Firmius Catus senator, ex intima Libonis amicitia, invenem inprovidum et facilem inanibus ad Chaldaeorum promissa, magorum sacra, somniorum etiam interpretes impulit, dum proavom Pompeium, amitam Scriboniam, quae quondam Augusti coniunx fuerat, consobrinos Caesares, plenam imaginibus domum ostentat, hortaturque ad luxum et aes alienum, socius libidinum et necessitatum, quo pluribus indicii inligaret.*

[28] *Vt satis testium et qui servi eadem noscerent repperit, aditum ad principem postulat, demonstrato crimine et reo per Flaccum Vescularium equitem Romanum, cui propior cum Tiberio usus erat. Caesar indicium haud aspernatus congressus abnuit: posse enim eodem Flacco internuntio sermones commeare. Atque interim Libonem ornat praetura, convictibus adhibet, non vultu alienatus, non verbis commotior (adeo iram condiderat); cunctaque eius dicta factaque, cum prohibere posset, scire malebat, donec Iunius quidam, temptatus ut infernas umbras carminibus eliceret, ad Fulcinium Trionem indicium detulit. Celebre inter accusatores Trionis ingenium erat avidumque famae malae. Statim corripit reum, adit consules, cognitionem senatus poscit. Et vocantur patres, addito consultandum super re magna et atroci.*

[29] *Libo interim veste mutata cum primoribus feminis circumire domos, orare adfinis, vocem adversum pericula poscere, abouentibus cunctis, cum diversa praetenderent, eadem*

duo bakean finkatu zituen. Keruskoak eta gainerako herri matxinoak euren arteko liskarretan uztea ere ba ei zegoen, erromatarren mendekua burutua baitzen. Germanikok, bere egitekoa amaitzeko, urtebete gehiago eskatu ziolarik, gogorkiago tentatu zuen haren modestia, Erroman egonda bete beharko zuen bigarren kontsulatua emanik. Baita ziotsan ezen, oraindik gerran jarraitu behar bazen, aukeraren aintza utz ziezaiola Druso anaiari, zeinak, orduan beste etsairik ez izatean, ezingo baitzuen enperadore titulurik lortu, ez erramurik irabazi, Germanian baizik. Germanikok ez zuen zalantzan jarraitu, nahiz eta dena fikzioa zela eta lortua zuen ohorea bekaitzez kentzen ziotela jakin.

27. Garai berean, Eskriboniotarren familiako Libon Druso berrikeriak prestatzeaz salatzen dute. Auziaren hasiera, garapena eta azkena artaz kontatuko dut, huraxe izan baitzen, hainbeste urtean zehar, errepublika azpijango zuten jokabideen lehen agerpena. Libonen lagun min Firmio Katok, gazte eskarmentugabe eta arinzale harengan, kaldear promesen, errito magikoen eta baita ametsen interpretazioaren ere zaletasuna ezarri zuen, arretarazten zuela Ponpeio aititaz, Augustoren emazte izaniko izeba-amama Eskriboniaz, lehengusu Zesarrez, irudiz beteriko etxeaz; eta luxura eta zorretara sakatzen dio, haren larkeria eta premietan lagun, gero argudio gehiagorekin inplikatzeko.

28. Gauzen berri zekien nahikoa lekuko eta esklabo aurkitutakoan, printzearekin egotea eskatu zuen, salaketaren eta salatuaren jakitun ipini ondoren, Tiberiorekin harreman estuagoa zeukan Flako Beskulario zaldun erromatarren bitartez. Zesar, salaketarik arbuiatu ez arren, errezibitzeari uko egin zion: Flakoren beraren bitartez jarrai zezakeen informatzen. Bitartean, Libon pretoretzaz goratzen du, otordura gonbidatzen, ez aurpegirik aldatuz, ez hitzetan hunkituz, hain ezkutuan baitzeukan gorrotoa. Haren esate eta egite guztiak eragotz zitzakeen arren, jakitea nahiago zuen, harik eta Junio zelako batek, sorginkeriekin infernuko itzalak agerraraz zitzen Libonek tentatu zuenak, Fultzinio Trioni jakinarazi arte. Trion ospetsua zen salatzaileen artean, maltzurkeriagatik eta difamazioarako gutziagatik. Berehala salatzen du, kontsulengana jotzen, senatuaren ikerketa eskatzen. Senadoreei deitzen zaie, gai larria eta izugarria izango dutela ohartarazirik.

29. Bitartean, Libon, doluz jantzirik eta emakume gurenek lagundurik, etxerik etxe zebilen, lagunei arrenka eta arriskutik defenda zezaten

formidine. Die senatus metu et aegritudine fessus, sive, ut tradidere quidam, simulato morbo, lectica delatus ad foris curiae innisusque fratri et manus ac supplices voces ad Tiberium tendens immoto eius vultu excipitur. Mox libellos et auctores recitat Caesar ita moderans ne lenire neve asperare crimina videretur.

[30] Accesserant praeter Trionem et Catum accusatores Fonteius Agrippa et C. Vibius, certabantque cui ius perorandi in reum daretur; donec Vibius, quia nec ipsi inter se concederent et Libo sine patrono introisset, singillatim se crimina obiecturum professus, protulit libellos vaecordes adeo ut consultaverit Libo an habiturus foret opes quibus viam Appiam Brundisium usque pecunia operiret. Inerant et alia huiusce modi stolidia vana, si mollius acciperes, misemuda. Uni tamen libello manu Libonis nominibus Caesarum aut senatorum additas atrocis vel occultas notas accusator arguebat. Negante reo adgnoscentis servos per tormenta interrogari placuit. Et quia vetere senatus consulto quaestio in caput domini prohibebatur; callidus et novi iuris repertor Tiberius mancipari singulos actori publico iubet, scilicet ut in Libonem ex servis salvo senatus consulto quaereretur. Ob quae posterum diem reus petivit domumque digressus extremas preces P. Quirinio propinquo suo ad principem mandavit.

[31] Responsum est ut senatum rogaret. Cingebatur interim milite domus, strepebant etiam in vestibulo ut audiri, ut aspici possent, cum Libo ipsis quas in novissimam voluptatem adhibuerat epulis excruciatas vocare percussorem, prensare servorum dextras, inserere gladium. Atque illis, dum trepidant, dum refugiunt, evertentibus adpositum cum mensa lumen, feralibus iam sibi tenebris duos ictus in viscera derexit. Ad gemitum conlabentis adcurrere liberti, et caede visa miles abstinit. Accusatio tamen apud patres adseveratione eadem peracta, iuravitque Tiberius petitorum se vitam quamvis nocenti, nisi voluntariam mortem properavisset.

erreguka; denek uko egin zioten, aitzakia ezberdinez, baina beldur berdinez. Senatuko ekitaldi egunean, beldurrak eta tristurak janda, edo, batzuek idatzi dutenez, gaixo-buru eginez, kuriako atera literan eraman zezaten egin zuen, eta, anaiak eusten ziola, eskuak eta ahots erregutzailea luzatu zizkion Tiberiori, honek aurpegiko zirkinik gabe abegituz. Gero, Zesarrek salapenak eta salatzaileak irakurtzen ditu, hobenak txikitzen, ez handitzen ari zenik ez iruditzeke modu neurtuan.

30. Salatzaile gisan, Tritoni eta Katori Fonteio Agripa eta Gaio Bibio batu zitzaizkien, eta lehian ziharduten, nor salatuaren aurkako inputazioa egin, harik eta Bibiok, inork ez zuela amore ematen eta Libon defendatzaile gabe agertu zela ikusirik, adierazi zuen arte berak azalduko zituela salaketak banan-banan. Txosten zentzugabea aurkeztu zuen, esanez Libonek aztiei kontsultatu ziela ea Apia Etorbidetik Brundisioraino diruz estaltzeko beste aberastasun inoiz izango ote zuen. Baziren antzeko beste ergelkeria batzuk, oinarri gabeak eta, onenean ere, penagarriak. Salatzaileak, hala ere, argudiatzen zuen, dokumentu batean, Zesarren eta senatarien izenei buruzko ohar makurrak eta misteriotsuak zeudela, Libonen eskuz idatziak. Erruztatuak ukatzean, hura ezagutzen zutela aitortzen zuten esklaboak tormentu bidez itaunkatzea pentsatu zuten; eta, senatuaren antzinako dekretuaren arabera, ugazabaren burua tarteko zenean, halako ikerketa debekatua zenez, Tiberio maltzurak, zuzenbide berria asmatuak, agente publiko bati salduak izan daitezten agintzen du, esklaboengan Libonen aurkako lekukotzak bila zitezen, senatuaren dekretua salbo utzirik. Horretan zirela, erruztatuak bihar munera arteko atzerapena eskatu zuen eta, etxera joanik, bere ahaide Publio Kiriniori printzearentzako azken erreguak bidali zizkion.

31. Erreguok senatuan egiteko erantzun zion. Bitartean, etxea soldaduek inguratu zuten; zalaparta ere ateratzen zuten atartean, entzuteko eta ikusteko moduan. Orduan, Libonek, azken atsegintzat antolatutako oturuntzak berak oinazeturik, azken zartada eskatuz, esklaboen eskuak estutuz, ezpata harra-razi nahi die. Haiek, izaturik, ihesian, mahai gaineko argia botatzen dute eta Libonek, beretzat jadanik heriozkoa zen ilunpean, bere erraiak birritan sastatu zituen. Jausten ari zenaren auhenera, libertoak agertu ziren, eta, heriotza ikusirik, soldaduek alde egin zuten. Senatuan, ostera, salaketak zorrozta-sun berberaz jo zuen aurrera, eta Tiberiok zin egin zuen, erruduntzat jorik ere, bizi zedin eskatuko zuela, hark bere gogoz heriotzera jo ez balu.

[32] *Bona inter accusatores dividuntur; et praeturae extra ordinem datae iis qui senatorii ordinis erant. Tunc Cotta Messalinus, ne imago Libonis exequias posterorum comitaretur; censuit, Cn. Lentulus, ne quis Scribonius cognomentum Drusi adsumeret. Supplicationum dies Pomponii Flacci sententia constituti, dona Iovi, Marti, Concordiae, utque idum Septembrium dies, quo se Libo interfecerat, dies festus haberetur; L. Piso et Gallus Asinius et Papius Mutilus et L. Apronius decrevere; quorum auctoritates adulationesque rettuli ut sciretur vetus id in re publica malum. Facta et de mathematicis magisque Italia pellendis senatus consulta; quorum e numero L. Pituanus saxo deiectus est, in P. Marcium consules extra portam Esquilinam, cum classicum canere iussissent, more prisco advertere.*

[33] *Proatus die multa in luxum civitatis dicta a Q. Haterio consulari, Octavio Frontone praetura functo; decretumque ne vasa auro solida ministrandis cibis fierent, ne vestis serica viros foedaret. Excessit Fronto ac postulavit modum argento, suppellectili, familiae: erat quippe adhuc frequens senatoribus, si quid e re publica crederent, loco sententiae promere. Contra Gallus Asinius disseruit: auctu imperii adolevisse etiam privatas opes, idque non novum, sed e vetustissimis moribus: aliam apud Fabricios, aliam apud Scipiones pecuniam; et cuncta ad rem publicam referri, qua tenui angustas civium domos, postquam eo magnificentiae venerit, gliscere singulos. Neque in familia et argento quaeque ad usum parentur nimium aliquid aut modicum nisi ex fortuna possidentis. Distinctos senatus et equitum census, non quia diversi natura, sed ut locis ordinibus dignationibus antissent, ita iis quae ad requiem animi aut salubritatem corporum parentur; nisi forte clarissimo cuique pluris curas, maiora pericula subeunda, delenimentis curarum et periculorum carendum esse. Facilem ad sensum Gallo sub nominibus honestis confessio vitiorum et similitudo audientium dedit. Adiecerat et Tiberius non id tempus censurae nec, si quid in moribus labaret, defuturum corrigendi auctorem.*

32. Ondasunak salatzaileen artean banatzen dituzte, eta senatore maila zeukatenei pretoretza bereziak eman zitzaizkien. Orduan, Kotta Messalinok proposatu zuen Libonen irudiak ez zezala ondorengoan hiletarik lagundu, eta Gneo Lentulok, ezein Eskriboniok ez zezala Drusoren deiturarik eraman. Ponponio Flakoren mozioz, errege-egunak erabaki ziren, baita opariak ere Jupiter, Martitz eta Konkordiari; eta, aldi berean, irailaren hamahirua, Libonek bere burua hil zuena, jai egun izan zedila, Luzio Planko, Asinio Galo, Papiro Mutilo eta Luzio Apronioren ekimenez. Haien mozioak eta zurikeriak kontatu ditut, gaitz hori errepublikan aspaldikoa dela jakin dadin. Baita izan ziren senatuaren dekretuak ere, astrologoak eta magoak Italiatik bidal zituzten, euretariko bat, Luzio Pituanio, haitzean behera amildu zutelarik; eta Publio Martzio kontsulek eurek, Eskilina ateaz kanpoan, tronpeta jotzeko agindurik, era zaharrean hil zuten.

33. Hurrengo ekitaldian, Kinto Halterio kontsul ohiak eta Oktavio Fronton pretore ohiak salapen gogorra egin zuten hiriko luxuaren aurka. Urre trinkozko tresnarik ez egiteko eta gizonen jantzirik zetaz ez desohoratzeko agindu zen. Frontonek, harago jorik, zilar, altzari eta esklaboen muga eskatu zuen; senatariek, izan ere, txanda zegokienean, oraindik maiz adieraz zezaketen errepublikaren alde zer uste zuten. Galo Asinio aurka mintzatu zen: inperioa handitzean, ondasun pribatuek ere gora egin zuten eta hori ez zen berria, aspaldiko ohitura baizik; ez ziren berdinak Fabriziotarren eta Eszipiondarraren edukiak; eta dena errepublikari zor zitzaion: hau pobrea zenean, hiritarrak etxe estuetan hartzen zituen, eta, aberastasun maila hartara iritsitakoan, bakoitza ere handitzen zen. Esklabo, zilar eta ohiko zeretan, gutxi-askoa jabearen fortunaren gorabeheran zegoen. Senatarien eta zaldunen zentsoa ezberdina zen, ez berez ezberdinak zirelako, baizik, haiek lekuz, mailaz, duintasunez aurrerago zeuden bezala, halaxe zelako gogoaren atsedenerako edo gorputzaren osasunerako lortzen diren gauzetan; baldin, jakina, goikoek, ardura gehiagori eta arrisku handiagoei heldu behar izanik, ardurok eta arriskuok arintzeko bitartekoak behar ez bazituzten. Galoren hitz goragarrietan zetorren bizioen aitortzak aisa bereganatu zuen jende berdinez osaturiko entzuleria. Tiberiok ere gaineratu zuen ez zela zentsura garaia eta, ohiturak zerbait laxotzen baziren, ez zela nork zuzendurik faltako.

[34] *Inter quae L. Piso ambitum fori, corrupta iudicia, saevitiam oratorum accusationes minitantium increpans, abire se et cedere urbe, victurum in aliquo abdito et longinquo rure testabatur; simul curiam relinquebat. Commotus est Tiberius, et quamquam mitibus verbis Pisonem permulisset, propinquos quoque eius impulit ut abeuntem auctoritate vel precibus tenerent. Haud minus liberi doloris documentum idem Piso mox dedit vocata in ius Vrgulania, quam supra leges amicitia Augustae extulerat. Nec aut Vrgulania optemperavit, in domum Caesaris spreto Pisonem vecta, aut ille abscessit, quamquam Augusta se violari et imminui quereretur. Tiberius hactenus indulgere matri civile ratus, ut se iturum ad praetoris tribunal, ad futurum Vrgulaniae diceret, processit Palatio, procul sequi iussis militibus. Spectabatur occursante populo compositus ore et sermonibus variis tempus atque iter ducens, donec propinquis Pisonem frustra coercentibus deferri Augusta pecuniam quae petebatur iuberet. Isque finis rei, ex qua neque Piso inglorius et Caesar maiore fama fuit. Ceterum Vrgulaniae potentia adeo nimia civitati erat ut testis in causa quadam, quae apud senatum tractabatur, venire dedignaretur: missus est praetor qui domi interrogaret, cum virgines Vestales in foro et iudicio audiri, quotiens testimonium dicerent, vetus mos fuerit.*

[35] *Res eo anno prolatae haud referrem, ni pretium foret Cn. Pisonis et Asinii Galli super eo negotio diversas sententias noscere. Piso, quamquam a futurum se dixerat Caesar; ob id magis agendas censebat, ut absente principe senatum et equites posse sua munia sustinere decorum rei publicae foret. Gallus, quia speciem libertatis Piso praeceperat, nihil satis illustre aut ex dignitate populi Romani nisi coram et sub oculis Caesaris, eoque conventum Italiae et adfluentis provinciae praesentiae eius servanda dicebat. Audiente haec Tiberio ac silente magnis utrimque contentionibus acta, sed res dilatae.*

[36] *Et certamen Gallo adversus Caesarem exortum est. Nam censuit in quinquennium magistratuum comitia habenda, utque legionum legati, qui ante praeturam ea militia funge-*

34. Hartan, Luzio Pisonen, foroko trikimainei, justiziaren ustelmenari eta salaketa etengabez mehatxuka zebiltzan abokatuen gogorkeriari eraso, abiatu eta hiritik alde egingo zuela adierazi zuen, baserri urrun eta ezkuturen batean bizitzera; eta, berbertan, kuriatik irten egin zen. Tiberio aztoratu zen eta, Pison hitz adeikorrez baretzen ahalegindu ondoren, bere ingurukoak mugiarazi zituen, euren autoritatez edo erreguz, bazihoana geldiaraz zezaten. Pisonen berak ez zuen, laster, gizon librearen haserre-erakutsi txikiagoa eman, Urgulania, Augustarekiko adiskidantzak legeen gainetik jaso zuena, auziperatuz. Ez Urgulaniak men egin zuen, Pison arbuaturik, Zesarren etxera eraman zezaten eginez, ez honek atzera egin zuen, Augusta kexatu arte, bera iraintzen eta txikitzen ari zirela. Tiberiok amaren gustua egitea pretorearen auzitegira joango zela eta Urgulaniari lagunduko ziola esateraino bakarrik jo zuen zibiltzat eta jauregitik irten zen, soldaduei agindurik urrundik segi ziezaioten. Jendea hura pasatzen ikustera batzen zen, aurpegikera egokiz eta denbora eta bidea zenbait berrikeriaz luzatzen zuela, harik eta, Pisonen ingurukoek ezin ziotela eutsi ikusirik, Augustak eskatutako kopurua ordaintzeko agindu arte. Halaxe amaitu zen auzia, nondik Pison ez aintzagabeago, eta Tiberio ospe handigoz irten zen. Bestela, Urgulaniaren ahala hiriaren aurrean hain gehiegizkoa zen, ez en, senatura auzi batean lekukotzat deitua izanik, agertze-ari uko egin baitzion; pretorea etxera bidali behar izan zioten galdetzaile, nahiz eta antzinako ohitura izan birjina bestalei eurei ere foroan eta auzitegian entzutea, lekukotza eman behar zuten guztian.

35. Urte hartako opor batzuek deusik ez nerrake, Gneo Pisonen eta Asinio Galoren gaiari buruzko iritzi ezberdinak jakitea on ez balitz. Pisonen, nahiz eta Zesarrek kanpoan izateko asmoa iragarria zuen, defendatzen zuen are arrazoi gehiagoz jarraitu behar zirela bilkurak, errepublikarentzat ohore izango ei baitzen senatua eta zaldunak, printzearen ausentzian, euren egitekoetan jarraitzeko gai izatea. Askatasun itxuran Pisonen aurrea hartu zionez gero, Galok zioen ez zegoela ezer aski gurenik eta erromatar herriaren duinik egiterik, Zesarren aurrean eta begietan ez bazen, eta, horregatik, Italiako osoko bilkura eta probintzietako biltzarra haren itzulerarako gorde behar zirela. Tiberiok hori guztia eta ondorengo eztabaida bizia isilik entzun zituen, baina auzia atzeratu egin zen.

36. Galok Zesarrekiko eztabaida ere atera zuen, proposatu baitzuen magistratuen hauteskundeak bost urterako izan zitezela, legioetako lega-

bantur; iam tum praetores destinarentur; princeps duodecim candidatos in annos singulos nominaret. Haud dubium erat eam sententiam altius penetrare et arcana imperii temptari. Tiberius tamen, quasi augetur potestas eius, disseruit: grave moderationi suae tot eligere, tot differre. Vix per singulos annos offensiones vitari, quamvis repulsam propinqua spes soletur: quantum odii fore ab iis qui ultra quinquennium proiciantur? unde prospici posse quae cuique tam longo temporis spatio mens, domus, fortuna? superbire homines etiam annua designatione: quid si honorem per quinquennium agitent? quinquuplicari prorsus magistratus, subverti leges, quae sua spatia exercendae candidatorum industriae quaerendisque aut potiundis honoribus statuerint. Favorabili in speciem oratione vim imperii tenuit.

[37] *Censusque quorundam senatorum iuuit. Quo magis mirum fuit quod preces Marci Hortali, nobilis iuuenis, in paupertate manifesta superbius accepisset. Nepos erat oratoris Hortensii, inlectus a divo Augusto liberalitate decies sestertii ducere uxorem, suscipere liberos, ne clarissima familia extingueretur. Igitur quattuor filiis ante limen curiae adstantibus, loco sententiae, cum in Palatio senatus haberetur, modo Hortensii inter oratores sitam imaginem modo Augusti intuens, ad hunc modum coepit: 'patres conscripti, hos, quorum numerum et pueritiam videtis, non sponte sustuli sed quia princeps monebat; simul maiores mei meruerant ut posteros haberent. Nam ego, qui non pecuniam, non studia populi neque eloquentiam, gentile domus nostrae bonum, varietate temporum accipere vel parare potuissem, satis habebam, si tenues res meae nec mihi pudori nec cuiquam oneri forent. Iussus ab imperatore uxorem duxi. En stirps et progenies tot consulum, tot dictatorum. Nec ad invidiam ista sed conciliandae misericordiae refero. Adsequentur florente te, Caesar; quos dederis honores: interim Q. Hortensii pronepotes, divi Augusti alumnos ab inopia defende.'*

[38] *Inclinatio senatus incitamentum Tiberio fuit quo promptius adversaretur; his ferme verbis usus: 'si quantum paupe-*

tuak, aginte militar hori pretoretzaren aurretik erabili ohi zutenak, ordu-xetik bertatik onartuak izan zitezela, eta printzeak urte bakoitzerako hamabi hautagai izenda zitzala. Ez zegoen dudarik proposamenak sakon jotzen zuela eta aginte asmo ezkutuak zituela. Tiberiok, ostera, bere ahala handitua bailitzan, argudiatu zuen bere modestiarentzat zama handiegia zela hainbeste hautatzea, hainbeste baztertuz. Ezin izango ei zuen urtero norbait mintzerik ekidin, hurrengoaren itxaropenak porrota leun bazeza-keen ere. Zenbat handiagoa ez zen izango, bost urte geroago arte, baztertuak izan zirenen erresumina? Nola kalkula zitezkeen bakoitzaren asmo, etxe, fortuna aldatzeak, hain denbora tarte luzean? Urteroko izendapene-kin ere jendea harrotzen bazen, zer gertatuko zen bost urteko ohoreak hartzen bazituzten? Gainera, horrek magistraturak bosbidertzea zekarke- en, eta legeak iraultzea, zeintzuetan ezarrita zegoen hautagaiak zenbat denbora eduki, karguetara lehiatzeko, edo jabetzeko jardunean ekiteko. Azkenean, mintzaldi itxuran etorkorrez, agintearen indarrari eutsi zion.

37. Senatari batzuen errentak ere jaso zituen. Horregatik, harrigarriago gertatu zen nolako gailenkeriaz hartu zituen Marko Hortaloren, txirota- sun argian zegoen gazte noblearen errekuak. Hortentsio oradorearen birloba zen, eta Augusto jainkozkoak, milioi bat sestertzioko eskuza- baltasunez, emaztea hartzera eta umeak sortzera behartu zuen, familia txit ospetsu hura iraungi ez zedin. Hala, orduan senatua batu zen jaure- giko ate aurrean, lau seme-alabak zutik, txanda heltzean, behin orado- reenen artean zegoen Hortentsioren estatuari, behin Augustorenari begira, honela hizketan hasi zen: «Senatariok, euren adin samurra eta kopurua zeuek ikus dezakezuen haurrok ez nituen neure gogoz ekarri, printzearen aholkuz baizik, eta nire aurrekoek ere ondorengoak izatea merezi zutelako. Zeren nik, ez aberastasunik, ez entzuterik, ez gure etxearen berezko den etorririk hartzerik, ez, garaien lokatasunagatik, jiratzerik lortu ez nuen honek, baneukan nahikoa, nire ondasunen urria ez baitzen neure lotsagarri, ez besteen zamagarri. Enperadoreak agin- durik, emaztea hartu nuen. Horra hor hainbeste kontsulen, hainbeste diktadoreren jatorria eta leinua! Hau guztia ez dut kontatzen bekaitza irabazteko, errukia baizik. Zure loraldian, Zesar, zeuk emaniko ohore- ak hartuko dituzte. Bitartean, Kinto Hortentsioren birbilobak, izatea Augusto jainkozkoari zor diotenak, defenda itzazu miseriatiko».

38. Senatuaren etorkortasuna kinada bat izan zen, Tiberio irmoago uka zedin, honelatsu mintzatuz: «Diren pobre guztiak hona etorri eta euren

rum est venire huc et liberis suis petere pecunias coeperint, singuli numquam exsatiabuntur; res publica deficiet. Nec sane ideo a maioribus concessum est egredi aliquando relationem et quod in commune conducat loco sententiae proferrere, ut privata negotia et res familiaris nostras hic augeamus, cum invidia senatus et principum, sive indulserint largitionem sive abnuerint. Non enim preces sunt istud, sed efflagitatio, intempestiva quidem et improvisa, cum aliis de rebus convenerint patres, consurgere et numero atque aetate liberum suorum urgere modestiam senatus, eandem vim in me transmittere ac velut perfringere aerarium, quod si ambitione exhausserimus, per scelera supplendum erit. Dedit tibi, Hortale, divus Augustus pecuniam, sed non compellatus nec en lege ut semper daretur. Languescet alioqui industria, intendetur socordia, si nullus ex se metus aut spes, et securi omnes aliena subsidia expectabunt, sibi ignavi, nobis graves.' haec atque talia, quamquam cum adsensu audita ab iis quibus omnia principum, honesta atque inhonesta, laudare mos est, plures per silentium aut occultum murmur exceperere. Sensitque Tiberius; et cum paulum reticuisset, Hortalo se respondisse ait: ceterum si patribus videretur, daturum liberis eius ducena sestertia singulis, qui sexus virilis essent. Egere alii grates: siluit Hortalus, pavore an avitae nobilitatis etiam inter angustias fortunae retinens. Neque miseratus est posthac Tiberius, quamvis domus Hortensii pudendam ad inopiam delaberetur.

[39] *Eodem anno mancipii unius audacia, ni mature subventum foret, discordiis armisque civilibus rem publicam percussisset. Postumi Agrippae servus, nomine Clemens, comperto fine Augusti pergere in insulam Planasiam et fraude aut vi raptum Agrippam ferre ad exercitus Germanicos non servili animo concepit. Ausa eius inpedivit tarditas onerariae navis: atque interim patrata caede ad maiora et magis praecipitia conversus furatur cineres vectusque Cosam Etruriae promunturium ignotis locis sese abdit, donec crinem barbamque promitteret: nam aetate et forma haud dissimili in dominum erat. Tum per idoneos et secreti eius socios crebrescit vivere*

umeentzat diru eske hasten badira, inoiz ez dugu bakoitza aseko, eta errepublika larri aurkituko da. Eta, noski, gure aurrekoek ez zuten inoiz baimendu, gai ordenatik irten eta norbere txandan, denen ona negozio pribatuak eta on partikularrak faboratzera daramaten mozioak aurkezterik, senatuaren edo printzeen aurkako haserre sortuz, baiezkoa zein ezezkoa ematen dutela. Ez baita erregua, erreklamazioa baizik, ezgarraian eta ezustean bera, senatariek beste gai batzuek dihardutela, zutitu eta, norbere seme-alaben kopuruaz eta adinaz, senatuaren zentzunari sakatzera, niregan indar egin eta, nolabait esanda, erarioaren sarraila hausteko, zeina eskuzabaltasunez agortuz gero, krimenez hornitu beharko dugun. Augusto jainkoen dirua eman zizun, Hortalo, baina ez inork eskaturik, eta beti eman diezazuten baldintza gabe. Gainera, bakoitzaren ahalegina laxotuko eta nagikeria zabalduko litzateke, inork ez badu bere beldur edo itxaropenik bere kabuz askatzen, eta, denak lasai badaude, inoren laguntzaren zain, eurentzat alferrak eta guretzat zama lirateke». Printzeek diotena, zuzena zein okerra, goratzeko ohitura daukatenek hauek eta antzekoak baiezka entzun arren, gehienek isilean eta marmar izkutuan hartu zituzten. Tiberio ohartu zen eta, une batez isilik egon ondoren, Hortalori jadanik erantzun ziola erantsi zuen; bestela, senatariek bazeritzoten, haren ume mutilezkoei berrehun bana mila sestertzio emango zizkiela. Besteek eskerrak eman zizkieten; Hortalo isilik geratu zen, beldurrez, beharbada, edo areago, beharbada, ondasunen urrian, bere aititen nobleziaren gomuta gordetzen zuelako. Eta, aurrerantzean, Tiberio ez zen hartaz berriro errukitu, Hortentsioren etxea miseria lotsagarrian jausi bazen ere.

39. Urte hartan bertan, zer eta esklabo baten ausarkeria, garaiz aurea hartu ez balitzaio, errepublikari liskarrak eta gerra zibilak ekartzeaz egon zen. Klemente izeneko Agripa Postumoren jopu bati, Augustoren azkenaren berri jakin zenean, jopu gogoari inondik ere ez dagokion moduan, Planasia irlara iristea eta Agripa, indarrez edo iruzurrez bahiturik, Germaniako armadetara eramatea bururatu zitzaion. Saiakera hura zama ontziaren geldotasunak eragotzi zuen; bitartean, plan handiago eta eroagoaren arabera, Agriparen hilketa burutua zenez gero, errautsak ostu eta Kosa Etruriako tontorrera jo zuen, non toki ezezagunean ostendu zen, ile-bizarrak hazi arte, adinez eta gorpuzkeraz ez baitzen ugazabaren hain ezberdina. Orduan, laguntzaile egoki eta sekretukideen bitartez, Agripa bizirik dagoen gezurra zabaltzen du, lehenik isil solasetan,

Agrippam, occultis primum sermonibus, ut vetita solent, mox vago rumore apud inperitissimi cuiusque promptas auris aut rursus apud turbidos eoque nova cupientis. Atque ipse adire municipia obscuro diei, neque propalam aspici neque diutius isdem locis, sed quia veritas visu et mora, falsa festinatione et incertis valescunt, relinquebat famam aut praeveniebat.

[40] *Vulgabatur interim per Italiam servatum munere deum Agrippam, credebatur Romae; iamque Ostiam invectum multitudo ingens, iam in urbe clandestini coetus celebrabant, cum Tiberium anceps cura distrahere, vine militum servum suum coerceret an inanem credulitatem tempore ipso vanescere sineret: modo nihil spernendum, modo non omnia metuenda ambiguus pudoris ac metus reputabat. Postremo dat negotium Sallustio Crispo. Ille e clientibus duos (quidam milites fuisse tradunt) deligit atque hortatur; simulata conscientia adeant, offerant pecuniam, fidem atque pericula polliceantur. Exequuntur ut iussum erat. Dein speculati noctem incustoditam, accepta idonea manu, vinctum clauso ore in Palatium traxere. Percontanti Tiberio quo modo Agrippa factus esset respondisse fertur 'quo modo tu Caesar.' ut ederet socios subigi non potuit. Nec Tiberius poenam eius palam ausus, in secreta Palatii parte interfici iussit corpusque clam auferri. Et quamquam multi e domo principis equitesque ac senatores sustentasse opibus, iuisse consiliis dicerentur, haud quaesitum.*

[41] *Fine anni arcus propter aedem Saturni ob recepta signa cum Varo amissa ductu Germanici, auspiciis Tiberii, et aedes Fortis Fortunae Tiberim iuxta in hortis, quos Caesar dictator populo Romano legaverat, sacrarium genti Iuliae effigiesque divo Augusto apud Bovillas dicantur. C. Caelio L. Pomponio consulibus Germanicus Caesar a. D. VII. Kal. Iunias triumphavit de Cheruscis Chattisque et Angrivariis quaeque aliae nationes usque ad Albim colunt. Vecta spolia, captivi, simulacra montium, fluminum, proeliorum; bellumque, quia conficere prohibitus erat, pro confecto accipiebatur. Augebat intuentium visus eximia ipsius species currusque quinque*

zer debekatuen erara, eta gero, zurrumuru lanbroz, ezjakinen belarri gertuetara, azkenik, nahasleei eta, horrexegatik, gatazkazaleei, ekiteko. Gaututakoan, bera hurbiltzen zen herrietara, baina bere burua argi ikusten utzi gabe eta leku beretan luzaroegei geratu gabe; ostera, egia argitan eta denborarekin, eta gezurrak azkartasunean eta zalantzan nagusitzen direnez, bere ospea atzetik uzten edo aurretik joan zekion saiatzen zen.

40. Bitartean, Italian zurrumurrua zabaldu zen, Agripa, jainkoen graziaz, salbatu egin zela, eta Erroman sinestu egiten zuten. Klemente, Ostian lehorreratu zenean, jendetza izugarriak eta, jadanik hirian, isil batzarrek abegitu zuten; Tiberiok, dilema larrian, ez zekien bere esklaboa soldaduen indarrez txikitu behar zuen, ala sineskotasan hutsala denborak berak ezaba zezan utzi. Behin pentsatzen zuen ez zegoela etsai txikirik, behin, beldur-lotsen artean dilindan, ez zela denagatik ikaratu behar. Azkenik, auzia Salustio Krisporen esku uzten du, zeinak, bere menpeko bi hautaturik, –batzuek diotenez, soldaduak ei ziren–, agintzen baitie Klementerengana hurreratu eta, haren alde baileuden, dirua eskaini eta leialtasuna eta arriskatzeko gogoia promes egiteko. Agindu bezalaxe egiten dute. Gero, babes gabe zegoen gau bat hautatu eta, tropa egokia harturik, atxilotu eta bozaturik arrastatu zuten jauregira. Tiberiok galdetzean nola Agripa bilakatu zen, erantzun ei zuen: «Zeu Zesar bilakatu zinen moduan». Ez zuten lortu konplizeak sala zitzan. Tiberiok, haren zigor publikora ez ausaturik, jauregiko bazterleku batean hiltzeko eta gorpua ezkutuan ateratzeko agindu zuen. Eta, printzearen etxeko askok eta zaldunek eta senatariek diruz babestu eta aholkuz lagundu ziotela esaten bazen ere, ez zen ezer ikertu.

41. Urtearen azkenean, Saturnoren tenpluaren ondoan, arku bat eraiki zen, Germanikoren agindupean eta itzalpean, Baroren bandera galduak berreskuratu izana ospatzeko, baita Fortis Fortunaren tenplua ere, Tiber ondoan, Zesar diktadoreak Erromako Herriari utzi zion baratzean; berdin santutegi bat Juliar familiari, eta Augusto jainkozkoaren estatua bat Bobilasen. Gaio Zelio eta Luzio Pomponio kontsulak zirela, maiatzaren hogeita seian, Germaniko Zesarrek keruskoen eta katoen eta angribarioen eta Elbaz handik bizi diren gainerako herrien aurkako garaipena ospatu zuen. Hondakinak, gatibuak eta mendi, ibai eta gerra irudiak desfilarazi zituzten; gerra, amaitzea debekatu zitzaionez gero, amaitutzat ematen zen. Ikuskizunari handitasun berezia ematen zioten haren

liberis onustus. Sed suberat occulta formido, reputantibus haud prosperum in Druso patre eius favorem vulgi, avunculum eiusdem Marcellum flagrantibus plebis studiis intra inventam ereptum, brevis et infaustos populi Romani amores.

[42] *Ceterum Tiberius nomine Germanici trecenos plebi sestertios viritim dedit seque collegam consulatui eius destinavit. Nec ideo sinceræ caritatis fidem adsecutus amoliri iuvenem specie honoris statuit struxitque causas aut forte oblatas arripuit. Rex Archelaus quinquagesimum annum Cappadocia potiebatur; invisus Tiberio quod eum Rhodi agentem nullo officio coluisset. Nec id Archelaus per superbiam omiserat, sed ab intimis Augusti monitus, quia florente Gaio Cesare missoque ad res Orientis intuta Tiberii amicitia credebatur. Ut versa Caesarum subole imperium adeptus est, elicit Archelaum matris litteris, quæ non dissimulatis filii offensionibus clementiam offerebat, si ad precandum veniret. Ille ignarus doli vel, si intellegere crederetur; vim metuens in urbem properat; exceptusque immitti a principe et mox accusatus in senatu, non ob crimina quæ fangebantur sed angore, simul fessus senio et quia regibus æqua, nedum infima insolita sunt, finem vitæ sponte an fato implevit. Regnum in provinciam redactum est, fructibusque eius levari posse centesimæ vectigal professus Caesar ducentesimam in posterum statuit. Per idem tempus Antiocho Commagenorum, Philopatore Cilicum regibus defunctis turbabantur nationes, plerisque Romanum, aliis regium imperium cupientibus; et provincie Syria atque Iudaea, fessæ oneribus, deminutionem tributi orabant.*

[43] *Igitur hæc et de Armenia quæ supra memoravi apud patres disseruit, nec posse motum Orientem nisi Germanici sapientia conponi: nam suam ætatem vergere, Drusi nondum satis adolevisse. Tunc decreto patrum per missæ Germanico provincie quæ mari dividuntur; maiusque imperium, quoquo adisset, quam iis qui sorte aut missu principis obtinerent sed Tiberius demoverat Syria Creticum Silanum, per adfinitatem conexam Germanico, quia Silani filia Nero-*

itxura gailenak eta bost seme-alabez zamaturiko gurdia. Baina azpian bazen beldur ezkutu bat, pentsatzen baitzen haren aita Drusori herriaren faborea ez zitzaiola emankor gertatu, eta osaba Martzelo heriotzak gazte-gazte kendu ziola populuaren berotasun sutuari; erromatar herriaren maitasun labur eta dohakabeak.

42. Bestela, Tiberiok populuari, Germanikoren izenean, hiruehun bana sestertzio eman zizkion, eta bere burua haren kontsulkide izendatu zuen. Horrekin ez baitzuen lortu benetan maite zuela sinestarazterik, gazteaz libratzea pentsatu zuen ohoratze itxuran, eta, hartarako, motiboak bilbatu edo zoriak eskaini zizkion beste batzuei heldu zien. Arkelao erregeak berrogeita hamar urte lehenagotik agintzen zuen Kapadozian; Tiberiok begi txarra zion, Rodasen zegoela, ez baitzuen berarekiko ohore keinurik bat ere izan. Eta Arkelao ez zituen ohoreok harrokeriaz omititu, Augustoren zenbait intimoren aholkuz baizik, zeren, Gaio Zesar orduan onenean eta Ekialdeko gauzak administratzera bidalita zegoela, Tiberioren adiskidantza badaezpadakotzat jotzen baitzen. Zesarren leinua desagerturik, inperioa eskuratu zuenean, Arkelao erakarri zuen, amaren gutun baten bitartez, zeinean, semeaganako erresumin disimulatu gabeeekin, klementzia eskaintzen baitzion, eskatzera etortzen bazen. Hura, iruzurraren ezjakitun, edo, ulertzen zuela sinesten bazuten, indarraren beldur, arin dator hirira. Printzeak mingoski hartua eta senatuan berehala salatua izanik, bizia bere kabuz edo patuz amaitu zitzaion, ez egin zizkioten salaketa faltsuengatik, baizik larritasunagatik, urteen agorduragatik, eta erregeentzat, berdintasuna ezohikoa bada, ezereztasuna askoz gehiago delako. Erreinua probintzia bihurtu zuten, eta Zesarrek, hango ondasunekin ehungarrenen zerga arin zitekeela adierazi ondoren, erdira jaitsi zuen aurrerantzarako. Garai berean, Komagenako Antioko eta Siziliako Filopator erregeak hilik, nahasteak izan ziren herri horietan, gehienek Erromako inperioa, beste batzuek erregeena nahi zutelako. Bestetik, Siria eta Judeako probintziek, gainzamaturik, zergak txikitzeko eskatzen zuten.

43. Hala, zer guztiok eta gorago aipatu ditudan Armeniakoak senatuan azaldu zituen, eta Ekialdeko nahasteak konpontzerik ez zegoela, Germanikoren jakinduriak ez bazen: bera adinez aurrera ei zihoan eta Druso oraindik gazteegia ei zen. Orduan, senatarien dekretuz, itsasoz handiko probintziak Germanikori utzi zizkioten, eta, noranahi zihoala, zotzez edo printzearen delegazioz lortua zutenek baino aginte handiagoa aitortu.

ni vetustissimo liberorum eius pacta erat, praefeceratque Cn. Pisonem, ingenio violentum et obsequii ignarum, insita ferocia a patre Pisone qui civili bello resurgentis in Africa partitis acerrimo ministerio adversus Caesarem iuivit, mox Brutum et Cassium secutus concesso reditu petitione honorum abstinuit, donec ultro ambiretur delatum ab Augusto consulatum accipere. Sed praeter paternos spiritus uxoris quoque Plancinae nobilitate et opibus accendebatur; vix Tiberio concedere, liberos eius ut multum infra despectare. Nec dubium habebat se delectum qui Syriae imponeretur ad spes Germanici coercendas. Credidere quidam data et a Tiberio occulta mandata; et Plancinam haud dubie Augusta monuit aemulatione muliebri Agrippinam insectandi divisa namque et discors aula erat tacitis in Drusum aut Germanicum studiis. Tiberius ut proprium et sui sanguinis Drusum fovebat: Germanico alienatio patrum amorem apud ceteros auxerat, et quia claritudine matrem generis anteibat, avum M. Antonium, avunculum Augustum ferens. Contra Druso proavus eques Romanus Pomponius Atticus dedecere Claudiorum imagines videbatur: et coniunx Germanici Agrippina fecunditate ac fama Liviam uxorem Drusi praecebat. Sed fratres egregie concordantes et proximorum certaminibus inconcussi.

[44] *Nec multo post Drusus in Illyricum missus est ut suaderet militiae studiaque exercitus pararet; simul iuvenem urbano luxu lascivientem melius in castris haberi Tiberius seque tutiorem rebatur utroque filio legiones obtinente. Sed Suebi praetendebantur auxilium adversus Cheruscos orantes; nam discessu Romanorum ac vacui externo metu gentis adsuetudine et tum aemulatione gloriae arma in se verterant. Vis nationum, virtus ducum in aequo; set Maroboduum regis nomen invisum apud popularis, Arminium pro libertate bellantem favor habebat.*

[45] *Igitur non modo Cherusci sociique eorum, vetus Arminii miles, sumpsere bellum, sed e regno etiam Marobodui Suebae gentes, Semnones ac Langobardi, defecere ad eum. Quibus additis praepollebat, ni Inguimerus cum manu*

tu zioten. Baina Tiberiok Kretiko Silano, afinitatez Germanikorekin batua, Silanoren alaba haren semerik zaharren Neroni agindurik baitzegoen, Siritik mugiarazi zuen, eta agintea Gneo Pisoni eman zion, izakera bortitzekoa eta onberatasuna zer den ez zekiena berau; barru basatia zeukan, Pison aitarendandik, zeinak, gerra zibilean, Afrikan sortzen ari ziren Zesarren aurkako taldeei sutsuki lagundu baitziren, Brutori eta Kasiori jarraitu baitziren, eta, itzulera eman ziotenean, karguetara jotze-ari utzi egin zion, Augustok eskainitako kontsulatua onartzera konbentzitu zuten arte. Baina, aitarendandiko urguiluaz gainera, emazte Plantzinare nobletasunak eta aberastasunak ere berotzen zuten Pison; Tiberioren aurrean nekez amore ematen zuen, eta haren semeei goitik begiratzen zion. Ez zeukan dudarik Germanikoren itzaropena moztarren hautatu zuela Siritarako. Batzuek ziotenez, Tiberioren agindu sekretuak ere hartu ei zituen. Eta Plantzina, berriz, Augustak eskolatu zuen, Agripina andrezkoen emulazioz jazar zezan. Izan ere, gortea erdibiturik eta desadosturik zegoen, Druso ala Germaniko nor-nahaiago ezkutuan. Tiberiok, bere seme odoleko izanik, Druso maite zuen; Germanikori osabaren gaitzerizkoak besteen onerizkoa ekarri zion, eta, gainera, gehiago zen, amaren jatorri gurenagoagatik, Marko Antonio aitita eta Augusto osaba-aitita baitzituen. Drusok, ostera, Pomponio Atiko izan zuen birraitita, erromatar zaldun soila, zeinaren irudiak apal ematen baitzuen Klaudiotarren artean. Germanikoren emazte Agripina ere aurrerago zen ugalkortasunez eta ospez, Drusoren emazte Libia baino. Anaiak euren artean, ostera, itzel konpontzen ziren, ingurukoen liskarretatik at.

44. Handik laster, Druso Ilirikora bidali zuten, miliziarra ohi zedin eta armadaren ederra irabaz zezan. Aldi berean, hiriko luxuan mengeltzen zihoan gaztea kanpamentuan hobeto egongo zela uste zuen Tiberiok, eta bera ere segurrago aurkituko zela seme biak legioburu zirela. Sueboek ere aitzakia ona eskaintzen zuten, keruskoen aurka laguntza eskatuz. Zeren, erromatarrak erretiratzean, kanpo beldurretik libre, euren herriko ohiturari jarrai, baita aintza emulazioz ere orduan, armak elkarren aurka bihurtu baitzituzten. Herrien indarra eta buruzagien kemena parean zeuden; baina Maroboduoren errege izena herriarentzat muzingarri bilakatu zen, Arminio, askatasunaren aldeko borrokagatik, ondo ikusia zen bitartean.

45. Beraz, keruskoek eta aliatuek, Arminioren antzinako soldaduek, armak hartu zituzten, eta Maroboduoren erreinuko sueboak, semnoiak

clientium ad Maroboduum perfugisset, non aliam ob causam quam quia fratris filio iuveni patruus senex parere dedignabatur. Deriguntur acies, pari utrimque spe, nec, ut olim apud Germanos, vagis incursibus aut disiectas per catervas: quippe longa adversum nos militia insueverant sequi signa, subsidiis firmari, dicta imperatorum accipere. Ac tunc Arminius equo conlustrans cuncta, ut quosque advectus erat, recipertam libertatem, trucidatas legiones, spolia adhuc et tela Romanis derepta in manibus multorum ostentabat; contra fugacem Maroboduum appellans, proeliorum expertem, Hercyniae latebris defensum; ac mox per dona et legationes petivisse foedus, proditorem patriae, satellitem Caesaris, haud minus infensis animis exturbandum quam Varum Quintilium interfecerint. Meminissent modo tot proeliorum, quorum eventu et ad postremum eiectis Romanis satis probatum, penes utros summa belli fuerit.

[46] *Neque Maroboduns iactantia sui aut probris in hostem abstinebat, sed Inguiomerum tenens illo in corpore decus omne Cheruscorum, illius consiliis gesta quae prospere ceciderint testabatur: vaecordem Arminium et rerum nescium alienam gloriam in se trahere, quoniam tres vagas legiones et ducem fraudis ignarum perfidia deceperit, magna cum clade Germaniae et ignominia sua, cum coniunx, cum filius eius servitium adhuc tolerent. At se duodecim legionibus petitem duce Tiberio inlibatam Germanorum gloriam servavisse, mox condicionibus aequis discessum; neque paenitere quod ipsorum in manu sit, integrum adversum Romanos bellum an pacem incruentam malint. His vocibus instinctos exercitus propriae quoque causae stimulabant, cum a Cheruscis Langobardisque pro antiquo decore aut recenti libertate et contra augendae dominationi certaretur. Non alias maiore mole concursum neque ambiguo magis eventu, fuis utrimque dextris cornibus; sperabaturque rursus pugna, ni Maroboduns castra in collis subduxisset. Id signum percussu fuit; et transfugiis paulatim nudatus in Marcomanos concessit misitque legatos ad Tiberium oraturos auxilia. Responsum est non lue eum adversus Cheruscos arma Romana invocare, qui pug-*

eta langobardok ere beragana pasatu ziren. Gehikuntza haiekin gailentzen ari zen, baina Ingiomerok bere kliente tropa batekin, Maroboduoren ondora ihes egin zuen, anaiaren seme gazteari ez obeditzeaz beste arrazoi gabe, bera osaba agurea izanik. Gudura abiatzen dira, alde bietarik itxaropen berdintsuz, eta ez, germaniarrek ohi duten bezala, inkurtsio bakan eta gerrilla aldizkakoz; izan ere, gure aurkako gerra luzeak banderak eramatera ohitu zituen, erreserba tropak segurtatzera, jeneralen aginduak obeditzera. Arminiok, zaldian noranahi zihoala, denei erakusten zien askatasun berreskuratua, legio suntsituak, erromatarrei kendutako hondakinak eta armak, askok oraindik eskuan zeramatzanak. Maroboduori iheslari deituz, gudua zer zen ere ez zekiela eta, gero, opariz eta mandatuka, bakea eskatzeko, Hertziniako oihan zuloetan babestu zela esanez, aberriaren traidoretzat eta Zesarren satelitetzat jotzen zuen, zeina Kintilio Baro akabatu zuten amorru berdinez jazarri behar baitzen. Orain, gudu ugari haiek bakarrik gogoratu behar zituzten, zeintzuen emaitzak argi erakusten zuen, azkenean, erromatarrek bidaltzeraino, gerra osoaren irabazlea nor izan zen.

46. Maroboduo ere ez zen harrokerian eta etsaiaren aurkako laidoetan motz geratzen. Ingiomerori eskutik heldurik, aldarrikatzen zuen pertsona harexengan zegoela keruskoen aintza guztia, harexen aholkuei zor zitzaie la ekintza arrakastatsuen emaitza. Arminiok, zital eta gauzen ezjakin, inoren aintza usurpatzen ei zuen, hiru legio alderrai eta iruzurraren ezjakin zen buruzagia gaiztakeriaz atzeman baitzituen, Germaniaren galera handiz eta bere desohorez, emaztea eta semea haien esklabo zirela. Berak, ostera, Tiberio buru zuten hamabi legiori aurre egin behar izan zienean, germaniarren aintza orbain gabe gorde ei zuen, berdinezko ituna buruturik; eta ez ei zen batere damu, hartarako tropak osorik zituen erromatarren aurkako gerra ala bake odolgabea hautatu ahal izateaz. Aldarri haiekin beroturiko armadak areago kintzen zituzten motibo partikularrek, keruskoak eta langobardoak aintzinako aintzaren edo oraintsuko askatasunaren alde borrokatzen baitziren; kontrakoek, berriz, euren nagusitasuna handitzearen ziharduten. Ez zen inoiz jendetza handiagoko inkontrurik, ez emaitza dudazkoagorik izan, alde bietan eskuin hegala desegin baitzen; beste gudu bat gainean ikusten zen, Maroboduok kanpamentua muinoetara baztertu ez balu. Hori porrot seinalea izan zen, eta, desertzioek apurka-apurka soildurik, marcomanoen artean babestu eta Tiberiori mezulariak bidali zizkion,

nantis in eundem hostem Romanos nulla ope iuvisset. Missus tamen Drusus, ut rettulimus, paci firmator.

[47] *Eodem anno duodecim celebres Asiae urbes conlapsae nocturno motu terrae, quo improvisior graviorque pestis fuit. Neque solitum in tali casu effugium subveniebat in aperta prorumpendi, quia diductis terris hauriebantur. Sedisse inmensos montis, visa in arduo quae plana fuerint, effulsisse inter ruinam ignis memorant. Asperrima in Sardinianos lues plurimum in eosdem misericordiae traxit: nam centies sestertium pollicitus Caesar, et quantum aerario aut fisco pendebant in quinquennium remisit. Magnetes a Sipylo proximi damno ac remedio habiti. Temnios, Philadelphenos, Aegeatas, Apollonidenses, quique Mosteni aut Macedones Hyrcani vocantur, et Hierocaesariam, Myriam, Cymen, Tmolium levati idem in tempus tributis mittique ex senatu placuit, qui praesentia spectaret refoveretque. Delectus est M. Ateius e praetoriis, ne consulari obtinente Asiam aemulatio inter pares et ex eo impedimentum oreretur.*

[48] *Magnificam in publicum largitionem auxit Caesar haud minus grata liberalitate, quod bona Aemiliae Musae, locupletis intestatae, petita in fisco, Aemilio Lepido, cuius e domo videbatur, et Pantulei divitis equitis Romani here ditatem, quamquam ipse heres in parte legeretur, tradidit M. Servilio, quem prioribus neque suspectis tabulis scriptum compererat, nobilitatem utriusque pecunia iuvandam praefatus. Neque hereditatem cuiusquam adiit nisi cum amicitia meruisset: ignotos et aliis infensos eoque principem nuncupantis procul arcebat. Ceterum ut honestam innocentium paupertatem levavit, ita prodigos et ob flagitia egentis, Vibidium Varronem, Marium Nepotem, Appium Appianum, Cornelium Sullam, Q. Vitellium movit senatu aut sponte cedere passus est.*

[49] *Isdem temporibus deum aedis vetustate aut igni abolitas coeptasque ab Augusto dedicavit, Libero Liberaeque et Cere-*

laguntza eske. Erantzun zioten ez zeukala, keruskoen aurka, erromatar armarik eskatzeko eskubiderik, berak erromatarrei ez ei baitzien inolako laguntzarik eskaini, etsai beraren aurka borrokan aritu zirenean. Hala ere, esan bezala, Druso bidali zuten, bakea bermatzera.

47. Urte hartan, lurrikarak Asiako hamabi hiri ospetsu suntsitu zituen gauetz, honela suntsipena ustekabeago eta larriagoa izanik. Gainera, halako kasuan ohi den salbamenik, landa irekira ihes eginez, ezin izan zen eratu, lur-jausiek leizeak sortzen baitzituzten. Mendi izugarriak desagertu ei ziren, lautada izanak goratzen zirela, eta hondamenean suak distiratzten ei ziren. Sardinianoek jasan zuten kalte ezin ankerragoak haienganako erruki handiagoa erakarri zuen, Zesarrek hamar milioi sestertzio agindu eta altxorrera edo fiskora ordaintzen zutena bost urterako barkatzen ziela. Sipiloko magnesiarrik hortxe-hortxe ibili ziren okerrean eta erremedioan. Temno, Filadelfia, Egeas eta Apolonidekoei, eta mosteno edo mazedoniar hirkanook deituei, baita Hierozesarea, Mirina, Zime eta Tmoloko ei ere, tarte berdineko zerga barkatzea eta hondamena pertsonalki ikuskatu eta erremediatuko zuen senatari bat bidaltzea onartu zen. Pretore arteko Marko Ateio hautatu zuten, Asia kontsul baten menpean egonik, berdinen arteko lehiarik eta, hortik, eragozpenik sor ez zedin.

48. Zesarrek publikoan zeukan eskuzabaltasun bikaina liberaltasun ez gutxiago eskertuarekin handitu zuen. Emilia Musaren, testatzeke hildako andere aberatsaren ondasunak, fiskoak erreklamatu zituenak, bere familiarikoa zela zirudien Emilio Lepidori eman zizkion. Pantuleio izeneko erromatar zaldun aberatsaren jaraunspena, bera ere zati jaraunslatzat izendaturik egon arren, Marko Serbilibori utzi zion, bai baitzekien hura testamentu zaharrago eta batere ez susmagarrian izendatua zena. Bien nobleziak diruz lagundu beharrekoa zela adierazi zuen. Eta inoren jaraunspenik ez zuen onartzen, adiskidantzaz irabazia ez bazen. Bestee-kiko gorrotoak eraginik, printzearen izena aurretik ipintzen zuten ezezagunak arbuiatu egiten zituen. Gainerakoan, erru gabe sufritzen zutenen txirotasun ondradua arindu zuen bezala, xahutzailak eta bizioengatik gabetu zirenak, Bibidio Barron, Mario Nepote, Apio Apiano, Kornelio Sila eta Kintilio Bitelio, senatutik kendu edo euren kabuz joaten utzi zien.

49. Garai berean, zaharrak edo suak eraitsitako eta Augusto berreraikitzen hasitako zenbait tenplu dedikatu zuen: Liber eta Libera eta Zere-

ri iuxta circum maximum, quam A. Postumius dictator voverat, eodemque in loco aedem Florae ab Lucio et Marco Publiciis aedilibus constitutam, et Iano templum, quod apud forum holitorium C. Duilius struxerat, qui primus rem Romanam prospere mari gessit triumphumque navalem de Poenis meruit. Spei aedes a Germanico sacratur: hanc A. Atilius voverat eodem bello.

[50] *Adolescebat interea lex maiestatis. Et Appuleiam Variillam, sororis Augusti neptem, quia probrosis sermonibus divum Augustum ac Tiberium et matrem eius inluserat Caesarique conexa adulterio teneretur; maiestatis delator arcesebat. De adulterio satis caveri lege Iulia visum: maiestatis crimen distingui Caesar postulavit damnarique, si qua de Augusto inreligiose dixisset: in se iacta nolle ad cognitionem vocari. Interrogatus a consule quid de iis censeret quae de matre eius locuta secus argueretur reticuit; dein proximo senatus die illius quoque nomine oravit ne cui verba in eam quoquo modo habita crimini forent. Liberavitque Appuleiam lege maiestatis: adulterii graviorem poenam deprecatus, ut exemplo maiorum propinquis suis ultra ducentesimum lapidem removeretur suasit. Adultero Manlio Italia atque Africa interdictum est.*

[51] *De praetore in locum Vipstani Galli, quem mors abstulerat, subrogando certamen incessit. Germanicus atque Drusus (nam etiam tum Romae erant) Haterium Agrippam propinquum Germanici fovebant: contra plerique nitebantur ut numerus liberorum in candidatis praepolleret, quod lex iubebat. Laetabatur Tiberius, cum inter filios eius et leges senatus disceptaret. Victa est sine dubio lex, sed neque statim et paucis suffragiis, quo modo etiam cum valerent leges vincebantur.*

[52] *Eodem anno coeptum in Africa bellum, duce hostium Tacfarinate. Is natione Numida, in castris Romanis auxilia stipendia meritis, mox desertor, vagos primum et latrociniiis suetos ad praedam et raptus congregare, dein more*

senam, zirku nagusiaren ondoan, Aulo Postumio diktadorearen promesatik sortua; eta, leku berean, Luzio eta Marko Publizio edilek jasotako Florarena, baita Janoren tenplua ere, Gaio Duiliok, armada erromatarra lehenengoz arrakastaz buruzagitu eta kartagoarren aurka itsas garaipena erdietsi zuenak, lekaleen azoka ondoan eraiki zuena. Itxaropenaren tenplua Germanikok donesten du; gerra berean, Aulo Atiliok eginiko promesatik zetorren.

50. Bien bitartean, maiestate legea indartuz zihoan. Eta, hala, Apuleia Barila, Augustoren arreba alabaso, salatzaile batek maiestategi akusatzen zuen, leporatuz Augusto jainkozkoari eta Tiberiori eta honen amari iseka egin ziela esakune iraingarriekin, eta, Zesarren ahaide izanik, adulterioaren errudun zela. Adulterioari buruz, Juliar legeak zioena askitzat jo zen. Maiestate akusazioari buruz, Zesarrek bereizteko eskatu zuen: Augustoren aurka zer iraingarrik jaulki bazuen, kondenatua behar zuen; bere aurka esanik ez zuen iker zedin nahi. Kontsulak galdetu zionean ea bere amagatik txarto esanaren akusazioari zer zertzon, isilik egon zen. Gero, senatuaren hurrengo bilkuran, amaren ize-nean ere eskatu zuen ez zitezela inoren errugarri izan haren aurka esandako hitzak, zirenak zirelakoak. Eta Apuleia maiestate legetik libratu zuen. Adulterioaren zigor larriagoa ez ezartzeko eskatu zuen, eta, asaberen etsenpluaren arabera, ingurukoei aholku eman zien berrehun milatara desterra zezaten. Manlio maitaleari Italian eta Afrikan bizitzea debekatu zioten.

51. Eztabaida sortu zen, heriotzak eraman zuen Bipstano Galoren ordean, nor hautatu pretore. Oraindik Erroman zeuden Germanikok eta Drusok Haterio Agripparen, Germanikoren ahaidearen, alde egin zuten, eta gehienek, aurka, defendatzen zuten hautagaien seme-alaba kopuruak erabaki zezala nor lehenen, legeak zioenez. Tiberio pozten zen, senatua bere semeen eta legearen artean dudan egoteaz. Legea gainditua izan zen, jakina, baina ez berehala, eta boto gutxiz, legeak oraindik balio zutenean gainditu ohi zirenez.

52. Urte berean, Afrikan gerra abiatu zen, etsaien buru Takfarinate zela. Hau numidiarra zen, erromatar kanpamentuetan, tropa laguntzaileetan ibilia. Gero desertatu eta lapurretan ohitutako nomada taldeak batu zituen, harrapatzen eta arpilatzen dedikatzeke; gero, era militarre-

militiae per vexilla et turmas componere, postremo non inconditae turbae sed Musulamiorum dux haberi. Valida ea gens et solitudinibus Africae propinqua, nullo etiam tum urbium cultu, cepit arma Maurosque accolos in bellum traxit: dux et his, Mazippa. Divisusque exercitus, ut Tacfarinas lectos viros et Romanum in modum armatos castris attineret, disciplina et imperiis suesceret, Mazippa levi cum copia incendia et caedis et terrorem circumferret. Coapularentque Cinithios, haud spernendam nationem, in eadem, cum Furius Camillus pro consule Africae legionem et quod sub signis sociorum in unum conductos ad hostem duxit, modicam manum, si multitudinem Numidarum atque Maurorum spectares; sed nihil aeque cavabatur quam ne bellum metu eluderent; spe victoriae inducti sunt ut vincerentur. Igitur legio medio, leves cohortes duaeque alae in cornibus locantur. Nec Tacfarinas pugnam detrectavit. Fusi Numidae, multosque post annos Furio nomini partum decus militiae. Nam post illum reciperatorem urbis filiumque eius Camillum penes alias familias imperatoria laus fuerat; atque hic, quem memoramus, bellorum expers habebatur. Eo pronior Tiberius res gestas apud senatum celebravit; et decrevere patres triumphalia insignia, quod Camillo ob modestiam vitae impune fuit.

[53] *Sequens annus Tiberium tertio, Germanicum iterum consules habuit. Sed eum honorem Germanicus iniit apud urbem Achaiae Nicopolim, quo venerat per Illyricam oram viso fratre Druso in Delmatia agente, Hadriatici ac mox Ionii maris adversam navigationem perpessus. Igitur paucos dies insumpsit reficiendae classi; simul sinus Actiaca victoria inclutos et sacratas ab Augusto manubias castraque Antonii cum recordatione maiorum suorum adiit. Namque ei, ut memoravi, avunculus Augustus, avus Antonius erant, magna- que illic imago tristium laetorumque. Hinc ventum Athenas, foederique sociae et vetustae urbis datum ut uno lictore uteretur. Excepere Graeci quaesitissimis honoribus, vetera suorum facta dictaque praeferentes quo plus dignationis adu- latio haberet.*

an antolatu zituen, bandera eta eskadroiekin, eta, azkenean, ez tropa eragabe baten, baizik musulamioen herriaren buruzagi egin zen. Afrikako mortuen ondoan kokaturik, artean hirietan bizi gabeko herri indartsu hark armak hartu eta inguruko mairuak ere gerrara eraman zituen. Hauen buruzagia Mazzipa zen. Armada erdibitu egin zen: Takfarinate, diziplinan eta aginduak obeditzen ikasteko, erromatar erara hautatu eta armaturiko gizonekin, kanpamentuan geratu zen, eta Mazzipak, tropa arinez, sua eta sarraskia eta izua zabaltzen zuen. Batere nazio arbuigarria ez ziren zinizioak ere bide berera erakarri zituzten, Furio Kamilo Afrikako prokonsulak bere legioa eta banderapean zeuden tropak batu eta etsaiaren aurka jo zuenean; indar urria berau, numidiarren eta mairuen jendetza ikusita. Baina ardura bakarra zen, beldurrez, gerrari albo egingo ote zioten; garaipen itxaropenak porrota ekarri zien. Hala, bada, legioa erdian eta kohorte arinak eta zaldi lerro biak hegaletan ezartzen dira. Takfarinatek ez zion borrokari uko egin. Numidiarrak suntsituak izan ziren eta, urte mordoago geroago, Furioren izenak berriz irabazi zuen aintza militarra. Zeren, hiriaren salbatzaile izan zenarengandik eta haren seme Kamilorengandik gerora, buruzagi gurenen ospea beste familia batzuetan egon baitzen, eta orain aipatzen dugun Furio hau ez zeukaten militar aditutzat. Horregatik, Tiberiok gartsukiago ospatu zituen haren balentriak senatuan, eta senatariek garaipen ikurrak eman zizkioten, Kamilok, bere bizitzaren modestiaz, patxadan hartu zituenak.

53. Hurrengo urteak Tiberio hirugarrenez eta Germaniko bigarrenez izan zituen kontsul. Baina Germanikok Nikopolisen hartu zuen kargua, Akaiako hiria bera, nora Iliriako itsasertzetik iritsi zen, Dalmazian zegoen Druso anaia bisitatu ondoren. Itsasaldi gaiztoa izan zuen Adriatikokoan eta, gero, Jonio itsasoan zehar. Horregatik, egun gutxi batzuk hartu zituen flota berriztatzeko; bisitatu zituen, halaber, Akzioko garai- penagatik ospetsuak ziren senaiak, Augustok donetsiriko hondakinak eta Antonioren kanpamentua, bere aurrekoen gomutaz. Zeren, esana dudanez, Augusto osaba-aitita eta Antonio aitita baitzuen, eta leku hark gertaera triste eta alaien irudi itzela eskaintzen baitzion. Handik Atena- sera jo zuen eta, hiri zahar harekiko aliantzaren begirunez, liktore baka- rrak lagundurik sartu zen bertan. Grekoek ohore txit hautekin hartu zuten, asaben esan-egin zaharrak aurrera ateraz, adulazioa duinago gerta zedin.

[54] *Petita inde Euboca tramisit Lesbum ubi Agrippina novissimo partu Iuliam edidit. Tum extrema Asiae Perinthumque ac Byzantium, Thraecias urbes, mox Propontidis angustias et os Ponticum intrat, cupidine veteres locos et fama celebratos noscendi; pariterque provincias internis certaminibus aut magistratuum iniuriis fessas refovebat. Atque illum in regressu sacra Samothracum visere nitentem obvii aquilones depulere. Igitur adito Ilio quaeque ibi varietate fortunae et nostri origine veneranda, relegit Asiam adpellitque Colophona ut Clarii Apollinis oraculo uteretur. Non femina illic, ut apud Delphos, sed certis e familiis et ferme Mileto accitus sacerdos numerum modo consultantium et nomina audit; tum in specum degressus, hausta fontis arcani aqua, ignarus plerumque litterarum et carminum edit responsa versibus compositis super rebus quas quis mente concepit. Et ferebatur Germanico per ambages, ut mos oraculis, maturum exitum cecinisse.*

[55] *At Cn. Piso quo properantius destinata inciperet civitatem Atheniensium turbido incessu exterritam oratione saeva increpat, oblique Germanicum perstringens quod contra decus Romani nominis non Atheniensis tot cladibus extinctos, sed conluviem illam nationum comitate nimia coluisset: hos enim esse Mithridatis adversus Sullam, Antonii adversus divum Augustum socios. Etiam vetena obiectabat, quae in Macedones inprosperare, violenter in suos fecissent, offensus urbi propria quoque ira quia Theophilum quendam Areo iudicio falsi damnatum precibus suis non concederent. Exim navigatione celeri per Cycladas ee compendia maris adsequitur Germanicum apud insulam Rhodum, haud nescium quibus insectationibus petitus foret: sed tanta mansuetudine agebat ut, cum orta tempestas raperet in abrupta possetque interitus inimici ad casum referri, miserit triremis quarum subsidio discrimini eximeretur. Neque tamen mitigatus Piso, et vix diei moram perpessus linquit Germanicum praevenitque. Et postquam Syriam ac legiones attigit, largitione, ambitu, infimos manipularium iuvando, cum veteres centuriones, severos tribunos demoveret locaque eorum clientibus suis vel deterrimo cuique attribueret, desi-*

54. Eubokara joanik, Lesbora gurutzatu zen, non Agrippinak, azken erdialdian, Julia izan zuen. Gero, Asiako muturretan barnatu zen, Perinto eta Bizantzion, Traziako hirietan, gero Propontideko estuneetan eta Pontoko ahoan, ospeak goraturiko leku haiek ezagutu guran. Aldi berean, barne liskarrek eta magistratuen gehiegikeriek agorturiko probintziak biziberritzen zituen. Etorrerako bidaian, Samotraziako misterioetan egoten saiatu zen, baina ipar haize kontrakoek eragotzi zioten. Beraz, Ilio eta bertan historiaren zoriengatik eta gure jatorriagatik gurgarri direnak bisitaturik, berriro Asiara kostaz jo eta Kolofonen lehorreratu zen, Apolo Klarioren orakulari kontsultatzeko. Han ez dago emakume bat, Delfosen bezala, familia jakin batzuen artetik hautaturiko abadea baizik, gehienetan Miletokoa, kontsultagilearen zenbakia eta izena bakarrik entzuten dituen; orduan, haitzulora jaisten da, iturri ezkututik ura edaten du eta, letretan eta poesian ezjakina izanik, erantzuna bertsoz ematen die bakoitzak pentsamenduan darabiltzan auziei. Orakuluek ohi duten lanbrotasunean, Germanikori azken goiztiarra iragarri ei zion.

55. Baina Gneo Pison, planak lehenbailehen burutu gurarik, iskanbilan sartu zen Atenasen, hiria izutuz eta mintzaldi zakarrean akar eginez, non, zeharka, Germaniko gaitzesten zuen, Erromaren izenaren ohorearen aurka, ez hainbeste hondamenez iraungiak ziren atenastarrak, baizik nazioen hondakin haiek adeikorregi tratatu zituelako. Eurok ei ziren Mitridatesen aliatuak Silaren aurka, eta Antoniorenak, Augusto jainkozkoaren aurka. Kontu zaharrak ere aurpegiratzen zizkion, hala nola mazedoniarren aurkako porrotak, beretarren aurkako bortizkeriak; hiriaren aurka ere herraz mintzo zen, zer pertsonalengatik, Teofilo zelako bat, areopagoan faltsukeriagatik kondenatua, bere erreguz asketsi ez zutelako. Gero, Zikladetan azkar eta laburbidetik nabigatuz, Rodasen bat egin zuen Germanikorekin, zeina ez baitzegoen nolako erasoak jaurti zizkion ezjakinean; baina halako otzantasunez hartzen zuen, ezen Pisoni, leku malkarretara arrastatzeko ekaitza sortu eta etsaiaren heriotza zoriari esleitzekoa zenean, trirremeak bidali baitzizkion, euron laguntzaz arriskutik salbatu zela. Baina Pison ez zen horregatik bigundu, eta, apenas egun bateko atzerapenik jasan ezinik, Germaniko utzi eta aurrea hartu zion. Siriara eta legioen ondora iritsi zenean, behe mailako soldaduei eskuzabaltasunez eta balakuz laguntzen hasi zen; aspaldiko zenturioiak eta tribuno zorrotzak kargugabetzen eta, haien lekuan, bere klienteak eta gizonik gaiztoenak ipintzen zituen; kanpamentuak alfertzen, hiriak laxo-

diam in castris, licentiam in urbibus, vagum ac lascivientem per agros militem sineret, eo usque corruptionis proventus est ut sermone vulgi parens legionum haberetur. Nec Plancina se intra decora feminis tenebat, sed exercitio equitum, decursibus cohortium interesse, in Agrippinam, in Germanicum contumelias iacere, quibusdam etiam bonorum militum ad mala obsequia promptis, quod haud invito imperatore ea fieri occultus rumor incedebat. Nota haec Germanico, sed praeverti ad Armenios instantior cura fuit.

[56] *Ambigua gens ea antiquitus hominum ingeniis et situ terrarum, quoniam nostris provinciis late praetenta penitus ad Medos porrigitur; maximisque imperiis interiecti et saepius discordes sunt, adversus Romanos odio et in Parthum invidia. Regem illa tempestate non habebant, amoto Vonone; sed favor nationis inclinabat in Zenonem, Polemonis regis Pontici filium, quod is prima ab infantia instituta et cultum Armeniorum aemulatus, venatu epulis et quae alia barbari celebrant, proceres plebemque iuxta de vinxerat. Igitur Germanicus in urbe Artaxata adprobantibus nobilibus, circumfusa multitudine, insigne regium capiti eius imposuit. Ceteri venerantes regem Artaxiam consalutavere, quod illi vocabulum indiderant ex nomine urbis. At Cappadoces in formam provinciae redacti Q. Veranium legatum acceperunt; et quaedam ex regibus tributis deminuta quo mitius Romanum imperium speraretur. Commagenis Q. Servaeus praeponitur, tum primum ad ius praetoris translatis.*

[57] *Cunctaque socialia prospere composita non ideo laetum Germanicum habebant ob superbiam Pisonis qui iussus partem legionum ipse aut per filium in Armeniam ducere utrumque neglexerat Cyri demum apud hiberna decumae legionis convenere, firmato vultu, Piso adversus metum, Germanicus ne minari crederetur; et erat, ut rettuli, clementior. Sed amici accendendis offensionibus callidi intendere vera, adgerere falsa ipsumque et Plancinam et filios variis modis criminari. Postremo paucis familiarium adhibitibus sermo coeptus a Caesare, qualem ira et dissimulatio gignit, responsum a Pisonem*

tzen, soldaduei landetan zehar noranahi eta gogara ibiltzen utzi zien, halako ustelkeria mailara heldurik, ezen, populuaren argotean, «legioen aita» deitzen baitzioten. Plantzinak ere ez zerabilen emakumeari dagokion txukuntasunik, baizik zaldiketetan eta kohorteen desfileetan parte hartzen, eta Agripinaren eta Germanikoren aurka laidoak botatzen, zenbait soldadu onek ere hari lege txarreko prestasuna erakusteraino, zurrumuru iluna zabaltzen ari baitzen egintza haiek ez zirela Zesarren gogoren kontrakoak. Germanikok hori guztia jakin zuen, baina haren ardurara, batez ere, Armeniarantz jarraitzea izan zen.

56. Herri haren jarrera betidanik ambiguoak zen, gizakien izaeratik eta lurren eiteagatik, zeren, gure probintziekin muga luzea izanik, barrurantz, medoetaraino hedatzen baita; inperio txit handi biren artean sarturik, armeniarrek ia beti liskarrean daude: erromatarrekin gorrotoz, partokekin bekaitzez. Aldi hartan, ez zeukaten erregerik, Bonones kargugabekua izan baitzen; baina herriaren begi ona Zenontzat zen, Pontoko errege Polemonen semearentzat, zeren, txikitandik armeniarren ohiturak eta biziera imitatzen saiatu ondoren —ehiza, oturuntza eta barbaroen beste ospakizunak—, hala jende gorena, nola populua berdin bereganatu baitzitu. Germanikok, beraz, Artaxata hirian, gorenaren onespenez eta jendetzaren aurrean, erret koroa Zenonen buruan ipini zuen. Ingurukoek hiriaren izenetik ateratako Artaxias errege gisa agurtuz gurtu zuten. Probinzia bihurturiko Kapadozian, ostera, Kinto Beranio legatu gisan hartu zuen, eta antzinako erret zerga batzuk txikitu egin ziren, erromatar inperioarekiko itxaropen pozgarriagoa izan zedin. Kinto Serbeo buru ipini zuten Komagenan, zeina pretorearen eskumenera lehenengoz igaro zen.

57. Hala ere, nazio aliatuen auzi guztiei emandako konponbide onak ez zuten Germaniko guztiz poztu, Pisonen urguilua bide; berak, edo semearen bitartez, legioen zati bat Armeniara eramateko agindu zion, baina hark ez zuen ez bata ez bestea egin. Azkenean, Zirron batu ziren, hamargarren legioaren kanpamentuan, biak aurpegikera irmoz: Pison belduraren aurka; Germaniko, mehatxuka ari zela ez emateko moduan, izan ere, esana dudanez, adeikorregia baitzen. Baina lagunek, egiten zizkio ten laidoak maltzurki haizatuz, gezurrak pilatzen zituzten, eta bai Pison bera, bai Plantzina eta seme-alabak era askotara salatzen zituzten. Azkenik, etxeko gutxi batzuen aurrean, Zesarrek hitzari heldu zion, haserre eta disimulua batera jaulkitzeko moduan, eta Pisonen pretentsio lotsa-

ne precibus contumacibus; discesseruntque apertis odiis. Post quae rarus in tribunali Caesaris Piso, et si quando adsideret, atrox ac dissentire manifestus. Vox quoque eius audita est in convivio, cum apud regem Nabataeorum coronae aureae magno pondere Caesari et Agrippinae, leves Pisoni et ceteris offerrentur; principis Romani, non Parthi regis filio eas epulas dari; abiecitque simul coronam et multa in luxum addidit quae Germanico quamquam acerba tolerabantur tamen.

[58] *Inter quae ab rege Parthorum Artabano legati venerunt. Miserat amicitiam ac foedus memoraturos, et cupere novari dextras, daturumque honori Germanici ut ripam Euphratis accederet: petere interim ne Vonones in Syria haberetur neu proceres gentium propinquis nuntiis ad discordias traheret. Ad ea Germanicus de societate Romanorum Paue magnifice, de adventu regis et cultu sui cum decore ac modestia respondit. Vonones Pompeiopolim, Ciliciae maritimam urbem, amotus est. Datum id non modo precibus Artabani, sed contumeliam Pisonis cui gratissimus erat ob plurima officia et dona quibus Plancinam devinxerat.*

[59] *M. Silano L. Norbano consulibus Germanicus Aegyptum proficiscitur cognoscendae antiquitatis. Sed cura provinciae praetendebatur; levavitque apertis horreis pretia frugum multaque in vulgus grata usurpavit: sine milite incedere, pedibus intactis et pari cum Graecis amictu, P. Scipionis aemulatione, quem eadem factitavisse apud Siciliam, quamvis flagrante adhuc Poenorum bello, accepimus. Tiberius cultu habituque eius lenibus verbis perstricto, acerrime increpuit quod contra instituta Augusti non sponte principis Alexandriam introisset. Nam Augustus inter alia dominationis arcana, vetitis nisi permissu ingredi senatoribus aut equitibus Romanis inlustribus, seposuit Aegyptum ne fame urgeret Italiam quisquis eam provinciam claustraque terrae ac maris quamvis levi praesidio adversum ingentis exercitus insedisset.*

[60] *Sed Germanicus nondum comperto profectionem eam incusari Nilo subvehebatur; orsus oppido a Canopo. Condi-*

gabez erantzun zuen; etsaigo garbian banatu ziren. Aurrerantzean, Pison nekez agertzen zen Zesarren auzitegian eta, inoiz bertan esertzen bazen, muzinti eta desadostasun agerian egiten zuen. Baita oturuntza batean ere entzun zioten esaten ezen, nabateoen erregeak Zesarri eta Agripinari urrezko koroa astunak eta Pisoni eta besteei arinagoak eman zizkienean, gonbit hura, ez errege partoarean, baizik erromatar printzearen semeari eskaintzen zitzaioa; aldi berean, koroa jaurti eta luxuaren aurkako maisoan ekin zion. Germanikok dena jasaten zuen, mingots bazitzaion ere.

58. Bitartean, partoen errege Artabanoren ordezkariak etorri ziren. Adiskidantza eta elkartasuna gogoratzera eta berritzeko gogoia adieraztera bidaltzen zituen, eta, Germanikoren ohorez, Eufratesen ibaiertzera hurbilduko zela iragartzera; bitartean, Bonones Sirian ez mantentzeko eskatzen zuen, eta ez uzteko, hurbiltasuna baliatuz, herriko gorenak matxinadara arrasta zitzaizkan, mezularien bitartez. Germanikok, erromatarren eta partoen aliantzari buruz, bikainki erantzun zion, eta duinki eta apalki, erregearen etorrerari eta egiten zioten ohoreari buruz. Bonones Pompeiopolira baztertu zuten, Ziziliako itsasertzeko hirira. Ez zen hori Artabanoren erregeak betetzeko bakarrik emana izan, Pison iraintzeko baizik, zeinarentzat Bonones oso atsegina baitzen, Plantzinaren ederra irabazteko begirune eta opari ugariak bide.

59. Marko Silano eta Luzio Norbanoren kontsulaldian, Germaniko Egiptorantz abiatu zen, antzinaroa ezagutzeko, baina, aitzakitza, probintziaren ardura eman zuen; siloak irekirik, uzten prezioa arindu zuen eta herriari oso atsegin izateko moduan jokatu zuen: eskolta gabe ibiltzen zen, sandalia hutsez eta grekoen antzera jantzita, Eszipion imitatuz, zeinak gauza bera egiten ei zuen, gerra punikoaren erdi-erdian. Tiberiok, haren janzkera eta portaera hitz bigunez gaitzetsi ondoren, agiraka gogorra egin zion, Augustok aginduaz bestera, Alexandrian printzearen baimen gabe sartu zelako. Zeren Augustok, agintaldiko beste misterio batzuen artean, erromatar senatari edo zaldun gorenei hara sartzea debekaturik, Egipto berezitu egin baitzuen, Italia gosez mehatxa ez zezan probintzia hartaz jabetzen zenak, non, itsas-lehorren giltzak edukirik, guarnizio koskor batekin, armada izugarriei aurre egin dakiokoen.

60. Baina Germaniko, txango hura gaizki hartzen zenik oraindik jakiteke, Nilon gora zihoan, Kanopoko gotorlekutik abiataturik. Hau espar-

dere id Spartani ob sepultum illic rectorem navis Canopum, qua tempestate Menelaus Graeciam repetens diversum ad mare terramque Libyam deiectus est. Inde proximum amnis os dicatum Herculi, quem indigenae ortum apud se et antiquissimum perhibent eosque, qui postea pari virtute fuerint, in cognomentum eius adscitos; mox visit veterum Thebarum magna vestigia. Et manebant structis molibus litterae Aegyptiae, priorem opulentiam complexae: iussusque e senioribus sacerdotum patrium sermonem interpretari, referebat habitasse quondam septingenta milia aetate militari, atque eo cum exercitu regem Rhamsen Libya Aethiopia Medisque et Persis et Bactriano ac Scythia potitum quasque terras Suri Armeniique et contigui Cappadoces colunt, inde Bithynum, hinc Lycium ad mare imperio tenuisse. Legebantur et indicta gentibus tributa, pondus argenti et auri, numerus armorum equorumque et dona templis ebur atque odores, quasque copias frumenti et omnium utensilium quaeque natio penderet, haud minus magnifica quam nunc vi Parthorum aut potentia Romana iubentur.

[61] Ceterum Germanicus aliis quoque miraculis intendit animum, quorum praecipua fuere Memnonis saxca effigies, ubi radii solis icta est, vocalem sonum reddens, disiectasque inter et vix pervias arenas instar montium eductae pyramides certamine et opibus regum, lacusque effossa humo, superfluentis Nili receptacula; atque alibi angustiae et profunda altitudo, nullis inquiringentium spatiis penetrabilis. Exim ventum Elephantinen ac Syenen, claustra olim Romani imperii, quod nunc rubrum ad mare patescit.

[62] Dum ea aestas Germanico pluris per provincias transigitur; haud leve decus Drusus quaesivit inciciens Germanos ad discordias utque fracto iam Maroboduo usque in exitium insisteretur. Erat inter Gotones nobilis iuvenis nomine Catualda, profugus olim vi Marobodui et tunc dubiis rebus eius ultionetina ausus. Is valida manu finis Marcomanorum ingreditur corruptisque primoribus ad societatem inrumpit regiam castellumque iuxta situm. Veteres illic Sueborum praedae et nostris e

tarrek sortu zuten, Kanopo ontzi-pilotua bertan ehortzia izan zelako, Menelao, Greziatik itzuleran, kontrako itsasora eta Libiako lurrera jaurti zutenean. Handik, hurrengo bokalera jo zuen, Herkulesi dedikatua bera, zeinagatik indigenek dioten euren artean jaio zela, izen horretako antzinakoena izan zela eta, geroan, antzeko kemena erakutsi zutenei halaxe deitu zietela, haren gomutaz. Gero, antzinako Tebasko aurri handiak bisitatu zituen. Eraikuntza itzelen gainean, egiptoar inskripizioak zeuden, antzinako opulentzia gogoratzen zutenak; abade zaharretariko bati gurasoen hizkuntza itzultzeko agindu ziotenean, esan zuen han, behinola, adin militarreko zazpiehun mila gizon bizi izan zirela eta, armada harekin, Ramses erregea Libiaz, Etiopiaz, Mediaz eta Pertsiaz eta Baktrianaz, eta Eszitziaz jabetu zela, eta siriar eta armeniar eta kapadoziar auzoak bizi ziren lurra, Bitiniako itsasotik beste aldeko Liziaraino, bere agindupean eduki zituela. Halaber, irakurtzen ziren herriei ezarritako zergak, zilarraren eta urrearen pisua, arma eta zaldi kopurua, tenpluetan eskainitako boliak eta lurrinak, eta nazio bakoitzak ordaindu beharreko ale eta lanabes mota guztien kopuruak, orain partoen indarrak edo erromatar potentziak ezartzen dituenak bezain galantak.

61. Germanikok beste miragarri batzuk ere hauteman zituen, batez ere, Memnonen harrizko irudia, eguzki izpiek ematean, ahots antzeko soinua igortzen duena, eta piramideak, hondar mugikorren eta mendiak bezain ibilgarri ez zirenen artean goratuak, erregeen lehia eta oparotasunaren emaitzak; eta, Niloko ur sobrak hartzeko, lurrean haitzurtutako lakuak; baita ezein esploratzailek zundatzerik lortu ez duen haitzarteak eta leize sakonak ere. Handik Elefantinarara eta Sienera iritsi zen, lehenago erromatar inperioaren muga zena berau, orain Itsaso Gorriraino irekitzen dena.

62. Germanikok uda probintzian zehar ematen zuen bitartean, Drusok ez zuen aintza makala irabazi, germaniarrak liskarrera, eta lehendik ere jota zegoen Maroboduo akabatu arte kolpatzera eramanez. Bazen, gotoien artean, Katualda izeneko gazte guren bat, lehenago Maroboduoren menpetik iheslari eta, orduan, egoera zailaz baliaturik, mendekatzea erabaki zuena. Tropa sendo batekin, markomanoen mugetatik sartzen da eta, jaun guren ustelen bitartez, erregearen egoitzaz eta ondoko gotorlekuaz jabetzen da. Hantxe aurkitu zituzten sueboek aspalditik pilaturiko harrapakina eta gure probintzietatik etorritako tabernariak eta trafikanteak, hala saleros askatasunak nola ondasunak gizentzeko guti-

provinciis lixae ac negotiatores reperti quos ius commercii, dein cupido augendi pecuniam, postremo oblivio patriae suis quemque ab sedibus hostilem in agrum transtulerat.

[63] *Maroboduo undique deserto non aliud subsidium quam misericordia Caesaris fuit. Transgressus Danuvium, qua Noricam provinciam prae-fluit, scripsit Tiberio non ut profugus aut supplex sed ex memoria prioris fortunae: nam multi s nationibus clarissimum quondam regem ad se vocantibus Romanam amicitiam praetulisse. Responsum a Caesare tutam ei honoratamque sedem in Italia fore, si maneret: sin rebus eius aliud conduceret, abiturum fide qua venisset. Ceterum apud senatum disseruit non Philippum Atheniensibus, non Pyrrhum aut Antiochum populo Romano perinde metuendos fuisse. Extat oratio qua magnitudinem viri, violentiam subiectarum ei gentium et quam propinquus Italiae hostis, suaque in destruendo eo consilia extulit. Et Marobodous quidem Ravennae habitus, si quando insolescerent Suebi quasi rediturus in regnum ostentabatur: sed non excessit Italia per duodeviginti annos consenuitque multum immunita claritate ob nimiam vivendi cupidinem. Idem Catualdae casus neque aliud perfugium. Pulsus haud multo post Her-mundurorum opibus et Vibilio duce receptusque, Forum Iulium, Narbonensis Galliae coloniam, mittitur: Barbari utrumque comirati, ne quietas provincias immixti turbarent, Danuvium ultra inter flumina Marum et Cusum locantur; dato rege Vannio gentis Quadorum.*

[64] *Simul nuntiato regem Artaxian Armeniis a Germanico datum, decrevere patres ut Germanicus atque Drusus ovan-tes urbem introirent. Structi et arcus circum latera templi Martis Vltoris cum effigie Caesarum, laetiore Tiberio quia pacem sapientia firmaverat quam si bellum per acies confe-cisset. Igitur Rhescuporim quoque, Thraeciae regem, astu adgreditur. Omnem eam nationem Rhoemetalces tenuerat; quo defuncto Augustus partem Thraecum Rhescuporidi fra-tri eius, partem filio Cotyi permisit. In ea divisione arva et urbes et vicina Graecis Cotyi, quod incultum ferox adnexam*

ziak eta, hitz batez, aberriaren ahanzpenak euren herrietatik etsaiaren lurrera pasarazi zituenak.

63. Denek bertan behera utzitako Maroboduori Zesarren errukiaz beste babesik ez zitzaion gelditu. Norikoko probintziarekin muga egiten duen Danubio bestalderatu zuen eta Tiberiori idatzi zion, ez erbesteratu edo erregutzaille gisan, aurreko fortunaren burueratik baizik: nazio asko ei zegoen, errege behinola txit ospetsuaren zain, baina Erromaren adiskidantza nahiago izan ei zuen. Zesarrek erantzun zion Italian egoitza segurra eta ohoretsua izango zuela, bertan irautekotan; baina, beste era batera komeni bazitzaion, etorritako lasaitasun berean joan zitekeela. Bestalde, senatuaren aurrean baieztu zuen, ez Filipo atenastarrentzat, ez Pirro edo Antioko erromatarrentzat, ez zirela izan hain beldurgariak. Diskurtsoa kontserbatzen da, non nabarmendu zuen gizon haren handitasuna, haren menpeko jendearen izaera bortitza, halako etsaia Italiatik hain hur edukitzearen arriskua, eta nolako planak zeuzkan berak, hura desegiteko. Dena dela, Maroboduo Ravennan kokatu zuten eta sueboei erakusten zieten, lotsagabetzen baziren, berriro huraxe ezartzeko mehatxuz; baina ez zen Italiatik irten, gainerako hamazortzi urteetan, eta bere aintzan oso urriturik zahartu zen, gehiegizko bizi-gogoz. Katualdak azken bera izan zuen, eta babeslekurik inon ere ez. Ez asko geroago, Biblioren agindupeko hermundoen eraginez egotzia eta gutarrek abegitua izanik, Frejusera bidali zuten, narbonar Galiako koloniarra. Biei lagundu zieten barbaroak, bertan nahasturik, probintzietako bakea astin ez zezaten, Danubioz harago kokatu zituzten, Maro eta Kuso ibaien artean, kuadoen herriko Bannio erregetzat emanik.

64. Aldi berean, Germanikok armeniarrei Artaxias erregetzat eman ziela iragarritakoan, senadoreek erabaki zuten Germaniko eta Druso, hirian sartzean, txaloz hartuak izan zitezela. Zesar guztien irudiak zeuden Martitz Mendekatzaillearen tenpluaren alboetan, arkuak ere egin zituzten, eta dena Tiberioren poztasun handiagoz, bakea zuhurtziazik segurtatu zelako, gerra gudu bidez amaitu izan balitz baino. Beraz, Traziako errege Reskuporide ere zuhurtasun berarekin tratatu zuen. Nazio hura guztia Remetalzesena izan zen; hau hildakoan, Augustok traziarren zati bata haren anaia Reskuporideri eskuratu zion, bestea, Kotis semeari. Banaketa hartan, alde laboratua, hiriak eta Greziatik hurreko inguruak Kotisi egokitu zitzaizkion, eta Reskuporideri alde landugabe, basati eta etsaien mugaki-

hostibus, Rhescuporidi cessit: ipsorumque regum ingenia, illi mite et amoenum, huic atrox avidum et societatis impatiens erat. Sed primo subdola concordia egere: mox Rhescuporis egredi finis, vertere in se Cotyi data et resistenti vim facere, cunctanter sub Augusto, quem auctorem utriusque regni, si sperneretur, vindicem metuebat. Enimvero audita mutatione principis immittere latronum globos, excindere castella, causas bello.

[65] *Nihil aequae Tiberium anxium habebat quam ne composita turbarentur. Deligit centurionem qui nuntiaret regibus ne armis disceptarent; statimque a Cotye dimissa sunt quae paraverat auxilia. Rhescuporis ficta modestia postulat eundem in locum coiretur: posse de controversiis conloquio transigi. Nec diu dubitatum de tempore, loco, dein conditionibus, cum alter facilitate, alter fraude cuncta inter se concederent acciperentque. Rhescuporis sanciendo, ut dictitabat, foederi convivium adicit, tractaque in multam noctem laetitia per epulas ac vinolentiam incautum Cotyn postquam dolum intellexerat, sacra regni, eiusdem familiae deos et hospitalis mensas obtestantem catenis onerat. Thraeciaque omnipotitus scripsit ad Tiberium structas sibi insidias, praeventum insidiatorem; simul bellum adversus Bastarnas Scythasque praetendens novis peditum et equitum copiis sese firmabat. Molliter rescriptum, si fraus abesset, posse eum innocentiae fidere; ceterum neque se neque senatum nisi cognita causa ius et iniuriam discreturos: proinde tradito Cotye veniret transferretque invidiam criminis.*

[66] *Eas litteras Latinus Pandusa pro praetore Moesiae cum militibus quis Cotys traderetur in Thraeciam misit. Rhescuporis inter metum et iram cunctatus maluit patrati quam incepti facinoris reus esse: occidi Cotyn inbet mortemque sponte sumptam ementitur. Nec tamen Caesar placitas semel artes mutavit, sed defuncto Pandusa quem sibi infensum Rhescuporis arguebat, Pomponium Flaccum, veterem stipendiis et arta cum rege amicitia eoque accommodatorem ad fallendum, ob id maxime Moesiae praefecit.*

dea; errege bien jenioak ere halakoxeak ziren: harena, adeikorra eta bihozkorra; honena, zakarra, dena gurakoa eta gizartearekiko muzintia. Baina, lehenengotan, elkartasun itxurazkoan bizi izan ziren; gero, Reskuporide mugaz bestalderatzen eta Kotisi egokitu zitzaionaz jabetzen hasi zen, aurre egiten zionean indar eginez; hori dena zalantzaz oraindik Augustoren garaian, honi, erreinu bien banatzaile gisa ez ezik, mendekatzaile gisa ere beldurra baitzion, arbuiaturik aurkitzen bazen. Baina, printze aldakuntzaren berri jakin zueneko, bidelapurren tropak bidaltzen, gotorlekuak hondatzen eta gerra xaxatzen hasi zen.

65. Tiberio ezerk ez zuen larritzen, bakea nahasteko beldurrak beste. Zenturioi bat bidali zuen, erregeak ez gudukatzerara ekar zitzaion; Kotisek berehala utzi zituen prestatuturiko indar laguntzaileak. Reskuporidek, itxurazko zintzotasunez, elkarrizketa bat izatea eskatzen du: hala, euren demak hizketaz konponduko ei zituzten. Ez zen zalantza luzerik izan noiz, non eta, azken batez, nola egingo zuten, batak gogo onez, besteak iruzurrez, kontrako aldeak proposatzen zuen dena onartzen baitzuten. Reskuporidek, ituna berresteko, berak zioenez, oturuntza bat ere gehitu zuen, eta, jan-edanean, alaitasuna gaueko ordu txikietara arte luzatu zenean, Kotis inkautoa kateaz kargatu zuen, honek, iruzurraz jabeturik, erregearen izate sakratua, familia bien jainkoak eta mahaiaren abegia inbokatzen zituela. Hala, Trazia osoa bereganaturik, Tiberiori idatzi zion ezen, bere aurka azpikeriak eratu zirenez, azpijaleari aurrea hartu ziola; aldi berean, bastarnen eta eszitzen aurkako erasoaren aitzakian, oinezko eta zaldizko tropa berriz sendotzera zihoala jakinarazten zion. Tiberiok hitz bigunez erantzun zion ezen, iruzurrik ez bazen, haren inozentzian fida zitekeela; bestela, ez senatuak ez berak ez zutela zuzenik eta zuzengaberik bereiziko, zergatia jakinda baizik; beraz, Kotis entregatu eta etor zedila, salaketaren izen txarra beste bati transferiturik.

66. Gutun hori Mesiako propretore Latinus Pandusak helarazi zuen Traziara, Kotis entregatu behar zitzaion soldaduekin batera. Reskuporidek, beldurretik suminera zalantzan egon ondoren, krimen abiatuaren baino burutuaren errudungai izatea nahiago izan zuen: Kotis erahiltzeko agintzen du, bere burua hil duela esanez. Baina Zesarrek ez zituen horregatik bere gogoko metodoak aldatu, aitzitik, ordea, Reskuporidek etsaigo pertsonala ziola salatzen zuen Pandusa hildakoan, Pomponio Flako, zerbitzuan aspaldikoa eta erregearen lagun handia eta, beraz, engainatzeko egokiagoa, horrexegatik batez ere, Traziako buru ipini zuen.

[67] *Flaccus in Thraeciam transgressus per ingentia promissa quamvis ambiguum et scelera sua reputantem perpulit ut praesidia Romana intraret. Circumdatus hinc regi specie honoris valida manus, tribuni et centuriones monendo, suadendo, et quanto longius abscedebatur; apertiore custodia, postremo gnarum necessitatis in urbem traxere. Accusatus in senatu ab uxore Cotyis damnatur, ut procul regno teneretur. Thraecia in Rhoemetalcen filium, quem paternis consiliis adversatum constabat, inque liberos Cotyis dividitur; iisque nondum adultis Trebellenus Rufus praetura functus datur qui regnum interim tractaret, exemplo quo maiores M. Lepidum Ptolemaei liberis tutorem in Aegyptum miserant. Rhescuporis Alexandriam devectus atque illic fugam temptans an ficto crimine interficitur.*

[68] *Per idem tempus Vonones, quem amotum in Ciliciam memoravi, corruptis custodibus effugere ad Armenios, inde Albanos Heniochosque et consanguineum sibi regem Scytharum conatus est. Specie venandi omissis maritimis locis avia saltuum petiit, mox pernecitate equi ad amnem Pyramum contendit, cuius pontes accolae ruperant audita regis fuga, neque vado penetrari poterat. Igitur in ripa fluminis a Vibio Frontone praefecto equitum vincitur; mox Remmii evocatus, priori custodiae regis adpositus, quasi per iram gladio cum transigit. Unde maior fides conscientia sceleris et metu indicii mortem Vononi inlatam.*

[69] *At Germanicus Aegypto remeans cuncta quae apud legiones aut urbes iusserat abolita vel in contrarium versa cognoscit. Hinc graves in Pisonem contumelias, nec minus acerba quae ab illo in Caesarem intentabantur. Dein Piso abire Syria statuit. Mox adversa Germanici valetudine detentus, ubi recreatum accepit votaque pro incolunitate solvebantur, admotas hostias, sacrificalem apparatus, festam Antiochensium plebem per lictores proturbat. Tum Seleuciam degreditur, opperens aegritudinem, quae rursus Germanico acciderat. Saevam vim morbi augebat persuasio veneni a Pisone accepti; et reperiebantur solo ac parietibus erutae*

67. Flako Traziara iritsi zen eta, promesa handiekin, zalantzan eta bere krimenen kontua egiten ari zen Reskuporide erromatar guarnizioaren erdian sarrarazi zuen. Gero, ohore egiten zion plantan, erregea tropa sendoz inguratu zuen; tribunoak eta zenturioiak aholku ematen eta persuditzen zihoazen, eta urrunago eta argiago zegoen atxilo zeramatela, harik eta, derrigorren ohartun, Erromara arrastatu zuten arte. Kotisen emazteak senatuan akusaturik, erreinutik kanporatua izan zen. Trazia banatu egin zuten, aitaren asmoen aurka egon zela ziur zen seme Remezalzesen eta Kotisen semeen artean; eta, hauek oraindik txikiak izanik, Trebelieno Rufo pretore ohia izendatu zuten, erreinua bitartean goberna zezan, aurrekoek Marko Lepido Ptolomeoren semeen tutoretzat Egiptora bidali zuten moduan. Reskuporide Alexandriara eraman zuten, eta hantxe hil zuten ihes ahaleginean, edo gezurrezko salaketan.

68. Aldi hartan berean, Ziliziara baztertua izan zela esana dudan Bonones, zaintzaileak usteltzea lortu ondoren, Armenian babesten saiatu zen, gero albaniarren eta heniokoen artean, eta, azkenik, esziten errege bere odolekoaren ondoan. Ehiza plantan, itsas ingurutik urrundu eta oihan ibilgaitzetan barnatu zen; gero, zaldiaren eginahalean, Piramo ibairantz hartu zuen, zeinaren zubiak bertakoek apurtu zituzten, erregearen ihesaren berri entzutean, eta ez zegoen bestalderatzeko ibirik. Beraz, zaldieriaren prefektu Bibio Frontonek ibaiertzean harrapatu zuen. Eta bertan, Remmio berrengaiatuak, erregearen zaintza-buru egonak, suminak harturik bezala, ezpataz zulatu zuen. Hortik susmoa zabaldu zen bera ez ote zen haren konplizea, eta ez ote zuen Bonones hil haren salaketa beldurrez.

69. Baina Germanikok, Egiptotik itzuleran, hor jakiten du berak legioei eta hiriei buruz agindutako guztia ezeztatua edo alderantzitua izan zela. Hortik Pisonen aurkako errieta latzak sortu ziren eta honen Zesarren aurkako asmoak ez ziren bigunagoak. Gero, Pisonek Siriara alde egitea erabaki zuen, baina Germanikoren osasun txarrak geldiarazi zuen; osatu zela eta haren susperkuntzarako botuak betetzen ari zirela jakitean, prest zeuden biktimak, aparatu sakrifikala eta jai ospatzen ari zen Antiokiako populua sakabanatu egin zituen, liktoeen bitartez. Gero, Seleuziara jo zuen, berriro Germanikoz jabetu zen gaixotasunaren zain. Gaitzaren indar zitala areagotu egiten zuen Pisonek pozoitua izan zen konbentzimenduak; gainera, lurrean eta hormetan zeuden giza gorpuen hondakin

humanorum corporum reliquiae, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semusti cineres ac tabo obliti aliaque malefica quis creditur animas numinibus infernis sacrari. Simul missi a Pisone incusabantur ut valetudinis adversa rimantes.

[70] *Ea Germanico haud minus ira quam per metum accepta. Si limen obsideretur, si effundendus spiritus sub oculis inimicorum foret, quid deinde miserimae coningi, quid infantibus liberis eventurum? lenta videri veneficia: festinare et urgere, ut provinciam, ut legiones solus habeat. Sed non usque eo defectum Germanicum, neque praemia caedis apud interfectorem mansura. Componit epistulas quis amicitiam ei renuntiabat: addunt plerique iussum provincia decedere. Nec Piso moratus ultra navis solvit moderabaturque cursui quo propius regrederetur si mors Germanici Syriam aperuisset.*

[71] *Caesar paulisper ad spem erectus, dein fesso corpore ubi finis aderat, adsistentis amicos in hunc modum adloquitur: 'si fato concederem, iustus mihi dolor etiam adversus deos esset, quod me parentibus liberis patriae intra inventam praematurro exitu raperent: nunc scelere Pisonis et Plancinae interceptus ultimas preces pectoribus vestris relinquo: referatis patri ac fratri, quibus acerbitatibus dilaceratus, quibus insidiis circumventus miserrimam vitam pessima morte finierim. Si quos spes meae, si quos propinquus sanguis, etiam quos invidia erga viventem movebat, inlacrimabunt quondam florentem et tot bellorum superstitem muliebri fraude cecidisse. Erit vobis locus querendi apud senatum, invocandi leges. Non hoc praecipuum amicorum munus est, prosequi defunctum ignavo questu, sed quae voluerit meminisse, quae mandaverit exequi. Flebunt Germanicum etiam ignoti: vindicabitis vos, si me potius quam fortunam meam fovebatis. Ostendite populo Romano divi Augusti neptem eandemque coniugem meam, numerate sex liberos. Misericordia cum accusantibus erit finigentibusque scelestam mandata aut non credent homines aut non ignoscent.' iuravere amici dextram morientis contingentes spiritum ante quam ultionem amissuros.*

desehortziak, sorginkeriak eta madarikazioak, eta Germanikoren izena, berunezko xafletan irarria, hauts erdi-erreak eta odol beztuz estaliak, eta beste parte txarreko zer batzuk, zeintzuekin arimak infernuko numenei sagaratzen zaizkiela sinesten den. Aldi berean, Pisonen bidaliak salatzen zituzten, gaitzaren azken txarraren zain baleude bezala.

70. Horrek guztiak, Germanikorengan, beldur adina sumin eragin zuen. Etxe ataria setiatu bazuen, gogoa etsaien begi aurrean utzi behar bazuen, zer izango zen gero emazte dohakabeaz, zer seme-alaba oraindik infantez? Pozoiak astiro zirudien; Pison azkartzen eta sakatzen ari zitzaion, probintzia eta legioak bereak bakarrik izateko. Baina Germaniko oraindik ez zegoen hain hondaturik, eta krimenaren sariak ez zion hiltzaileari irauango. Gutun bat idazten dio, haren adiskidantza arbuiatzen duela esanez; gehienek diote probintziatik alde egiteko ere agindu ziola. Pisonek, berbertan, ontziak itsasoratu zituen, baina abioa mantsotuz, lehenbailehen itzultzeko, Germanikoren heriotzak Siria irekitzen bazion.

71. Zesarrek, une batez itxaropentsu, gero gorputza gainbehera, azkena hur ikusi zuenean, inguruko lagunei honela hitz egin zien: «Patuaren aginduz hil banendi, bidezko nuke jainkoen aurrean ere mintzea, aita-amak, seme-alabak, aberria kendu didatelako, honen gazterik, honen heriotza goiztarrez. Orain, Pisonen eta Plantzinaren krimenak mozturik, azken erreguak zuen bularrei uzten dizkiet: esaiezue gure aitari eta anaiari nolako ankerkeriek urraturik, nolako amarruz inguraturik amaitu dudan bizitza zoritxarreko hau, heriotzarik gaiztoenaz. Norbait nire itxaropenak, norbait odolekotasunak, norbait bekaitza berak bizi nendin desiarazten bazion, negar egingo du, nola ni, behinola lorean eta hainbeste gerratatik biziraunik, emakume baten amarrupean jausi nintzen jakitean. Izango duzue senatuan kexatzeko, legeak inbokatzeo aukera. Lagunen egiteko nagusia ez da hilari alferreko erostaz laguntzea, haren nahia gogoratu eta aginduak betetzea baizik. Ezezagunek ere negar egingo diote Germanikori, zuek mendekatuko duzue, baldin ni gehiago estimatzen baninduzuen, nire zoria baino. Erakuts erromatar herriari Augusto jainkozkoaren biloba eta nire emaztea, zenbatu sei seme-alabak. Errukia salatzaileen alde jarriko da eta agindu kriminalak itxuratzten dituztenei, edo gizakiek ez diete sinestuko, edo ez diete barkatuko». Lagunek zin egiten zuten, hil-hurrenaren eskuina estutu, bizia lehenago galduko zutela, mendekua baino.

[72] *Tum ad uxorem versus per memoriam sui, per communis liberos oravit exueret ferociam, saevienti fortunae summitteret animum, neu regressa in urbem aemulatione potentiae validiores inritaret. Haec palam et alia secreto per quae ostendisse credebatur metum ex Tiberio. Neque multo post extinguitur; ingenti luctu provinciae et circumiacentium populorum. Indoluere exterae nationes regesque: tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostis; visuque et auditu iuxta venerabilis, cum magnitudinem et gravitatem summae fortunae retineret, invidiam et adrogantiam eflugerat.*

[73] *Funus sine imaginibus et pompa per laudes ac memoriam virtutum eius celebre fuit. Et erant qui formam, aetatem, genus mortis ob propinquitatem etiam locorum in quibus interiit, magni Alexandri fatis adacquarent. Nam utrumque corpore decoro, genere insigni, haud multum triginta annos egressum, suorum insidiis externas inter gentis occidisse: sed hunc mitem erga amicos, modicum voluptatum, uno matrimonio, certis liberis egisse, neque minus proeliatorem, etiam si temeritas afuerit praepeditusque sit percussas tot victoriis Germanias servitio premere. Quod si solus arbiter rerum, si lure et nomine regio fuisset, tanto promptius adsecuturum gloriam militiae quantum clementia, temperantia, ceteris bonis artibus praestitisset. Corpus antequam cremaretur nudatum in foro Antiochensium, qui locus sepulturae destinabatur; praetuleritne veneficii signa parum constitit; nam ut quis misericordia in Germanicum et praesumpta suspicione aut favore in Pisonem pronior; diversi interpretabantur.*

[74] *Consultatum inde inter legatos quique alii senatorum aderant quisnam Syriae praeficeretur. Et ceteris modice nisis, inter Vibium Marsum et Cn. Sentium diu quaesitum: dein Marsus seniori et acrius tendenti Sentio concessit. Isque infamem veneficiis ea in provincia et Plancinae percaram nomine Martinam in urbem misit, postulantibus Vitellio ac Veranio ceterisque qui crimina et accusationem tamquam adversus receptos iam reos instruebant.*

72. Orduan, emaztearengana bihurturik, bere gomutarren, bien seme-alabakarren, erregutu zion bazter zezala amorrua, utz zezala gogo zori ankerraren mende eta, hirira itzultzean, ez zitzala, bere boterea emulatuz, indartsuagoak suminaraz. Hitz horiek ozenki esan zizkion, eta beste batzuk isilean, Tiberiorengandik zeren beldur izan behar zuen agertzen ziola, nonbait. Handik laster iraungi zen, probintzian eta inguruko herrietan samin handia eraginez. Nazio eta errege atzerritarrek negar egin zioten: halakoxea izan zen haren onberatasuna aliatuekin, haren barkaberatasuna etsaiekin; hura ikustea zein entzutea berdin gurgarri zen, zeren, goren zoriaren handitasun eta sendotasunari eutsirik, bekaitzetik eta harrokeriatik ihes egiten baitzuen.

73. Hileta, irudi eta arrandia gabe, gogoangarria izan zen, haren goralben eta bertuteen gomutagatik. Eta baziren haren figura, adina, heriotza modua, baita hil zen lekuen hurbiltasuna ere, Alexandro Handiaren zoriarekin bat egin zutenak. Zeren ez bata, ez bestea, gorputz lerdeneko eta jatorri gureneco, ez baitzen hogeita hamar urtetik askorik goratu, eta euretarran amarruz hil baitziren, jende arrotzen artean. Baina hau, lagunekin adeikor, atseginetan neurriko, ezkontza bakarreko, seme-alaba legitimo hutsez, ez zen gutxiago gerlari izan, haren ausarkeriarik izan ez bazuen ere, eta hainbeste garaipenetan eraitsitako Germaniak menperatzea eragotzi bazioten ere. Eta estatuko arbitro bakarra izan balitz, errege eskumena eta titulua izan balu, Alexandrok baino hainbat lehenago erdietsiko zuen aintza militarra, nola barkakortasun, neurritasun eta gainerako dohain onetan gehiago zen. Hilotza, erre aurretik, biluztu egin zuten, haren ehorzgunetzat destinatu zen Antiokiako foroan, eta ez zen argi gelditu pozoi seinalerik bazenetz, zeren, bakoitza Germanikorengana bihozberago eta susmoa egiazat ematenago ala Pisonen alderago zegoen neurrian, ezberdinki interpretatzen baitzuten.

74. Gero, legatuen eta han ziren senatarien artean hitz egin zuten nor ipini Siriako buru. Gainerakoek gogo handirik ez baitzuten erakutsi, eztabaida luzean izan zen, Bibio Marso ala Gneo Sentzio; azkenean, Marsok amore eman zuen, zaharragoa zen eta gogorkiago tematu zen Sentzioren alde. Honek probintzian, pozoidurengatik, entzute txarrekoa zen eta Plantzinak oso maite zuen Martina izeneko emakumea hirira atxilo bidali zuen, Bitelio eta Beranioren, eta gaizkintza eta salaketak, errudunak jada halakotzat hartuak izan balira bezala prestatzen ari zirenen eskaeraz.

[75] *At Agrippina, quamquam defessa luctu et corpore aegro, omnium tamen quae ultionem morarentur intolerans ascendit classem cum cineribus Germanici et liberis, miserantibus cunctis quod femina nobilitate princeps, pulcherrimo modo matrimonio inter venerantis gratantisque aspici solita, tunc feralis reliquias sinu ferret, incerta ultionis, anxia sui et infelici fecunditate fortunae totiens obnoxia. Pisonem interim apud Coum insulatn nuntius adsequitur excessisse Germanicum. Quo intemperanter accepto caedit victimas, adit templa, neque ipse gaudium moderans et magis insolescente Plancina, quae luctum amissae sororis tum primum laeto cultu mutavit.*

[76] *Adfluebant centuriones monebantque prompta illi legionum studia: repeteret provinciam non iure ablatam et vacuam. Igitur quid agendum consultant M. Piso filius properandum in urbem censebat: nihil adhuc inexpiabile admisum neque suspiciones imbecillas aut inania famae pertimescenda. Discordiam erga Germanicum odio fortasse dignam, non poena; et ademptione provinciae satis factum immicis. Quod si regrederetur, obsistente Sentio civile bellum incipi; nec duraturos in partibus centuriones militesque apud quos recens imperatoris sui memoria et penitus infixus in Caesares amor praevaleret.*

[77] *Contra Domitius Celer, ex intima eius amicitia, disseruit utendum eventu: Pisonem, non Sentium Syriae praepositum; huic fascis et ius praetoris, huic legiones datas. Si quid hostile ingruat, quem iustius arma oppositurum quam qui legati auctoritatem et propria mandata acceperit? relinquendum etiam rumoribus tempus quo senescant: plerumque innocentis recenti invidiae imparis. At si teneat exercitum, augeat viris, multa quae provideri non possint fortuito in melius casura. An festinamus cum Germanici cineribus adpellere, ut te inauditum et indefensum planctus Agrippinae ac vulgus imperitum primo rumore rapiant? est tibi Augustae conscientia, est Caesaris favor; sed in occulto, et perisse Germanicum nulli iactantius maerent quam qui maxime laetantur.*

75. Agripina, saminak joa eta gorputza gaixo izan arren, mendekua atzera zezakeen edozergatik ezinegonez, flotan ontziratu zen, Germanikoren errautsekin eta seme-alabekin. Denak errukitzen ziren emakume hartaz, leinuz lehenengoa, oraintxe arte zoragarriri ezkondua eta begirunez eta esker onez inguratua izanik, nola zihoan bat-batean, gorpuzkinak bularrean zeramatzala, mendekuaren ziurtasun gabe, bere buruaz larri, eta zoriak hainbeste aldiz zigortua, ernalkortasun dohakabea bide. Bitartean, Pison Kos irlan harrapatu zuen Germanikoren heriotzaren albisteak. Berria neurrigabeki harturik, sakrifizioak egin zituen, tenpluetara jo zuen eta ez zuen poztasunik disimulatu, eta Plantzinak lotsagabeago jokatu zuen, ahizpagatik zeraman lutua orduantxe kendu baitzuen, jaiko jantzteko.

76. Zenturioiak etortzen zitzaizkion, legioak bere agindura zeudela esanez: itzul zedila bidegabeki kendu zioten eta hutsik zegoen probintziara. Zer egin kontsultatu zionean, Marko Pison semeak lehenbailehen Erromara joan behar zuela iritzi zion: oraindik ez ei zuen ezer barkaezirik egin eta ez zegoen susmo funsgabe eta zurrumurru hutsalen beldur izan beharrik. Germanikorekin konponezinak gorrotoa ekarri zion, baina ez zigorrik; eta probintzia kentzea etsaiztat nahikoa sari zen. Hara itzultzen bazen, Sentzioren erresistentziak gerra zibila eragin ei zezakeen, eta ez zenturioiek, ez soldaduek ez ei zioten luzaro alde egingo, haiengan nagusi baitzen euren buruzagiaren oroitzapena eta Zesarrenganako maitasun sakon errota.

77. Domizio Zelerrek, ostera, bere adiskide minetariko batek, gertaeraz baliatu egin behar zuela ziotsan: Pison ei zen, ez Sentzio, Siriako buru zegoena; berari eman ei zizkioten azaoak eta pretore eskubideak, berari legioak. Etsaigoak sortzen baziren, nork erakutsi behar zizkien armak zuzenago, ordezkari agintea eta mandatu pertsonalak hartu zituenak baino? Gainera, zurrumurruei zahartzeko astia eman behar zitzairen: errugabeak ia beti babesgabe daude gorroto berri samarren aurrean. Baina armadari heltzen bazion, indarra handitzen bazuen, berez aurreikusi ezineko gauza asko alde jarriko ei ziren. «Presaka ibili behar al dugu, Germanikoren errautsekin batera iristeko, inork entzuten eta babesten ez zaituela, Agripinaren negarrak eta populu ezjakinak arrasta zaitzan, lehen zurrumurrua jasotzean? Baduzu Augustaren kideasuna eta Zesarren faborea, baina isilean; eta Germaniko hil izanaz, inor ez da nabarmenago penatuko, gehien pozten direnak baino».

[78] *Haud magna mole Piso promptus ferocibus in sententiam trahitur missisque ad Tiberium epistulis incusat Germanicum luxus et superbiae; seque pulsum, ut locus rebus novis patefieret, curam exercitus eadem fide qua tenuerit repetivisse. Simul Domitium impositum triremi vitare litorum oram praeterque insulas lato mari pergere in Syriam iubet. Concurrentis desertores per manipulo componit, armat lixas traiectisque in continentem navibus vexillum tironum in Syriam euntium intercipit, regulis Cilicum ut se auxiliis iuvarent scribit, haud ignavo ad ministeria belli iuvene Pisone, quamquam suscipiendum bellum abnuisset.*

[79] *Igitur oram Lyciae ac Pamphyliae praelegentes, obviis navibus quae Agrippinam vehebant, utrimque infensi arma primo expedire: dein mutua formidine non ultra iurgium processum est, Marsusque Vibius nuntiavit Pisoni Romam ad dicendam causam veniret. Ille eludens respondit adfuturum ubi praetor qui de veneficiis quaereret reo atque accusatoribus diem prodixisset. Interim Domitius Laodiciam urbem Syriae adpulsus, cum hiberna sextae legionis peteret, quod eam maxime novis consiliis idoneam rebatur; a Pacuvio legato praevenitur. Id Sentius Pisoni per litteras aperit monetque ne castra corruptoribus, ne provinciam bello temptet. Quosque Germanici memores aut inimicis eius adversos cognoverat, contrahit, magnitudinem imperatoris identidem ingerens et rem publicam armis peti; ducitque validam manum et proelio paratam.*

[80] *Nec Piso, quamquam coepta secus cadebant, omisit tutissima e praesentibus, sed castellum Ciliciae munitum admodum, cui nomen Celenderis, occupat; nam admixtis desertoribus et tirone nuper intercepto suisque et Plancinae servitiis auxilia Cilicum quae reguli miserane in numerum legionis composuerat. Caesarisque se legatum testabatur provincia quam is dedisset arceri, non a legionibus (earum quippe accitu venire), sed a Sentio privatum odium falsis criminibus tegente. Consisterent in acie, non pugnaturis militibus ubi Pisonem ab ipsis parentem quondam appellatum, si*

78. Bortizkeria zale zen Pison ahalegin handi gabe makurtu zen iritzi horretara eta, Tiberiori bidalitako gutunean, Germaniko luxuaz eta harrokeriaz salatzen du; bera, nahasbidea zabal zedin egotzia izan zena, berriro armadaz kargutu zen, lehenago agindu zuen zintzotasun berarekin. Aldi berean, Domiziori trirremea itsasoratzeko agintzen dio eta, itsasertzak eta irlak saihestuz, Siriara jotzeko, itsaso zabalez. Batzen zihoazen desertoreak manipuluka antolatzen ditu, kantinariak armatzen, eta, ontziekin kontinentera pasaturik, Siriara zihoan errekluta bandera bat gelditzen du; Ziziliako erregetxoei tropa laguntzaileekin laguntzeko idazten die, eta Pison gazteak eginahalean laguntzen dio gerra egitura prestatzen, nahiz eta aurretik gerrara jotzearen aurka agertu.

79. Lizia eta Panfiliako itsasertzean zehar zihoazela, Agripina zeramaten ontziekin topo egin zuten eta, lehenengotan, alde biek armak erasorako prestatu zituzten; gero, elkarren beldurrez, ez ziren biraoetatik haragotu, eta Marso Bibliok Pisoni Erromara etortzeko dei egin zion, bere auzia defendatzera. Hark, isekaz, erantzun zion pozoitzez arduratzen zen pretoreak errudunari eta salatzaileei eguna ipintzen zienean joango zela. Bitartean, Domizio Siriako hiri Laodizeara iritsi zen, eta, nahaskeriarako egokitzen jotzen zuen seigarren legioaren kanpamenturantz zihoala, Pakubio legatuak aurrea hartua zion. Sentziok horren berri gutunez idazten dio Pisoni eta ohartarazten kanpamendurik ez endredatzeko eta probintziaren aurkako gerrarik ez ateratzeko. Germaniko gogoan zeukatela edo haren etsaien aurkakoak zirela bazekien denak biltzen ditu, enperadorearen handitasuna behin eta berriro gomutatuz eta armekin errepublikari erasotzen zaiola esanez; eta gerrarako prestatuturiko tropa sendoaren buru abiatzen da.

80. Pisonek, lehen ekintzak oker bazetozkion ere, ez zituen unerako neurririk segurrenak baztertu, eta Zelenderis izeneko Ziliako gaztelu gotor samarra okupatzen du; zeren, desertoreak, berriki harrapaturiko erreklutak eta hauen eta Plantzinaren esklaboak erregetxoek bidalitako errefortzuekin nahasirik, legio baten kopurua osatu baitzuen. Kexu zen bera, Zesarren legatua, esleitu zioten probintziatik apartatzen zutelako, eta ez legioen eraginez, eurok deituta baitzetorren, Sentziorenez baizik, zeinak gorroto pertsonala gezurrezko salaketaz estaltzen zuen. Gudurako jartzen bazituen, soldaduak ez ei ziren borrokatuko, lehenago aita deitua zioten Pison ikustean, eta, eskubide kontua bazen, berak handia-

iure ageretur, potioem, si armis, non invalidum vidissent tum pro munimentis castelli manipulos explicat colle arduo et derupto; nam cetera mari cinguntur. Contra veterani ordinibus ac subsidiis instructi: hinc militum, inde locorum asperitas, sed non animus, non spes, ne tela quidem nisi agrestia aut subitum in usum properata. Ut venere in manus, non ultra dubitatum quam dum Romanae cohortes in aequum eniterentur: vertunt terga Cilices seque castello claudunt.

[81] Interim Piso classem haud procul opperientem adpugnare frustra temptavit; regressusque et pro muris, modo semet adfliciendo, modo singulos nomine ciens, praemiis vocans, seditionem coeptabat, adeoque commoverat ut signifer legionis sextae signum ad eum transtulerit. Tum Sentius occanere cornua tubasque et peti aggerem, erigi scalas iussit ac promptissimum quemque succedere, alios tormentis hastas saxa et faces ingerere. Tandem victa pertinacia Piso oravit ut traditis armis maneret in castello, dum Caesar cui Syriam permetteret consulitur. Non receptae condiciones nec aliud quam naves et tutum in urbem iter concessum est.

[82] At Romae, postquam Germanici valetudo percrebuit cunctaque ut ex longinquo aucta in deterius adferebantur; dolor ira, et erumpebant questus. Ideo nimirum in extremas terras relegatum, ideo Pisoni permissam provinciam; hoc egisse secretos Augustae cum Plancina sermones. Vera prorsus de Druso seniores locutos: displicere regnantibus civilia filiorum ingenia, neque ob aliud interceptos quam quia populum Romanum aequo iure complecti reddita libertate agitaverint. Hos vulgi sermones audita mors adeo incendit ut ante edictum magistratum, ante senatus consultum sumpto iustitio desererentur fora, clauderentur domus. Passim silentia et gemitus, nihil compositum in ostentationem; et quamquam neque insignibus lugentium abstinere, altius animis maerebant. Forte negotiatores vivente adhuc Germanico Syria egressi laetiora de valetudine eius attulere. Statim credita, statim vulgata sunt: ut quisque obviis, quamvis leviter audita in alios atque illi in plures cumalata gaudio transfe-

goa izanik, indarrik ere ez ei zuen falta, armetara jo behar bazen. Orduan, manipuluak hedatu zituen gazteluaren defentsen aurrean, tontor garai eta malkar batean, gainerakoa itsasoak inguratzen baitu. Aurrean, beteranoak jarri ziren, ordena itxian eta errefortzuekin: bate-tik, soldaduen gogortasuna, bestetik, lekuarena zen, baina gogo gabe, itxaropen gabe, armarik ere gabe, baserriko lanabesak edo premia larrian asmatuak tresnak izan ezik. Elkar joka hasirik, jada ez zegoen dudarik, erromatar kohorteak tontorrera igo zirenean, lautada harrapatuz: ziliziarrak bizkar eman eta gazteluan itxi ziren.

81. Bitartean, Pison alferrik saiatu zen handik ez urrun ainguraturik zegoen flotari erasotzen; itzuli eta murru gainetik, behin samina agertuz, behin bakoitzari izenetik deituz, eta sariak aginduz, sedizioa xaxatu nahi zuen; eta hainbestean hunkitu zituen, ezen seigarren legioko zutohialduna berarengana pasatu baitzen, zutoihal eta guzti. Orduan, Sentziok adarrak eta tubak jotzeko, lubetari eraso eta eskailerak jasotzeko agindu zuen; gertuenak igo zitezela eta besteek pikak, harriak eta zuziak bota zitatzela. Azkenik, seta menderaturik, Pisonen eskatu zuen ezen, armak entregatutakoan, utz zekiola gazteluan egoten, Zesarri Siria noren esku uzten zuen kontsultatu arte. Ez zen baldintzarik onartu eta ontziak eta Erromarako ibil-baimena bakarrik eman zizkioten.

82. Baina Erroman, Germanikoren gaitzaren berriak ugaltu eta, urruntasuna bide, dena okerrerantz handitzen zenetik, samina eta haserrea nagusitzen eta auhenak lehertzen ziren. Horretarakoxe baztertu ei zuten munduaren azkenera; horretarakoxe gomendatu ei zioten probintzia Pisoni; horrexetaz izan ei ziren Augusta eta Plantzinaren arteko isil hitzak. Zaharrek egia esan ei zuten Drusoz: agintariei gaitzi zaie semen izaera irekia. Druso eta Germaniko moztuak izan ei ziren euren ibilbidean, erromatar herria, askatasuna itzulirik, eskubideen berdintasunean antolatu nahi zutelako bakarrik. Populuaren solas giro hori, heriotzaren berriarekin, hain sutu zen, ezen, magistratuen ediktu eta senatuaren aginduaren aurretik, foroak hustu eta etxeak itxi egin baitziren. Nonahi isiltasuna eta negarra, inolako arrandia plantoso gabe; eta, dolu erakutsiei uzten ez bazien ere, gogoen samina sakonagoa zen. Germaniko bizi zela, Siriatik abiatuak merkatari batzuek haren osasunaren berri onak eman zituzten. Bertan sinestu, bertan zabaldu zituzten; batak bestea aurkitu ahala, entzundakoa bereizmen gabe kontatzen zion, eta

runt. Cursant per urbem, molinutur templorum foris; iuvat credulitatem nox et promptior inter tenebras adfirmatio. Nec obstitit falsis Tiberius donec tempore ac spatio vanescerent; et populus quasi rursus ereptum acrius doluit.

[83] Honores ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus reperti decretique: ut nomen eius Saliari carmine caneretur; sedes curules sacerdotum Augustalium locis superque eas querceae coronae statuerentur; ludos circensis eburna effigies praerent neve quis flamen aut augur in locum Germanici nisi gentis Iuliae crearetur. Arcus additi Romae et apud ripam Rheni et in monte Syriae Amano cum inscriptione rerum gestarum ac mortem ob rem publicam obisse. Sepulchrum Antiochiae ubi crematus, tribunal Epidaphnae quo in loco vitam finierat. Statuarum locorumve in quis coleretur haud facile quis numerum inierit. Cum censeretur clipeus auro et magnitudine insignis inter auctores eloquentiae, adseveravit Tiberius solitum paremque ceteris dicaturum: neque enim eloquentiam fortuna discerni et satis inlustre si veteres inter scriptores haberetur. Equester ordo cuneum Germanici appellavit qui iuniorum dicebatur; instituitque uti turmae idibus Iuliis imaginem eius sequerentur. Pleraque manent: quaedam statim omissa sunt aut vetustas oblitteravit.

[84] Ceterum recenti adhuc maestitia soror Germanici Livia, nupta Druso, duos virilis sexus simul enixa est. Quod rarum laetumque etiam modicis penatibus tanto gaudio principem adfecit ut non temperaverit quin iactaret apud patres nulli ante Romanorum eiusdem fastigii viro geminam stirpem editam: nam cuncta, etiam fortuita, ad gloriam vertebat. Sed populo tali in tempore id quoque dolorem tulit, tamquam auctus liberis Drusus domum Germanici magis urgeret.

[85] Eodem anno gravibus senatus decretis libido feminarum coercita cautumque ne quaestum corpore faceret cui avus aut pater aut maritus eques Romanus fuisset. Nam Vistilia praetoria familia genita licentiam stupri apud aedilis vulgaverat, more inter veteres recepto, qui satis poenarum adversum

honek hurrengoiei, pozez handiturik. Hirian zehar lasterka, tenplu ateark bortzatzen dituzte; gauak sineskortasuna areagotzen du eta, ilunetan, baiaspenak biribilagoak dira. Tiberiok ez zuen gezurrezko berririk moztu, denborak eta distantziak ezaba zitzan utzirik; eta herria, bigarrenez kendurik bezala, garrazkiago samindu zen.

83. Germanikorenganako maitasuna eta bakoitzaren asmatasuna nolakoak izan, halako ohoreak bilatu eta agindu ziren: haren izena salioen kantuan kanta zedila; abade augustalen lekuan, aulki kurulak jar zitezela eta, hauen gainean, artezko koroak; haren bolizko irudia aurretik joan zedila, zirku jokoetan, eta inor ez zezatela, Germanikoren lekuan, flamen edo augure izenda, Julia sendikoa ez bazen. Arkuak gehitu ziren Erroman, Rhin ertzean eta Siriako Amano mendian, haren balentriak kontatzen zituen inskripzio batekin, eta nola errepublikaren zerbitzuan hil zen; hilobi bat ere bai, erreza izan zen Antiokian, eta tribunal bat Epidaphnen, bizia amaitu zitzaion lekuan. Zenbat estatua eta zenbat tokitan gurtzen zuten kalkulatzea ez litzateke erraza. Eloquentziaren maisuen artean ipintzeko, urrezko ezkutu izugarri handi bat egin nahi izan zutenean, Tiberiok erabaki zuen berak eskainiko ziola bat, ohikoa eta besteen berdina, elokuentzia ez ei baitzen zoritik epaitzen, eta nahikoa ospe ei baitzen antzinako idazleen artean sartzea. Zaldun ordenak gazteen mailadia izenekoari Germanikoren izena ipini zion, eta, uztaillaren hamabosteko kabalkadan, haren irudia aurrelari joan zedila erabaki zuen. Ohore gehienok badiraute; batzuk berehala utzi edo denborak ezabatu zituen.

84. Bestela, oraindik tristura gertaberrian, Germanikoren arreba Libiak, Drusorekin ezkonduak, biki mutilak izan zituen. Gertaera ezohiko eta etxe apalantzat ere alai honek hainbesteko poza eman zion printzeari, ezen ez baitzuen senatuan harrotasuna ezkutatu, maila hartako ezain erromatar gizonezko lehena inoiz ez zuelako ondorengo bikoitzik izan; dena, zer kasualak ere, bere aintzara moldatzen baitzituen. Baina, aldi hartan, horrexek ere herriaren samina eragin zuen, ematen baitzuen Druso, seme ugari, Germanikoren etxeari gailentzen zitzaioela.

85. Urte berean, senatuaren agindu zorrotzekin, emakumeen lizunkeria moztu zen eta erabaki zen gorputz komertziorik ezin zutela egin aitiba, aita edo senarra zaldun erromatarra zutenek. Zeren Bistiliak, pretore sendian jaiok, edilen aurrean, prostituzio baimena aldarrikatu baitzuen,

impudicas in ipsa professione flagitii credebant. Exactum et a Titidio Labeone Vistiliae marito cur in uxore delicti manifesta ultionem legis omisisset. Atque illo praetendente sexaginta dies ad consultandum datos necdum praeterisse, satis visum de Vistilia statuere; eaque in insulam Seriphon abdita est. Actum et de sacris Aegyptiis Judaicisque pellendis factumque patrum consultum ut quattuor milia libertini generis ea superstitione infecta quis idonea aetas in insulam Sardiniam veherentur, coercendis illic latrociniiis et, si ob gravitatem caeli interissent, vile damnum; ceteri cederent Italia nisi certam ante diem profanos ritus exuissent.

[86] *Post quae rettulit Caesar capiendam virginem in locum Occiae, quae septem et quinquaginta per annos summa sanctimonia Vestalibus sacris praesederat; egitque grates Fonteio Agrippae et Domitio Pollioni quod offerendo filias de officio in rem publicam certarent. Praelata est Pollionis filia, non ob aliud quam quod mater eius in eodem coniugio manebat; nam Agrippa discidio domum imminuerat. Et Caesar quamvis posthabitam decies sestertii dote solatus est.*

[87] *Saevitiam annonae incusante plebe statuit frumento pretium quod emptor penderet, binosque nummos se additurum negotiatoribus in singulos modios. Neque tamen ob ea parentis patriae delatum et antea vocabulum adsumpsit, acerbeque increpuit eos qui divinas occupationes ipsumque dominum dixerant. Unde angusta et lubrica oratio sub principe qui libertatem metuebat adulationem oderat.*

[88] *Reperio apud scriptores senatoresque eorundem temporum Adgandestrii principis Chatterum lectas in senatu litteras, quibus mortem Arminii promittebat si patrandae neci venenum mitteretur; responsumque esse non fraude neque occultis, sed palam et armatum populum Romanum hostis suos ulcisci. Qua gloria aequabat se Tiberius priscis imperatoribus qui venenum in Pyrrum regem vetuerant prodiderantque. Ceterum Arminius abscedentibus Romanis et pulso Maroboduo regnum adfectans libertatem popularium adver-*

antzinakoen artean onaturiko ohitura baten arabera, non irizten baitzioten lizunek bazutela aski zigor euren lotsagarrikeriaren aitortzan. Bistiliaren senar Titidio Labeoni ere kargu hartu zioten ea zergatik omititu zuen legearen mendekua, emazte ageriki hobendunaren aurka. Hark aitzakia eman zuenez kontsultarako emaniko hirurogei egunak oraindik ez zirela igaro, Bistiliari buruzko neurriak bakarrik hartzea nahikoa iruditu zitzairen, eta Serifo irlara baztertu zuten. Egiptoar eta juduen kultuak ere debekatzea onartu zen, eta senatuaren dekretu bat idatzi zen, halako sineskeriaz kutsaturiko lau mila liberto, adin egokian zeudenak, Sardinia irlara eramateko aginduz, han lapurreria zanpatzeko; klimaren gogorez hiltzen baziren, gaitz txikia; gainerakoek Italiatik hanka egin behar zuten, egun jakin baten aurretik errito profanoei jaregiten ez bazieten.

86. Gero, Zesarrek birjina bat izendatzea proposatu zuen Okziaren orde, zeina, berrogeita hamazazpi urtean, Bestaren kultuen buru izan baitzen, santutasun gorenez. Fonteio Agripari eta Domizio Polioni eskerrak eman zizkien, alabak eskainiz, errepublikaren zerbitzuan leihatzen zirelako. Polionen alaba hobetsi zuten, ez beste ezergatik, amak ezkontza berean jarraitzen zuelako baino; zeren Agripak, dibortzioa bide, etxea apaldu baitzuen. Zesarrek milioi bat sestertzioko dotez kontsolatu zuen baztertutako neska.

87. Herria janarien urriaz kexu zenez, gariarentzat, erostunak ordaintzeko prezioa ezarri zuen, eta saltzaileei modioko sertertzioko biko laguntza agindu zien. Baina ez zuen, horregatik, lehenago eskaini zitzaion Aberriaren Aita titulua onartu, eta agiraka gogorra egin zien bere ardurak jainkozkoak zirela esan zutenei eta jauna deitu zieten. Hortik zetorren oratoria zaila eta labaina izatea, askatasunaren beldur zen eta adulazioa gorroto zuen printze haren menpean.

88. Garai bereko historialarien eta senatarien artean ikusten dut katoen printze Adgandestrioren gutuna irakurri zela senatuan, non Arminioren heriotza promesten zuen, egintza burutzeko edena bidaltzen bazioten, eta erantzun zitzaiola erromatar herriak etsaiak zigortzen zituela, ez iruzurrez eta azpika, agerian eta armak eskuan zituela baizik. Honela, Tiberiok antzinako buruzagien aintza berdintzen zuen, zeintzuek Pirro edendu nahi izan zuenari debekatu eta salatu egin baitzuten. Gainerakoan, Arminiok, erromatarrak erretiraturik eta Maroboduo kanporatu-

sam habuit, petitusque armis cum varia fortuna certaret, dolo propinquorum cecidit: liberator haud dubie Germaniae et qui non primordia populi Romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium lacessierit, proeliis ambiguus, bello non victus. Septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit, caniturque adhuc barbaras apud gentis, Graecorum annalibus ignotus, qui sua tantum mirantur; Romanis haud perinde celebris, dum vetera extollimus recentium incuriosi.

rik, agindu egin nahi zuen, baina herriaren askatasun gogoa trabes jarri zitzaion; armaz eraso izanik, zori ezberdinez borrokatu zen, azkenean, ingurukoen traizioz jausteko. Dударik gabe, Germaniaren askatzailea izan zen, eta, beste errege eta buruzagi batzuek bezala, ez zion erromatar herriari lehenengoan eraso, bere agintearen gorenean baizik; guduetan zorte anbiguoz, gerran ez zuten menperatu. Hogeita hamazazpi urteko bizia eta zazpiko agintea izanik, oraindik kantatua da barbaroen artean, euren bakarrik miresten duten grekoen analetan ezezagun, eta ez lar ospetsu ere, antzinakoa goratzearren, oraintsuko gertaerez axolagabetzen garen erromatarron artean.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM
LIBER TERTIVS

[1] *Nihil intermissa navigatione hiberni maris Agrippina Corcyram insulam advehitur; litora Calabriae contra sitam. Illic paucos dies componendo animo insumit, violenta luctu et nescia tolerandi. Interim adventu eius audito intimus quisque amicorum et plerique militares, ut quique sub Germanico stipendia fecerant, multique etiam ignoti vicinis e municipiis, pars officium in principem rati, plures illos secuti, ruere ad oppidum Brundisium, quod naviganti celerrimum fidissimumque adpulsu erat. Atque ubi primum ex alto visa classis, complentur non modo portus et proxima maris sed moenia ac tecta, quaque longissime prospectari poterat, maerentium turba et rogitantium inter se silentione an voce aliqua egredientem exciperent. Neque satis constabat quid pro tempore foret, cum classis paulatim successit, non alacri, ut adsolet, remigio sed cunctis ad tristitiam compositis. Postquam duobus cum liberis, feralem urnam tenens, egressa navi defixit oculos, idem omnium gemitus; neque discerneres proximos alienos, virorum feminarumve planctus, nisi quod comitatum Agrippinae longo maerore fessum obvii et recentes in dolore antebant.*

[2] *Miserat duas pmetorias cohortis Caesar, addito ut magistratus Calabriae Apulique et Campani suprema erga*

ANALAK
HIRUGARREN LIBURUA

1. Neguko itsasoak behin ere eten ez zuen nabigazioaren ondoren, Agripina Kalabriako itsasertz aurreko Kortzira irlara iristen da. Han, egun batzuk hartzen ditu, gogoberritzeko, dolu bortitza eta jasangaitza izan baitzuen. Bitartean, haren etorreraren berri entzunik, lagun min guztiak eta Germanikoren agindupean zerbitzatutako militar ugari, baina baita alboherrietako ezezagun asko ere, batzuk printzearekiko eginbearra bete ustez, gehienak besteei jarraitzearren, Brundisio hirira lasterkatu ziren, zeina, nabigatzaileentzat lekurik hurbilena eta lehorreratzeko segurrena baitzen. Eta, ostertzean untxiak begiztatu zituzteneko, portua eta itsasaldea ez ezik, hormak eta teilatuak eta urrunera ikusteko moduko leku guztiak jendez eta jendez bete ziren doluan, elkarri galdezka ea Agripina, lehorre-ratzean, isilean ala aldarriren batez hartu behar zuten. Zer zen egokiago oraindik nahikoa argi ez zegoela, untxiak portuan sartu ziren astiro-astiro; arraunak ez ziren ohi bezain alai ari, dena dolura egokituz baizik. Bere seme biek lagundurik, errauts kutxa eskuetan zekarrela, lehorreratu eta begiak lurrean josita geratu zenean, bakarra izan zen denen auhena, eta ez zegoen ahaideak eta arrotzak bereizterik, gizonen eta emakuneen negar artean, ez bazen Agripinaren jarraigokoak, dolu luzean nekatuak, errezi-bitzera irten zirenek eta samina berriago zutenek gainditzen zituztelako.

2. Zesarrek kohorte pretoriar bi bidali zituen, baita aginduz ere Kalabria, Apulia eta Kanpaniako magistratuek ohorerik gorenak eskain

memoriam filii sui munera fungerentur. Igitur tribunorum centurionumque umeris cineres portabantur; praecedebant incompta signa, versi fasces; atque ubi colonias transgredierentur, atrata plebes, trabeati equites pro opibus loci vestem odores aliaque funerum sollemnia cremabant. Etiam quorum diversa oppida, tamen obvii et victimas atque aras dis Manibus statuentes lacrimis et conclamationibus dolorem testabantur. Drusus Tarracinam progressus est cum Claudio fratre liberisque Germanici, qui in urbe fuerant. Consules M. Valerius et M. Aurelius (iam enim magistratum occeperant; et senatus ac magna pars populi viam complere, dislecti et ut cuique libitum flentes; aberat quippe adulatio, gnaris omnibus laetam Tiberio Germanici mortem male dissimulari.

[3] *Tiberius atque Augusta publico abstinuere, inferius maiestate sua rati si palam lamentarentur; an ne omnium oculis vultum eorum scrutantibus falsi intellexerentur. Matrem Antoniam non apud auctores rerum, non diurna actorum scriptura reperio ullo insigni officio functam, cum super Agrippinam et Drusum et Claudium ceteri quoque consanguinei nominatim perscripti sint, seu valetudine praepediebatur seu victus luctu animus magnitudinem mali perferre visu non toleravit. Facilius crediderim Tiberio et Augusta, qui domo non excedebant, cohibitam, ut par maeror et matris exemplo avia quoque et patruus attineri viderentur.*

[4] *Dies quo reliquiae tumulo Augusti inferebantur modo per silentium vastus, modo ploratibus inquis; plena urbis itineri conlucentes per campum Martis faces. Illic miles cum armis, sine insignibus magistratus, populus per tribus concidisse rem publicam, nihil spei reliquum clamitabant, promptius apertiusque quam ut meminisse imperitantium crederes. Nihil tamen Tiberium magis penetravit quam studia hominum accensa in Agrippinam, cum decus patriae, solum Augusti sanguinem, unicum antiquitatis specimen appellarent versusque ad caelum ac deos integram illi subolem ac superstitem iniquorum precarentur.*

zitzaten, bere semearen gomutan. Hala, haren errautsak tribunoen eta zenturioien bizkarrean zihoazen, apainduria gabeko banderak eta azao irauliak aurrean zirela. Kolonietan zehar zihoazenean, lutudun herriak eta trabeaz jantzitako zaldunek oihal aberatsak, lurrinak eta beste hil opari batzuk erretzen zituzten, lekuko ahalaren arabera. Bidetik urrungo hirietakoak ere bidera irten, aldareak jaso eta jainko maneei biktimak eskaintzen zizkieten, samina malkoz eta erostaz adieraziz. Druso Terrazinara aurreratu zen, Germanikoren anaia Klaudiorekin eta Erroman zeuden honen semeekin. Euren karguak hartuak zituzten Mario Balerio eta Marko Aurelio kontsulek, senadoreek eta herri zati handi batek bidea betetzen zuten, nahasian eta bakoitza bere bihotzaren arabera negarrez; han ez zen, ez, zurikeriarik, nahiz denek jakin Tiberiok gaizki disimulatzen zuela Germanikoren heriotzaren poza.

3. Tiberiok eta Augustak ez zuten publikoan agertu gura izan, pentsatuz, beharbada, denen aurrean dolu egitea ez zegokiola euren maiestategari, edo, beharbada, euren aurpegiatara zeudekeen denen begietan, faltsutat ez agertzeagatik. Germanikoren ama Antoniari buruz, ez dut historialariengan, ez egunkari ofizialean, esku-hartze garrantzitsurik izan zuen berririk aurkitzen, nahiz eta Agripinaz, Drusoz eta Klaudioz gainera, gainerako odolkodeak ere izen eta guzti aipatzen diren. Edo osasunak galarazi zion, edo lutuak menperaturiko gogoak ez zion utzi zorigaitzaren handia begiz ikusten. Lehenago sinistuko nuke etxetik irteten ez ziren Tiberiok eta Augustak behartu zutela horretara, euren samina ere berdina zela eta amama eta osaba ere amaren etsenpluak atxikirik gelditu zirela eman zezan.

4. Errautsak Augustoren tumuluan ezarri zituzten egunean, bai isiltasunaren bakartasuna, bai erosten larritasuna erakusten zuen. Hiriko kaleak beterik, zuziak Martitzen zelaian dizdiz zeuden. Han, soldadu armadunek, magistratu banderagabeek, herriak, tribuka sailkaturik, errepublika hil zela, ez zela itxaropenik gelditzen oihu egiten zuten, hain ausarki eta agerian, ezen menperatzaileez ahaztua zirela baitzirudien. Baina Tiberiori ezer ez zitzaion gehiago barneratu, jendearen Agripinarekiko elkartasun sutsua baino, zeinari aberriaren ohore, Augustoren odol bakar, antzinaroaren etsenplu bakar deitzen baitzioten; eta, zerura eta jainkoengana zuzenduz, haren ondorengoez osorik iraun eta gaiztakerietatik biziraun zezatela erregutzen zuten.

[5] *Fuere qui publici funeris pompam requirerent compararentque quae in Drusum patrem Germanici honora et magnifica Augustus fecisset. Ipsum quippe asperrimo hiemis Ticinum usque progressum neque abscedentem a corpore simul urbem intravisse; circumfusas lecto Claudiorum Iuliorumque imagines; defletum in foro, laudatum pro rostris, cuncta a maioribus reperta aut quae posteri invenerint cumulata: at Germanico ne solitos quidem et cuicumque nobili debitos honores contigisse. Sane corpus ob longinquitatem itinerum externis terris quoquo modo crematum: sed tanto plura decora mox tribui par fuisse quanto prima fors negavisset. Non fratrem nisi unius diei via, non patrum saltem porta tenus obvium. Ubi illa veterum instituta, propositam toro effigiem, meditata ad memoriam virtutis carmina et laudationes et lacrimas vel doloris imitamenta?*

[6] *Gnarum id Tiberio fuit; utque premeret vulgi sermones, monuit edicto multos inlustrium Romanorum ob rem publicam obisse, neminem tam flagranti desiderio celebratum. Idque et sibi et cunctis egregium si modus adiceretur. Non enim eadem decora principibus viris et imperatori populo quae modicis domibus aut civitatibus. Convenisse recenti dolori luctum et ex maerore solacia; sed referendum iam animum ad firmitudinem, ut quondam divus Iulius amissa unica filia, ut divus Augustus ereptis nepotibus abstruserint tristitiam. Nil opus vetustioribus exemplis, quotiens populus Romanus cladis exercituum, interitum ducum, funditus amissas nobilis familias constanter tulerit. Principes mortalis, rem publicam aeternam esse. Proin repeterent sollemnia, et quia ludorum Megalesium spectaculum suberat, etiam voluptates resumerent.*

[7] *Tum exuto iustitio reditum ad munia, et Drusus Illyricos ad exercitus profectus est, erectis omnium animis petendae e Pisone ultionis et crebro questu, quod vagus interim per amoena Asiae atque Aethiopiae adroganti et subdola mora scelerum probationes subverteret. Nam vulgatum erat missam, ut dixi, a Cn. Sentio famosam veneficiis*

5. Izan ziren hileta publikoen handitasun falta hartu zutenak, eta Augustok Drusori, Germanikoren aitari, eskainitako ohore bikainak konparatu zituztenak. Izan ere, gogoratzen zuten hura bera aurreratu zela, neguaren gogorrean, Tizinoraino eta, hilotzarengandik aldendu gabe, berarekin sartu zela hirian; hil-ohetan, Klaudiotarren eta Juliotairen irudiak ipini zituzten; foroan erostatua, rostretan goraldia izan zen; asabek ezarri eta geroak hautaturiko ohore guztiak pilatu ziren. Germanikori, ostera, ohikorik eta edozein jaun goreni zor zaionik ere ez zitzaion eskaini. Ulertzekoa ei zen haren gorpua, bidaiaren luzeagatik, lur arrotzean eta edonola erraustua izana; baina bidezko izango ei zen hainbat ohore gehiago eskaintzea, zenbat eta zoriak aurretik ukatua zion. Anaia ere ez zitzaion irten, egun bateko bidera baino, ezta osaba ere, atera heldu arte. Non zeuden antzinakoen erakunde haiek, katafalakoan kokaturiko irudia, kemenaren oroimenezko kantak eta gorralbenak eta malkoak, edo, gutxienez, dolu plantak?

6. Hura dena Teberio jakin zuen eta, herriaren esamesak mozteko, ediktuz ohartarazi zuen erromatar goragarri asko hil zela errepublikagatik, eta inor ez zela hainbeste sentimenduz ohoratua izan; hori, bereztat eta denentzat, ohorea zela, baina, beti ere, neurri sena nagusi zela. Izan ere, printzeei eta herri inperialari ez ei zegokion etxe edo nazio apalei bezalako jarrerarik. Lutua oraintsuko saminaren arabera izan ei zen, eta ondo ei zegoen atsekabea asaskua bilatzea; baina bazela gogoa irmotasunera itzultzeko sasoia, behinola, Julio jainkozkoak, alaba bakarra galtzean, edo Augusto jainkozkoak, bilobak erauzi zitzaizkionean, tristura irentsi zuten moduan. Ez ei zegoen etsenplu zaharagoetara jo beharrik ikusteko erromatar herriak zenbat aldiz eraman zituen sendoki armaden hondamenak, buruzagien heriotzak, sendi gurenen desagerpen osoa. Printzeak hilkorak ziren, errepublika betikoa. Itzul zitezela, beraz, ohiko arduetara, baita, Joku Megalenteak gainean zirenez gero, dibertsiora ere.

7. Orduan, dolua utzi eta zereginetara itzuli ziren. Druso Ilirikoko armadara abiatu zen, denen gogoa Pisonen mendekua eskatzeko gertu zegoela, eta protestak berretuz zihoazen, nola hura, bien bitartean, Asiako eta Akaiako jolasetan hara-hona, bere krimenen frogak apurtzen ari zen, atzerapen harro eta engainakorrez. Berria zabaldu baitzen, Martina, Gneo Sentziok Erromara bidalitako pozoitzaile ezaguna,

Martinam subita morte Brundisii extinctam, venenumque nodo crinium eius occultatum nec ulla in corpore signa sumpti exitii reperta.

[8] At Piso praemisso in urbem filio datisque mandatis per quae principem molliret ad Drusum pergit, quem haud fratris interitu trucem quam remoto aemulo acquiorem sibi sperabat. Tiberius quo integrum iudicium ostentaret, exceptum comiter iuvenem sueta erga filios familiarum nobilis liberalitate auget. Drusus Pisoni, si vera forent quae iacerentur, praecipuum in dolore suum locum respondit: sed malle falsa et inania nec cuiquam mortem Germanici exitiosam esse. Haec palam et vitato omni secreto; neque dubitabantur praescripta ei a Tiberio, cum incallidus alioqui et facilis iuventa senilibus tum artibus uteretur.

[9] Piso Delmatico mari tramisso relictisque apud Anconam navibus per Picenum ac mox Flaminiam viam adsequitur legionem, quae e Pannonia in urbem, dein praesidio Africae ducebatur: eaque res agitata rumoribus ut in agmine atque itinere crebro se militibus ostentavisset. Ab Narnia, vitandae suspicionis an quia pavidis consilia in incerto sunt, Nare ac mox Tiberi deVectus auxit vulgi iras, quia navem tumulo Caesarum adpulerat dieque et ripa frequenti, magno clientium agmine ipse, feminarum comitatu Plancina et vultu alacres incessere. Fuit inter inritamenta invidiae domus foro imminens festa ornatu conviviumque et epulae et celebritate loci nihil occultum.

[10] Postera die Fuleinius Trio Pisonem apud consules postulavit. Contra Vitellius ac Veranius ceterique Germanicum comitati tendebant, nullas esse partis Trioni; neque se accusatores sed rerum indices et testis mandata Germanici perlatores. Ille dimissa eius causae delatione, ut priorem vitam accusaret obtinuit, petitumque est a principe cognitionem exciperet. Quod ne reus quidem abnuebat, studia populi et patrum metuens: contra Tiberium spernendis rumoribus validum et conscientiae matris innexum esse; veraque aut in

esana dudanez, bat-batean Brundision hil zela, eta bere ile-txirikorda batean pozoi ezkutua zegoela, gorputzean inolako suizidio lorratzik aurkitu gabe.

8. Baina Pisonek, semea printzea biguntzeko aginduz Erromara bidalirik, Drusorengana jo zuen, zeina ez zuen uste berarekin hala zorrotz aurkitzerik, anaiaren heriotzagatik, nola gertu, lehiakide batez libratu izanagatik. Tiberiok, zentzu zuzena agertzearren, Pison gaztea adeikor hartzen du, goi sendietako semeekin ohi zuen oparotasunez lausengaturik. Drusok Pisoni erantzun zion ezen, jaulkitzen zirenak egiak baziren, berak hartu behar zuela minik handiena, baina nahiago zuela gezurrezkoak eta hutsalak izan zitezten, eta Germanikoren heriotzak inoren galerarik ekar ez zezan. Hori agerian eta inolako sekretu gabe esan zion; eta ez zegoen dudarik hori Tiberiok agindu ziona, zeren, Druso, berez, maleziagabea eta gaztetasun irekikoa izanik, orduan zahar senez jokatu baitzuen.

9. Pisonek, dalmaziar itsasoa gurutzatu eta untzia Ankonan utzirik, Pizenon eta, gero, flaminiar bidean zehar, Panoniatik Erromara zihoan legioa harrapatu zuen, handik Afrikako guarniziora jarraitzeko; eta zeresan handia izan zen, bidean eta joanean, soldadu artean maiz agertu zelako. Narniatik, beharbada, susmoak ekiditearren, edo, beharbada, beldurrak erabakiak zalantzatzen zizkiolako, Naren eta, gero, Tiberon zehar jaitsi zen; populuaren amorrua gehitu egin zen, untzia Zesarren tumuluan atrakatu eta, egun argiz eta kaia jendez beterik, bera otsein aldra handiz eta Plantzina emakume segizioz, aurpegi alaiz lehorreratu zirenean. Gorrotoak areagotu egin zituen Foro gainean zeukan etxeko jai apainduriak, eta bertan eman zuen oturuntza itzelak, tokiaren ageritasunak ezer ezkututzen ez zuela.

10. Biharamunean, Fultzinio Trionek Pisoni kontsulen aurrera deitu zion. Viteliok, Beraniok eta Germanikoren segizioko gainerakoek aurka egin zioten, esanez Trionek ez zeukala horretan parterik, eta eurak ez zetozeala salatzaile moduan, gertakarien aurkezle eta lekuko moduan baizik, eta Germanikoren aginduak burutzeko. Trionek, auzi haren salaketa utzirik, hura aurreko bizimoduagatik salatzen utz ziezaioten lortu zuen, eta printzeari ikerketaz arduratzeko eskatu zioten. Hori salatuak ere ez zuen ezeztu, herriaren eta senatarien begizkoaren beldur baitzen; Tiberiok, oster, bazuen zurrumuruak arbuiatzeko beste indar, eta bere

deterius credita indice ab uno facilius discerni, odium et invidiam apud multos valere. Haud fallebat Tiberium moles cognitionis quaque ipse fama distraheretur. Igitur paucis familiarium adhibitis minas accusantium et hinc preces audit integramque causam ad senatum remittit.

[11] *Atque interim Drusus rediens Illyrico, quamquam patres censuissent ob receptum Maroboduum et res priore aestate gestas ut ovans iniret, prolato honore urbem intravit. Post quae reo L. Arruntium, P. Vinicium, Asinium Gallum, Aeserninum Marcellum, Sex. Pompeium patronos petenti iisque diversa excusantibus M'. Lepidus et L. Piso et Livineius Regulus adfuere, arrecta omni civitate, quanta fides amicis Germanici, quae fiducia reo; satin cohiberet ac premeret sensus suos Tiberius. Haud alias intentior populus plus sibi in principem occultae vocis aut suspicacis silentii permisit.*

[12] *Die senatus Caesar orationem habuit meditato temperamento. Patris sui legatum atque amicum Pisonem fuisse adiutoremque Germanico datum a se auctore senatu rebus apud Orientem administrandis. Illic contumacia et certaminibus asperasset iuvenem exituque eius laetatus esset an scelere extinxisset, integris animis diiudicandum. 'Nam si legatus officii terminos, obsequium erga imperatorem exiit eiusdemque morte et luctu meo laetatus est, odero seponamque a domo mea et privatas inimicitias non vi principis ulciscar: sin facinus in cuiuscumque mortalium nece vindicandum detegitur; vos vero et liberos Germanici et nos parentes iustis solaciis adfcite. Simulque illud reputate, turbide et seditiose tractaverit exercitus Piso, quaesita sint per ambitionem studia militum, armis repetita provincia, an falsa haec in maius vulgaverint accusatores, quorum ego nimiis studiis iure suscenseo. Nam quo pertinuit nudare corpus et contrectandum vulgi oculis permittere differrique etiam per externos tamquam veneno interceptus esset, si incerta adhuc ista et scrutanda sunt? defleo equidem filium meum semperque deflebo: sed neque reum prohibeo quo minus cuncta proferat, quibus innocentia eius sublevari aut, si qua fuit iniquitas Germani-*

amaren konplizitateak harrapaturik zegoen; eta egia, edo, okerreana pensatzearren, egia hartzen zena, epaile bakarrak hobeto bereiztuko zuen; multzoan, ostera, gorrotoa eta erremina gailenduko ziren. Tiberio ohartzen zen auzia zer handia zen eta beragatik zer fama zebilen. Eta, hala, etxeko banaka batzuen aurrean, salatzaileen mehatxuak eta beste aldearen erreguak entzun zituen, gero auzi osoa senatura bidaltzeko.

11. Bitartean, Drusok, Ilirikotik bueltan, Maroboduoren entreguagatik eta aurreko udako arma ekintzengatik txaloak har zitzen senatuak agindu bazuen ere, ohorea atzeratu zuen eta hirian sartu zen. Gero, erruztatuak Luzio Arruntzio, Publio Bizinio, Asinio Galo, Esernino Martzelo eta Sesto Ponpeio eskatu zituen defendatzaile; hauek, zenbait aitzakiaz, desenkusatu ziren, eta Marko Lepido, Luzio Pison eta Libineio Regulo lagundu zioten, hiri guztia arretaz zegoela, Germanikoren lagunena leialtasuna eta salatuaren segurtasuna noraino iritsiko ote ziren, Tiberio bere sentimenduak menperatzeko eta zapaltzeko gauza izango ote zen. Herriak, bereziki kezkatuak, inoiz baino gehiago eman zion printzeari buruzko berriak ezkutuari edo isiltasun susmotiari.

12. Senatu egunean, Zesarrek mintzaldi pentsatuki neurtua jaulki zuen. Pison bere aitaren legatu eta lagun izan zela gogoratu zuen, eta berak eman ziola Germanikori laguntzailatzat, senatuak proposaturik. Han, makurgaitz eta lehiati, mutila mingostu eta haren heriotzaz poztu bazen, edo, gainera, krimenez eragin bazuen, gogo zuzenez epaitu behar zen. «Zeren, legatu batek egitekoaren mugak eta buruzagiari zor dion menpekotasuna harainditi baditu, eta haren heriotzaz eta nire lutuaz poztu bada, gorrotatu eta etxetik urrunduko dut, baina ez dut, printzearen indarrez, etsaigo pribaturik mendekatuko; orain, edozein hilkor akabatzeko krimen zigorgarririk aurki baledi, zeuek eman behar dizkiezue Germanikoren semeei, eta guri ahaideoi, behar diren kontsolamenduak. Azter honakoak ere: ea Pisonek armadarekin nahastaile eta matxino jokatu zuen, soldaduen begiona anbizioz bilatu zuen, probintzian berriro sartzen armekin saiatu zen, edo ea horiek denak salatzaileek zabalduriko gehiegikeriak diren. Nik neuk, egia esan, ezin dut horien irrika gehiegizkoa salatu besterik. Zeren zertarako zen Germanikoren hilotza biluztea, eta populuaren begi-igurtzirako erakustea, eta, atzerritarren artean ere, pozoitua izan zelako esamesak zabaltzea, gauza oraindik zalantzazkoak eta ikertzeko daudenak badira? Negar dago, bai, eta dagoioket beti neure semeari,

ci, coargui possit, vosque oro ne, quia dolori meo causa conexa est, obiecta crimina pro adprobatis accipiatis. Si quos propinquus sanguis aut fides sua patronos dedit, quantum quisque eloquentia et cura valet, iuvate periclitantem: ad eundem laborem, eandem constantiam accusatores hortor. Id solum Germanico super leges praestiterimus, quod in curia potius quam in foro, apud senatum quam apud iudices de morte eius anquiritur: cetera pari modestia tractentur. Nemo Drusi lacrimas, nemo maestitiam meam spectet, nec si qua in nos adversa finguntur.

[13] Exim biduum criminibus obiciendis statuitur utque sex dierum spatium interiecto reus per triduum defenderetur. Tum Fulcinius vetera et inania orditur; ambitiose avareque habitam Hispaniam; quod neque convictum noxae reo si recentia purgaret, neque defensum absolutioni erat si teneretur maioribus flagitiis. Post quem Servaeus et Veranius et Vitellius consimili studio et multa eloquentia Vitellius obicere odio Germanici et rerum novarum studio Pisonem vulgus militum per licentiam et sociorum iniurias eo usque corripisse ut parens legionum a deterrimis appellaretur; contra in optimum quemque, maxime in comites et amicos Germanici saevisse; postremo ipsum devotionibus et veneno peremisse; sacra hinc et immolationes nefandas ipsius atque Plancinae, peritam armis rem publicam, utque reus agi posset, acie victum.

[14] Defensio in ceteris trepidavit; nam neque ambitionem militarem neque provinciam pessimo cuique obnoxiam, ne contumelias quidem adversum imperatorem infitari poterat: solum veneni crimen visus est diluisse, quod ne accusatores quidem satis firmabant, in convivio Germanici, cum super eum Piso discumberet, infectos manibus eius cibos arguentes. Quippe absurdum videbatur inter aliena servitia et tot adstantium visu, ipso Germanico coram, id ausum; offerebatque familiam reus et ministros in tormenta flagitabat. Sed iudices per diversa implacabiles erant, Caesar ob bellum provinciae inlatum, senatus numquam satis credito sine frau-

baina salatuari ez diot eragozten bere errugabetasunaren aldeko zernahi agertzea, ezta, Germanikoren aldetik irainik izan bazen, berau errudun egitea ere; eta zuei erregutzen dizuet ez ditzazuela egozten zaizkion salaketak frogatutzat eman, auzia nire saminari lotuta dagoelako. Odol edo konfiantzazko lokarriek Pisoni defendatzaileak eman badizkiote, zeuen etorriaren eta fintasunaren arabera, lagundu arriskuan dagoenari. Lan berdineran, sendotasun berdineran deitzen diet salatzaileei. Pribilegio hauxe bakarrik emango diogu Germanikori: haren heriotzaren ikerketa kurian egin dadila, ez foroan; senatuaren aurrean, ez epaileen aurrean. Gainerakoan, neurritasun berak behar du. Ez begiratu inork Drusoren malkoei, inork nire tristurari, ez gutaz asma dezaketinari».

13. Egun bi ezartzen dira salaketak aurkezteko, eta, sei eguneko tartearen ondoren, erruztatuak beste hiru izan ditzala defentsarako. Orduan, Fultzinio salapen zahar eta alferretan hasi zen: Hispanian, anbizioz eta gutiziaz jokatu zuela; horrek, frogaturik ere, ez zuen erruztatuaren kondenarik ekarriko, bere burua oraintsuko salaketetatik justifikatzen bazuen, ez absolutiorik ekarriko, defendatzea lortzen bazuen, baldin krimen handiagoak frogatzen bazitzaizkion. Gero, Serbeok, Beraniok eta Biteliok, antzeko garrez, eta Biteliok, etorri handiz, salatu zuten ezen, Germanikorenganako gorrotoz eta asmo nahastailez, soldadu multzoa, lasaikeria eta aliatuen irainak permitituz, hainbestean usteldu zuela, non txarrenek 'legioen aita' deitzen baitzioten; onenekin eta, batez ere, Germanikoren kide eta lagunekin, osteran, zitaldu egin zela; azkenean, malefizioz eta pozoiz akabatu zuela; gero, Pisonen eta Plantzinak errito eta sakrifizio higuingarriak egin zituztela; armekin errepublikari eraso ziola eta, justiziaren aurrera ekarriko bazuten, guduan menperatu behar izan zutela.

14. Gainerakoetan, defentsa loka ibili zen, ezin baitzuten haren soldaduekiko lazokeriarik, ez probintzia jenderik txarrenaren esku egon izanik ukatu, ezta buruzagiaren aurkako laidorik ere. Pozoitze kargutik bakarrik eskulpatu zela zirudien, salatzaileek ere ezin izan baitzuten hori ganoraz oinarritu, argudiatuz ezen, Pison aurrez zeukan Germanikoren oturuntza batean, janariak bere eskuz pozoitu zituela. Zentzugabea zirudien, izan ere, zerbitzari arrotzen artean eta hainbeste jenderen bistan, Germanikoren beraren aurpegian, hartara ausartu izana. Gainera, erruztatuak sendia eta zerbitzari haiek eskaintzen zituen torturazko ikerketarako. Baina epaileek errukigaitz jokatu zuten, zenbait arrazoiz: Zesarrek, probintzia bat

*de Germanicum interisse. * * scripsissent expostulantes, quod haud minus Tiberius quam Piso abnuere. Simul populi ante curiam voces audiebantur; non temperaturos manibus si patrum sententias evasisset. Effigiesque Pisonis traxerant in Gemonias ac divellebant, ni iussu principis protectae repositaeque forent. Igitur inditus lecticae et a tribuno praetoriae cohortis deductus est vario rumore custos salutis an mortis exactor sequeretur.*

[15] *Eadem Plancinae invidia, maior gratia; eoque ambiguum habebatur quantum Caesari in eam liceret. Atque ipsa, donec mediae Pisoni spes, sociam se cuiuscumque fortunae et si ita ferret comitem exitii promittebat: ut secretis Augustae precibus veniam obtinuit, paulatim segregari a marito, dividere defensionem coepit. Quod reus postquam sibi exitabile intellegit, an adhuc experiretur dubitans, hortantibus filiis durat mentem senatumque rursus ingreditur; redintegratamque accusationem, infensas patrum voces, adversa et saeva cuncta perpessus, nullo magis exterritus est quam quod Tiberium sine miseratione, sine ira, obstinatum clausumque vidit, ne quo adfectu perrumperetur. Relatus domum, tamquam defensionem in posterum meditaretur, pauca conscribit obsignatque et liberto tradit; tum solita curando corpori exequitur. Dein multam post noctem, egressa cubiculo uxore, operiri foris iussit; et coepta luce perfosso iugulo, iacente humi gladio, repertus est.*

[16] *Audire me memini ex senioribus visum saepius inter manus Pisonis libellum quem ipse non vulgaverit; sed amicos eius dictitavisse, litteras Tiberii et mandata in Germanicum contineri, ac destinatum promere apud patres principemque arguere, ni elusus a Seiano per vana promissa foret; nec illum sponte extinctum verum immisso percussore. Quorum neutrum adseveraverim: neque tamen occulere debui narratum ab iis qui nostram ad iuventam duraverunt. Caesar flexo in maestitiam ore suam invidiam tali morte quaesitam apud senatum Crebrisque interrogationibus exquirat qualem Piso diem supremum noctemque exegisset. Atque illo plera-*

gerrara eraman zutelako; senatuak, inoiz ez zuelako behar bestean sinistu Germaniko krimenik gabe hil zenik. (...) eskatuz idatziko zuten, baina hori Tiberiok ez zuen Pisonek baino gutxiago ukatu. Aldi berean, kuria aurrean, herriaren oihuak entzuten ziren, ez zirela esku-uzkur geldituko, senatuaren epaitik libratzen bazen. Ipsonen irudiak Gemonietara arrastatu zituzten eta hantxe apurtuko zituzten, printzearen aginduz babestuak eta birlekutuak izan ez balira. Beraz, literan ezarririk, pretoriar kohorteko tribuno batek eraman zuen, zurrumurruek ezberdinez, hots, ea segurantzazain gisan ala heriotzaren erantzule gisan laguntzen ote zion.

15. Plantzinari gorroto berdina hartu zioten, nahiz eta grazia handiagoz; horregatik, dudazkoa zen Zesarrek noraino erasoko zion hari, Pisonek erdi-itxaropenik zeukan bitartean, edozein zoritan, haren lagun izatea eta, gauzak hala bazetozen, heriotzaraino laguntzea agintzen zuenari; baina, Augustaren isil erreguekin, barkamena jadesi zuenean, senarrarengandik astiro-astiro apartatzen eta defentsa bereizten hasi zen. Erruztatua, hori bere hiltzaketaz ulertu zuenean, eta ahaleginean jarraitu ala ez zalantzan, seme-alabek aholkaturik, gogoberritzen eta senatuan berriro aurkeztu zen, eta, salaketa berhastean, senatarien kontrako hitzak eta nondinahi zetorkion etsaigo zitala ikusirik, ezer ez zitzaion ikaragarriago egin, Tiberio, erruki gabe, sumin gabe, bere kautan setaturik ikustea baino, ezein emozioek eragiten ez ziola. Etxera berreramana izanik, defentsaren jarraipena pentsatuz bezala, zenbait lerro idatzi, zigilatu eta libertoari eman zion; orduan, ohi bezala, bere gorputza garbitu zuen. Gero, oso gau beranduan, emaztea logelatik irtenik, atea itxeko agindu zuen; eta, egunsentian, lepoa alderik alde ebakirik, ezpata lurrean zetzala aurkitu zuten.

16. Gogoan dut zaharrenei entzun izana, Pisonen eskuetan maiz ikusi zutela libelo bat, berak argitaratu ez zuena, baina, bere lagunek behin eta berriro ziotenez, Tiberioren gutuna eta Germanikoren aurkako aginduak ei zeuzkana, eta senatariei aurkeztekotan eta printzea inkulpatzekotan egon zela, Seianok gezurrezko promesaz engainatu ez balu. Halaber, zioten ez zuela bere burua hil, hiltzailea bidali ziotela baizik. Ez nuke ez bata ez bestea ziurtatuko, baina ez nuke izkutatu behar gure gaztarora arte bizi izan zirenek zer kontatu zidaten ere. Zesar, tristura aurpegiz, senatuan [kexatu zen] heriotza harekin beraganako hegigoa bilatu zutela; [Marko Pison deiarazten du] eta, galdeketa zorrotzean, Pisonen azken eguna eta gaua nolakoak izan ziren ikertzen du. Hark, zuhurtzia

que sapienter quaedam inconsultius respondente, recitat codicillos a Pisone in hunc ferme modum compositos: 'conspiratione inimicorum et invidia falsi criminis oppressus, quatenus veritati et innocentiae meae nusquam locus est, deos immortalis testor vixisse me, Caesar; cum fide adversum te neque alia in matrem tuam pietate; vosque oro liberis meis consulatis, ex quibus Cn. Piso qualicumque fortunae meae non est adiunctus, cum omne hoc tempus in urbe egerit, M. Piso repetere Syriam dehortatus est. Atque utinam ego potius filio iuveni quam ille patri seni cecisset. Eo impensius precor ne meae pravitatis poenas innoxius luat. Per quinque et quadraginta annorum obsequium, per collegium consulatus quondam divo Augusto parenti tuo probatus et tibi amicus nec quicquam post haec rogaturus salutem infelicis filii rogo.' de Plancina nihil addidit.

[17] *Post quae Tiberius adolescentem crimine civilis belli purgavit, patris quippe iussa nec potuisse filium detrectare, simul nobilitatem domus, etiam ipsius quoquo modo meriti gravem cacum miseratus. Pro Plancina cum pudore et flagitio disseruit, matris preces obtendens, in quam optimi cuiusque secreti questus magis ardescebant. Id ergo fas aviae interfetricem nepotis adspicere, adloqui, eripere senatui. Quod pro omnibus civibus leges obtineant uni Germanico non contigisse. Vitellii et Veranii voce defletum Caesarem, ab imperatore et Augusta defensam Plancinam. Proinde venena et artes tam feliciter expertas verteret in Agrippinam, in liberos eius, egregiamque aviam ac patruum sanguine miserrimae domus exsatiaret. Biduum super hac imagine cognitionis absumptum urgente Tiberio liberos Pisonis matrem uti tuerentur. Et cum accusatores ac testes certatim perorarent respondente nullo, miseratio quam invidia augebatur. Primus sententiam rogatus Aurelius Cotta consul (nam referente Caesare magistratus eo etiam munere fungebantur) nomen Pisonis radendum fastis censuit, partem bonorum publicandam, pars ut Cn. Pisoni filio concederetur isque praenomen mutaret; M. Piso exuta dignitate et accepto quinquagies sestertio in decem annos relegaretur; concessa Plancinae incolumitate ob preces Augustae.*

orokorrez, zenbait gauza gordinki azaldu ondoren, Pisonen memoria irakurtzen dio, gutxi gorabehera, honakoak jartzen zituen: «Neure etsaien konspirazioak eta salaketa faltsutik harako gorrotoak zanpaturik, nire egiak eta errugabetasunak zereginik ez daukatenez gero, jainko hilezko-rrak lekuko jartzen ditut bizi guztian, Zesar, leial izan natzaizula, eta zure amaganako pietatea ere halakoxea izan dela; eta nire semeak zaintzeko erregutzen dizut, zeintzuetarik Gneo Pison ez den ezertan ere nire zorira bildu, aldi honetan guztian hirian egon izan baita, eta Marko Pisonen Siriarantz itzultzea desaholkatu baitzidan. Hobe seme gazteari jaramon egin banio, hark aita zaharrari barik! Horregatik, zinkiago eskatzen dut ez dezala nire okerraren zigorrik ordain, errugabea baita. Neure berrogeita bost urteko mentasunagatik, kontsulkidetasunagatik, behinola zure aita Augusto jainkozkoaren kutun eta zure adiskide izan naizen aldetik, eta honez besterik gehiago eskatuko ez dizudanez, neure seme dohakabearen salbamena eskatzen dizut». Plantzinaz ez zuen ezer gaineratu.

17. Horren ondoren, Tiberiok mutila gerra zibila eragitearen salaketatik libratu zuen: aitaren aginduak izan ziren, semeak entzungor ezin egitekoak; aldi berean, pietatez mintzatu zen etxe haren nobletasunaz eta Pisonen zori dohakabeaz, merezia bazuen ere. Plantzinaren alde lotsaz eta lotsarazteko moduan hitz egin zuen, amaren erreguak agertuz, zeinaren aurka gizonik onenen kexa sekretuak indartsuen pizten ziren: amamak zilegi zuen, beraz, senatuari aurrez aurre begiratu, hitz egin eta bilobaren hiltzaillea eskuetatik kentzea. Legeek hiritar guztiei segurtatzen ziena Germanikori bakarrik falta izan zitzaion. Biteriok eta Beraniok garraisika negar egin zioten buruzagiari, enperadoreak eta Augustak, ostera, Plantzina defendatu zuten. Orain besterik ez zuen behar bere pozoitzaile-arte hain arrakastaz probatua Agripina eta seme-alabengana berdin bihurtzea baino, eta amama eta osaba hain etxe dohakabe haren odolez asetzea. Oraindik beste pare bat egun joan ziren epaiketa itxura honetan, Tiberiok Pisonen semeei ama zaintzeko ekiten zien bitartean. Eta, salatzaileak eta lekukoak inork erantzuteke mintzo ziren bitartean, errukia gorrotoa baino gehiago handitzen zen. Aurrenen boza eskatu zitzaion Aurelio Kota kontsulak (Zesar mintzo zenean ere, magistratuak bozkatzen baitziren) proposatu zuen Pisonen izena fastuetatik ezabatzea, ondasunen parte bat konfiskatu eta beste bat Gneo Pison semeari ematea, eta honek izena aldatzea; Marko Pisoni dignitatea kentzea eta, bost milioi sestertzio harturik, hamar urtean, baztertua izan zedila; Plantzina Augustaren erreguengatik salba zedila.

[18] *Multa ex ea sententia mitigata sunt a principe: ne nomen Pisonis fastis eximeretur; quando M. Antonii quid bellum patriae fecisset, Iulli Antonii qui domum Augusti violasset, manerent. Et M. Pisonem ignominiae exemit concessitque ei paterna bona, satis firmus, ut saepe memoravi, adversum pecuniam et tum pudore absolutae Plancinae placabilior. Atque idem, cum Valerius Messalinus signum aureum in aede Martis Vltoris, Caecina Severus aram ultioni statuendam censuissent, prohibuit, ob externas ea victorias sacrari dicitans, domestica mala tristitia operienda. Addiderat Messalinus Tiberio et Augustae et Antoniae et Agrippinae Drusoque ob vindictam Germanici gratis agendas omiseratque Claudii mentionem. Et Messalinum quidem L. Asprenas senatu coram ercontatus est an prudens praeterisset; ac tum demum nomen Claudii adscriptum est. Mihi quanto plura recentium seu veterum revolvo tanto magis ludibria rerum mortalium cunctis in negotiis obversantur. Quippe fama spe veneratione potius omnes destinabantur imperio quam quem futurum principem fortuna in occulto tenebat.*

[19] *Paucis post diebus Caesar auctor senatui fuit Vitellio atque Veranio et Servaeo sacerdotia tribuendi: Fulcinio suffragium ad honores pollicitus monuit ne facundiam violentia praecipitaret. Is finis fuit ulciscenda Germanici morte, non modo apud illos homines qui tum agebant etiam secutis temporibus vario rumore iactata. Adeo maxima quaeque ambigua sunt, dum alii quoquo modo audita pro compertis habent, alii vera in contrarium vertunt, et gliscit utrumque posteritate. At Drusus urbe egressus repetendis auspiciis mox ovans introit. Paucosque post dies Vipsania mater eius excessit, una omnium Agrippae liberorum miti obitu: nam ceteros manifestum ferro vel creditum est veneno aut fame extinctos.*

[20] *Eodem anno Tacfarinas, quem priore aestate pulsum a Camillo memoravi, bellum in Africa renovat, vagis primum populationibus et ob pernicipitatē inultis, dein vicis excinde-*

18. Printzeak hauetariko asko bigundu egin zituen: Pisonen izenik ez zen fastuetatik ezabatu behar, zeren aberriaren aurka gerra egin zuen Marko Antoniorenak eta Augustoren etxea desohoratu zuen Julo Antoniorenak ere hantxe baitzirauten. Eta Pison ignominiatik libratu eta aitaren ondasunak eman zizkion, diru kontuan, maiz esan dudanez, soraio samarra baitzen eta, hartan, bihozkorrago ageri baitzen, Plantzianari barkatzearen lotsagatik. Areago, Balerio Mesalinok Martitz Mendekatzailearen tenpluan urrezko estatua, eta Zezina Seberok Mendekuari aldarea eraikitzea proposatu zutenean, aurka egin zuen, behin eta berriro esanez halako eskaintzak kanpoan lortutako garaipenengatik egiten zirela eta etxeko ezbeharrak tristuraz estali behar zirela. Mesalinok Tiberio, Augusta, Antonia, Agripinia eta Drusori esker-ematea gehitu zuen, Klaudioren aipua omitituz. Orduan, Luzio Asprenatek, senatu guztiaren aurrean, Mesalinori galdetu zion ea omisioa nahita izan zen; orduantxe bakarrik erantsi zen Klaudioren izena. Zenbat eta oraintsuko eta antzinako kontuei gehiago eragin, hainbat argiago aurkitzen dut nahikeria giza gorabehera guztietan dabilela. Izan ere, ospez, itxaropenez, begirunez, edonork zirudien aginterako egokiago, zoriak geroko printzetzat isilean zeukan hura baino.

19. Handik egun gutxitara, Zesarrek senatuari proposatu zion Vitelio, Beranio eta Serbeori abadetzak ematea; Fultziniori, ohoretarako hauteskundean babesa agindurik, ohar egin zion ez zezala elokuentzia gogorkeriaz honda. Halaxe amaitu zen Germanikoren heriotzaren mendekua, orduan bizi ziren gizonen artean ez ezik, ondorengo garaietan ere, aurkako berbagai izan zena. Izan ere, gertaerarik handienak berdin anbiguo bilakatzen dira, batzuek nolana entzuna gauza egiaztatutzat ematen, eta beste batzuek egia gezur bihurtzen dutelako; eta, denborarekin, jokaera biak indartzen dira. Horretan, Druso hiritik irten zen, auspizioak berriro hartzeko, eta txalo artean sartu zen berehala. Handik egun gutxitara, ama Bipsania hil zitzaion, bakez hil zen Agriparen ume bakarra, besteak nabariki ezpataz edo, ustez, pozoiz edo gosez hil baitziren.

20. Urte berean, Takfarinatek, aurreko udan Kamilok hautsi zuela kontatua dudanak, gerra berritzen du Afrikan, lehenik, ustekabeagatik zigor gabe gelditu ziren noizean behingo arpilaketekin, gero herriak suntsituz eta harrapakin ugari jasoz; azkenik, Pagida ibaitik ez urrun,

re, trahere gravis praedas; postremo haud procul Pagyda flumine cohortem Romanam circumsevit. Praerat castello Decrius impiger manu, exercitus militia et illam obsidionem flagitii ratus. Is cohortatus milites, ut copiam pugnae in aperto faceret aciem pro castris instruit. Primoque impetu pulsa cohorte promptus inter tela occursat fugientibus, increpat signiferos quod inconditis aut desertoribus miles Romanus terga daret; simul exceptat vulnera et quamquam transfosso oculo adversum os in hostem intendit neque proelium omisit donec desertus suis caderet.

[21] *Quae postquam L. Apronio (nam Camillo successerat) comperta, magis dedecore suorum quam gloria hostis anxius, raro ea tempestate et e vetere memoria facinore decimum quemque ignominiosae cohortis sorte ductos fusti necat. Tantumque severitate profectum ut vexillum veteranorum, non amplius quingenti numero, easdem Tacfarinatis copias praesidium cui Thala nomen adgressas fuderint. Quo proelio Rufus Helvius gregarius miles servati civis decus rettulit donatusque est ab Apronio torquibus et hasta. Caesar addidit civicam coronam, quod non eam quoque Apronius iure proconsulis tribuisset questus magis quam offensus. Sed Tacfarinas percussis Numidis et obsidia aspernantibus spargit bellum, ubi instaretur cedens ac rursus in terga remeans. Et dum ea ratio barbaro fuit, inritum fessumque Romanum impune ludificabatur: postquam deflexit ad maritimos locos, inligatus praeda stativis castris adhaerebat, missu patris Apronius Caesianus cum equite et cohortibus auxiliariis, quis velocissimos legionum addiderat, prosperam adversum Numidas pugnam facit pellitque in deserta.*

[22] *At Romae Lepida, cui super Aemiliorum decus L. Sulla et Cn. Pompeius proavi erant, defertur simulavisse partum ex P. Quirinio divite atque orbo. Adiciebantur adulteria venena quaesitumque per Chaldaeos in domum Caesaris, defendente ream Manio Lepido fratre. Quirinius post dictum repudium ad huc infensus quamvis infami ac nocenti miserationem addiderat. Haud facile quis dispexerit illa in cognitione men-*

erromatar kohorte bat inguratu zuen. Gotorlekua Dekrioren menpean zegoen, gudulari nekagaitza eta milizian zaildua bera, setio hura lotsagarritzat jotzen zuena. Soldaduak harengaturik, tropa gotorleku aurrean hedatzen du, leku irekian gudukatzeko. Kohortea lehen erasoan hautsia izan zen; berak, jaurtigaien artean, ihestulariei bidea mozten die, banderadunei agiraka eginez, erromatar soldaduek desertore desantolatu batzuei bizkar emateagatik. Bitartean, zauriak hartu zituen eta, begi bat husturik ere, etsaiari aurpegi ematen jarraitu zuen eta ez zion borrokatzeari utzi, bereek abandonaturik jausi arte.

21. Kamiloren ondorengo izan zen Luzio Aproniok, horren berri jakin zuenean, etsaiaren aintzaz baino, bereen desohoreaz penatuago, garai hartan arraroa zen eta antzinatea gogoratzen zuen praktikara jo zuen: kohorte lotsagarriko hamarretik bat, zotzaren arabera, makilaka hiltzen du. Zorroztasunak hain ondorio handia eragin zuen, ezen bostehundik gora ez ziren beteranoen bandera batek suntsitu baitzituen Tala izeneko gotorleku bati eraso zioten Takfarinateren tropak. Gudu hartan, Rufo Helbio izeneko soldadu soil batek hiritar bat salbatzeko ohorea izan zuen eta Aproniok besokoz eta lantzaz saritu zuen; Zesarrek koroa zibikoa gehitu zuen, kexaz, nahiz eta ez haserrez, Aproniok hura eman ez ziolako, prokontsul eskubidearen arabera. Baina Takfarinate, numidak puskaturik eta setioei ekiteko gogo gabe zeudenez, dispertio gerran hasten da, estutzen zutenean, atzeraka, eta berriro atzealdeei erasoz. Eta, barbaroak taktika hari eutsi zion bitartean, erromatar ahalgabe eta nekatuaz inpuneki isekutzen zen; baina, itsas inguruetara jorik eta harrapakinari loturik, kanpamendu egonkorretan kokatu zenean, Apronio Zesianok, aitak zaldiekin eta kohorte laguntzaileekin bidali zuenak, zeintzuei legiorik bizkorrenak gehitu behar zitzaizkien, gudu emankorra egin zuen numiden aurka, eta mortuetarantz uxatu zituen.

22. Baina, Erroman, Lepida, Emiliotarren aintza beragan eramateaz gainera, Luzio Sila eta Gneo Ponpeio birraitita zituena, salatua izan zen, Publio Kirinio gizon aberats eta ondorengabearen umea izatea simulatzearen; adulterio, pozoitze eta espekulazio karguak ere baziren, azti kaldearren bitartez, Zesarren etxearen aurka; erruztatua neba Manimo Lepidok defendatzen zuen. Kiriniok, zapuztu ondoren, gogorki jazartzen zuen, horrek, zenik doilorren eta errudunen zela ere, erruki eragiten zuela. Ez da erraza auzi hartan printzeak zer pentsatzen

tem principis: adeo vertit ac miscuit irae et clementiae signa. Deprecatus primo senatum ne maiestatis crimina tractarentur; mox M. Servilium e consularibus aliosque testis inlexit ad proferenda quae velut reicere voluerat. Idemque servos Lepidae, cum militari custodia haberentur; transtulit ad consules neque per tormenta interrogari passus est de iis quae ad domum suam pertinerent. Exemit etiam Drusum consulem designatum dicendae primo loco sententiae; quod alii civile rebantur, ne ceteris adsentiendi necessitas fieret, quidam ad saevitiam trahebant: neque enim cessurum nisi damnandi officio.

[23] *Lepida ludorum diebus qui cognitionem intervenerant theatrum cum claris feminis ingressa, lamentatione flebili maiores suos ciens ipsumque Pompeium, cuius ea monimenta et adstantes imagines visebantur; tantum misericordiae permovit ut effusi in lacrimas saeva et detestanda Quirinio clamitarent, cuius senectae atque orbitati et obscurissimae domui destinata quondam uxor L. Caesari ac divo Augusto nurus dederetur. Dein tormentis servorum patefacta sunt flagitia itumque in sententiam Rubelli Blandi a quo aqua atque igni arcebatur. Huic Drusus adsensit quamquam alii mitius censuissent. Mox Scauro, qui filiam ex ea genuerat, datum ne bona publicarentur. Tum demum aperuit Tiberius compertum sibi etiam ex P. Quirinii servis veneno eum a Lepida petatum.*

[24] *Inlustrium domuum adversa (etenim haud multum distanti tempore Calpurnii Pisonem, Aemilii Lepidam amiserant) solacio adfecit D. Silanus Iuliae familiae redditus. Casum eius paucis repetam. Ut valida divo Augusto in rem publicam fortuna ita domi improspera fuit ob impudicitiam filiae ac neptis quas urbe depulit, adulterosque earum morte aut fuga punivit. Nam culpam inter viros ac feminas vulgata gravi nomine laesarum religionum ac violatae maiestatis appellando clementiam maiorum suasque ipse leges egrediebatur. Sed aliorum exitus simul cetera illius aetatis memorabo si effectis in quae tetendi plures ad curas vitam produxero. D. Silanus in nepti Augusti adulter; quamquam non*

zuen igartzea: hainbestearaino aldatu eta nahastu baitzituen haserre eta onberatasun seinaleak. Lehenik, senatuari eskatu zion ez aztertzeko maiestate salaketak, baina, gero, Marko Serbilio, kontsularretariko bat, eta beste lekuko batzuk, berak ukatzeko planta egin zuena bistaratzera bultzatu zituen. Gainera, zaintza militarpean zeuden Tepidaren esklaboak kontsulei transferitu zizkien, eta ez zuen utzi tormentupean galdetuak izan zitezen bere etxeari zegozkion kontuetan. Areago, kontsul izendatua zen Druso boza aurrenen ematetik libratu zuen; hau batzuek zer zibiltzat jotzen zuten, gainerakoak harena baieztu beharrean aurki ez zitezen, baina beste batzuek ankerkeriatzat hartzen zuten: ez baitzuen eskubide hura utzi izango, kondenatzeko ez bazen.

23. Lepida, epaiketa eten zuten joko egunetan, andere gurenez inguratuturik agertu zen antzokian; auhen erdiragarritz, bere aurrekoiei eta Pompeiori berari erreguka hasi zen, hark eraikitako monumentua eta inguruko haren irudien aurrean, eta halako gupida eragin zuen, ezen jendeak negarrari ematen baitzion, Kirinioren aurkako gorroto eta biraozko oihuekin, zeinaren zahartzaro umegabe eta etxe txit ilunera destinatua izan baitzen, behinola, Luzio Zesarren emazte eta Augusto jainkozkoaren erraintzat emateko ei zegoena. Gero, esklaboen tormentuz, krimenak bistaratu ziren, eta Rubelio Blandoren proposamena onartu zen, ur eta su gabe uztea, alegia. Druso bat etorri zitzaion, beste batzuek proposamen bigunagoak jaulki zituzten baina. Gero, harekin alaba bat izan zuen Eskauroren begirunez, ondasunik ez konfiskatzera makurtu ziren. Tiberiok orduantxe bakarrik agertu zuen nola egiaztatu zuen, hau ere Publio Kirinioren esklaboen bitartez, Lepida senarra pozoitzen saiatu zela.

24. Etxe ospetsuen ezbarrek (denbora ez luzean, Kalpurniotarrek Pison eta Emiliotarrek Lepida galdu baitzuten) ordaina jaso zuten, Dezimo Silano Junia sendira bihurtzeaz. Hona kasua, laburki kontatua. Augusto jainkozkoak errepublika kontuetan zori oparoa izan bazuen ere, etxekoa aldrebesa izan zuen, alabaren eta alabatxiaren lotsagabekeria bide, zeintzuak hiritik egotzi zituen, maitaleak heriotzaz edo erbestez zigorturik; zeren, gizon eta emakume arteko erru hain ohikoa-ri sakrilegio eta maiestate-haustearen izen larria emanik, aurrekoen bihozberatasun mugetatik eta bere legeetatik ere irteten baitzen. Baina besteen azkena aldi hartako gertaerekin batera kontatuko dut, baldin, pentsatutako lana amaiturik, beste asmo batzuetarako bizirik geratzen

ultra foret saevitum quam ut amicitia Caesaris Tiberio impetante deprecari senatum ac principem ausus est M. Silani fratris potentia, qui per insignem nobilitatem et eloquentiam praecelebat. Sed Tiberius gratis agenti Silano patribus coram respondit se quoque laetari quod frater eius e peregrinatione longinqua revertisset, idque iure licitum quia non senatus consulto non lege pulsus foret: sibi tamen adversus eum integras parentis sui offensiones neque reditu Silani dissoluta quae Augustus voluisset. Fuit posthac in urbe eque honores adeptus est.

[25] Relatum dein de moderanda Papia Poppaea, quam senior Augustus post Iulias rogationes incitandis caelibum poenis et augendo aerario sanxerat. Nec ideo coniugia et educationes liberum frequentabantur praevalida orbitate: ceterum multitudo periclitantium gliscebat, cum omnis domus delatorum interpretationibus subverteretur; utque antehac flagitiis ita tunc legibus laborabatur. Ea res admonet ut de principiis iuris et quibus modis ad hanc multitudinem infinitam ac varietatem legum perventum sit altius disseram.

[26] Vetustissimi mortalium, nulla adhuc mala libidine, sine probro, scelere eoque sine poena aut coercionibus agebant. Neque praemiis opus erat cum honesta suoapte ingenio peterentur; et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui aequalitas et pro modestia ac pudore ambitio et vis incedebat, provenere dominationes multosque apud populos aeternum mansere. Quidam statim aut postquam regum pertaesum leges maluerunt. Hae primo rudibus hominum animis simplices erant; maximeque fama celebravit Cretensium, quas Minos, Spartanorum, quas Lycurgus, ac mox Atheniensibus quaesitores iam et plures Solo perscripsit. Nobis Romulus ut libitum imperitaverat: dein Numa religionibus et divino iure populum devinxit, repertaque quaedam a Tullo et Anco. Sed praecipuus Servius Tullius sanctorum legum fuit quis etiam reges obtemperarent.

bazait. Augustoren alabatxiarekin adulterioa burutu zuen Dezimo Silanok, Zesarren adiskidantzatik apartatua izateaz beste jazarpenik izan ez bazuen ere, atzerri bidea erakusten zitzaiola ulertu zuen, eta Tiberioren agintepean bakarrik ausartu zen senatuari eta printzeari barkakortasuna eskatzen, bere anaia Marko Silanoren babespean, zeina noblezia gurenez eta etorritz nabarmentzen zen. Silanok eskerrak eman zizkionean, Tiberiok, senatuaren aurrean, erantzun zuen bera ere pozten zela haren anaia bidaia luzetik itzuli zelako, eta hori, legez, guztiz zilegia zela, ez baitzen ez senatuaren aginduz, ez inolako legez egotzia izan; baina, Silanorekiko, bere aitaren errezelo berean jarraitzen zuela eta ez zela, Silano itzulita, Augustok nahi izan zuena ezerezean gelditzen. Aurreantzean, hirian egon zen, baina ohorerik eskuratu gabe.

25. Gero, Papia Poppea legea biguntzeko mozioa aurkeztu zen, Augustok zahartzaroan berretsi zuena bera, juliar legeen ondoren, ezkongabeen isunak handitu eta erarioa gehitzeko. Baina horrek ez zuen ezkontzak, ez hazten zen haur kopurua gehitzerik ekarri, ondorengorik ezak jarraituz; bai gehitzen zen arriskuan zeudenen kopurua, etxe guztiak baitzeuden salatzaileen trikimainek astindurik, eta, lehen eskandaluengatik bezala, orain legeengatik sufritzen zen. Gai honek zuzenbide printzipioak apur bat xehekiago jorratzera narama, eta nola iritsi ziren legeen kopuru infinitu eta aniztasun honetara.

26. Hilkorrik antzinakoena, artean inolako grina gaiztorik ez zela, desohore gabe, krimen gabe, eta, beraz, zigorrik eta hertsapenik gabe bizi ziren. Saririk ere ez zen behar, ongia berezko joeraz bilatzen baitzuten; eta, ohituraz kontrakorik desiratzen ez zuten, ez zitzairen beldurrez ezer debekatu behar. Baina, berdintasuna arrotzu eta, neurriaren eta lotsaren orde, azpikeria eta indarra piztu zirenean, menperakuntzak sortu ziren, herri askotan betiko bihurtu zirenak. Batzuek, berehalaxe edo erregeei muzin egin ondoren, legeak hobetsi zituzten. Hauek, lehenengotan, xumeak ziren, gizaki haien izate koxkorren arabera. Entzuteak bereziki ospetsu egin ditu Kretako legeak, Minosen idatziak, Espartakoak, Likurgok idatziak, eta gero Atenaskoak, landuagoak eta ugariagoak, Solonek idatziak. Gure herrian, Romulok libreki agindu zuen; gero, Numak erlijioz eta jainko zuzenbidez lotu zuen herria, horiei Tulok eta Ankok pentsatuak erantsirik. Baina legeen egile nagusia Serbio Tulio izan zen, haietara erregeek ere makurtu behar zutela.

[27] *Pulso Tarquinio adversum patrum factiones multa populus paravit tuendae libertatis et firmandae concordiae, creatique decemviri et accitis quae usquam egregia compositae duodecim tabulae, finis aequi iuris. Nam secutae leges etsi aliquando in maleficos ex delicto, saepius tamen dissensione ordinum et apiscendi inlicitos honores aut pellendi claros viros aliaque ob prava per vim latae sunt. Hinc Gracchi et Saturnini turbatores plebis nec minor largitor nomine senatus Drusus; corrupti spe aut inlusi per intercessionem socii. Ac ne bello quidem Italico, mox civili omissum quin multa et diversa sciscerentur; donec L. Sulla dictator abolitis vel conversis prioribus, cum plura addidisset, otium eius rei haud in longum paravit, statim turbidis Lepidi rogationibus neque multo post tribunis reddita licentia quoquo vellent populum agitandi. Iamque non modo in commune sed in singulos homines latae quaestiones, et corruptissima re publica plurimae leges.*

[28] *Tum Cn. Pompeius, tertium consul corrigendis moribus delectus et gravior remediis quam delicta erant suarumque legum auctor idem ac subversor; quae armis tuebatur armis amisit. Exim continua per viginti annos discordia, non mos, non ius; deterrima quaeque impune ac multa honesta exitio fuere. Sexto demum consulatu Caesar Augustus, potentiae securus, quae triumviratu iusserat abolevit deditque iura quis pace et principe uteremur. Acriora ex eo vincla, inditi custodes et lege Papia Poppaea praemiis inducti ut, si a privilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret. Sed altius penetrabat urbemque et Italiam et quod usquam civium corripuerant, multorumque excisi status. Et terror omnibus intentabatur ni Tiberius statuendo remedio quinque consularium, quinque e praetoriis, totidem e cetero senatu sorte duxisset apud quos exsoluti plerique legis nexus modicum in praesens levamentum fuere.*

[29] *Per idem tempus Neronem e liberis Germanici iam ingressum iuventam commendavit patribus, utque munere capessendi vigintiviratus solveretur et quinquennio maturius*

27. Tarkinio egotzi zutenean, herriak neurri ugari hartu zuen senatari fakzioen aurka, askatasuna babesteko eta elkartasuna segurtatzeko; dezenbiroak eratu ziren eta, beste lekuetako onenari heldurik, hamabi taulak osatu ziren, berdintasunaren gailur eurok zuzenbidean. Zeren, horien ondorengo legeak, batzuetan gaiztoen aurka agertu ahala promulgatzen baziren ere, maizago etorri ziren klaseen liskarrez eta ohore debekatuen irrikaz, edo gizon ospetsuak kendu guraz, edo beste zenbait arrazoi makurrez. Hortik datoz Grakotar eta Saturninotarren herri nahaketak eta, ez gutxiago, Drusoren xahutzeak, senatuaren izenean. Aliatuak itxaropenak usteldu edo beto-eskubideak engainatu zituen, eta, ez italiar gerran, ez geroko gerra zibilean, ez zioten utzi elkarren kontrako lege ugari egiteari, harik eta Luzio Sila diktadoreak, aurrekoak abolitu edo aldatu eta are gehiago erantsirik, hartan eten bat ezarri zuen arte, askorik ez zuen iraungo baina. Izan ere, laster etorri ziren Lepidoren proposamen nahasleak, eta, ez askoz geroago, tribunoei herria euren gogora astintzeko baimena eman zitzaien. Eta, hala, ez zen jadanik denentzat bakarrik legerik egin, gizon partikularren kontra ere baizik, eta, errepublika txit ustelduan, legeak aniztu ziren.

28. Orduan, Gneo Ponpeio, hirugarrenez kontsula, ohituren zuzenketa-rako hautatu zuten, eta erremedioak latzagoak izan ziren, hobenak eurak baino, aldi berean, bere legeen egile eta desegile, armekin defendatu nahi zuena armekin galdu baitzuen. Gero, desadostasunak hogeitaz urtean darrai, ez ohitura ez zuzenbide gabe; krimenik gaiztoenak zigor gabe geratzen dira, eta zintzotasun erakutsi askok jabeen suntsipena dakar. Azkenik, Zesar Augustok, bere seigarren kontsulatuan, indarrean segur, triumviratuan agindu zuena abolitu zuen eta legeak eman zizkigun, haie-taz bakean eta printzearen menpean baliatzeko. Horrekin, loturak estutu egin ziren: zaintzaileak ipini eta, Papia Poppea legearen eraginez, ordai-nekin induzitu zituzten, senatarien pribilegioak eteten baziren, herria, denen guraso bezala, ondasun bakanteen jabe izan zedin. Baina salatazileak urrunago zihoazen: euren menpean geratu ziren hiria eta Italia eta nonahiko hiritarrak, eta, hala, hamaika hondatu zuten. Izua denen mehatxu zatekeen, Tiberiok, egoera erremediatzeko, zotzez hautatu ez balitu bost kontsular, bost pretoriar, eta gainerako senatutik beste bost, legearen trabarik gehienak kendurik, aldi bateko lasaitua ekarri zutenak.

29. Aldi berean, Neron, Germanikoren semeetariko bat, gaztarora heldua zenez, senatuaren aurrean gomendatu zuen, eta eskatu, ez entzuleen irri-

quam per leges quaesturam peteret non sine inrisu audientium postulavit. Praetendebat sibi atque fratri decreta eadem petente Augusto. Sed neque tum fuisse dubitaverim qui eius modi preces occulti inluderent: ac tamen initia fastigii Caesaribus erant magisque in oculis vetus mos, et privignis cum vitrico levior necessitudo quam avo adversum nepotem. Additur pontificatus et quo primum die forum ingressus est congiarium plebi admodum laetae quod Germanici stirpem iam puberem aspiciebat. Auctum dehinc gaudium nuptiis Neronis et Iuliae Drusi filiae. Utque haec secundo rumore ita adversis animis acceptum quod filio Claudii socer Seianus destinaretur. Polluisse nobilitatem familiae videbatur suspectumque iam nimiae spei Seianum ultra extulisse.

[30] *Fine anni concessere vita insignes viri L. Volusius et Sallustius Crispus. Volusio vetus familia neque tamen praetura egressa: ipse consulatum intulit, censoria etiam potestate legendis equitum decuriis functus, opumque quis domus illa immensum viguit primus adcumulator. Crispum equestri ortum loco C. Sallustius, rerum Romanarum florentissimus auctor, sororis nepotem in nomen adscivit. Atque ille, quamquam prompto ad capessendos honores aditu, Maecenatem aemulatus sine dignitate senatoria multos triumphalium consulariumque potentia antiit, diversus a veterum instituto per cultum et munditias copiaque et affluentia luxu propior. Suberat tamen vigor animi ingentibus negotiis par, eo acrior quo somnum et inertiam magis ostentabat. Igitur incolumi Maecenate proximus, mox praecipuus, cui secreta imperatorum inniterentur, et interficiendi Postumi Agrippae conscius, aetate propecta speciem magis in amicitia principis quam vim tenuit. Idque et Maecenati acciderat, fato potentiae raro sempiternae, an satias capit aut illos cum omnia tribuerunt aut hos cum iam nihil reliquum est quod cupiant.*

[31] *Sequitur Tiberi quartus, Drusi secundus consulatus, patris atque filii collegio insignis. Nam triennio ante Germanici cum Tiberio idem honor neque patruo laetus neque natura tam conexus fuerat. Eius anni principio Tiberius*

barre gabe, bigintibiratuaren betekizunetik libra zezatela, eta utz ziezaioleta kuestoretzara jotzen, legezko adina baino bost urte lehenago. Berari eta anaiari ere, Augustoren eskariz, emate berdina egin zitzaie la argudiatzen zuen. Eta ez daukat dudarik izan zirela, aldi hartan, erregu haietaz ezkutuan isekatu zirenak; baina Zesarren handitasunaren hasiera zen, aurrekoen ohiturak bistarago zeuden, eta semeordearen aitaordearekiko lotura txikiagoa zen, aititarena bilobarekin baino. Kontua da pontifikatua ere eman zitzaioela eta, Neron foroan sartu zen lehenengo egunean, opariak banatu ziren, Germanikoren kimu bat hazita ikusteaz pozten zen herrian. Poza areagotu egin zen gero, Neronen eta Drusoren alaba Juliarren ezteiek. Eta, ezkontza hori aldeko hitzez hartu zen bitartean, desatseginez jakin zen Seiano aitagarrebatzat destinaturik zegoela Klaudioren semearentzat. Familiaren nobleziarako orbana zela uste zen, eta Seiano, neurritz gorako itxaropenen susmopeko, gehiegi jasotzen zuela.

30. Urte amaieran, gizonezko ospetsu bi hil ziren: Luzio Bolusio eta Salustio Krispo. Bolusio familia antzinako, baina pretoretzara heldu gabe zegoen batekoa zen; berak irabazi zuen kontsulatua, zaldunen dekuriak hautatzeko ardura zeukan zentsore kargua ere izan zuelarik. Etxeari botere izugarria eman zioten ondasunen lehen pilatzailea izan zen. Zaldizko jatorritik harako Krispo Gaio Salustiok adoptatu eta izena eman zion, Erromaren historialari bikaina berau, zeinaren arrebaren biloba zen hura. Eta berak, ohoreen bidea zabalik eduki arren, Mezenasen etsenpluari jarraituz, aginte handiagoa izan zuen, senatari mailarik gabe, garaipena edo kontsulatua lortu zuen askok baino; bere bizikera eta txukuntasunak bide, tradizio zaharretatik urrunago zebilen eta, aberastasunez gainezka, luxutik hurrago. Hala ere, itxura honen azpian, negozioerik handienen mailako gogo kemena zeukan, hainbat zoliago, zenbat eta lo eta inertzia plan-ta handiagoa izan. Horregatik, Mezenas bizi zela, bigarrentzat izan zuten, eta gero lehenengotzat, zeinari enperadoreen sekretuak kontatzen zitzaizkion. Agripa Postumoren hilketaren jakitun, adina aurrera zihoala, egiatik baino itxuratik gehiago izan zuen printzearen adiskidantzan. Mezenasi ere gauza bera gertatu zitzaion, bai boterearen patua nekez delako iraunkorra, bai asetasuna dena lortutakoan jabetzen delako batzuetaz, eta beste batzuetaz, berriz, ezer desiratzekorik gelditzen ez denean.

31. Aurrera doa Tiberioren laugarren kontsulaldia, Drusoren bigarre-na, aipagarria, aita-semeen kargukidetasunagatik. Zeren, urte bi lehenago, Germaniko eta Tiberio ohore bereko kide izan zirenean, ez osa-

quasi firmandae valetudini in Campaniam concessit, longam et continuam absentiam paulatim meditando, sive ut amoto patre Drusus munia consulatus solus impletet. Ac forte parva res magnum ad certamen progressa praebuit iuveni materiem apiscendi favoris. Domitius Corbulo praetura functus de L. Sulla nobili iuvene questus est apud senatum quod sibi inter spectacula gladiatorum loco non decessisset. Pro Corbulone aetas, patrius mos, studia seniorum erant: contra Mamercus Scaurus et L. Arruntius aliique Sullae propinqui nitebantur. Certabantque orationibus et memorabantur exempla maiorum qui iuventutis irreverentiam gravibus decretis notavissent, donec Drusus apta temperandis animis disseruit; et satisfactum Corbuloni per Mamercum qui patruus simul ac vitricus Sullae et oratorum aetate uberrimus erat. Idem Corbulo plurima per Italiam itinera fraude mancipum et incuria magistratuum interrupta et impervia clamitando, executionem eius negotii libens suscepit; quod haud perinde publice usui habitum quam exitiosum multis quorum in pecuniam atque famam damnationibus et hasta saeviebat.

[32] *Neque multo post missis ad senatum litteris Tiberius motam rursus Africam incursu Tacfarinatis docuit, iudicioque patrum deligendum pro consule gnarum militiae, corpore validum et bello suffecturum. Quod initium Sex. Pompeius agitandi adversus Marcum Lepidum odii nactus, ut socordem, inopem et maioribus suis dedecorum eoque etiam Asiae sorte depellendum incusavit, adverso senatu qui Lepidum mitem magis quam ignavum, paternas ei angustias et nobilitatem sine probro actam honori quam ignominiae habendam ducebat. Igitur missus in Asiam et de Africa decretum ut Caesar legeret cui mandanda foret.*

[33] *Inter quae Severus Caecina censuit ne quem magistratum cui provincia obvenisset uxor comitaretur, multum ante repetito concordem sibi coniugem et sex partus enixam, seque quae in publicum statueret domi servavisse, cohibita intra Italiam, quamquam ipse pluris per provincias quadra-*

baren gogoko izan baitzen, ez hain handia berezko lotura. Urte hasieran, Tiberio Kanpaniara erretiratu zen, osasuna zaintzeko aitzakian, bai astiro-astiro bere ausentzia luze eta jarraitua prestatzearren, bai Drusok, aita urrun zela, kontsul zereginak bakarrik egin zitzaizkion. Halaber, gero eztabaida handia ekarriko zuen kontu txiki batek gazteari ospe handia irabazteko aukera ekarri zion. Domizio Korbulo pretore ohiak Luzio Sila gazte noblea auzitara eraman zuen senatuan, gladiadoreen ikuskizunean tokirik utzi ez ziolako. Adina, asaberen ohitura, zaharren sinpatia Korbuloren alde zeuden; Mamerko Eskaurok, Luzio Arruntziok eta beste hurreko batzuek defendatzen zuten Sila. Eztabaida bat burutu zen, non asaberen etsenpluak atera zituzten, gazteen irreberentziak agindu zorrotzez zigortzen zituztenak, Drusok gogoak baretzeko moduan hitz egin zuen arte. Korbulo, azkenik, Mamerkoren bitartez satisfatua izan zen, zeina, aldi berean, Silaren osaba eta aitaordea zen, baita garaiko hizlaririk etorritsuen ere. Korbulok berak ere, Italiako bide asko kontratisten iruzurratik eta magistratuen axolagabekeriagatik mozturik eta ibilgaitz zeudela aldarrikatzen zuenak, pozik hartu zuen bere auziaren erabakia; hori ez zen denen onarentzat hain onuragarri gertatu, nola kaltegarri askorentzat, zeintzuen ondare eta izenaren aurka kondenaz eta konfiskazioz ankertu baitziren.

32. Handik laster, Tiberiok gutunez jakinarazi zion senatuari Afrika berriro asaldaturik zebilela Takfarinateren eraso bide, eta proposatzen zuen senatuak prokonsul bat hauta zezala, milizian aditua, gorputzez indartsua eta gerraren pare egotekoa. Sesto Ponpeio aukera hartaz baliatu zen, Manio Lepidoren aurkako gorroto guztiari jaregiteko; kol-dar, txiro eta asaberen lotsagarritzat salatu zuen, eta, beraz, Asiako zozketatik ere baztertua izan behar zuela. Senatuak ezetz esan zuen, uste baitzuten Lepido gehiago zela atsegin, alfer baino, eta ondare urritasuna eta lotsaizun gabe eramantiko noblezia areago zituela ohoragarri, laidogari baino. Beraz, Asiara bidali zuten, eta, Afrikari buruz, nor arduratu, Zesarrek hauta zezala erabaki zuten.

33. Batzar berean, Sebero Zezinak proposatu zuen zotzez probintzia bat egokitzen zitzaion ezin magistraturari ez ziezaiola emazteak lagundu, bera berearekin, sei ume eman zizkionarekin, ondo konpontzen zela behin eta berriro esan ondoren, baina berak arau orokor lez proposatzen zuena etxean bertan ikusi zuela, emaztea Italian egonaraziz, berak, hainbat pro-

ginta stipendia explevisset. Haud enim frustra placitum olim ne feminae in socios aut gentis externas traherentur: inesse mulierum comitatu quae pacem luxu, bellum formidine morentur et Romanum agmen ad similitudinem barbari incessus convertant. Non imbecillum tantum et imparem laboribus sexum sed, si licentia adsit, saevum, ambitiosum, potestatis avidum; incedere inter milites, habere ad manum centuriones; praesedis nuper feminam exercitio cohortium, decursu legionum. Cogitarent ipsi quotiens repetundarum aliqui arguerentur plura uxoris obiectari: his statim adhaerescere deterrimum quemque provincialium, ab his negotia suscipi, transigi; duorum egressus coli, duo esse praetoria, pervicacibus magis et impotentibus mulierum iussis quae Oppiis quondam aliisque legius constrictae nunc vinclis exolutis domos, fora, iam et exercitus regerent.

[34] *Paucorum haec adsensu audita: plures obturbabant neque relatum de negotio neque Caecinam dignum tantae rei censorem. Mox Valerius Messalinus, cui parens Messala ineratque imago paternae facundiae, respondit multa duritiae veterum melius et laetius mutata; neque enim, ut olim, obsideri urbem bellis aut provincias hostilis esse. Et pauca feminarum necessitatibus concidi quae ne coniugum quidem penatis, adeo socios non onerent; cetera promisca cum marito nec ullum in eo pacis impedimentum. Bella plane accinctis obeunda: sed revertentibus post laborem quod honestius quam uxorium levamentum? at quasdam in ambitionem aut avaritiam prolapsas. Quid? ipsorum magistratum nonne plerosque variis libidinibus obnoxios? non tamen ideo neminem in provinciam mitti. Corruptos saepe pravitatibus uxorum maritos: num ergo omnis caelibes integros? placuisse quondam Oppias leges, sic temporibus rei publicae postulantibus: remissum aliquid postea et mitigatum, quia expedierit. Frustra nostram ignaviam alia ad vocabula transferri: nam viri in eo culpam si femina modum excedat. Porro ob unius aut alterius imbecillum animum male eripi maritis consortia rerum secundarum adversarumque. Simul sexum natura invalidum deserere et exponi suo luxu, cupidinibus alienis. Vix praesenti custodia manere*

bintziantan, berrogei urteko zerbitzua egina zuen arren. Ez ei zen behinola alferrik ezarri aliatuen lurrera edo herri arrotzetara emakumerik ez eramatea; emakumeen konpainiak bakea luxuz, gerra beldurrez oztopatzea zekarrela, eta erromatar zutabeari segizio barbaroaren antza zemaiola. Sexuz ahulak eta nekeak jasateko ezgaiak ez ezik, bidea emanez gero, anker, nahasle, aginte-gose bihurtzen ei ziren; soldadu artean ibiltzen, zenturioiak zerbitzari ei zituzten; oraintsu, emakume batek kohortean maniobren eta legioen desfileen buru egin ei zuen. Pentsa zezatela, norbait konkusioz auziratzen zutenean, gehienetan, emaztearen aurkako salaketak zirela. Eurengana biltzen ei ziren, lehenengotarik, probintziatarrik txarrenak; eurak ei ziren auzien kargudun eta ebazle; eskolta bi, pretorio bi behar ei ziren, emakumeen aginduak setati eta zentzugabeago zirelarik, zeintzuek, lehenenago Opiar legeen eta antzekoen mende, orain kateak hautsirik, etxeak, foroak eta armadak ere gorberrnatzten zituzten.

34. Proposamenak oniritzi urria izan zuen entzuleengan; gehienak zalapartan hasi ziren, esanez hura ez zela eguneko gaia eta Zezina ez zela hain gai handiari zegokion zentsorea. Gero, Balerio Mesalinok, Mesalaren seme eta aitaren etorriaren irudia gordetzen zuenak, erantzun zion antzinakoen gogortasuna, alderdi askotan, hobera eta gizatarragora aldatu zela; hiria orain ez baitzegoen, egon ere, lehenago bezala, gerraz eta probintzia etsaiz inguratua; emakumeen beharrez bide txikia ematen zitzaie; ez zietela kalterik egiten senarren ondasunei, eta are gutxiago aliatuei; gainerakoan, senarrarekin bat egiten zutela eta horretan ez zegoela bakearentzat inolako oztoporik. Gerrara trabarik gabe joan behar zela, baina, nekeetatik bueltan, zer ederragorik, emaztearen kontsolamendua baino? Batzuk azpijokura eta gutizara lerratu ei ziren. Eta zer? Magistratuak eurak ere ez al zeuden, bada, gehienak hainbat grinaren arriskupean? Horregatik, hala ere, ez zitzaion bat probintziara bidaltzeari uzten. Sarritan, emazteen bizioek senarrak galtzen ei zituzten. Zelibe guztiak zintzoak ote ziren, bada? Behinola, Opiar legeak egoki iruditu zitzaizkien, errepublikako gorabeherak halaxe eskatzen zutelako; gero, laxotu eta bigundu baziren, komeni zelako izango zen. Alferrik zen norbere ezgaitasunari beste izen batzuk ematea, gizonezkoaren errua baitzen, andrezkoa neurritik haragotzen bazen. Bataren edo bien gogo ahula aitzakia zela, senarrei onaren eta txarraren konpainia kendu nahi ei zitzaion, aldi berean, sexu berez makala bertan behera eta bere nahikerien eta inoren grinaren mende uzten zela. Presentzia jagoleak

*inlaesa coniugia: quid fore si per pluris annos in modum dis-
cidii oblitterentur? sic obviam irent iis quae alibi peccarentur
ut flagitiorum urbis meminissent. Addidit pauca Drusus de
matrimonio suo; nam principibus adeunda saepius longinqua
imperii. Quoties divum Augustum in Occidentem atque Orien-
tem meavisse comite Livia! se quoque in Illyricum profectum
et, si ita conducatur, alias ad gentis iturum, haud semper aequae
animo si ab uxore carissima et tot communium liberorum
parente divelleretur. Sic Caecinae sententia elusa.*

[35] *Et proximo senatus die Tiberius per litteras, castigatis
oblique patribus quod cuncta curarum ad principem reice-
rent, M'. Lepidum et Iunium Blaesum nominavit ex quis pro
consule Africae legeretur. Tum audita amborum verba, inten-
tius excusante se Lepido, cum valetudinem corporis, aetatem
liberum, nubilem filiam obtenderet, intellexereturque etiam
quod silebat, avunculum esse Seiani Blaesum atque eo prae-
validum. Respondit Blaesus specie recusantis sed neque
eadem adseveratione et consensu adulantium adiutus est.*

[36] *Exim promptum quod multorum intimis questibus tege-
batur. Incedebat enim deterrimo cuique licentia impune pro-
bra et invidiam in bonos excitandi arrepta imagine Caesaris:
libertique etiam ac servi, patrono vel domino cum voces, cum
manus intentarent, ultro metuebantur. Igitur C. Cestius sena-
tor disseruit principes quidem instar deorum esse, sed neque
a diis nisi iustas supplicum preces audiri neque quemquam in
Capitolium aliave urbis templa perfugere ut eo subsidio ad
flagitia utatur. Abolitas leges et funditus versas, ubi in foro, in
limine curiae ab Annia Rufilla, quam fraudis sub iudice dam-
navisset, probra sibi et minae intenduntur, neque ipse audeat
ius experiri ob effigiem imperatoris oppositam. Haud dissi-
milia alii et quidam atrociora circumstrepebant, precaban-
turque Drusum daret ultionis exemplum, donec accitum con-
victamque attineri publica custodia iussit.*

[37] *Et Considius Aequus et Caelius cursor equites Romani
quod fictis maiestatis criminibus Magium Caecilianum prae-*

nekez eusten ei zion ezkontzari osorik. Zer izango zen, urte mordoan, dibortzioz bezala, ahazturik uzten baziren? Ondo zegoen kanpoetan egi- niko bekatuen bila irtetea, baina hiriko eskandaluak gogoratzekotan. Drusok bere ezkontzaren aipamen txiki batzuk erantsi zituen, printzeak maizago aurkitzen baitziren inperioko leku urrunetara joan beharrean. Zenbat aldiz ez ote zen Augusto jainkozkoa Mendebalde eta Ekialdera joan, Libia lagun zuela! Bera ere Ilirikora joana zen eta, behar bazen, beste herri batzuetara ere joango ei zen, baina ez beti gogo onez, emaz- te txit maite eta hainbeste ume komunen amarengandik apartarazten bazuten. Zezinaren proposamenari halaxe albo egin zioten.

35. Hurrengo senatu batzarrean, Tiberiok, gutunez, eta senatariei, zeharka, ardura guztiak printzeari leporatzea aurpegiratu ondoren, Marko Lepido eta Junio Bleso izendatu zituen, Afrikako prokonsula euren artean hauta zezaten. Orduan, bien hitzak entzun ziren eta Lepi- do desenkusatu zen, aitzakiatzat emanen bere osasun urria, seme-ala- ben adina eta alaba bat ezkontzeko zeukala; eta esan ez zuena ere uler- tzen zen, hots, Bleso Seianoren osaba eta, beraz, boteretsua zela. Bles- sok uko itxuran erantzun zion, baina ez irmotasun berdinez, eta adula- tzaileen kontsentsua alde izan zuen.

36. Gero, artean askoren kexa ezkutuan zebilena bistaratu zen. Zeren edozein zantarrek baitzeukan askatasuna jende prestua iraintzeko eta gorrotatzeko, Zesarren irudia aldean bazeraman. Ugazabari edo jabea- ri hitza edo eskua ezarri zioten libertoak eta esklaboak ere beldurgarri bihurtzen ziren. Hala, Gaio Zestio mintzatu zen, esanez printzeak jain- ko antzekoak zirela, noski, baina jainkoek ere ez zutela eskatzaileen erregurik entzuten, bidezkoa ez bazen, eta inor ez zela kapitolioan edo hiriko beste tenpluetan aterpetzen, babes hori gaizkintzarako baliatze- ko. Legeak abolitzen eta arras iraultzen ei ziren, foroan bertan, kuriako atarian, Annia Rufilaren irainak eta mehatxuak jasan behar zituenez gero, iruzurrez kondenarazi zuena bera, baina auzitegira eramaten ausartu gabe, bera enperadorearen irudiarekin jarki zitzaiolako. Beste batzuek antzeko gertaerak eta batzuk okerragoak oihukatzen zituzten eta Drusori zigor etsenplarra ezartzeko eskatzen zioten, emakume hura, deitua eta konbiktua, preso sartu zuen arte.

37. Konsidio Ekuo eta Zelio Kursor zaldun erromatarrak ere zigortuak izan ziren, printzearen ekimenez eta senatuaren aginduz, Magio Zezi-

torem petivissent auctore principe ac decreto senatus puniti. Utrumque in laudem Drusi trahebatur: ab eo in urbe inter coetus et sermones hominum obversante secreta patris mitigari. Neque luxus in iuvene adeo displicebat: huc potius intenderet, diem aedificationibus noctem conviviis traheret, quam solus et nullis voluptatibus avocatus maestam vigilantiam et malas curas exerceret.

[38] Non enim Tiberius, non accusatores fatiscabant. Et Ancharius Priscus Caesium Cordum pro consule Cretae postulaverat repetundis, addito maiestatis crimine, quod tum omnium accusationum complementum erat. Caesar Antistium Veterem e primoribus Macedoniae, absolutum adulterii, increpitis iudicibus ad dicendam maiestatis causam retraxit, ut turbidum et Rhescuporidis consiliis permixtum, qua tempestate Cotye [fratre] interfecto bellum adversus nos volverat. Igitur aqua et igni interdictum reo, adpositumque ut teneretur insula neque Macedoniae neque Thraeciae opportuna. Nam Thraecia diviso imperio in Rhoemetalcen et libetos Cotyis, quis ob infantiam tutor erat Trebellenus Rufus, insolentia nostri discors agebat neque minus Rhoemetalcen quam Trebellenum incusans popularium iniurias inultas sinere. Coelatae Odrusaeque et Dii, validae nationes, arma cepere, ducibus diversis et paribus inter se per ignobilitatem; quae causa fuit ne in bellum atrox coalescerent. Pars turbant praesentia, alii montem Haemum transgrediuntur ut remotos populos concirent; plurimi ac maxime compositi regem urbemque Philippopolim, a Macedone Philippo sitam, circumsidunt.

[39] Quae ubi cognita P. Vellaeo (is proximum exercitum praesidebat), alarios equites ac levis cohortium mittit in eos qui praedabundi aut adsumendis auxiliis vagabantur; ipse robur peditum ad exolvendum obsidium ducit. Simulque cuncta prospere acta, caesis populatoribus et dissensione orta apud obsidentis regisque opportuna eruptione et adventu legionis. Neque aciem aut proelium dici decuerit in quo semerum ac palantes trucidati sunt sine nostro sanguine.

liano pretorea maiestate krimen gezurrezkoz salatu zutelako. Egintza biak Drusoren goragarri izan ziren: hirian biziz, lagunarte eta jendeen solasean ibiliz, aitaren tankera sekretua biguntzen zuen. Bestalde, gazte batengan luxua ez zegoen hain txarto ikusia; eguna eraikuntzan eta gaua oturuntzan igaro zezan nahiago zuten, bakarrik eta inolako gozamenen pozik gabe, zaintza tristean eta kezka gaiztoetan ibil zedin baino.

38. Zeren ez Tiberio, ez salatzaileak nekatzen baitziren. Ankario Priskok Kretako prokontsul Zesio Kordo konkusioz salatu zuen, orduan, salaketa guztien gehigarri zen maiestate krimena erantsiz. Antistio Betere, Mazedoniako jaunetariko bat, adulteriotik absolbitu zutenean, Zesarrek epaileei agiraka egin zien eta hura berriro auziperatu zuen, maiestate salaketagatik erantzun zezan, argudiatuz ezen sedizioan eta Reskuporideren trikimainetan nahasturik ibili zela, honek, Kotisen (anaiaren) hilketan ondoren, gure aurkako gerra azpikatu zuenean. Salatua, beraz, ur-suen debekura kondenatu zuten, eta irla batean eduki zezatela gomendatu, Mazedoniara eta Traziara aisa ez iristeko moduan. Zeren Traziak, erreinua Remetalzesen eta, gazteegiak zirelako, Trebeleno Rufo tutore zuten Kotisen semeen artean banatutakoan, gurekiko ohiturarik ezagatik, zakar jokatzeko baitzuen, eta hala Remetalzes nola Trebeleno salatzen zituen, hangotarrek jasaniko laidoak zigor gabe uzten zituztelako. Zelaletak, odrusek eta dioek, nazio indartsuek, armak hartu zituzten, buruzagi ezberdin, baina ezezagunean elkarren berdinekin; hauxe izan zen arrazoia, gerra lazarrikako bil ez zitezen. Batzuek inguruetan istiluak sortzen dituzte, beste batzuek Hemo mendikatea bestalderatzen, urrungo herriak altxarazteko; gehienek eta antolatuenek erregea eta Filipopolis, Mazedoniako Filipok sortua, setiatzen dute.

39. Berri horiek armadarik hurbilenaren buru zegoen Publio Beleok jakin zituenean, zaldieria laguntzailea eta kohorte arinak bidali zituen, hara-hona, bai harrapaketan, bai errefortzu bila zebiltzanen aurka, eta bera jarri zen oinezkoen buru, setioa apurtzeko. Arrakasta alde bietan izan zen, harrapariak suntsituak eta setiatzaileen artean desadostasunak sortu baitziren, eta erregeak, legioaren etorrerarekin, irteera egokia izan zuen. Ekintza hari ez zegoen gudu deitzerik ere, gizon gaizki armatuak eta alderriak lepamoztuak izan baitziren, gure aldetik odollik gabe.

[40] *Eodem anno Galliarum civitates ob magnitudinem aeris alieni rebellionem coeptavere, cuius extimulator acerrimus inter Treviros Iulius Florus, apud Aeduos Iulius Sacrovir. Nobilitas ambobus et maiorum bona facta eoque Romana civitas olim data, cum id rarum nec nisi virtuti pretium esset. Ii secretis conloquiis, ferocissimo quoque adsumpto aut quibus ob egestatem ac metum ex flagitiis maxima peccandi necessitudo, componunt Florus Belgas, Sacrovir propiores Gallos concire. Igitur per conciliabula et coetus seditiosa diserebant de continuatione tributorum, gravitate faenoris, saevitia ac superbia praesidentium, et discordare militem audito Germanici exitio. Egregium resumendae libertati tempus, si ipsi florentes quam inops Italia, quam inbellis urbana plebes, nihil validum in exercitibus nisi quod externum, cogitarent.*

[41] *Haud ferme ulla civitas intacta seminibus eius motus fuit: sed erupere primi Andecavi ac Turoni. Quorum Andecavos Acilius Aviola legatus excita cohorte quae Lugduni praesidium agitabat coercuit. Turoni legionario milite quem Visellius Varro inferioris Germaniae legatus miserat oppressi eodem Aviola duce et quibusdam Galliarum primoribus, qui tulere auxilium quo dissimularent defectionem magisque in tempore efferrent. Spectatus et Sacrovir intecto capite pugnam pro Romanis ciens ostentandae, ut ferebat, virtutis: sed captivi ne incesseretur telis agnoscendum se praebuisse arguebant. Consultus super eo Tiberius aspernatus est indicium aluitque dubitatione bellum.*

[42] *Interim Florus insistere destinatis, pellicere alam equitum, quae conscripta e Trevis militia disciplinaque nostra habebatur; ut caesis negotiatoribus Romanis bellum inciperet; paucique equitum corrupti, plures in officio mansere. Aliud vulgus obaeratorum aut clientium arma cepit; petebantque saltus quibus nomen Arduenna, cum legiones utroque ab exercitu, quas Visellius et C. Silius adversis itineribus obiecerant, arcuerunt. Praemissusque cum delecta manu Iulius Indus e civitate eadem, discors Floro et ob id navandae operae avidior; inconditam multitudinem adhuc disiecit.*

40. Urte berean, Galietako hirietan, zorren handiagatik, altxamendu saio bat izan zen, zeinaren xaxatzailerik zorrotzenak izan baitziren Julio Floro, trebiroen artean, eta Julio Sakrobiro, eduoen artean. Biak nobleak eta ibilbide aintzatsuko asabadunak ziren, eta, horregatik, erromatar hiritargoa eman zitzaizen lehenago, zer bakana berau, bertute-sari bakarrik ematen zena. Isilpeko solasetan, ausartenak eta miseriak edo krimenetatik harako beldurrak ekintza okerragoetara eragiten zienak eurekin harturik, Florok belgak eta Sakribiok hurren zeuzkan galoak matxinatzea erabakitzen dute. Kontziliabulu eta bileretan, sedizioski mintzo ziren zergen luzapenez, interesen astunaz, gobernadoreen ankerraz eta harroaz; soldaduak haserre zebiltzala zioten, Germanikoren heriotzaren berri jakinik, eta askatasuna berreskuratzeko une aparta zela, baldin pentsatzen bazuten, eurak hain edukitsu izanik, Italia zer behartsu, Erromako herria gerrarako zer makal zegoen, eta, armadetan, kanpokoez beste indarrak ez zegoela.

41. Mugida haren hazitik ez zen herririk libratu; baina, lehenen, andekaboak eta turonoak jaiki ziren. Andekaboak Azilio Abiola legatuak menperatu zituen, Lugdunoko guarnizioaz arduratzen zen kohortea aterarazirik. Turonoak Biselio Barronek, Behe Germaniako legatuak, bidalitako soldadu legionarioek zanpatu zituzten, Abiola bera zela, baita Galietako zenbait jaun ere, euren defekzioa disimulatzeko lagundu ziotenak, une egokiagoan azaltzeko. Sakrobiro bera ere ikusi zuten erromatarren alde buruhas borrokan, bere kemena erakustearren, zioenez; baina gatibuek argudiatzen zuten ezagun egin nahi zuela, berari tira ez ziezaioten. Tiberiori horretaz galdetu ziotenean, salaketari albo egin zion eta, zalantza harekin, gerra elikatu zuen.

42. Bitartean, Floro bere asmoetan tematzen zen, eta zaldieriaren hegala, trebiroen artean erreklutaturik, gure milizia eta diziplina osatzen zuena, xaxatzen ari zen, erromatar merkataria akabatu eta gerra abia zedin. Zaldun bakan batzuk usteldu ziren, baina gehienek leial jarraitu zuten. Beste talde batek, zordunek edo klienteek, armak hartu zituen. Bazihozten denak Ardenak izeneko mendarteetarantz, bina Biseliok eta Gaio Siliok, bide ezberdinetatik, haien aurka bidalitako armada bitzuetako legioek atzera eragin zieten. Talde hautatu batekin, Julio Indo zihoan aurrelari, herrikoa bertakoa, Flororekin haserre zebilena eta, beraz, guri laguntzeko gogotsuago, eta jendetza hura antolatzerako

Florum incertis latebris victores frustratus, postremo visis militibus, qui effugia insederant, sua manu cecidit. Isque Trevirici tumultus finis.

[43] *Apud Aeduos maior moles exorta quanto civitas opulentior et comprimendi procul praesidium. Augustodunum caput gentis armatis cohortibus Sacrovir occupaverat [ut] nobilissimam Galliarum subolem, liberalibus studiis ibi operatam, et eo pignore parentes propinquosque eorum adiungeret; simul arma occulte fabricata iuventuti dispertit. Quadringenta milia fuere, quinta sui parte legionariis armis, ceteri cum venabulis et cultris quaeque alia venantibus tela sunt. Adduntur e servitiis gladiaturae destinati quibus more gentico continuum ferri tegimen: cruppellarios vocant, inferendis ictibus inhabilis, accipiendis impenetrabilis. Augebantur eae copiae vicinarum civitatum ut nondum aperta consensione, ita viritim promptis studiis, et certamine ducum Romanorum, quos inter ambigebatur utroque bellum sibi poscente. Mox Varro invalidus senecta vigenti Silio concessit.*

[44] *At Romae non Treviros modo et Aeduos sed quattuor et sexaginta Galliarum civitates descivisse, adsumptos in societatem Germanos, dubias Hispanias, cuncta, ut mos famae, in maius credita. Optumus quisque rei publicae cura maerebat: multi odio praesentium et cupidine mutationis suis quoque periculis laetabantur increpabantque Tiberium quod in tanto rerum motu libellis accusatorum insumeret operam. An Sacrovirum maiestatis crimine reum in senatu fore? extitisse tandem viros qui cruentas epistulas armis cohiberent. Miseram pacem vel bello bene mutari. Tanto impensius in securitatem compositus, neque loco neque vultu mutato, sed ut solitum per illos dies egit, altitudine animi, an compererat modica esse et vulgatis leviora.*

[45] *Interim Silius cum legionibus duabus incedens praemissa auxiliari manu vastat Sequanorum pagos qui finium extremi et Aeduis contermini sociique in armis erant. Mox Augustodunum petit proprio agmine, certantibus inter se signiferis,*

sakabanatu zuen. Floro gordeleku dudazkoetan sahiestu zen garaileen-gandik; azkenik, ihesbideak hartuta zeuzkaten soldaduek ikusirik, bere burua hil zuen. Halaxe amaitu zen trebiroen matxinada.

43. Eduoen artean zeregin latzagoak izan ziren, herri aberatsagoa baitzen, eta haiek menperatzeko goarnizioa urrun baitzegoen. Sakrobirok, kohorte armatuekin, Augustoduno hartu zuen, herri haren hiriburua, Galiako sendirik nobleenatariko seme-alaben, han ikasketa liberaletan zihardutenen eta, haiek bahi zirela, guraso eta ahaideen jabe egiteko; aldi berean, gazteriarri ezkutuan fabrikaturiko armak banatu zizkion. Berrogei bat mila ziren, bostetik bat legionarioen armekin, gainerakoak azkon eta aizto eta beste ehiza arma batzuekin. Gladiadore jokoetara destinaturiko esklaboak gehitu zituen, nazio hartako ohituran, burdinazko armadura osoa zeramatenak; krupelarioak deitzen dira, kolpeak emateko baldar, baina hartzekoentzat sargaitz. Indar horien sendogarri zen alberrien kontsentsu oraindik ez ageria, baina laguntza indibidualen emalea; baita erromatar buruzagien norgehiagokak ere, eztabaidan baitzebiltzan, gerra hura bakoitzak beretzat aldarrikatuz. Azkenean, zahartzaroak indargeturiko Barronek amore eman zuen, Silio sendoaren aurrean.

44. Erroman, trebiroak eta eduoak ez ezik, Galietako hirurogeita lau herriak ere matxinatu zirela, germaniarrak aliatutzat hartu zituztela, Hispaniak dudazko zeudela, den-dena, entzuteari ohiko zaionez, handiturik sinesten zuten. Jende zintzo guztia errepublikaren arduraz nahigabetzen zen. Eta asko, presenteko egoeraren gorrotoz eta aldakuntza gogoz, euren arriskuaz ere poztu egiten ziren eta Tiberiori aurpegiratzten zioten, hain asaldua handiko unean, salatzaileen libeloetan zeukalardura. Sakrobiro ere maiestategi salatuta behar ote zuen, bada, senatuan? Horra, azkenean, gizon batzuk, haren gutun odoltsuak armekin moztu zituztenak. Bake zitala truka zitekeen, ondo ere, gerragatik. Tiberiok, are saiatuago segurantza itxura egiten, ez lekuz, ez aurpegiz aldatu gabe, beti bezala jokatu zuen egun haietan, bai izaeraren isilez, bai bazekielako zer txikia eta ziotena baino arinagoa zela.

45. Bitartean, Silok, legio birekin aurrera eginez eta tropa laguntzailea aurretik bidaliz, lurraldearen muturra hartzen du eta eduoen mugakide eta matxinadan lagun ziren sekuanoen herriak suntsitzen ditu. Gero Augustodunora jotzen du agudo, banderadunak bizkorrean lehiatuz eta

fremente etiam gregario milite, ne suetam requiem, ne spatia noctium opperiretur: viderent modo adversos et aspicerentur; id satis ad victoriam. Duodecimum apud lapidem Sacrovir copiaeque patentibus locis apparuere. In fronte statuerat ferratos, in cornibus cohortis, a tergo semermos. Ipse inter primores equo insigni adire, memorare veteres Gallorum glorias quaeque Romanis adversa intulissent; quam decora victoribus libertas, quanto intolerantior servitus iterum victis.

[46] *Non diu haec nec apud laetos: etenim propinquabat legionum acies, inconditque ac militiae nescii oppidani neque oculis neque auribus satis competebant. Contra Silius, etsi praesumpta spes hortandi causas exemerat, clamitabat tamen pudendum ipsis quod Germaniarum victores adversum Gallos tamquam in hostem ducerentur. 'Una nuper cohors rebellem Turonum, una ala Trevirum, paucae huius ipsius exercitus turmae profligavere Sequanos. Quanto pecunia dites et voluptatibus opulentos tanto magis imbellis Aeduos evincite et fugientibus consulite.' ingens ad ea clamor et circumfudit eques frontemque pedites invasere, nec cunctatum apud latera. Paulum morae attulere ferrati, restantibus lamminis adversum pila et gladios; set miles correptis securibus et dolabris, ut si murum perrumperet, caedere tegmina et corpora; quidam trudibus aut furcis inertem molem prosternere, iacentesque nullo ad resurgendum nisu quasi exanimis linquebantur. Sacrovir primo Augustodunum, dein metu deditionis in villam propinquam cum fidissimis pergit. Illic sua manu, reliqui mutuis ictibus occidere: incensa super villa omnis cremavit.*

[47] *Tum demum Tiberius ortum patratumque bellum senatu scripsit; neque dempsit aut addidit vero, sed fide ac virtute legatos, se consiliis superfuisse. Simul causas cur non ipse, non Drusus profecti ad id bellum forent, adiunxit, magnitudinem imperii extollens, neque decorum principibus, si una alterave civitas turbet * * omissa urbe, unde in omnia regimem. Nunc quia non metu ducatur iturum ut praesentia spectaret componeretque. Decrevere patres vota pro reditu eius*

tropak ere oihuka eskatuz ez egiteko arauzko geldialdirik, ez gaueko atsedenek; etsaia aurrez aurre ikusi eta ikusiak izan nahi ei zuten, horixe izango baitzuten garaipenerako nahikoa. Hamabi miliatara, Sakrobi-ro eta haren tropak leku irekian agertu zitzaizkien. Aurrean, armadura-dunak ipini zituen, hegaletan, kohorteak, eta atzean, erdi-armatuak. Berak, lehenengoan artean eta zaldi bikainean hara-hona, galiarren behinolako balentriak eta erromatarrei eragindako porrotak gogoratzen zituen; zer ederra den askatasuna garaileentzat, zer jasangaitzagoa morrontza, bigarrenez menperatuentzat.

46. Hitz horiek ez zuten luze iraun, ez pozez hartuak izan. Izan ere, legioak ordenan hurbiltzean, hirikume desantolatu eta milizian ezjakin haiek ez ziren ikusteko, ez entzuteko gauza. Siliok, ostera, ustezko itxaropenak harenga premiatik libratzen bazuen ere, oihu egiten zien lotsagarri zela eurak, germaniarren garaile izanak, galiarrak bezalako etsaien aurka bidal zituzten. «Kohorte bakarrak turono matxinoak haustu berri ditu, zaldien hegal bakarrak, trebiroak; armada honen beronen destakamentu batzuek, sekuanook; zenbat eta aberatsago eta luxuan joriago izan, hainbat ezgauzago diren eduoak menpera itzazue eta zaindu iheslariak». Hitz horiei oihu itzelez erantzun zieten eta, zaldieriak ingurapena eginez, oinezkoek etsaiaren aurreari eraso zioten, eta hegaletan ere ez zen zalantzarik izan. Armaduradunek zerbait iraun zuten, korazek azkonen eta ezpaten zartadei eusten baitzieten; baina soldaduek, dailuz eta aizkoraz, murruren aurka oldarturik bezala, armadura eta gorputz eraisten zuten. Batzuek, pertikaz eta sardez, fardel inerte haiek eraisten zituzten eta, berriz zutitzeko inolako helduleku gabe zeutzala, hilda bezala uzten zituzten. Sakrobirok, lehenik, Augustodona eta gero, entregatua izateko beldurrez, inguruko villa batera jo zuen bere leialekin. Han, geratzen zirenak, euren eskuz, elkar zaurituz hil ziren. Villari su emanik, denak bertan kiskali zituen.

47. Tiberiok orduantxe bakarrrik idatzi zion senatuari gerra hasi eta amaitu zela; egiari ez zion ezer kendu ez ipini, baizik bere legatuen leialtasun eta kemenari eta bere aholkuei esker irabazi zutela. Bera eta Druso gerrara ez joanaren arrazoiak ere gehitu zituen, inperioaren handitasuna nabarmenduz, eta ez zegoela ondo, herri bat edo beste matxinatu zelako, printzeek hiria, aginte orokorraren gunea, bertan behera uztea, (...). Orain, beldurragatik zela pentsa ez zezaten, gauzak bertan ikustera eta

supplicationesque et alia decora. Solus Dolabella Cornelius dum antire ceteros parat absurdam in adulationem progressus, censuit ut ovans e Campania urbem introiret. Igitur secutae Caesaris litterae quibus se non tam vacuum gloria praedicabat ut post ferocissimas gentis perdomitas, tot receptos in iuventa aut spreto triumphos, iam senior peregrinationis suburbanae inane praemium peteret.

[48] *Sub idem tempus ut mors Sulpicii Quirini publicis exequiis frequentaretur petivit a senatu. Nihil ad veterem et patriciam Sulpiciorum familiam Quirinius pertinuit, ortus apud municipium Lanuvium: sed impiger militiae et acribus ministeriis consulatum sub divo Augusto, mox expugnatis per Ciliciam Homonadensium castellis insignia triumphi adeptus, datusque rector G. Caesari Armeniam optinenti. Tiberium quoque Rhodi agentem coluerat: quod tunc patefecit in senatu, laudatis in se officiis et incusato M. Lollio, quem auctorem Gaio Caesari pravitatis et discordiarum arguebat. Sed ceteris haud laeta memoria Quirini erat ob intenta, ut memoravi, Lepidae pericula sordidamque et praepotentem senectam.*

[49] *Fine anni Clutorium Priscum equitem Romanum, post celebre carmen quo Germanici suprema deflexerat, pecunia donatum a Caesare, corripuit delator, obiectans aegro Druso composuisse quod, si extinctus foret, maiore praemio vulgaretur. Id Clutorius in domo P. Petronii socru eius Vitellia coram multisque inlustribus feminis per vaniloquentiam legerat. Ut delator extitit, ceteris ad dicendum testimonium exterritis, sola Vitellia nihil se audivisse adseveravit. Sed arguentibus ad perniciem plus fidei fuit, sententiaque Haterii Agrippae consulis designati indictum reo ultimum supplicium.*

[50] *Contra M'. Lepidus in hunc modum exorsus est: 'si, patres conscripti, unum id spectamus, quam nefaria voce Clutorius Priscus mentem suam et auris hominum polluerit, neque carcer neque laqueus, ne serviles quidem cruciatus in eum suffecerint. Sin flagitia et facinora sine modo sunt, sup-*

konpontzera joango zela. Senatuak, haren itzuleraren alde, botuak, erre-guak eta beste ohore batzuk agindu zituen. Dolabela Kornelio bakarrik iritsi zen, besteei aurea hartu guran, Kanpaniatik bueltan, hirira sartze-an, txalotua izan zedin proposatzearen zurikeria zentzugabera. Horrek Zesarren gutuna eragin zuen, non adierazten zuen ezen, herriarik gerla-rienak menperatu ondoren, gaztetan hainbeste garaipen hartu edo albo-ratu ondoren, orain, zahartzaroan, ez zegoela sari hutsal bat bilatzerai-noko aintza-premian, hiriz kanpoko bidaia batengatik.

48. Sasoi berean, senatuari eskatu zion Sulpizio Kirinioren heriotzari hileta publikoak eskaintzeko. Kiriniok ez zeukan Sulpiziotarren familia patrizio zaharrarekin zerikusirik, Lanubioko udalerrian jaioa baitzen, baina, gerran eta zer zailetan gizon kementsua izanik, kontsulatua esku-ratu zuen Augusto jainkozkoaren pean, eta gero, Zilizian homonaden-tseen gotorlekua bereganatutakoan, garaipen dominak. Gaio Zesarri aholkularizat ipini zioten, Armenia eskuratu zuenean, eta Tiberio ere zaindu zuen, Rodasen bizi zenean. Hori guztia orduantxe adierazi zuen senatuan, hark beragana izaniko begirunea goralduz eta Marko Lolio salatuz, zeinari aurpegiratzen zion makurkeriak eta bere aurkako hegi-goia sortu izana Gaio Zesarrengan. Baina, besteentzat, Kirinioren gomuta ez zen atsegina, gogoratua dudanez, Lepidaren aurkako jazar-penagatik eta zahartzaro narrats eta prepotenteagatik.

49. Urte azkenean, Klaudio Prisko zaldun erromatarra, Germanikoren heriotzari negar egin zion poema ospetsua zela eta, Zesarrek diru saria eman ziona, salatzaile baten biktima izan zen, zeinak leporatzen zion, Druso gaixorik zegoela, beste bat egin zuela, hiltzen bazen, argitaratze-tik sari handiagoa eskuratzeko. Klutoriok banitatez irakurri zuen Publio Petroniorenean, honen amaginarreba Biteliaren eta emakume guren askoren aurean. Salapena gertatu zenean, besteek, izaturik, lekukotza eman zuten; Biteliak bakarrik baieztatu zuen ez zuela ezer entzun. Baina salatuaren galera bilatzen zutenen aitortzei fede handiagoa eman zitzaien eta, Haterio Agripa kontsul izendatuaren proposamenez, erruz-tatuari azken zigorra eman zioten.

50. Marko Lepido era honetara jarki zen: «Baldin, guraso konskriptuok, bakarrik ikusten badugu Klutorio Priskok zer ahots zitatez zikindu duen bere gogoia eta gizakien belarriak, ez espetxe, ez urkabe, ez esklaboentzat

pliciis ac remediis principis moderatio maiorumque et vestra exempla temperat et vana a scelestis, dicta a maleficiis differunt, est locus sententiae per quam neque huic delictum impune sit et nos clementiae simul ac severitatis non paeniteat. Saepe audivi principem nostrum conquerentem si quis sumpta morte misericordiam eius praevenisset. Vita Clutorii in integro est, qui neque servatus in periculum rei publicae neque interfectus in exemplum ibit. Studia illi ut plena vaecordiae, ita inania et fluxa sunt; nec quicquam grave ac serius ex eo metuas qui suorum ipse flagitiorum proditor non virorum animis sed muliercularum adrepat. Cedat tamen urbe et bonis amissis aqua et igni arceatur: quod perinde censeo ac si lege maiestatis teneretur.

[51] Solus Lepido Rubellius Blandus e consularibus adsensit: ceteri sententiam Agrippae secuti, ductusque in carcerem Priscus ac statim exanimatus. Id Tiberius solitis sibi ambagibus apud senatum incusavit, cum extolleret pietatem quamvis modicas principis iniurias acriter ulciscantium, deprecare tam praecipitis verborum poenas, laudaret Lepidum neque Agrippam argueret. Igitur factum senatus consultum ne decreta patrum ante diem [decimum] ad aerarium deferrentur idque vitae spatium damnatis prorogaretur. Sed non senatui libertas ad paenitendum erat neque Tiberius interiectu temporis mitigabatur.

[52] C. Sulpicius D. Haterius consules sequuntur; inturbidus externis rebus annus, domi suspecta severitate adversum luxum qui immensum proruperat ad cuncta quis pecunia prodigitur. Sed alia sumptuum quamvis graviora dissimulatis plerumque pretiis occultabantur; ventris et ganeae paratus adsiduis sermonibus vulgati fecerant curam ne princeps anti-guae parsimoniae durius adverteret. Nam incipiente C. Bibulo ceteri quoque aediles disseruerant, sperni sumptuariam legem vetitaque utensilium pretia augeri in dies nec medicribus remediis sisti posse, et consulti patres integrum id negotium ad principem distulerant. Sed Tiberius saepe apud se pensitato an coerceri tam profusae cupidines possent, num

gorderiko oinazeak ere ez lituzke nahikoa. Baina, eskandaluek eta hobek mugarik ez badute, oinazeak eta erremedioak printzearen moderazioak eta aurrekoen eta zeuen etsenpluak biguntzen ditu; hutsalkeriak krimenen ezberdin dira, hitzak gaiztakerien, eta izan liteke epai bat, ez hobena zigor gabe ez gelditzekoa, ez gu aldi bereko bihozberatasun eta zorroztasunaz ez damutzekoa. Gure printzea maiz entzun dut kexatzen, norbaitek, heriotza bere esku harturik, haren errukiari aurrea hartu ziola. Klutorioen bizia oraindik osorik dago; ez barkaturik arrisku izango da errepublikarentzat, ez hilik balioko du esenplutzat. Haren lanak zentzugabekeriak adina banitatez eta hutsalkeriak beterik daude, baina ez dago ezer larri ez seriorene beldurrik, bere krimenak berak salatzen eta, ez gizonen gogoak, baizik andretxo batzuk bereganatu nahi dituenarengandik. Alden bedi, bai, hiritik eta, ondasunak galdurik, ken bekizkio ur-suak. Hauxe proposatzen dut, maiestate legearen errudun bailitzan».

51. Rubelio Blando kontsul ohiak bakarrik alde egin zion Lepidori; besteek Agriparen proposamenari jarraitu zioten eta Prisko espetxera eramane eta berehala hil zuten. Tiberiok hori bere ohiko anbiguotasunez gaitzetsi zuen senatuan. Printzearenganako irainak, txikiak izan arren, gogor zigortzen dituztenen pietatea goraldtu zuen, baina deitoratu zuen hitz batzuen zigor hain presazkoa; Lepido goretsi zuen, baina Agripari eraso gabe. Beraz, senatuaren dekretu bat eman zen, gurasoen erabakiak ez zitezen erariora eramane hamar egun geroago arte, eta kondentuen bizia hainbestean luza zedin. Baina ez senatuak zeukan damutzeko askatasunik, ez Tiberio biguntzen zen, epea igaro ahala.

52. Gaio Sulpizio eta Dezimo Haterioen kontsulaldiak jarraitzen du. Kanpo-arazoetan urte ez nahasia izanik, etxean neurri zorrotzen beldurra ekarri zuen, era guztietako diru-eralketek puzturiko luxuaren aurka. Beste gastu handiagoak, ostera, ezkutatu egiten ziren, gezur-prezioen azpian; baina etengabeko solasetan zabaltzen ziren jan eta jai kontu handiek beldurra eragin zuten, printzeak, lehengo doitasunaren zaleak, gogorragora joko ez ote zuen. Izan ere, Gaio Bibulo hasita, beste edil guztiek ere aitortu zuten luxu legeari albo egiten zitzaizela eta, debeku eta guzti ere, jangaien prezioak egunetik egunera gora zihoazela, eta hori ez zegoela erremedio txepelekin gelditzerik. Gurasoei kontsultaturik, hauek auzia printzeari bidali zioten osorik. Baina Tiberiok, bakarrean behin eta berriz gogoeta egin ondoren, hain grina zabalduak estu-

coercitio plus damni in rem publicam ferret, quam indecorum adtrectare quod non obtineret vel retentum ignominiam et infamiam virorum inlustrium posceret, postremo litteras ad senatum composuit quarum sententia in hunc modum fuit.

[53] *'Ceteris forsitan in rebus, patres conscripti, magis expediat me coram interrogari et dicere quid e re publica censeam: in hac relatione subtrahi oculos meos melius fuit, ne, denotantibus vobis ora ac metum singulorum qui pudendi luxus arguerentur, ipse etiam viderem eos ac velut deprenderem. Quod si mecum ante viri strenui, aediles, consilium habuissent, nescio an suasurus fuerim omittere potius praevalida et adulta vitia quam hoc adsequi, ut palam fieret quibus flagitiis impares essemus. Sed illi quidem officio functi sunt, ut ceteros quoque magistratus sua munia implere velim: mihi autem neque honestum silere neque proloqui expeditum, quia non aedilis aut praetoris aut consulis partis sustineo. Maius aliquid et excelsius a principe postulatur; et cum recte factorum sibi quisque gratiam trahant, unius invidia ab omnibus peccatur. Quid enim primum prohibere et priscum ad morem recidere adgrediar? villarumne infinita spatia? familiarum numerum et nationes? argenti et auri pondus? aeris tabularumque miracula? promiscas viris et feminis vestis atque illa feminarum propria, quis lapidum causa pecuniae nostrae ad externas aut hostilis gentis transferuntur?'*

[54] *'Nec ignoro in conviviis et circulis incusari ista et modum posci: set si quis legem sanciat, poenas indicat, idem illi civitatem verti, splendidissimo cuique exitium parari, neminem criminis expertem clamitabunt. Atqui ne corporis quidem morbos veteres et diu auctos nisi per dura et aspera coerceas: corruptus simul et corruptor; aeger et flagrans animus haud levioribus remediis restinguendus est quam libidinibus ardescit. Tot a maioribus repertae leges, tot quas divus Augustus tulit, illae oblivione, hae, quod flagitiosius est, contemptu abolitae securiorem luxum fecere. Nam si velis quod nondum vetitum est, timeas ne vetere: at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra neque pudor est. Cur ergo*

tzerik izango ote zen, estutzeak errepublikari oker handiagoa ekarriko ez ote zion, zer lotsagarri izango zen lortuko ez zena intentatzea edo, lorturik ere, gizon ospetsuen laidoa eta desohorea eragitea, azkenean, senatuari gutun bat idatzi zion, honela zioena:

53. «Beharbada, gainerako gauzetan, guraso konskriptuok, egokiago litzateke neuri agerian galdetzea eta neuk esatea errepublikaren onerako zer uste dudan, baina, auzi honetan, hobe izan dut begiak alboratzea, gerta ez zedin ezen, luxu lotsagarriaz salaturiko bakoitzaren aurpegiko beldurra zuek nabarmentzean, neuk ere ikus eta, nolabait, atzeman nitzan. Eta edilek, gizon sendo horiek, aurretiaz aholkua eskatu balidate, ez dakit bizio indartsu eta errotoak ahanztea ez ote nien iradokiko, eskandalu hauentzat indargabeak garela agerian utzi aurretik. Haiek, ostera, euren egitekoa egin dute, beste magistratu guztiek euren zereginak betetzea nahi nukkeen moduan. Baina nire ez zait, ez isiltzea jator, ez iriztea bidezko iruditzen, ez baitaukat ez edil, ez pretore, ez kontsul zereginik. Printzeari zer handiagoa eta bikainagoa eskatu behar zaio, eta, bakoitzak, ondo eginetik, bere aintza ateratzen badu, denek oker egin dezakete, baina gorrotoa harentzat bakarrik da. Zer da, bada, lehenen debekatu eta lehengo ohiturara itzularazi behar dudana? Villen zabalera amaigabeak? Esklaboen kopurua eta nazioak? Zilar eta urre kopuruak? Brontze eta koadro miragarriak? Gizonen eta emakumeen soineko komunak, eta emakumeen bereziak, zeintzuen bitartez, harribitxitan, gure diruak herri arrotz edo etsaiengana doazen?

54. Ez nago ezjakinean, oturuntza eta bileretan, gehiegikeriok salatzen direna eta neurria eskatzen dena; baina, norbaitek legea ateratzen eta zigorrak ezartzen baditu, haiek eurek hots egingo dute hiria nahasten dela, hiritarrik distiratsuenen galera prestatzen dela, inor ez dagoela errutik guztiz libre. Eta, hala ere, gorputzeko gaixotasun zahar eta kroniko bihurtuak ere gelditzerik ez dago, gogorrez eta latzez besterik; gogo era batera ustel eta usteltzaile, gori eta goritzaila ezin da sendatu hura kiskaltzen duten baino erremedio bigunagoz. Aurrekoek asmatu zuten hainbeste legetarik, Augusto jainkozkoak egin zuen hainbestetarik, haiek ahanzturak eta hauek, are doilorrago, arbuioak abolitu ditu, luxua segurrago bihurturik. Zeren, oraindik debekatzeko dagoena nahi baduzu, debeka dezaten beldur zara; baina debekuak inpuneki hausten badituzu, ez zaizu beldurrik, ez lotsarik gelditzen. Zergatik zen, bada,

olim parsimonia pollebat? quia sibi quisque moderabatur, quia unius urbis cives eramus; ne inritamenta quidem eadem intra Italiam dominantibus. Externis victoriis aliena, civilibus etiam nostra consumere didicimus. Quantulum istud est de quo aediles admonent! quam, si cetera respicias, in levi habendum! at hercule nemo refert quod Italia externae opis indiget, quod vita populi Romani per incerta maris et tempestatum cotidie volvitur. Ac nisi provinciarum copiae et dominis et servitiis et agris subvenerint, nostra nos scilicet nemora nostraeque villae tuebuntur. Hanc, patres conscripti, curam sustinet princeps; haec omissa funditus rem publicam trahet. Reliquis intra animum medendum est: nos pudor, pauperes necessitas, divites satias in melius mutet. Aut si quis ex magistratibus tantam industriam ac severitatem pollicetur ut ire obviam queat, hunc ego et laudo et exonerari laborum meorum partem fateor: sin accusare vitia volunt, dein, cum gloriam eius rei adepti sunt, simultates faciunt ac mihi relinquunt, credite, patres conscripti, me quoque non esse offensionum avidum; quas cum gravis et plerumque iniquas pro re publica suscipiam, inanis et inritas neque mihi aut vobis usui futuras iure deprecor.'

[55] *Auditis Caesaris litteris remissa aedilibus talis cura; luxusque mensae a fine Actiaci belli ad ea arma quis Servius Galba rerum adeptus est per annos centum profusis sumptibus exerciti paulatim exolvere. Causas eius mutationis quaerere libet. Dites olim familiae nobilium aut claritudine insignes studio magnificentiae prolabebantur. Nam etiam tum plebem socios regna colere et coli licitum; ut quisque opibus domo paratu speciosus per nomen et clientelas inlustrior habebatur. Postquam caedibus saevitum et magnitudo famae exitio erat, ceteri ad sapientiora convertere. Simul novi homines e municipiis et coloniis atque etiam provinciis in senatum crebro adsumpti domesticam parsimoniam intulerunt, et quamquam fortuna vel industria plerique pecuniosam ad senectam pervenirent, mansit tamen prior animus. Sed praecipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, anti quo ipse cultu victuque. Obsequium inde in principem et*

doitasuna nagusi lehenago? Bakoitzak bere burua neurtzen zuelako, hiri bakarreko hiritarrak ginelako; Italia bakarrik menperatzen genuenean ere, ez geneukan honelako tentaziorik. Kanpoko garaipenetan, inoren ondasunak kontsumitzen ikasi genuen, eta geureak ere bai, zibiletan. Bai dela gauza txikia edilek ohartarazten duten hori! Bai huskeriatzat jo behar dela, gainerakoei begiratzen bazaie! Zeren, Herkulesarren, inork ez digu esaten Italiak kanpo-laguntza behar duenik, erromatar herriaren bizimodua itsasoen eta ekaitzen zalantzapean dagoenik egunero; eta, probintzietako ondasunek jaunei, morroiei eta lurrei lagunduko ez baligute, geure zelaiek eta geure villek babestu beharko gintuzkete, noski. Hauxe da, gurasook, printzearen ardura: gauza hauek aintzat hartu ezik, errepublika hondamenera doake. Gainerakoak gogo barruan konpondu behar dira: gu ohoreak, pobreak beharizanak, aberatsak aseak hobe egin gaitzala. Bestela, magistraturen batek, arazoa mozteko, halako ekina eta zorrotasuna agintzen baditu, hura goraltzen dut, eta aitor dut nire nekeen zati on bat kentzen didala. Baina, bizioak salatu eta gero, auziak aintza eskuratu dienean, gorrotoak abian uzten badituzte, nire esku uzteko, sinets, gurasook, neu ere ez naizela erresuminen gose; eta erresuminok, larriak eta sarritan bideagabeak, errepublikagatik jasotzen baditut, zilegi bekit arinak eta funtsgabeak, eta ez niri ez zuei onik ekarriko ez digutenak, ezeztatzea».

55. Zesarren gutuna entzunik, gaika edilei bidali zitzairen. Mahaiko luxua, Akzioko batailatik Serbio Galba aginteratu zen gerrara arte, ehun urtean iraun zuena, astiro-astiro bertan behera geratu zen. Aldakuntza-aren arrazoiak aztertu nahi nituzke. Antzina, nobleziako sendi aberatsak eta ospez gailen zirenak handitasun zaleak ziren. Izan ere, orduan, oraindik zilegi zen herriari, aliatuei, erregeei eder egitea eta ederra hartzea. Norbait ondasunez, etxez, bizikeraz nabarmendu ahala, gurenago egiten zen, izena eta klienteriak irabaziz. Sarraskien ankerkeria iritsi eta osperearen handitasuna heriotzabide bikalatu zenean, bizirauleek jarrera zuhurragora jo zuten. Aldi berean, udalerrri eta kolonietatik, baita probintzietatik harako gizon berrien senaturatzeak ugaldtu egin ziren, eta hauek doitasun domestikoa ekarri zuten, eta gehienek, zortez edo trebetasunez, zahartzaro dirutsua erdietsi zuten arren, haiengan lehengo espirituak zirauen. Baina doitasunaren eragile nagusia Bespasio izan zen, gizon antigualekoa jantzian eta janean. Horrela, printzearenganako begirunea eta antzekoa izan nahia indartsuagoak izan ziren, legearen zigorra edo

aemulandi amor validior quam poena ex legibus et metus. Nisi forte rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quem ad modum temporum vices ita morum vertantur; nec omnia apud priores meliora, sed nostra quoque aetas multa laudis et artium imitanda posteris tulit. Verum haec nobis [in] maiores certamina ex honesto maneant.

[56] Tiberius, fama moderationis parta quod ingruentis accusatores represserat, mittit litteras ad senatum quis potestatem tribuniciam Druso petebat. Id summi fastigii vocabulum Augustus repperit, ne regis aut dictatoris nomen adsumeret ac tamen appellatione aliqua cetera imperia praemineret. Marcum deinde Agrippam socum eius potestatis, quo defuncto Tiberium Neronem delegit ne successor in incerto foret. Sic cohiberi pravas aliorum spes rebatur; simul modestiae Neronis et suae magnitudini fidebat. Quo tunc exemplo Tiberius Drusum summae rei admovit, cum incolumi Germanico integrum inter duos iudicium tenuisset. Sed principio litterarum veneratus deos ut consilia sua rei publicae prosperarent, modica de moribus adolescentis neque in falsum aucta rettulit. Esse illi coniugem et tres liberos eamque aetatem qua ipse quondam a divo Augusto ad capessendum hoc munus vocatus sit. Neque nunc propere sed per octo annos capto experimento, compressis seditionibus, compositis bellis, triumphalem et bis consulem noti laboris participem sumi.

[57] Praeceperant animis orationem patres quo quaesitor adulatio fuit. Nec tamen repertum nisi ut effigies principum, aras deum, templa et arcus aliaque solita censerent, nisi quod M. Silanus ex contumelia consulatus honorem principibus petivit dixitque pro sententia ut publicis privatisve monumentis ad memoriam temporum non consulum nomina praecriberentur; sed eorum qui tribuniciam potestatem gererent. At Q. Haterius cum eius diei senatus consulta aureis litteris figenda in curia censuisset deridiculo fuit senex foedissimae adulationis tantum infamia usurus.

[58] Inter quae provincia Africa Iunio Blaeso prorogata, Servius Maluginensis flamen Dialis ut Asiam sorte haberet pos-

beldurra baino. Edo, beharbada, zer guztietan, ziklo bat dagoelako izango da, urtaroak bezala, ohiturak ere txandatur joateko; baina, antzina, dena hobea izan zela esaterik ez dago, baizik geure aroak ere hainbat moral eta zentzun adibide utzi diola geroari. Iraungo ahal digu aurreko-ekiko lehia horrek gauza onen alde!

56. Tiberiok, salatzailen eraso itotzeagatik, moderazio ospea erdie-tsitakoan, senatura gutuna bidali zuen, Drusorentzat tribunotasuna eskatuz. Horixe izan zen Augustok goren boterearentzat aurkitu zuen izena, errege edo diktadore titulurik ez onartzearren eta, hala ere, nabarmentzearren, beste aginteen gaineko izen bereziren batekin. Gero, botere horren kide Marko Agripa egin zuen eta, bera hildakoan, Tiberio Neron, ondorengoaz zalantzarik izan ez zedin. Horrela, besteen itxaropen bihurriak mozten zirela uste zuen; gainera, Neronen moderazioaz eta bere handitasunaz fidatzen zen. Orduan, etsenplu horri jarrai, Tiberiok Druso goren boterera jaso zuen, nahiz eta, Germaniko bizi zela, bien arteko hautua gorde zuen. Gutunaren hasieran, jainkoei erre-gutzen zien bere asmoak errepublikaren onerako izan zitezzen, gero, mutilaren izaeraren alderdi batzuk aipatzeko, ezer gezurrez handitu gabe: emaztea eta hiru ume zituela, eta, behinola, Augusto jainkozko-ak halako magistraturaz jabetzera, berari deitu zion adin bera; eta orain, arrapalada gabe, zortzi urteko esperientziarekin, sedizioak ito eta gerrak amaitu ondoren, garaile eta birritan kontsul, ezagun zituen lanen partaidetzat hartzen zuela.

57. Senatariak, euren golkoan, eskaera hor aurreikusia zuten, eta, horregatik, adulazioa eztingoza goa izan zen. Baina ez zitzairen bururatu printzeen irudiak, jainkoen aldareak, tenpluak eta arkuak eta beste ohiko zerak erabakitzea besterik. Marko Silano bai saiatu zen, kontsulatua apalduz, printzeak ohoratzen, eta proposatu zuela ezen, oroitarri publiko eta pribatuetan, denboren gomutarako, ez kontsulen baizik tribunotasuna zeramatenen izenak idatz zitezela. Baina, Kinto Hateriok senatuaren egun hartako aginduak urrezko hizkietan irarriak izan zitezela proposatu zuenean, barregarri gelditu zen, eta agure hark, bere zurikeria nazkagarritik, izen txarra besterik ez zuen atera.

58. Junio Blesori ere orduantxe luzatu zitzaion Afrikako agintea, eta Servio Maluginentsek, Jupiterren flamenak, Asia esleitu ziezaioten eskatu

tulavit, frustra vulgatum dictitans non licere Dialibus egredi Italia neque aliud ius suum quam Martialium Quirinalium-que flaminum: porro, si hi duxissent provincias, cur Dialibus id vetitum? nulla de eo populi scita, non in libris caerimoniarum reperiri. Saepe pontifices Dialia sacra fecisse si flamen valetudine aut munere publico impediretur. Quinque et septuaginta annis post Cornelii Merulae caedem neminem suffectum neque tamen cessavisse religiones. Quod si per tot annos possit non creari nullo sacrorum damno, quanto facilius afuturum ad unius anni proconsulare imperium? privatis olim simultatibus effectum ut a pontificibus maximis ire in provincias prohiberentur: nunc deum munere summum pontificum etiam summum hominum esse, non aemulationi, non odio aut privatis adfectionibus obnoxium.

*[59] Adversus quae cum augur Lentulus aliique varie disse-
rent, eo decursum est ut pontificis maximi sententiam ope-
rentur. Tiberius dilata notione de iure flaminis decretas ob
tribuniciam Drusi potestatem caerimonias temperavit, nomi-
natim arguens insolentiam sententiae aureasque litteras con-
tra patrium morem. Recitatae et Drusi epistolae quamquam
ad modestiam flexae pro superbissimis accipiuntur. Huc
decidisse cuncta ut ne iuvenis quidem tanto honore accepto
adiret urbis deos, ingrederetur senatum, auspicia saltem gen-
tile apud solum inciperet. Bellum scilicet aut diverso terra-
rum distineri, litora et lacus Campaniae cum maxime pera-
grantem. Sic imbui rectorem generis humani, id primum e
paternis consiliis discere. Sane gravaretur aspectum civium
senex imperator fessamque aetatem et actos labores praeten-
deret: Druso quod nisi ex adrogantia impedimentum?*

*[60] Sed Tiberius, vim principatus sibi firmans, imaginem
antiquitatis senatui praebebat postulata provinciarum ad dis-
quisitionem patrum mittendo. Crebrescebat enim Graecas per
urbes licentia atque impunitas asyla statuendi; complebantur
templa pessimis servitorum; eodem subsidio obaerati adver-
sum creditores suspectique capitalium criminum receptaban-
tur; nec ullum satis validum imperium erat coercendis seditio-*

zuen, esan eta esanez Jupiterren flamenek Italiatik irtetea debekaturik ei zutelakoa gezurra zela eta bere eskubidea ez zela Martitz eta Kirinoren flamenen ezberdina. Hauei probintziak eman bazitzaizkien, zergatik debekatu Jupiterrenei? Horretaz, ez plebisziturik ei zegoen, ez zeremonia liburuetan ei zetorren ezer; sarritan, pontifizeek burutu ei zituzten Jupi-
terren erritoak, baldin flamenak, gaixoz edo eginkizun publikoz, ezin izan bazuen. Hirurogeita hamabost urtetan zehar, Kornelio Merularen hilketa ondoren, inor ez zen ordezko izendatu, eta, hala ere, kulturarik ez ei zen eten. Beraz, ordezkorik gabe eta kultuaren okerrik gabe, hainbeste urte igaro baizitekeen, zenbat onargarriago ez ote zen urte bateko hutsa, aginte prokonsular batengatik? Behinola, etsaigoen eraginez, gertatu ei zen, bai, goren pontifizeek probintzietara joatea debekatzea; baina orain, jainkoen graziaz, goren pontifizea goren gizona ere ba ei zen, eta, emu-
lazio, gorroto eta gutizia partikularren gainetik ei zegoen.

59. Hitz hauek, era ezberdinean, Lentulo augurearen eta beste batzuen kontratasuna ekarri zuten, goren pontifizearen iritziaren zain gelditza erabaki zen. Tiberiok, flamenaren eskubideari buruzko epaia atzeraturik, Drusoren tribunotasunak eragindako zeremoniak bigundu zituen, beren beregi gaitzetsiz sorterriko ohituren aurkako urre-hizki proposamenaren ezohikeria. Drusoren gutun bat ere irakurri zen, apa-
lera jo arren, harrokeria handitzat ulertu zena. Dena hain gainbehera ei zegoen, ezen gazte bat, hain goi ohorea harturik, ez baitzen aurkeztu ere egin Erromako jainkoen eta senatuaren aurrean, eta ez baitzuen auspi-
ziorik hartu ere sorterrian. Gerran edo atzerrian atxikirik egongo zen, jakina, Kanpaniako itsasertz eta lakuetan zebilenean, hain zuzen! Horrelaxe hezi behar gizateriaren gidaria, horixe ikasi behar lehenen, aitaren aholkuetatik! Enperadore zahartuak hiritarrak ikustea gaitzi iza-
tea eta adinaren nekeak eta lan iraganak aitzakia ematea barka ziteke-
en, baina Drusok zer zuen eragozpenik, harrokeriaz besterik?

60. Tiberiok, ostera, printzagoaren indarra beretzat segurtaturik, sena-
tuari antzinako irudia ematekoa egiten zuen, probintzietako eskaerak gurasoen eztabaidara bidaliz. Kontua zen, hiri grekoetan, asiloguneak impuneki ezartzeko lizentzia gorantz zihoala. Hala, tenpluak eskloririk gaitzenez beterik zeuden; babespe berera jotzen zuten zordunek, har-
tzedunen aurrean, eta hilketen susmopekoek; eta ezein botere ez zen gauza, gizakien hobenak jainkoen kultuak balira bezala babesten zituen

nibus populi flagitia hominum ut caerimonias deum protegentis. Igitur placitum ut mitterent civitates iura atque legatos. Et quaedam quod falso usurpaverant sponte omisere; multae vetustis superstitionibus aut meritis in populum Romanum fidebant. Magnaque eius diei species fuit quo senatus maiorum beneficia, sociorum pacta, regum etiam qui ante vim Romanam valuerant decreta ipsorumque numinum religiones introspevit, libero, ut quondam, quid firmaret mutaretve.

[61] *Primi omnium Ephesii adiere, memorantes non, ut vulgus crederet, Dianam atque Apollinem Delo genitos: esse apud se Cenchreum amnem, lucum Ortygiam, ubi Latonam partu gravidam et oleae, quae tum etiam maneat, adnism edidisse ea numina, deorumque monitu sacratum nemus, atque ipsum illic Apollinem post interfectos Cyclopas Iovis iram vitavisse. Mox Liberum patrem, bello victorem, supplicibus Amazonum quae aram insiderant ignovisse. Auctam hinc concessu Herculis, cum Lydia poteretur, caerimoniam templo neque Persarum dicione deminutum ius; post Macedonas, dein nos servavisse.*

[62] *Proximi hos Magnetes L. Scipionis et L. Sullae constitutis nitebantur; quorum ille Antiocho, hic Mithridate pulsam fidem atque virtutem Magnetum decoravere, uti Dianae Leucophrynae perfugium inviolabile foret. Aphrodisienses posthac et Stratonicenses dictatoris Caesaris ob vetusta in partibus merita et recens divi Augusti decretum adtulere, laudati quod Parthorum inruptionem nihil mutata in populum Romanum constantia pertulissent. Sed Aphrodisiensium civitas Veneris, Stratonicensium Iovis et Triviae religionem tuebantur. Altius Hierocaesarienses exposuere, Persicam apud se Dianam, delubrum rege Cyro dicatum; et memorabantur Perpenae, Isaurici multaue alia imperatorum nomina qui non modo templo sed duobus milibus passuum eandem sanctitatem tribuerant. Exim Cyprii tribus [de] delubris, quorum vetustissimum Paphiae Veneri auctor Aesrias, post filius eius Amathus Veneri Amathusiae et Iovi Salaminio Teucer; Telamonis patris ira profugus, posuissent.*

herri bateko sedizioak itozteko. Beraz, hiri bakoitzak bere eskumenak eta legatuak bidal zitzaala erabaki zen. Batzuek onez utzi zuten gehiegizko praktikaren ondorio zena; askok euren antzinako sineskeriei eta erromatar herriarekiko merituei heltzen zieten. Egun handia izan zen hura, non senatuak aztertu zituen asaberen pribilegioak, aliatuekiko itunak, baita, erromatarren agintea iritsi aurretik, agintedun izan ziren erregeen dekretuak eta jainkoen kultuak eurak ere; eta hori dena, lehenago bezala, berresteko edo aldatzeko askatasunez.

61. Lehenik, Efesokoak azaldu ziren, gogoratu zuten Diana eta Apolo ez zirela Delon jaio, populuak uste bezala; bazela euren herrian ibai bat, Zenkreo, eta oihan bat, Ortigia, non Latona, haurdunaldiaren azkenean, jainko haietaz erditu zen, oraindik tente zegoen olibondoaren kontra; jainkoen aholkuz, oihana sakratu izendatu zutela eta Apolo bera ere hantxe babestu zela, ziklopeak akabatu ondoren, Jupiterren sumina ekiditeko. Gero, Liber aitak, gerraren irabazleak, barkatu egin ziela aldarrea erregugile hartu zuten Amazonei. Gero, tenpluaren santutasuna areagotu egin zela, Herkulesen ematez, Lidian agintzen zuenean; pertsiarren menpealdian, euren eskubideak ez zirela murriztuak izan; ondoren, mazedoniarrek eta, gero, geuk ere errespetatu genituela.

62. Hurrengo, magnesiarrek Luzio Eszipionek eta Luzio Silak ezarrian oinarritzen ziren, zeintzuek, hark Antioko eta Honek Mitridates menperatu ondoren, magnesiarren leialtasuna eta kemena ohoratu zuten, Diana Leukofrineren babeslekua bortxaezina izan zedila aginduz. Gero, Afrodisiadekoek eta Estratonizeadekoek Zesar diktadorearen dekretu bat erakutsi zuten, haren aldeko antzinako merituekin, eta Augusto jainkozkoaren oraintsuko bat, non partoen inbasioa jasan izana laudatzen zen, erromatar herriarekiko leialtasuna batere aldatu gabe; afrodisiadarren hiriak Benusen kultuari eusten zion, eta estratonizearrenak, Jupiter eta Tribiarenari. Hierozesarearrek atzeragoko kontuak azaldu zituzten: euren lurrian, Diana pertsiar bat zegoela, Ziro erregeak eskaintako tenpluarekin; gero, Perpena, Isauriko eta beste hainbat buruzagiren izenak gogoratu zituzten, tenpluari, santutasuna ez ezik, inguruan bi milia esparrua ere aitortu ziotenak. Jarraian, Ziprekoek hiru tenplu aipatu zituzten, zaharrena Aeriasek Venus Pafiari eraikia; gero, haren seme Amatok Venus Amatusiari, eta Teukrok, azkenik, Telamonen semeak, aitaren haserreari iheska zihoanek, Jupiter Salaminiari.

[63] *Auditae aliarum quoque civitatum legationem. Quorum copia fessi patres, et quia studiis certabatur, consulibus permisere ut perspecto iure, et si qua iniquitas involveretur, rem integram rursum ad senatum referrent. Consules super eas civitates quas memoravi apud Pergamum Aesculapii comperitum asyllum rettulerunt: ceteros obscuris ob vetustatem initiis niti. Nam Zmyrnaeos oraculum Apollinis, cuius imperio Stratonici Veneri templum dicaverint, Tenios eiusdem carmen referre, quo sacrae Neptuni effigiem aedemque iussi sint. Propiora Sardonios: Alexandri victoris id donum. Neque minus Milesios Dareo rege niti; set cultus numinum utrisque Dianam aut Apollinem venerandi. Petere et Cretenses simulacro divi Augusti. Factaque senatus consulta quis multo cum honore modus tamen praescriberetur. Iussique ipsis in templis figere aera sacrandam ad memoriam, neu specie religionis in ambitionem delaberentur.*

[64] *Sub idem tempus Iuliae Augustae valetudo atrox necessitudinem principi fecit festinati in urbem reditus, sincera adhuc inter matrem filiumque concordia sive occultis odiis. Neque enim multo ante, cum haud procul teatro Marcelli effigiem divo Augusto Iulia dicaret, Tiberi nomen suo postcripserat, idque ille credebatur ut inferius maiestate principis gravi et dissimulata offensione abdidisse. Set tum supplicia dis ludique magni ab senatu decernuntur, quos pontifices et augures et quindecimviri septemviris simul et sodalibus Augustalibus ederent. Censuerat L. Apronius ut fetiales quoque iis ludis praesiderent. Contra dixit Caesar, distincto sacerdotiorum iure et repetitis exemplis: neque enim umquam fetialibus hoc maiestatis fuisse. Ideo Augustalis adiectos quia proprium eius domus sacerdotium esset pro qua vota persolverentur.*

[65] *Exequi sententias haud institui nisi insignis per honestum aut notabili dedecore, quod praecipuum munus annalium reor ne virtutes sileantur utque pravis dictis factisque ex posteritate et infamia metus sit. Ceterum tempora illa adeo infecta et adulatione sordida fuere ut non modo primores civitatis,*

63. Beste hiri batzuetako ordezkariet ere entzun zitzairen. Hainbestekin nekaturik, eta kontrako lehiak sortzen zirenez gero, senatariek kontsulen esku utzi zuten eskubideak aztertzea, eta, okerrik bazegoen, auzia berriro osoan senatura itzultzea. Kontsulek jakinarazi zuten, aipatu ditudan hiriez gainera, Pergamoko Eskulapioren tenpluan babeslekua zegoela, eta besteak oinarri zaharraren zaharrez ilunetan finkatzen zirela. Hala, esaterako, esmirnarrak Apoloren orakuluan, zeinak agindurik, Venus Estratonizideren tenplua eskainia izango zuten, eta tenoarrak jainko beraren erantzun bertsozkoan, non agindua izango zitzairen Neptunoren irudia eta tenplua eskaini zitzatela. Sardestarren kontuak berriagoak ziren: Alexandro garailearen emaitza zeukaten; miletoarrek ere Dario erregea aipatzen zuten. Bitzuek Diana edo Apolo gurtzen zuten. Kretarrek ere eske ziharduten, Augusto jainkozkoaren estatua bat zela eta. Azkenean, senatuaren dekretu batzuk landu ziren, begirune handiz bazen ere, mugak ezartzen zituztenak; dekretuok brontzean grabatzeko eta tenpluetan bertan itsasteko agindu zen, oroimenaren finkagarri, eta, erlijio itxuran, ez zedila larkeriarik onar.

64. Aldi hartan berean, Julia Augustaren osasun-txartzeak printzea ziztuan Erromaratzera behartu zuen, ama-semeen artean oraindik egiazko sentimendua bazelako, edo gorrotoak ezkutuan egon zitezen. Zeren, ez aspaldi, Juliak Augusto jainkozkoaren estatua Martzeloren antzoki ondoan eskaini zuenean, Tiberioren izena berearen atzean ipini baitzuen, honek printzearen maiestatearen aurkako iraintzat hartu zuela eta erremin handia eta disimulatua gorde zuela uste zen. Baina, oraingoan, senatuak jainkoentzako otoitzak eta joko handiak agindu zituen, pontifizeen, augureen eta kindezinbiroen ardurapean gelditzen zirenak, dezentziari eta anaikide augustalekin batera. Luzio Aproniok proposatu zuen fezialak ere izan zitezela jokoon buru. Zesarrek ezetz esan zuen, abadeen eskumenak bereiztuz eta adibideaz jarriz, fezialek inoiz ez baitzuten halako ohorerik izan. Augustalak gehitzen ei ziren, botuak bete ohi ziren etxeari zegokion abadetza zelako.

65. Proposamen ospetsuki zintzoak edo nabarmenki lotsagarriak baizik ez jasotzea erabaki dut, horixe dela uste baitut analista baten zeregin nagusia, bertuteak isilpean ez gelditzeko, eta geroko izen txarraren beldurrak hitz eta egite gaiztoak galga ditzan. Gainerakoan, kontatzen ari naizen garaia adulazio doilorrak hain kutsaturik zegoen, ezen, ez

quibus claritudo sua obsequiis protegenda erat, sed omnes consulares, magna pars eorum qui praetura functi multique etiam pedarii senatores certatim exsurgerent foedaque et nimia censerent. Memoriae proditur Tiberium, quoties curia egrederetur; Graecis verbis in hunc modum eloqui solitum 'o homines ad servitutem paratos!' scilicet etiam illum qui libertatem publicam nollet tam proiectae servientium patientiae taedebat.

[66] Paulatim dehinc ab indecoris ad infesta transgrediebantur: C. Silanum pro consule Asiae repetundarum a sociis postulatum Mamercus Scaurus e consularibus, Iunius Otho praetor; Bruttedius Niger aedilis simul corripunt obiectantque violatum Augusti numen, spretam Tiberii maiestatem, Mamercus antiqua exempla iaciens, L. Cottam a Scipione Africano, Servium Galbam a Catone censorio, P. Rutilium a M. Scauro accusatos. Videlicet Scipio et Cato talia ulciscabantur aut ille Scaurus, quem proavum suum obprobrium maiorum Mamercus infami opera dehonestabat. Iunio Othoni litterarium ludum exercere vetus ars fuit: mox Seiani potentia senator obscura initia impudentibus ausis propolluebat. Bruttedium artibus honestis copiosum et, si rectum iter pergeret, ad clarissima quaeque iturum festinatio extimulabat, dum aequalis, dein superiores, postremo suasset ipse spes antire parat: quod multos etiam bonos pessum dedit, qui spretis quae tarda cum securitate praematura vel cum exitio properant.

[67] Auxere numerum accusatorum Gellius Publicola et Paconius, ille quaestor Silani, hic legatus. Nec dubium habebatur saevitiae captarumque pecuniarum teneri reum: sed multa adgerebantur etiam insontibus periculosa, cum super tot senatores adversos facundissimis totius Asiae eoque ad accusandum delectis responderet solus et orandi nescius, proprio in metu qui exercitam quoque eloquentiam debilitat, non temperante Tiberio quin premeret voce vultu, eo quod ipse creberrime interrogabat, neque refellere aut eludere dabatur; ac saepe etiam confitendum erat ne frustra quaesi-

hiriko gizon handiek bakarrik, euren distira saldukeriaz jagotera behar-turik zeudenek, baizik kontsular guztiek ere, zeintzuetarik asko pretorea eta senatari oinezko ere izan ziren, lehian baitziarduten, jaiki eta nork makurkeria eta astakeria handiagoak proposatuko. Kuriatik irteteen, Tiberiok, grekoz, honelako zerbait hots egiten ei zuen: «O, gizon morroikiok!». Alegia, askatasun publikorik nahi ez zuen harexek ere higuin zuela hain morroikeria makur eta zuri hura.

66. Gero, astiro-astiro, lotsagabekeriatik ankerkeriara jo zen. Gaio Silanori, aliatuek konkusioagatik salaturiko Asiako prokonsulari, Mamerko Eskauro kontsul ohia, Junio Oto pretorea eta Brutedio Nigro edila batera oldartu zitzaizkion, Augustoren santutasuna profanatu eta Tiberioren maiestatea arbuiatu izana leporatuz. Mamerkok adibide zaharrak ipintzen zituen: Eszipion Afrikarrarena, Luzio Kotaren aurka, Katon Zentsorearena, Serbio Galbaren aurka, eta Marko Eskaurorena, Publio Rutilioren aurka. Halako mendekuak onartuko balituzte bezala Eszipion Afrikarrak eta Katonek, edo bere birraitita Eskauro hark, zeina Mamerkok, asaben lotsagarriak, ekintza doilorrez desohorutzen zuen! Junio Oton, lehenago, eskola maisua izan zen; gero, Seianoren boterez, senatari bilakaturik, bere jatorri berez iluna ausardia lotsagabez zikintzen ekin zion. Brutedio, dohain on ugarikoa eta, bide zuzenetik jarraituz, gailurrik distiratsuenetara iritsiko zena, prezipitazioak xaxatzen zuen, kideak, goragokoak eta, azkenik, bere itxaropenak ere gaintzera bultzatuz; honek gizon prestuak ere asko hondatu izan ditu, aurreratze mantsoa eta segurra arbuiatuz, azkarretik hondamenera oldartzen direla.

67. Salatzaille kopurua Gelio Publikolak eta Marko Pakoniok handitu zuten, hura kuestorea eta hau Marko Silanoren legatua. Ez zegoen dudarik Silano ankerkeriaren eta diru batzearen errudun bihurtu zela; baina errugabeentzat ere arriskutsu izateko moduko kontu asko pilatu zen. Izan ere, kontrako hainbeste senatariez gainera, Asia guztiko oradorerik etorrtsuenei, bera salatzeko bereziki hautatuei, berak bakarrik erantzun behar zien, erretorikan ezjakin eta biziaren beldurrez, honek etorri aritua ere makaltzen duela; gainera, Tiberiok ere ahotsez eta begiradaz estutzen zuen, etengabe galdetuz, ezeztatzeko edo saihesteko modurik gabe; eta, batzuetan, erantzun beharrean aurkitzen zen, galde-
ra alferrik ez izatearren. Silanoren esklaboak ere, tormentupean galde-

visset. Servos quoque Silani ut tormentis interrogarentur actor publicus mancipio acceperat. Et ne quis necessariorum iuaret periclitantem maiestatis crimina subdebantur; vinculum et necessitas silendi. Igitur petito paucorum dierum interiectu defensionem sui deseruit, ausis ad Caesarem codicillis quibus invidiam et preces miscuerat.

[68] Tiberius quae in Silanum parabat quo excusatius sub exemplo acciperentur; libellos divi Augusti de Voleso Messala eiusdem Asiae pro consule factumque in eum senatus consultum recitari iubet. Tum L. Pisonem sententiam rogat. Ille multum de clementia principis praefatus aqua atque igni Silano interdicens censuit ipsumque in insulam Gyarum relegandum. Eadem ceteri, nisi quod Cn. Lentulus separanda Silani materna bona, quippe Atia parente geniti, reddendaque filio dixit, adnuente Tiberio.

[69] At Cornelius Dolabella dum adulationem longius sequitur increpitis C. Silani moribus addidit ne quis vita probrosus et opertus infamia provinciam sortiretur, idque princeps diiudicaret. Nam a legibus delicta puniri: quanto fore mitius in ipsos, melius in socios, provideri ne peccaretur? adversum quae disseruit Caesar: non quidem sibi ignare quae de Silano vulgabatur; sed non ex rumore statuendum. Multos in provinciis contra quam spes aut metus de illis fuerit egisse: excitari quosdam ad meliora magnitudine rerum, hebescere alios. Neque posse principem sua scientia cuncta complecti neque expedire ut ambitione aliena trahatur. Ideo leges in facta constitui quia futura in incerto sint. Sic a maioribus institutum ut, si antissent delicta, poenae sequerentur. Ne vertent sapienter reperta et semper placita: satis onerum principibus, satis etiam potentiae. Minui iura quotiens gliscat potestas, nec utendum imperio ubi legibus agi possit. Quanto rarior apud Tiberium popularitas tanto laetioribus animis accepta. Atque ille prudens moderandi, si propria ira non impelleretur; addidit insulam Gyarum immitem et sine cultu hominum esse: darent Iunia familiae et viro quondam ordinis eiusdem ut Cythnum potius concederet. Id sororem quo-

tuak izan zitezen, agente publiko bati salmantan emanak izan ziren; eta, ezein ahaidek arriskuan lagundu ez ziezaion, maiestate salaketak erantsen zizkioten, kate horrek isildu beharra zekarrela. Hala, bada, egun gutxi batzuen luzapena eskaturik, bere defentsari utzi egin zion, Zesarri txosten bat bidaltzen ausartuz, non errietak eta erreguak nahasten ziren.

68. Tiberiok, Silanoren aurka prestatzen ari zena etsenplu batekin aisa-go onar zedin, Augusto jainkozkoak Boleso Mesalari buruz, Asiako prokotsula hau ere, egindako txostena eta haren aurka agertu zen senatuaren dekretua irakurtzeko agindu zuen. Orduan, Luzio Pisoni iritzia eskatzen dio, eta honek, printzearen onberatasunari buruzko hainbat gogoetaren ondoren, Silano ur eta suaren debekura kondenatzea eta Giaroko irlara baztertzea proposatu zuen. Berdin besteek ere, Gneo Lentulok izan ezik; honek Silanori amagandik jarauntsitako ondasunak kentzea, Aziaren semea baitzen, eta semeari ematea proposatu zuen, eta Tiberiok baietz.

69. Baina Kornelio Dolabelak, adulazioa urrunago eroanez, Gaio Silanoren ohiturak gaitzetsi ondoren, gaineratu zuen bizimodu lardats eta lotsagarriko ezein gizon ez zedila probintzien zozketan sar, eta printzea izan zedila epaitzeko arduraduna. Hobena legeek zigortzen ei zuten; baina zenbat eurentzat bigunago eta aliatuentzat hobea ez zen izango urratzeari aurrea hartzea? Zesar horri jarki zitzaion: berak ba ei zekien ondo ere Silanogatik zer zioten, baina ez zuela ezer erabakiko zurrumurruan oinarriturik; eta, probintzietan, askok jokatu zuela haiekiko zegoen itxaropen edo beldurraz beste era batera; batzuk, euren karguaren garrantziagatik, hobetu eta beste batzuk usteldu egiten zirela. Printzeak ere ezin ei zuen bere jakinduriaz dena atxiki, eta ez zela komeni inoren intrigek arrasta zezaten uzterik; legeak zerbaitegatik jartzen zirela egintzen aurrez, etorkizuna ez-ziurra delako. Asabek horixe erabaki ei zuten: aurretik hobetik bazen, zigorrak jarrai ziezaiola. Ez zezatela hain erabaki jakintsurik eta beti egokitzen jo zenik alda. Printzeek ba ei zuten euren gan aski zama, eta aski botere ere; eskumenak handituz, eskubideak txikituko ei ziren, eta ez zegoen agintera jo beharrik, legeekin joka zitekeen. Tiberioren gan, ospea gehiarazteko keinuak zenbat eta bakanagoak izan, hainbat pozago hartu zituzten haren hitzak. Eta, erresuminak eragiten ez bazion, neurritsu agertzen trebea zenez, Giaroko irla babesgabea

*que Silani Torquatam, priscae sanctimoniae virginem, expe-
tere. In hanc sententiam facta discessio.*

*[70] Post auditi Cyrenenses et accusante Anchario Prisco
Caesius Cordus repetundarum damnatur: L. Ennius equitem
Romanum, maiestatis postulatum quod effigiem principis
promiscum ad usum argenti vertisset, recipi Caesar inter-
reos vetuit, palam aspernante Ateio Capitone quasi per liber-
tatem. Non enim debere eripi patribus vim statuendi neque
tantum maleficium impune habendum. Sane lentus in suo
dolore esset: rei publicae iniurias ne largiretur. Intellexit
haec Tiberius, ut erant magis quam ut dicebantur; perstititque
intercedere. Capito insignitior infamia fuit quod humani divi-
nique iuris sciens egregium publicum et bonas domi artes
dehonestavisset.*

*[71] Incessit dein religio quoniam in templo locandum foret
donum quod pro valetudine Augustae equites Romani vove-
rant equestri Fortunae: nam etsi delubra eius deae multa in
urbe, nullum tamen tali cognomento erat. Repertum est
aedem esse apud Antium quae sic nuncuparetur; cunctasque
caerimonias Italicis in oppidis templaque et numinum effi-
gies iuris atque imperii Romani esse. Ita donum apud Antium
statuitur. Et quoniam de religionibus tractabatur; dilatum
nuper responsum adversus Servium Maluginensem flaminem
Dialem prompsit Caesar recitavitque decretum pontificum,
quotiens valetudo adversa flaminem Dialem incessisset, ut
pontificis maximi arbitrio plus quam binotium abesset, dum
ne diebus publici sacrificii neu saepius quam bis eundem in
annum; quae principe Augusto constituta satis ostendebant
annuam absentiam et provinciarum administrationem diali-
bus non concedi. Memorabaturque L. Metelli pontificis maxi-
mi exemplum qui Aulum Postumium flaminem attinuisset. Ita
sors Asiae in eum qui consularium Maluginensi proximus
erat conlata.*

*[72] Isdem diebus Lepidus ab senatu petivit ut basilicam
Pauli, Aemilia monimenta, propria pecunia firmaret ornaret-*

eta inorgabea zela gaineratu zuen; onar zezatela Juniar sendiari eta lehe-
nago bere mailakoa izaniko gizonari Zitno ematea erbestetzat. Horixe
eskatu ei zuen Silanoren arreba Torquatak, santutasun antigoaleko birji-
nak ere. Proposamen horrek onarpen osoa izan zuen.

70. Gero Zirenekoei entzun zitzaien, eta, Ankario Priskok salatirik,
Zesio Kordo konkusioagatik kondenatu zuten. Luzio Ennio zaldun erro-
matarra maiestatzet auziperatu nahi izan zuten, printzearen estatua bate-
kin zilarrezko tresnak egin zituelako. Zesar salapena onartzearen aurka
agertu zen, Ateio Capitonon muzin nabariz, askatasun itxuran. Honek
zioen gurasoei ez zitzaiea erabakiak hartzeko ahalmenik kendu behar,
eta hainbesteko txarkeriak ezin zuela zigor gabe gelditu. Izan zedila
Tiberio bere suminean bigun, baina ez errepublikaren aurkako irainetan
eskuzabal. Tiberiok hitz horien izaera gehiago ulertu zuen esaera baino,
eta betoan amore eman zuen. Kapitonen doilorkeria nabarmenagoa zen,
zuzenbide zibilean eta erlijiosoan aditua izanik, bere goi maila publikoa
eta dohai on partikularrak zikindu zituelako.

71. Gero erlijioa aipatu zen, ea zein tenplutan ipini behar zen, zaldun
erromatarrek, Augustaren osasunaren alde, Fortuna Zaldizkori egin zio-
ten eskaintzaria, hirian jainkosaren hainbat tenplu egon arren, batek ere
ez zeukan izen hori eta. Antzion bazela izen horretako tenplua egiazta-
tu zen, eta kultu, tenplu eta Italiako hirietako jainkoen irudi guztiak
Erromako zuzenbide eta agintepean zeudela. Beraz, eskaintzaria
Antzion ipintzen dute. Eta, erlijioaz ari zirenez gero, Zesarrek lehen
atzeratutako erantzun kontrakoa eman zuen, Jupiterren flamen Serbio
Maluginentseri buruz, eta pontifizeen dekretua irakurri zuen, zioena
ezen, Jupiterren flamen gaixotzen zen guztian, goren pontifizearen
agindupean, gau bitatik gora ere alden zitekeela, sakrifizio publikoko
egunetan eta urtean birritan baino gehiagotan ez izatekotan; Augusto
printze zela hartutako erabakiok argi erakusten zuten Jupiterren flame-
nei ez zitzaiea urtebeteko ausentziarik, ez probintzien administraziorik
onartzen. Luzio Metelo goren pontifizearen adibidea ere gogoan zeuka-
ten, zeinak Aulo Postumio flamen Erroman atxiki zuen. Asiako zortea,
beraz, Maluginentseren hurrengo zegoen kontsul ohiari egokitu zitzaion.

72. Egun beretan, Lepidok senatuaren baimena eskatu zuen Pauloren
basilika, Emiliotarren monumentua, bere kontura berriztatzeko eta

que. Erat etiam tum in more publica munificentia; nec Augustus arcuerat Taurum, Philippum, Balbum hostilis exuvias aut exundantis opes ornatum ad urbis et posterum gloriam conferre. Quo tum exemplo Lepidus, quamquam pecuniae modicus, avitum decus recoluit. At Pompei theatrum igne fortuito haustum Caesar exstructurum pollicitus est eo quod nemo e familia restaurando sufficeret, manente tamen nomine Pompei. Simul laudibus Seianum extulit tamquam labore vigilantiaque eius tanta vis unum intra damnum stetit; et censuere patres effigiem Seiano quae apud theatrum Pompei locaretur. Neque multo post Caesar, cum Iunium Blaesum pro consule Africae triumphus insignibus attolleret, dare id se dixit honori Seiani, cuius ille avunculus erat. Ac tamen res Blaesi dignae decore tali fuere.

[73] Nam Tacfarinas, quamquam saepius depulsus, reparatis per intima Africae auxiliis huc adrogantiae venerat ut legatos ad Tiberium mitteret sedemque ultro sibi atque exercitui suo postularet aut bellum inexplicabile minitaretur. Non alias magis sua populique Romani contumelia indoluisse Caesarem ferunt quam quod desertor et praedo hostium more ageret. Ne Spartaco quidem post tot consularium exercituum claudis inultam Italiam urenti, quamquam Sertorii atque Mithridatis ingentibus bellis labaret res publica, datum ut pacto in fidem acciperetur; nedum pulcherrimo populi Romani fastigio latro Tacfarinas pace et concessione agrorum redimeretur. Dat negotium Blaeso ceteros quidem ad spem proliceret arma sine noxa ponendi, ipsius autem ducis quoquo modo potenteretur. Et recepti ea venia plerique. Mox adversum artes Tacfarinatis haud dissimili modo belligeratum.

[74] Nam quia ille robore exercitus impar, furandi melior, pluris per globos incursaret eluderetque et insidias simul temptaret, tres incessus, totidem agmina parantur. Ex quis Cornelius Scipio legatus praefuit qua praedatio in Leptitanos et suffugia Garamantum; alio latere, ne Cirtensium pagi impune traherentur, propriam manum Blaesus filius duxit: medio cum delectis, castella et munitiones idoneis locis

apaintzeko. Izan ere, eskuzabaltasun publikoa oraindik ohikoa zen, eta Augustok ere ez zien Tauro, Filipino eta Balbori eragotzi euren garaipenen hondakinak edo ondasunen soberakinak hiriaren apainketa eta geroaren aintzarako eskaintzerik. Etsenplu horren arabera, Lepidok, ondasun neurtukoa bazen ere, bere asaben aintza berriztatu zuen. Zesarrek, bestalde, sute kasual batek irentsitako Ponpeioren antzokia berre-raikitzea agindu zuen, haren familiako inork ezin zuelako berregin, Ponpeioren izenak jarraitzen bazuen ere. Seiano ere goralbenez hornitu zuen, aipatuz ezen, haren ahalegin eta arretari eskerrak, hain hondamen handia eraikin bakarrera mugatu zela. Senatariak Seianoren estatua Ponpeio antzokian jasotzea erabaki zuten. Handik laster, Zesarrek, Junio Bleso Afrikako prokonsula garaipen ohorez gorestean, haren osaba zen Seianoren begirunez egiten zuela hori aitortu zuen; dena dela, Blesoren jokaera bazen halako ohorearen duin.

73. Zeren Takfarinate, maiz desegina izan arren, indarrak Afrikaren barnealdean berreginik, halako harrokeriara heldu zen, ezen Tiberiori legatuak bidali baitzizkion, beretzat eta bere armadarentzat kokapena eskatuz eta, bestela, gerra amaigabearen mehatxua eginez. Zesar behin ere ez ei zen berari eta erromatar herriari eginiko irain batez gehiago mindu, desertore eta bidelapur batek etsai gisan jokatzeko hartan baino. Espartakori berari ere, hainbeste armada kontsular menperatu ondoren, Italiari su inpunea jartzen zionari, eta errepublika Sertorio eta Mitridatesen gerra lazgarriek arraildurik egon arren, ez zitzaion armistizio itundurik eman. Zenbat gutxiago erosiko zuten, bakez eta lur ematez, Erromaren distira unerik gorenean, Takfarinate bidelapur hura! Kontua da ezen Blesoren esku utzi zuela besteak, barkamen orde, armak uztera erakartzea, eta buruzagia bera nola edo hala atzematea. Adiskide eskaintza hori askok onartua izan zen. Gero, Takfarinateren maltzurkerien aurka, haren arma berdinekin gerra egin zen.

74. Izan ere, haren armadaren indarra gurea baino txikiagoa, baina ezusteko asaltorako hobe zenez, eta, gero enboskada berriak ezartzeko, aurrez aurrea saihestuz, zenbait bandarekin erasotzen zuenez gero, hiru sarbide eta beste hainbeste zutabe eratu ziren. Baten buru, Kornelio Eszipion zegoen, Leptisen kontrako harrapaketak egiten ziren eta garamanteen gordelekua zegoen lekuan. Beste aldetik, zirtentseen herriak arpilatoki inpune bilaka ez zitezen, Blesoren semeak bere tropa

imponens, dux ipse arta et infensa hostibus cuncta fecerat, quia, quoquo inclinarent, pars aliqua militis Romani in ore, in latere et saepe a tergo erat; multique eo modo caesi aut circumventi. Tunc tripertitum exercitum pluris in manus dispergit praeponitque centuriones virtutis expertae. Nec, ut mos fuerat, acta aestate retrahit copias aut in hibernaculis veteris provinciae componit, sed ut in limine belli dispositis castellis per expeditos et solitudinum gnaros mutantem mapalia Tacfarinatam proturbabat, donec fratre eius capto regressus est, properantius tamen quam ex utilitate sociorum, relictis per quos resurgeret bellum. Sed Tiberius pro confecto interpretatus id quoque Blaeso tribuit ut imperator a legionibus salutaretur; prisco erga duces honore qui bene gesta re publica gaudio et impetu victoris exercitus conclamabantur; erantque plures simul imperatores nec super ceterorum aequalitatem. Concessit quibusdam et Augustus id vocabulum ac tunc Tiberius Blaeso postremum.

[75] *Obiere eo anno viri inlustres Asinius Saloninus, Marco Agrippa et Pollione Asinio avis, fratre Druso insignis Caesarique progener destinatus, et Capito Ateius, de quo memoravi, principem in civitate locum studiis civilibus adsecutus, sed avo centurione Sullano, patre praetorio. Consulatum ei adceleraverat Augustus ut Labeonem Antistium isdem artibus praecellentem dignatione eius magistratus antiret. Namque illa aetas duo pacis decora simul tulit: sed Labeo incorrupta libertate et ob id fama celebratior; Capitonis obsequium dominantibus magis probabatur. Illi quod praeturam intra stetit commendatio ex iniuria, huic quod consulatum adeptus est odium ex invidia oriebatur.*

[76] *Et Iunia sexagesimo quarto post Philippensem aciem anno supremum diem explevit, Catone avunculo genita, C. Cassii uxor, M. Bruti soror. Testamentum eius multo apud vulgum rumore fuit, quia in magnis opibus cum ferme cunctos proceres cum honore nominavisset Caesarem omisit. Quod civiliter acceptum neque prohibuit quo minus laudatione pro rostris ceterisque sollemnibus funus cohonestare-*

propioa eraman zuen; erdi aldetik, tropa hautekin, buruzagi nagusia gotorlekuak eta gordeguneak leku egokietan ezarriz zihoan, eta inguru guztia etsaiarentzat deseroso eta zakar bihurtu zuen, jotzen zuen lekurantz jotzen zuela, aurrez, alboz eta, batzuetan, atzez ere, erromatar armadaren zati bat aurkitzen baitzuen. Hala, asko izan ziren hilak edo inguratuak. Orduan, bere armadaren hiru zutabeak zenbait destakamentutan zatitu zituen, antze jakineko zenturioien agindupean. Eta ez zuen, ohitura zenez, uda igarotakoan, troparik erretiratu, antzinako probintziako negu kanpalekuetan biltzeko; aitzitik, ordea, gerra atarian bezala, gotorlekuak ezarri zituen, eta, tropa arin eta mortu haien eza-gutzaile zirenen bitartez, Takfarinate jazartzen zuten, dendak mugiaraziz, harik eta, bere anaia harrapatua izanik, itzuli zen arte, aliatuei komeni baino bizkorrago, atzean gerra berpizteko moduko jendea uzten baitzuen. Baina Tiberiok, amaitutzat emanik, Blesori ere legioek enperadoretzat agurtzea eman zion, antzinako ohorea berau, egitekoa arrakastaz burutu ondoren, armada garaileak pozez eta oldarrez txalotzen zituen buruzagientzat. Baziren zenbait enperadore batera, besteen berdintasunetik goratzen ez zirenak. Titulu hori Augustok ere emana zion zenbaiti, eta Tiberiok orduantxe eman zion Blesori, azkenengoz.

75. Urte hartan, bi goi gizon hil ziren: Asinio Salonino, Marko Agrippa eta Asinio Polion aititengatik, eta Zesarren ilobarekin ezkontzekoa zen Druso anaiarengatik ospetsua; eta aipatua dudan Ateio Kapiton, lege ikasketengatik hirian goi maila zeukana, baina Silaren zenturioi bat aiti-ta eta pretore ohi bat aita zuena. Augustok haren kontsulatua azkartu egin zuen, ikasketa beretan gailentzen zen Labeon Antistiori gaina har ziezaion, bere magistraturaren mailagatik. Izan ere, belaunaldi hark bakearen gailur biok batera eman zituen; baina Labeonek askatasunari usteltzeke eutsi zion eta, horregatik, entzutetsuago izan zen, Kapitonon morroikeria agintariei atseginago zitzaien bitartean. Hari, pretoretzan gelditurik, irainak ospea gehitu zion; honi, kontsulgoa atzemanik, bekaitzak gorrotoa ekarri zion.

76. Junia ere, Katonen iloba, Gaio Kasioren emazte eta Marko Bruto-
ren arreba, orduantxe hil zen, Filiposko batailatik hirurogeita lau urte-
ra. Haren testamentuak zeresan handia eman zuen, zeren, oso aberatsa
izanik eta ia gizon handi guztiak ohorez izendaturik, Zesar omititu bai-
tzuen. Honek nasaiki hartu zuen eta ez zuen galarazi haren hiletak

tur. Viginti clarissimarum familiarum imagines antelatae sunt, Manlii, Quinctii aliaque eiusdem nobilitatis nomina. Sed praefulgebant Cassius atque Brutus eo ipso quod effigies eorum non visebantur.

goralben publikoz eta gainerako zeremoniaz edertzerik. Aurrelari, hogeï familia ospetsuren irudiak zihoazen; Manlio, Kintzio eta noblezia bereko beste izen batzuk. Baina distiratsuenak Kasio eta Bruto ziren, haien irudirik ikusten ez zelako, hain zuzen.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM
LIBER QVARTVS

[1] *C. Asinio C. Antistio consulibus nonus Tiberio annus erat compositae rei publicae, florentis domus (nam Germanici mortem inter prospera ducebat), cum repente turbare fortuna coepit, saevire ipse aut saevientibus viris praebere. Initium et causa penes Aelium Seianum cohortibus praetoriis praefectum cuius de potentia supra memoravi: nunc originem, mores, et quo facinore dominationem raptum ierit expediam. Genitus Vulsiniis patre Seio Strabone equite Romano, et prima iuventa Gaium Caesarem divi Augusti nepotem sectatus, non sine rumore Apicio diviti et prodigo stuprum veno dedisse, mox Tiberium variis artibus devinxit: adeo ut obscurum adversum alios sibi uni incautum intectumque efficeret, non tam sollertia (quippe isdem artibus victus est) quam deum ira in rem Romanam, cuius pari exitio vigit ceciditque. Corpus illi laborum tolerans, animus audax; sui obtagens, in alios criminator; iuxta adulatio et superbia; palam compositus pudor; intus summa apiscendi libido, eiusque causa modo largitio et luxus, saepius industria ac vigilantia, haud minus noxiae quotiens parando regno finguntur.*

[2] *Vim praefecturae modicam antea intendit, dispersas per urbem cohortis una in castra conducendo, ut simul imperia*

ANALAK
LAUGARREN LIBURUA

1. Gaio Asinio eta Gaio Antistioren kontsulaldian, baziren bederatzi urte Tiberiok errepublika ordenan gorbenatzen zuena, etxea loretan –Germanikoren heriotza onezkoen artean jotzen baitzuen–, eta, bat-batean, zoria dena hondatzen hasi zen, eta bera ere ankertzen edo anker jokatzeko zutenei indarra ematen. Hasiera eta arrazoia Elio Seiano izan zen, kohorte pretoriarren prefektua, zeinaren boterea gorago aipatua dudan. Orain haren jatorriaz eta izaeraz mintzatuko naiz, eta zer makurki jo zuen botere osoaren harrapaketara. Bultsinian jaiotako eta Seio Estrabon zaldun erromatarraren seme, lehen gaztaroa Augusto jaikozkoaren biloba Gaio Zesarren inguruan eman zuen, ez zurrumurru gabe, Apizio aberats xahutzaileari mesede zikinak egin ez ote zizkion. Gero, zenbait trikimainaz, Tiberio bereganatu zuen, halako eran, non besteentzat hain iluna zenaren konfiantza osoa irabazi baitzuen; ez hainbeste antzez –triminaina berdinek menperatu baitzuten bera–, jaikozko erromatar estatuaren aurka haserretzeagatik baizik, zeinari halako galmena ekarri zion haren gaingorak, zein gainbeherak. Gorputz nekagaitza eta gogo ausarta zeukan; trebea bere burua izkututzen eta besteak salatzen; neurri bera adulaziorako, zein harrokeriarako; kanporantz, begirasun itxura, barrutik, botererik handienaren irritsa; eta, berau lortzeko, behin eskuzabalaz eta luxuaz baliatuko zen, behin trebetasunaz eta zaintzaz, ez gutxiago kaltegarri eurok, aginte grinaz fgingitzen direnean.

2. Artean txikia zen prefekturaren boterea handitu egin zuen, hiriko kohorte sakabanatuak kuartel berean baturik, aginduak batera har zitzaten

acciperent numeroque et robore et visu inter se fiducia ipsis, in ceteros metus oreretur: Praetendebat lascivire militem diductum; si quid subitum ingruat, maiore auxilio pariter subveniri; et severius acturos si vallum statuatur procul urbis inlecebris. Ut perfecta sunt castra, inrepere paulatim militaris animos adeundo, appellando; simul centuriones ac tribunos ipse deligere. Neque senatorio ambitu abstinebat clientes suos honoribus aut provinciis ornandi, facili Tiberio atque ita prono ut socium laborum non modo in sermonibus, sed apud patres et populum celebraret colique per theatra et fora effigies eius interque principia legionum sineret.

[3] *Ceterum plena Caesarum domus, iuvenis filius, nepotes adulti moram cupitis adferebant; et quia vi tot simul corripere intutum dolus intervalla scelerum poscebat. Placuit tamen occultior via et a Druso incipere, in quem recenti ira ferebatur. Nam Drusus impatiens aemuli et animo commotior orto forte iurgio intenderat Seiano manus et contra tendentis os verberaverat. Igitur cuncta temptanti promptissimum visum ad uxorem eius Liviam convertere, quae soror Germanici, formae initio aetatis indecorae, mox pulchritudine praecellebat. Hanc ut amore incensus adulterio pellexit, et postquam primi flagitii potitus est (neque femina amissa pudicitia alia abnuerit), ad coniugii spem, consortium regni et necem mariti impulit. Atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque ac maiores et posteros municipali adultero foedabat ut pro honestis et praesentibus flagitiosa et incerta expectaret. Sumitur in conscientiam Eudemus, amicus ac medicus Liviae, specie artis frequens secretis. Pellit domo Seianus uxorem Apicatam, ex qua tres liberos genuerat, ne paelici suspectaretur. Sed magnitudo facinoris metum, prolationes, diversa interdum consilia adferebat.*

[4] *Interim anni principio Drusus ex Germanici liberis togam virilem sumpsit quaeque fratri eius Neroni decreverat senatus repetita. Addidit orationem Caesar multa cum laude filii sui quod patria benevolentia in fratris liberos foret. Nam Drusus, quamquam arduum sit eodem loci potentiam et con-*

eta, halako kopurua eta indarra ikusiz, euren buruaren konfiantzadun eta besteen beldurgarri bihur zitezen. Aitzakia ematen zuen soldadu sakabatuak laxotu egiten zirela; ustekaberik sortzekotan, denek batera laguntza handiagoa emango zutela; eta zorrotzago jokatu zutela, hiriko tentazioetatik urrun kokatuz gero. Kuartela amaitutakoan, soldaduen gogoa irabazten hasi zen apurka-apurka, izenetik deituz; aldi berean, zenturioiak eta tribunoak berak hautatzen zituen. Senatuko azpijokoari ere ekiten zion, bere klienteak ohore eta gobernuekin sarituz, Tiberio etorkor eta hain alde zuela, ezen ez baitzuen hura, nekelaguntzat, solasetan bakarrik goratzen, gurasoen eta herriaren aurrean baizik, eta haren irudiak, antzoki eta foroetan eta legioen agintelekuetan, ohoratuak izaten uzten zuen.

3. Bestalde, Tiberioren etxe Zesarrez betea, haren seme gazte eta biloba jadanik haziak, Seianoren gutziaren oztopo ziren; eta hainbeste lagun batera indarrez bistatik kentzea hain segurra ez zenez, atzipeak krimen tartearak behar zituen. Hala ere, bide ezkutuagotik hastea pentsatu zuen, Drusorengandik hain zuzen, zeinaren aurka oraintsuko gorroto bat zeukan. Zeren Drusok, arerioa ezin jasanik eta oldartsua izanik, behin, eztabaida kasual batean, Seianori eskua ezarri baitzion eta, honek erantzun nahi izatean, aurpegikoa eman. Hala, bada, zernahirako gertu, egokiena haren emazte eta Germanikoren arreba Libiarengana inguratzea iruditu zitzaion, zeina, lehen urteetan itsusi samarra, gero edertasunean nabarmendu zen. Maitemindurik bezala, adulteriora eramane zuen eta, lehen hobenarekin, hartaz jabetu zenean –pudorea galtzen duen emakumeak ezin baitio ezeri uko egin–, ezkontzeko itxaropenera, aginte konpartitura eta senarraren hilketara xaxatzen hasi zen. Eta berak, Augustoren biloba, Tiberioren errain eta Drusoren umeen amak, bere burua eta aurretikoak eta ondorengoak desohoratzen zituen, adulterio arrunt bat burutuz eta, orainaldi prestuaren orde, etorkizun kriminala eta zalantzazkoa irrikatuz. Eudemo, Libiaren lagun eta medikua, sozio egin zuten, lanbidez, haien intimitatean maiz zebilena. Seianok emazte Apikata, zeinarengandik hiru ume izan zituen, etxetik bidali zuen, maitaleak errezelorik izan ez zezan. Baina krimenaren handiak beldurra, atzerapenak eta, inoiz, erabaki aurkakoak eragiten zituen.

4. Bitartean, urte hasieran, Drusok, Germanikoren semeetariko batek, gizon toga jantzi zuen eta senatuak haren anaia Neronen aldeko dekretuak errepikatu zituen. Zesarrek bere semearen gorespen handiko min-

cordiam esse, aequus adulescentibus aut certe non adversus habebatur: Exim vetus et saepe simulatum proficiscendi in provincias consilium refertur: Multitudinem veteranorum praetexebat imperator et dilectibus supplendos exercitus: nam voluntarium militem deesse, ac si suppeditet, non eadem virtute ac modestia agere, quia plerumque inopes ac vagi sponte militiam sumant. Percensuitque cursim numerum legionum et quas provincias tutarentur. Quod mihi quoque exequendum reor; quae tunc Romana copia in armis, qui socii reges, quanto sit angustius imperitatum.

[5] *Italiam utroque mari duae classes, Misenum apud et Ravennam, proximumque Galliae litus rostratae naves praesidebant, quas Actiaca victoria captas Augustus in oppidum Foro-Julianense miserat valido cum remige. Sed praecipuum robur Rhenum iuxta, commune in Germanos Gallosque subsidium, octo legiones erant. Hispaniae recens perdomitae tribus habebantur. Mauros Iuba rex acceperat donum populi Romani. Cetera Africae per duas legiones parique numero Aegyptus, dehinc initio ab Syriae usque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambitur; quattuor legionibus coercita, accolis Hiberno Albanoque et aliis regibus qui magnitudine nostra proteguntur adversum extema imperia et Thraeciam Rhoemetalces ac liberi Cotyis, ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia attinebant, totidem apud Delmatiam locatis, quae positu regionis a tergo illis, ac si repentinum auxilium Italia posceret, haud procul accirentur; quamquam insideret urbem proprii miles, tres urbanae, novem praetoriae cohortes, Etruria ferme Umbriaeque delectae aut vetere Latio et coloniis antiquitus Romanis. At apud idonea provinciarum sociae triremes alaeque et auxilia cohortium, neque multo secus in iis virium: sed persequi incertum fuit, cum ex usu temporis huc illuc mearent, gliscerent numero et aliquando minuerentur.*

[6] *Congruens crediderim recensere ceteras quoque rei publicae partis, quibus modis ad eam diem habitae sint, quoniam Tiberio mutati in deterius principatus initium ille annus*

tzaldia egin zuen, anaiaren semeekin onberatasun aitakorra erabili zue-lako. Zeren Druso, agintea eta konkordia toki berean egotea zaila bada ere, mutil haiekiko onberatzat eta ez etsaitzat, noski, baitzeukaten. Gero, berriro mintzatu zen probintziak bisitatzeko asmo zahar eta maiz itxurati. Enperadorearen aitzakia zen beteranoen kopuru izugarria eta armadak erreklutekin osatu beharra; soldadu boluntarioak falta baitziren eta, egonik ere, ez zuten kemen eta diziplina berdinez jokatzeko, milizian sartzen ziren gehienak behartsuak eta eskaleak baitziren. Legioen kopurua eta eurok zaintzen zituzten probintziak azkar ikuskatu zituen. Merezi duela uste dut kontatzea Erromak orduan zenbat indar armatu zeukan, zenbat errege aliatu, eta inperioa zenbat txikiagoa zen.

5. Italia itsaso bietako flotek babesten zuten, Miseno eta Ravenan, eta Galia ondoko itsasertza Akzioko garaipenean harrapaturiko gerra ontziek, Augustok Frejusera arraunlari sorta indartsuarekin bidaliek, zaintzen zuten. Baina indar nagusia Rhin ondoan zegoen, germaniarren eta galiarren aurkako guarnizio moduan; zortzi legio ziren. Berriki menperaturiko Hispaniak hirurekin zaintzen ziren. Mairuak Juba erregeari emanak izan ziren, erromatar herriaren opari legez. Gainerako Afrika bi legioren mende zegoen eta Egipto ere berdin. Hortik harantz, Siriaren hasieratik Eufrates ibairaino, golko izugarriaren barru guztia lau legiok menperatzen zuten, mugakide izanik hiberuak, albanoak eta beste errege batzuk, inperio arrotzen aurka, gure handitasunean babesten direnak. Trazia Remetalzesek eta Kotisen semeek zeukaten, eta Danubio ingurua, bi legiok Panonian, eta bik Mesian; eta beste hainbeste zeuden Dalmazian. Hauen posizioa haien bizkarra zen eta, Italiak berehalako laguntzarik behar izanez gero, ez zeuden urrun, etorrazteko, nahiz eta Erroma bere soldaduek zaintzen zuten: hiru hiri kohorte eta hamar pretoriar ziren, gehienak Etrurian eta Unbrian erreklutatuak, edo Lazio zaharrean eta antzinako erromatar kolonietan. Gainera, hala eskatzen zuten probintzietan, aliatuen trirremeak eta zaldieria eta kohorte laguntzaileak ipini zituzten, besteak baino ez indar askoz makalagoak eurok; baina zehazten ez dago erraz, denborarekin, batetik bestera igaro, kopuruz handitu eta, inoiz, txikitu egin baitziren.

6. Errepublikaren beste arloak ere, eta hauek ordura arte nola joan ziren ikuskatzeari egoki deritzot, urte hura Tiberioren agintaldiaren okerrerezko aldakuntzaren hasiera izan baitzen. Lehenik, arazo publi-

attulit. Iam primum publica negotia et privatorum maxima apud patres tractabantur; dabaturque primoribus disserere et in adulationem lapsos cohibebat ipse; mandabatque honores, nobilitatem maiorum, claritudinem militiae, iniustris domi artes spectando, ut satis constaret non alios potiores fuisse. Sua consulibus, sua praetoribus species; minorum quoque magistratuum exercita potestas; legesque, si maiestatis quaestio eximeretur, bono in usu. At frumenta et pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum societatibus equitum Romanorum agitabantur. Res suas Caesar spectatissimo cuique, quibusdam ignotis ex fama mandabat, semelque adsumpti tenebantur prorsus sine modo, cum plerique isdem negotiis insenescereut. Plebes acri quidem annona fatigabatur; sed nulla in eo culpa ex principe: quin infecunditati terrarum aut asperis maris obviam iit, quantum impendio diligentiaque poterat. Et ne provinciae novis oneribus turbarentur utque vetera sine avaritia aut crudelitate magistratuum tolerarent providebat: corporum verbera, ademptiones bonorum aberant. Rari per Italiam Caesaris agri, modesta servitia, intra paucos libertos domus; ac si quando cum privatis disceptaret, forum et ius.

[7] Quae cuncta non quidem comi via sed horridus ac plerumque formidatus retinebat tamen, donec morte Drusi verterentur: nam dum superfuit mansere, quia Seianus incipiente adhuc potentia bonis consiliis notescere volebat, et ultor metuebatur non occultus odii set crebro querens ro incolumi filio adiutorem imperii alium vocari. Et quantum superesse ut collega dicatur? primas dominandi spes in arduo: ubi sis ingressus, adesse studia et ministros. Extructa iam sponte praefecti castra, datos in manum milites; cerni effigiem eius in monimentis Cn. Pompei; communis is illi cum familia Drusorum fore nepotes: precandam post haec modestiam ut contentus esset. Neque raro neque apud paucos talia iaciebat, et secreta quoque eius corrupta uxore prodebantur.

[8] Igitur Seianus maturandum ratus deligit venenum quo paulatim inrepente fortuitus morbus adsimularetur. Id

koak eta pribaturik handienak senatuan tratatzen ziren; gorenak bazuten eztabaidagunea, eta Tiberiok berak moztzen zituen zurikeriara lerratzen zirenak. Karguak banatzen zituen, begiratu arbasoen nobleziari, meritu militarrei eta bertute zibil nabariei, gehiago merezi zuenik ez zegoela nahikoa argi gelditzeko moduan. Kontsulek eta pretoreek euren itxurari eusten zioten; magistratura txikiagoen agintea ere abian zen, eta legeak, maiestate kontua kenduz gero, ondo erabili ziren. Ostera, gari eta diru zergen eta gainerako errenta publikoen ardura zaldun erro-matarren sozietateek zeramaten. Zesarrek bere ondasunak ondoen ikusien, baina baita izen oneko ezezagunen esku ere uzten zituen, eta, behin hautaturik, denbora mugagabeen edukitzen zituen, asko eginkizun berberetan zahartzerraino. Herria nekaturik zegoen, bai, gari faltaz, baina printzeak ez zeukan inolako errurik; areago, lurren antzutasuna eta itsasoaren laztasuna erremediatu nahi izan zituen, ahal adinako gastuz eta arretaz. Probintziak zama gehiagorekin ez asaldatzea eta lehen-goari eustea, magistratuen gutziarik eta ankerkeriarik gabe, horixe zuen arduetariko bat; ez zegoen gorputz zigorrik, ez ondasunen bahiketarik. Zesarren Italiako lurra urriak ziren, esklabo kopurua ere urria, eta etxean liberto bakanak zeuzkan; eta partikularrekin auziren bat zeukanean, auzitegira eta zuzenbidera jotzen zuen.

7. Hori guztia, ez era adeikorrean, baizik zakar eta, gehienez, bel-durgarrian egiten zuen, Drusoren heriotzak dena aldatu arte. Izan ere, hura bizi zeno hala izan zen, zeren, Seianoren boterea oraindik hasieran egonik, aholku onengatik gailendu nahi zuen, eta Drusoren mende-kuaren beldur zen, zeinak ez zion gorrotorik ezkututzen, bai ostera etengabe kexatzen, Tiberiok, seme bat bizirik edukirik, beste bati deitzen ziolako agintean laguntzaile. Zenbat falta zuen, kide izendatzeko? Ohartzan zen aginte itxaropena, lehenengotan, aldasgoran joaten dela, baina, abiatutakoan, babes eta zerbitzari ugari agertzen dela; kuartela eraikia zela, prefektuaren gogora, eta soldaduak eskuan jarri zitzaizkiola; haren estatua Gneo Pompeioren monumentuetan ageri zela, eta Drusotarren familiarekin biloba komunak izatera zihoala; eta, horien denen ondoren, doitasuna eskatu behar zitzaioala, pozik egon zedin. Gaitzespen horiek ez gutxitan eta ez jende gutxiren aurrean jaurtitzen zizkion, eta, gainera, haren sekretuak emazte ustelak bistaratzen zituen.

8. Beraz, Seianok, bizkortu egin behar zela pentsaturik, pozoia bat hautatu zuen, astiro eraginez, berezko gaixotasuna emango zuena.

Druso datum per Lygdum spadonem, ut octo post annos cognitum est. Ceterum Tiberius per omnis valetudinis eius dies, nullo metu an ut firmitudinem animi ostentaret, etiam defuncto necdum sepulto, curiam ingressus est. Consulesque sede vulgari per speciem maestitiae sedentis honoris locique admonuit, et effusum in lacrimas senatum victo gemitu simul oratione continua erexit: non quidem sibi ignarum posse argui quod tam recenti dolore subierit oculos senatus: vix propinquorum adloquia tolerari, vix diem aspici a plerisque lugentium. Neque illos imbecillitatis damnandos: se tamen fortiora solacia e complexu rei publicae petivisse. Miseratusque Augustae extremam senectam, rudem adhuc nepotum et vergentem aetatem suam, ut Germanici liberi, unica praesentium malorum levatnenta, inducerentur petivit. Egressi consules firmatos adloquio adolescentulos deductos que ante Caesarem statuunt. Quibus adprensus 'patres conscripti, hos' inquit 'orbatos parente tradidi patrno ipsorum precatusque sum, quamquam esset illi propria suboles, ne secus quam snum sanguinem foveret attolleret, sibi que et posteris conioraret. Erepto Druso preces ad vos converto dis que et patria coram obtestor: Augusti pro nepotes, clarissimis maioribus genitos, suscipite regite, vestram meamque vicem explete. Hi vobis, Nero et Druse, parentum loco. Ita nati estis ut bona mala que vestra ad rem publicam pertineant.

[9] Magno ea fletu et mox precationibus faustis audita; ac si modum orationi posuisset, misericordia sui gloriaque animoi audientium impleverat: ad vana et totiens inrisa revolutus, de reddenda re publica ut que consules seu quis alius regimen susciperent, vero quoque et honesto fidem dempsit. Memoriae Drusi eadem quae in Germanicum decernuntur; plerisque additis, ut ferme amat posterior adulatio. Funus imaginum pompa maxime inlustre fuit, cum origo luliae gentis Aeneas omnesque Albanorum reges et conditor urbis Romulus, post Sabina nobilitas, Attus Clausus ceteraque Claudiorum effigies longo ordine spectarentur.

Ligdo eunukoak eradan zion, handik zortzi urtera jakin zenez. Bestela, Tiberiok, Drusoren gaixoaldi guztian, beldurrik ezarren edo gogoz sendo agertzearren, baita hila eta oraindik ehortzi gabea zela ere, ez zuen senatura huts egin. Kontsulak, dolu erakutsian, aulki arruntetan eseri zirenean, euren dignitatea eta tokia gogoratu zien; eta, senatuak negarrari eman zionean, berak malkoei eutsi eta gogoak altxatu zituen, mintzaldirik eten gabe: ez ei zegoen ezjakinean, hain samin berrian, senatura aurkeztea aurpegiratzen ahal ziotela, doluan dauden gehienek ozta jasaten baitute etxekoekin hitz egitea, ozta eguna ikuste bera; ez ei zituen ahulagatik ere gaitzetsiko, baina kontsolamendu sendoagoa aurkitu ei zuen, errepublika besarkatuz. Samindu zen Augustaren zahartasun aurreratuaz, biloben adin oraindik samurraz eta berearen erortunaz, eta Germanikoren semeak sarrarazteko agindu zuen, gaitz presenteen leungarri bakarrak. Kontsulek, irten eta mutilei animo hitza esan ondoren, eraman eta Zesarren aurrean ezarri zituzten. Tiberiok, haiei eskutik heldurik, esan zuen: «Guraso konskriptuok, haurrok aita gabe gelditu zirenean, euron osabari eman eta eskatu nion, bere umeak zituen arren, odoleko bezala zain eta lagun zitzala, eta bere antzeko egin zitzala, geroaren onerako. Druso joan zaigunez gero, zueri erregutzen dizuet, eta sorterriaren eta jainkoen aurrean lekuko egiten: Augustoren birbiloba hauek, arbasorik ospetsuenengandik sortuak, hartu eta gida itzazue; bete zeuen eta neure egitekoa. Hauexek, Neronek eta Drusok, beteko dute gurasoen tokia. Hala jaiok zarete, ezen zuen on-txarrak errepublikarenak baitira».

9. Hitz hauek negar handiz eta, gero, oparotasun erreguz entzun ziren; eta, mintzaldiari amaia ipini balio, entzuleen gogoak errukiz eta beraganako aintzaz beteko zituen; baina gai hutsal eta maiz barregari izaniko hartara itzuli zen, hots, errepublika berrezartzea eta kontsulak edo beste norbait hartaz arduratzea, horrekin egiaz eta zintzo esana zezakeenari sinesgarritasuna kentzen ziola. Drusoren gomutan, Germanikorenean bezalako ohoreak dekretatu ziren, beste hainbat gehiturik, adulazio aski ezagunaren apetaren arabera. Hiletak txit arranditsuak izan ziren irudien segidaz, desfile luzean ageri baitziren Julia sendiaren jatorria, Eneas eta errege albano guztiak eta Romulo, hiriarren sortzailea, gero sabinar noblezia, Atto Klausok eta Klaudioen gainerako irudiak.

[10] *In tradenda morte Drusi quae plurimis maximaeque fidei auctoribus memorata sunt rettuli: set non omiserim eorundem temporum rumore validum adeo ut noudum exolescat. Corrupta ad scelus Livia Seianum Lygdi quoque spaudonis animum stupro vinxisse, quod is [Lygdus] aetate atque forma carus domino interque primores ministros erat; deinde inter conscios ubi locus veneficii tempusque composita sint, eo audaciae proVectum ut verteret et occulto indicio Drusum veneni in patrem arguens moneret Tiberium vitandam potionem quae prima ei apud filium epulanti offerretur. Ea fraude captum senem, postquam convivium inierat, exceptum poculum Druso tradidisse; atque illo ignaro et inveniliter hauriente auctam suspicionem, tamquam metu et pudore sibimet inrogaret mortem quam patri struxerat.*

[11] *Haec vulgo iactata super id quod nullo auctore certo firmantur promptly refutaveris. Quis enim mediocri prudentia, nedum Tiberius tantis rebus exercitus, inaudito filio exitium offerret, idque sua manu et nullo ad pacnitendum regressu? quin potius ministrum veneni excrucialet, auctorem exquireret, insita denique etiam in extraneos cunctatione et mora adversum unicum et nullius ante flagitii compertum uteretur? sed quia Seianus facinorum omnium repertor habebatur; ex nimia caritate in eum Caesaris et ceterorum in utrumque odio quamvis fabulosa et immania credebantur; atrocioe semper fama erga dominantium exitus. Ordo alioqui sceleris per Apicatam Seiani proditus tormentis Eudemi ac Lygdi patefactus est. Neque quisquam scriptor tam infensus extitit ut Tiberio obiectaret, cum omnia alia conquirerent intendereque. Mihi tradendi arguendique rumoris causa fuit ut claro sub exemplo falsas auditiones depellerem peteremque ab iis quorum in manus cura nostra venerit ne divulgata atque incredibilia avide accepta veris neque in miraculum corruptis antehabeant.*

[12] *Ceterum laudante filium pro rostris Tiberio senatus populusque habitum ac voces dolentum simulatione magis quam libens induebat, domumque Germanici revirescere*

10. Drusoren heriotza kontatzean, ahalik autorerik gehienen eta fida-garrienen lekukotzak erabili ditut; baina ez nuke ahaztu nahi garai hartan zabaldu zen zurrumurru bat, hain indartsua, ezen oraindik ez baita ezabatu: Libia krimenerako usteldu ondoren, Seianok Ligdo eunukoaren gogoa ere lizunkeriaz kateatu zuela, zeren, haren adin eta edertasunagatik, ugazabaren oso maitea baitzen eta, zerbitzarien artean, toki gorena baitzeukan; gero, konplizeen artean, non-noiz pozoitu finkatua zutenean, halako ausardiara iritsi ei zen, ezen gauzei buelta eman baitzuen eta, Druso aita pozoitu nahi izateaz ezkutuan salatu ondoren, Tiberio ohartarazi baitzuen, semearen etxean otordurik izatean, eskaintzen zioten lehen kopa edatea ekidin zezala. Agurea atzipean jausi ei zen eta, otordua abiaturik, hartutako kopakada Drusori pasatu ei zion, eta honek, ezjakinean eta gazte eran, gluk edatean, Tiberioren susmoak gehitu ei zituen, lotsaz eta beldurrez, aitarentzat prestaturiko heriotza beretzat hartu balu bezala.

11. Jendearen esamesa hauek, ezein autore ziurrengan oinarririk ez izateaz gainera, ezeztaz-erazak dira. Zeren zentzu laurdenik duen nork –eta hain gutxi hainbesteko esperientzia zeukan Tiberiok– semeari heriotza eskainiko lioke entzun gabe, bere eskutik eta inolako damubide gabe? Ez al zuen, areago, pozoiz emalea torturatuko, eragilea bilatuko, hitz batez, ez al zuen arrotzen aurrean ere ohiko zuen jarrera zalan-tzati eta mantsora joko, seme bakar eta sekula doilorkeriarik agertu ez zuenaren aurrean? Baina Seiano edozein gaiztakeriaren asmatzailatzat jotzen zutenez gero, Zesarren harenganako maitasun handiegiagatik eta besteen bienganako gorrotoagatik, dena sinesten zen, alegiazkoak zein astakeriak izan, beti ere, gainera, printzeen heriotzari buruzko esamesak bereziki lazgarriak izaten baitira. Bestalde, krimenaren garapena Seianoren emazte Apikatak agertu zuen, eta Eudemori eta Ligdori ezarrutako torturengatik bistaratu zen. Ez da izan idazle hain kontrakorik Tiberiori esleitu dionik, beste kontu guztietan miatua eta hanpatua izan bada ere. Zurrumurrua jaso eta kritikatzeko arrazoi bakarra izan dut gezurrezko esamesak adibide argi batekin deusezte, eta gure lana eskura heltzen zaienei eskatzea zurrumurruak eta gutiziaz entzuten diren zer sinestezinak ez ipintzeko egiaren eta harrigarriaren arabera itxurgatu ez diren gertaeren aurretik.

12. Bestela, Tiberiok, Aurpegien aurrean, semea goستن zuen bitartean, senatuak eta herriak doluetan ohi diren jarrera eta erostei gehiago

occulti laetabantur. Quod principium favoris et mater Agrippina spem male tegens perniciem adceleravere. Nam Seianus ubi videt mortem Drusi inultam interfectoribus, sine maerore publico esse, ferox scelerum et, quia prima provenerant, voluntare secum quonam modo Germanici liberos perverteret, quorum non dubia successio. Neque spargi venenum in tres poterat, egregia custodum fide et pudicitia Agrippinae impenetrabili. Igitur contumaciam eius insectari, vetus Augustae odium, recentem Liviae conscientiam exagitare, ut superbam fecunditate, subnixam popularibus studiis inhiare dominationi apud Caesarem arguerent. Atque haec callidis criminatibus, inter quos delegerat Iulium Postumum, per adulterium Mutiliae Priscae inter intimos aviae et consiliis suis peridoneum, quia Prisca in animo Augustae valida anum suapte natura potentiae anxiam insociabilem nurui efficiebat. Agrippinae quoque proximi inliciebantur pravis sermonibus tumidos spiritus perstimulare.

[13] *At Tiberius nihil intermissa rerum cura, negotia pro solaciis accipiens, ius civium, preces sociorum tractabat; factaque auctore eo senatus consulta ut civitati Cibyrticae apud Asiam, Aegiensi apud Achaiam, motu terrae labefactis, subveniretur remissione tributi in triennium. Et Vibius Sere-nus pro consule ulterioris Hispaniae de vi publica damnatus ob atrocitatem morum in insulam Amorgum deportatur. Carsidius Sacerdos, reus tamquam frumento hostem Tacfarinatem iuvisset, absolvitur; eiusdemque criminis C. Gracchus. Hunc comitem exilii admodum infantem pater Sempronius in insulam Cercinam tulerat. Illic adultus inter extorris et liberalium artium nescios, mox per Africam ac Siciliam mutando sordidas merces sustentabatur; neque tamen effugit magnae fortunae pericula. Ac ni Aelius Lamia et L. Apronius qui Africam obtinuerant insontem protexissent, claritudine infausti generis et paternis s adversis foret abstractus.*

[14] *Is quoque annus legationes Graecarum civitatum habuit, Samiis Iunonis, Cois Aesculapii delubro vetustum asyli ius ut firmaretur petentibus. Samii decreto Amphictyo-*

ekin zieten itxuraz, egiaz baino, eta, euren baitan, Germanikoren etxearen berdatzeaz pozten ziren. Ospe hau abiatzeak eta amaren, bere asmoak gaizki ezkututzen zituen Agripinaren jarrerak, hondamena azkartu zuten. Zeren Seiano, Drusoren heriotza mendeku gabe gelditzen zela eta samin publikorik ez zuela sortzen ikustean, krimenean sendotu egin zen, eta, lehenengoak ondo irten zitzaizkionez, bere kautan pentsaketan hasi zen nola gal zitzakeen Germanikoren semeak, zeintzuen ondorengotzan ez zegoen dudarik. Bestetik, hirurak ezin zituen pozoitu, zaintzaileen leialtasun osoa eta Agripinaren onetasun sargaitza tartean zirela. Beraz, emakume haren ohiltasuna tentatzea eta, haren aurka, Augustaren erremine zaharra eta Libiaren konplizitate berria xaxatzea pentsatu zuen, Zesarren aurrean sala zezaten hark, ugalkortasunaren harroz eta herriaren gogo alde zuela, aginteaz jabetu nahi zuela. Asmoa salatari maltzurerekin aurrera eramane zuen, zeintzuen artean Julio Postumo hautatu zuen, amamaren intimoen artekoa berau, Mutilia Priskarekiko adulterioa bide zela, eta, horregatik, bere asmoetarako txit egokia, zeren Priskak, Augustaren gogoan eragin handikoak, berezko aginte gosea birlobaren emaztearen aurkako gorroto bihurtzen baitzuen. Agripinaren ingurukoak ere bereganatzen zituen, hitz bihurritz, haien harrokeria astintzeko.

13. Tiberiok, berriz, aginte lanei batere utzi gabe, eta gobernua kontsolamenduz harturik, hiritarren justizian eta aliatuen eskariak konpontzen ziharduen. Berak proposaturik, senatuaren dekretuak burutu ziren, Asiako Zibira hiriari eta Akaiako Egiori laguntzeko, hiru urteko zergen barkamenez. Gainera, Hispania Ulteriorgo prokontsula, Bibio Sereno, indarkeria publikoz kondenatua, bere ohilkeriagatik, Amorgo irlara deportatu zuten. Karsidio Sacerdos, Takfarinate etsaiari gariz laguntzeagatik salatua, absolbitu egin zuten, baita Gaio Grako ere, hoben berdinatetik. Hau, oraindik txit haurra zela, Sempronio aitak erbestelagun eramane zuen Zerzinako irlara. Han inolako eskolarik gabeko gaizkile artean hazi zen eta, gero, Afrikan eta Sizilian zehar, jenero zantarren salerositetik bizi zen; baina goi mailaren arriskuei ezin izan zien ihes egin. Afrika gobernatu zuten Elio Lamiak eta Luzio Aproniok haren errugabetasunik babestu ez balute, bere leinu dohakabearen ospeak eta aitaren ezbeharrek akabatuko zuten.

14. Urte hartan, hiri grekoetatiko legazioak ere izan ziren, Junoren tenpluarentzat Samosen, eta Eskulapiorenarentzat Kosen, asilo eskubide

num nitebantur; quis praecipuum fuit rerum omnium iudicium, qua tempestate Graeci conditis per Asiam urbibus ora maris potiebantur. Neque dispar apud Coos antiquitas, et accedebat meritum ex loco: nam civis Romanos templo Aesculapii induxerant, cum iussu regis Mithridatis apud cunctas Asiae insulas et urbes trucidarentur. Variis dehinc et saepius inritis praetorum questibus, postremo Caesar de immodestia histrionum rettulit: multa ab iis in publicum seditiose, foeda per domos temptari; Oscum quondam ludicrum, levissimae apud vulgum oblectationis, eo flagitiorum et virium venisse ut auctoritate patrum coercendum sit. Pulsi tum histriones Italia.

[15] Idem annus alio quoque luctu Caesarem adficit alterum ex geminis Drusi liberis extinguendo, neque minus morte amici. Is fuit Lucilius Longus, omnium illi tristium laetorumque socius unusque e senatoribus Rhodii secessus comes. Ita quamquam novo homini censorium funus, effigiem apud forum Augusti publica pecunia patres decrevere, apud quos etiam tum cuncta tractabantur; adeo ut procurator Asiae Lucilius Capito accusante provincia causam dixerit, magna cum adseveratione principis non se ius nisi in servitia et pecunias familiares dedisse: quod si vim praetoris usurpasset manibusque militum usus foret, spreta in eo mandata sua: audirent socios. Ita reus cognito negotio damnatur: Ob quam ultionem et quia priore anno in C. Silanum vindicatum erat, decrevere Asiae urbes templum Tiberio matrique eius ac senatui. Et permissum statuere; egitque Nero grates ea causa patribus atque avo, laetas inter audientium adfectiones qui recenti memoria Germanici illum aspici, illum audiri rebanatur: Aderantque iuveni modestia ac forma principe viro digna, notis in eum Seiani odiis ob periculum gratiora.

[16] Sub idem tempus de flamine Diali in locum Servi Maluginensis defuncti legendo, simul roganda nova lege disseruit Caesar. Nam patricos confarricatis parentibus genitos tres simul nominari, ex quis unus legeretur; vetusto more; neque adesse, ut olim, eam copiam, omissa confarreandi adsuetudi-

zaharra berresteko eskatuz. Samoskoak Anfiktioien dekretuan oinarritzen ziren, zeintzuek jurisdikzio orokorra zeukaten, grekoak, Asian fundaturiko hirien bitartez, itsasertz hartan nagusi ziren garaian. Kosekoen antzinatasuna ez zen txikiagoa, eta lekuaren meritua gehitzen zitzaion: izan ere, Eskulapioren tenpluan, erromatar hiritarrak babestu baitzituzten, Mitridates erregearen aginduz, Asiako irla eta hiri guztietan erahilak zirenean. Gero, pretoreen hainbat kexu hainbatetan desentzun ondoren, Zesarrek, noizbait, histrioien lotsagabekeriari heldu zion. Gogoratu zuen haien ausarkeriak, sarritan, sedizio keinuak publikoan egitera eta etxe pribatuak desohoratzera zeramatzala; behinolako fartsa oskoa, populuan txit arrakasta urrikoa, hain eskandalu eta indarkeria zorrotzera heldu zela, ezen senatuaren aginteak moztu behar zuela. Histrioak, beraz, Italiatik bidali egin zituzten.

15. Urte berak beste lutu bat ekarri zion Zesarri, Drusoren seme bikietariko bat eramanik. Eta ez zion gutxiago eragin lagun baten heriotzak. Luzilio Longo zen, haren lagun beti, txarrean zein pozean, eta Rodasko erretirora jarraitu zion senatari bakarra. Eta hala, leinu gabeko gizona izan arren, senatuak hileta handia dekretatu zion, eta estatua bat Augustoren Foroan, diru publikotik, zeren senatua gai guztiez aritzen baitzen oraindik; hala, Luzio Kapiton, Asiako prokuradorea, probintziaren salaketatik defendatu zenean, printzeak borobilki jaulki zuen berak ez ziola esklaboez eta etxe ondareaz beste eskubiderik eman; pretorearen esku-menak beragandu eta soldaduen indarrak baliatu bazen, bere aginduei desmen egin ziela; beraz, entzuteko aliatuei. Hala, auzia ikerturik, erruduna kondenatua izan zen. Zigor honengatik eta, aurreko urtean, Gaio Silanori ezarriagatik, Asiako hiriek Tiberiori eta haren amari, eta senatuari, tenplu bat eraikitzea erabaki zuten. Proposamena onartu zen eta, motibo harekin, Neronek senadore eta aititaren esker onezko mintzaldia egin zuen, entzuleriaren xera atseginez, zeinak, Germanikoren gomuta oraindik berri, huraxe ikusi eta entzun uste baitzuen. Mutilak, gainera, itxura apala eta printzeari dagokion lerdentasuna zeukan, maitagarriago egiten zuena, Seianok nola gorroto zuen jakinik.

16. Garai berean, Serbio Maluginentse zendu berriaren ordezkotik Jupiterren flamena hautatzeaz eta hartarako lege berezia diktatzearen komenentziaz mintzatu zen Zesar. Hala, gogoratu zuen, ohitura zaharrean, gurasoak gari-opilaren arabera ezkondu zitzaizkien hiru patrizio

ne aut inter paucos retenta (pluresque eius rei causas adferebat, potissimam penes incuriam virorum feminarumque; accedere ipsius caerimoniae difficultates quae consulto vitarentur) et quoniam exiret e iure patrio qui id flamonium apisceretur quaeque in manum flaminis conveniret. Ita medendum senatus decreto aut lege, sicut Augustus quaedam ex horrida illa antiquitate ad praesentem usum flexisset. Igitur tractatis religionibus placitum instituto flaminum nihil demutari: sed lata lex qua flaminica Dialis sacrorum causa in potestate viri, cetera promisco feminarum iure ageret. Et filius Maluginensis patri suffectus. Utque glisceret dignatio sacerdotum atque ipsis promptior animus foret ad capessendas caerimonias decretum Corneliae virgini, quae in locum Scantiae capiebatur; sestertium viciens, et quotiens Augusta theatrum introisset ut sedes inter Vestalium consideret.

[17] *Cornelio Cethego Visellio Varrone consulibus pontifices eorumque exemplo ceteri sacerdotes, cum pro incolumitate principis vota susciperent, Neronem quoque et Drusum isdem dis commendavere, non tam caritate iuvenum quam adulatione, quae moribus corruptis perinde anceps, si nulla et ubi nimia est. Nam Tiberius haud umquam domui Germanici mitis, tum vero aequari adulescentes senectae suae impatienter indoluit accitosque pontifices percontatus est num id precibus Agrippinae aut minis tribuissent. Et illi quidem, quamquam abnuerent, modice perstricti; etenim pars magna e propinquis ipsius aut primores civitatis erant: ceterum in senatu oratione monuit in posterum ne quis mobilis adulescentium animos praematuris honoribus ad superbiam extolleret. Instabat quippe Seianus incusabatque diductam civitatem ut civili bello: esse qui se partium Agrippinae vocent, ac ni resistatur; fore pluris; neque aliud gliscentis discordiae remedium quam si unus alterve maxime prompti subverterentur.*

[18] *Qua causa C. Silius et Titius Sabinus adgreditur. Amicitia Germanici perniciose utriusque, Silius et quod ingentis exercitus septem per annos moderator partis apud Ger-*

izendatzen zirela, zeintzuetarik bat hautatzen zen; baina orain ez zegoela lehen adina hautagai, halako gari-opil ezteia galtzen ari edo oso gutxik eusten ziolako; horren zenbait arrazoi ematen zuen, batez ere gizonen eta emakumeen axolagabekeria, eta saihestu nahi ziren erritoren beraren zailtasunak; baita flamen egiten zenak eta harekin ezkontzen zen emakumeak gurasoen eskumenetik alde egiten zuela ere; bidezko zen, beraz, senatuak dekretu edo lege batekin erremedia zezan, Augustok antzinate zakar hartako zenbait ohitura oraingo premietara egokitu zituen moduan. Hala, kultuez aritu ondoren, flamenen estatu-tuan ezer ez aldatzea onartu zen; baina lege bat eman zuten, zeinaren arabera, Jupiterren flamenandrea erlijio kontuan bakarrik egongo zen senarraren eskumenean, eta gainerakoan, emakumeei dagokien eskumenean. Maluginentsearen semea aitaren ondorengo izendatu zuten. Abadeen dignitatea handitzeko eta gogoia kultu lanerako zerbitzalago izan zezaten, Eskantziaren tokia hartzen zuen Kornelia birjinarentzat milioi bi sestertziko bozkatu ziren, eta Augusta, antzerkira zihoan gutz-tian, bestalen artean eser zedila.

17. Kornelio Zetego eta Biselio Barronen kontsulaldian, pontifizeek eta, haien etsenplura, beste abadeek, printzearen osotasunaren aldeko eskariak egitean, Neron eta Druso ere sartu zituzten otoitzean, ez hainbeste mutilenganako xeraz, adulazioz baizik, zeina, ohituren ustelaroan, berdin arriskutsua den, hutsa zein gehiegizkoa denean. Zeren Germanikoren etxea inoiz maite izan ez zuen Tiberio erremindu egin baitzen orduan, mutikoak bere zahartasunarekin berdindu zituztelako, eta, pontifizeei deiturik, ea Agripinaren errege edo mehatxuetara makurtu ziren galdetu zien. Haiiek, ezetz esan arren, agiraka neurtua jaso zuten, gehienak enperadorearen ahaideak edo hiriko handiak baitziren; gainera, senatuan mintzaldi bat egin zuen, ohartaraziz, aurrerantzean, inork ez zezala nerabeen gogo mugikorrik harrokeriara bultza ohore goiztiarrez. Izatez, Seianok sakatzen zion hiria gerra zibilean bezala erdibiturik zegoela esanez; bazirela Agripinaren alderdikoak zirela ziotenak eta, mozten ez bazuen, gehiago izango zirela; ez zegoela sedizio hazkorren beste erremediorik, bat edo bi ausartenak eraistea baino.

18. Aitzakia horrekin, Gaio Silio eta Tizio Sabinori erasotzen die. Germanikoren lagun izatea bientzat kaltegarri izan zen, eta, Siliorentzat, baita Germanian izaniko garaipena ere Sakrobioren kontrako gerran,

maniam triumphalibus Sacroviriani belli victor; quanto maiore mole procideret, plus formidinis in alios dispergebatur. Credebant plerique auctam offensionem ipsius intemperantia, immodice iactantis snum militem in obsequio duravisse cum alii ad seditiones prolaberentur; neque mansurum Tiberio imperium si iis quoque legionibus cupido novandi fuisset. Destruui per haec fortunam suam Caesar imparemque tanto merito rebatur. Nam beneficia eo usque laeta sunt dum videntur exolvi posse: ubi multum antevenere pro gratia odium redditur.

[19] Erat uxor Silio Sosia Galla, caritate Agrippinae invisae principi. Hos corripere dilato ad tempus Sabino placitum, immissusque Varro consul qui paternas inimicitias obtinens odiis Seiani per dedecus suum gratificabatur. Precante reo brevem moram, dum accusator consulatu abiret, adversatus est Caesar: solitum quippe magistratibus diem privatis dicere: nec infringendum consulis ius, cuius vigiliis niteretur ne quod res publica detrimentum caperet. Proprium id Tiberio fuit scelera nuper reperta priscis verbis obtegere. Igitur multa adseveratione, quasi aut legibus cum Silio ageretur aut Varro consul aut illud res publica esset, coguntur patres, silente reo, vel si defensionem coeptaret, non occultante cuius ira premeretur. Conscientia belli Sacrovir diu dissimulatus, victoria per avaritiam foedata et uxor socia arguebantur. Nec dubie repetundarum criminibus haerebant, sed cuncta quaestione maiestatis exercita, et Silius imminentem damnationem voluntario fine praevertit.

[20] Saevitum tamen in bona, non ut stipendiariis pecuniae redderentur; quorum nemo repetebat, sed liberalitas Augusti avulsa, computatis singillatim quae fisco petebantur. Ea prima Tiberio erga pecuniam alienam diligentia fuit. Sosia in exilium pellitur Asinii Galli sententia, qui partem bonorum publicandam, pars ut liberis relinqueretur censuerat. Contra M'. Lepidus quartam accusatoribus secundum necessitudinem legis, cetera liberis concessit. Hunc ego Lepidum temporibus illis gravem et sapientem virum fuisse comperior:

zazpi urtean armada handien buruzagi izan ondoren; zenbat eta jauskera handiagoa izan, hainbat beldurgarriago izango zen besteentzat. Askoren ustez, haren intenperantziak kontrako gorrotoa ekarri zion, neurri gabe harrotzen baitzen bere soldaduek diziplinari eutsiko ziotela, besteak matxinadara lerratu bitartean, esanez Tiberiori labor iraungo ziola inperioak, legio haiek ere nahaste gogoz ibili balira. Zesarrek uste zuen honek bere ondasunak suntsitzen zituela eta ez zegoela hain meritu handiak ordaintzeko moduan; zeren mesedeak eskertzekoak dira, erantzugarri direla diruditenean, baina, gehiegizkoak direnean, esker onez barik, gorrotoz ordaintzen dira.

19. Silioren emaztea Sosia Gala zen, printzeak gorroto zuena, Agripina maite zuelako. Hauei biegi heltzea pentsatu zuen, Sabino beste bate-rako utzirik, eta haien aurka Barron kontsula jaurti zuten, zeinak, aiten aldetiko etsaigoak aitzaki harturik, Seianoren gorrotoa asetzen zuen, bere burua desohoraturaz. Salatuak atzerapen labor bat eskatu zuenean, salatzailea kontsulgotik irten arte, Zesar kontra agertu zen. Magistratuek partikularrei deitzea ohikoa zela zioen, eta errepublikak kalterik ez izatea haren logalduerik zor zaien kontsularen eskubiderik ezin zela bortxatu. Tiberioren jenioa zen: gaizkintza asmaberriak hitz zaharrekin estali. Hala, bada, seriotasun osoz, Silioren kasuan, legea aplikatzea bailitzan, Barron benetako kontsula eta hura benetako errepublika bailitzan, senatua batu zen, salatua isilik egotekotan, defentsan hasten bazen, ez zuelako ezkututzen noren gorrotoa zetorkion gainera. Gerraren jakitun izanik, Sakroviroz ez-jakin egin ei zuen luzaro, garaipena gutiziaz zikindu, eta emaztea ere kide izan ei zen. Ezin zuten, noski, konkusio salaketetatik libratu, baina dena maiestate kontutik eraman zuten, eta Siliok kondena hurbilari azken boluntarioz aurea hartu zion.

20. Baina gogorkeria ondasunen kontra etorri zen, ez zergapekoei dirua bihurtzeko, inork ez baitzuen erreklamatzeko, Augustoren eskuzabaltasuna erauzteko baizik, fiskoak eskatua xeheki kalkulaturaz. Hauxe izan zen Tiberioren lehen azpijokoa inoren ondasunen aurka. Sosia erbestera kondenatua izan zen, Asinio Galoren proposamenez, zeinak iradoki zuen, halaber, haren ondasunen zati bat enkantatzea eta bestea seme-alabei uztea. Marko Lepidok, ostera, proposatu zuen, legeak eskatzen zenez, laurden bat salatzaileei ematea eta gainerakoa seme-alabei ematea. Lepido hau, garai hartarako gizon zuzen eta jakintsu aurkitzen dut,

nam pleraque ab saevis adulationibus aliorum in melius flexit. Neque tamen temperamenti egebat, cum acquabili auctoritate et gratia apud Tiberium vigerit. Unde dubitare cogor fato et sorte nascendi, ut cetera, ita principum inclinatio in hos, offensio in illos, an sit aliquid in nostris consiliis liceatque inter abruptam contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione ac periculis vacuum. At Messalinus Cotta haud minus claris maioribus sed animo diversus censuit cavendum senatus consulto, ut quamquam insontes magistratus et culpae alienae nescii provincialibus uxorum criminibus proinde quam suis plecterentur.

[21] *Actum dehinc de Calpurnio Pisone, nobili ac feroci viro. Is namque, ut rettuli, cessurum se urbe ob factines accusatorum in senatu clamitaverat et spreta potentia Augustae trahere in ius Vrgulanium domoque principis excire ausus erat. Quae in praesens Tiberius civiliter habuit: sed in animo revolvente iras, etiam si impetus offensionis languerat, memoria valebat. Pisonem Q. Granius secreti sermonis incusavit adversum maiestatem habiti, adiecitque in domo eius venenum esse eumque gladio accinctum introire curiam. Quod ut atrocius vero tramissum; ceterorum, quae multa cumulabantur; receptus est reus neque peractus ob mortem opportunam. Relatum et de Cassio Severo exule, qui sordidae originis, maleficae vitae, sed orandi validus, per immodicas inimicitias ut iudicio iurati senatus Cretam amoveretur effecerat; atque illic eadem actitando recentia veteraque odia advertit, bonisque exutus, interdicto igni atque aqua, saxo Seripho consenuit.*

[22] *Per idem tempus Plautius Silvanus praetor incertis causis Aproniam coniugem in praeceps iecit, tractusque ad Caesarem ab L. Apronio socero turbata mente respondit, tamquam ipse somno gravis atque eo ignarus, et uxor sponte mortem sumpsisset. Non cunctanter Tiberius pergit in domum, visit cubiculum, in quo reluctantis et impulsae vestigia cernebantur. Refert ad senatum, datisque iudicibus Vrgulania Silvani avia pugionem nepoti misit. Quod perin-*

gehienetan besteen adulazio ankerrei onerantz tiratzen baitzien. Eta, hala ere, ez zuen zuhurtziarik falta, Tiberioren aurrean errespetuan eta grazian iraun baitzuen. Dudatzera beharturik nago, beraz, printzeen hauenganako xera eta horienganako herra ez ote dagoen, gainerako gauzak bezala, patuaren eta berezko zoriaren gorabeheran, ala, aitzitik, ba ote den geure jakinduriaren gorabeherako zerbait, eta ba ote litekeen, erabateko mutirikeriaren eta makurkeria lotsagarriaren artean, irabazgrina eta arrisku gabeko biderik jarraitzerik. Baina Mesalino Kottak, ez sendi gutxiago ospetsuko baina izaera ezberdinekoak, senatuaren dekretuz ezar zedin proposatu zuen, magistratuak, berez errugabeak eta inoren okerren ezjakinak izan arren, probintzialen aldetik emazteen aurkako salaketan erantzule izan zitezela, euren aurka balira bezala.

21. Gero, Kalpurnio Pisonez jardun zuten, gizon ospetsua eta jeniokoa berau. Izan ere, kontatua dudanez, senatuan aldarri egin zuen hiritik alde egiteko gertu zegoela, salatzaileen azpijokoak bide zirela, eta, Augustaren eragina arbuiauz, Urgulania auziperatu zuen, printzearen etxea desafiatzen ausarturik. Une hartan, Tiberiok zibilki hartu zuen hori, baina gorrotoa golkoan zeraman, eta, laidoaren zartakoa bigundu bazen ere, gomuta hantxe zegoen. Kinto Graniok printzearen maiestarearen aurkako solas pribatua izana salatu zion Pisoni, gaineratuz haren etxean pozoiak zeudela eta ezpata gerrian zuela sartzen zela kurian. Horri, egia izateko handiegia, ez zioten jaramonik egin; bere aurka pila-tzen zen beste hainbat salaketaren erruduntzat hartu zuten, baina ez zuen auzirik izan, ordu oneko heriotza bide zela. Kasio Sebero erbesteratua ere jardun zuten, jatorri apaleko eta bizitza gaiztokoa berau, baina hizlari trebea, etsaitasun handiak bereganaturik, senatuak Kretara bazter zezala eragin zuena, zinpeko epaiketa ondoren; han berdin portatzen jarraitu zuenez, gorroto berriak sortu eta zaharrak piztu zituen eta, ur-suen debekuan, Seriforen haitzean zahartu zen.

22. Sasoi berean eta motibo ziurrik gabe, Plautio Silbano pretoreak emaztea amildegira eraman zuen; Luzio Apronio aitagarrebak Zesarren aurrera ekarririk, era nahasian honelatsu erantzun zuen: bera lo gogorrean zela eta, beraz, ezertaz ohartu gabe, emazteak bere burua hil nahi izan zuela. Berbertan, Tiberiok etxera joan eta logela miatzen du, non erresistentziatzko eta indarrezko zantzuak ageri ziren. Senatuari horren berri damaio eta, epaimahaia izendatzean, Urgulaniak, Silbano-

de creditum quasi principis monitu ob amicitiam Augustae cum Vrgulania. Reus frustra temptato ferro venas praebuit exolvendas. Mox Numantina, prior uxor eius, accusata iniectis carminibus et veneficiis vaecordiam marito, insons iudicatur.

[23] *Is demum annus populum Pomanum longo adversum Numidam Tacfarinatem beilo absolvit. Nam priores duces, ubi impetrando triumphalium insigni sufficere res suas crediderant, hostem omittebant; iamque tres laureatae in urbe statuatae et adhuc raptabat Africam Tacfarinas, auctus Maurorum auxiliis qui, Ptolemaeo Iubae filio inventa incurioso, libertos regios et servilia imperia bello mutaverant. Erat illi praedarum receptor ac socius populandi rex Garamantum, non ut cum exercitu incederet, sed missis levibus copiis quae ex longinquo in maius audiebantur; ipsaque e provincia ut quis fortunae inops, moribus turbidus, promptius ruebant, quia Caesar post res a Blaeso gestas quasi nullis iam in Africa hostibus reportari nonam legionem iusserat, nec pro consule eius anni P. Dolabella retinere ausus erat iussa principis magis quam incerta belli metuens.*

[24] *Igitur Tacfarinas disperso rumore rem Romanam aliis quoque ab nationibus lacerari eoque paulatim Africa decedere, ac posse reliquos circumveniri, si cuncti quibus libertas servitio potior incubuissent, auget viris positisque castis Thubuscum oppidum circumsidet. At Dolabella contracto quod erat militum, terrore nominis Romani et quia Numidae peditum aciem ferre nequeunt, primo sui incessu solvit obsidium locorumque opportuna permunit; simul principes Musulamiorum defectionem cooptantis securi percutit. Dein quia pluribus adversum Tacfarinatem expeditionibus cognitum non gravi nec uno incursu consecrandum hostem vagum, excito cum popularibus rege Ptolemaeo quattuor agmina parat, quae legatis aut tribunis data; et praedatorias manus delecti Maurorum duxere: ipse consultor aderat omnibus.*

ren amamak, birlobari sastagaia bidali zion. Printzearen aholkuz egin zuela pentsatu zuten, Augustaren eta Urgulaniaren arteko adiskidantzagatik. Erruztatuak, arma erabiltzen alferrik saiaturik, zainak irekitzeko eskatu zuen. Jarraian, Numantina lehen emazteari, sorginkeriaz eta eda-bez, senarraren zorotasuna eragin izana leporatzen diote.

23. Azkenik, urte horrek Takfarinate numidaren aurkako gerra luzetik libratu zuen erromatar herria. Zeren aurreko buruzagiek, gertaerak garaipen ikurrak lortzeko adina bazirela uste zuteneko, etsaia albo uzten zuten; eta lau ohorezko estatua baziren hirian, Takfarinatek Afrika arpilatzen zerraien bitartean, mairuekin indarberriturik, zeintzuek, Iubaren seme Ptolemeoren gaztetasun nagiaurrean, libertoen gobernua eta esklaboen inperioa gerraz trukatu zuten. Harrapakinen estaltzaile eta lapurkidetzat, garamanteen erregea zeukan. Ez zen armadarekin ibiltzen, baizik tropa arinak bidaltzen, urruntasunagatik, handiagotzat jotzen zirenak; probintziatik ere, behartsu eta nahasle guztiak bidaltzen ziren hara, batez ere, Zesarrek, Blesoren kanpainen ondoren, Afrikan etsairik geldituko ez balitz bezala, bederatzigarren legioari itzultzeko agindu zionean; urte hartako prokonsula, Publio Dolabella, ez zen geldiarazten ausartu, printzearen aginduen beldurrago, gerraren zalantzen baino.

24. Hala, Takfarinatek zurrumurrua zabaldu zuen erromatarrak, beste herri batzuen aldetik ere, larri zebiltzala eta, horregatik, Afrikatik bazihoazela astiro-astiro, eta gelditzen zirenak inguratzen erraz zegoela, morrontza baino askatasuna maiteago zutenak haien gainera oldartzen baziren; horrekin, indarra gehitzen zaio, eta, Tubusko hiriaren aurrez kanpaturik, inguratu egiten du. Baina Dolabelak, zeuzkan soldaduak bildurik, erromatar izenaren beldurraz baliaturik, eta numidak zaldizkoen fronteari aurre egiteko gauza ez zirenez, setioa lehen erasoan hautsi eta leku egokiak gotortu zituen. Aldi berean, defekzio bila zebiltzan musulamioen buruak aizkoraz lepamoztu zituen. Gero, Takfarinateren aurkako zenbait espediziotan, etsai alderrai hari ez zitzaioela tropa astunez eta zutabe bakarrean joanez eraso behar ateraz zutenez gero, Ptolemeo erregeari beretarrekin etorrarazi eta lau talde egin zituen, legatuen edo tribunoen esku utzi zituenak. Mairu hautek ere saldo harrapariak gidatzen zituzten; bera denen begirale gelditzen zen.

[25] *Nec multo post adfertur Numidas apud castellum semirutum, ab ipsis quondam incensum, cui nomen Auzea, positus mapalibus consedis, fisis loco quia vastis circum saltibus claudebatur. Tum expeditae cohortes alaeque quam in partem ducerentur ignarae cito agmine rapiuntur. Simulque coeptus dies et concentu tubarum ac truci clamore aderant semisomnos in barbaros, praepeditis Numidarum equis aut diversos pastus pererrantibus. Ab Romanis confertus pedes, dispositae turmae, cuncta proelio provisae: hostibus contra omnium nesciis non arma, non ordo, non consilium, sed pecorum modo trahi occidi capi. Infensus miles memoria laborum et adversum eludentis optatae totiens pugnae se quisque ultione et sanguine explebant. Differtur per manipulos, Tacfarinatem omnes notum tot proeliis consecantur: non nisi duce interfecto requiem belli fore. At ille deiectis circum stipatoribus vinctoque iam filio et effusis undique Romanis ruendo in tela captivitatem haud inulta morte effugit; isque finis armis impositus.*

[26] *Dolabellae petenti abnuat triumphalia Tiberius, Seiano tribuens, ne Blaesi avunculi eius laus obsolesceret. Sed neque Blaesus ideo inlustrior et huic negatus honor gloriam intendit: quippe minore exercitu insignis captivos, caedem ducis bellique confecti famam deportarat. Sequebantur et Garamantum legati, raro in urbe visi, quos Tacfarinate caeso percussa gens set culpae nescia ad satis faciendum populo Romano miserat. Cognitis dehinc Ptolemaei per id bellum studiis repetitus ex vetusto more honos missusque e senatoribus qui scipionem eburnum, togam pictam, antiqua patrum munera, daret regemque et socium atque amicum appellaret.*

[27] *Eadem aestate mota per Italiam servilis belli semina fors oppressit. Auctor tumultus T. Curtisius, quondam praetoriae cohortis miles, primo coetibus clandestinis apud Brundisium et circumiecta oppida, mox positus propalam libellis ad libertatem vocabat agrestia per longinquos saltus et ferocia servitia, cum velut munere deum tres biremes*

25. Handik laster, berria heldu zen numidak dendak hedatu eta lehenago eurek su emandako Auzea izeneko gaztelu erdi-jausi baten ondoan kanpatu zirela eta lekuaz fidatzen zirela, troka babesgarri handiz inguraturik zegoelako. Orduan, kohorteak eta zaldizkoak bizkor martxarazi zituzten, ekipaje gabe eta nora zihoazen ez zekitela. Eguna argitzeaz batera, barbaro erdiloen gainera oldartu ziren, tronpeta hotsez eta oihi ohilez, numiden zaldia girgiluekin edo larrean sakabanaturik zebiltzala. Erromatarren aldetik, oinezkoak batera zeuden, zaldizkoen eskudroiak ordenan, dena batailarako prest. Ezer aurreikusteke zeuden etsaiek, osterak, ez zeukaten armarik, ez ordenarik, ez planik; abeltaldeak bezala, tarrastuak, hilak, atxilotuak izan ziren. Soldaduak, hainbestetan desiaturiko bataila saihestu zutenen kontrako nekeen gomutak amorraturik, mendekuz eta odolez asetzen ziren. Tropen artean, denek Takfarinate jazartzeko agindua zabaltzen da, hainbeste inkontrutatik ezaguna bera; gerrak ez zuela amairik izango, buruzagia hiltzen ez bazuten. Baina hura, guardia pertsonala bueltan zerraldo, semea ere atxilo eta erromatarrek denetik inguraturik, azkonei aurre eginez, gati-butzatik libratu zen, heriotza ez mendekugabez. Eta huraxe izan zen gerraren azkena.

26. Tiberiok ez zuen Dolabelaren garaipen eskaria onartu, Seianori jaramon eginez, haren osaba Blesoren aintza lauso ez zedin. Baina Bleso ez zen horregatik ospetsuago izan, eta Dolabelari ohore ukatuak aintza handitu zion; izan ere, armada txikiago batekin, gatibu ospetsuak buruzagiaren heriotza eta gerra amaitu izanaren ospea ekarri baitzuen. Hirian bakan ikusitako garamanteen legatuak ere lagun zekartzan, euren jendeak, Takfarinateren heriotzaz durdituak, nahiz eta erru uste gabe, bidali zituenak, erromatar herriari ordain egitera. Gero, Ptolemaiori, honek gerran emaniko babesaren berri jakinik, antzinako ohore baten arabera, senadore bat bidali zioten, bolizko makila eta toga brodatua ematera, senatuaren antzinako opariak eurok, eta errege, aliatu eta lagun gisan agurtzera.

27. Uda berean, Italian zehar zabalduko esklaboen matxinada hazia zoriak ito zuen. Iskanbilaren eragileak, Tito Kurtisiok, lehenago pretoriar kohorteko soldadu izanak, lehenik Brundisio eta albo-hirietako batzar klandestinoetan, gero agerian, kartelen bitartez, askatasunera dei egiten zien, oihan urrun haietan zehar, basa bizitza zeramaten esklabo

adpulere ad usus commeantium illo mari. Et erat isdem regionibus Cutius Lupus quaestor, cui provincia vetere ex more calles evenerant: is disposita classiariorum copia coeptantem cum maxime coniurationem disiecit. Missusque a Caesare prope Staius tribunus cum valida manu ducem ipsum et proximos audacia in urbem traxit, iam trepidam ob multitudinem familiarum quae gliscebat immensum, minore in dies plebe ingenua.

[28] Isdem consulibus miseriarum ac saevitiae exemplum atrox, reus pater, accusator filius (nomen utrique Vibius Sere-nus) in senatum inducti sunt. Ab exilio retractus inlucieque ac squalore obsitus et tum catena vinctus pater oranti filio comparatur. Adulescens multis munditiis, alacri vultu, struc-tas principi insidias, missos in Galliam concitores belli index idem et testis dicebat, adnectebatque Caecilium Comutum praetorium ministravisse pecuniam; qui taedio curarum et quia periculum pro exitio habebatur mortem in se festinavit. At contra reus nihil infracto animo obversus in filium quate-re vincla, vocare ultores deos ut sibi quidem redderent exi-lium ubi procul tali more ageret, filium autem quandoque supplicia sequerentur. Adseverabatque innocentem Cornu-tum et falso exterritum; idque facile intellectu si proderentur alii: non enim se caedem principis et res novas uno socio cogitasse.

[29] Tum accusator Cn. Lentulum et Seium Tuberonem nomi-nat, magno pudore Caesaris, cum primores civitatis, intimi ipsius amici, Lentulus senectutis extremae, Tubero defecto corpore, tumultus hostilis et turbandae rei publicae accerse-rentur. Sed hi quidem statim exempti: in patrem ex servis quaesitum et quaestio adversa accusatori fuit. Qui scelere vaecors, simul vulgi rumore territus robur et saxum aut parricidarum poenas minitantium, cessit urbe. Ac retractus Ravenna exequi accusationem adigitur, non occultante Tibe-rio vetus odium adversum exulem Serenum. Nam post dam-natum Libonem missis ad Caesarem litteris exprobraverat suum tantum studium sine fructu fuisse, addideratque quae-

ohilei; baina, jainkoei eskerrak, hiru birreme iritsi ziren itsaso hartako merkataritza untziak babestera. Inguru berean zegoen Kuzio Lupo kuestorea ere, antzinako ohituraren arabera, basoen ardura eman zitzaiona. Itsas dotazioak antolatu eta lehertuz batera desegin zuen matxinada. Zesarrek Estaio tribunoa berehala bidali zuen tropa sendo batekin, eta honek buruzagia bera eta inguruko ausartenak Erromara ekarri zituen, dardar berau, neurri gabe hazten ari zen esklaboek kopu-ru handiaz, herri librea egunetik egunera txikituz zihoala.

28. Kontsulaldi berean, miseriazko eta ankerkeriazko adibide lazgarria gertatu zen: aita erruztatua eta seme salatzailea senatura eraman zituzten; biek Bibio Sereno zuten izena. Erbestetik ekarria, zikinez eta zar-pailez josia, eta gainera kateatua, aita seme salatzailearen aurrean age-rrarazi zuten. Salatzaile eta lekuko batera, dotore jantzirik eta aurpegi alaiz, mutilak zioen hark printzearen aurkako azpikeriak harildu zitue-la eta Galiara gerra xaxatzaileak bidali zituela, eta gaineratzen zuen Zezilio Kornuto pretore ohiak dirua eman ziola; honek, ezinegonak harturik eta arriskua galbidetzat jorik, bere heriotza azkartu zuen. Sala-tua, ostera, gogoia osorik zuela, semearengana itzuli zen, kateak astin-duz eta jainkoei mendekua inbokatuz, bera halako ohituretatik urrun egoteko erbestera bihur zezaten, baina semeari noizbait zigorra etor zekion. Kornuto errugabea zela eta gezurrak izutu zuela segurtatzen zuen; eta hori aisa ulertzekoa zela, beste salatu batzuk baleude, hari ez baitzitzaion printzearen heriotzarik eta estatu kolperik konplize baka-rrarekin bururatuko.

29. Orduan, salatzaileak Gneo Lentulo eta Seio Tuberon aipatu zituen, Zesarren lotsa handirako, hiriko gizon-gizonei, bere lagun minei, atze-rritarrekin gerra egitea eta matxinadan saiatzea leporatzean. Lentulo oso adin handikoa zen eta Tuberon gaixoak akabaturik zegoen. Hauek, jakina, laster utzi zituzten auzitik kanpora. Esklaboak itaundu zituzten, aitaren aurkako lekukotza bila, eta ikerketa salatzailearen aurka atera zen. Honek, krimenaren ohartun eta, aldi berean, espetxeaz eta amilde-giaz, edo parriziden zigorrez mehatxu egiten zion herri zurrumuruak izaturik, hiritik alde egin zuen. Rabenatik indarrez itzularazi eta sala-keta jarraitzera behartu zuten, Tiberiok ez baitzuen Sereno erbestera-tuarenganako behinolako gorrotorik iezkutatzen. Izan ere, Libonen kondena ondoren, Zesarri idatzi zion, aurpegiatuz bere fintasuna baka-

dam contumacius quam tutum apud auris superbas et offensionis prouiores. Ea Caesar octo post annos rettulit, medium tempus varie arguens, etiam si tormenta peruicacia servorum contra evenissent.

[30] Dictis dein sententiis ut Serenus more maiorum puniretur; quo molliret inuidiam, intercessit. Gallus Asinius cum Gyaro aut Donusa claudendum censeret, id quoque aspernatus est, egenam aquae utramque insulam referens dandosque vitae usus cui vita concederetur. Ita Serenus Amorgum reportatur. Et quia Cornutus sua manu ceciderat, actum de praemiis accusatorum abolendis, si quis maiestatis postulatus ante perfectum iudicium se ipse vita privavisset. Ibatque in eam sententiam ni durius contraque morem suum palam pro accusatoribus Caesar inritas leges, rem publicam in praecipiti conquestus esset: subverterent potius iura quam custodes eorum amoverent. Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum et ne, poenis quidem umquam satis coercitum, per praemia eliciebatur.

[31] His tam adsiduis tamque maestis modica laetitia intericitur; quod C. Cominium equitem Romanum, probrosi in se carminis convictum, Caesar precibus fratris qui senator erat concessit. Quo magis mirum habebatur gnarum meliorum et quae fama clementiam sequeretur tristiora malle. Neque enim socordia peccabat; nec occultum est, quando ex veritate, quando adumbrata laetitia facta imperatorum celebrentur. Quin ipse, compositus alias et velut eluctantium verborum, solutius promptiusque eloquebatur quotiens subveniret. At P. Suillium quaestorem quondam Germanici, cum Italia arceretur convictus pecuniam ob rem iudicandam cepisse, amovendum in insulam censuit, tanta contentione animi ut iure iurando obstringeret e re publica id esse. Quod aspere acceptum ad praesens mox in laudem vertit regresso Suillio; quem vidit sequens aetas praepotentem, venalem et Claudii principis amicitia diu prospere, numquam bene usum. Eadem poena in Catum Firmium senatorem statuitur; tamquam falsis maiestatis criminibus

rrik gelditu zela sari gabe, eta zenbait gauza gaineratuz, belarri harro eta erreminkorren aurrean, arriskugarri ez gertatzeko baino gordinagoak. Hori guztia Zesarrek zortzi urtera gogoratu zuen, bitarteko denboran ere zenbait kontu salatuz, nahiz eta, esklaboen torturapeko tinkotasuna zela bide, adierazpenek alderantzizkoa eman.

30. Gero, Sereno aurretikoen ohituraren arabera zigortzeko epaia eman zutenean, betoa ipini zuen, hartatiko gorrotoa biguntzearen. Giaron edo Donusan konfinatzeko Asinio Galoren proposamena ere ezeztatu zuen, esanez bi irletan urik ez zegoela eta bizia ematen zitzaionari bizibidea ere eman behar zitzaiola. Hala, Sereno berriro Amorgo irlara eramantzen zuten. Eta, Kornutok bere burua hil zuenez gero, salatzaileen sariak abolitzeaz jardun zuten, baldin maiestatzuz auziperaturiko norbaitek bere buruari bizia kentzen bazion epaiketa amaitu aurretik. Bazihoazen mozioa onartzera, Zesarrek, gogorki eta ohiz bestera, salatzaileen alde agerian egin ez balu, kexatuz, hala, legeak indargatzen eta errepublika amilburuan ezartzen zela; hobe zela legeak akabatzea, euron zaintzaileak baino. Hala, salatzaileak, hondamen publikorako asmatu eta, zigor eta guzti ere, inoiz behar bezala moztu gabeko jende modua, sariekin sustaturik aurkitu ziren.

31. Gertaera maizkor bezain triste hauetan, poz txiki bat ere tartekatu zen, Zesarrek Gaio Kominio, zaldun erromatar haren aurkako bertso iraingarriak idazteaz konbiktua, asketsi zuenean, haren anaia senataria-
ren erreguei jaramon eginez. Horregatik, harrigarriago gertatzen zen gizon hark, onena zer zen eta barkakortasunak nolako entzutea dakarren bazekienak, nola makurrena hobesten zuen. Haren akatsa ez baitzen kamustasuna, eta gauza jakina da enperadoreen egintzak noiz benetan, noiz poz itxurazkoan ospatzen ziren. Areago, hark berak, beste zenbaitetan neurtuki eta hitzekin borrokan bezala zirudienak, inork baino jareinago eta aisago hitz egiten zuen norbaiti laguntzen zionean. Ostera, Publio Suillio, lehenago Germanikoren kuestorea, bere kargupeko epaiketa batean dirua onartu izanaz konbiktua, Italiatik erbestera-
tu zutenean, Tiberiok irla batera bazter zezatela proposatu zuen, halako tinkotasunez, non errepublikaren onura jokatzeko zela zin egin baitzuen. Unean bertan, harrera txarra izan zuen jokabide gogor horrek goralbenak ekarri zizkion gero, Suillio itzultzean; hau hurrengo belaunaldiak handiki, salduko eta luzaz oparo ezagutu zuen, Klaudio printzearen

sororem petivisset. Catus, ut rettuli, Libonem inllexerat insidiis, deinde indicio perculerat. Eius operae memor Tiberius sed alia praetendens exilium de precatus est: quo minus senatu pelleretur non obstitit.

[32] *Pleraque eorum quae rettuli quaeque referam parva forsitan et levia memoratu videri non nescius sum: sed nemo annalis nostros cum scriptura eorum contenderit qui veteres populi Romani res composuere. Ingentia illi bella, expugnationes urbium, fusos captosque reges, aut si quando ad interna praeverterent, discordias consulum adversum tribunos, agrarias frumentariasque leges, plebis et optimatum certamina libero egressu memorabant: nobis in arto et inglorius labor; immota quippe aut modice lacessita pax, maestae urbis res et princeps proferendi imperi incuriosus erat. Non tamen sine usu fuerit introspicere illa primo aspectu levia ex quis magnarum saepe rerum motus oriuntur.*

[33] *Nam cunctas nationes et urbes populus aut primores aut singuli regunt: delecta ex iis et consociata rei publicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diuturna esse potest. Igitur ut olim plebe valida, vel cum patres pollerent, noscenda vulgi natura et quibus modis temperanter haberetur, senatusque et optimatum ingenia qui maxime perdidicerant, callidi temporum et sapientes credebantur; sic converso statu neque alia re Romana quam si unus imperitet, haec conquiri tradique in rem fuerit, quia pauci prudentia honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis discernunt, plures aliorum eventis docentur. Ceterum ut profutura, ita minimum oblectationis adferunt. Nam situs gentium, varietates proeliorum, clari ducum exitus retinent ac redintegrant legentium animum: nos saeva iussa, continuas accusationes, fallaces amicitias, perniciem innocentium et easdem exitii causas coniungimus, obvia rerum similitudine et satietate. Tum quod antiquis scriptoribus rarus obtrectator; neque refert cuiusquam Punicas Romanasne acies laetius extuleris: at multorum qui Tiberio regente poenam vel infamias subiere posteris*

adiskidantza inoiz ondo erabili gabeagatik. Zigor berdina erabaki zen Kato Frimio senadorearen aurka, arreba maiestate salapen faltsuz jazar-tzeagatik. Katok, kontatua dudanez, Libon azpikeriaz erakarri eta, gero, bere deklarazioz hondatu zuen. Tiberiok lan hura gogoan zeukan, baina beste batzuk aitzakiatzat ipini zituen, hura ez erbestertzaren alde egin zuenean; senatutik bidaltzeari, ostera, ez zion ezetzik esan.

32. Badakit kontatu ditudan eta kontatuko ditudan gertaerarik gehienak hutsal eta ez-gogoangarri irudi daitezkeena; baina inork ez ditu gure analak konparatu behar erromatar herriaren antzinako historia kontatu zuten lanarekin. Haiiek gerra itzelak, hirien konkistak, errege menperatuak eta atxilotuak, edo, barne arazoei gehiago begiratzekotan, kontsulen tribunoekiko eztabaidak, lur eta gari legeak, populuaren eta patri-zioen arteko gatazkak kontatzen zituzketen, nahi zuten moduan; gure lana, ostera, meharra eta aintzagabea da, bakeak bere hartan edo astindu txikian iraun zuelako, hiriko bizitza motela zelako eta printzeak inperioa handitzeko gogorik ez zeukalako. Hala ere, ez da alferrekoa, lehen begiratuan, huskeriak diruditenak aztertzea, sarritan, haietarik, aldakuntza handiak sortzen baitira.

33. Izan ere, nazio eta hiri guztiak herriak, edo jaunak, edo bakarrak aginduta daude; errepublika misto eta hirurekin osatua laudatzen errazago da, ezartzen baino, eta, ezartzen bada, ez du luze iraungo. Beraz, baldin lehenago, populua ahaltzua edo gurasoak boteretsuak zirenean, populuaren izaera eta hura nola goberna zitekeen ezagutu behar bazen, eta senatuaren eta goi gizonen izaeran gehien barnatu zirenak garaien aditu eta jakintsutzat jotzen baziren, oraintxe ere, egoera aldatu eta erromatar herria bakarrak agintzen duenetik bereizten ez den honetan, gertaerok aztertze eta kontatzeari onuragarri deritot, gutxi bereizten baitute, zuhurtziaz, zintzoa txarragotik, bidezkoa kaltegarritik, eta gehienek inoren esperientzietatik ikasten baitute. Bestela, onuragarri diren neurrian, hainbat ezatsegino dira. Zeren herrien erakuspenak, gerra gorabeherak, buruzagi handien garaipenek irakurlearen arreta atxikitzen eta berritzen baitute; guk, ostera, erreskan jartzen ditugu agindu ankerrak, salaketa etengabeak, adiskidetasun engainagarriak, errugabeen hondamenak eta galbiderako arrazoi berdinak, egoeren antz nabarmen eta gogaikarriak. Gainera, antzinako idazleek nekez aurkitzen dute kontraesalerik; inori ez dio ardura armada kartagotarrak ala erromatarrak gogo-

manent. Utque familiae ipsae iam extinctae sint, reperies qui ob similitudinem morum aliena malefacta sibi obiectari putent. Etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens. Sed ad inceptum redeo.

[34] *Cornelio Cosso Asinio Agrippa consulibus Cremutius Cordus postulaturo novo ac tunc primum audito crimine, quod editis annalibus laudatoque M. Bruto C. Cassium Romanorum ultimum dixisset. Accusabant Satrius Secundus et Pinarius Natta, Seiani clientes. Id perniciosum reo et Caesar truci vultu defensionem accipiens, quam Cremutius relinquendae vitae certus in hunc modum exorsus est: 'verba mea, patres conscripti, arguuntur: adeo factorum innocens sum. Sed neque haec in principem aut principis parentem, quos lex maiestatis amplectitur: Brutum et Cassium laudavisse dicor; quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit ut Pompeianum eum Augustus appellaret; neque id amicitiae eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum nusquam latrones et parricidas, quae nunc vocabula imponuntur; saepe ut insignis viros nominat. Asinii Pollionis scripta egregiam eorundem memoriam tradunt; Messala Corvinus imperatorem suum Cassium praedicabat: et uterque opibusque atque honoribus pervigere. Marci Ciceronis libro quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione velut apud iudices respondit? Antonii epistulae Bruti contiones falsa quidem in Augustum probra set multa cum acerbitate habent; carmina Bibaculi et Catulli referta contumeliis Caesarum leguntur: sed ipse divus Iulius, ipse divus Augustus et tulere ista et reliquere, haud facile dixerim, moderatione magis an sapientia. Namque sprete exolescunt: si irascere, adgnita videntur.*

[35] *Non attingo Graecos, quorum non modo libertas, etiam libido impunita; aut si quis advertit, dictis dicta ultus est. Sed maxime solutum et sine obtrectatore fuit prodere de iis quos*

tsuago loriatzen dituzun; ostera, oraindik bizirik daude Tiberioren agintepean zigorrak eta laidoak jasan zituzten askoren ondorengoak, eta, sendiak eurak iraungiak izanik ere, aurkituko duzu, portaeraren antzagarrik, inoren gaiztakeriak aurpegiratzen dizkiozula iruditzen zaionik. Aintzak eta bertuteak ere badituzte etsaiak, denboran hurregi egonik, bestelakoen salaketak bailiran. Baina, orain, hasitako arloro nator.

34. Kornelio Koso eta Asinio Agriparen kontsulaldian, Kremuzio Kordo auziperatzen dute, orduantxe lehenengoz entzun zen salaketa zela bide: anak argitaratu eta Marko Bruto goraldurik, Gaio Kasiori «azken erromatarra» deitu ei zioten. Satriko Segundok eta Pinario Natak, Seianoren klienteek, salatzen zuten. Erruztatuarentzat hondagarri izan zen hura, eta Zesarrek aurpegikera ohilez hartu zuen defentsa, Kremuziok, bizia galduko zuela ziur, honela hasi zuena: «Hitzak salatzen zaizkit, guraso konskriptuok, hartaraino bainaiz egintzetan errugabe. Baina hitzok ez dira printzearentzat, ez printzearen aitarentzat, zeintzuk maiestate legeak hartzen dituen. Bruto eta Kasio laudatu ei dituzte, zeintzuen egintzak, askok kontatu badituzte ere, inork ez dituen ohoregabe gogoratu. Tito Liviok, etorriaz eta fidagarritasunaz historialari ospetsuak, Gneo Ponpeiori hainbeste gorralben eskaini zion, ezen Augustok «ponpeiotarra» deitzen baitzion, eta, hala ere, hori ez zen bien arteko adiskidantzaren oztopo izan. Eszipioni, Afraniori, Kasiori eta Brutori berauei ere, inon ez die lapur eta parrizida deitzen, orain ezartzen zaizkien izenak eurok, bai, ostera, sarritan, gizon guren izen datu. Asinio Polionen idaztiek ere haien oroitzapen bikaina ematen dute; Mesala Korvinok Kasiori bere jenerala deitzen zion, eta biak gailendu ziren ondasun eta ohoretan. Katon zeruarekin berdintzen zuen Zizeronen liburuari zer beste erantzunik eman zion Zesar diktadoreak, mintzaldi idatzi bat baizik, epaitegian balego bezala? Antoniorenen gutunek eta Brutoren mintzaldiek Augustoren aurkako irain faltsuak baina txit mingotsak dauzkate. Bibakulo eta Katuloren poemak Zesarren aurkako irainez beterik daude eta, hala ere, Julio jainkozkoak berak, Augusto jainkozkoak berak jasan eta egoten utzi zieten, neurritasunagarrik ala jakinduriagarrik garbi ez dakidala. Izan ere, arbuatzen denak indarra galtzen du, haserretzeak, berriz, aitortzen bide du».

35. «Ez naiz grekoez ari, zeintzuengan askatasuna ez ezik, nahikeria ere zigor gabe gelditzen zen; edo, inork neurririk hartzekotan, hitzak

mors odio aut gratiae exemisset. Num enim armatis Cassio et Bruto ac Philippensis campos optinentibus belli civilis causa populum per contiones incendio? an illi quidem septuagesimum ante annum perempti, quo modo imaginibus suis noscuntur; quas ne victor quidem abolevit, sic partem memoriae apud scriptores retinent? suum cuique decus posteritas rependit; nec deerunt, si damnatio ingruit, qui non modo Cassii et Bruti set etiam mei meminerint.' egressus dein senatu vitam abstinentia finivit. Libros per aedilis cremandos censuere patres: set manserunt, occultati et editi. Quo magis socordiam eorum inridere libet qui praesenti potentia credunt extingui posse etiam sequentis aevi memoriam. Nam contra punitis ingeniis gliscit auctoritas, neque aliud externi reges aut qui eadem saevitia usi sunt nisi dedecus sibi atque illis gloriam peperere.

[36] *Ceterum postulandis reis tam continuus annus fuit ut feriarum Latinarum diebus praefectum urbis Drusum, auspicandi gratia tribunal ingressum, adierit Calpurnius Salvianus in Sextum Marium: quod a Caesare palam in crepitum causa exilii Salviano fuit. Obiecta publice Cyzicenis incuria caeremoniarum divi Augusti, additis violentiae criminibus adversum civis Romanos. Et amisere libertatem, quam bello Mithridatis meruerant, circumsessi nec minus sua constantia quam praesidio Luculli pulso rege. At Fonteius Capito, qui pro consule Asiam curaverat, absolvitur; comperto ficta in eum crimina per Vibium Serenum. Neque tamen id Sereno noxae fuit, quem odium publicum tutiorem faciebat. Nam ut quis destrictior accusator, velut sacrosanctus erat: leves ignobiles poenis adficiabantur.*

[37] *Per idem tempus Hispania ulterior missis ad senatum legatis oravit ut exemplo Asiae delubrum Tiberio matricae eius extrueret. Qua occasione Caesar, validus alioqui spernendis honoribus et respondendum ratus iis quorum rumore arguebatur in ambitionem flexisse, huiusce modi orationem coepit: 'scio, patres conscripti, constantiam meam a plerisque desideratam quod Asiae civitatibus nuper idem*

hitez mendekatzen zituen. Baina guztiz askea eta aurkari gabea zen heriotzak gorrototik edo graziatik eraman zituenez mintzatzea. Zeren Kasio eta Bruto armaturik, eta Filiposko lautadak harturik ote daude, ba, eta ni herria, harengaz, gerra zibilera xaxatzen ote nabil? Ez ote da, areago, orain hirurogeita hamar urte hil ziren haiek, euren irabazleak berak ere kendu ez zituen estatuetan ezagun diren bezala, hala, historialarien gomutan ere, partetxo bat gordetzen dutela? Geroak bakoitzari bere ohore maila damaio, eta ez da faltako, kondenatua banaiz, Kasioz eta Brutoz ez ezik, neutaz ere oroitu denik». Gero, senatutik irten eta bere buruari gosez hiltzen utzi zion. Senatariak erabaki zuten haren liburuak edilek erreak izan zitezela; baina, ezkutuan iraunik, argitaratu egin ziren. Hainbat arrazoi gehiago, oraingo botereak geroaren oroimena ere iraungi dezakeela uste dutenen ergelkeriari barre egiteko. Aitzitik, izan ere, talentu jazarrien autoritatea handitu egiten baita, eta ez errege arrotzek, ez amorru berarekin jokatu zutenek, ez baitzuten eurentzat desohorea eta haientzat aintza besterik lortu.

36. Gainerakoan, hain salaketa etengabez beteriko urtea izan zen, ezen, Fera Latinoetan ere, Druso, hiriko tribuno gisan, auspizioak hartzeko, bere tribunalerara igotzen ari zela, Kalpurnio Salbianok Sesto Marioren aurkako salaketa eraso baitzion; hori, Zesarrek jendaurrean gaitzetsia, Salbianorentzat erbestebide izan zen. Zizikoarrei errieta publikoa egin zitzaien, Augusto jainkozkoaren kultuko laxokeriagatik, Erromako hiritarren aurkako indarkeria salapenak gehitzen zitzaizkiela; eta askatasuna galdu zuten, Mitridatesen gerran irabazia bera, setiaturik zeudela, bai euren irmotasunez, bai Lukuloren laguntzaz, erregeari aurre egin ziotenean. Asia prokotsul gisan gobernatua zuen Fonteio Kapiton, ostera, absolbitu egiten dute, Bibio Serenok egiten zizkion salaketak gezurrezkoak zirela ikusita. Baina horrek ez zion kalterik egin Serenori, gorroto publikoak segurantza handiagoa ematen zionari. Izan ere, salatzaile bat bereziki zorrotz agertzen zenean, sakrosantua bezalakoa zen; makalak eta ezezagunak bakarrik zigortzen zituzten.

37. Garai berean, Hispania Ulterioreak, senatura bidalitako ordezkari-tza baten bitartez, baimena eskatu zuen, Asiaren etsenpluari jarrai, Tiberiori eta bere amari tenplu bat eraikitzeko. Okasio hartean, Zesarrek, bestela ohoreei albo egiteko bezain kementsua zenak, euren esamesetan, adulaziora makurtu zela salatzen ziotenei erantzun beharko

istud petentibus non sim adversatus. Ergo et prioris silentii defensionem et quid in futurum statuerim simul aperiam. Cum divus Augustus sibi atque urbi Romae templum apud Pergamum sisti non prohibuisset, qui omnia facta dictaque eius vice legis observem, placitum iam exemplum promptius secutus sum quia cultui meo veneratio senatus adiungebatur. Ceterum ut semel recepisse veniam habuerit, ita per omnis provincias effigie numinum sacrari ambitiosum, superbum; et vanescet Augusti honor si promiscis adulationibus vulgatur.

[38] *Ego me, patres conscripti, mortalem esse et hominum officia fungi satisque habere si locum principem impleam et vos testor et meminisse posteros volo; qui satis superque memoriae meae tribuent, ut maioribus meis dignum, rerum vestrarum providum, constantem in periculis, offensionum pro utilitate publica non pavidum credant. Haec mihi in animis vestris templa, hae pulcherrimae effigies et mansurae. Nam quae saxo struuntur, si iudicium posterorum in odium vertit, pro sepulchris spernuntur. Proinde socios civis et deos ipsos precor, hos ut mihi ad finem usque vitae quietam et intellegendam humani divinique iuris mentem duint, illos ut, quandoque concessero, cum laude et bonis recordationibus facta atque famam nominis mei prosequantur: perstititque posthac secretis etiam sermonibus aspernari talem sui cultum. Quod alii modestiam, multi, quia diffideret, quidam ut degeneris animi interpretabantur. Optumos quippe mortalium altissima cupere: sic Herculem et Liberum apud Graecos, Quirinum apud nos deum numero additos: melius Augustum, qui speraverit. Cetera principibus statim adesse: unum insatiabiliter parandum, prosperam sui memoriam; nam contemptu famae contemni virtutes.*

[39] *At Seianus nimia fortuna socors et muliebri insuper cupidine incensus, promissum matrimonium flagitante Livia, componit ad Caesarem codicillos: moris quippe tum erat quamquam praesentem scripto adire. Eius talis forma fuit:*

ziela pentsaturik, mintzaldia honela hasi zuen: «Badakit, guraso konskriptuok, gehienek nire irmotasunik eza nabaritu zutena, hauxe bera eskatzen zuten Asiako hiriei oraintsu ezetzik esan ez nienean. Beraz, nire lehengo isiltasuna arrazoitzen eta aurrerantz zer erabakia daukadan argitzen saiatuko naiz. Augusto jainkozkoak berari eta Erromako hiriarri Pergamon tenplu bat eskaintzerik debekatu ez zuenez gero, nik, haren eginak eta esanak legetzat hartzen ditudan honek, aisago jarraitu nion haren onarpenaren etsenpluari, nire kultuari senatuaren gurtza gaineratzen baitzitaion. Gainerakoan, behin onartu izana barkatzen ahal bazitzaidan, probintzia guztietan jainkoei dagozkien irudiak niri eskaintzea hantuste eta arguilu handiegiak lirateke; gainera, Augustori zor zaion ohorea ezabatuko da, adulazio indiskriminatuak ugaltzen badira».

38. «Nik, guraso konskriptuok, hilkor izan nahi dut, gizakiei dagozkien karguak eraman, eta pozik egon lehen tokia betetzeaz; eta zeuok jartzen zaitzuet lekuko, eta geroak hala gogoratzea nahi dut, nire oroimenarentzat nahikoa eta lar opari egingo baititdate, arbasoen duin, zuen interesen jagole, arriskueta finko eta denen onaganako arrenkuren aurrean makurgaitz naizela pentsatuz. Hauexek dira nire tenpluak, zuen bihotzetan eraikitzen direnak; hauexek dira estatuarik ederren eta iraunkorrenak. Zeren, harrian eraikitzen direnek, geroaren ustea gorroto bihurtzen bada, hilobien arbuio berdina hartzen baitute. Beraz, aliatuei, hiritarrei eta jainkoei eurei ere zera eskatzen diet: hauei, biziaren azken arte, izpiritu bakezkoa eta giza- eta jainko-legea ulertzen duena izan dezadala; haiei, ni desager nadinean, nire egintzak eta nire izenaren ospea laudoriorz eta gomuta onez lagun ditzatela». Gero, solas intimoetan ere, beretzat halako kultua saihesten jarraitu zuen. Hori batzuek modestiatzat hartzen zuten, askok konfiantza faltatzen, eta batzuek gogo degeneratuaren seinaleztat. Izan ere, hilkorren arteko onenek gorena desiratzen ei dute: hala Herkules eta Liber, grekoen artean, Kirino, gure artean, jainkoen kopurura gehituak izan ei ziren; Augustok hobeto egin ei zuen, zain egon baitzen. Gainerakoaz printzeak berehala jabetzen ei dira; zer bakarra prestatu behar ei dute atergabe: euren oroitzapen ona; ospea arbuizatzean, bertuteak arbuizatzen baitira.

39. Baina Seianok, ondasun gehiegiak itsuturik eta, gainera, Libiak ezkon promesa bete zezala eskatzean, emakume batenganako irrikak suturik, idazki bat egiten dio Zesarri, orduan ohitura baitzen harengana

benevolentia patris Augusti et mox plurimis Tiberii iudiciis ita insuevisse ut spes votaue sua non prius ad deos quam ad principum auris conferret. Neque fulgorem honorum umquam precatum: excubias ac labores ut unum e militibus pro incolumitate imperatoris malle. Ac tamen quod pulcherrimum adeptum, ut coninuctione Caesaris dignus crederetur: hinc initium spei. Et quoniam audiverit Augustum in collocanda filia non nihil etiam de equitibus Romanis consultavisse, ita, si maritus Liviae quaeretur; haberet in animo amicum sola necessitudinis gloria usurum. Non enim exuere imposita munia: satis aestimare firmari domum adversum iniquas Agrippinae offensiones, idque liberorum causa; nam sibi multum superque vitae fore, quod tali cum principe explevisset.

[40] *Ad ea Tiberius laudata pietate Seiani suisque in eum beneficiis modice percursis, cum tempus tamquam ad integram consultationem petivisset, adiunxit: ceteris mortalibus in eo stare consilia quid sibi conducere putent; principum diversam esse sortem quibus praecipua rerum ad famam derigenda. Ideo se non illuc decurrere, quod promptum rescriptu, posse ipsam Liviam statuere, nubendum post Drusum an in penatibus isdem tolerandum haberet; esse illi matrem et aviam, propiora consilia. Simplicius acturum, de inimicitiis primum Agrippinae, quas longe acrius arsuras si matrimonium Liviae velut in partis domum Caesarum distraxisset. Sic quoque erumpere aemulationem feminarum, eaque discordia nepotes suos convelli: quid si intendatur certamen tali coniugio? 'falleris enim, Seiane, si te mansurum in eodem ordine putas, et Liviam, quae G. Caesari, mox Druso nupta fuerit, ea mente acturam ut cum equite Romano senescat. Ego ut sinam, credisne passuros qui fratrem eius, qui patrem maioresque nostros in summis imperiis videre? vis tu quidem istum intra locum sistere: sed illi magistratus et primores, qui te invitum perrumpunt omnibusque de rebus consulunt, excessisse iam pridem equestre fastigium longeque antisse patris mei amicitias non occulti ferunt perque invidiam tui me quoque incusant. At enim*

idatziz jotzea, haren aurrean bazen ere. Gutxi gorabehera, era honetako zen: Augusto aitaren onguratik eta, gero, Tiberioren maitasun zantzu askorengatik, bere usteak eta desirak jainkoei ez zuzentzen ohi-turik zegoela, printzeen belarrira baino lehenago. Bestalde, inoiz ez zuela ohoreen distirarik eskatu; guardiak eta nekeak nahiago zituela, soldadu bat gehiago bailitzan, enperadorearen segurantzagatik. Baina lortu zuenik ederrena Zesarren ahaide izateko duintzat jo zutela ei zen. Hortik zetorren bere itxaropenaren abiabidea; eta Augustok, bere alaba ezkontzean, une batez erromatar zaldunengan pentsatu zuela entzuna zuenez gero, hala, Libiarentzat senarrik bilatzen bazen, ahaidetasun hartatik, aintza bakarrik baliatuko zuen laguna gogoan izan zezala eskatzen zion. Izan ere, ez ei zen bere asmoa ezarri zitzaizkion karguez gabetzea; nahikoa ei zuen etxea Agripinaren herra bidegabeen aurka segurtatzea, eta hori seme-alabengatik, zeren, beretzat, luzea eta gainezkoa izango baitzen halako printzearekin igaro izandako bizitza.

40. Erantzunean, Tiberiok, Seianoren pietatea goraldtu eta bere harenganako ontasunak doiki gogoratu ondoren, pentsaketa sakonerako denbora eskatu zion, eta gaineratu, beste hilkorren erabakiak eurei komeni zitzaie-na pentsatzera mugatzen zirela, baina printzeen izatea beste era batekoa zela, hauek arazorik handienak iritzi publikora begira ebatzi behar zituzte-lako; horregatik, ez zuela beste gabe halako erantzun errazera joko ezen Libiak berak, Druso hildakoan, erabaki zezakeela ezkonduko ote zen, ala etxe berean jarraitzea pairatuko zuen; han zeuzkan ama eta amama, aholkulari hurbilagoak. Garbi esanda, lehenik, Agripinarekiko etsaigoa zego-en, zeina gordinkiago sutuko zen, Libiaren ezkontzak Zesarren etxea alder-dietan bezala urratzen bazuen. Zeuden moduan ere, emakume arteko lehia lehertzen ari zen, eta diskordia hark bilobak artegaturik zeuzkan. Zer ger-tatuko zen, halako ezkontza batekin, liskarra zorrozten bazen? «Oker bai-tzaude, Seiano, uste baduzu maila berean jarraituko duzula, eta Libiak, lehenik Gaio Zesarrekin eta gero Drusorekin ezkondurik egon zenak, erro-matar zaldun baten ondoan zahartzea onartuko duela. Nik baimena ema-nik ere, euren anaia edo aita, eta gure arbasoak, aginterik goretetan ikusi dituztenek jasango dutela uste duzu? Zuk zauden tokian iraun nahi duzu, bai; baina, zeuk nahi gabe ere, ate joka eta den-denaz kontsultatzen ari zaizkizun magistratu eta jaun handiek ez dute isilean gordetzen aspalditik zaudela zaldunari dagokion mailatik gora, eta gure aitaren adiskidantzak gaintituak dituzula; eta zureganako bekaitzez, neu ere salatzen naute. Eta,

Augustus filiam suam equiti Romano tradere meditatus est. Mirum hercule, si cum in omnis curas distraheretur immensumque attolli provideret quem coniunctione tali super alios extulisset, C. Proculeium et quosdam in sermonibus habuit insigni tranquillitate vitae, nullis rei publicae negotiis permixtos. Sed si dubitatione Augusti movemur, quanto validius est quod Marco Agrippae, mox mihi conlocavit? atque ego haec pro amicitia non occultavi: ceterum neque tuis neque Liviae destinatis adversabor. Ipse quid intra animum volu- taverim, quibus adhuc necessitudinibus immiscere te mihi parem, omittam ad praesens referre: id tantum aperiam, nihil esse tam excelsum quod non virtutes istae tuusque in me animus mereantur; datoque tempore vel in senatus vel in contione non reticebo.'

[41] Rursum Seianus non iam de matrimonio sed altius metuens tacita suspicionum, vulgi rumorem, ingruentem invidiam deprecatur. Ac ne adsiduos in domum coetus arcendo infringeret potentiam aut receptando facultatem criminantibus praeberet, huc flexit ut Tiberium ad vitam procul Roma amoenis locis degendam impelleret. Multa quippe providebat: sua in manu aditus litterarumque magna ex parte se arbitrum fore, cum per milites commearent; mox Caesarem vergente iam senecta secretoque loci mollitum munia imperii facilius tramissurum: et minui sibi invidiam adempta salutantum turba sublatisque inanibus veram potentiam augeri. Igitur paulatim negotia urbis, populi adkursus, multitudinem affluentium increpat, extollens laudibus quietem et solitudinem quis abesse taedia et offensiones ac praecipua rerum maxime agitari.

[42] Ac forte habita per illos dies de Votieno Montano, celebris ingenii viro, cognitio cunctantem iam Tiberium perpulit ut vitandos crederet patrum coetus vocesque quae ple- rumque verae et graves coram ingerebantur. Nam postulato Votieno ob contumelias in Caesarem dictas, testis Aemilius e militaribus viris, dum studio probandi cuncta refert et quamquam inter obstrepentis magna adseveratione nititur,

hala ere, egia da Augustok alaba zaldun bati ematea pentsatu zuena. Herkulesaren, harrigarri al da, deneriko ardurak zeuzkalarik, eta besteen gainetik jasotzen zuena neurri gabe gailendua izango zela jakinik, bere solasetan Gaio Prokuleioz eta bizitza nabariki lasaia eta ezein gorabehera politikotan nahasi gabea zeramaten beste batzuek mintza zedin? Baina, Augustoren zalantzak hunkitzen bagaitu, zenbat indartsuago ez da izango hark hura Marko Agriparekin eta gero nirekin ezkontzea? Gauza hauek ez ditut adiskidetasunagatik ezkutatu gura izan; gainerakoan, ez natzaie zure asmo- ei, ez Libiarenei jarkiko. Neure kautan zer pentsatzen dudan, nolako lotu- raz oraindik areago neureganatu gura zaitudan, oraingoz ez dut agertu gura. Hauxe bakarrik esango dizut: ez dago ezer hain bikainik, zure bertu- teek eta zure nireganako gogoak merezi ez dutenik, eta, behar den garaian, ez dut isilduko, dela senatuan, dela herriaren aurrean».

41. Seianok ekinean jarraitu zuen, ez ezkontzaz aritzeko, baizik, beldur sakonagoetan, susmo tazitoak, populuaren esamesak eta bekaitz meha- txatia ekiditeko. Eta, jendetza maizkoa etxetik urrunduz, botererik ez haustearren, eta, etengabe errezibituz ere, salatzailei erraztasunik ez ematearren, Tiberio, Erromatik urrun, leku atseginetan bizitzera joan zedin bultzatzea pentsatu zuen. Horrela zer irabazi handia zeukan: jau- regiko sar-irtena bere eskuan egongo zen, eta korrespondentziarik gehie- na berak kontrolatuko zuen, soldaduek eramana baitzen; geroago, Zesa- rrek, adinean aurrera eta erretira bizitzak bigundurik, gobernu lanak aisago transmitituko zizkion; bestalde, errespetua erakustera zetozkion audientziak mozturik, beraganako bekaitza leunduko zuen, eta, zer hutsalak bazterturik, benetako boterea handituko zitzaion. Beraz, astiro- astiro, hiriko negozioez, herriaren pilakuntzez eta gortesauen andanaz, Zesarri txarto esaten hasi zitzaion, lasaitasuna eta bakardadea laudatzen zizkiola, asperduratik eta ezinikusitik libratu eta arazo nagusiak hobeto bideratzen lagunduko ziotenak.

42. Egun haietan, halabeharrez, Bozieno Montanoren, talentuz ospe- tsua zen gizonaren aurkako epaiketa izan zen; honek Tiberio jada zalanzkorrari erabakiarazi zion senatuaren bilerak eta, gehienetan, egia gogorrek aurpegiratzen zizkieten ahotsak debekagarritzat jotzea. Bozienori, izan ere, Zesarren aurkako irainak jaulki izana salatzen zio- ten; Emilio lekukoak, militar petoak, frogak emateko ahaleginean, dena kontatu zuen eta, hoska isilarazi nahi izan zutenean, hark bere hitzak indartu besterik ez zuen egin. Tiberiok entzun behar izan zuen nolako

audivit Tiberius probra quis per occultum lacerabatur; adeoque percussus est ut se vel statim vel in cognitione purgaturum clamitaret precibusque proximorum, adulatione omnium aegre componeret animum. Et Votienus quidem maiestatis poenis adfectus est: Caesar obiectam sibi adversus reos inclementiam eo pervicacius amplexus, Aquiliam adulterii delatam cum Vario Ligure, quamquam Lentulus Gaetulicus consul designatus lege Iulia damnasset, exilio punivit Apidiumque Merulam quod in acta divi Augusti non iuraverat albo senatorio erasit.

[43] Audita dehinc Lacedaemoniorum et Messeniorum legationes de iure templi Dianae Limnatidis, quod suis a maioribus suaque in terra dicatum Lacedaemonii firmabant annalium memoria vatumque carminibus, sed Macedonis Philippi cum quo bellassent armis ademptum ac post C. Caesaris et M. Antonii sententia redditum. Contra Messenii veterem inter Herculis posteros divisionem Peloponnesi protulere, suoque regi Denthaliam agrum in quo id delubrum cecidisset; monumentaque eius rei sculpta saxo et aere prisco manere. Quod si vatum, annalium ad testimonia vocentur; pluris sibi ac locupletiores esse; neque Philippum potentia sed ex vero statuisse: idem regis Antigonii, idem imperatoris Mummii iudicium; sic Milesios permissis publice arbitrio, postremo Atidium Geminum praetorem Achaiae decrevisse. Ita secundum Messenios datum. Et Segestani aedem Veneris montem apud Erycum, vetustate dilapsam, restaurari postulavere, nota memorantes de origine eius et laeta Tiberio. Suscepit curam libens ut consanguineus. Tunc tractatae Massiliensium preces probatumque P. Rutilii exemplum; namque eum legibus pulsum civem sibi Zmyrnaei addiderant. Quo iure Vulcaci Moschus exul in Massiliensis receptus bona sua rei publicae eorum et patriae reliquerat.

[44] Obiit eo anno viri nobiles Cn. Lentulus et L. Domitius. Lentulo super consulatum et triumphalia de Getis gloriae fuerat bene tolerata paupertas, dein magnae opes innocenter partae et modeste habitae. Domitium decoravit pater civili

irainez larrutzen zuten isilean, eta hainbeste aztoratu zen, ezen oihu egin baitzuen, bai unean bertan, bai epaiketari, bere izena garbituko zuela, harik eta inguruko enreguek eta denen adulazioek haren sumina baretzea ozta lortu zuten arte. Bozieno, jakina, maiestate hobenarentzat aurreikusitako zigorretara kondenatu zuten. Zesarrek, egozten zitzaion salatuenganako bihozgabekeriari setatiago heldurik, erbestearekin zigortu zuen Akilia, Bario Ligurrek adulterioz salatua, nahiz eta Lentulo Getuliko kontsul izendatuak, Julia legez, lehendik kondenatua zuen; eta Apidio Merula senatuko zerrendatik ezabatu zuen, Augusto-
ren egintzengatik zin ez egitearren.

43. Gero, lazedemoniar eta meseniarren ordezkarietara entzun zitzaie, Diana Limnatideren tenpluaren eskubideaz. Lazedemoniarrek euren arbasoek eta euren lurreen eraike zutela zioten, analen lekukotzan eta poeten bertsoetan oinarriturik, baina harekin gerran ibili ziren Mazedoniako Filiporen armadak kendu ziela eta, gero, Gaio Zesarren eta Marko Antonioren dekretuz bihurtu zitzaie. Meseniarrek, oster, aipatu zuten Peloponneso antzina banatua izan zela Herkulesen ondorengoen artean, eta euren erregeari egokitu zitzaieola santutegia zegoen Dentalios; argudiatzen zuten gertaera haren gomuta harrian zizelkatu-
rik eta antzinako brontzeetan gordetzen zela; poeten eta analen lekukotzara jotzekotan, euren gehiago eta osoagoak zeuzkatela; Filiporen erabakia, indarrean barik, egian oinarritzen zela; berbera izan ei zen Antigono erregearen eta Mummio jeneralaren iritzia; horixe erabaki ei zuten milesiar arbitro izendatuek eta, azken aldian, Akaiako pretore Atidio Geminok. Hala, arrazoia meseniarrei eman zitzaie. Segestakoek, bestalde, Erize mendiko Venusen tenplua, denborak andeatua, berrizatzeko eskatu zuten, bere jatorriari buruzko xehetasun aski eza-
gun eta atseginak gogoratuz Tiberiori, zeinak, jainkosaren odol-kide gisan, lana pozik hartu zuen bere gain. Gero, masiliarren eskariak tratatu ziren, eta Publio Rutilioren kasua onartu zen, legeek proskribatu-
rik, esmirnarrek euren hiritargoa eman baitzieten. Masiliarrek eskubide berarekin hartua izanik, Bulkazio Mosko erbestera bere ondasunak haien errepublikari utzi zitzaie, bere sorterrari bezala.

44. Urte hartan, bi gizon handi hil ziren, Geno Lentulo eta Luzio Domizio. Lentulorentzat, kontsulatuaz eta geten gaineko garaipenaz gainera, aintzagarri izan ziren ondo eroandako txirotasuna eta, geroago, zintzoki irabazi eta doitasunez gozatu zituen ondasun handiak. Domi-

bello maris potens, donec Antonii partibus, mox Caesaris misceretur. Avus Pharsalica acie pro optumatis ceciderat. Ipse delectus cui minor Antonia, Octavia genita, in matrimonium daretur; post exercitu flumen Albim transcendit, longius penetrata Germania quam quisquam priorum, easque ob res insignia triumphii adeptus est. Obiit et L. Antonius, multa claritudine generis sed impropera. Nam patre eius Iullo Antonio ob adulterium Iuliae morte punito hunc admodum adulescentulum, sororis nepotem, seposuit Augustus in civitatem Massiliensem ubi specie studiorum nomen exilii tegetur. Habitus tamen supremis honor ossaque tumulo Octaviorum inlata per decretum senatus.

[45] *Isdem consulibus facinus atrox in citeriore Hispania admissum a quodam agresti nationis Termestinae. Is praetorem provinciae L. Pisonem, pace incuriosum, ex improviso in itinere adortus uno vulnere in mortem adfecit; ac pernecitate equi profugus, postquam saltuosos locos attigerat, dimisso equo per derupta et avia sequentis frustratus est. Neque diu fefellit: nam presso ductoque per proximos pagos equo cuius foret cognitum. Et repertus cum tormentis edere conscios adigeretur; voce magna sermones patrio frustra se interrogari clamitavit: adsisterent socii ac spectarent; nullam vim tantam doloris fore ut veritatem eliceret. Idemque cum postero ad quaestionem retraheretur; eo nisu proripuit se custodibus saxoque caput adflixit ut statim exanimaretur. Sed Piso Termestinatorum dolo caesus habetur; quippe pecunias e publico interceptas acrius quam ut tolerarent barbari cogebat.*

[46] *Lentulo Gaetulico C. Calvisio consulibus decreta triumphii insignia Poppaeo Sabino contusis Thraecum gentibus, qui montium editis incultu atque eo ferocius agitabant. Causa motus super hominum ingenium, quod pati dilectus et validissimum quemque militiae nostrae dare aspernabantur; ne regibus quidem parere nisi ex libidine soliti, aut si mitterent auxilia, suos ductores praeficere nec nisi adversum accolae belligerare. Ac tum rumor incesserat fore ut disiecti aliisque nationibus permixti diversas in terras traherentur.*

zioren distira aitagandik zetorren, itsas jauna berau gerra zibilean, Antonioreen alderdira bildu arte, gero Zesarrenera pasatzeko. Aitita Farsaloko guduan jausi zen, nobleen alde borrokan. Berak, berriz, Antonia gazteena, Oktabiaren alaba, ezkontzan hartzeko hautatua izan zenak, gero Albi ibaia armadarekin bestalderatuko zuen, aurreko inor baino barrurago sarturik Germanian, eta, ekintza horiengatik, garaipenaren ikurrak eskuratu zituen. Luzio Antonio ere hil zen, oso goi jatorrikoa, baina dohakabea; zeren, haren aita Julo Antonio Juliarekiko adulterio-agatik zigortu zutenean, bera, artean mutiko, arrebaren birloba, Augustok Masiliako hirira baztertu baitzuen, non, ikasketa itxuran, erbeste izena disimulatuko baitzen. Hala ere, hileta ohoragarriak izan zituen eta hezurak oktabiotarren tumuluan ipini zituzten, senatuaren dekretuz.

45. Kotsulaldi berean, Hispania Ziteriorean, Termes herriko baserriar batek krimen lazgarria burutu zuen. Luzio Pisoni, bakeagatik desartez zebilen probintziako pretoreari, ustekabean bidera irten zitzaion eta, sastada bakarrean, hilgai utzi zuen. Zaldian bizkor ihes eginik, sakosta oihantsuetara heldu zenean, zaldia abandonatu eta, leku malkar eta sargaitzetan sarturik, jazarleak saihestu zituen. Ez zen luzaro izkutatatu. Zaldia harrapatu eta inguruko baserrietan zehar eroanik, norena zen atera zuten. Aurkitu eta, konplizeak salatzeko, tormentuan ipini zutenean, oihuka eta bere jatorrizko hizkuntzan, alferrik galdekatzen zutela aldarrikatzen zuen; etortzea eta begiratzea zeukatela lagunek, oinazearen indarra inoiz ez baitzen egia ateratzeko lain izango. Biharamunean, berriro galdeketara eraman zutenean, zaintzaileengandik halako indarrez askatu eta harriarekin burua jo zuen, ezen bertan akabatu baitzen. Baina Pison termestarren enboskadak hil zuela uste da, altxor publikoari kendutako diruak barbaroek jasateko baino gogorkiago biltzen zituelako.

46. Lentulo Getuliko eta Gaio Kalbisioren kotsulaldian, Popeo Sabinori garaipen ikurrak eman zizkieten, mendi goietan bizimodu basatia eta, beraz, ohilagoa zeramaten traziar herriak zanpatzeagatik. Matxindaren arrazoia zen, gizajende haren berezkoaz gainera, uko egiten ziotela erreklutatzeari eta gizonik sendoenak gure armadarako emateari, euren erregeei ere ez baitzieten men egiten, gogoak ematen zienean baizik; eta, tropa laguntzailerik bidaltzen bazuten, euren buruzagiek agintzea eta ingurukoen aurka baizik ez gudukatzea eskatzen zuten. Eta, orduan, zurrumurua zabaldu zen ezen, sakabanatu eta lurralde urrune-

Sed antequam arma inciperent, misere legatos amicitiam obsequiumque memoraturos, et mansura haec si nullo novo onere temptarentur: sin ut victis servitium indiceretur; esse sibi ferrum et iuventutem et promptum libertati aut ad mortem animum. Simul castella rupibus indita conlatosque illuc parentes et coniuges ostentabant bellumque impeditum arduum cruentum minitabantur.

[47] *At Sabinus, donec exercitus in unum conduceret, datis mitibus responsis, postquam Pomponius Labeo e Moesia cum legione, rex Rhoemetalces cum auxiliis popularium qui fidem non mutaverant, venire, addita praesenti copia ad hostem pergit, compositum iam per angustias saltuum. Quidam audentius apertis in collibus visebantur; quos dux Romanus acie suggestus haud aegre pepulit sanguine barbarorum modico ob propinqua suffugia. Mox castris in loco communitis valida manu montem occupat angustum et aequali dorso continuum usque ad proximum castellum quod magna vis armata aut incondita tuebatur. Simul in ferocissimos, qui ante vallum more gentis cum carminibus et tripudiis persultabant, mittit delectos sagittariorum. Ii dum eminus grassabantur crebra et inulta vulnera fecere: propius incedentes eruptione subita turbati sunt receptique subsidio Sugambrae cohortis, quam Romanus promptam ad pericula nec minus cantuum et armorum tumultu trucem haud procul instruxerat.*

[48] *Translata dehinc castra hostem propter; relictis apud priora munimenta Thraecibus, quos nobis adfuisse memora- vi. Iisque permissum vastare, urere, trahere praedas, dum populatio lucem intra sisteretur noctemque in castris tutam et vigilem capesserent. Id primo servatum: mox versi in luxum et raptis opulenti omittere stationes, lascivia epularum aut somno et vino procumbere. Igitur hostes incuria eorum com- perta duo agmina parant quorum altero populatores invade- rentur; alii castra Romana adpugnarent, non spe capiendi sed ut clamore, telis suo quisque periculo intentus sonorem alte- rius proelii non acciperet. Tenebrae insuper delectae augen-*

tara deserriturik, beste herri batzuekin nahasiko zituztela. Armetara jo aurretik, mezulariak bidali zituzten, euren adiskidetasuna eta leialtasu- na gogoratzer eta hauek eutsiko zietela iragartzera, zama berriekin estutzen ez bazituzten; baina, menperatuei bezala, esklabotza ezartzen bazitzaien, bazutela armarik eta gazteriarik, eta askatasunerako zein heriotzarako gertu zegoen gogorik. Aldi berean, gurasoak eta emazteak bertan bilduak zituzten haitz gaineko gazteluak erakusten zituzten, gerra malkar, latz eta odoltsuarekin mehatxu eginez.

47. Baina Sabinok, armadak bateratzen zituen bitartean, erantzun bigu- na eman zien; Pomponio Labeon, Mesiatik legio batekin, eta Remetal- tzes erregea, leialtasunik aldatu ez zuten bere herriko laguntzekin, iritsi zirenean, gertu zeuzkan tropak gehitu eta etsaiaren aurka jo zuen, honek haizpitarte estuetan posizioak hartuak zituela. Ausartago batzuk muino garbietan ageri ziren, zeintzuk buruzagi erromatarrak, gudu lerroan erasorik, erraz samar atzera bota zituen; barbaroek hildako gutxi izan zuten, ihesbide hurbilak baitzeuzkaten. Gero, kanpamentu gotor bat bertan jaso eta, tropa indartsuz, mendi estu eta bizkarlau bat hartu zuen, gaztelu hurbil bateraino iristen zena, indar armatu handi, baina nahasiak babestua berau. Era batera, arkulari hautak bidaltzen ditu etsairik ausartenen aurka, zeintzuek, barruti aurrean bertan, gerra- ko kanta-dantzekin jauzi egiten zuten, herri hartako ohituraren arabera. Arkulariek urrundik eraso zutenean, etsai ugari zauritu zuten, minik jasan gabe; baina, gehiago hurbildu zirenean, bat-bateko erasoak asal- datu zituen, eta kohorte suganbroaren babesera jo behar izan zuten, erromatarrak handik ez urrun kokatu zuena berau, arriskurako gertu, eta ez gutxiago beldurgarri, armen eta kanten burrunbagatik.

48. Gero, kanpamentua etsaiaren hurrera aldatu zuten, lehenengo gotorlekuan gure alde zeudela esana dudan traziarrak utzirik. Hauei arpilatze- ko, su emateko, harrapakia biltzeko baimena eman zitzaien, beti ere egunez izatekotan, eta, gauez, kanpamentua ernaitasun etenga- bez zaintzekotan. Lehenengotan, errespetatu zuten, baina gero, larke- riari emanik eta harrapaketaz aberasturik, zaintzak laxotzen zituzten oturuntzen nahasmenean, edo loguraren eta ardoaren menpean lurrera- tzen ziren. Etsaiak, haien ezaxolaz ohartu zirenean, zutabe bi prestatu zituzten, bata, arpilatzaileen gainera oldartzeko, bestea, erromatar kan- pamentuari erasotzeko; ez, hau harrapatzeko asmoz, baizik gure solda- duek, zalaparta eta jaurtiketengatik, bakoitza bere arriskura adi, beste

dam ad formidinem. Sed qui vallum legionum temptabant facile pelluntur; Thraecum auxilia repentino incursu territa, cum pars munitionibus adiacerent, plures extra palarentur, tanto infensius caesi quanto perfugae et proditores ferre arma ad suum patriaeque servitium incusabantur.

[49] *Postera die Sabinus exercitum aequo loco ostendit, si barbari successu noctis alacres proelium auderent. Et postquam castello aut coniunctis tumulis non degrediebantur, obsidium coepit per praesidia quae opportune iam muniebat; dein fossam loricamque contexens quattuor milia passuum ambitu amplexus est; tum paulatim ut aquam pabulumque eriperet contrahere claustra artaque circumdare; et struebatur agger unde saxa hastae ignes propinquum iam in hostem iacerentur. Sed nihil aequae quam sitis fatigabat, cum ingens multitudo bellatorum imbellium uno reliquo fonte uterentur; simulque armenta, ut mos barbaris, iuxta clausa egestate pabuli exanimari; adiacere corpora hominum quos vulnera, quos sitis peremerat; pollui cuncta sanie odore contactu.*

[50] *Rebusque turbatis malum extremum discordia accessit, his deditionem aliis mortem et mutuos inter se ictus parantibus; et erant qui non inultum exitium sed eruptionem suaderent. Neque ignobiles tantum his diversi sententiis, verum e ducibus Dinis, provectus senecta et longo usu vim atque clementiam Romanam edoctus, ponenda arma, unum adflctis id remedium disserebat, primusque secum coniuge et liberis victori permisit: secuti aetate aut sexu imbecilli et quibus maior vitae quam gloriae cupido. At iuventus Tarsam inter et Turesim distrahebatur. Utrique destinatum cum libertate occidere, sed Tarsa properum finem, abrumpendas pariter spes ac metus clamitans, dedit exemplum demisso in pectus ferro; nec defuere qui eodem modo oppeterent. Turesis sua cum manu noctem opperitur haud nescio duce nostro. Igitur firmatae stationes densioribus globis; et ingruebat nox nimbo atrox, hostisque clamore turbido, modo per vastum silentium, incertos obsessores effecerat, cum Sabinus circumire, hortari, ne ad ambigua sonitus aut simulationem quie-*

gatazkaren harrabotsik entzun ez zezaten; gainera, gaua hautatu zuten, izua handitzeko. Baina gotorlekuaren murruari eraso ziotenak aisa atzeratuak izan ziren; traziarr tropa laguntzaileak, ostera, bat-bateko era-soak izaturik, zati bat bakarrik baitzegoen gotorlekua zaintzen, gehienak kanpoan alderrai zebiltzala, hainbat ankerkiago sarraskituak izan ziren, armak euren eta sorterriaren esklabotzarako harturiko iheslaritzat eta traidoretzat salatzen baitzituzten.

49. Biharamunean, Sabinok leku lauan hedatu zuen armada, ea barba-roak, gaueko arrakastaz animaturik, erasora ausartzen ziren. Baina gaztelutik eta inguruko muinoetatik irteten ez zirenez gero, setioa hasi zuen, behar bezala hornituriko zokoen bitartez. Gero, zangak eta parapetoak kateatuz, lau miliako bueltan inguratu zituen. Orduan, astiro-astiro, ur eta larre gabe uzteko, setioa ixten eta blokeoa estutzen hasi zen; lubeta ere egiten ziharduten, handik etsai jada hurbilari harriak, pika eta sua jaurtitzeko. Baina ezerk ez zituen egarriak adina akitzen, gerlari pilo izugarriak geratzen zen iturri bakarra erabili behar baitzuen; aldi berean, barbaroek ohi bezala, batera ukuiluratzen zituzten abelburuak belar faltaz hiltzen ari ziren; ondoan, zauriek eta egarriak menperaturiko gizonak zeutzan; dena zoldua zen odol ustel, kirats, kutsaduraz.

50. Nahasmen handi hari gaitzik okerrenea batu zitzaion, diskordia, alegia, batzuek entregatzea, beste batzuek elkar zaurituz hiltzea pentsatzen baitzuten; baziren aholkatzen zutenak ere, ez mendeku gabeko heriotza, irtenbidea baizik. Jarrera hauen artean, jende xehea bakarrik ez zegoen banatua, baizik buruzagietariko batek, Dinisek, adin handi eta esperientzia luzeagatik, erromatarren indarra eta bihozkortasuna ezagutzen zituenak, esaten baitzien euren nahigabearen erremedio bakarria armak uztea zela, eta bera entregatu zitzaion lehenen garaileari, emazte eta umeekin. Adinez edo sexuz makalak zirenek eta aintza baino bizia maiteago zutenek jarraitu zioten. Gazteak, ostera, Tarsaren eta Turesisen artean banaturik zeuden. Biek erabakia zuten askatasunaren alde hiltzea, baina Tarsak azken bizkorra eskatzen zuen, itxaropena eta beldurra batera suntsitu behar zirela aldarrikatuz, eta etsenplua eman zuen, bularrean ezpata sarturik; ez zen falta izan heriotza era hartan bilatu zuenik. Turesisek, bere jendearekin, gauari itxaron zion, ez gure buruzagiak jakin gabe. Beraz, guneak tropa ugariagoz indartsu ziren. Gaua haizete izugarriarekin zetorren, eta etsaiak, zalaparta istilutsuan, setia-tzaileak nahastea lortu zuen; orduan, Sabino gunez gune abiatu zen,

tis casum insidiantibus aperirent, sed sua quisque munia servarent immoti telisque non in falsum iactis.

[51] *Interea barbari catervis decurrentes nunc in vallum manualia saxa, praeustas sudes, decisa robora iacere, nunc virgultis et cratibus et corporibus exanimis complere fossas, quidam pontis et scalas ante fabricati inferre propugnaculis eaque prensare, detrahare et adversum resistentis comminus niti. Miles contra deturbare telis, pellere umbonibus, muralia pila, congestas lapidum molis provolvere. His partae victoriae spes et si cedant insignitius flagitium, illis extrema iam salus et adsistentes plerisque matres et coniuges earumque lamenta addunt animos. Nox aliis in audaciam, aliis ad formidinem opportuna; incerti ictus, vulnera improvisa; suorum atque hostium ignoratio et montis anfractu repercussae velut a tergo voces adeo cuncta miscuerant ut quaedam munimenta Romani quasi perrupta omiserint. Neque tamen pervasere hostes nisi admodum pauci: ceteros, deiecto promptissimo quoque aut saucio, adpetente iam luce trusere in summa castelli ubi tandem coacta deditio. Et proxima sponte incolarum recepta: reliquis quo minus vi aut obsidio subigerentur praematura montis Haemi et saeva hiems subvenit.*

[52] *At Romae commota principis domo, ut series futuri in Agrippinam exitii inciperet Claudia Pulchra sobrina eius postulatur accusante Domitio Afro. Is recens praetura, modicus dignationis et quoquo facinore properus clarescere, crimen impudicitiae, adulterum Furnium, veneficia in principem et devotiones obiectabat. Agrippina semper atrox, tum et periculo propinqua accensa, pergat ad Tiberium ac forte sacrificantem patri repperit. Quo initio invidiae non eiusdem ait mactare divo Augusto victimas et posteros eius insectari. Non in effigies mutas divinum spiritum transfusum: se imaginem veram, caelesti sanguine ortam, intellegere discrimen, suscipere sordis. Frustra Pulchram praescribi cui sola exitii causa sit quod Agrippinam stulte prorsus ad cultum delegerit oblita Sosiae ob eadem adflictae. Audita haec raram occulti pectoris vocem elicuere,*

harengatuz ezen ez ziezaietela enboskatuei aukerarik eman, zarata dudazkoekin edo patxada itxurarekin fidaturik, baizik bakoitzak bere egitekoa tinko bete zezala, segurrera baino ez tiratuz.

51. Bitartean, barbaroek, saldoetan jaitsirik, behin jaurtitzen zituzten, hesiaren kontra, eskuzko harrikadak, sutan zorrotzuriko hageak eta zuhaitz zatiak, behin zuloak betetzen zituzten sastrakaz, koltzaz eta hilotzez; batzuek, gotorlekuen kontra, zubiak eta aurretiaz eginiko sokak jaurtitzen zituzten eta, eurotan gora, erauzten eta defendatzaileekin gorputzez gorputz borrokan saiatzen ziren. Gure soldaduek azkonez uxatzen, ezkutuekin bultzatzen eta harresien defentsan ohi diren pikak eta harrizarrak jaurtitzen zizkieten. Batzuen adoregarri dira garaipen hurbilaren itxaropena eta, etsiz gero, desohorerik nabarmenena. Beste batzuena, salbamenaren azken ahalbidea, gehienen ama-emazteen bertan egote eta auhenak. Gaua batzuei kemengarri zitzairen, beste batzuei beldurgarri; jaurtiketak zalantzazkoak ziren, kolpeak ustegabeak; ez norberetarrik, ez etsairik ez ikusteak, eta mendi arramatsuko hotsen oihartzunak, erretagoardiatik etorritz bezala entzunarazten zituenak, halako nahaspila eragin zuen, ezen erromatarrek zenbait gune bertan behera utzi baitzuten, bortxatuak izan zirelakoan. Baina etsai banakak bakarrik lortu zuen ihes egitea. Gainerakoei, kementsuenak jausiak edo zaurituak zirela, egunsentian, gazteluaren goienara sakatu zieten, non, azkenik, entregatu beharra izan zuten. Inguruetako bizilagunek eurenez men egin zuten. Gelditzen zirenak Hemo mendiko negu goiztar eta gogorrak salbatu zituen, indarrez edo setioz menperatuak izatetik.

52. Erroman, ostera, printzearen etxea dardartu egin zen: Agripina akabatzeo azpikerien saila hasteko, haren iloba Klaudia Pulkra auziperatu zuten, Domizio Afro salatzaile zuela. Hau, pretoretzan izan berri, ospe urriko gizona zen, ospetsu egiteko gertu, edozein gaiztakeriaren bitartez. Klaudia salatzen zuen inpudiziaz, Furniorenkiko adulterioz, printzearen aurkako begizkoz eta hura pozoitzeko asmoz. Agripina, beti gogorra, eta orduan ahaidearen arriskuak sumindua, Tiberiorengana joan zen, zeina, hain zuzen, aitari oparigina aurkitu baitzuen. Hori haserrebideztat harturik, esan zion ez zela bidezko Augusto jainkozkolari biktimak eskaintzea eta haren ondorengoak jazartzeari; haren espiritua jainkozkoa ez zela transmititu irudi mutuetara; bera, haren egiazko irudia, haren odol zerutarretik sortua, jabetzen zela arriskuaz, lutuz jartzen zela. Alferrik zen Pulkra aitzakiatzat hartzea, zeina galdua baitzen,

correptamque Graeco versu admonuit non ideo laedi quia non regnaret. Pulchra et Furnius damnantur: Afer primoribus oratorum additus, divulgato ingenio et secuta adseveratione Caesaris qua suo iure disertum eum appellavit. Mox capessendis accusationibus aut reos tutando prosperiore eloquentiae quam morum fama fuit, nisi quod aetas extrema multum etiam eloquentiae dempsit, dum fessa mente retinet silentii impatientiam.

[53] *At Agrippina pervicax irae et morbo corporis implicata, cum viseret eam Caesar, profusis diu ac per silentium lacrimis, mox invidiam et preces orditur: subveniret solitudini, daret maritum; habilem adhuc inventam sibi neque aliud probris quam ex matrimonio solacium; esse in civitate, * * * Germanici coniugem ac liberos eius recipere dignarentur. Sed Caesar non ignarus quantum ex re publica peteretur, ne tamen offensionis aut metus manifestus foret sine responso quamquam instantem reliquit. Id ego, a scriptoribus annalium non traditum, repperi in commentariis Agrippinae filiae quae Neronis principis mater vitam suam et casus suorum posteris memoravit.*

[54] *Ceterum Seianus maerentem et improvidam altius perculit, immisis qui per speciem amicitiae monerent paratum ei venenum, vitandas soceri epulas. Atque illa simulationum nescia, cum propter discumberet, non vultu aut sermone flecti, nullos attingere cibos, donec advertit Tiberius, forte an quia audiverat; idque quo acrius experiretur; poma, ut erant adposita, laudans nurui sua manu tradidit. Aucta ex eo suspicio Agrippinae et intacta ore servis tramisit. Nec tamen Tiberii vox coram secuta, sed obversus ad matrem non mirum ait si quid severius in eam statuisset a qua veneficii insimularetur: Inde rumor parari exitium neque id imperatorem palam audere, secretum ad perpetrandum quaeri.*

[55] *Sed Caesar quo famam averteret adesse frequens senatori legatosque Asiae ambigentis quanam in civitate templum statueretur pluris per dies audivit. Undecim urbes certabant,*

Agripina gurgarritzat ergelki hautatu zuelako bakarrik, Sosia ere arrazoi beragatik zanpatua izan zela ahazturik. Hitz horiek entzunik, bular ezkutu hark oihu ezohiko bat jaurti zuen, eta bertso greko batekin ahar egin zion ez zitzaiola zauririk egiten ez agintzeagatik. Pulkra eta Furnio kondenatuak dira. Afro hizlaririk gorenentzat jo zuten, haren talentua zabaltzean, eta Zesarren konfiantzarekin, gainera, zeinak esku-bide propioko bere hizlari izendatu zuen. Aurrerantzean, salaketei eta defentsei emanik, etorrian ospetsuago izan zen izaera moralean baino, adin aurreratuan, etorria ere asko galdu zuen baina; izan ere, gogoa ahuldu arren, isildu ezinak jarraitu zion.

53. Baina Agripinak, haserrean setati eta gaixoturik, Zesar bisitatzera joan zitzaionean, negar luze eta isilez hartu zuen; gero, herraz eta erre-guz hitz egin zion: sorots zezala bere barkardadea, eman ziezaiola senarra; bera oraindik gaztetasun gordinean zegoela eta emakume garbiek ezkontzaz beste kontsolamendurik ez zeukatela; bazirela hirian (***) , Germanikoren emaztea eta seme-alabak hartzeko gertu zeudenak. Baina Zesarrek, eskariaren garrantzi politiko handiaz ohartzen zenak, baina erreminik, ez beldurrik erakutsi nahi ez zuenak, erantzun gabe utzi zuen, hark ekin arren. Hori, analen idazleek jaso ez zutena, bere bizitza eta beretarren zorigaitza geroarentzat gogoratu zuen Agripina alabaren, Neron enperadorearen amaren, oroitzapenetan aurkitu dut.

54. Gainerakoan, Seianok Agripinaren samina eta inprudentzia sako-nago kolpatu zituen, ohartarazleak bidaliz, lagun itxuran, pozoitu egin nahi zutela esanez, eta aitagarrebaren mahaia saihesteko. Berak, disimulatzen ez zekienez, behin, haren ondoan eserita zegoela, aurpegike-ra eta hizkera zurrunean iraunez, ez zuen batere janik dastatu, Tiberio ohartu arte, halabeharrez edo zerbait entzuna zuelako; sako-nago probatzearren, errainari zerbitzatu berri zituzten fruitu batzuk opatu zizkion, laudatuz. Horrekin, Agripinaren susmoak areagotu ziren eta, ahora eraman gabe, otseinei pasatu zizkien. Tiberiok, ostera, ez zion ezer agerian esan, baizik, amarengana itzulita, esan zuen ez zela harritzekoa neurri zorrotz samarrak hartzea pozoitzea salatzen zionarentzat. Hortik sortu zen zurrumurrua, haren azkena prestatu nahi zuela, eta enperadorea, agerian ausartzen ez, eta horixe burutzeko era sekretuaren bila ari zela.

55. Baina Zesar, zurrumurruei albo egiteko, maiz joaten zen senatura eta, zenbait egunetan zehar, Asiako legatuei entzun zion, bere tenplua

pari ambitione, viribus diversae. Neque multum distantia inter se memorabant de vetustate generis, studio in populum Romanum per bella Persi et Aristonici aliorumque regum. Verum Hypaepeni Trallianique Laodicens ac Magnetibus simul tramissi ut pamum validi; ne Ilienses quidem, cum parentem urbis Romae Troiam referrent, nisi antiquitatis gloria pollebant. Paulum addubitatum quod Halicarnasii mille et ducentos per annos nullo motu terrae nutavisse sedes suas vivoque in saxo fundamenta templi adseveraverant. Pergamemos (eo ipso nitebantur) aede Augusto ibi sita satis adeptos creditum. Ephesii Milesiique, hi Apollinis, illi Dianae caerimonia occupavisse civitates visi. Ita Sardianos inter Zmyrnaeosque deliberatum. Sardiani decretum Etruriae recitavere ut consanguinei: nam Tyrrhenum Lydumque Atye rege genitos ob multitudinem divisisse gentem; Lydum patriis in terris resedisse, Tyrrheno datum novas ut conderet sedes; et ducum e nominibus indita vocabula illis per Asiam, his in Italia; auctamque adhuc Lydorum opulentiam missis in Graeciam populis cui mox a Pelope nomen. Simul litteras imperatorum et icta nobiscum foedera bello Macedonum ubertatemque fluminum suorum, temperiem caeli ac ditis circum terras memorabant.

[56] *At Zymaei repetita vetustate, seu Tantalus Iove ortus illos, sive Theseus divina et ipse stirpe, sive una Amazonum condidisset, transcendere ad ea, quis maxime fidebant, in populum Romanum officiis, missa navali copia non modo externa ad bella sed quae in Italia tolerabantur; seque primos templum urbis Romae statuisset, M. Porcio consule, magnis quidem iam populi Romani rebus, nondum tamen ad summum elatis, stante adhuc Punica urbe et validis per Asiam regibus. Simul L. Sullam testem adferebant, gravissimo in discrimine exercitus ob asperitatem hiemis et penuriam vestis, cum id Zmyrnam in contionem nuntiatum foret, omnis qui adstabant detraxisse corpori tegmina nostrisque legionibus misisse. Ita rogati sententiam patres Zmyrnaeos praetulere. Censuitque Vibius Marsus ut M'. Lepido, cui ea provincia obvenerat, super numerum legaretur qui templi curam susci-*

zein hiritan eraiki behar zuten eztabaidan. Hamaika hiri ziren lehian, gutizia berdinez, baina indar ezberdinez. Antzeko argudioz gogoratzen zuten norbere jatorri zaharra eta erromatar herriari eginiko zerbitzua, Perses, Aristoniko eta beste errege batzuen gerretan. Hippea, Trades, Laodizea eta Magnesia, behintzat, baztertu egin ziren, euren modu urriagatik. Troia Erromaren ama-hiritzat kontatzen zuten iliotarrek ere antzinatasunaren aintza besterik ez zuten aurkezten; apur bat zalantzan egon ziren, Halkarnasokoek ziurtatu zutenean ezen, mila eta berrehun urtean zehar, euren lurra inoiz ez zuela lurrikarak jo eta tenpluaren zimenduak haitz bizian oilnarrituko zirela. Pergamokoek bazutela nahikoa lorturik pentsatu zen, Augustoren tenplua han kokatu izanaz, horixe aipatzen baitzuten. Efeso eta Mileto ere, han Dianaren, hemen Apoloren kultuarekin, hiri aski ohoratuak zirela pentsatu zen. Azkenean, Sardes eta Esmirnaren artean eztabaidatu zen. Sardestarrek etruskoen dekretu bat irakurri zuten, odolkidetzat hartuz; izan ere, Tirrenok eta Lidok, Atis erregearen semeek, herria erdibitu egin ei zuten, hain asko izateagatik; Lido asaba lurrean geratu ei zen, eta Tirrenok beste kokaleku bat aurkitu behar izan ei zuen; buruzagiongandik datorrela batzuen izena Asian, besteena Italian; lidotarren boterea areagotu egin zela, koloniak Greziara bidaltzean, zeina gero Pelope deituko zen. Baita gogoratu zituzten jeneralen gutunak eta gurekiko itunak Mazedoniako gerran, eta euren ibaien ugaritasuna, klimaren gozotasuna eta inguruko lurren aberastasuna.

56. Esmirnarrak, antzinatasuna aipatu ondoren, dela Jupiterren seme Tantalo izan zutela sortzaile, dela Teseo, jainko leinukoa hau ere, dela amazonetariko bat, gehien fiutzen ziren arrazoietara igaro ziren: erromatar herriari eginiko zerbitzuak, untiak bidaliz, ez kanpo gerretarako bakarrik, baizik baita Italia barrukoetara ere; eurak izan zirela Erromako Hiriri tenplua jaso zioten lehenengoak, Marko Portzioren kontsulaldian, erromatar herriaren boterea jada handia zenean, noski, baina oraindik gailurrik jo gabe, artean Kartagoko hiria tente eta Asian errege ahaltsuak zeudela. Aldi berean, Luzio Sila lekuko jartzen zuten, nola, gure armada, neguaren gogoragatik eta jantzien urriagatik, kinka larrian aurkitzen eta hori Esmirnako batzarrean iragarri zenean, han zeuden guztiek soinekoak erantzi eta gure legioei bidali zizkieten. Beraz, senadoreek, iritzia eskatu zitzaizenean, Esmirnaren alde egin zuten. Bibio Marsok proposatu zuen probintzia hura berea izan zuen Marko Lepidori eman zekiola legatu supernumerarioa, tenplugintzaz arduratuko zena. Eta,

peret. Et quia Lepidus ipse deligere per modestiam abnuebat, Valerius Naso e praetoriis sorte missus est.

[57] Inter quae diu meditato prolatoque saepius consilio tandem Caesar in Campaniam, specie dedicandi templa apud Capuam Iovi, apud Nolam Augusto, sed certus procul urbe degere. Causam abscessus quamquam secutus plurimos auctorum ad Seiani artes rettuli, quia tamen caede eius patrata sex postea annos pari secreto conionxit, plerumque permoveor num ad ipsum referri verius sit, saevitiam ac libidinem cum factis promeret, locis occultantem erant qui crederent in senectute corporis quoque habitum pudori fuisse: quippe illi praegracilis et incurva proceritas, nudus capillo vertex, ulcerosa facies ac plerumque medicaminibus interstincta; et Rhodi secreto vitare coetus, recondere voluptates insuerat. Traditur etiam matris impotentia extrusum quam dominationis sociam aspernabatur neque depellere poterat, cum dominationem ipsam donum eius accepisset. Nam dubitaverat Augustus Germanicum, sororis nepotem et cunctis laudatum, rei Romanae imponere, sed precibus usoris evictus Tiberio Germanicum, sibi Tiberium adscivit. Idque Augusta exprobrabat, reposcebat.

[58] Profectio arto comitatu fuit: unus senator consulatu functus, Cocceius Nerva, cui legum peritia, eques Romanus praeter Seianum ex inlustribus Curtius Atticus, ceteri liberalibus studiis praediti, ferme Graeci, quorum sermonibus levaretur. Ferebant periti caelestium iis motibus siderum excessisse Roma Tiberium ut reditus illi negaretur. Unde exitii causa multis fuit properum finem vitae coniectantibus vulgantibusque; neque enim tam incredibilem casum providebant ut undecim per annos libens patria careret. Mox patuit breve confinium artis et falsi veraque quam obscuris tegerentur. Nam in urbem non regressurum haud forte dictum: ceterorum nescii egere, cum propinquo rure aut litore et saepe moenia urbis adsidens extremam senectam compleverit.

Lepidok ez baitzuen, modestiaz, berak hautatu nahi, Balerio Nason pre-tore ohia zotzez izendatu zuten.

57. Bitartean, luzaz pentsaturiko baina maiz atzeraturiko asmoa burutuz, Zesar Kanpaniara joan zen, Kapuan Jupiterri tenplu bat eta Nolan Augustori beste bat eskaintzeko aitzakian, baina hiritik urrun bizitzea erabakita. Erretiratze horren arrazoia, autorerik gehienei jarraituz, Seianoren trikimainei egotzi diet; baina, hau hilarazi ondoren, erretira hartan beste sei urtetan bizi izan zenez gero, pentsatze-ra nago ez ote den egiago bere kontua izan zela, zeren, egintzetan ankerkeria eta nahikeria ageri bazuen, horiek ezkutuan gauzatzea gustatzen baitzitzaion. Baziren, baita, uste zutenak, zahartzaroan, lotsatu egiten zela bere gorputzaz, luzea baitzen, izan ere, baina argala eta makurra, burugain soila zeukana, aurpegi ultzerosoa eta, gehienetan, botikaz gantzutua. Rodasen ere, erretiraz, jendea saihesten eta nahikeriak ezkututzen saiatzen zen. Baita esaten da amaren lotsagabekeriaren mende egon zela, zeina ez ei zuen aginte-lagun nahi, baina harengandik libratzerik ere ez ei zeukan, agintea bera haren oparizat hartu zuelako. Izan ere, Augusto zalantzan egon zen, Germaniko, arrebaren biloba eta denek goraldia, errepublikaren buru jarriko ote zuen, baina, emaztearen erreguek menperaturik, Tiberiok Germaniko eta berak Tiberio adoptatzea egin zuen; eta Augustak horixe aurpegiatzen, aldarrikatzen zion.

58. Haren joatea segizio txikikoa izan zen: senatari bakarra, Kokzeio Nerba, kontsul ohia eta legeetan aditua; Seianoz gainera, erromatar zaldun gorenatariko bat, Kurtzio Atiko; gainerakoak, jende eskoladuna, gehienak grekoak, haien solasekin entretenitzeko. Astrologian adituek zioten Tiberio izarren halako fasean irten zela Erromatik, ezen itzultzea eragotziko baitzioten. Horixe izan zen haren biziaren azken azkarra irudikatzen eta zabaltzen ibili ziren askoren hondamena; ezin zuten hain kasu sinestezinik aurreikusi, hamaika urtetan sorterriaz nahita gabetzea, alegia. Geroago, argi geratu zen jakintzatik gezurre-ra zer tarte txikia dagoen, eta egia nolako iluntasunek estaltzen duten. Hirira itzuliko ez zelakoa ez zuten funts gabe esan, baina, gainerako guztian, ezjakin jokatu zuten, zeren Tiberiok, inguruko lur eta kostan bizi zela, eta, sarritan, hiriko murrupuan oinez, zahartzaro luzea atze-man baitzuen.

[59] *Ac forte illis diebus oblatum Caesari anceps periculum auxit vana rumoris praebuitque ipsi materiem cur amicitiae constantiaeque Seiani magis fideret. Vescebantur in villa cui vocabulum Speluncae mare Amunclanum inter et Fundanos montis nativo in specu. Eius os lapsis repente saxis obruit quosdam ministros: hinc metus in omnis et fuga eorum qui convivium celebrabant. Seianus genu voltuque et manibus super Caesarem suspensus opposuit sese incidentibus atque habitu tali repertus est a militibus qui subsidio venerant. Maior ex eo et quamquam exitiosa suaderet ut non sui anxius cum fide audiebatur. Adsimulabatque iudicis partis adversum Germanici stirpem, subditis qui accusatorum nomina sustinerent maximeque insectarentur Neronem proximum successioni et, quamquam modesta iuventa, plerumque tamen quid in praesentiarum conduceret oblitum, dum a libertis et clientibus, apiscendae potentiae properis, extimulator ut erectum et fidentem animi ostenderet: velle id populum Romanum, cupere exercitus, neque ausurum contra Seianum qui nunc patientiam senis et segnitiam iuvenis iuxta insultet.*

[60] *Haec atque talia audienti nihil quidempravae cogitationis, sed interdum voces procedebant contumaces et inconsultae, quas adpositi custodes exceptas auctasque cum deferrent neque Neroni defendere daretur; diversae insuper sollicitudinum formae oriebantur. Nam alius occursum eius vitare, quidam salutatione reddita statim averti, plerique inceptum sermonem abrumpere, insistentibus contra inridentibusque qui Seiano fautores aderant. Enimvero Tiberius torvus aut falsum renidens vultu: seu loqueretur seu taceret iuvenis, crimen ex silentio, ex voce. Ne nox quidem secuta, cum uxor vigilias somnos suspiria matri Liviae atque illa Seiano patefaceret; qui fratrem quoque Neronis Drusum traxit in partis, spe obiecta principis loci si priorem aetate et iam labefactum demovisset. Atrox Drusi ingenium super cupidinem potentiae et solita fratribus odia accendebatur invidia quod mater Agrippina promptior Neroni erat. Neque tamen Seianus ita Drusum fovebat ut non in eum quoque semina futuri exitii meditaretur; gnarus praeferocem et insidiis magis opportunum.*

59. Egun haietan, zoriak nahi izan zuen Zesarri gertaturiko arrisku batek zurrumurru hutsalak handitzea eta hura Seianoren adiskidetasun eta leialtasunaz gehiago fidatzeko arrazoia ematea. Spelunka izeneko villan bazkaltzen ari ziren, Amiklasko itsasoaren eta Fondiko mendien artean, berezko haitzulo batean. Bat-batean, sarrerako haitzak eraitsi ziren, zenbait otsein azpian harrapaturik. Denei beldurra sartu zitzairen eta bazkaltiarrek ihesari eman zioten. Seianok, Zesar belaunez, aurpegiz eta eskuz estaltzen zuela, harri jaustunei aurre egin zien, eta halaxe aurkitu zuten laguntzera etorri ziren soldaduek. Horrekin, ahaltzuago bilakatu zen eta, aholku hondagarriak eman arren, bere buruaz arduratzen ez zelakoan, konfiantzaz entzuten zitzaion. Eta Germanikoren leinuaren aurkako epailetza bereganatua zuen, salatzaile egingo zutenak infiltratuz, batez ere Neron zelata zezaten, ondorengotzatik hur beratu eta, mutil neurtua izanik ere, sarritan, unean zer komeni zen ahazten zitzaiona, liberto eta kliente aginte-goseen mende, zeintzuek kitzikatzen zuten gogo gailena eta tentea erakutsi zezan. Erromatar herriak horixe nahi, armadek horixe desio zutela esaten zioten, eta Seiano ez zela ezer aurka egiten ausartuko, zeina, orain, zaharraren pazientziaz eta gaztearen moteltasunaz berdin ernegatzen zen.

60. Horiek eta antzekoek ez zuten, noski, Neronengan pentsakizun bihurrik eragiten, baina, noiztenka, esakune harro samarrak eta gutxi pentsatuak irteten zitzaizkion, hartara zeuden zelatariek jaso eta handiturik kontatzen zituztenak, Neroni defendatzeko aukerarik eman gabe; gainera, era askotako kezkak sortzen ziren: batzuek harekin topo egitea saihesten zuten; beste batzuek agurra itzuliz batera alde egiten zioten; eta gehienek solasa bat-batean eteten zuten, Seianoren aldekoen zelata eta barreen aurrean. Tiberiok maltzurki edo gezurrezko irribarrez begiratzen zion; mutilak hitz egin, zein isilik egon, isiltasuna salagarri zen, berdin hitz egitea. Gauzez ere ez zegoen seguru, emazteak haren itzaraldien, loen, hasperenen berri Libia amari ematen baitzion, eta honek Seianori. Honek Druso ere, Neronen anaia, bereganatu zuen, printzeagoaren itzaropena aurrean jarritz, anaia zaharragoa, baina lokatzen hasia, paretik kentzen bazuen. Drusoren izaera bortitza, botere goseaz eta anaia arteko ohiko liskarrez gainera, bekaitzez ere sutzen zen, ama, Agrippina, Neronzaleago zelako. Seianori, berriz, Drusori laguntzeak ez zion kentzen, honen kontra ere, hondamen hazia prestatzerik, buruari-na eta azpikeriekin zaurigarriagoa zela jakinik.

[61] *Fine anni excessere insignes viri Asinius Agrippa, claris maioribus quam vetustis vitaeque non degener; et Q. Haterius, familia senatoria, eloquentiae quoad vixit celebratae: monumenta ingeni eius haud perinde retinentur. Scilicet impetu magis quam cura vigeat; utque aliorum meditatio et labor in posterum valet, sic Haterii canorum illud et profluens cum ipso simul extinctum est.*

[62] *M. Licinio L. Calpurnio consulibus ingentium bellorum cladem aequavit malum improvisum: eius initium simul et finis extitit. Nam coepto apud Fidenam amphitheatro Atilius quidam libertini generis, quo spectaculum gladiatorum celebraret, neque fundamenta per solidum subdidit neque firmis nexibus ligneam compagem superstruxit, ut qui non abundantia pecuniae nec municipali ambitione sed in sordidam mercedem id negotium quaesivisset. Adfluxere avidi talium, imperitante Tiberio procul voluptatibus habiti, virile ac muliebre secus, omnis aetas, ob propinquitatem loci effusius; unde gravior pestis fuit, conferta mole, dein convulsa, dum ruit intus aut in exteriora effunditur immensamque vim mortalium, spectaculo intentos aut qui circum adstabant, praeceps trahit atque operit. Et illi quidem quos principium stragis in mortem adflixerat, ut tali sorte, cruciatum effugere: miserandi magis quos abrupta parte corporis nondum vita deseruerat; qui per diem visu, per noctem ululatibus et gemitu coniuges aut liberos noscebant. Iam ceteri fama exciti, hic fratrem, propinquum ille, alius parentes lamentari. Etiam quorum diversa de causa amici aut necessarii aberant, pavere tamen; nequedum comperto quos illa vis percussisset, latior ex incerto metus.*

[63] *Vt coepere dimoveri obruta, concursus ad exanimos complectentium, osculantium; et saepe certamen si confusor facies sed par forma aut aetas errorem adgnoscentibus fecerat. Quinquaginta hominum milia eo casu debilitata vel obtrita sunt; cautumque in posterum senatus consulto ne quis gladiatorium munus ederet cui minor quadringentorum milium res neve amphitheatrum imponeretur nisi solo firmi-*

61. Urtearen azkenean, bi gizon goren hil ziren: Asinio Agripa, arbaso zaharrak baino gehiago ospetsuak zituena eta bera ere haien pareko izana bizitzan, eta Kinto Haterio, senadore sendikoa, bizitzan bere etorriagatik goraiatua; gordetzen diren honen lanak ez dira handiegizat jotzen. Izan ere, oldarra gehiago zeukan, artea baino; eta, beste batzuen lan pentsatuak geroan ere indartsu dirauen moduan, Haterioren estilo kanoro eta gainezkorra berarekin iraungi zen.

62. Marko Lizinio eta Luzio Kalpurnioren kontsulaldian, gerra handietako hondamenei ustekabeko ezbeharrak gaineratu zitzairen. Bere hasiera-amaierak bat-batera gertatu ziren. Atilio delako batek, izatez libertoa bera, Fidenan anfiteatro bat eraikitzeari eman zion, gladiadoreen ikuskizunak egiteko, baina ez zion oinarri sendorik ipini, ez zurezko egitura gogor lotu, diru sobran ez baitzebilen, ezta udal ospearen bila ere, baizik negozio harekin nahi zuena irabazi zikina zelako. Jendetza etorri zen, halako ikuskizunen egarri, Tiberioren agintepean, gozamenetatik aparte eduki baitzuten; gizonak eta emakumeak batera, adin guztietakoak, lekutik hurrago eta gehiago; oholtza lepo zegoela, zartatu egin zen, gero erdirantz jausteko, alde batzuk kanporantz lehertzen zirela. Ikuskizunera adi edo kanpoaldean zegoen gizateria eskerga hura berarekin arrastatu eta ehortzi zuen. Kontua da hondamenaren lehenengo unean hilak, gutxienez, zorte harekin, ondorengo oinazeetatik libratu zirela. Errukarriago ziren oraindik biziak alde egiteke zeuden mutilatuak, emazte eta seme-alabak ezagutzen saiatzen zirenak, egunez bistaz, eta gauez, negarrez eta garrasika. Besteek lasterka, hondamenaren berri jakinik, honek anaiari negar egiten zion, horrek ahaideari, hark gurasoei; legun edo ahaideak zerbaitegatik kanpotik zituztenak ere ikaturik zeuden; ezbeharrak nortzuk harrapatu zituen ez zekiteno, zalan-tzak beldurra handitu egin zuen.

63. Zaborrei eragiten hasi zirenean, denak lasterkatzen ziren, hilak besarkatzera edo musukatzera; sarritan, eztabaidak sortzen ziren, aurpegi apurtuengatik, itxuraren edo adinaren antzak ezagutzan okerrak eragiten zituenean. Berrogeita hamar mila lagun mutilaturik edo mas-pildurik geratu ziren hondamen hartan. Senatuaren dekretu batek erabaki zuen, aurrerantzean, laurehun mila sertertziotik beherako ondasunak zeuzkanak ezingo zuela gladiadore ikuskizunik antolatatu, eta ez zedila anfiteatrorik eraiki, gotortasun jakineko zoruan ez bazen. Atilio

tatis spectatae. Atilius in exilium actus est. Ceterum sub recentem cladem patuere procerum domus, fomenta et medici passim praebiti, fuitque urbs per illos dies quamquam maesta facie veterum institutis similis, qui magna post proelia saucios largitione et cura sustentabant.

[64] *Nondum ea clades exoleverat cum ignis violentia urbem ultra solitum adfecit, deusto monte Caelio; feralemque annum ferebant et ominibus adversis susceptum principi consilium absentiae, qui mos vulgo, fortuita ad culpam trahentes, ni Caesar obviam isset tribuendo pecunias ex modo detrimenti. Actaeque ei grates apud senatum ab inlustribus fama-que apud populum, quia sine ambitione aut proximorum precibus ignotos etiam et ultro accitos munificentia iuverat. Adduntur sententiae ut mons Caelius in posterum Augustus appellaretur; quando cunctis circum flagrantibus sola Tiberii effigies sita in domo Iunii senatoris inviolata mansisset. Evenisse id olim Claudiae Quintae eiusque statuam vim ignium bis elapsam maiores apud aedem matris deum consecravisse. Sanctos acceptosque numinibus Claudios et augendam caerimoniam loco in quo tantum in principem honorem di ostenderint.*

[65] *Haud fuerit absurdum tradere montem eum antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis silvae frequens fecundusque erat, mox Caelium appellitatum a Caele Vibenna, qui dux gentis Etruscae cum auxilium tulisset sedem eam acceperat a Tarquinio Prisco, seu quis alius regum dedit: nam scriptores in eo dissentiunt. Cetera non ambigua sunt, magnas eas copias per plana etiam ac foro propinqua habitavisse, unde Tuscum vicum e vocabulo advenarum dictum.*

[66] *Sed ut studia procerum et largitio principis adversum casus solacium tulerant, ita accusatorum maior in dies et infestior vis sine levamento grassabatur; corripueratque Varum Quintilium, divitem et Caesari propinquum, Domitius Afer; Claudiae Pulchrae matris eius condemnator; nullo*

erbestera kondenatua izan zen. Gainerakoan, zorigaitz hori zela bide, jaun etxeak zabal-zabal egin ziren eta nonahitik zetozen erremedioak eta sendagileak; egun haietan, bere itxura negargarri eta guzti ere, hiriak arbasoen garaian izan zena ematen zuen, zeintzuek, bataila handien ondoren, zaurituak eskuzabal eta arduraz zaintzen zituzten.

64. Oraindik hondamen hura bizi-bizirik zegoen, suteak hiria inoiz ez bezalako biolentziaz jo zuenean, Zelio mendia irentsiz. Parte txarreko urtea zela zioten, eta printzeak auspizio guztiak aurka zituela hartu zuela alde egiteko erabakia, populuak, halabeharrezko gaitzentzat, errudun bat bilatzeko daukan ohituraren arabera; eskerrak Zesarrek aurea hartu zuela, izandako okerre zegozkien diru opariekin. Senatuan, jaunek eskerrak eman zizkieten eta, herrian, ospea izan zuen, kutunkeriarik eta ahaideen erregurik gabe, ezezagunei ere eskuzabal eta berak deiaraziz lagundu zielako. Proposamenak gehitu ziren, aurrerantzean Zelio mendia Augusto dei zedin, inguruko guztia erre ondoren, Junio senatariaren etxean kokaturik zegoen Tiberioren estatua bakarrik gelditu baitzen osorik. Behinola, gauza bera gertatu zitzaioela esaten zen Klaudia Kintari ere, zeinaren estatua sutatik birritan salbatu baitzen; hargatik, arbasoek jainkosen amaren tenpluan sagaratu zuten; baita esaten zen Klaudiotarrak leinu santua eta numenek maitatua zela, eta handitu egin behar zela jainkoek printzeari hainbesteko ohorea erakutsi zioten lekuaren kultua.

65. Ez da zentzugabea izango mendi hari, antzina, Kerketulano deitzen ziotela kontatzea, artetan ugaria eta emankorra zelako; gero Zelio deitu zioten, Zeles Bibennagatik, herri etruskoaren buruzagia berau, emandako laguntza truke leku hura Tarkinio Priskorengandik edo beste erregeren batengandik hartu zuena, horretan historialariak ez baitatoz bat. Gainerakoa ziur dakigu: tropa handi haiek forotik hurreko lautadetan ere bizi izan zirela, eta hortik Tusko kalearen izena, atzerritar haiengandik hartua.

66. Baina, ahaltsuen ardurak eta printzearen eskuzabaltasunak zorigaitza nolabait gozatu zuten arren, salatzaileen indarra ere handitzen eta zitaltzen zihoan egunetik egunera, eten gabe. Kintilio Baro, gizon aberats eta Zesarren ahaidea, Domizio Afrok salatu zuen, haren ama, Klaudia Pulkra, kondena zezatela lortu zuen berak; inor ez zen harritu hark,

mirante quad diu egens et parto nuper praemio male usus plura ad flagitia accingeretur. Publium Dolabellam socium delationis extitisse miraculo erat, quia claris maioribus et Varo conexus suam ipse nobilitatem, suum sanguinem perditum ibat. Restitit tamen senatus et opperendum imperatorem censuit, quod unum urgentium malorum suffugium in tempus erat.

[67] At Caesar dedicatis per Campaniam templis, quamquam edicto monuisset ne quis quietem eius inrumperet, concursusque oppidanorum disposito milite prohiberentur, perous tamen municipia et colonias omniaque in continenti sita Capreas se in insulam abdidit trium milium freto ab extremis Surrentini promunturii diiunctam. Solitudinem eius placuisse maxime crediderim, quoniam importuosum circa mare et vix modicis navigiis pauca subsidia; neque adpulerit quisquam nisi gnaro custode. Caeli temperies hieme mitis obiectu montis quo saeva ventorum arcetur; aestas in favonium obversa et aperto circum pelago peramoena; prospectabatque pulcherrimum sinum, antequam Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret. Graecos ea tenuisse Capreasque Telebois habitatas fama tradit. Sed tum Tiberius duodecim villarum nominibus et molibus insederat, quanto intentus olim publicas ad curas tanto occultiores in luxus et malum otium resolutus. Manebat quippe suspicionum et credendi temeritas quam Seianus augere etiam in urbe suetus acrius turbabat non iam occultis adversum Agrippinam et Neronem insidiis. Quis additus miles nuntios, introitus, aperta secreta velut in annalis referebat, ultroque struebantur qui monerent perfugere ad Germaniae exercitus vel celeberrimo fori effigiem divi Augusti amplecti populumque ac senatum auxilio vocare. Eaque spreta ab illis, velut pararent, obiciebantur.

[68] Iunio Silano et Silio Nerva consulibus foedum anni principium incessit tracto in carcerem inlustri equite Romano Titio Sabino ob amicitiam Germanici; neque enim omiserat coniugem liberosque eius percolere, sectator domi, comes in publico, post tot clientes unus eoque apud bonos laudatus et gravis iniquis. Hunc Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius

gabezia luzea jasanik eta berriki lortutako saria txarto erabilirik, beste gaiztakeria batzuetara jotzeaz. Baina bai zen harrigarria salaketan Publio Dolabela agertzea, zeren, goi sendikoa eta Baroren ahaidea izanik, bera baitzihoan bere nobleziaren eta bere odolaren galmen bila. Senatuak, ostera, auzia gelditu eta enperadoreari itxarotea erabaki zuen, zeina baitzen gaitz larrien aurkako babes momentuko bakarra.

67. Baina Zesarrek, Kanpaniako tenpluak eskainitakoan, ez zuen baka-
rrik, hiritarren etorrera urruntzeko jarritako soldaduen bitartez, inork bere atsedenek ez puskatzeko ediktuz ohartarazi, baizik, udalerrri eta kolonia eta kontinenteko bazter guztiekin nazkaturik, Kapri irlan izkutatatu zen, Sorrentoko harkaitz muturretik hiru miliako itsasarteak bereiz-
zia beratu. Bakardade hura hainbeste gustatu zitzaioela esango nuke, hango itsasertzak porturik ez daukalako eta ontzi txikienez abaro bakan batzuk baino eskaintzen ez dituelako; eta ez dago inguratzerik ere, zaintzaileak ohartu gabe. Klima, neguan, biguna da, haizeen indarra gelditzen duen mendiaren babesagatik. Uda ere, zefiroa emanez, oso atsegina da, inguratzen duen itsaso irekiagatik; gainera, badia txit ederrera begira zegoen, Besubioren erupzioak lekuaren itxura aldatu aurretik. Tradizioak dio inguru hori grekoek hartu zutela, eta Kaprin teleboak bizi izan zirela. Tiberio hantxe kokatu zen, izen ezberdineko hamabi irla eskerga okupatuz, eta, lehenago, zenbat emanago egona zen negozio publikoetara, hainbatago lerratu zen, orduan, luxu izkutu eta aisialdi gaiztora. Izan ere, hantxe gordetzen zuen susmoetarako eta esaten ziotena sinesteko jenioa; Seianok, hirian ere hori sobera handitzen zionak, orain bero-bero ipinten zuen, Agripinaren eta Neronen aurkako azpikeria disimulu gabeekin. Gainera, haien ondoan jarritako soldaduak, analetarako bezala, haien mezuen eta bisiten, haien jarduera ageriko eta ezkutukoen berri ematen zion, eta inguruan nor aholkatu ere jartzen zieten, Germaniako armadetara ihes egin zezaten, Augusto jainko-
kozkoaren irudia besarka zezaten, foroa jendez beteen zegoenean, herriaren eta senatuaren laguntza erregutuz. Eta eurek arbuaiaturiko buruerok eurek asmatutzat aurpegiratzen zizkieten.

68. Junio Silano eta Silio Nerbaren kontsulaldian, urte hasiera lotsagarria izan zen, Tizio Sabino erromatar zaldun leinargia espetxeratzean, Germanikoren adiskidetasunagatik. Ez zion utzi haren emazte eta seme-alabak ohoratzeari, haienera maiz joanez, publikoan lagunduz,

Rufus, M. Opsius praetura functi adgrediuntur; cupidine consulatus ad quem non nisi per Seianum aditus; neque Seiani voluntas nisi scelere quaerebatur. Compositum inter ipsos ut Latiaris, qui modico usu Sabinum contingebat, strueret dolum, ceteri testes adessent, deinde accusationem inciperent. Igitur Latiaris iacere fortuitos primum sermones, mox laudare constantiam quod non, ut ceteri, florentis domus amicus adflictam deseruisset; simul honora de Germanico, Agrippinam miserans, disserebat. Et postquam Sabinus, ut sunt molles in calamitate mortalium animi, effudit lacrimas, iunxit questus, audentius iam onerat Seianum, saevitiam, superbiam, spes eius; ne in Tiberium quidem convicio abstinere; iique sermones tamquam vetita miscuissent speciem artae amicitiae fecere. Ac iam ultro Sabinus quaerere Latiam, ventitare domum, dolores suos quasi ad fidissimum deferre.

[69] Consultant quos memoravi quonam modo ea plurimum auditu acciperentur. Nam loco in quem coibatur servanda solitudinis facies; et si pone foris adsisterent, metus visus, sonitus aut forte ortae suspicionis erat. Tectum inter et laquearia tres senatores haud minus turpi latebra quam detestanda fraude sese abstrudunt, foraminibus et rimis aurem admovent. Interea Latiaris repertum in publico Sabinum, velut recens cognita narraturus, domum et in cubiculum trahit praeteritaque et instantia, quorum adfatim copia, ac novos terrores cumulat. Eadem ille et s diutius, quanto maesta, ubi semel prorupere, difficiliter reticentur. Properata inde accusatio missisque ad Caesarem litteris ordinem fraudis suumque ipsi dedecus narravere. Non alias magis anxia et pavens civitas, tegens adversum proximos; congressus, conloquia, notae ignotaque aures vitari; etiam muta atque inanima, tectum et parietes circumspectabantur.

[70] Sed Caesar sollemnia incipientis anni kalendis Januariis epistula precatus vertit in Sabinum, corruptos quosdam libertorum et petitum se arguens, ultionemque haud obscure poscebat. Nec mora quin decerneretur; et trahebatur damna-

eta, hainbeste klientetarik, bera bakarrik geratuz, horrekin onen goralbena eta gaiztoen gorrotoa irabazten zuela. Gainera etorri zitzaizkion Latino Laziar, Portzio Katon, Petilio Rufo eta Marko Opsio, pretore izanak, baina kontsulatu gurakoak, eta horra Seianoren bitartez bakarrik iristen zen; eta Seianoren gogo gaiztakeriaz baizik ez zen irabazten. Euren artean adostu zuten ezen Sabinorekin tratu zerbait zeukan Laziarrek lakioa jar ziezaion, eta gainerakoak lekuko joan, gero salaketa abiatzeko. Hala, Laziar zenbait iruzkin solte jaulkitzen hasi zitzaion, gero haren jarraipena laudatzen, etxe goitar baten lagun izanik, besteek bezala abandonatu ez zuelako, nahigabea ikustean; aldi berean, Germaniko goraltzen zuen, Agripinaz errukituz. Eta Sabino, gizakien gogo zorigaitzean bigundu egiten baita, negarrez eta kexuz hasi zenean, errua Seianori, haren ankerkeria, harrokeria eta gutiziari botatzen ausarturik, Tiberio ere ez zuen gaitzetsi gabe utzi. Autu horiek, kontu debekatuak partekatu zituztenez gero, adiskidetasun minaren itxura ekarri zuten; eta, harrezkero, Sabinok Laziarren bila jotzen zuen, etxera joaten zitzaion, saminak lagunik zintzoenari legez kontatzen zizkion.

69. Aipatu ditudanek aztertu zuten nola kontu haiek zenbaitzuk entzunak izan zitezkeen. Zeren biltzen ziren tokiak bakartasun itxura behar baitzuen, eta, ate osteetan jarriz gero, beldurrak, begiradak, hotsak edo susmo ustekabeak izan zitezkeen. Hala, hiru senatariak sapaia eta kasetoien artean sartu ziren, gordeleku zaskar bezain iruzur doilorrean, belarriak zulo eta zirrituen kontra. Bitartean, Laziarrek Sabino kalean aurkitu zuen eta, jakin berri zuen zerbait kontatzeko aitzakian, etxera eta logelara eraman zuen, eta zeresan ugari zeukan iraganaz eta orainaz hitz egin zion, haren gainera izu berriak pilatuz. Sabinok gauza bera eta luzarago egin zuen, nahigabeak, irteten hasiz gero, nekez isiltzen baitira. Orduan, agudo salatu zuten eta, Zesarri gutuna bidaliz, iruzurraren nondik norakoa eta euren lotsagarrikeria kontatu zioten. Hiritarrak inoiz baino larriago eta beldurtiago zeuden, senideengandik ere babesten zirela; topaketak eta solasak, belarri ezagunak eta ezezagunak saihesten ziren; zer mutu eta bizigabeei ere, sapaia eta horrei ere, kontuz begiratzen zitzaion.

70. Baina Zesarrek, urtarriaren bateko gutunean, non urte hasierako erregu solemneak egiten zituen, Sabinori eraso zion, salatuz ezen zenbait liberto usteldu eta bere aurka atentatu zuela, eta mendekua eskatzen zuen, hitz batere ez ilunez. Dekretua ez zen atzeratu; eta, kateak tarras, kondenarantz zihoala, hots egiten zuen, soinekoak buruan eta

tus, quantum obducta veste et adstrictis faucibus niti poterat, clamitans sic inchoari annum, has Seiano victimas cadere. Quo intendisset oculos, quo verba acciderent, fuga vastitas, deseri itinera fora. Et quidam regrediebantur ostentabantque se rursus id ipsum paventes quod timuissent. Quem enim diem vacuum poena ubi inter sacra et vota, quo tempore verbis etiam profanis abstinere mos esset, vincla et laqueus inducantur? non imprudentem Tiberium tantam invidiam adisse: quaesitum meditatumque, ne quid impedire credatur quo minus novi magistratus, quo modo delubra et altaria, sic carcerem recludent. Secutae insuper litterae grates agentis quod hominem infensum rei publicae punivissent, adiecto trepidam sibi vitam, suspectas inimicorum insidias, nullo nominatim compellato; neque tamen dubitabatur in Neronem et Agrippinam intendi.

[71] Ni mihi destinatum foret suum quaeque in annum referre, avebat animus antire statimque memorare exitus quos Latinus atque Opsius ceterique flagitii eius repertores habuere, non modo postquam Gaius Caesar rerum potitus est sed incolumi Tiberio, qui scelerum ministros ut perverti ab aliis nolebat, ita plerumque satiatus et oblati in eandem operam recentibus veteres et prae-gravis adflixit: verum has atque alias sontium poenas in tempore tradimus. Tum censuit Asinius Gallus, cuius liberorum Agrippina matertera erat, petendum a principe ut metus suos senatui fateretur amoverique sineret. Nullam acque Tiberius, ut rebatur, ex virtutibus suis quam dissimulationem diligebat: eo aegrius accepit recludi quae premeret. Sed mitigavit Seianus, non Galli amore verum ut cunctationes principis opperiretur; gnarus lentum in meditando, ubi prorupisset, tristibus dictis atrociam facta coniungere. Per idem tempus Julia mortem obiit, quam neptem Augustus convictam adulterii damnaverat proieceratque in insulam Trimentum, haud procul Apulis litoribus. Illic viginti annis exilium toleravit Augustae ope sustentata, quae florentis privignos cum per occultum subvertisset, misericordiam erga adflictos palam ostentabat.

soka lepoan zuela egin zezakeen neurrian, halaxe hasten zela urtea, halakoxeak zirela Seianoren ohorez jausten ziren biktimak. Haren begiek nora begiratzen, haren hitzak noraino heltzen, dena zen ihesa, mortua; kaleak eta foroak hutsik zeuden. Eta batzuk itzuli eta berriro agertzen ziren, ikaratu izanaren beldurrez, hain zuzen. Zein egun libratuko zen orain oinazeetatik, baldin, ospakizun santu eta botuen artean, hitz profanoez ere abstenitu ohi zen okasio batean, kateak eta sokak ezartzen baziren? Tiberiok hainbesteko nazkagarrikeria ez zuela inpen-tsuan egingo gaineratzen zuten. Beren beregi bilatu eta prestatu zuten, ez zedin pentsa ezerk eragozten zuenik, magistratu berriek, tenpluak eta santutegiak bezala, presondegiak ere irekitzea. Tiberioren gutuna ere izan zen, errepublikari hain kaltegarri zitzaion gizona zigortu izana eskertuz, eta gaineratuz bere bizia kezkatu zegoela eta etsaien azpikeriak susmatzen zituela, inor izendatu gabe; baina ez zegoen dudarik, Neronen eta Agrippinaren kontra zihoala.

71. Gertaera bakoitza bere urtean kontatzea pentsaturik ez baneuka, pozik aurreratu eta eta berehala gogoratuko nuen nolako azkena izan zuten Latiniok eta Opsioek eta zantarkeria haren beste egileek, ez Gaio Zesarrek agintea hartu eta gero, Tiberio bizi zela baizik, zeinak, bere krimenen zerbitzariak inork honda zitza nahi ez zuen bezala, halaxe, gehienetan, nazkaturik eta zeregin berdinerako beste boluntario batzuk edukirik, berak akabatzen baitzituen jasangaitz egiten zitzaizkion lehen-goak. Baina hauen eta beste errudun batzuen zigorra bere sasoiari kontatuko dugu. Orduan, Asinio Galok, zeinaren seme-alaben ama parteko izeba zen Agripina, printzeari eskatzea proposatu zuen ager zitzala beldurrak eta eman zezala haiek akabatzeko baimena. Baina Tiberiok, eduki uste zituen bertuteetarik, bat ere ez zuen disimulatzeko gaitasuna beste maite; horregatik, okerragora hartu zuen bere baitan gordetzen zuena kanporatzeko proposamena. Baina Seianok baretu zuen, ez Galo-renganako maitasunez, printzearen zalantzen emaitzen zain baizik, bai baitzekien, pentsaketan lentoa izan arren, lehertutakoan, hitz zantarrei egintza izugarriak eransten zizkiela. Aldi hartan, Julia hil zen, Augustok, bere birloba zuela, adulterioaren konbiktutzat kondenatu eta Trime-ro irlara jaurti zuena, Apuliako itsasertzetik ez urrun. Han, hogeituroko erbestea jasan zuen, Augustaren laguntzari esker, zeinak, onaldian zeuden seme-alabaordeak ezkutuan hondatu bazituen ere, haiekiko errukia agerian erakusten baitzuen zorigaitzean.

[72] *Eodem anno Frisii, transrhenanus populus, pacem exue-
re, nostra magis avaritia quam obsequii impatientes. Tribu-
tum iis Drusus iusserat modicum pro angustia rerum, ut in
usus militaris coria bouum penderent, non intenta cuiusquam
cura quae firmitudo, quae mensura, donec Olennius e primi-
pilaribus regendis Frisiis impositus terga urorum delegit
quorum ad formam acciperentur. Id aliis quoque nationibus
arduum apud Germanos difficiliter tolerabatur; quis ingen-
tium beluarum feraces saltus, modica domi armenta sunt. Ac
primo boves ipsos, mox agros, postremo corpora coniugum
aut liberorum servitio tradebant. Hinc ira et questus et post-
quam non subveniebatur remedium ex bello. Rapti qui tribu-
to aderant milites et patibulo adfixi: Olennius infensos fuga
praevenit receptus castello cui nomen Flevum; et haud sper-
nenda illic civium sociorumque manus litora Oceani praesi-
debat.*

[73] *Quod ubi L. Apronio inferioris Germaniae pro praeto-
re cognitum, vexilla legionum e superiore provincia pedi-
tumque et equitum auxiliarium delectos accivit ac simul
utrumque exercitum Rheno devectum Frisiis intulit, soluto
iam castelli obsidio et ad sua tutanda degressis rebellibus.
Igitur proxima aestuaria aggeribus et pontibus traducendo
graviori agmini firmat, atque interim repertis vadis alam
Canninefatem et quod peditum Germanorum inter nostros
merebat circumgredi terga hostium iubet, qui iam acie com-
positi pellunt turmas socialis equitesque legionum subsidio
missos. Tum tres leves cohortes ac rursus duae, dein tem-
pore interiecto alarius eques immissus: satis validi si simul
incubuissent, per intervallum adventantes neque constan-
tiam addiderant turbatis et pavore fugientium auferebantur.
Cethego Labeoni legato quintae legionis quod reliquum
auxiliorum tradit. Atque ille dubia suorum re in anceps
tractus missis nuntiis vim legionum implorabat. Prorum-
puit quintani ante alios et acri pugna hoste pulso recipiunt
cohortis alasque fessas vulneribus. Neque dux Romanus
ultum iit aut corpora humavit, quamquam multi tribunorum
praefectorumque et insignes centuriones cecidissent. Mox*

72. Urte berean, frasioek, Rhinez haragoko herriak, bakea hautsi zuten, gure nagusigoa baino areago, gure dirugosea ezin jasanik. Drusok zerga apal samarra ezarri zien, haien ondasun urri samarren jakitun: erabilera militarerako idi larruak eman zitzatela, inork haien sendota-
sunik ez neurririk kontrolatu gabe, harik eta Olenio primipilarrak, fri-
sioak gobernatzeko arduradunak, onartzekoen eredutzat, uro larrua
hautatu arte. Beste herrientzat ere zaila zen hori germaniarrek nekeza-
go jasaten zuten, patari eskergetan ugariak ziren oihanak eduki arren,
etxabere txikiak baitzeuzkaten. Hala, lehenengotan, euren idiak ematen
zituzten, gero soroak, eta, azkenean, emazteen semeen pertsonak eskla-
botzat. Hortik sortu ziren haien amorru eta kexak eta, laguntzen ez
zitzaenez, gerraren erremedioa. Zerga batzera joan ziren soldaduak
atxilotu eta urkabeen josi zituzten; Olenio ihesak libratu zuen erasotik,
eta Flebo izeneko gazteluan babestu zen; bazen han tropa dezentea,
ozeano ertza zaintzen zuten hiritar eta aliatuena.

73. Luzio Aproniok, Behe Germaniako propretoreak, hori jakin zuenean,
oinezko eta zaldizko legionario eta aliatu hauten bandera batzuk
etorrarazi zituen goi probintziatik, eta, Rhinen zehar, armada biak bate-
ra frisioen aurka eroan zituen; bitartean, errebeldeak gazteluaren setioa
jasoa zuten eta euren lurra babestera itzuliak ziren. Aproniok inguru-
ko padurak palatuz eta zubiz segurtatzen ditu, tropa astunak bestalde-
ratzeko. Bitartean, ibi bat aurkitzean, kaninefateen eskudroiari eta
gutarren artean ziharduen infanteria germaniarrari etsaia atzetik ingu-
ratzeko agintzen die; baina honek, jadanik gudu formazioan zegoenez,
eskuadroi aliatuak eta laguntzera bidalitako zaldieria legionarioa atzera
bota zituen. Orduan, hiru kohorte arin, eta gero beste bi, haien aurka
jaurti zituzten eta, denbora batera, zaldizkoen eskudroiak. Baziren
nahikoa indar, batera eraso balute, baina, tarteka iristean, ez zuten dese-
ginak izandakoen erresistentziarik berreratzen, eta, gainera, ihestunen
izuak eurak ere arrastatzen zituen. Tropa laguntzaileetarik gelditzen
zena Zetego Labeoni, bosgarren legioko legatuari, entregatu zioten. Eta
berak, beretarren jokaera dudazkoen arriskupean, mezulariak bidali
zituen, legioen indarra arrenka eskatuz. Bosgarrenekoak aurretik oldar-
tu ziren eta, borroka gogorrean, etsaiari atzera eraginik, zauriek akitu-
riko kohorteak eta eskudroiak berreskuratzen dituzte. Baina erromatar
buruzagiak ez zuen mendekura jo, ez hilotzik lurperatu, tribuno eta pre-
fektu eta zenturioi ospetsu asko jausi izan arren. Gero, desertoreen

compertum a transfugis nongentos Romanorum apud lucum quem Baduhennae vocant pugna in posterum extracta confectos, et aliam quadringentorum manum occupata Cruptorigis quondam stipendiari villa, postquam proditio metuebatur; mutuis ictibus procubuisse.

[74] *Clarum inde inter Germanos Frisium nomen, dissimulante Tiberio damna ne cui bellum permetteret. Neque senatus in eo cura an imperii extrema dehonestarentur: pavor internus occupaverat animos cui remedium adulatione quaerebatur. Ita quamquam diversis super rebus consulerentur; aram clementiae, aram amicitiae effigiesque circum Caesaris ac Seiani censuere crebrisque precibus efflagitabant visendi sui copiam facerent. Non illi tamen in urbem aut propinqua urbi degressi sunt: satis visum omittere insulam et in proximo Campaniae aspici. Eo venire patres, eques, magna pars plebis, anxii erga Seianum cuius durior congressus atque eo per ambitum et societate consiliorum parabatur. Satis constabat auctam ei adrogantiam foedum illud in propatulo servitium spectanti; quippe Romae sueti discursus et magnitudine urbis incertum quod quisque ad negotium pergat: ibi campo aut litore iacentes nullo discrimine noctem ac diem iuxta gratiam aut fastus ianitorum perpetiebantur donec id quoque vetitum: et revenere in urbem trepidi quos non sermone, non visu dignatus erat, quidam male alacres quibus infaustae amicitiae gravis exitus imminebat*

[75] *Ceterum Tiberius neptem Agrippinam Germanico ortam cum coram Cn. Domitio tradidisset, in urbe celebrari nuptias iussit. In Domitio super vetustatem generis propinquum Caesaribus sanguinem delegerat; nam is aviam Octaviam et per eam Augustum avunculum praeferebat.*

bitartez jakin zuten, Baduhennaren oihana izenekoan, bederatziehun erromatar hil zirela, biharamunera arte borrokan eutsi ondoren, eta laurhuneko beste kontingente bat, lehenago gure soldatapean egoniko Kruptorigeren villa okupatu ondoren, traizio beldurrez, elkar zaurituz erori zela.

74. Germaniarren artean, frasioen izena entzutetsu egin zen, Tiberiok kalteak disimulatzen zituela, gerra inoren esku ez uztearren. Senatua ere ez zen arduratu inperioa bazterretan lotsagarri ote zebilen: gogoak barne beldurak harturik zeuzkan, eta erremedioa adulazioan bilatzen zuten. Hala, zenbait konturi buruz kontsultatzen bazitzaien ere, senatariek Klementziaren aldarea, Adiskidetasunaren aldarea eta, alde banatan, Tiberioren eta Seianoren irudiak dekretatu zituzten, eta, behin eta berriz erreguka, eurok ikusten uzteko eskatzen zieten. Baina hauek ez ziren hirira, ez ingurura hurbildu; nahikoa begitandu zitzaien irla utzi eta Kanpania inguruan ikusiak izatea. Haraxe jo zuten senatariek, zaldunek eta populu zati handi batek, artega Seianoren aurrean, zeinaren-gana iristea zailagoa baitzen, eta eroskeriaz edo azpikerian kide izanez bakarrik lortzen baitzen. Bistan zen arrogantzia handitu egin zitzaiola, menpekaria doilor hura aire librean ikustean; izan ere, Erroman, joan-etorria zer ohikoa da eta, hain hiri handia izanik, inork ez daki bakoitza zer negoziotan dabilen. Han, osteria, zelaian edo hondartzan inolako bereizmen gabe etzanik, gau eta egun jasan behar zuten norbaiten adeia edo atezainen gehiegikeria, horixe ere debekatu zitzaien arte. Eta ez hitz egitera, ez begiratza makurtu ez zitzaienak beldurti itzuli ziren hirira; batzuk pozik ere bai, une txarrean, noski, adiskidetasun dohakabea azken gogorrak mehatxatzen baitzuen.

75. Gainerakoan, Tiberiok birloba Agripina, Germanikoren alaba, Gneo Domiziori eman zion, berak pertsonalki, eta ezteiak hirian egin zitezela agindu zuen. Domizioengan, leinuaren antzinatasunaz gainera, Zesarren ahaide zen odola hautatu zuen, hark Oktabia amama baitzuen eta, honen bitartez, Augusto osaba-aitita.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM
LIBER QVINTVS

[1] Rubellio et Fufio consulibus, quorum utrique Geminus cognomentum erat, Iulia Augusta mortem obiit, aetates extrema, nobilitatis per Claudiam familiam et adoptione Liviorum Iuliorumque clarissimae. Primum ei matrimonium et liberi fuere cum Tiberio Nerone, qui bello Perusino profugus pace inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta in urbem rediit. Exim Caesar cupidine formae aufert marito, incertum an invitam, adeo properus ut ne spatio quidem ad enitendum dato penatibus suis gravidam induxerit. Nullam posthac subolem edidit sed sanguini Augusti per coniunctionem Agrippinae et Germanici adnexa communis pronepotes habuit. Sanctitate domus priscum ad morem, comis ultra quam antiquis feminis probatum, mater impotens, uxor facilis et cum artibus mariti, simulatione filii bene composita. Funus eius modicum, testamen tum diu inritum fuit. Iaudata est pro rostris a G. Caesare pronepote qui mox rerum potitus est.

[2] At Tiberius, quod supremis in matrem officiis defuisset, nihil mutata amoenitate vitae, magnitudinem negotiorum per litteras excusavit honoresque memoriae eius ab senatu large decretos quasi per modestiam imminuit, paucis admodum

ANALAK
BOSGARREN LIBURUA

1. Biek Gemino goitizena zeukaten Rubelio eta Fufioren kontsulaldian, Julia Augusta oso zaharturik hil zen, gorenarikoa berau, Klaudia sendiaren eta Libioren eta Julioen adopzioaren bitartez. Lehenengo ezkontza eta umeak Tiberio Neronekin izan zituen, zeina, Perusako gerran iheslari, Sesto Ponpeio eta triumbiroen arteko bakea ituntzean, hirira itzuli baitzen. Gero Zesarrek, haren edertasunaz liluraturik, senarrari kendu zion, ez jakin emaztearen desgogoz, eta hain bizkor, ezen, erditzeko astirik ere eman gabe, haurdun sartu baitzuen etxean. Aurretantzean, ez zuen beste umerik izan, baina, Agripinari eta Germanikoren ezkontzaz, Augustoren odolarekin bat eginik, beronekin birbiloba komunak izan zituen. Moralitate antigoleko emakumea zen, antzinako emakumeen bereizgarritzat jotzen zena baino adeikorrago, ama dominatzaile, emazte atseginkor, ondo egokitua, bai senarraren arteetara, bai semearen simulaziora. Hileta apala izan zuen eta testamentua luzaro egon zen betetzeke. Aurpegiaren aurreko goraipea Gaio Zesar birbilobak egin zion, gero aginte osoa beregandu zuenak.

2. Tiberio, ostera, gutunez desenkusatu zen amaren azken ofizioetan falta izanaz, bere bizikera atsegina ezertan aldatu gabe, ardura handien aitzakian. Gainera, senatuak haren oroimenarentzat eskuzabal adosturiko ohoreak apaldu egin zituen modestia itxuran, banaka batzuk baka-rik onarturik, eta kultu jainkozkorik ez dekretatzeko erantsirik, amak

receptis et addito ne caelestis religio decerneretur: sic ipsam maluisse. Quin et parte eiusdem epistulae increpuit amicitias muliebris, Fufium consulem oblique perstringens. Is gratia Augustae floruerat, aptus adliciendis feminarum animis, dicax idem et Tiberium acerbis facetiis inridere solitus quarum apud praepotentis in longum memoria est.

[3] Ceterum ex eo praerupta iam et urgens dominatio: nam incolumi Augusta erat adhuc perfugium, quia Tiberio inveteratum erga matrem obsequium neque Seianus audebat auctoritati parentis antire: tunc velut frenis exoluti proruperunt missaeque in Agrippinam ac Neronem litterae quas pridem adlatas et cohibitas ab Augusta credit vulgus: haud enim multum post mortem eius recitatae sunt. Verba inerant quae sita asperitate: sed non arma, non rerum novarum studium, amores iuvenum et impudicitiam nepoti obiectabat. In nurum ne id quidem confingere ausus, adrogantiam oris et contumacem animum incusavit, magno senatus pavore ac silentio, donec pauci quis nulla ex honesto spes (et publica mala singulis in occasionem gratiae trahuntur) ut referretur postulare, promptissimo Cotta Messalino cum atroci sententia. Sed aliis a primoribus maximeque a magistratibus trepidatur: quippe Tiberius etsi infense invectus cetera ambigua reliquerat.

[4] Fuit in senatu Iunius Rusticus, componendis patrum actis delectus a Caesare eoque meditationes eius introspicere creditus. Is fatali quodam motu (neque enim ante specimen constantiae dederat) seu prava sollertia, dum imminentium oblitus incerta pavet, inserere se dubitantibus ac monere consules ne relationem inciperent; disserebatque brevibus momentis summa verti: posse quandoque domus Germanici exitium paenitentiae esse seni. Simul populus effgies Agrippinae ac Neronis gerens circumstetit curiam faustisque in Caesarem ominibus falsas litteras et principe invito exitium domui eius intendi clamat. Ita nihil triste illo die patratum. Ferebantur etiam sub nominibus consularium fictae in Seianum sententiae, exercentibus plerisque per occultum atque

berak ere halaxe nahi izan zuela eta. Gutun bereko zati batean, emakumeekiko adiskidetasunei ahakar egiten zien, Fufio kotsula zeharka gaitzetsiz. Hau Augustak oso estimatua izan zuen, emakumeen gogoak bereganatzen trebea zelako, baita berritsua ere, Tiberio barregarri uzten zuena zelebrequeria mingotsekin, zeintzuk ahaltsuek luzaroan gogoan izaten dituzten.

3. Gainerakoan, ordutik, Tiberioren agintea anker eta itogarri bilakatu zen; zeren, Augusta bizi zela, bazen abaro bat, Tiberiok amari errespetu itzela ziolako, eta Seiano ere haren autoritateari aurea hartzen ausartzen ez zelako; baina, orduan, galgak askaturik bezala azkartu ziren eta senatura Agripina eta Neronen aurkako gutun bat bidali zuten, jendeak lehenago idatzia eta Augustak edukia izan zela uste zuena, honen heriotzatik laster irakurri baitzuten. Laztasun kalkulatu hitzak zeramatzan, baina saiakera armaturik, ez asmo nahaslerik ez zitzairen egozten, baizik birlobaren mutilekiko amodioak eta lotsarik eza gaitzesten. Errainaren aurka, horrelakorik asmatzen ausartzen ez zenez, haren aurpegikera harroa eta gogo errebeldea alegatzen zituen, senatuaren izu handiz eta isiltasunez, harik eta zintzotasunean inolako fedetik ez zeukaten banaka batzuek (gaitz publikoak grazia irabazteko aukeratzat hartzen ditu zenbaitek) informazio ofiziala eskatu zuten; Kotta Mesalino nabarmendu zen, proposamen izugarri batekin. Baina beste gorenak eta, batez ere, magistratuak dardar zeuden, zeren Tiberiok, bortizki eraso bazuen ere, gainerakoa zalantzan utzi baitzuen.

4. Senatuan bazen Junio Rustiko bat, Zesarrek senatuko aktak jasotzeko hautatua eta, horregatik, haren pentsakizunetan barneratzen zela uste zutena. Mugida fatal batek (artean ez baitzuen kemen erakutsirik eman), ebo argitasun makurrak eramanik, eta, gauza ez ziurren beldurrez, zer mehatxu zegoen ahazturik, zalantzatien artean kokatu eta kontsulei eztabaida ez hasteko aholkatu zien; gauzarik garrantzitsuenak laster aldatzen direla argudiatzen zuen, eta Germanikoren etxearen hondamena damutuko zitzaiola agureari. Aldi berean, herriak, Agripinaren eta Neronen irudiak eramanez, kuria inguratu eta, Zesarrentzat onezko augurioekin, gutuna faltsua zela oihu egiten, eta, printzearen gogoaren kontra, bere etxea akabatu nahi zutela. Hala, egun hartan, ez zen ezer txarrik onartu. Antzinako kontsularen izenean, Seianoren aurkako proposamen faltsuak ere bazebiltzan, asko baitziren isilpean eta, beraz, lotsa-

eo procacius libidinem ingeniorum. Unde illi ira violentior et materies criminandi: spretum dolorem principis ab senatu, descivisse populum; audiri lam et legi novas contiones, nova patrum consulta: quid reliquum nisi ut caperent ferrum et, quorum imagines pro vexillis secuti forent, duces imperatoresque deligerent?

[5] Igitur Caesar repetitis adversum nepotem et nurum probris increpitaque per edictum plebe, questus apud patres quod fraude unius senatoris imperatoria maiestas elusa publice foret, integra tamen sibi cuncta postulavit. Nec ultra deliberatum quo minus non quidem extrema decernerent (id enim vetitum), sed paratos ad ultionem vi principis impediri testarentur

gabeago, euren gogo askatasunari ekiten ziotenak. Hortik, Seianok haserre bortitzagoa eta salapideak atera zituen: senatuak printzearen samina arbuiatu ei zuen, herria matxinatu egin ei zen, arenga iraultzaileak, senatu-lege iraultzaileak entzuten eta irakurtzen ei ziren; zer falta zen, armak hartu eta banderei bezala jarraitu zien irudien jabeak buruzagi eta enperadoretzat hartzeko?

5. Zesar, beraz, birloba eta errainaren aurkako erasoak errepikatu eta herriari, ediktu bidez, haserre egin ondoren, senatura kexatu zen, senadore bakar baten iruzurratik, maiestate inperialari iseka ageria egin zitzaiolako, eta auzia, osorik, bere gain hartu zuen. Eta gehiagoko eztabaidarik ez zen izan, ez zer larriak bozkatzeko bakarrik (hori debekatu baitzen), baizik ezta lekukotzarik uzteko ere, eurak mendekurako gertu egonik, printzearen botereak eragozten ziela ****.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM
LIBER SEXTVS

[5.6] . . . *Quattuor et quadraginta orationes super ea re habitae, ex quis ob metum paucae, plures adsuetudine*
'Mihi pudorem aut Seiano invidiam adlaturum censui. Versa est fortuna et ille quidem qui collegam et generum adsciverat sibi ignoscit: ceteri quem per dedecora fovere cum scelere insectantur. Miserius sit ob amicitiam accusari an amicum accusare haud discreverim. Non crudelitatem, non clementiam cuiusquam experiar sed liber et mihi ipsi probatus anti-bo periculum. Vos obtestor ne memoriam nostri per maerorem quam laeti retineatis, adiciendo me quoque iis qui fine egregio publica mala effugerunt.'

[5.7] *Tunc singulos, ut cuique adsistere, adloqui animus erat, retinens aut dimittens partem diei absumpsit, multoque adhuc coetu et cunctis intrepidum vultum eius spectantibus, cum superesse tempus novissimis crederent, gladio quem sinu abdiderat incubuit. Neque Caesar ullis criminibus aut probris defunctum insectatus est, cum in Blaesum multa foedaque incusavisset.*

[5.8] *Relatum inde de P. Vitellio et Pomponio Secundo. Illum indices arguebant claustra aerarii, cui praefectus erat, et*

ANALAK
SEIGARREN LIBURUA

(V.6) ****. Berrogeita lau mintzaldi izan ziren gai hartaz, zeintzueta-rik, banaka batzuk beldurrez, gehienak ohituraz ****. «****. Neureztat lotsa, edo Seianorentzat gorrotoa erakarriko nuela uste nuen. Zoria aldatu egin da, eta kideztat eta suhitzat hautatu zuenak bere buruari bar-katzen dio; gainerakoek, hura lotsagabekeriaz zerbitzatu zutenek, gaiz-kintzaz jazartzen dute. Ez dakit zer den doilorrage, adiskidetasunagatik salatua izatea ala adikiskidea salatzea. Ez dut inoren ankerkeriarik, ez onberatasunik frogatuko, librerik eta kontzientzia lasaiz, arriskuari aurea hartu baizik. Zueri dei egiten dizuet ez dezazuela nire oroimena poz baino tristura gehiagoz gorde, neu ere gehitzen bainaiz, gaitz publi-koei azken gurenez ihes egitea lortu zutenen sailera».

(V.7) Gero, bakoitzak laguntzeko edo hitz egiteko agertzen zion gogo-aren arabera, atxiki ala agurtu egiten zituen, eta egun zati bat hartantxe igaro zuen; oraindik inguruan lagun asko zuela, eta denek haren aurpe-gi aldagaitza zekustela, azken zereginetarako astia bazela usterik, hura golkoan gorderik zeraman ezpataren gainera oldartu zen. Zesarrek hila-ri ez zion kargurik, ez laidorik zuzendu, Blesori salaketa asko eta lotsa-garriak egin bazizkion ere.

(V.8) Gero, Publio Bitelioz eta Ponponio Sekundoz jardun zuten. Lekukoek lehenengoari salatzen zioten bera prefektua zen erarioko gil-

militarem pecuniam rebus novis obtulisse; huic a Considio praetura functo obiectabatur Aelii Galli amicitia, qui punito Seiano in hortos Pomponii quasi fidissimum ad sub sidium per fugisset. Neque aliud periclitantibus auxilii quam in fratrum constantia fuit qui vades extitere. Mox crebris prolationibus spem ac metum iuxta gravatus Vitellius petito per speciem studiorum scalpro levem ictum venis intulit vitamque aegritudine animi finivit. At Pomponius multa morum elegantia et ingenio inlustri, dum adversam fortunam aequus tolerat, Tiberio superstes fuit.

[5.9] *Placitum posthac ut in reliquos Seiani liberos advertetur; vanescente quamquam plebis ira ac plerisque per priora supplicia lenitis. Igitur portantur in carcerem, filius imminentium intellegens, puella adeo nescia ut crebro interrogaret quod ob delictum et quo traheretur; neque facturam ultra et posse se puerili verbere moneri. Tradunt temporis eius auctores, quia triumvirali supplicio adfici virginem inauditum habebatur; a carnifice laqueum iuxta compressam; exim obliis faucibus id aetatis corpora in Gemonias abiecta.*

[5.10] *Per idem tempus Asia atque Achaia exterritae sunt acri magis quam diuturno rumore, Drusum Germanici filium apud Cycladas insulas mox in continenti visum. Et erat iuvenis haud dispari aetate, quibusdam Caesaris libertis velut adgnitus; per dolumque comitantibus adliciebantur ignari fama nominis et promptis Graecorum animis ad nova et mira: quippe elapsam custodiae pergere ad paternos exercitus, Aegyptum aut Syriam invasurum, fingeant simul credebantque. Iam iuventutis concursu, iam publicis studiis frequentabatur; laetus praesentibus et inanium spe, cum auditum id Poppaeo Sabino: is Macedoniae tum intentus Achaiam quoque curabat. Igitur quo vera seu falsa antiret Toronaem Thermaeumque sinum praefestinans, mox Euboeam Aegaei maris insulam et Piraeum Atticae orae, dein Corinthiense litus angustiasque Isthmi evadit; marique alio Nicopolim Romanam coloniam ingressus, ibi demum cognoscit sollertius interrogatum quisnam foret dixisse M. Silano genitum et*

tzak eta armadaren dirua erreboltari eskaini izana; bigarrenari Konsidio pretore ohiak Elio Galoren adiskidetasuna egozten zion, zeina, Seiano-ren zigor ondoren, Ponponioren baratzean babestu baitzen, gordelekurik segurrenean bezala. Arriskupeko gizon hauek laguntasunik ez zuten izan, berme lez aurkeztu ziren anaien irmotasunaz besterik. Gero, hainbat atzerapenen ondoren, Biteliok, hala itxaropenak, nola beldurrak estuturik zegoenak, ikaste aitzakian, eskalpelo bat eskatu, zainetan zauri arin bat egin eta bizia tristurak janda amaitu zuen. Ponponiok, ostera, ohituren elegantzia handiko eta talentu argikoak, Tiberiok baino gehiago iraun zuen.

(V.9) Gero, Seianoaren gainerako semeak zigortzea erabaki zen, populuaren sumina ezabatuz bazihoan eta gehienak lehenengo supuzioekin baretuak baziren ere. Zer zetorkion jabetzen zen semea espetxeratu zuten, baita neskatoa ere, ezjakile, berak behin eta berriz galdetzeraino zer hobengatik eta nora arrastatzen zuten; gehiago ez zuela egingo zioen, eta haurren zartailuarekin zigortzen ahal zutela. Garaiko autoreek diote ezen, birjina batek heriotza zigorra jasatea inoiz entzun gabea zenez, borreroak bortxatu zuela, soka ipintzen ziola; gero, urkatutakokan, adin hartako gorpuak Geminietara amildu ei zituzten.

(V.10) Aldi hartan berean, Asia eta Akaia zurrumurru iraunkor baino izugarriago batek astindu zituen: Druso, Germanikoren semea, Ziklade irletan eta gero kontinentean ikusi ei zuten. Izatez, adin berdintsuko gazte bat zen, Zesarren liberto batzuek ezagutu planta egin zutena; berarekin ibiltzen ziren, gezur eragile, eta egiaren jakitun ez ziren beste batzuk izen haren ospez erakartzen zituzten, grekoen gogoa beti baitaigo zer berri eta miragarriako gertu. Espetxetik ihes eginik, aitaren armadetara ei zihoan; eta Egipto eta Siria inbadituko ei zituen, asmatu eta sinestu batera eginez. Bai gazteriak, bai herriaren begi onak inguratzen zuela, orainak eta itxaropen funts gabeak alaiturik zebilen, auzia Popeo Sabinok aditu zuenean, zeinak, orduan Mazedoniaren ardura-dun, Akaia ere gobernatzen zuen. Zer egia eta zer gezurra izan zitekeen aurreikusirik, Torona eta Termasko golkoak agudo bestalderatu zituen; gero, Egeo itsasoko Eube irla eta Atikako itsasertzko Pireoa iragan zituen, Korintokoa eta Istmoko estuguneak saihestu eta, beste itsasotik, Nikopolisko erromatar koloniarara jorik. Hantxe jakin zuen, azkenean, hura nor zer arreata bereziz galdeturik, nola esan zuen Marko Sila-

multis sectatorum dilapsis ascendisse navem tamquam Italiam peteret. Scripsitque haec Tiberio neque nos originem finemve eius rei ultra comperimus.

[5.11] Exitu anni diu aucta discordia consulum erupit. Nam Trio, facilis capessendis inimicitiis et foro exercitus, ut segnem Regulum ad opprimendos Seiani ministros oblique pertrinxerat: ille nisi lacesseretur modestiae retinens non modo rettudit collegam sed ut noxium coniurationis ad disquisitionem trahebat. Multisque patrum orantibus ponerent odia in perniciem itura, mansere infensi ac minitantes donec magistratu abirent.

[6.1] Cn. Domitius et Camillus Scribonianus consulatum inierant, cum Caesar tramisso quod Capreas et Surrentum interluit freto Campaniam praelegebat, ambiguus an urbem intraret, seu, quia contra destinaverat, speciem venturi simulans. Et saepe in propinqua degressus, aditis iuxta Tiberim hortis, saxa rursus et solitudinem maris repetiit pudore scelerum et libidinum quibus adeo indomitis exarserat ut more regio pubem ingenuam stupris pollueret. Nec formam tantum et decora corpora set in his modestam pueritiam, in aliis imagines maiorum incitamentum cupidinis habebat. Tuncque primum ignota antea vocabula reperta sunt sellariorum et spintriarum ex foeditate loci ac multiplici patientia; praepositique servi qui conquirerent pertraherent, dona in promptos, minas adversum abnueantis, et si retinerent propinquus aut parens, vim raptus suaque ipsi libita velut in captos exercebant.

[6.2] At Romae principio anni, quasi recens cognitis Liviae flagitiis ac non pridem etiam punitis, atroces sententiae dicebantur in effigies quoque ac memoriam eius et bona Seiani ablata aerario ut in fiscum cogentur, tamquam referret. Scipiones haec et Silani et Cassii isdem ferme aut paulum immutatis verbis adseveratione multa censebant, cum repente Togonius Gallus, dum ignobilitatem suam magnis nominibus inserit, per deridiculum auditur. Nam principem orabat deli-

noren semea zela eta, ia jarraitzaile guztiek abandonaturik, Italiarantz bezala ontziratu zen. Berri hauek Tiberiori idatzi zizkion eta gehiago ez dugu ezer jakin, kontua nola hasi eta amaitu zen.

(V.11) Urte amaieran, etengabe handituz joan zen kontsulen arteko haserre lehertu egin zen. Hala, Trionek, etsaigoak irabazteak ardurarik ez zionak eta foroan ohiturik zegoenak, Regulori zeharka egotzi zion Seianoren lagunak zigortzen motel zebilela. Hark, xaxatu ezik, izariari eusten bazekienak, kideari bortizki erantzun ez ezik, ikerketa ezarri nahi zion, konjurazioagatik. Eta, hainbat senatarik erregutu arren utz zitzatela bien hondagarri izango ziren gorroto haiek, euren etsaigo eta mehatxuetan iraun zuten, magistratura utzi arte.

1. Gneo Domizio eta Kamilo Eskriboniano kontsulatuan sartu ziren, Zesar, Kapri eta Sorrento banatzen dituen itsasartea zeharkatuz, Kanpaniako itsasertzean zebilela, dudan Erromara sartuko ote zen, ala, alderantzizkoa erabakirik, etortzeko plantak eginez. Eta sarritan hurreratu zen inguruetara, Tiber ondoko ortuetaraino iritsiz, gero berriro haitzetara eta itsasoaren bakartatera itzultzeko, bere krimenen eta irritsen lotsaz, zeintzuekin hainbesteko nahikerietaraino gartu zen, ezen, erregeen antzera, gazte libreak lizunkerietan zikintzen baitzituen. Gorpuzten edertasuna eta xarma ez ezik, batzuegango haur inozentzia eta beste batzuegango arbasoen irudia ere irritsen kitzikagarri zitzaion. Orduantxe sortu ziren, lehenengoz, artean ezezagun ziren *sellarii* eta *spintriae* izenak, tokiaren likitsetik eta likinkeria konplexuetatik harakoak; morroiak zeuzkan, mutiko horiek bilatu eta ekartzeko, baieztunei opariak eta ezeztunei mehatxuak banatuz, eta, ahaide edo gurasoek atxikitzen bazituzten, indarrez kendu eta haiekin bere nahikeriak egiten zituen, gerrako gatibuak bailiran.

2. Erroman, urte hasieran, Libiaren krimenak ezagutu berri balira bezala, eta aspaldi zigortuak izan ez balira bezala, haren irudien eta oroimenaren aurka ere, mozio txit gogorak aurkezten ziren, erabakiz, baita, Seianoren ondasunak altxor publikotik kendu eta altxor inperialera pasa zitezela, aldakuntzak garrantzia balu bezala. Mozio horiek Eszipioek eta Silanoek eta Kasioek aurkezten zituzten, ia hitz berekin edo aldaera txikiekin, baina irmotasun handiz; eta, bat-batean, iseka artean, Togonio Galorena entzun zen, zeinak bere leinurik eza izen

gere senatores ex quis viginti sorte ducti et ferro accincti, quoties curiam inisset, salutem eius defenderent. Crediderat nimirum epistulae subsidio sibi alterum ex consulibus poscentis ut tutus a Capreis urbem peteret. Tiberius tamen, ludibria seriis permiscere solitus, egit grates benevolentiae patrum: sed quos omitti posse, quos deligi? semperne eosdem an subinde alios? et honori bus perfunctos an iuvenes, privatos an e magistratibus? quam deinde speciem fore sumentium in limine curiae gladios? neque sibi vitam tanti si armis tegenda foret. Haec adversus Togonium verbis moderans neque ultra abolitionem sententiae suaderet.

[6.3] At Iunium Gallionem qui censuerat ut praetoriani actis stipendiis ius apiscerentur in quattuordecim ordinibus sedendi violenter increpuit, velut coram rogians quid illi cum militibus quos neque dicta imperatoris neque praemia nisi ab imperatore accipere par esset. Repperisse prorsus quod divus Augustus non providerit: an potius discordiam et seditionem a satellite quaesitam, qua rudis animos nomine honoris ad corrumpendum militiae morem propelleret? hoc pretium Gallio meditatae adulationis tulit, statim curia, deinde Italia exactus; et quia incusabatur facile tole raturus exilium delecta Lesbo, insula nobili et amoena, retrahitur in urbem custoditurque domibus magistratuum. Isdem litteris Caesar Sextium Paconianum praetorium percudit magno patrum gaudio, audacem maleficum, omnium secreta rimantem delectumque ab Seiano cuius ope dolus G. Caesari pararetur. Quod postquam patefactum prorupere concepta pridem odia et summum supplicium decernebatur ni professus indicium foret.

[6.4] Ut vero Latinium Latiarem ingressus est, accusator ac reus iuxta invisi gratissimum spectaculum praebebantur. Latiaris, ut rettuli, praecipuus olim circumveniendi Titii Sabini et tunc luendae poenae primus fuit. Inter quae Haterius Agrippa consules anni prioris invasit, cur mutua accusatione intenta nunc silerent: metum prorsus et noxae conscientiam pro foedere haberi; at non patribus reticenda quae audivis-

handi haien artean sartu nahi zuen. Printzeari eskatzen baitzion senatoriak hauta zitzala, eurotariko hogeitaz atereak eta gerrian ezpata eta guzti, haren pertsona defendatuko zutenak, kuriara sartzen zen guztian. Izan ere, sinestu egin zuen gutun hartakoa, non Tiberiok kontsuletarioko baten babesa eskatzen zuen, Kapritik Erromara segur joateko. Gauza serioekin zer barregarriak nahastu ohi zituen Tiberiok, ostera, senatorien onberatasuna eskertu zuen; baina nortzuk utzi eta nortzuk hartuko zituen? Beti berak izango ziren ala txandatuz joan behar zuen? Karguren bat izan zutenak ala gazteak, edo partikularrak ala magistratuak? Hitz batez, zer nolako itxura emango zuten gizon ezpatadunek kuriaren atarian? Gainera, ez ei zuen bere bizia hainbeste estimatzen, armekin babestua izatekotan. Horixe da Togonioren aurka esan zuena, nahiz eta hitz bigunez eta mozioaren abolizioa bakarrik aholkatuz.

3. Junio Galioni, ostera, pretoriarrak, lizentziaztean, zaldunen hamalau lerroetan esertzeko eskubidea izan zezatela proposatu zuenari, agiraka latza egin zion, agerian galdetuz bezala ea zer zerikusi zeukan hark soldaduekin, zeintzuentzat ez baitzen bidezko agindurik hartzerik, enperadorearenaz besterik, ez saririk, enperadoreagandik baizik. Augusto jainkozkoari bururatu ez zitzaion zerbait asma berri zuela esan zion. Ala, Seianoren satelite bihurturik, liskar eta sedizio bila ari al zen, gogo zakar haiek, ohore aitzakian, disziplina militarra usteltzera bultzatzeko? Horixe izan zen Galionen adulazio kalkulatuaren saria; bertan egotzi zuten kuriatik, eta gero Italiatik; eta Lesbosen, berak hautaturiko irla gailen eta atseginean, erbestea aisa jasango zuela objektatzen baitzitzaion, berriro Erromara ekarri eta magistratuen etxeetan gorde zuten. Gutun berean, Zesarrek Sestio Pakoniano pretore ohiari zartakoa ematen zion, senatuaren poz handiz, gaizkile lotsagabea baitzen, denen sekretuak zelatatzen baitzituen eta Seianok hautatua izan baitzen, Gaio Zesarren aurkako enboskadan laguntzaile. Hori jakin zenean, antzinako gorrotoak kanporatu ziren eta heriotzara kondenatua izango zen, salaketa egingo zuela agertu ez balu.

4. Baina, Lukanio Laziarren aurka jo zuenean, salatzaile-salatuak, biak berdin gorrotatuak, ikuskizun txit atsegina eman zuten. Laziar, esana dudanez, Tizio Sabinori behinola jarritako lakioaren egile nagusia izan zen, eta orduan bera izan zen erruaren lehen ordaintzailea. Baina, bitartean, Haterio Agripa aurreko urteko kontsularen gainera

sent. Regulus manere tempus ultionis seque coram principe executurum; Trio aemulationem inter collegas et si qua discordes iecissent melius obliterari respon dit. Vrgente Agrippa Sanquinius Maximus e consularibus oravit senatum ne curas imperatoris conquisitis insuper acerbitatibus auferent: sufficere ipsum statuendis remediis. Sic Regulo salus et Trioni dilatio exitii quaesita. Haterius inuisior fuit quia somno aut libidinosis vigiliis marcidus et ob segnitiam quamvis crudelem principem non metuens inlustribus viris perniciem inter ganeam ac supra meditabatur.

[6.5] Exim Cotta Messalinus, saevissimae cuiusque sententiae auctor eoque inveterata invidia, ubi primum facultas data arguitur pleraque C. Caesarem quasi incestae virilitatis, et cum die natali Augustae inter sacerdotes epularetur; novendialem eam cenam dixisse; querensque de potentia M'. Lepidi ac L. Arruntii, cum quibus ob rem pecuniariam disceptabat, addidisse: 'illos quidem senatus, me autem tuebitor Tiberiolus meus.' quae cuncta a primoribus civitatis revincebatur iisque instantibus ad imperatorem provocavit. Nec multo post litterae adferuntur quibus in modum defensionis, repetito inter se atque Cottam amicitiae principio crebrisque eius officiis commemoratis, ne verba prave detorta neu convivalium fabularum simplicitas in crimen duceretur postulavit.

[6.6] Insigne visum est earum Caesaris litterarum initium; nam his verbis exorsus est: 'quid scribam vobis, patres conscripti, aut quo modo scribam aut quid omnino non scribam hoc tempore, di me deaeque peius perdant quam perire me cotidie sentio, si scio.' adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra praesantissimus sapientiae firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus et ictus, quando ut corpora verberibus, ita saevitia, libidine, malis consultis animus dilaceretur. Quippe Tiberium non fortuna, non solitudines protegebant quin tormenta pectoris suasque ipse poenas fateretur.

oldartu zen, ea orain zergatik zeuden isilik, elkarren kontrako salape-netan saiatu ondoren; beldurrak eta erru kontzientziak, noski, itunean bezala lotzen bide zituela, baina ezin zietela senatariei zer entzun zuten ezkutatu. Regulok esan zuen bazela mendekurako astia eta printzearen aurrean bilatuko zuela; Trionek erantzun zuen kide arteko liskarrak eta elkarri diskordian zuzenduriko irainak ahaztea hobe zela. Agriparen ekinean, Sankinio Maximo kontsulak senatuari erregutu zion ez zezatela enperadorearen buruhausterik areagotu, mingoskeria bihurtekin; hura bera zela erremedioak ezartzeko gauza. Halaxe lortu zuten Regulok salbatzea eta Trionek hondamenaren atzerapena. Haterio gorrotagarriago bilakatu zen, zeren, loak edo logabetasun lizunek zimeldurik, eta printze krudel, baina zahartu haren beldurrik gabe, oturuntza eta estupro artean, gizon ospetsuen hondamena antolatzen baitzuen.

5. Gero, aukera izan zenaz batera, Kotta Mesalinok, moziarik ankerrenen egile eta, beraz, aspalditik gorrotatuak, salaketa ugari jaso zuen: Gaio Zesarren gizontasuna dudazkoa zela iradoki zuela, eta, Augustaren urte-egunean, abadeen mahaian eseri zelarik, hura hil afaria izan zela esan zuela; haiekin diruagatik eztabaidak zituen Marko Lepido eta Luzio Arruntzioren indarrak kexaturik, gaineratu zuela: «Haiek senatuak babes-tuko ditu, noski, baina ni neure Tiberiotxok». Salaketa haiek guztiak hiriko jaunek berretsiak ziren, eta, jarraitzen baitzuten, enperadorearengana jo zuen. Handik laster, Tiberioren gutuna heldu zen, non, defentsa gisan, bere eta Kottaren arteko adiskidetasunaren hasiera eta haren zerbitzu ugariak gogoraturik, hitz zitalki bihurrituak eta oturuntzetako esamesa arinak ez erabiltzeko eskatu baitzuen, salaketak ezartzeko.

6. Zesarren gutunaren hasiera deigarri izan zen, honela hasten baitzen: «Zer idatziko dut, senadoreok, edo nola idatziko dut, edo zer ez dut oraingoan inola ere idatziko, jainko-jainkosek egunero nabari dudan gainbehera baino gehiago gal ez nazaten, hori jakiten badut?». Haren gaizkintzak eta lotsagabekeriak hartarainoxe bilakatu ziren bere-tzat ere oinaze. Jakinduriaren printzeak ez zuen alferrik esaten ezen, tiranoen gogoak bistaratuko balira, urratuak eta zauriak ikusiko lirate-keela, zeren, nola gorputzak zigorkaderek, gogoak ere halaxe zartatzen dituztela ankerkeriak, grinek eta asmo zitalek. Izan ere, Tiberio, ez zoriak, ez bakardadeek libratzen zuten, gogoaren oinazeak eta bere zigorrak berak aitortzetik.

[6.7] *Tum facta patribus potestate statuendi de Caeciliano senatore qui plurima adversum Cottam prompserat, placitum eandem poenam inrogari quam in Aruseium et Sanguinium, accusatores L. Arruntii: quo non aliud honorificentius Cottae evenit, qui nobilis quidem set egens ob luxum, per flagitia infamis, sanctissimis Arruntii artibus dignitate ultionis aequabatur. Q. Servaeus posthac et Minucius Thermus inducti, Servaeus praetura functus et quondam Germanici comes, Minucius equestri loco, modeste habita Seiani amicitia; unde illis maior miseratio. Contra Tiberius praecipuos ad scelera increpans admonuit C. Cestium patrem dicere senatui quae sibi scripisset, suscepitque Cestius accusationem. Quod maxime exitiabile tulere illa tempora, cum primores senatus infimas etiam delationes exercerent, alii propalam, multi per occultum; neque discerneres alienos a coniunctis, amicos ab ignotis, quid repens aut vetustate obscurum: perinde in foro, in convivio, quaqua de re locuti incubantur, ut quis praevenire et reum destinare properat, pars ad subsidium sui, plures infecti quasi valetudine et contactu. Sed Minucius et Servaeus damnati indicibus accessere. Tractique sunt in casum eundem Iulius Africanus e Santonis Gallica civitate, Seius Quadratus: originem non repperi. Neque sum ignarus a plerisque scriptoribus omissa multorum pericula et poenas, dum copia fatiscunt aut quae ipsis nimia et maesta fuerant ne pari taedio lecturos adficerent verentur: nobis pleraque digna cognitu obvenere, quamquam ab aliis incelebrata.*

[6.8] *Nam ea tempestate qua Seiani amicitiam ceteri falso exuerant ausus est eques Romanus M. Terentius, ob id reus, amplecti, ad hunc modum apud senatum ordiendo: 'fortunae quidem meae fortasse minus expediat adgnosceri crimen quam abnuere: sed utcumque casura res est, fatebor et fuisse me Seiano amicum et ut essem expetisse et postquam adeptus eram laetatum. Videram collegam patris regendis praetoriis cohortibus, mox urbis et militiae munis simul obeuntem. Illius propinqui et adfines honoribus augebantur; ut quisque Seiano intimus ita ad Caesaris amicitiam validus: contra qui-*

7. Orduan, senatuaren esku utzi zen Zesilio senatariarekin zer egin, berau izan baitzen Kottaren aurkako salaketarik gehienak aurkeztu zituen, eta Asureio eta Angunnioren, Luzio Arruntzioren salatzaileen, zigor berdina ezartzea erabaki zuten. Horrela, Kottari ohorerik handiena egin zitzaion, zeren, noblea izan arren, larkerian lurjorik eta gaiztake-riengatik lotsagarri, Arruntzio txit prestuaren portaerarekin berdindurik aurkitzen baitzen, zigorraren duintasunez. Gero, Kinto Serbeo eta Minuzio Termo agerrarazi zituzten. Pretoretzan jarduna zen Serbeo, behinola, Germanikoren segiziokoa izan zen; Minuziok, zaldun sailekoak, Seianorekiko adiskidetasuna neurritz erabili zuen; hortik harenganako erruki handiagoa. Tiberiok, ostera, krimenzale berezitat jorik, Gaio Zestio aitari agindu zion senatuan irakurtzeko hark berari zer idatzi zion, eta Zestiok bere gain hartu zuen salaketa. Garai haiek jasan beharreko gauzarik zantarrena izan zen: senataririk gailenenak salaketarik zakarrenek egiten, batzuk agerian, asko ezkutuan; ez ziren bereizten etxeoak arrotzetarik, lagunak ezezagunetarik, oraintsukoa zaharraren zaharrez ilunetik; foroan eta mahaian, dena delakoaz esaten zen edozer berdin salatzen zen, batzuk azkar baitzebiltzan aurrea hartu eta salagaia hautatzen, beste batzuk, euren burua salbatzeagatik, eta gehienak, gaitz kutsakorrek jota bezala. Baina Minuzio eta Serbeo kondenatuak salatzaileen-gana batu ziren. Hala, Julio Afrikano, santonoen galiar herrikoa, eta bere jatorririk aurkitu ez dudana Seio Kuadrato ere, zori berera arrastatuak izan ziren. Eta badaikit historialaririk gehienek ez zutela beste askoren arrisku eta zigorrak kontatu nahi izan, bai hainbestez nazkaturik, edo bai beldur zirelako, euren hain gehiegizko eta penagarri iruditurik, irakurle-ei ez ote zien antzeko atsekabea emango. Guk hamaika kasu aurkitu ditugu, jakitea merezi dutenak, beste batzuek zabaldu ez badituzte ere.

8. Esaterako, besteek Seianorekiko adiskidetasuna faltuki baztertu zuten une hartan, Marko Terentzio zaldun erromatarra, horrexegatik auziperatua, eusten ausartu zen, senatuaren aurrean, honela mintzo: «Nire zoriari, beharbada, salaketa aitortzea gutxiago komeni zaio ukatzea baino; baina, gertatzekoa gertatzen dela, aitortuko dut ez nintzela Seianoren adiskide izan bakarrik, izatea bilatu nuela baizik. Eta, lortutakoan, poztu egin nintzela. Bere aitaren kide ikusi nuen, pretoriar kohorteen buru, eta gero hiriaz eta armadaz batera kargutzen. Haren etxeo eta ahaideek ohoreak hartzen zituzten; Seianoren lagun zen neurrian, Zesarrekiko adiskidantzan aurreratzen zen; haren aurka zeude-

bus infensus esset, metu ac sordibus conflictabantur. Nec quemquam exemplo adsumo: cunctos qui novissimi consilii expertes fuimus meo unius discrimine defendam. Non enim Seianum Vulsiniensem set Claudiae et Iuliae domus partem, quas adfinitate occu paverat, tuum, Caesar; generum, tui consulatus socium, tua officia in re publica capessentem colebamus. Non est nostrum aestimare quem supra ceteros et quibus de causis extollas: tibi summum rerum iudicium di dedere, nobis obsequii gloria relicta est. Spectamus porro quae coram habentur; cui ex te opes honores, quis plurima iuvandi nocendive potentia, quae Seiano fuisse nemo negaverit. Abditos principis sensus et si quid occultius parat exquirere inlicitum, anceps: nec ideo adsequare. Ne, patres conscripti, ultimum Seiani diem sed sedecim annos cogi taveritis. Etiam Satrium atque Pomponium venerabamur; libertis quoque ac ianitoribus eius notescere pro magnifico accipiebatur. Quid ergo? indistincta haec defensio et promiscua dabitur? immo iustis terminis dividatur. Insidiae in rem publicam, consilia caedis adversum imperatorem puniantur: de amicitia et officiis idem finis et te, Caesar; et nos absolverit.

[6.9] *Constantia orationis et quia repertus erat qui efferret quae omnes animo agitabant eo usque potuere ut accusatores eius, additis quae ante deliquerant, exilio aut morte multarentur: Secutae dehinc Tiberii litterae in Sex. Vistilium praetorium, quem Druso fratri percarum in cohortem suam transtulerat. Causa offensionis Vistilio fuit, seu composuerat quaedam in Gaium Caesarem ut impudicum, sive ficto habita fides. Atque ob id convictu principis prohibitus cum senili manu ferrum temptavisset, obligat venas; precatus que per codicillos, immitti rescripto venas resolvit. Acervatim ex eo Annius Pollio, Appius Silanus Scauro Mamerco simul ac Sabino Calvisio maiestatis postulantur; et Vinicianus Pollioni patri adiciebatur; clari genus et quidam summis honoribus. Contremuerantque patres (nam quotus quisque adfinitatis aut amicitiae tot inlustrum virorum expers erat?), ni Celsus urbanae cohortis tribunus, tum inter indices, Appium et Calvisium discrimini exemisset. Caesar Pollionis ac Viniciani Scaurique*

nak, ostera, beldurpean eta lotsapean bizi ziren. Inor ez dut etsenplutzat hartuko: neure arrisku hutsez, haren azkeneko planetatik aparte egon ziren guztiak defendatuko ditut. Ez baikenuen Seiano Boltsenakoa zerbitzatzan, Klaudia eta Julia etxeen osagai bat baizik, etxe haietan ezkon ahaidetasunez sartu zena. Zeure suhia ohoratzen genuen, Zesar, zeure kontsulkidea, zeure eginkizun politiko berak betetzen zituena. Guri ez dagokigu epaitzea nor goratzen duzun besteen gainetik, ez zergatik egiten duzun. Jainkoek zeuri eman dizute gauzen azken epaia, gureztat leialtasunaren aintza utzirik. Horregatik, begi aurrean daukagunari begiratzen diogu: nork hartzen dituen zuregandik ondasunak eta ohoreak, nori damaiozun botererik handiena, on zein txar egiteko; eta inork ez du ukatuko Seianok hori guztia izan zuenik. Printzeak zer pentsakizun ezkutu darabilen eta asmo sekreturik baduen arakatzea bidegabea eta arriskutsua da; eta ezer ez lortzekoa. Ez begiratu, guraso konskriptuok, Seianoren azken egunari, hamasei urteei baino. Satrio eta Pomponio ere gurtzen genituen; haren libertoen eta atezainen ezagun izatea ere zer bikaintzat hartzen zen. Orduan zer? Defentsa indiskriminatu hau denei eskaini? Ez. Neurri zuzenei eutsi behar zaie. Zigor bitez errepublikaren aurkako azpikeriak, enperadorearen aurkako asmo hiltzaileak, zeren, haren adiskidantzatik eta horri dagozkion betebeharetatik, zu, Zesar, eta gu azken berak absolbituko baikaitu».

9. Mintzaldiaren irmotasunak eta denek euren kautan pentsatzen zutena adierazten ausartu zen bat aurkitu izanak halako indarra izan zuen, ezen haren salatzaileak, euren aurreko hobenak gaineraturik, heriotzaz edo erbestez zigortuak izan baitziren. Gero, Tiberioren gutun bat jarraiki zen, Sesto Bistilio pretore ohiaren aurka, Druso anaiak hain maitea berau, ezen bere kohortera aldatu baitzuen. Bistilioren aurkako erreminaren arrazoia zen ezen, edo egia zela Gaio Zesarren aurkako idazki bat egin zuela, hura lizuntzat joz, edo gezurrezko salaketaren bat sinestu zela. Horregatik, printzearekin mahairatzea debekatu zitzaion eta, agure-esku dardaratiz, bere buruaz beste egiten saiatu ondoren, zainak lotu eta erreku txostena bidali zion; erantzun gupidagabea harturik, berriro zainak ebaki zituen. Gero, maiestatez salatuak izan ziren, erreskan, Annio Polion eta Apio Silano, Eskauro Mamerko eta Sabino Kalbisiorekin batera, eta Polion aitari Bini-ziano ere gehitu zitzaion; denak leinu handikoak ziren eta batzuk goren ohoreak izanak. Senatariak beldurrez dardar zeuden, zeren zenbat zeuden, bada, hain gizon gurenen ahaidetasun edo adiskidantzatik aparte? Eskerrak

causam ut ipse cum senatu nosceret distulit, datis quibusdam in Scaurum tristibus notis.

[6.10] *Ne feminae quidem exsortes periculi. Quia occu pandae rei publicae argui non poterant, ob lacrimas incusabantur; necataque est anus Vitia, Fufii Gemini mater, quod filii necem flevisset. Haec apud senatum: nec secus apud principem Vescularius Flaccus ac Iulius Marinus ad mortem aguntur, e vetustissimis familiarium, Rhodum secuti et apud Capreas individui, Vescularius insidiarum in Libonem internuntius; Marino particeps Seianus Curtium Atticum oppresserat. Quo laetius acceptum sua exempla in consultores recidisse. Per idem tempus L. Piso pontifex, rarum in tanta claritudine, fato obiit, nullius servilis sententiae sponte auctor et quoties necessitas ingrueret sapienter moderans. Patrem ei censorium fuisse memoravi; aetas ad octogesimum annum processit; decus triumphale in Thraecia meruerat. Sed praecipua ex eo gloria quod praefectus urbi recens continuam potestatem et insolentia parendi gravio-rem mire temperavit.*

[6.11] *Namque antea profectis domo regibus ac mox magistratibus, ne urbs sine imperio foret in tempus deligebatur qui ius redderet ac subitis mederetur; feruntque ab Romulo Dentrem Romulium, post ab Tullo Hostilio Numam Marcium et ab Tarquinio Superbo Spurium Lucretium impositos. Dein consules mandabant; duratque simulacrum quoties ob ferias Latinas praeficitur qui consulare munus usurpet. Ceterum Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem equestris ordinis cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit: mox rerum potitus ob magnitudinem populi ac tarda legum auxilia sumpsit e consularibus qui coerceret servitia et quod civium audacia turbidum, nisi vim metuat. Primusque Mesala Corvinus eam potestatem et paucos intra dies finem accepit quasi nescius exercendi; tum Taurus Statilius, quamquam provecta aetate, egregie toleravit; dein Piso viginti per annos pariter probatus publico funere ex decreto senatus celebratus est.*

Zelsok, hiri kohorte bateko tribunoak, orduan lekukoen artean zegoenak, Apio eta Kalbisio arriskutik libratu zituen. Zesarrek Polion, Biniziano eta Eskauoren auzia atzeratu egin zuen, berak senatuarekin batera ebazteko, baina ez Eskauoren aurkako zenbait ohar beldurgarri gabe.

10. Emakumerik ere ez zegoen arriskutik at, eta, errepublikaz jabetzen saiatzea salatzerik ez zegoenez gero, malkoengatik inkulpatzen zituzten, eta halaxe hil zuten Bizia zaharra, Fufio Geminoren ama, semearen hilketari negar egiteagatik. Honelakoxeak egiten ziren senatuan. Printzearen etxean ere ez zebiltzan oso bestela: heriotzara daramatzate Beskulario Flako eta Julio Marino, bere hurbilekorik antzinakoenetarikoa, Ordasen lagun eta Kaprin banagaitz zituenak; Beskulario Libonen aurkako azpikerietan bitartekari izan zen eta Marino Seianoren laguntzaile, Kurtzio Atiko akabatzen. Horregatik, pozik hartu zen euren etsenplu bera hartan lagundu zutenen gainera etortzea. Aldi berean, Luzio Pison pontifizea, zer arraroa hain gizon ospetsuarengan, berez hil zen; ez zen izan, berak nahita, ezein mozio zuriren eragile eta esturan aurkitu zen guztian, neurritasun zuhurrez jokatu zuen. Esana dut haren aita zentsorea izan zela; laurogei urtera arte bizi izan zen eta garaipen ohorea Trazian irabazi zuen. Baina haren aintza nagusia zen ezen, hiriko prefektu zela, tentu miresgarritz eraman zuela aginte berriki iraunkor bilakaturia eta bereziki zaila, obeditzeko ohitura galdua zelako.

11. Lehenago, izan ere, erregeak eta gero magistratuak Erromatik kanporatzen zirenean, hiria aginpide gabe ez gelditzeko, aldi baterako bat hautatzen zuten, zuzenbidea eraman eta egoera larriak konpon zituzten; Romulok Dentre Romulio izendatu ei zuen, gero Tulo Hostiliok Numa Martzio, eta Tarkinio Harroak Espurio Lukrezio. Geroago, kontsulek hautatzen zituzten, eta horren simulazio bat FERIA Latinoetan gelditzen da, kontsulatuan ariko dena hautatzen dutenean. Gero, Augustok, gerra zibiletan zehar, zaldun ordenako Zilnio Mezenas Erromako eta Italiako agintari orokor egin zuen. Gero, aginte guztiaz jabetu zenean, biztanleen gehitzea eta auzibideen geldotasuna arrazoi, kontsul ohien artetik, arduradun batzuk hautatu zituen, esklaboak eta indarraz besteri beldurrik ez zioten hiritar batzuen ausarkeriak eragindako istiluak itozteko. Lehenengoak, Mesala Korbinok, kargua hartu eta egun gutxiren buruan utzi zuen, bera hartarako ez zela gauza eta. Orduan, Tauro Estatilio, adinean aurrera zihoan arren, bikain aritu zen; azkenik, Pison dugu, hogeitau urtean arrakasta berdinez aritu zena eta, hiltzean, senatuaren dekretuz, hileta publikoz ohoratua izan zena.

[6.12] *Relatum inde ad patres a Quintiliano tribuno plebei de libro Sibyllae, quem Caninius Gallus quindecimvirum recipi inter ceteros eiusdem vatis et ea de re senatus consultum postulaverat. Quo per discessionem facto misit litteras Caesar, modice tribunum increpans ignarum antiqui moris ob iuventam. Gallo exprobrabat quod scientiae caerimoniarumque vetus incerto auctore ante sententiam collegii, non, ut adsolet, lecto per magistrōs aestimatoque carmine, apud infrequentem senatum egisset. Simul commonefecit, quia multa vana sub nomine celebri vulgabatur. Sanxisse Augustum quem intra diem ad praetorem urbanum deferrentur neque habere privatim liceret. Quod a maioribus quoque decretum erat post exustum sociali bello Capitolium, quaesitis Samo, Ilio, Erythris, per Africam etiam ac Siciliam et Italicas colonias carminibus Sibyllae, una seu plures fuer datoque sacerdotibus negotio quantum humana ope potuissent vera discernere. Igitur tunc quoque notioni quindecimvirum is liber subicitur.*

[6.13] *Isdem consulibus gravitate annonae iuxta seditionem ventum multaque et pluris per dies in theatro licentius efflagitata quam solitum adversum imperatorem. Quis commotus incusavit magistratus patresque quod non publica auctoritate populum coercuissent addiditque quibus ex provinciis et quanto maiorem quam Augustus rei frumentariae copiam advectaret. Ita castigandae plebi compositum senatus consultum prisca severitate neque segnius consules edixere. Silentium ipsius non civile, ut crediderat, sed in superbiam accipiebatur.*

[6.14] *Fine anni Geminius, Celsus, Pompeius, equites Romani, cecidere coniurationis crimine; ex quis Geminius prodigētia opum ac mollitia vitae amicus Seiano, nihil ad serium. Et Iulius Celsus tribunus in vinclis laxatam catenam et circumdatam in diversum tendens suam ipse cervicem perfregit. At Rubrio Fabato, tamquam desperatis rebus Romanis Partiorum ad misericordiam fugeret, custodes additi. Sane is repertus apud fretum Siciliae retractusque per centurionem nullas probabilis causas longinquae peregrinationis adferebat: mansit tamen incolumis oblivione magis quam clementia.*

12. Ondoren, Kintilianok, populuaren tribunoak, senatuari Sibilaren liburu baten berri eman zion, zeina Kanino Galo kindezinbiroak profetisa beraren beste liburuen artean sartzeko eskatu zuen, senatuaren hartarako dekretuz. Hori eztabaida gabe bozkatzea onarturik, Zesarrek gutun bat idatzi zuen, gaztetasunagatik antzinako ohiturak ezagutzen ez zituen tribunoari apur bat agiraka eginez. Galori aurpegiatzen zion ezen, errituen ezagutzan bera aspaldikoa izanik, eta liburua egile ezezagunarena zela, kolegioak iritzia eman aurretik eta, ohi bezala, iragarpena maisuek irakurri eta baloratu gabe, senatuaren bilkura jendez urrira eraman zuela. Aldi berean, gogoratu zuen ezen, izen ospetsu haren pean, iragarpen hutsal asko zebilenez gero, Augustok epea ezarri zuela, haiek hiriko pretoreari aurkezteko, edukitze pribatua debekaturik. Baina arbasoek ere ezarria zutela, Kapitolioa gerra sozialean erre ondoren; Samosen, Ilion, Eritrisen, baita Afrikan eta Sizilian eta italiar kolonietan zehar ere, Sibilaren iragarpen bila ibili zirela, bat bakarra zein batzuk izan, eta abadeen esku utzi zutela, giza ahalak ematen zientetik, egiazkoak bereizteko ardura. Beraz, liburu hura orduan ere kindezinbiroek atzertzeko utzi zuten.

13. Kontsulaldi berean, sedizio puntuan egon ziren, gariaren urriagatik, eta, hainbat egunetan zehar, enperadoreari kexa asko eta ohi baino jareginago agertu zioten. Berak, aztoraturik, magistratuei eta senatuari herria euren aginte publikoz ez menperatu izana aurpegiatu zien, ondoren gogoratuz zeintzuk probintziatatik eta Augustok baino zenbat gehiago ekarrarazten zuen gari hornimena. Beraz, herria antzinako zorroztasunaren arabera zigortzeko, senatuaren dekretu bat osatu zen, eta kontsulek berehala zabaldu zuten ediktua. Tiberioren isiltasuna ez zen hartzen gizalegetzat, berak uste bezala, harrokeriatzat baizik.

14. Urte amaieran, Geminio, Zelso eta Ponpeio, zaldun erromatarrak, konjurazio salaketaz jausi ziren. Geminio Seianoren lagun egin zen, bere oparotasun eta bizimodu laxoagatik, baina ez zen ezer seniorako gauza. Julio Zelso tribunoak, preso zegoela, katea luzatu, lepoan buelta bat eman eta besterantz tiraturik, berak hautsi zuen bere lepoa. Rubrio Fabatori, Erromako egoeraz nazkaturik, partoen babesera ihes egin nahi zuelako aitzakian, guardia ipini zioten; egia da, Sizilian aurkitua eta zenturioi batek ekarria izanik, ez zuela hain bidaia luzearen arrazoi sinesgarririk ematen; baina bizirik apartatu zen, areago ahanpenez, klementziaz baino.

[6.15] *Ser. Galba L. Sulla consulibus diu quaesito quos nep-
tibus suis maritos destinaret Caesar; postquam instabat vir-
ginum aetas, L. Cassium, M. Vinicium legit. Vinicio oppida-
num genus: Calibus ortus, patre atque avo consularibus,
cetera equestri familia erat, mitis ingenio et comptae facun-
diae. Cassius plebeii Romae generis, verum antiqui honora-
tique, et severa patris disciplina eductus facilitate saepius
quam industria commendabatur. Huic Drusillam, Vinicio
Iuliam Germanico genitas coniungit superque ea re senatui
scribit levi cum honore iuvenum. Dein redditis absentiae cau-
sis admodum vagis flexit ad graviora et offensiones ob rem
publicam coeptas, utque Macro praefectus tribunorumque et
centurionum pauci secum introirent quoties curiam ingrede-
retur petivit. Factoque large et sine praescriptione generis
aut numeri senatus consulto ne tecta quidem urbis, adeo
publicum consilium numquam adiit, deviis plerumque itineri-
bus ambiens patriam et declinans.*

[6.16] *Interea magna vis accusatorum in eos inrupit qui pecu-
nias faenore auctitabant adversum legem dictatoris Caesaris
qua de modo credendi possidendique intra Italiam caventur;
omissam olim, quia privato usui bonum publicum postponitur:
Sane vetus urbi faenebre malum et seditio discordinarum-
que creberrima causa eoque cohibebatur antiquis quoque et
minus corruptis moribus. Nam primo duodecim tabulis sanc-
tum ne quis unciario faenore amplius exerceret, cum antea ex
libidine locupletium agitaretur; dein rogatione tribunicia ad
semuncias redactum, postremo vetita versura. Multisque plebi
scitis obviam itum fraudibus quae toties repressae miras per
artes rursus oriebantur. Sed tum Gracchus praetor, cui ea
quaestio evenerat, multitudinem periclitantium subactus rettulit
ad senatum, trepidique patres (neque enim quisquam tali
culpa vacuus) veniam a principe petivere; et concedente
annus in posterum sexque menses dati quis secundum iussa
legis rationes familiaris quisque componerent.*

[6.17] *Hinc inopia rei nummariae, commoto simul omnium
aere alieno, et quia tot damnatis bonisque eorum dividitis*

15. Serbio Galba eta Luzio Silaren kontsulaldian, birloben senartzat nor-
tzuk eman asko pentsatu eta gero, Zesarrek, birjinen adinak presatzen
baitzuen, Luzio Kasio eta Marko Binizio hautatu zituen. Binizio udal lei-
nukoa zen, Kalesen jaioa, aita eta aitita kontsulak izan zituen; gainera-
koan, zaldun familiakoa zen, izaera gozokoa eta ekarri finekoa. Kasio
Erromako plebe familiakoa zen, baina antzinakoa eta ohoretsua; aitak
diziiplina zorrotzean hezirik, adeikortasunagatik ospetsuago zen, ekinkor-
tasunagatik baino. Honekin Drusila eta Biziniorekin Julia ezkondu
zituen, biak Germanikoren alabak, eta, gai hartaz, senatura gutun bat
bidali zuten, mutil haien gorespen neurtuekin. Gero, bere ausentziaren
arrazoiak hitz lauso samarretan azaldutakoan, arazo larriagoetara eta
errepublikagatik jasan zituen gorrotoetara jo zuen; kuriara zetorren
bakoitzean, Makronek eta tribuno eta zenturioi banaka batzuek bakarrik
lagun ziezaioleta eskatu zuen. Senatuaren dekretu zabal bat osatu zen,
goardien izaera eta kopurua gehiegi zehaztu gabe, baina gehiago ez zuen
hiriko etxerik zapaldu, eta are gutxiago kontseilu publikorik, sorterriaren
inguruan alderrai eta ia beti bide galduetatik eta zeharka zebilela.

16. Bitartean, salatzaile pilo handia oldartu zen lukurreriaz diruginan
ari zirenen aurka, Zesar diktadorearen legea hautsirik, zeinak kreditua
eta Italia barruko posesioa mugatzen zituen, aspalditik ahaztua bera, on
publikoa irabazi pribatua baino atzerago ibiltzen baita. Lukurreriaren
gaitza zaharra zen, izan ere, hirian, eta sedizio eta liskar etengabeen era-
gilea; horregatik, antzina ere, ohiturak hain usteldurik ez zeudenean,
zigortua izan zen. Lehenengotan, Hamabi Oholetan, inork ontza batetik
gorako interesdun mailegurik ez ipintzea ezarri zen, aurretik, aberatsen
apetaren arabera jokatzeko baitzen; gero, tribunoen proposamenez, ontza
erdira jaitsi zen; azkenik, interesa debekatu egin zen. Eta, plebiszitu
askoren bitartez, iruzurrei bidea moztu zitzaien, baina, hainbeste alditan
zanpatu arren, trikimaina harrigarritz berritzen ziren. Baina orduan
Grako pretoreak, auziaren instrukzioa egokitu zitzaionak, bere burua
arriskuan ikusten zuen jendetzak beharturik, senatura parte eman zuen,
eta gurasoek, ikaraturik, inor ez baitzegoen errutik libre, printzeagandik
grazia eskatu zuten. Honek eman egin zuen, eta urtebete eta sei hilabe-
teko epea ezarri zen, legeak aginduaren arabera, bakoitzak bere ondare
kontuak konpon zitzaiz.

17. Horrek diru urritasuna ekarri zuen, zor guztiak batera erreklamatzeko
an, eta, ondasunen enkantera zeraman hainbeste zigor izanik, zilar txan-

signatum argentum fisco vel aerario attinebatur. Ad hoc senatus praescripserat, duas quisque faenoris partis in agris per Italiam conlocaret. Sed creditores in solidum appellabant nec decorum appellatis minuere fidem. Ita primo concursatio et preces, dein strepere praetoris tribunal, eaque quae remedio quaesita, venditio et emptio, in contrarium mutari quia faeneratores omnem pecuniam mercandis agris condiderant. Copiam vendendi secuta vilitate, quanto quis obaeratio; aegrius distrahebant, multique fortunis provolvebantur; eversio rei familiaris dignitatem ac famam praeceps dabat, donec tulit opem Caesar disposito per mensas milies sestertio factaque mutuandi copia sine usuris per triennium, si debitor populo in duplum praediis cavisset. Sic refecta fides et paulatim privati quoque creditores reperti. Neque emptio agrorum exercita ad formam senatus consulti, acribus, ut ferme talia, initiis, incurioso fine.

[6.18] *Dein redeunt priores metus postulato maiestatis Considio Proculo; qui nullo pavore diem natalem celebrans raptus in curiam pariterque damnatus interfectusque, et sorori eius Sanciae aqua atque igni interdictum accusante Q. Pomponio. Is moribus iniquis haec et huiusce modi a se factitari praetendebat ut parta apud principem gratia periculis Pomponii Secundi fratris mederetur. Etiam in Pompeiam Macrinam exilium statuitur cuius maritum Argolicum socerum Laconem e primoribus Achaeorum Caesar adflixerat. Pater quoque inlustris eques Romanus ac frater praetorius, cum damnatio instaret, se ipsi interfecere. Datum erat crimini quod Theophanen Mytilenaeum proavum eorum Cn. Magnus inter intimos habuisset, quodque defuncto Theophani caelestis honores Graeca adulatio tribuerat.*

[6.19] *Post quos Sex. Marius Hispaniarum ditissimus deferatur incestasse filiam et saxo Tarpeio deicitur. Ac ne dubium haberetur magnitudinem pecuniae malo vertisse, aurariasque eius, quamquam publicarentur, sibimet Tiberius seposuit. Inritatusque suppliciiis cunctos qui carcere attinebantur accusati societatis cum Seiano necari iubet. Iacuit immensa*

pondua fiskoak edo erarioak atxikita zeukalako. Horren aurrean, senatuak agindu zuen bakoitzak diru prestatuaren bi heren Italiako lurretan inberti zitzala. Hartzedunek, ostera, osoa eskatzen zuten eta, erreklamatzeko zitzaienentzat, ez zen itxurazkoa kreditua gutxitzea. Hala, lehenik bisitak eta errekuak izan ziren, gero pretorearen auzitegian zalapartak, eta erremediotzat erabakitako neurria, sal-erosia, kaltegarri bilakatu zen, mailegu-emaileek diru guztia gorde baitzuten, lurra erosteko. Salmenten ugariari prezioen beherapenak jarraitu zion; zenbat eta zorpetuago zegoenak, zailago zeukan sailak saltzea, eta askoren edukiak gainbehera zetozen. Ondasun familiarren hondamenak duintasuna eta ospea eraisten baitzuten, Zesarrek laguntza bat jarri zuen, bankuetara ehun milioi sestertzio banaturik eta euron mailegua, hiru urtean, interes gabe baimendurik, zordunak, aurretiaz, herriari dobleko bermea eskaintzen bazion onibarretan. Halaxe berritu zen kreditua eta, apurka-apurka, mailegu-emaile partikularrak ere aurkitu ziren. Baina ez zen gertatu senatuaren dekretuaren araberako lur erosterik, ia beti gertatzen baita, hasiera indartsuaren ondoren, azkenean, indiferentzia nagusitzen dela.

18. Gero, aurreko beldurrak itzuli ziren, Konsidio Prokulo maiestatzeko auziperatu zutenean; ezereen beldurrik gabe, bere urte-eguna ospatzen ari zela, bat-batean kuriara arrastatu zuten, kondenaturik eta hilik; haren arreba Santzia ur-suen debekura kondenatu zuten, Kinto Ponponioren salaketaz. Hau, izakeraz, azpikaria zen, eta horrelakoak eta antzekoak egiten ei zituen, Zesarren aurrean, bere anaia Ponponio Sekundoren arriskua sorosteko grazia lortzearen. Ponpeia Makrinaren aurkako erbestea ere erabakitzen da, zeinaren senar Argoliko eta aita-giarreba Lakon, akeo txit gorenak, Zesarrek jazarriak zituen; erromatar zaldun ospetsua zen bere aitak eta pretorea izaniko nebak ere, kondenaren mehatxuan aurkitzean, euren burua hil zuten. Errutzat ezartzen zitzairen ezen Mitileneko Teofanes, euren birraitita, Gneo Ponpeio Magnok bere lagun minen artean eduki zuela, eta, Teofanes hildakoan, grekoen adulazioak ohore zerutarrak eskaini zizkiola.

19. Hauen ondoren, Sesto Mariori, Hispanietako gizonik aberatsenari, alabarekin intzestua izana salatzen diote, eta Tarpeia haitzetik amiltzen dute; eta bere ondasun izugarriek hondatu zituzten dudarik izan ez zedin, haren urre eta (zilar) meatzeak, konfiskatuak izan arren, Tiberiok bereiztat gorde zituen. Gero, suplizio hauengatik beroturik, Seianorekiko konplizitatez salatuz, preso zeuden guztiak exekutatzeko agindua

strages, omnis sexus, omnis aetas, inlustres ignobiles, dispersi aut aggerati. Neque propinquis aut amicis adsistere, inlacrimare, ne visere quidem diutius dabatur; sed circumiecti custodes et in maerorem cuiusque intenti corpora putrefacta adsectabantur; dum in Tiberim traherentur ubi fluitantia aut ripis adpulsa non cremare quisquam, non contingere. Intercederat sortis humanae commercium vi metus, quantumque saevitia glisceret, miseratio arcebat.

[6.20] *Sub idem tempus G. Caesar, discedenti Capreas avo comes, Claudiam, M. Silani filiam, coniugio accepit, immanem animum subdola modestia tegens, non damnatione matris, non exitio fratrum rupta voce; qualem diem Tiberius induisset, pari habitu, haud multum distantibus verbis. Unde mox scitum Passieni oratoris dictum percubuit neque meliorem unquam servum neque deteriorem dominum fuisse. Non omiserim praesagium Tiberii de Servio Galba tum consule; quem accitum et diversis sermonibus pertemptatum postremo Graecis verbis in hanc sententiam adlocutus 'et tu, Galba, quandoque degustabis imperium,' seram ac brevem potentiam significans, scientia Chaldaeorum artis, cuius apiscendae otium apud Rhodum, magistrum Thrasillum habuit, peritiam eius hoc modo expertus.*

[6.21] *Quotiens super tali negotio consultaret, edita domus parte ac liberti unius conscientia utebatur. Is litterarum ignarus, corpore valido, per avia ac derupta (nam saxis domus imminet) praeibat eum cuius artem experiri Tiberius statuisset et regredientem, si vanitatis aut fraudum suspicio incesse rat, in subiectum mare praecipitabat ne index arcani existeret. Igitur Thrasillus isdem rupibus inductus postquam percontantem commoverat, imperium ipsi et futura sollerter patefaciens, interrogatur an suam quoque genitalem horam comperisset, quem tum annum, qualem diem haberet. Ille positus siderum ac spatia dimensus haerere primo, dein pavescere, et quantum introspiceret magis ac magis trepidus admirationis et metus, postremo exclamat ambiguum sibi ac prope ultimum discrimen instare. Tum complexus eum Tiberius praescium*

ematen du. Sarraski izugarria zetzan lurrean: sexu bietakoak, adin guztietakoak, ospetsuak eta ezezagunak, banan edo piloan. Ahaide eta lagunei ez zitzairen utzi hurbiltzen, negar egiten, ezta begiratzen ere luzaroon; aitzitik, guardia bat ezarri zuten inguruan, bakoitzaren saminaren adi, hilotz usteleki jarraitzen ziena, Tiberrera arrastatzen zituzten bitartean, non, flotatzen edo ertzera jaurtiak baziren, inori ez zioten erretzen uzten, ezta ukitzen ere. Giza izatearen elkartasuna beldurraren indarrak moztu zuen, eta, zenbat eta ankerkeria areagotu, errukia urrunago zen.

20. Garai berean, aititari Kapriko erretiroan laguntzen zion Gaio Zesar Marko Silanoren alaba Klaudiarekin ezkondu zen; apaltasun engainagarriz, jenio basatia estaltzen zuen, ez amaren kondenak, ez anaien hilketak ahotsik aldatu ziotela. Tiberiok nolako eguna zeukan, halako airea hartzen zuen, eta hitzetan ere ez zeukan alde handirik. Hortik dator Prosenio hizlariaren esate zorrotz eta txit zabaldua: «inoiz ez zen morroia hobea izan, ez ugazaba txarragoa». Ez nuke aipatu gabe utzi nahi Tiberioren presagio bat, orduan kontsul zen Serbio Galbaz. Deiturik eta zenbait hitzez tentaturik, gero honelatsu esan zion grekoz: «Heuk ere, Galba, inperioa probatuko duk noizbait», haren agintaldi berantiar eta laburra adieraziz, kaldearren artearen ezagutzari esker. Tiberiok Rodasko aisialdia horixe ikasten egin zuen, Trasilo irakasle zuela, zeinaren trebetasuna honako eran probatzen zuen:

21. Gai honi buruz kontsultatzen zuen guztian, etxearen goialdea eta liberto bakarraren laguntza erabiltzen zituen. Hau, letretan ezjakina eta gorputzez oso indartsua, alde malkar eta erripetik, etxea haitzean kokatua baitzen, Tiberiok haren ahalmena probatzea erabakia zuenaren aurretik joaten zen, eta, bueltan, gezur edo iruzur susmorik sortu bazen, azpian zegoen itsasora jaurtitzen zuen, bere sekretuaren lekukorik ez geratzeko. Trasilo ere halaxe eraman zuten haitz beretara, eta, galdeketan, zirrara handia eragin zionez gero, bere inperioa eta etorkizuna argiro igarritz, Tiberiok galdetu zion ea bere horoskopoa ere egiaztatua zuen, eta urte hartan eta egun hartan zer zegokion. Hark izarren posizioak eta espazioak neurtu zituen, eta, lehenik, zalantzan gelditu zen; gero, ikaraz bete zen eta, zenbat eta gehiago kalkulatu, are eta areago dardaratzen zen harriduraz eta beldurrez; azkenik, arrisku anbiguo eta ia muturreko baten mehatxupearan dagoela hots egiten du. Orduan Teberriok, besarkaturik, zoriondu egiten du, arriskuak aurreikusi zizkiolako

periculorum et incolumem fore gratatur; quaeque dixerat oraculi vice accipiens inter intimos amicorum tenet.

[6.22] *Sed mihi haec ac talia audienti in incerto iudicium est fatone res mortalium et necessitate immutabili an forte voluntur. Quippe sapientissimos veterum quique sectam eorum aemulatur diversos reperies, ac multis insitam opinionem non initia nostri, non finem, non denique homines dis curae; ideo creberrime tristia in bonos, laeta apud deteriores esse. Contra alii fatum quidem congruere rebus putant, sed non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium causarum; ac tamen electionem vitae nobis relinquunt, quam ubi elegeris, certum imminentium ordinem. Neque mala vel bona quae vulgus putet: multos qui conflictari adversis videantur beatos, at plerosque quamquam magnas per opes miserimos, si illi gravem fortunam constanter tolerant, hi prospera inconsulte utantur. Ceterum plurimis mortalium non eximitur quin primo cuiusque ortu ventura destinantur; sed quaedam secus quam dicta sint cadere fallaciis ignara dicentium: ita corrumpi fidem artis cuius clara documenta et antiqua aetas et nostra tulerit. Quippe a filio eiusdem Thrasulli praedictum Neronis imperium in tempore memorabitur; ne nunc incepto longius abierim.*

[6.23] *Isdem consulibus Asinii Galli mors vulgatur; quem egestate cibi peremptum haud dubium, sponte vel necessitate incertum habebatur. Consultusque Caesar an sepeliri sineret, non erubuit permittere ultroque incusare casus qui reum abstulissent antequam coram convinceretur: scilicet medio triennio defuerat tempus subeundi iudicium consulari seni, tot consularium parenti. Drusus deinde extinguitur; cum se miserandis alimentis, mandendo e cubili tomento, nonum ad diem detinuisset. Tradidere quidam praescriptum fuisse Macroni, si arma ab Seiano temptarentur; extractum custodiae iuvenem (nam in Palatio attinebatur) ducem populo imponere. Mox, quia rumor incedebat fore ut nuru ac nepoti conciliaretur Caesar; saevitiam quam paenitentiam maluit.*

eta onik irtengo zelako, eta, hark esana orakulutzat harturik, bere lagun minen artean sartzen du.

22. Baina nik, horrelakoak eta antzeko historiak entzutean, ez dakit zer pentsatu: hilkorren gauzak patuaren eta behar aldaezinaren ala zoriaren arabera gertatzen ote diren. Behintzat, antzinako jakintsuenak eta haien irakatsiei jarraitzen dietenak banaturik aurkituko dituzu. Batzuen ustea da jainkoak ez direla ez gure hasieraz ez azkenaz, hitz batez, gizakumeoz, arduratzen, eta, horregatik, sarritan, onei okerrak eta gaiztoei onak gertatzen zaizkiela. Beste batzuek, ostera, uste dute badela historiarekin bat doan patu bat, baina ez izar deslariatatik harakoa, berezko printzipio eta loturei atxikia baizik; hauek, hala ere, bizitza hautatzen geuri uzten digutela eta, behin hau hautaturik, gertaeren segida aldaezina dela; herriak halakotzat dauzkanak ez direla ez on, ez txar; uste dute ezbeharrak joak diruditen asko dohatsuak direla, eta beste batzuk, ostera, aberastasunik handienez ere, oso dohakabeak direla, lehenengoek patuaren pisuari irmoki eusten badiote, eta bigarrenek euren ongizatea zentzu gabe erabiltzen badute. Gainerakoan, hilkorrik gehienak ez dira libratzen uste izatetik bakoitzari jaiokera bertan izendatzen zaiola etorkizuna, baina gauza batzuk zer dioten ez dakitenek iragarri dutenaz bestera gertatzen direla, eta horrelaxe andeatzen dela igarmentaren dohaia, zeinaren agiri argiak eskaintzen dituen hala antzinako, nola oraingo aldiak. Behintzat, Trasilo honen semeak Neronen inperioa iragarri zuen, bere garaian gogoratuko denez, orain ez baitut neure planetatik alboratu gura.

23. Kontsulaldi berean, Asinio Galoren heriotzaren berri jakiten da, dudarik gabe, janari faltaz hil zena bera; nahita ala beharrez, hori ez zegoen argi. Ehorzten utziko ote zuen Zesarri galdeturik, ez zen lotsatu baimena ematen, ezta hobenduna, publikoki konbiktutat joa izan aurretik, eraman zuten arrazoiak deitoratzen ere; alegia, hiru urtean, nahikoa asti izan ez balitz bezala kontsul ohi zahar bat, hainbeste kontsulen aita, epaiketara ekartzeko. Gero, Druso hil zen, bederatzi egunez, janari tristetzat, ohearen betegarria karraskatuz iraun ondoren. Historialari batzuek kontatzen dute ezen, Seianok armetara jotzen bazuen, Makroni aginduta zegoela mutila espetxetik atera (jauregian atxilo baitzegoen) eta herriaren buru ipintzeko. Geroago, Zesar errainarekin eta birlobarekin adiskidetu zela zabaldu zenean, damua baino nahiago izan zuen ankerkeria.

[6.24] *Quin et invectus in defunctum probra corporis, exitabilem in suos, infensum rei publicae animum obiecit recitarique factorum dictorumque eius descripta per dies iussit, quo non aliud atrocius visum: adstitisse tot per annos, qui vultum, gemitus, occultum etiam murmur exciperent, et potuisse avum audire, legeret, in publicum promere vix fides, nisi quod Attii centurionis et Didymi liberti epistulae servorum nomina praeferebant, ut quis egredientem cubiculo Drusum pulsaverat, exterruerat. Etiam sua verba centurio saevitiae plena, tamquam egregium, vocesque deficientis adiecerat, quis primo [alienationem mentis simulans] quasi per dementia funesta Tiberio, mox, ubi ex spes vitae fuit, meditatae compositasque diras imprecabatur; ut, quem ad modum nurum filiumque fratris et nepotes domumque omnem caedibus complevisset, ita poenas nomini generique maiorum et posteris exolveret. Obturbabant quidem patres specie detestandi: sed penetrabat pavor et admiratio, callidum olim et tegendis sceleribus obscurum huc confidentiae venisse ut tamquam dimotis parietibus ostenderet nepotem sub verbere centurionis, inter servorum ictus extrema vitae alimenta frustra orantem.*

[6.25] *Nondum is dolor exoleverat, cum de Agrippina auditum, quam interfecto Seiano spe sustentatam provixisse reor; et postquam nihil de saevitia remittebatur; voluntate extinctam, nisi si negatis alimentis adsimulatus est finis qui videretur sponte sumptus. Enimvero Tiberius foedissimis criminationibus exarsit, impudicitiam arguens et Asinium Gallum adulterum, eiusque morte ad taedium vitae compulsum. Sed Agrippina aequi impatiens, dominandi avida, virilibus curis feminarum vitia exuerat. Eodem die defunctam, quo biennio ante Seianus poenas luisset, memoriaeque id prodendum addidit Caesar iactavitque quod non laqueo strangulata neque in Gemonias proiecta foret. Actae ob id grates decretumque ut quintum decimum kal. Novembris, utriusque necis die, per omnis annos donum Iovi sacraretur.*

24. Areago, hilarekin sumindu zen, gorputza desohoratu eta pentsakizun beretarrentzat txarrak eta errepublikarentzat kaltegarriak izan zituela gaitzetsiz. Gainera, egunez egun idatzitako haren esan-eginen txostena irakurtzeko agindu zuen, eta hori ikaragarriena iruditu zen. Haren ondoan, hainbeste urtez, haren aurpegikeraz, auhenez, baita isilean xuxurlatzen zuenaz ere, oharrak hartzeko arduradunak egotea eta aitita hori entzuteko, irakurtzeko, argitaratzeko gauza izatea nekez sinets zitekeen, Attio zenturioiaren eta Didimo libertoaren gutunek ize-nak eman ez balituzte, lantzean batek logelatik irten nahi zuen Druso mehatxuka behartzen zuten esklaboenak. Zenturioiak bere hitzak ere, amorruez beteak, zerbait ohoragarri legez erantsi zituen, baita hil-hurrenarenak ere; hauekin, lehenengotan, bere onetik joandako itxura egiten zuen, Tiberiori augurio txarreko esaldiak zuzenduz, zoraturik bezala; gero, biziaz etsirik, haren aurka birao izugarriak, pentsatuak eta prestatuak jaulkitzen zituen, opatzen ziola ezen, erraina, anaiaren semea eta birlobak akabatu eta etxe guztia hilketaz bete zuenez gero, halaxe izan zezala bere hobenez erantzun beharra, bere arbasoen izen eta leinuaren, eta geroaren aurrean. Senatariak marmarrean ziharduten, augurio haien higuin plantak eginez, baina izuak eta miresmenak josita zeuden, nola gizon hura, lehenago argia eta krimenak ilunpean gorde zalea, hainbeste-lotsagarrikeriaraino irits zitekeen, ezen, hormak kendurik bezala, birloba zenturioiaren zartailupean erakusten zuen, esklaboen zartako artean, biziaren azken unean, janaria alferrik eskatuz.

25. Samin hura oraindik ez zen joana, Agripinaren heriotzaren berri jakin zenean. Seiano hiltzean, bizia itxaropenak eutsita luzatu zuelakotan nago, baina, amorrurik ez zela inola ere baretzen ikusirik, nahita iraungi zela, baldin, janaria ukaturik, nahita hautaturiko azkena eman zezakeena simulatu ez bazuten. Tiberio, behintzat, haren aurkako salaketarik itsusienetan sutu zen, lizunkeria eta Asinio Galorekiko adulterioa egotziz, eta honen heriotzak bizitzaren higuinera eramane zuela. Baina parekorik jasaten ez zuen eta aginte egarri zen Agripinak, gizonei dagozkien ardurekin, emakumeen bizioak bertan behera utziak zituen. Seianok, urte bi lehenago, bere erruak ordaindu zituen egun berean hil zenez gero, Zesarrek erantsi zuen hori gogoangarri egin behar zela, eta harrotzen zen ez zelako lakioak estrangulatua, ez Gemonietara jaurtia izan. Hala, esker egun bat egin zen, baita dekretatu ere, azaroaren hamazortzian, biak hil ziren egunean, Jupiterri urtero eskaintza egitea.

[6.26] *Haud multo post Cocceius Nerva, continuus principi, omnis divini humanique iuris sciens, integro statu, corpore inlaeso, moriendi consilium cepit. Quod ut Tiberio cognitum, adsidere, causas requirere, addere preces, fateri postremo grave conscientiae, grave famae suae, si proximus amicorum nullis moriendi rationibus vitam fugeret. Aversatus sermonem Nerva abstinentiam cibi coniunxit. Ferebant gnari cogitationum eius, quanto propius mala rei publicae viseret, ira et metu, dum integer, dum intemptatus, honestum finem voluisse. Ceterum Agrippinae pernicies, quod vix credibile, Plancinam traxit. Nupta olim Cn. Pisoni et palam laeta morte Germanici, cum Piso caderet, precibus Augustae nec minus inimicitias Agrippinae defensa erat. Ut odium et gratia desistere, ius valuit; petitaque criminibus haud ignotis sua manu sera magis quam immerita supplicia persolvit.*

[6.27] *Tot luctibus funesta civitate pars maeroris fuit quod Julia Drusi filia, quondam Neronis uxor; denupsit in domum Rubellii Blandi, cuius avum Tiburtem equitem Romanum plerique meminerant. Extremo anni mors Aelii Lamiae funere censorio celebrata, qui administrandae Syriae imagine tandem exolutus urbi praefuerat. Genus illi decorum, vivida senectus; et non permissa provincia dignationem addiderat. Exim Flacco Pomponio Syriae pro praetore defuncto recitantur Caesaris litterae, quis incusabat egregium quemque et regendis exercitibus idoneum abnuere id munus seque ea necessitudine ad preces cogi per quas consularium aliqui capessere provincias adigerentur, oblitus Arruntium ne in Hispaniam pergeret decimum iam annum attineri. Obiit eodem anno et M'. Lepidus de cuius moderatione atque sapientia in prioribus libris satis conlocavi. Neque nobilitas diutius demonstranda est: quippe Aemilium genus fecundum bonorum civium, et qui eadem familia corruptis moribus, inlustri tamen fortuna egere.*

[6.28] *Paulo Fabio L. Vitellio consulibus post longum saeculorum ambitum avis phoenix in Aegyptum venit praebuitque materiem doctissimis indigenarum et Graecorum multa*

26. Ez askoz geroago, Kokzeio Nerbak, printzearen ohiko laguntzaileetariko batek, zuzenbide erlijioso eta zibilean adituak, oparotasun eta osasun osoan zegoela, bere burua hiltzeko asmoa hartu zuen. Tiberiok jakin zuenean, galdez erasotzen zion, baita erreguz ere; azkenik, aitortzen dio bere kontzientziarentzat, bere izenarentzat larria litzatekeela lagun min batek, hiltzeko inolako arrazoi gabe, bizitzatik ihes egin baleza. Nerbak, harekin hitz egiteari uko eginik, barauan jarraitu zuen. Haren pentsakizunen berri zekitenek ziotenez, errepublikaren gaitzak hainbat hurragotik ikusteak eragiten zion haserre eta beldurragatik nahi izan ei zuen, oraindik osorik eta bakez zegoela, azken zintzo bat. Gainerakoan, Agrippinaren galerak, sinesten ere lanak dituenak, Plantzina arrastatu zuen. Behinola Gneo Pisonekin ezkondurik, ez zuen Germanikoren heriotzaren pozik ezkutatu. Pison erortzean, Augustaren erreguek eta, ez gutxiago, Agrippinaren etsaigoak defendatu zuten. Gorrotoa eta grazia atertu zirenean, justizia gailendu zen eta, salaketa txit ezagunengatik auziperaturik, bere eskutik jasan zuen zigor are berantagoa, merezigabea baino.

27. Hainbeste doluz jantziriko hirian, tristagarria izan zen, halaber, Julia, Neronen emazte izan zen Drusoren alaba, ezkontzaz sartzea Rubellio Blandoren etxean, zeinaren aitita, Tibolico zaldun erromatarra, gehienek gogoratzen zuten. Urte amaieran, hileta handiz ohoratu zuten Elio Lamiaren heriotza, zeinak, Siriako aginte itxurazko hutsetik txandaturik, hiriko prefektura eraman zuen. Goi familiakoa zen eta zahartzaro bizia izan zuen; eta bere probintzian agintzen utzi ez izanak ospea handitu zion. Gero, Siriako propretore Flako Pomponio hiltzean, Zesarren gutun bat irakurri zen, non kexatzen zen armaden buru izateko gizonik gailenen eta egokienek egiteko horri albo egiten ziotela eta, egoera horretan, erreguka ibili beharra zeukala, kontsul ohi batzuei probintziak gobernarazteko, alde batera utzirik bazirela hamar urte, Arruntziolari Hispaniara joatea galarazten ziona. Urte hartantxe hil zen Marko Lepido ere, zeinaren zuhurtziaz eta jakinduriaz, aurreko liburuetan, nahikoa luzatu naizen. Haren nobleziak ere ez du froga handiagorik behar: egia da Emiliotarren leinua hiritar jatorretan oparoa izan zela eta, familia horretan, ohitura usteldunak ere fortuna handikoak izan zirela.

28. Paulo Fabio eta Luzio Bitelioren kontsulaldian, mendeen ziklo luzearen ondoren, fenix hegazia Egiptora iritsi zen, lur hartako eta Greziako jakintsuenei behaketa ugarirako bidea emanik, gertaera miragarri

super eo miraculo disserendi. De quibus congruunt et plura ambigua, sed cognitu non absurda promere libet. Sacrum Soli id animal et ore ac distinctu pinnarum a ceteris avibus diversum consentiunt qui formam eius effinxere: de numero annorum varia traduntur. Maxime vulgatum quingentorum spatium: sunt qui adseverent mille quadringentos sexaginta unum interici, prioresque alites Sesoside primum, post Amaside dominantibus, dein Ptolemaeo, qui ex Macedonibus tertius regnavit, in civitatem cui Heliopolis nomen advolavisse, multo ceterarum volucrum comitatu novam faciem mirantium. Sed antiquitas quidem obscura: inter Ptolemaeum ac Tiberium minus ducenti quinquaginta anni fuerunt. Unde non nulli falsum hunc phoenicem neque Arabum e terris credidere, nihilque usurpavisse ex his quae vetus memoria firmavit. Confecto quippe annorum numero, ubi mors propinquet, suis in terris struere nidum eique vim genitalem adfundere ex qua fetum oriri; et primam adulto curam sepeliendi patris, neque id temere sed sublato murrae pondere temptatoque per longum iter; ubi par oneri, par meatui sit, subire patrium corpus inque Solis aram perferre atque adolere. Haec incerta et fabulosis aucta: ceterum aspici aliquando in Aegypto eam volucrem non ambigitur.

[6.29] *At Romae caede continua Pomponius Labeo, quem praefuisse Moesiae rettuli, per abruptas venas sanguinem effudit; aemulataque est coniunx Paxaea. Nam promptas eius modi mortes metus carnificis faciebat, et quia damnati publicatis bonis sepultura prohibebantur; eorum qui de se statuebant humabantur corpora, manebant testamenta, pretium festinandi. Sed Caesar missis ad senatum litteris disseruit morem fuisse maioribus, quoties dirimerent amicitias, interdicare domo eumque finem gratiae ponere: id se repetivisse in Labeone, atque illum, quia male administratae provinciae aliorumque criminum urgebatur; culpam invidia velavisse, frustra conterrita uxore, quam etsi nocentem periculi tamen expertem fuisse. Mamercus dein Scaurus rursus postulatur; insignis nobilitate et orandis causis, vita probrosus. Nihil hunc amicitia Seiani, sed labefecit haud minus validum ad*

hartaz. Zerbait esan nahi nuke bat datozen zenbait puntuz, baita; ambiguoak izan arren, jakitea merezi duten beste gehienez ere. Animalia hori eguzkiari eskainita dago, eta bere irudia eman dutenak bat datoz ezen, buruan eta lumen kolorean, beste hegaztien ezberdina dela; urte kopuruaz, bada zenbait iritzi. Gehienak bostehun urteko aldi az mintzo dira, baina badira tartea mila eta lauhun eta hirurogeita bat urtera luzatzen dutenak ere. Aurreko hegaztiak, lehenengoz, Sesosisen agintaldian ikusi ei ziren, gero Amasisenean, gero mazedoniarren jatorriko hirugarren errege Ptolomeorenean, Heliopolis izeneko hirirantz hegan eta beste hegazti batzuen segizio handiak lagundurik, fenixaren itxura ezohikoaz harriturik eurok. Baina antzinatasun ilun samarra da: Ptolomeoren eta Tiberioren artean, berrehun eta berrogeita hamar urte baino gutxiago izan dira. Hortik dator askok esatea fenix horrena gezurra zela; ez zetorrela Arabiako lurretik eta ez zuela ezer egin, antzinateko oroimenak hartaz dioenik. Izan ere, urteen kopurua osaturik, heriotza hur daukanean, habia lurrean egin eta ondorengoa jaiotzeko indar sortzailea ematen ei dio; honen lehenengo ardura, hazitakoan, aita lurperatzea ei da, eta ez edonola, aitzitik, mirra zama bat hartu eta ibilaldi luzeetan probaturik, eramateko gauza dela, bidaiarako gauza dela ikustean, aitaren gorputza bizkarreratu, eguzkiaren aldarera igo eta hantxe erretzen ei du. Hori guztia gezurra eta alegiaz handitua da; gainerakoan, ez da dudan jartzen hegazti hori, noiz edo noiz, Egipton ikusten denik.

29. Baina Erroman hilketak aurrera zihoazen eta Ponponio Labeon, Mesia gobernatu zuela esana dudana, zainak ebaki eta odolustu egin zen; berdin egin zuen Paxea emazteak. Nahitako heriotza haiek borroaren beldurratik ziren, zeren, kondenatuei ondasunak konfiskatzen eta ehortzea ukatzen bazitzaien, eurentzat halako erabakia hartzen zutenek bazekiten euren gorputzak ehortziak eta testamentuak errespetatuak izango zirela, aurea hartu izanaren sari. Baina Zesarrek senatura idatzi zuen arbasoek, adiskidetasun bat haustean, delako lagunari norbere etxean sartzen ez uzteko ohitura zeukatela, harreman harekikoa hartan amaiturik; berak Labeonekin horixe egin zuela, eta honek, probintziaren administrazio txarrak eta beste zenbait hobenek estuturik, bere aurkako gorrotoa eragiteko zerbaitekin disimulatu zuela bere errua, eta haren emaztea arrazoi gabe ikaratu zela, zeina, gaitz egina bazen ere, ez zegoen arriskuan. Ondoren, Mamerko Eskauero berriro jazarri zuten, nobleziaz eta abokatu dohaiz ospetsua, baina bizitzaz lotsagarria. Seianorekiko adiskidetasunak

exitia Macronis odium, qui easdem artes occultius exercebat detuleratque argumentum tragoediae a Scauro scriptae, additis versibus qui in Tiberium flecterentur: verum ab Servilio et Cornelio accusatoribus adulterium Liviae, magorum sacra obiectabantur. Scaurus, ut dignum veteribus Aemiliis, damnationem antiit, hortante Sextia uxore, quae incitamentum mortis et particeps fuit.

[6.30] Ac tamen accusatores, si facultas incideret, poenis adficiabantur; ut Servilius Corneliusque perditio Scauro famosi, quia pecuniam a Vario Ligure omittendae delationis ceperant, in insulas interdicto igni atque aqua demoti sunt. Et Abudius Ruso functus aedilitate, dum Lentulo Gaetulico, sub quo legioni praefuerat, periculum facessit quod is Seiani filium generum destinasset, ultro damnatur atque urbe exigitur. Gaetulicus ea tempestate superioris Germaniae legiones curabat mirumque amorem adsecutus erat, effusae clementiae, modicus severitate et proximo quoque exercitui per L. Apronium socerum non ingratus. Unde fama constans ausum mittere ad Caesarem litteras, adfinitatem sibi cum Seiano haud sponte sed consilio Tiberii coeptam; perinde se quam Tiberium falli potuisse, neque errorem eundem illi sine fraude, aliis exitio habendum. Sibi fidem integram et, si nullis insidiis peteretur; mansuram; successorem non aliter quam indicium mortis accepturum. Firmarent velut foedus, quo princeps ceterarum rerum poteretur; ipse provinciam retineret. Haec, mira quamquam, fidem ex eo trahebant quod unus omnium Seiani adfinium incolumis multaque gratia mansit, reputante Tiberio publicum sibi odium, extremam aetatem magisque fama quam vi stare res suas.

[6.31] C. Cestio M. Servilio consulibus nobiles Parthi in urbem venire, ignaro rege Artabano. Is metu Germanici fidus Romanis, aequabilis in suos, mox superbiam in nos, saevitiam in popularis sumpsit, fretus bellis quae secunda adversum circumiectas nationes exercuerat, et senectutem Tiberii ut inermem despiciens avidusque Armeniae, cui

ez zion inolako kalterik ekarri, baina Makronen gorroto ez gutxiago kaltegarriak hondatu zuen, zeinak arte berean disimulu handiagoz jarduten zuen, eta Eskaurok idatzitako tragedia baten argumentua salatu zuen, Tiberiori zegozkiokeen bertso batzuei arretea emanik. Dena dela, Serbilio eta Kornelio salatzaileek Libiarekiko adulterioa eta praktika magikoak egozten zizkioten. Eskaurok, Emilioen antzinako familiari zegokionez, kondenari aurrea hartu zion, Sextia emazteak aholkatuak, heriotzaren xaxatzaile eta partaide izan zena berau.

30. Baina salatzaileak ere, aukerarik bazen, zigortzen zituzten. Hala, Serbio eta Kornelio, Eskauro hondatu ondoren, Bario Ligurrengandik delaziorik ezaren truke dirua jaso zutelako, izen beltza hartu zutenak, irletara konfinatuak izan ziren, su-uren debekuz. Abulio Ruso ere, lehenagoko edila, Lentulo Getuliko, zeinaren agindupean legio baten buru izan zen, Seianoren semea suhizat hautatu zuela-eta arriskuan jartzen zuena, kondenatua eta hiritik egotzia izan zen. Getuliko, garai hartan, Goi Germaniako legioen buru zegoen eta izugarritzko izena irabazi zuen, klementzian neurrigabe eta zorrotasunean neurtua izateagatik, inguruko armadetan ere estimatua, Luzio Apronio aitagarrebari eskerrak. Hortik zetorren zurrumurru zarratua ezen Zesarri idazten ausartu zela, gogoratuz Seianorekiko ahaidetasuna ez zuela berak bilatu, Tiberioren aholkutik etorri zela baizik; berak Tiberiok bezala huts egin izan zezakeela, eta errore bera ez zitekeela harentzat erantzukizun gabea eta besteentzat galbidea izan; berak leialtasuna osorik gordetzen zuela eta, azpikeriaz xaxatzen ez bazuten, hartan eutsiko ziola; ondorengo baten izendapena heriotza zigorra bezalaxe hartuko zuela; itun antzeko bat sina zezatela, zeinaren bitartez, enperadoreak gainerako auzietan aginduko zuen eta bera probintziaren jabe izango zen. Hori guztia, harrigarria izanik, sinestekoa zen, Seianoren inguruko askoren arteko biziraule bakarra baitzen, eta grazia handia ere bazuen, Tiberiok uste baitzuen jendeak gorroto zuela, adinaren ertzean zebilela eta bere aginteak izenagatik gehiago zirauela, indarragatik baino.

31. Gaio Zestio eta Marko Serbilioren kontsulaldian, jaun partu batzuk etorri ziren Erromara, Errege Artabanok ez zekiela. Hau, Germanikoren beldurrez, erromatarrekin leiala eta beretarrekin zuzena izan zen; baina, gero, gureganako harrokeriazko eta bere herriarenganako ankerkeriazko jarrera hartu zuen, inguruko herrien gainean izaniko garaipenetan fidaturik. Tiberio agurearen arbuaiatuz, armak hartzeko gauza ez bailitzan,

defuncto rege Artaxia Arsacen liberorum suorum veterimum imposuit, addita contumelia et missis qui gazam a Vonone relictam in Syria Ciliciaque reposcerent; simul veteres Persarum ac Macedonum terminos seque invasurum possessa Cyro et post Alexandro per vaniloquentiam ac minas iaciebat. Sed Parthis mittendi secretos nuntios validissimus auctor fuit Sinnaces, insigni familia ac perinde opibus, et proximus huic Abdus ademptae virilitatis. Non despectum id apud barbaros ultroque potentiam habet. It adscitis et aliis primoribus, quia neminem gentis Arsacidarum summae rei imponere poterant, interfectis ab Artabano plerisque aut nondum adultis, Phraaten regis Phraatis filium Roma poscebant: nomine tantum et auctore opus [ut] sponte Caesaris ut genus Arsacis ripam apud Euphratis cerneretur.

[6.32] Cupitum id Tiberio: ornat Phraaten accingitque paternum ad fastigium, destinata retinens, consiliis et astures externas moliri, arma procul habere. Interea cognitis insidiis Artabanus tardari metu, modo cupidine vindictae inardescere. Et barbaris cunctatio servilis, statim exequi regium videtur: valuit tamen utilitas, ut Abdum specie amicitiae vocatum ad epulas lento veneno inligaret, Sinnacem dissimulatione ac donis, simul per negotia moraretur: Et Phraates apud Syriam dum omissa cultu Romano, cui per tot annos insueverat, instituta Parthorum sumit, patrii moribus impar morbo absumptus est. Sed non Tiberius omisit incepta: Tiridaten sanguinis eiusdem aemulum Artabano recipiendaque Armeniae Hiberum Mithridaten deligit conciliatque fratri Pharasmani, qui gentile imperium obtinebat; et cunctis quae apud Orientem parabantur L. Vitellium praefecit. Eo de homine haud sum ignarus sinistram in urbe famam, pleraque foeda memorari; ceterum regendis provinciis prisca virtute egit. Unde regressus et formidine G. Caesaris, familiaritate Claudii turpe in servitium mutatus exemplar apud posteros adulatorii dedecoris habetur; cesseruntque prima postremis, et bona iuventae senectus flagitiosa oblitteravit.

eta begiak Armenian zituela, zeinaren buru, Artaxias erregea hildakoan, Arsazes bere seme zaharra ipini baitzuen, oraindik gu iraintzen ausartu zen, Bononesek Sirian eta Zilizian utzitako altxorren eske mezulariak bidaliz; aldi berean, persiar eta mazedoniarren antzinako mugez mintzo zen, eta Zioren eta, gero, Alexandroren posesio izan zirenak inbadituko zituela, ahoahundiz eta mehatxuz. Partoen artean, mezu izkutua bidaltzearen eragile nagusia Sinnazes izan zen, goi familiakoa eta ondasuntan araberakoa, eta atzetik Abdo, gizontasuna moztua zuena; hori, barbaroen artean, ez da gutxiesgarri, aitzitik, boterea esan nahi du. Beste jaun batzuk ere eurenganatu zituzten eta, Artsaziden familiako inor ezin zutenez tronuratu, Artabanok gehienak hil zituelako eta gelditzen zirenak oraindik txikiak zirelako, Erromari Fraates eskatzen zioten, Fraates erregearen semea: izen bat eta babeslea bakarrik behar zuten, Zesarren oniritziz, Artsaziden leinua Eufratesen ibarrean ikus zedin.

32. Horixe nahi zuen Tiberiok. Fraates apaintzen eta aitaren boterera-ko prestatzen du, kanpo arazoetan haren jokaerari zentzuz eta argitasunez jarraituz, baina armadak urrun edukiz. Bitartean, Artabanok, bere aurka zebilen azpikeriaz jabeturik, behin atzera egiten zuen beldurrez, behin mendeku gogoan sutzen zen; barbaroen artean, izan ere, zalantza esklaboen zertzat jotzen da, bizkor jokatzea, berriz, erregeena. Hala ere, sen praktikoa nagusitu zen: Abdo, adiskide gisan, oturuntzara gonbidatu eta pozoiz lento batez moldatu zuen; Sinazes disimuluz eta opariz entretenitu zuen, baita gobernu kontuekin ere. Baina Sirian zegoen Fraates, hainbeste urtez ohitua zen erromatar bizikera utzi eta partoen ohituretara egokitzean, bere herriko usadioak ezin jasanik, gaixotasunez hil zen. Baina Tiberiok ez zuen horregatik bere ahaleginean etsi: odol bereko Tiridates hautatu zuen Artabanoren areriotzat, eta Mithridates hiberoa, Armeniaz birjabetzeko, bere herriko agintea zeraman Farasmanes anaiarekin adiskidetzen zuela; Ekialdean prestatzen ari zen guztiaren buru Luzio Bitelio ipini zuen. Badakit gizon honek Erroman entzute negargarria zeukana eta hartaz hamaika zantarkeria kontatzen zena; probintzien gobernuan, ostera, antzinako erako zintzotasunez jokatu zuen. Itzuli zenean, Gaius Zesarren beldurrez eta Klaudiorekiko adiskidetasunez, esklabotza dorpera aldatu zuen, ondorengoentzat desohore adulatzailearen adibidetzat geraturik; azkena hasiera baino okerragoa izan zen eta haren zahartzaro lotsagarriak gaztaro jatorra ezabatu zuen.

[6.33] *At ex regulis prior Mithridates Pharasmanem perpulit dolo et vi conatus suos iuvare, repertique corruptores ministros Arsacis multo auro ad scelus cogunt; simul Hiberi magnis copiis Armeniam inrumpunt et urbe Artaxata potiuntur. Quae postquam Artabano cognita, filium Oroden ultorem parat; dat Parthorum copias, mittit qui auxilia mercede facerent: contra Pharasmanes adiungere Albanos, accire Sarmatas, quorum sceptuchi utrimque donis acceptis more gentico diversa induere. Sed Hiberi locorum potentes Caspia via Sarmatam in Armenios rapitum effundunt. At qui Parthis adventabant, facile arcebantur, cum alios incessus hostis clausisset, unum reliquum mare inter et extremos Albanorum montis aestas impederet, quia flatibus etesiarum implentur vada: hibernus auster revolvit fluctus pulsoque introrsus freto breviter litorum nudantur.*

[6.34] *Interim Oroden sociorum inopem auctus auxilio Pharasmanes vocare ad pugnam et detrectantem incessere, adequitare castris, infensare pabula; ac saepe modum obsidii stationibus cingebat, donec Parthi contumeliarum insolentes circumstiterent regem poscerent proelium. Atque illis sola in equite vis: Pharasmanes et pedite valebat. Nam Hiberi Albanique saltuosos locos incolentes duritiae patientiaeque magis insuevere; feruntque se Thesalis ortos, qua tempestate Iaso post avectam Medeam genitosque ex ea liberos inanem mox regiam Aetae vacuosque Colchos repetivit. Multaque de nomine eius et oraclum Phrixii celebrant; nec quisquam ariete sacrificaverit, credito vexisse Phrixum, sive id animal seu navis insigne fuit. Ceterum directam utrimque acie Parthus imperium Orientis, claritudinem Arsacidarum contraque ignobilem Hiberum mercenario milite disserebat; Pharasmanes integros semet a Parthico dominatu, quanto maiora peterent, plus decoris victores aut, si terga darent, flagitii atque periculi laturos; simul horridam suorum aciem, picta auro Medorum agmina, hinc viros, inde praedam ostendere.*

33. Erregetxoan artean, ostera, Mitridates Farasmanesi zirika hasi zen, iruzurrez eta indarrez, bere saiakerak babes zitzaizkien, eta korruptoreak aurkitu zituzten, urre ugari, Arsazesen zerbitzariei krimenera sakatzeko; aldi berean, hiberok Armenian tropa handiekin sartu eta Artaxata hiria eurenaganatzen dute. Artabanok, hori jakitean, seme Orodes prestatzen du mendekurako: partoen armada bat eman eta errefortzu mertzenarioen bila bidaltzen du. Farasmanesek, bere aldetik, albaniarrak erakartzen eta sarmatei deitzen zien, zeintzuen eszeptukoek, alde bietako opariak harturik, herri haren ohiturari jarraitu zuten, kontrako kausei laguntzen, alegia. Baina hiberok, inguruen jabeek, Kaspio igarobidetik, bat-batean, sarmatak armeniarren aurka jaurtitzen dituzte. Partoenganantz zihoztenak, ostera, aisa atzeratzen zituzten, etsaiak gainerako igarobideak itxi baitzituen, eta gelditzen zen bakarra, itsasoaren eta albaniar mendien muturraren artekoa, udan ibilgaitza baitzen, haize etesioek jotzean, behealdeak ureztatzen direlako; neguko austroak olatuei atzerantz eragiten die eta, urak barrurantz bidaltzean, sakonera txikiko bazterrak agerian uzten ditu.

34. Bitartean, Orodes aliatu gabe aurkitzean, Farasmanesek, tropa laguntzailez indarturik, borrokara deitzen zion eta, hark atzera egitean, kanpamentuak zaldikatzen eta bazkalekuak izuarazten zituzkien; sarritan, setio gisako destakamenduz ere inguruatzen zuen, harik eta partoei, irainetara ohitu gabeek, erregea inguratu eta gudua eskatu arte. Baina haien indarra zaldierian bakarrik zegoen; Sarasmanesek, berriz, infanteria ere indartsua zeukan. Hiberok eta albaniarrak, izan ere, oihan malkar haietan bizi direlako, gogorrak eta euskorrak dira. Tesaliarrendandik sortu ei ziren, Jason, Medea bahitu eta harekin umeak izanik, Eetesen tronua hutsa erreklamatzera Kolkidera itzuli zen garaian. Heroi horretaz eta Frixoren orakuluaz gauza asko esaten da; eta inork ez luke aharirik sakrifikatuko, Frixo animalia horrexek eraman zuela uste baita, dela halaxe benetan, dela untxiaren ikur gisan. Behintzat, armada biak gudurako kokatu ziren eta partoa Eki Inperioa eta artsazidak zer ospetsuak ziren esaten hasi zen, hiberok, ostera, ezezagunak zirela eta soldadu mertzenarioak zeramatatzela. Farasmanesek beretarrei ziotzen eurek partoen agintari osorik eutsi ziotela; zenbat eta egiteko handiagoetan sartu, hainbat aintza handiagoa izango zutela, irabazten bazuten, baita lotsaizuna eta arriskua ere, bizkarra ematen bazuten; aldi berean, bere armada puntatsua erakusten zuen, eta aurrean, medoen tropa urreztatua; hemen gizonak, hor harrapakina.

[6.35] *Enimvero apud Sarmatas non una vox ducis: se quisque stimulant ne pugnam per sagittas sinerent: impetu et comminus praeveniendum. Varias hinc bellantium species, cum Parthus sequi vel fugere pari arte suetus distraheret turmas, spatium ictibus quaereret, Sarmatae omisso arcu, quo brevius valent, contis gladiisque ruerent; modo equestris proelii more frontis et tergi vices, aliquando ut conserta acies corporibus et pulsu armorum pellerent pellerentur. Iamque et Albani Hiberique prensare, detrudere, ancipitem pugnam hostibus facere, quos super eques et propioribus vulneribus pedites adflictabant. Inter quae Pharasmanes Orodeseque, dum strenuis adsunt aut dubitantibus subveniunt, conspicui eoque gnari, clamore telis equis concurrunt, instantius Pharasmanes; nam vulnus per galeam adegit. Nec iterare valuit, praelatus equo et fortissimis satellitum protegentibus saucium: fama tamen occisi falso credita exterruit Parthos victoriamque concessere.*

[6.36] *Mox Artabanus tota mole regni ultimum iit. Peritiam locorum ab Hiberis melius pugnatum; nec ideo abscedebat, nisi contractis legionibus Vitellius et subdito rumore tamquam Mesopotamiam invasurus metum Romani belli fecisset. Tum omissa Armenia versaeque Artabani res, inciciente Vitellio desererent regem saevum in pace et adversis proeliorum exitiosum. Igitur Sinnaces, quem antea infensum memoravi, patrem Abdagaesen aliosque occultos consilii et tunc continuis cladibus promptiores ad defectionem trahit, adfluentibus paulatim qui metu magis quam benevolentia subiecti repertis auctoribus sustulerant animum. Nec iam aliud Artabano reliquum quam si qui externorum corpori custodes aderant, suis quisque sedibus extorres, quis neque boni intellectus neque mali cura sed mercede aluntur ministri sceleribus. His adsumptis in longinqua et contermina Scythiae fugam maturavit, spe auxilii, quia Hyrcanis Carmaniisque per adfinitatem innexus erat: atque interim posse Parthos absentium aequos, praesentibus mobilis, ad paenitentiam mutari.*

35. Egia esan, sarmaten artean, aginte ahotsa ez zen bakarra: elkar animatzen zuten, azkonekin borrokatzen ez uzteko: ahalik arinen, gorputzez gorputz eraso behar zen. Hala, bataila era ezberdinetan garatzen zen, zeren partook antze berdinez jotzen eta ihes egiten ohiturik baitzeuden, zaldieria hedatu eta segurki zauritzeko lekua bilatuz; sarmatak, hartan hain trebeak ez ziren arkuak utzi eta pikaz eta ezpataz oldartzen ziren; batzuetan, zaldizko borrokan bezala, behin aurrerantz, behin atzerantz jotzen zuten; beste batzuetan, lerro itxiko borrokan bezala, gorputzen eta armen oldarrez, atzera eragiten edo egiten zuten. Albaniarrak eta hiberook etsaia geldiaraztea eta zaldigabetzea lortzen ari ziren, arrisku bikoitzean jartzen zituztela, goitik zaldieriak eta hurragotik oinezkoek ez baitzieten etenik ematen. Guduaeren erdian, Farasmanesek eta Orodesekek, kementsuak animatzen eta zalan-zorrorei laguntzen zihardutela, elkar ikusi eta ezagutu zuten; oihuka eta arma hotsean, elkarrenganantz zamalkatzen dira, Farasmanes indartsuago, eta, hala, Orodesei kaskoa zulatu zion. Kolperik ezin izan zuen errepikatu, zaldiak, abidan, aurrerantz eraman baitzuen, eta zauritua eskoltako suharrenek babestu baitzuten. Hala ere, heriotzaren zurrumurru faltsuki sinestuak partook izutu zituen eta garaipena eman zuten.

36. Berehala, Artabanok, erreinuko indar guztiekin, mendekura jo zuen. Lekuen ezagutzagatik, hiberook abantaila zeukaten borrokan, baina, halaxe ere, Artabanok ez zuen atzera egingo, Biteliok, legioak batu eta Mesopotamia inbaditzera zihoan zurrumurrua zabaldurik, Erromarekiko gerraren beldurra sartu ez balio. Orduan, Artabanok Armeniatik alde egin zuen eta haren kausak lurra jo zuen, Biteliok herri hura animatzen baitzuen bakean krudela eta gerran ezbeharrengatik kaltegarria zen errege hura abandonatzera. Hala, bada, Sinnazesek, gorago aipatua dudana Artabanoren etsaiak, defekziora tiratzen die bere aita Abdagesesi eta ezkutuan asmo berekoak zirenei, eta orduan, etengabeko hondamenak zirela bide, inoiz baino prestago zeudenei; astiro-astiro, batuz joan zitzaizkien, gogo onez baino gehiago beldurrez menperaturik, buruzagi berriak aurkitu nahian zebiltzanak. Artabanori jada ez zitzaion gelditzen jagole pertsonal arrotz batzuk besterik, denak euren herrietatik desterratuak, ez onik ulertu, ez txarrari begiratu gabe, diru truke, krimenaren zerbitzari dabilzanak. Hauek harturik, bizkor ihes egin zuen leku urrun eta Eszitiaren mugakideetarantz, laguntza itxaropenez, hirkanoekin eta karmanioekin ahaidegoz baturik zegoelako; bitartean, partook, ausenteekin zuzen, presenteeekin desleial, damura aldatuko zirela uste zuen.

[6.37] *At Vitellius profugo Artabano et flexis ad novum regem popularium animis, hortatus Tiridaten parata capessere, robur legionum sociorumque ripam ad Euphratis ducit. Sacrificantibus, cum hic more Romano suovetaurilia daret, ille equum placando amni adornasset, nuntiavere accolae Euphraten nulla imbrium vi sponte et immensum attolli, simul albetibus spumis in modum diadematis sinuare orbis, auspiciam prosperi transgressus. Quidam callidius interpretabantur initia conatus secunda neque diuturna, quia eorum quae terra caelove portenderentur certior fides, fluminum instabilis natura simul ostenderet omina raperetque. Sed ponte navibus effecto tramissoque exercitu primus Ornospades multis equitum milibus in castra venit, exul quondam et Tiberio, cum Dalmaticum bellum conficeret, haud inglorius auxiliator eoque civitate Romana donatus, mox repetita amicitia regis multo apud eum honore, praefectus campis qui Euphrate et Tigre inclutis annibus circumflui Mesopotamiae nomen acceperunt. Neque multo post Sinnaces auget copias, et columen partium Abdagaeses gazam et paratus regio adicit. Vitellius ostentasse Romana arma satis ratus monet Tiridaten primoresque, hunc, Phraatis avi et altoris Caesaris quaeque utriusque pulchra meminerit, illos, obsequium in regem, reverentiam in nos, decus quisque suum et fidem retinerent. Exim cum legionibus in Syriam remeavit.*

[6.38] *Quae duabus aestatibus gesta coniunxi quo requiesceret animus a domesticis malis; non enim Tiberium, quamquam triennio post caedem Seiani, quae ceteros mollires solent, tempus preces satias mitigabant, quin incerta vel abolita pro gravissimis et recentibus puniret. Eo metu Fulcinius Trio ingruentis accusatores haud perpessus supremis tabulis multa et atrociam in Macronem ac praecipuos libertorum Caesaris composuit, ipsi fluxam senio mentem et continuo abscessu velut exilium obiectando. Quae ab heredibus occultata recitari Tiberius iussit, patientiam libertatis alienae ostentans et contemptor suae infamiae, an scelerum Seiani diu nescius mox quoquo modo dicta vulgari malebat veritatisque, cui adulatio officit, per probra saltem gnarus*

37. Biteliok, Artabanok ihes egitean eta herria errege berria hartzeko gogoz ikustean, Tiridates bultzatzen du prest-prest zegoena hartzera, eta legio eta aliatuak gehienak Eufratesen ibarrera daramatza. Sakrifizioan zihardutela, batak erromatarren suobetaurilia erara, besteak ibaiari, baretu alde, eskainitako zaldiarekin, herritarrek iragarri zieten Eufrates, inolako euririk gabe, berez, izugarriri handitu zela eta, aldi berean, diadema antzeko apar zurizko zirkuluak egiten zituela, ibilaldi oparoaren iragarpen. Batzuek, interpretazio zorrotzagoz, ekintzaren hasiera ona, baina ez iraunkorra zekusten, lurreko edo zeruko mirariak sinespide sendoagokoak baitziren; ibaiaren izate ezegonkorak, ostera, augurioak batera erakusten eta erauzten ei zituen. Zena zela, untzizko zubi bat egin eta armada igaroarazi zuten. Kanpamentura etorri zen lehenengoa, milaka zaldizkorekin, Ornospades izan zen, behinola erbesteratua, eta Tiberiori, ez aintza gabe, laguntza eman ziona, hau Dalmaziako gerra amaitzen ari zenean, eta, horregatik, erromatar hiritargoz ohoratu zutena. Gero, erregearen adiskidetasuna berreskuraturik, honek ohorez hornitu eta lautadetako agintari ipini zuen, Eufrates eta Tigris ibai ospetsuek inguraturik egotearren, Mesopotamia izena hartu zutenak eurak. Handik laster, Sinnazesek tropak handitzen ditu, Abdagesek, alderdiaren zutabe, altorra eta erret arrandia eransten dituen bitartean. Biteliok, erromatar armak erakustea nahikoa izan zela pentsaturik, Tiridatesi eta jaunnei ohar egiten die: hari, Fraates aitita zuela eta Zesarrek hazi zuela, eta arrazoi bion ohorea gogoratzeko; hauei, erregeari men egin ziezaietela, gu errespetatuta gintzala eta bakoitzak bere ohorea eta leialtasuna gordez gintzala. Gero, Siriara itzuli zen legioekin.

38. Uda bitan izaniko gertaera haiek bat egin ditut, nire gogoak etxeko gaitzetatik atseden har zezan; zeren Tiberio, Seianoren exekuziotik hiru urte igaro arren, beste batzuk bigundu ohi dituzten zerek –denborak, erreguek, aseak– ez baitzuten baretzen egintza ez ziurrak, edo txit larri eta oraintsukotzat ahaztuak zigortzetik. Beldur horregatik, Fultziniok Trionek ezin izan zuten salatzaileen mehatxurik jasan, eta, idatzi zituen azken oholetan, Makronen eta Zesarren liberto printzipalen aurkako izugarrikeria asko idatzi zuen. Tiberiori berari ere zahartzaroak ahulduko gogo egozten zion, eta haren apartatze jarraitua erbeste bezalakoa zela. Oinordekoek ezkutatu egin zituzten, baina Tiberiok irakurtzeko agindu zuen, besteen askatasunarekiko pazientzia ostentatuz eta bere izen txarra arbuiauz; edo, beharbada, zen ezen, Seianoren krime-

fieri. Isdem diebus Granius Marcianus senator; a C. Graccho maiestatis postulatus, vim vitae suae attulit, Tariusque Gratianus praetura functus lege eadem extremum ad supplicium damnatus.

[6.39] Nec dispares Trebelleni Rufi et Sextii Paconiani exitus: nam Trebellenus sua manu cecidit, Paconianus in carcere ob carmina illic in principem factitata strangulatus est. Haec Tiberius non mari, ut olim, divisus neque per longinquos nuntios accipiebat, sed urbem iuxta, eodem ut die vel noctis interiectu litteris consulum rescriberet, quasi aspiciens undantem per domos sanguinem aut manus carnificum. Fine anni Poppaeus Sabinus concessit vita, modicus originis, principum amicitia consulatum ac triumphale decus adeptus maximisque provinciis per quattuor et viginti annos impositus, nullam ob eximiam artem sed quod par negotiis neque supra erat.

*[6.40] Quintus Plautius Sex. Papinius consules sequuntur. Eo anno neque quod L. Aruseius * * * morte adfecti forent, adsuetudine malorum ut atrox advertebatur, sed exterruit quod Vibulenus Agrippa eques Romanus, cum perorassent accusatores, in ipsa curia depromptum sinu venenum hausit prolapsusque ac moribundus festinatis lictorum manibus in carcerem raptus est faucesque iam exanimis laqueo vexatae. Ne Tigranes quidem, Armenia quondam potitus ac tunc reus, nomine regio supplicia civium effugit. At C. Galba consularis et duo Blaesi voluntario exitu cecidere, Galba tristibus Caesaris litteris provinciam sortiri prohibitus: Blaesis sacerdotia, integra eorum domo destinata, convulsa distulerat, tunc ut vacua contulit in alios; quod signum mortis intellexere et executi sunt. Et Aemilia Lepida, quam iuveni Druso nuptam rettuli, crebris criminibus maritum insectata, quamquam instabilis, tamen impunita agebat, dum superfuit pater Lepidus: post a delatoribus corripitur ob servum adulterum, nec dubitabatur de flagitio: ergo omissa defensione finem vitae sibi posuit.*

nak luzaro ahaztu eta gero, nahiago zuela esamesa guztiak publikak zitezten, eta adulazioak eragozten duen egia jakitera iritsi, laidoen bitartez bazen ere. Egun beretan, Grandio Martziano senadoreak, Gaio Grakok maiestategi salatua, bere burua hil zuen, eta antzinako pretore Tario Graziano, lege beragatik, goren supliziora kondenatu zuten.

39. Trebelieno Rufo eta Sestio Pakonianoren azkenak ere ez ziren ezberdinak izan: Trebelieno bere eskuz erori zen eta Pakoniano espetxean estrangulatu zuten, han printzearen aurka idatzitako bertso batzuegatik. Hauek denak Tiberiok jakiten zituen, ez, lehen bezala, itsasoz handik eta urrundiko mezularien bitartez, hiritik hur baizik; egunean bertan edo gau bat tarteko zela erantzuten ziren kontsulak gutunei, etxeak edo borraroen eskuak uholtzen zituen odola ikusiz bezala. Urtearen azkenean, Popeo Sabino hil zen, jatorri apalekoa, printzeen adiskidetasunagatik kontsulgoa eta garaipen ohoreak lortu zituen, baita, hogeita lau urtean zehar, probintziarik garrantzitsuenen agintea ere, eta ez aparteko dohairik zeukalako, eginkizunen neurritan eta ez gorago ibiltzeagatik baizik.

40. Kinto Plauzio eta Sesto Papinioren kontsulaldiak jarraitzen du. Urte hartan, Luzio Aruseio (***) heriotzara kondenatuak izatea, gaitz hauek hain ohikoak baitziren, ez zen zer lazgarritzak nabarmentzen, baina bai izutzekoa izan zen Bibulio Agriparen zaldun erromatarren kasua, zeina, salaitzaileen hitzaldia amaitzean, kurian bertan, golkotik pozoia atera, edan eta bertan jausi zen; hil-hurren, liktoreek agudo eraman zuten espetxera eta, jada bizigabe, soka lepoan estutu zioten. Behinola Armeniako jaun eta orduan errupeko zen Tigranesek ere, bere errege izen eta guzti, ez zuen lortu hiritarrei zegozkien suplizioei ihes egiterik. Gaio Galba kontsul ohia eta Bleso biak nahitako heriotzaz jausi ziren; Galba, Zesarrek, gutun penagarrian, probintzien zozketan parte hartzea debekatu ziolako; Blesoei, euron etxea oparo zebilenean agindutako abadetzak, etxea gainbehera etortzean, atzeratu egin zituzten eta, hutsik baleude bezala, beste batzuei eman; hori heriotza seinaleztatulertu zuten eta exekutatu. Eta Emilia Lepidok Druso gaztearekin ezkondu eta egon zela esana dudanak, senarra hainbat salaketaz jazarri zuenak, nahiz eta izen txarrean, inpune iraun zuen, Lepido aita bizi zeno; gero, salatzaileek esklabo batekiko adulterioa egotzi zioten, eta ez zen hobena dudan jarri. Beraz, defentsari uko eginik, bere buruaz beste egin zuen.

[6.41] *Per idem tempus Clitarum natio Cappadoci Archelao subiecta, quia nostrum in modum deferre census, pati tributa adigebatur; in iuga Tauri montis abscessit locorumque ingenio sese contra imbellis regis copias tutabatur; donec M. Trebellius legatus, a Vitellio praeside Syriae cum quattuor milibus legionariorum et delectis auxiliis missus, duos collis quos barbari insederant (minori Cadra, alteri Davara nomen est) operibus circumdedit et erumpere ausos ferro, ceteros siti ad deditionem coegit. At Tiridates volentibus Parthis Nicephorium et Anthemusiada ceterasque urbes, quae Macedoniibus sitae Graeca vocabula usurpant, Halumque et Artemitam Parthica oppida recepit, certantibus gaudio qui Artabanum Scythas inter eductum ob saevitiam execrati come Tiridatis ingenium Romanas per artes sperabant.*

[6.42] *Plurimum adulationis Seleucenses induere, civitas potens, saepta muris neque in barbarum corrupta sed conditoris Seleuci retinens. Trecenti opibus aut sapientia delecti ut senatus, sua populo vis. Et quoties concordēs agunt, spernitur Parthus: ubi dissensere, dum sibi quisque contra aemulos subsidium vocant, accitus in partem adversum omnis valescit. Id nuper acciderat Artabano regnante, qui plebem primoribus tradidit ex suo usu: nam populi imperium iuxta libertatem, paucorum dominatio regiae libidini propior est. Tum adventantem Tiridaten extollunt veterum regum honoribus et quos recens aetas largius invenit; simul probra in Artabanum fundebant, materna origine Arsaciden, cetera degenerem. Tiridates rem Seleucensem populo permittit. Mox consultans quonam die sollempnia regni capesseret, litteras Phraatis et Hieronis qui validissimas praefecturas obtinebant accipit, brevem moram precantium. Placitumque opperiri viros praepollentis, atque interim Ctesiphon sedes imperii petita: sed ubi diem ex die prolatabant, multis coram et adprobantibus Surena patrio more Tiridaten insigni regio evinxit.*

[6.43] *Ac si statim interiora ceterasque nationes petivisset, oppressa cunctantium dubitatio et omnes in unum cedebant:*

41. Aldi berean, kliten herria, Kapadoziako Arkelaroren menpeko, gure erara eroldarazten eta zergak ordainarazten zizkiotelako, Tauroko tontorretara baztertu zen eta, lekuen izaeraz baliaturik, hantxe babestu zen, erregearen tropa ez hain gerlarien aurka; harik eta, Siriako gobernadore Biteliok bidalirik, Marko Trebelio delegatuak, lau mila legionario eta tropa laguntzaile hautekin, barbaroak zeuden muino biak (txikiena Kadra eta bestea Dabara izenekoak) gotorlekuz inguratu zituen arte; irteten ausartu zirenak ezpataz errendiarazi zituen eta gainerakoak egarriz. Tiridatesek, berriz, partoen akordioarekin, menpean hartu zituen Nizeforio eta Antemusiade eta, mazedoniarrek sorturik, izen grekoak dauzkaten beste hiriak, baita Halo eta Artemita hiri partikoak ere, esziten artean hezitako Artabano ankerkeriagatik gorrotatu zutelako, Tiridatesengandik, bere erromatar hezkuntzagatik, tratu adeikorra itxaroten zutenen poz handiz.

42. Adulaziorik handienera Seleuziakoak iritsi ziren, hiri indartsua berau, harresiz inguratua eta ez barbaroen erara usteldua, baizik Seleuko sortzaileari atxikia. Ondasunen edo jakinduriaren arabera hautaturiko hirurehun gizonek osatzen dute senatua, herriak bere botere zatia daukala. Ados jokatzeko duten guztian, partook arbuiatzen dituzte, baina, desadostasunak sortzean, alde bakoitzak aliatu bila jotzen du, eta alde batari laguntzera deitutako partook denei nagusitzen zaizkie. Hori berriki gertatua zen, Artabanoren agintaldian, honek populua ahaltsuen esku ezarri zuenean, bere onerako; herriaren agintea, izan ere, askatasunetik hur baitago; banaken nagusigoa, berriz, erregearen nahikerietatik hurra-go. Orduan, Tiridates iristean, antzinako erregeei dagozkien ohoreekin, eta aro berriak oparago asmatu dituenekin goraltzen dute; era batera, Artabanoren aurkako laidoak zabaltzen dituzte, esanez ama partetik artsazida, baina gainerakoan endekatua zela. Tiridatesek Seleuziako gobernua herriaren eskuan ipini zuen. Gero, erreinuaren jabetza solemnea noiz hartu pentsatzen ari zela, probintziarik garrantzitsuenen buru zeuden Fraates eta Hieronen gutunak hartzen ditu, atzerapen labur bat eskatzen ziotela. Ondo iritzi zion hain gizon ahaltsu haiei itxaroteari eta, bitartean, Ktesifonera, inperioko hiriburura, jo zuen. Baina, haiek egunetan eta egunetan atzeratzen zirenez gero, Surenak, herri ohituraren arabera, txaloka ziharduen jendetzaren aurrean, erret koroa ezarri zion.

43. Barne lurralde eta beste herrietarantz berehala jo izan balu, zalanztatien duda amaituko zuen eta denak bere alde jarriko ziren; baina,

adsidendo castellum, in quod pecuniam et paelices Artabanus contulerat, dedit spatium exuendi pacta. Nam Phraates et Hiero et si qui alii delectum capiendo diademati diem haut concelebraverant, pars metu, quidam invidia in Abdagaesen qui tum aula et novo rege potiebatur ad Artabanum vertere; isque in Hyrcanis repertus est, inluvie obsitus et alimenta arcu expediens. Ac primo tamquam dolus pararetur territus, ubi data fides reddendae dominationi venisse, adlevatur animum et quae repentina mutatio exquirat. Tum Hiero pueritiam Tiridatis increpat, neque penes Arsaciden imperium sed inane nomen apud imbellem externa mollitia, vim in Abdagaesis domo.

[6.44] Sensit vetus regnandi falsos in amore odia non fingere. Nec ultra moratus quam dum Scytharum auxilia conciret, pergit properus et praeveniens inimicorum astus, amicorum paenitentiam; neque exuerat paedorem ut vulgum miseratione adverteret. Non fraus, non preces, nihil omissum quo ambiguos inliceret, prompti firmarentur. Iamque multa manu propinqua Seleucia adventabat, cum Tiridates simul fama atque ipso Artabano percussus distrahi consiliis, iret contra an bellum cunctatione tractaret. Quibus proelium et festinati casus placebant, disiectos et longinquitate itineris fessos ne animo quidem satis ad obsesquium coaluisse disserunt, proditores nuper hostesque eius quem rursus foveant. Verum Abdagaeses regrediendum in Mesopotamiam censebat, ut amne obiecto, Armeniis interim Elymaeisque et ceteris a tergo excitis, aucti copiis socialibus et quas dux Romanus misisset fortunam temptarent. Ea sententia valuit, quia plurima auctoritas penes Abdagaesen et Tiridates ignavus ad pericula erat. Sed fugae specie discessum; ac principio a gente Arabum facto ceteri domos abeunt vel in castra Artabani, donec Tiridates cum paucis in Syriam revectus pudore proditionis omnis exolvit.

[6.45] Idem annus gravi igne urbem adficit, deusta parte circi quae Aventino contigua, ipsoque Aventino; quod damnum Caesar ad gloriam vertit exolutis domuum et insularum

Artabanok altxorrek eta gorte-neskak pilatu zituen gazteluan geraturik, hitzarmenak hausteko denbora eman zuen. Zeren Fraates eta Hieron, eta koroakuntzara, batzuk beldurrez, beste batzuk gortean eta errege berriarengan agintzen zuen Badgesesen aurkako bekaitzez, etorri ez ziren guztiak Artabanorengana pasatu baitziren. Hirkanoen artean aurkitu zuten berau, zarpailez jantzia eta arkuarekin janari bila. Lehenik, beldurtu egin zen, enboscada zelakoan, baina bere nagusigoa itzultzera zetozen frogak eman zizkiotenean, animatu egin zen, eta bat-bateko aldakuntza hau zerena zen galdetu. Orduan Hieronek hitz gogorrez dio Tiridates haurra besterik ez dela eta inperioa ez dagoela atsaziden eskuan, eta hau biguntasun arrotzeko koldar bati emaniko izena dela, eta agintea Abdagesesen etxearena dela.

44. Agintari beterano hura ohartu zen, haien maitasuna gezurrezkoa izanik, gorrotoak ere ez zituztela fingitzen. Beraz, errefortzuak hartzeko baizik ez zen gelditu. Arin abiatu zen, etsaien maltzurkeria eta lagunenen damua aurreikusirik. Zikinkeriarik ez zuen utzi, populuarengan errukia eragitearren. Ez zuen ez iruzurrik, ez erregurik, ez ezer omititu, zalanzkorrek erakartzeko eta erabakidunak segurtatzeko. Eta tropa handiarekin Seleuzia ingurura hurbiltzen ari zela, Tiridates, albistea eta Artabano bera batera iristeaz durditurik, bi erabakiren arteko dudan zebilen: haren aurka abiatu ala gerra atzeratzen saiatu. Guduaren eta gertaerak azkartzearen aldekoek zioten ezen gizon haiek, ibilaldiaren luzez sakabanaturik eta nekaturik, obeditzeko gogoia eurengan errotzeko astirik ere ez zutela izan, orain berriro lagundu behar diotenaren traidore eta etsai atzo arte. Abdagesesek, ostera, Mesopotamiara erretiratzea aholkatzen zuen, erdian ibaia zela eta, bitartean, armeniarrek eta elimeoak eta erretaguardiako beste herri batzuk altxaturik, eta tropa aliatuekin eta erromatar jeneralak bidaliko zizkietenekin indarturik, zortea probatzeko. Iritzi horixe nagusitu zen, Abdagesesen autoritatea handia baitzen, eta Tiridates koldarra, arriskuen aurrean. Baina erretirak ihes antza zeukan; eta, aurrenengoak arabiarrek zirela, gainerakoek etxera edo Artabanoren kanpamentura alde egin zuten, harik eta Tiridatesek, banaka batzuekin Siriara itzulita, traizioaren desohoretik denak absolbitu zituen arte.

45. Urte berean, sute larriak atsekabetu zuen hiria; Abentino ondoko zirkua eta Abentino bera erre ziren. Ezbehar hau Zesarrek bere aintza-

pretiis. Milies sestertium in munificentia conlocatum, tanto acceptius in vulgum, quanto modicus privatis aedificationibus ne publice quidem nisi duo opera struxit, templum Augusto et scaenam Pompeiani theatri; eaque perfecta, contemptu ambitionis an per senectutem, haud dedicavit. Sed aestimando cuiusque detrimento quattuor progeneri Caesaris, Cn. Domitius, Cassius Longinus, M. Vinicius, Rubellius Blandus delecti additusque nominatione consulum P. Petronius. Et pro ingenio cuiusque quaesiti decretique in principem honores; quos omiserit receperitve in incerto fuit ob propinquum vitae finem. Neque enim multo post supremi Tiberio consules, Cn. Acerronius C. Pontius, magistratum occepere, nimia iam potentia Macronis, qui gratiam G. Caesaris nunquam sibi neglectam acrius in dies fovebat impuleratque post mortem Claudiae, quam nuptam ei rettuli, uxorem suam Enniam imitando amorem iuvenem inlicere pactoque matrimonii vincere, nihil abnuentem, dum dominationis apisceretur; nam etsi commotus ingenio simulationum tamen falsa in sinu avi perdidicerat.

[6.46] *Gnarum hoc principi, eoque dubitavit de tradenda re publica, primum inter nepotes, quorum Druso genitus sanguine et caritate propior, sed nondum pubertatem ingressus, Germanici filio robur iuventae, vulgi studia, eaque apud avum odii causa. Etiam de Claudio agitanti, quod is composita aetate bonarum artium cupiens erat, imminuta mens eius obstitit. Sin extra domum successor quaereretur, ne memoria Augusti, ne nomen Caesarum in ludibria et contumelias verterent metuebat: quippe illi non perinde curae gratia praesentium quam in posteros ambitio. Mox incertus animi, fesso corpore consilium cui impar erat fato permisit, iactis tamen vocibus per quas intellexeretur providus futurorum; namque Macroni non abdita ambage occidentem ab eo deserere, orientem spectari exprobravit, et G. Caesari, forte orto sermone L. Sullam inridenti, omnia Sullae vitia et nullam eiusdem virtutem habiturum praedixit. Simul crebris cum lacrimis minorem ex nepotibus complexus, truci alterius vultu, 'occides hunc tu' inquit 'et te alius.' sed gravescente valetudine nihil e*

rako okasio bihurtu zuen, etxeen eta maizter-etxeen prezioak berak ordainduz. Ongintza hartan, ehun milioi sestertzio inbertitu ziren, populuaren aldetik hainbat estimu handiagoz, nola, eraikuntza pribatuetan neurtua izanik, bi etxe publiko baizik ez baitzituen eraiki: Augustoren tenplua eta Pompeioren antzokiko eszena. Hauek amaiturik, dela ospareen arbuioz, dela zaharrez, ez zituen berak inauguratu. Bietako okerrak estimatzeko, Zesarren birloben lau senarrak delegatu zituzten: Gneo Domizio, Kasio Longino, Marko Bizinio eta Rubelio Blando; eta, kontsulen izendapenez, Publio Petronio gehitu zuten. Bakoitzaren asmamenaren arabera, printzearentzako ohoreak bilatu eta dekretatu ziren; onartu zituen ala ez, ez zen ziur jakin, biziaren azkenetik hur baitzegoen. Izan ere, handik laster, Tiberioren agintaldiko azken kontsulak, Gneo Azerronio eta Gaio Pontzio, karguratu ziren, Makronen eragina jada handiegia zenean. Gaio Zesarren grazia inoiz deskuidatu ez zuen honek, egunetik egunera, gehiago zaintzen zuen, eta, harekin ezkondu zela esana dudana Klaudia hil zenean, bere emazte Enniam bultzatu zuen, gaztea maitasun itxuran erakarri eta ezkon-itunez atxikitzen; hark ez zion ezeri uko egiten, aginpidea eskuratzeko bazen, zeren, izaera berokoa izan arren, simulazioaren faltsukeria aititaren altzoan ikasi baitzuen.

46. Horren berri jakinik, printzea dudana egon zen, agintea nori utzi; lehenik, birloben artean, Drusoren semea zegoen, odolez eta xeraz hurbilen zuena, baina oraindik pubertarora iritsi gabea; Germanikoren semeak gaztetasunaren indarra eta herriaren gogoa zeukan, baina hori, aititarentzat, gorrotorako arrazoa zen. Adinez heldua eta ikastuna zen Klaudiorengan ere pentsatu zuen, baina argitasunik ezak atzera eragin zion. Etxetik kanpoko ondorengoa bilatzen bazuen, ostera, beldur zen Augustoren oroimena eta Zesarren izena lotsagarri eta iraingarri ez ote zituen utziko; hari ez zion hainbeste ardura oraingoan ospeak, nola gerokoen estimuak. Gero, gogoz zalanzkor eta gorputzez makal, bera gauza ez zen erabakia patuaren esku utzi zuen, ez etorkizuna aurreikusita zeukala pentsatzeko moduko hitzak jaulki gabe. Hala, Makroni jautkitzen zion, itzulinguru gabe, mendebaldea utzi eta ekialdera begiratzen zuela; eta, kasualki sortutako solas batean, Gaio Zesar Luzio Silaz isekatu zenean, iragarri zion berak haren bizio guztiak izango zituela, eta bertuterik bat ere ez. Aldi berean, birlobarik gazteena malko ugariz besarkaturik, eta bestearen begirada ohilean, esan zion: «Hau heuk

libidinibus omittebat, in patientia firmitudinem simulans solitusque eludere medicorum artes atque eos qui post tricesimum aetatis annum ad internoscenda corpori suo utilia vel noxia alieni consilii indigerent.

[6.47] *Interim Romae futuris etiam post Tiberium caedibus semina iaciebantur. Laelius Balbus Acutiam, P. Vitellii quondam uxorem, maiestatis postulaverat; qua damnata cum praemium accusatori decerneretur; Iunius Otho tribunus plebei intercessit, unde illis odia, mox Othoni exitium. Dein multorum amoribus famosa Albucilla, cui matrimonium cum Satrio Secundo coniurationis indice fuerat, defertur impietatis in principem; conectebantur ut conscii et adulteri eius Cn. Domitius, Vibius Marsus, L. Arruntius. De claritudine Domitii supra memoravi; Marsus quoque vetustis honoribus et inlustris studiis erat. Sed testium interrogationi, tormentis servorum Macronem praesedis commentarii ad senatum missi ferebant, nullaeque in eos imperatoris litterae suspicionem dabant, invalido ac fortasse ignaro ficta pleraque ob inicitias Macronis notas in Arruntium.*

[6.48] *Igitur Domitius defensionem meditando, Marsus tamquam inedia destinavisset, produxere vitam: Arruntius, cunctationem et moras suadentibus amicis, non eadem omnibus decora respondit: sibi satis aetatis neque aliud paenitendum quam quod inter ludibria et pericula anxiam senectam toleravisset, diu Seiano, nunc Macroni, semper alicui potentium invisus, non culpa sed ut flagitiorum impatiens. Sane paucos ad suprema principis dies posse vitari: quem ad modum evasurum imminentis iuventam? an, cum Tiberius post tantam rerum experientiam vi dominationis convulsus et mutatus sit, G. Caesarem vix finita pueritia, ignarum omnium aut pessimis innutritum, meliora capessiturum Macrone duce, qui ut deterior ad opprimendum Seianum delectus plura per scelera rem publicam conflictavisset? prospectare iam se acrius servitium eoque fugere simul acta et instantia. Haec vatis in modum dicitans venas resolvit. Documento sequentia erunt bene Arruntium morte*

hilko duk, eta hi beste batek hilko hau». Hala ere, osasunean okerrera egin arren, biziorik ez zuen bat ere uzten; bere pairamenean, sendo itxura egiten zuen, eta medikuen zientziaz eta, hogeita hamar urtetik gora, euren gorputzarentzat zer den on eta zer txar bereizteko aholkua behar dutenez isekatzen zen.

47. Bitartean, Erroman, Tiberioren ondoren ere etorriko ziren hilketen hazia botatzen ari zen. Lelio Balbok maiestategi salatua zuen Akuzia, Publio Bitelioren behinolako emaztea. Kondenatua izan zen eta, salatzailari zer eman tratatzen ari zirela, Junio Oton popularearen tribunoak betoa sartu zuen; hortik haien gorrotoa eta, gero, Otonen hondamena. Ondoren, Albuzila, maitaleen ugariz entzutetsua, Satrio Segundorekin, konjurazioaren salatzailearekin, ezkondata egon zena, printzearekiko inpietatez salatua izan zen. Gneo Domizio, Bibio Marso eta Luzio Arruntzio konplize eta maitaletzat inplikatzeko zituzten. Domizioren nobleziaz gorago mintzatua naiz; Marso ere aspaldiko ohorez beteriko familiakoa zen eta, gainera, talentu handikoa. Hala ere, senatura bidalitako aktetan ageri zen lekukoen galdeketa eta esklaboaren tortura Makronek presiditu zituela; gainera, haien aurkako enperadorearen gutunik bat ere ez egoteak susmarazten zuen ia hura guztia Markonen asmazioa izan zela, Arruntziorekiko etsaigo ezagunagatik eta Tiberioren sentontasunaz baliaturik, eta, beharbada, beronek ez zekiela.

48. Beraz, Domiziok, defentsa pentsatuz, eta Marsok, gosez hiltzen uztea erabaki balu bezala, bizia luzatzea lortu zuten. Arruntziok, lagunek zalantzak eta atzerapenak aholkatu zituztenean, erantzun zuen gauza berak ez zirela denentzat ohoragarri; berak bazuela nahikoa urte, eta ez zeukala ezertaz damutu beharrik, laido eta arrisku artean, zahartzaro larria eraman izanaz ez bazen, Seianok luzaroan, orain Makronek eta beti ahalsuetariko batek gorrotaturik; eta ez bere erruz, desohorerik ezin jasateagatik baizik; salba zitzakeela, noski, printzeari geratzen zitzaizkion egun apurrak, baina nola ihes egin behar zion etortzeko mehatxuan zegoenaren gaztetasanari? Baldin Tiberiok, hainbesteko esperientzia praktikoaren ondoren, botere absolutuaren eraginez, halako konbultsioa eta erabateko aldakuntza izan bazuen, Gaio Zesarrek, haurtzarotik irten berri zenak, denaren ezjakitun edo txarrean eskolatua izan zenak, bide hobea hartuko ote zuen, Makron gidari zuela, Seiano baino okerragozat, berau akabatzeke hautatua, eta krimen uga-

usum. Albucilla inrito ictu ab semet vulnerata iussu senatus in carcerem fertur. Stuprorum eius ministri, Carsidius Sacerdos praetorius ut in insulam deportaretur; Pontius Fregellanus amitteret ordinem senatorium, et eadem poenae in Laelium Balbum decernuntur; id quidem a laetantibus, quia Balbus truci eloquentia habebatur; promptus adversum insontis.

[6.49] *Isdem diebus Sex. Papinius consulari familia repentinum et informem exitum delegit, iacto in praeceps corpore. Causa ad matrem referebatur; quae pridem repudiata adsentationibus atque luxu perpulisset iuvenem ad ea quorum effugium non nisi morte inveniret. Igitur accusata in senatu, quamquam genua patrum advolveretur luctumque communem et magis imbecillum tali super casu feminarum animum aliaque in eundem dolorem maesta et miseranda diu ferret, urbe tamen in decem annos prohibita est, donec minor filius lubricum iuventae exiret.*

[6.50] *Iam Tiberium corpus, iam vires, nondum dissimulatio deserebat: idem animi rigor; sermone ac vultu intentus quaesita interdum comitate quamvis manifestam defectionem tegebat. Mutatisque saepius locis tandem apud promunturium Miseni consedit in villa cui L. Lucullus quondam dominus. Illic eum adpropinquare supremis tali modo compertum. Erat medicus arte insignis, nomine Charicles, non quidem regere valetudines principis solitus, consilii tamen copiam praebere. Is velut propria ad negotia digrediens et per speciem officii manum complexus pulsum venarum attigit. Neque fefellit: nam Tiberius, incertum an offensus tantoque magis iram premens, instaurari epulas iubet discumbitque ultra solitum, quasi honori abeuntis amici tribueret. Charicles tamen labi spiritum nec ultra biduum duraturum Macro- ni firmavit. Inde cuncta conloquiis inter praesentis, nuntiiis apud legatos et exercitus festinabantur. Septimum decimum kal. Aprilis interclusa anima creditus est mortalitatem explevisse; et multo gratantum concursu ad capiendam imperii primordia G. Caesar egrediebatur; cum repente adfertur redire*

riz errepublika suntsitu zuena? Jadanik, are morrontza gogorraoa aureikusten zuela zioen, eta, horregatik, gertatuari eta gertatzear zenari batera ihes egiten ziela. Hori orakulu gisan esanez, zainak ebaki zituen; ondorengo gertaerek frogatuko dute Arruntziok ondo egin zuela bere burua hilez. Albusila, kolpe okergabez bere burua zauritu zuena, espetxera daramate senatuaren aginduz. Haren lizunkerien kidezat, Karsidio Sazerdos pretore ohia irla batera deporta zedila eta Pontzio Fregelanok senatari izatea gal zezala dekretatu zen; zigor berak ezar- tzen dira Lelio Balboren aurka, eta pozik egin ere, Balboren etorria gaiztotzat jotze baitzen, beti errugabeen aurka gertu.

49. Egun beretan, Sesto Papinio kontsul familiakoak heriotza bat-bate- koa eta ikaragarria hautatu zuen, bere burua lehertzera jaurti baitzuen. Errua amak ei zeukan, zeinak, aspalditik zapuztua izanik, gazteari, nahikeriaz eta luxuz, heriotzaz baizik ezin ihes egiteko egoerara sakatu baitzion. Senatuan salatua izan zen, bada, eta, nahiz eta, senatarien oinetan, euron belauinak besarkatu, eta lutu komunaz eta emakumeen gogoaren –areago halako zorigaitzean– ahultasun handiagoaz, eta beste hainbat zer goibel eta penagarriz mintzatu, dena bere saminaren sines- gari, hiritik hamar urterako kanporatu zuten, semerik gazteena gazta- roko arriskuetaatik irten arte.

50. Tiberiori, bai gorputza, bai indarra, bazihoakion, baina ez disimu- lua: gogoaren zorrozatasuna bera zuen; hizkeran eta begirakeran adi, noiztenka adei bilatua erakusten zuen, gainbehera nabarmena ezkuta- tzeko. Lekuz maizago aldatzen zen, Misenoko harkaitzean kokatu arte, behinola Luzio Lukulorena izaniko villan. Han, honako eran hurreratu zela azkenera dakigu. Bazen Karikles izeneko mediku bat, jakinduria- gatik ospetsua, printzearen gaixotasunez ohiki arduratu ez zena, baina aholkua ematen ziona. Honek, bere zereginetara balioa bezala agurtuz eta omen itxura eginez, eskutik heldu eta zainetako pulstua hartu zion. Ez zuen, ordea, engainatu: Tiberiok, ez jakin iraindurik eta suminari areago eutsiz, mahaia zerbitzatzeko agindu eta ohi baino luzarago ese- rita darrai, bazihoan adiskideari ohore eginez bezala. Baina Kariklesek Makroni segurtatzen dio haren bizia bazihoala eta ez zuela pare bat egunetik gora iraungo. Beraz, inguruan daudenak zer guztiei buruzko jardunean hasten dira eta legatuei eta armadei mezulariak bidaltzen diz- kiete. Martxoaren hamaseian, arnasa joan zitzaion eta haren izate hil-

Tiberio vocem ac visus vocarique qui recreandae defectioni cibum adferrent. Pavor hinc in omnis, et ceteri passim dispergi, se quisque maestum aut nescium fingere; Caesar in silentium fixus a summa spe novissima expectabat. Macro intrepidus opprimi senem iniectu multae vestis iubet discedique ab limine. Sic Tiberius finivit octavo et septuagesimo aetatis anno.

[6.51] Pater ei Nero et utrimque origo gentis Claudiae, quamquam mater in Liviam et mox Iuliam familiam adoptionibus transierit. Casus prima ab infantia ancipites; nam proscriptum patrem exul secutus, ubi domum Augusti privignus introiit, multis aemulis conflictatus est, dum Marcellus et Agrippa, mox Gaius Luciusque Caesares viguere; etiam frater eius Drusus prosperiore civium amore erat. Sed maxime in lubrico egit accepta in matrimonium Iulia, impudicitiam uxoris tolerans aut declinans. Dein Rhodo regressus vacuos principis penatis duodecim annis, mox rei Romanae arbitrium tribus ferme et viginti obtinuit. Morum quoque tempora illi diversa: egregium vita fama quoque privatus vel in imperiis sub Augusto fuit; occultum ac subdolum fingendis virtutibus donec Germanicus ac Drusus superfuere; idem inter bona malaque mixtus incolumi matre; instabilis saevitia sed obtectis libidinibus dum Seianum dilexit timuitve: postremo in scelera simul ac dedecora prorupit postquam remoto pudore et metu suo tantum ingenio utebatur.

korra burututzat eman zuten. Bazilhoan Gaio Zesar, zorion korruaren erdian, agintea eskuratzera, eta bat-batean diragarte Tiberiori hitza eta ikusmena itzuli zaizkiola eta janaria eramateko eskatzen duela, indar-berritzeko. Denak izuak hartzen ditu; ingurukoak aldentzen dira eta triste eta ezjakin planta egiten dute. Gaio Zesarrek, isiltasunean josirik, aginte gorena barik, azkena itxaroten du. Makronek, oldartsu, agurea itotzeko agintzen du, arropa mordoa gainera jaurtirik, eta irteteko gelatik. Halaxe egin zuen Tiberiorenak, hirurogeita hamazazpi urterekin.

51. Aita Neron izan zuen, eta jatorria Klaudiotar familiara, alde bietatik, nahiz eta ama, hurrenez hurrengo adopzioetan, Libiotar eta, gero, Juliotar familiara igarota izan. Zori zalantzazkoa izan zuen ume-umetarik; izan ere, aita erbesteratuari atzerrira jarraitu ondoren, Augustoren etxean semeorde legez sartu zenetik, lehiakide askorekin topo egin zuen, Martzelo Agripa eta, gero, Gaio eta Luzio Zesarrak bizi izan zireno; bere anaia Druso ere herriak maiteago zuen. Hala ere, egoerarik labainena Juliarekin ezkontzean aurkitu zuen, emaztearen lizunkeriaren erantzukizuna jasanez edo saihestuz. Gero, Rodasera itzulita, printzearen etxe hutsa hamabi urtez bereganatu zuen, eta jarraian, erromatar estatuaren aginte gorena, ia hogeita hiru urtez. Bere jokaera ere denborarekin asko aldatu zen: bizieraz eta ospez nabarmendu zen, hala zer pribatuetan, nola aginteetan, Augustoren menpealdian; ezkutua eta bertuteen simulatzaile engainakorra, Germaniko eta Druso bizi zireno; ongi-gaizkien nahastea, halaber, ama hil arte; anker nazkagarria, baina bizioak estaliz, Seiano maite edo beldur izan zuen artean; azkenean, krimenera eta desohorera batera jo zuen, lotsa eta beldurra urrundirik, bere izaera hutsez jokatu zuenean.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM
LIBER VNDECIMVS

[1] * * * nam Valerium Asiaticum, bis consulem, fuisse quondam adulterum eius credidit, pariterque hortis inhians, quos ille a Lucullo cooptos insigni magnificentia extollebat, Sullium accusandis utrisque immittit. Adiungitur Sosibius Britannici educator qui per speciem benevolentiae moneret Claudium cavere vim atque opes principibus infensas: praecipuum auctorem Asiaticum interficiendi G. Caesaris non extimuisse contione in populi Romani fateri gloriamque facinoris ultro petere; clarum ex eo in urbe, didita per provincias fama parare iter ad Germanicos exercitus, quando genitus Vienna multisque et validis propinquitatibus subnixus turbare gentilis nationes promptum haberet. At Claudius nihil ultra scrutatus citis cum militibus tamquam opprimendo bello Crispinum praetorii praefectum misit, a quo repertus est apud Baias vinculisque inditis in urbem raptus.

[2] Neque data senatus copia: intra cubiculum auditur; Messalina coram et Sullio corruptionem militum, quos pecunia et stupro in omne flagitium obstrictos arguebat, exim adulterium Poppaeae, postremum mollitiam corporis obiectante. Ad quod victo silentio prorupit reus et 'interroga' inquit, 'Sulli, filios tuos: virum esse me fatebuntur.' ingressusque

ANALAK
HAMAIKAGARREN LIBURUA

1. (***) uste izan zuelako Balerio Asiatiko, birritan kontsula, lehena-go haren maitalea izan zela; eta, gainera, haren lorategiak, Lukulok eginak eta berak arrandia handiz edertzen ziharduenak, gutiziatzen zitueenez, Sullio biak salatzera jaurtitzen du. Sosibio, Britanikoren hezitzailea, biltzen zaio, Klaudiori ohartarazteko, mesede eginez bezala, kontuz ibil zedila printzeen mehatxu ziren indar eta ondasunekin; Asiatikok, Gaio Zesarren hilketaren kitzikatzaille nagusiak, erromatar herriaren batzarrean aitortzeko beldurrik ez zuela izan, ezta krimenaz loriatzeko ere; horregatik, hirian ospetsu eginik, eta bere izena probintzietan zabaldu zelarik, Germaniako armadetara abiatzekotan zela, zeren, Bienan jaioa eta ahaidetasun asko eta ahaltsuek babestua izanik, matxinadak aisa sortzen ahal baitzituen bere nazioko herrien artean. Eta Klaudiok, ezer besterik arakatu gabe, tropak agudo bidali zituen, gerra akabatzea bezala, Krispinoren agindupean, pretorioko prefektua berau, Baiasekin batera, hura aurkitu eta hirira kateaturik arrastatu zuena.

2. Eta ez zioten senatuan agertzeko aukerarik eman: deklarazioa bere gelan hartzen zaio, Mesalinaren aurrean eta Sullio salatz soldaduak erosi zituela, zeintzuk, diruz eta lizunkeriaz, edozein gaizkintzatarako prest ei zeuzkan; gero, Popearekiko adulterioaz eta, azkenik, emekia izateaz. Honen aurrean, erruztatuak isiltasuna menperatu eta hots egin zuen: «Galde zeure semeeci, Sullio; haiek aitortuko dizute

defensionem, commoto maiorem in modum Claudio, Messalinae quoque lacrimas excivit. Quibus abluendis cubiculo egrediens monet Vitellium ne elabi reum sineret: ipsa ad perniciem Poppaeae festinat, subditis qui terrore carceris ad voluntariam mortem propellerent, adeo ignaro Caesare ut paucos post dies epulantem apud se maritum eius Scipionem percontaretur cur sine uxore discubisset, atque ille functam fato responderet.

[3] Sed consultanti super absolute Asiatici flens Vitellius, commemorata vetustate amicitiae utque Antoniam principis matrem pariter observavissent, dein percursis Asiatici in rem publicam officiis recentique adversus Britanniam militia, quaeque alia conciliandae misericordiae videbantur; liberum mortis arbitrium ei permisit; et secuta sunt Claudii verba in eandem clementiam. Hortantibus dehinc quibusdam inediam et lenem exitum, remittere beneficium Asiaticus ait: et usurpatis quibus insueverat exercitationibus, lauto as corpore, hilare epulatus, cum se honestius calliditate Tiberii vel impetu G. Caesaris periturum dixisset quam quod fraude muliebri et impudico Vitellii ore caderet, venas exolvit, viso tamen ante rogo iussoque transferri partem in aliam ne opacitas arborum vapore ignis minueretur: tantum illi securitatis novissimae fuit.

[4] Vocantur post haec patres, pergitque Suillius addere reos equites Romanos inlustris, quibus Petra cognomentum. At causa necis ex eo quod domum Mnesteris et Poppaeae congressibus praeuissent. Verum nocturnae quietis species alteri obiecta, tamquam vidisset Claudium spicea corona evinctum spicis retro conversis, eaque imagine gravitatem annonae praedixisset. Quidam pampineam coronam albentibus foliis visam atque ita interpretatum tradidere, vergente autumno mortem principis ostendi. Illud haud ambigitur, qualicumque insomnia ipsi fratrique perniciem adlatam. Sestertium quindecies et insignia praeturae Crispino decreta. Adiecit Vitellius sestertium decies Sosibio, quod Britannicum praeceptis, Claudium consiliis iuaret. Rogatus sententiam et

gizona naizela». Orduan, bere defentsa hasi zuen, Klaudio gehiago zirrarratu zuena, baina Mesalinari ere malkoak atera zizkiona. Gelatik lehortzera irtenik, Biteliori abisatzen dio ez uzteko erruztatuari ihes egiten; bera bizkortzen da Popea hondatzen, espetxearen izuz heriotza boluntariora bultzatzekoak ondoan ipinita, Zesarrek hain ezer jakiteke, ezen, egun gutxi geroago, haren senar Eszipion mahaikide zuela, ea emazte gabe zergatik eseri zen galdetu baitzion, eta hark erantzun destinoa bete zuela.

3. Baina, Klaudio Asiatiko absolbitzeko pentsaketan ari zela, Bite-liok, negarrez, adiskidetasun zaharra gogoratu zion, eta biekin Antoniarekin, printzearen amarekin, izan zituzten ardurak; gero, Asiatikok errepublikari eginiko zerbitzuak xehatu zituen, Britaniaren aurkako oraintsuko kanpaina, eta errukia erakartzeko zirudien beste hainbat kontu, azkenean, berak nahi zuen heriotza hautatzen uzteko esanez; eta Klaudio, jarraian, klementzia beraren alde mintzatu zen. Gero, batzuek baraua eta heriotza leuna aholkatu ziotenean, Asiatikok esan zuen mesedeari albo egiten ziola; ohiko jardunei ekin zien, bainatu, umorez bazkaldu, eta, beretzat, Tiberioren trikimainaz edo Gaio Zesarren gogorkeriaz hiltzea, emakume baten engainuagatik eta Bite-lioren mihi lizunagatik izatea baino ohoragarriago izango zela esanik, zainak ebaki zituen, ez aurretik bere hileta txondorra ikuskatu eta beste toki batera eramateko eskatu gabe, suaren bafadak zuhaitzen trinkotasunari kalterik egin ez ziezaion; halakoxe irmotasuna izan zuen azken unean.

4. Horren ondoren, senatua bilarazten da eta Suiliok salatuak pilatzen darrai: erromatar bi goi zaldun, Petra deiturakoak biak. Eta heriotzaren arrazoia Mnester eta Popearen elkar-ikusteetarako etxea eskaintzea izan zen. Baina euretariko bati amets bat izana egozten zitzaion, non Klaudio galburuak atzerantz zituen koroarekin ikusia izango zuen eta, ikuspen hartatik, gariaren urritasuna iragarri zuen. Batzuek diote hosto zuriskako mahats koroa ikusi zuela, hartatik ulerturik printzea udazkenaren azken aldean hilko zela. Dudarik ez dagoena da amets batak edo besteak bere eta anaiaren heriotza ekarri zuela. Krispinorentzat, milioi eta erdi sestertzio eta pretoretzaren ikurrak onartu ziren. Biteliok milioi baten proposamena gaineratu zuen Sosibioarentzat, Britanikori irakaspenez eta Klaudiori aholkuz laguntzearen. Eszipioni bere botoaren

Scipio, 'cum idem' inquit 'de admissis Poppaeae sentiam quod omnes, putate me idem dicere quod omnes,' eleganti temperamento inter coniugalem amorem et senatoriam necessitatem.

[5] Continuus inde et saevus accusandis reis Suillius multi- que audaciae eius aemuli; nam cuncta legum et magistratu- um munia in se trahens princeps materiam praedandi pate- fecerat. Nec quicquam publicae mercis tam venale fuit quam advocatorum perfidia, adeo ut Samius, insignis eques Roma- nus, quadringentis nummorum milibus Suillio datis et cogni- ta praevaricatione ferro in domo eius incubuerit. Igitur inci- piente C. Silio consule designato, cuius de potentia et exitio in tempore memorabo, consurgunt patres legemque Cinciam flagitant, qua cavetur antiquitus ne quis ob causam orandam pecuniam donumve accipiat.

[6] Deinde obstrepentibus iis quibus ea contumelia paraba- tur; discors Suillio Silius acriter incubuit, veterum oratorum exempla referens qui famam et posteros praemia eloquentiae cogitavissent. Pulcherrimam alioquin et bonarum artium principem sordidis ministeriis foedari; ne fidem quidem inte- gram manere uhi magnitudo quaestuum spectetur. Quod si in nullius mercedem negotia agantur pauciora fore: nunc inimi- citias accusationes, odia et iniurias foveri, ut quo modo vis morborum pretia medentibus, sic fori tabes pecuniam advo- catis ferat. Meminissent Asinii, Messalae ac recentiorum Arruntii et Aesernini: ad summa provectos incorrupta vita et facundia. Talia dicente consule designato, consentientibus aliis, parabatur sententia qua lege repetundarum tenerentur; cum Suillius et Cossutianus et ceteri qui non iudicium, quip- pe in manifestos, sed poenam statui videbant, circumstantur Caesarem ante acta deprecantes.

[7] Et postquam adnuvit, agere incipiunt: quem illum tanta superbia esse ut aeternitatem famae spe praesumat? usui et rebus subsidium praeparari ne quis inopia advocatorum potentibus obnoxius sit. Neque tamen eloquentiam gratuito

berri galdetu ziotenean, erantzun zuen: «Popearen jokaeraz, denona uste baitut, egizue denona diodala». Neurritasun elegantea, ezkon mai- tasunaren eta senatari eginkizunaren artean.

5. Harrezkero, Suilioren salaketen ankerkeria etengabea izan zen eta haren ausardiak imitatzaile asko izan zuen; zeren, hark legeen botere gutzia eta magistratuen agintea bereganaturik, printzeak harrapaketara- ko bidea zabalik utzi baitzuen. Orduan, abokatuen gaiztakeria baino jenero salgarriagorik ez zegoen, hainbestean, ezen Samiok, Suiliori lau- rehun mila sestertzio eman zizkion zaldun erromatar ospetsuak, preba- rikazioa ezagutu zenean, bere burua ezpatan eratzan baitzuen etxean. Beraz, Gaio Silio kontsul izendatuaren ekimenez, zeinaren botereaz eta galera bere garaian mintzatuko naizen, senatariak Zintzia Legea baliar- raziz jaiki ziren, zeinaren arabera antzinatik ezarrita dagoen inork ez dezala, auzi bat defendatzeagatik, dirurik edo oparirik jaso.

6. Gero, kondena hura gainera zetorkienak zalapartan hasi zirenean, Siliok, Suilioren etsaiak, gogor eraso zuen, antzinako hizlarien adibide- ak gogoratuz, zeintzuek geroko ospea eta aintza hartu zituzten elo- kuentziaren saritzat; bestela, arte liberalik ederrena eta nagusia salero- si narratsak zikintzen zuela; zintzotasuna ere ez zela salbatzen, ordain- sarien handiari begiratzen bazitzaion. Ostera, auziak, inoren etekingarri ez baziren, gutxitu egingo zirela; orain, etsaigoak, salaketak, gorrotoak eta injustiziak faboratzen zirela, eta, nola gaixotasunen larriak medi- kuen irabazia ematen dien, hala foroko ustelkeriak ere abokatuei dirua zekarkiela. Gogora zitzatela Gaio Asinio, Mesala eta, oraintsukoen artean, Arruntzio eta Esernino: hauek gailurrenera iritsi ei ziren, bizi- tzarik eta etorririk lorrindu gabe. Besteak ere bat zetozen kontsul izen- datuaren hitzokin, konkusio legea ezarriko zitzaien dekretua prestatzen zihardutela, Suiliok, Kosuzianok eta gainerakoek, han epaibidea barik, errudun jakinen aurkako auzia baitzen, zigorra ezartzen ari zirela iku- sirik, Zesar inguratzen dute, iragan egintzen barkamen eske.

7. Honek baietz esandakoan, argudiatzen hasten dira: nor zen hain harroputzik, betiko ospea itxaropenez aurreikus zezakeenik? Egiten zena premia bati laguntzea zen, inor ez zedin, abokaturik ezagatik, ahal- tsuen gorabeheran gerta. Eloquentzia ere ez zen doango dohaia: etxeko ardurak bertan behera uzten ziren, inoren auzietan jardutearren. Batzuek

contingere: omitti curas familiaris ut quis se alienis negotiis intendat. Multos militia, quosdam exercendo agros tolerare vitam: nihil a quoquam expeti nisi cuius fructus ante providerit. Facile Asinium et Messalam, inter Antonium et Augustum bellorum praemiis refertos, aut ditium familiarum heredes Aeserninos et Arruntios magnum animum induisse. Prompta sibi exempla, quantis mercedibus P. Clodius aut C. Curio contionari soliti sint. Se modicos senatores qui quietare publica nulla nisi pacis emolumenta peterent. Cogitaret plebem quae toga enitesceret: sublatis studiorum pretiis etiam studia peritura. Ut minus decora haec, ita haud frustra dicta princeps ratus, capiendis pecuniis posuit modum usque ad dena sestertia quem egressi repetundarum tenerentur.

[8] *Sub idem tempus Mithridates, quem imperitasse Armeniis iussuque G. Caesaris vinctum memoravi, monente Claudio in regnum remeavit, fisis Pharasmanis opibus. Is rex Hiberis idemque Mithridatis frater nuntiabat discordare Parthos summaque imperii ambigua, minora sine cura haberi. Nam Gotarzes inter pleraque saeva necem fratri Artabano coningique ac filio eius paraverat, unde metus [eius] in ceteros, et accivere Vardanem. Ille, ut erat magnis ausis promptus, biduo tria milia stadiorum invadit ignarumque et exterritum Gotarzen proturbat; neque cunctatur quin proximas praefecturas corripit, solis Seleucensibus dominationem eius abnuntiibus. In quos ut patris sui quoque defectores ira magis quam ex usu praesenti accensus, implicatur obsidione urbis validae et munimentis obiecti amnis muroque et commeatibus firmatae. Interim Gotarzes Daharum Hyrcanorumque opibus auctus bellum renovat, coactusque Vardanes omittit Seleuciam Bactrianos apud campos castra contulit.*

[9] *Tunc distractis Orientis viribus et quonam inclinarent incertis, casus Mithridati datus est occupandi Armeniam, vi militis Romani ad excindenda castellorum ardua, simul Hiberno exercitu campos persultante. Nec enim restitit Armenii, fuso qui proelium ausus erat Demonacte praefecto. Paululum cunctationis attulit rex minoris Armeniae Cotys,*

bizimodua milizian, beste batzuek lur lantzan ateratzen zuten; inor ez da ezertan saiatzen, aurretik fruiturik ikusi ez badu. Asiniok eta Mesalak, Antonio eta Augustoren arteko gerretan sariz beteak, edo Eserninoak eta Arruntzioak, ondasun handien oinordekoak, erraz ager zitezkeen esku-zabal; baina adibideak eskura daude Publio Klodiok edo Gaio Kurionek hitzaldiengatik zenbat kobratzen zuten. Eurak ez ei ziren senadore apal batzuk baizik, errepublika lasaian, bakeari dagokion ordaina besterik bilatzen ez zutenak. Pentsa zezala abokatutzan distiratzten zen populuan; ikasketon ordaina kentzen bazen, ikasketak eurak hilko ziren. Printzeak, kontsiderapen horiek hain ohoragarriak izan ez arren, zentzugabeak ere ez zirela pentsaturik, ordainsarien goia hamar mila sestertziotan jarri zuen; hausten zutenak konkusioz epaituak izango ziren.

8. Garai berean, Mitridates, zeinari buruz kontatua dudana armeniarren gainean erreinatu zuela (eta Gaio) Zesarren (aginduz) preso egon zela, erreinura itzuli zen, Klaudiok animaturik eta Farasmanesen babesean faturik. Honek, hiberoen errege eta Mitridatesen anaiak, iragaritzen zion partook liskarrean zebiltzala eta, aginte gorenaren zalantzan, zer txikiez ez zirela arduratzen. Izan ere, Gotarzesek, beste hainbat izugarrikeriaren artean, bere anaia Artabanoren eta bere emazte eta semearen heriotza eragin zuen; horrek bestean artean beldurra sortu zuen eta Bardanesi deitu zioten. Honek, eginkizun handietarako beti gertu, egun bitan, hiru mila estadio korritzen ditu eta, Gotarzes ezustean harrapatu-rik, izupean desegiten du; eta inguruko probintziak ere laster beragantzen ditu, bere agintea errefusatu zuen Seleuzia izan ezik. Herri haren aurka, unearen komenentziak eskatzen zuen baino haserre handiagoz suturik, bere aitarekiko defekzioa eginga baitzuten, aurretik igarotzen den ibaiak, harresiak eta hornimen ugari babesturiko gotorlekua setiatzen tematzen da. Bitartean, Gotarzesek, dahan eta hirkanoen laguntzak indaturik, berriro gerrara jotzen du, eta Bardanesek, Seleuzia uztera beharturik, kanpamentua Baktrianako lautadara aldatu zuen.

9. Orduan, Ekialdeko indarrak zatiturik, zer aldetara makurtuko ote ziren garbi ez zegoela, Mitridatesi Armenia okupatzeko aukera eman zitzaion, soldadu erromatarren laguntzaz, goienetako gotorlekuak eta lautadan zegoen armada hiberarena ere hartzeko. Armeniarrek ez zuten erresistentziarik jarri, gudukatzen saiatu zen Demonakte prefektua desegina izan zenetik. Atzerapen txikia eragin zuen Kotisek, Arme-

versis illuc quibusdam procerum; dein litteris Caesaris coercitus, et cuncta in Mithridaten fluxere, atrociolem quam novo regno conduceret. At Parthi imperatores cum pugnam pararent, foedus repente iaciunt cognitis popularium insidiis quas Gotarzes fratri patefecit; congressisque primo cunctanter; dein complexi dextras apud altaria deum pepigeres fraudem inimicorum ulcisci atque ipsi inter se concedere. Potiorque Vardanes visus retinendo regno: at Gotarzes ne quid aemulationis existeret penitus in Hyrcaniam abiit. Regressoque Vardani deditur Seleucia septimo post defectionem anno, non sine dedecore Parthorum quos una civitas tam diu eluserat.

[10] Exim validissimas praefecturas invisit; et recipere Armeniam avebat, ni a Vibio Marso, Syriae legato, bellum minitante cohibitus foret. Atque interim Gotarzes paenitentia concessi regni et vocante nobilitate, cui in pace durius servitium est, contrahit copias. Et hinc contra itum ad amnem Erinden; in cuius transgressu multum certato pervicit Vardanes, prosperisque proeliis medias nationes subegit ad flumen Sinden, quod Dahas Ariosque disternat. Ibi modus rebus secundis positus: nam Parthi quamquam victores longinquam militiam aspernantur. Igitur extructis monimentis, quibus opes suas testabatur nec cuiquam ante Arsacidarum tributa illis de gentibus parta, regreditur ingens gloria atque eo ferocior et subiectis intolerantior; qui dolo ante composito incautum venationique intentum interfecere, primam intra iuventam, sed claritudine paucos inter senum regum, si perinde amorem inter popularis quam metum apud hostis quaesivisset. Nece Vardanis turbatae Parthorum res inter ambiguos quis in regnum acciperetur. Multi ad Gotarzen inclinabant, quidam ad Meherdaten prolem Phraatis, obsidio nobis datum: dein praevaluit Gotarzes; potitusque regiam per saevitiam ac luxum adegit Parthos re s mittere ad principem Romanum occultas preces, quis permitti Meherdaten patrium ad fastigium orabant.

[11] Isdem consulibus ludi saeculares octingentesimo post Romam conditam, quarto et sexagesimo quam Augustus edi-

nia Txikiko erregeak, zeinaren gana jo baitzuten jaun batzuek; gero, Zesarren gutuna bide, amore eman zuen, eta dena Mitridatesen alde jarri zen, honek, agintaldi hasi berriako, jarrera gogorregia hartu zuen baina. Buruzagi partook, jada gerrarako prestatzen ari zirela, bat-batean ituna egiten dute, herriaren konjurazioaren berri jakitean, Gotarzesek anaiari agerturik; bildu ziren eta, hasierako zalantzen ondoren, elkarri eskua emanik, jainkoen aldare aurrean, etsaien iruzurra mende-katzea eta elkarri kontzesioak egitea hitzartu zuten. Bardanesek erreinuari eusteko egokiagoa zirudien, eta Gotarzesek, liskarrik izan ez zedin, Hirkania sakonera alde egin zuen. Bardanes itzultzean, Seleuzia ematen diote, honen defekzioetik zazpi urtera, ez partoen lotsari gabe, zeintzuei hiri batek bakarrik burla egin baitzien hain luzaroan.

10. Gero, probintziarik garrantzitsuenak bisitatu eta bazihoan Armenia berreskuratzera, Bibio Marsok, Siriako legatuak, atzera eragin ez balio, gerra mehatxuz. Baina Gotarzesek, bitartean, erreinua eman izanaz damaturik eta nobleziak deiturik, zeinaren morrontza bakean gogorra goa den, tropak batzen ditu. Erindes ibaiaren ondoan, bidera irteten zaizkio; haren pasaerako borroka gogorraren ondoren, Bardanes nagusitu zen eta, gudu oparoetan, bitarteko herriak menperatzen ditu, Sindes ibairaino, zeinak dahak eta arioak banatzen dituen. Han beste kontu bat izan zen, partook, nahiz eta garaile, urrungo kanpainari uko egin baitzioten. Beraz, bere ahala eta artean ezein Arsazidak herri haiengandiko zergarik ez zuela lortu erakusten zuten monumentuak eraikirik, aintzaz gainezka itzultzen da eta, horregatik, menpekoekin krudelago eta intoleranteago. Hauek, lakioa ezarriarik, ustekabean eta ehizan ziharduela, hil egin zuten, gazte-gazterik, baina errege gutxi bezain ospetsu, herriaren maitasuna etsaien beldurra bezala bilatu izan balu. Bardanesen hilketaz, partoen artean nahaspilak sortu ziren, nor errege hautatu dudan. Asko Gotarzesen alde zeuden, batzuk Meherdatesen alde, guri bahiturizat entregaturiko Fraatesen ondorengo berau. Azkenean, Gotarzes nagusitu zen eta, behin agintean zela, bere ankerkeriaz eta gehiegikeriez, partook erromatar printzeari errege izkutuak bidaltzera bultzatu zituen, Meherdatesentzat bere gurasoen tronua eskatuz.

11. Kontsulaldi berean, Erromaren sorreratik zortziehun urtera, Mende Jokuak izan ziran, Augustok egin zituenetik hirurogeita laura. Printze bataren eta bestearen kalkuluak albora uztiko ditut, Domiziano enpera-

derat, spectati sunt. Utriusque principis rationes praetermitto, satis narratas libris quibus res imperatoris Domitiani composui. Nam is quoque edidit ludos saecularis iisque intentius adfui sacerdotio quindecimvirali praeditus ac tunc praetor; quod non iactantia refero sed quia collegio quindecimvirum antiquitus ea cura et magistratus potissimum exequabantur officia caerimoniarum. Sedente Claudio circensibus ludis, cum pueri nobiles equis ludicrum Troiae inirent interque eos Britannicus imperatore genitus et L. Domitius adoptione mox in imperium et cognomentum Neronis adscitus, favor plebis acrior in Domitium loco praesagii acceptus est. Vulgabaturque adfuisse infantiae eius dracones in modum custodum, fabulosa et externis miraculis adsimilata: nam ipse, haudquaquam sui detractor; unam omnino anguem in cubiculo visam narrare solitus est.

[12] *Verum inclinatio populi supererat ex memoria Germanici, cuius illa reliqua suboles virilis; et matri Agrippinae miseratio augebatur ob saevitiam Messalinae, quae semper infesta et tunc commotior quo minus strueret crimina et accusatores novo et furori proximo amore distinebatur. Nam in C. Silius, iuventutis Romanae pulcherrimum, ita exarserat ut Iuniam Silanam, nobilem feminam, matrimonio eius exturbaret vacuoque adultero poteretur. Neque Silius flagitii aut periculi nescius erat: sed certo si abnueret exitio et non nulla fallendi spe, simul magnis praemiis, operire futura et praesentibus frui pro solacio habebat. Illa non furtim sed multo comitatu ventitare domum, egressibus adhaerescere, largiri opes honores; postremo, velut translata iam fortuna, servi liberti paratus principis apud adulterum visebantur.*

[13] *At Claudius matrimonii sui ignarus et munia censoria usurpans, theatralem populi lasciviam severis edictis increpuit, quod in Publium Pomponium consularem (is carmina scaenae dabat) inque feminas inlustis probra iecerat. Et lege lata saevitiam creditorum coercuit, ne in mortem parentum pecunias filiis familiarum faenori darent. Fontisque aquarum Simbruinis collibus deductos urbi intulit. Ac novas litterarum*

dorearen historia kontatzen nuen liburuetan nahikoa azaldu baintuen. Honek ere Mende Jokuak egin baitzituen, eta, euretan, parte-hartze berezia izan nuen, abadetza kindezinbiralaren jabe eta orduan pretore nintzen eta. Hau ez dut harrokeriaz kontatzen, kindezinbiroen kolegioak egiteko hori antzinatek daukalako baizik, eta magistratuek zeremoniarik gehienetan ofiziatzen zutelako. Klaudio zirku jokoetan zen batez, zaldizko mutil noble batzuek Troiako jokua antzezten zutela, eta Britaniko, enperadorearen semea, eta Luzio Domizio, gero, adopzioz, Neron deituraz, inperioa jarauntsiko zuena, artean zirela, populuaren begi ona, Domiziorengana biziago izan zena, presagiotzat hartu zen; eta jendeak zioen, haurtzaroan, dragoiak izan zituela ondoan jagole, mirari arrotzetatik harako ipuinak eurok; zeren Neronek berak, inola ere bere buruaren detraktore ez zenak, kontatzen baitzuen bere logelan suge bat besterik ez zuela ikusi.

12. Baina herriaren joera hori, Germanikoren gomuta hondarra zen, bera baitzen haren ondorengo gizonezko bakarra; gainera, bere ama Agripinarekiko errukia Mesalinaren ankerkeriak areagotzen zuen, zeinak, beti gaizto eta orduan buruberoago, ezin baitzuen gezurrezko salapenik eta salatzailearik sortu, maitasun berri eta zoratu beharrekoan nahasirik zegoelako. Izan ere, hain gartsu zebilen Gaio Silio erromatar mutilik ederrenagatik, ezen Junia Silana, andere noblea, haren ezkontzatik erauzi baitzuen, maitalea berak bakarrik gozatzearren. Silio jabetzen zen eskandaluaz eta arriskuaz; baina, ukatzen bazen, hondamena segur zeukan, eta bazuen disimuluan pasatzeko itzaropena; gainera, sari handiak hartzen zituen eta begiak geroari itxiz eta oraina gozatuz kontsolatzen zen. Emakumea maiz joaten zitzaion etxera, ez ezkutuan, segizio handiz baizik; urratsez urrats jarraitzen zion eta ondasunez eta ohorez betetzen; azkenerako, printzearen esklaboak, libertoak eta luxuak maitalearen etxean ikusten ziren.

13. Baina Klaudiok, bere ezkontzako berrien ezjakin, zentsore lanean ziharduenak, herriaren nasaikeria teatrala ediktu zorrotzekin zigortu zuen, Publio Pomponio kontsul ohiari (olerkiak eszenaratzen zituen) eta andere ospetsuei irainak jaurtitzearren. Gainera, mailegu-emaileen zitalkeriaren aurka, lege bat eman zuen, familietako seme-alabei dirua ematea debekatuz, gurasoak hiltzean ordaintzekotan. Eta muino sinbrunoetatik, uburua hiriraino eramane zuen; eta hizki berriak gehitu eta

formas addidit vulgavitque, comperto Graecam quoque litteraturam non simul coeptam absolutamque.

[14] *Primi per figuras animalium Aegyptii sensus mentis effingebant (ea antiquissima monimenta memoriae humanae impressa saxis cernuntur), et litterarum semet inventores perhibent; inde Phoenicas, quia mari praepollebant, intulisse Graeciae gloriamque adeptos, tamquam reppererint quae acceperant. Quippe fama est Cadmum classe Phoenicum vectum rudibus adhuc Graecorum populis artis eius auctorem fuisse. Quidam Cecropem Atheniensem vel Linum Thebanum et temporibus Troianis Palamedem Argivum memorent sedecim litterarum formas, mox alios ac praecipuum Simoniden ceteras repperisse. At in Italia Etrusci ab Corinthio Demarato, Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt; et forma litteris Latinis quae veterrimis Graecorum. Sed nobis quoque paucae primum fuere, deinde additae sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adiecit, quae usui imperitante eo, post oblitteratae, aspiciuntur etiam nunc in aere *publico* dis plebiscitis per fora ac templa fixo.*

[15] *Rettulit deinde ad senatum super collegio haruspicum, ne vetustissima Italiae disciplina per desidiam exolesceret: saepe adversis rei publicae temporibus accitos, quorum monitu redintegratas caerimonias et in posterum rectius habitas; primosque Etruriae sponte aut patrum Romanorum impulsu retinuisse scientiam et in familias propagasse: quod nunc segnius fieri publica circa bonas artes socordia, et quia externae superstitiones valescant. Et laeta quidem in praesens omnia, sed benignitati deum gratiam referendam, ne ritus sacrorum inter ambigua culti per prospera oblitterarentur. Factum ex eo senatus consultum, viderent pontifices quae retinenda firmandaque haruspicum.*

[16] *Eodem anno Cheruscorum gens regem Roma petivit, amissis per interna bella nobilibus et uno reliquo stirpis regiae, qui apud urbem habebatur nomine Italicus. Paternum huic genus e Flavio fratre Arminii, mater ex Actumero*

zabaldu zituen, alfabeto grekoa ere ez zela hasi eta dena batera osatu jakinik.

14. Egiptoarrak izan ziren pentsakizunak irudikatzen lehenengoak, animalien figuren bitartez, (haien dokumentuak, giza historiako zaharrenak, harrian irarrita ageri dira), eta hizkien asmatzaileak eurak direla uste dute; gero, feniziarrek, itsasoan nagusi, Grezian sartu zituzten eta hartu zutenaren aintza eurek asmatu bezala eraman zuten. Izan ere, Kadmo izan ei zen, feniziar flotan iritsirik, arte hura herri greko oraindik inkultuei irakatsi ziena. Batzuek diote atenastar Zekropek, edo tebastar Linok, edo Palamedes argiboak, troiarren garaian, hamasei hizkiren formak asmatu zituztela, eta gero beste batzuek eta, batez ere, Simonidesek, gainerakoak asmatu zituztela. Italian, etruskoek korintiar Deramatorengandik ikasi zituzten, eta aborigenek, Ebandrorengandik; hizki latinoen forma grekorik zaharrenena da. Baina, lehenengotan, geuk ere hizki gutxi izan genuen eta gero gehitu ziren. Etsenplu horren arabera, Klaudiok hiru hizki gehitu zituen, bere agintaldian erabiliak eta gero ahaztuak, oraindik ere foroek eta tenpluek finkatutako plebiszituen argitalpen brontzetan ikusten direnak.

15. Gero senatuari haruspize kolegioaren berri eman zion, Italiako zientziarik zaharrena utzikieriaz gal ez zedin. Errepublikarentzako garai okerretan, haruspizeei maiz deitu ei zitzairen, haien aholkuei esker, errietoak berritu eta, gero, zuzenago mantendu zirelatik; etrusko gorenek, euren kabuz edo erromatar senatuaren eraginez, zientzia hori landu eta familietan hedatu ei zuten; hori, orain, fintasun txikiagoz egiten ei zen, are onekiko ezaxola publikoagatik, eta sineskeria arrotzak gorantz zetozelako. Eta, oraingoz, dena ondo ei zihoan, noski, baina jainkoen onberatasuna eskertu behar ei zen, garai zailetan landutako errito sakratuak oparoaldian ahantz ez zitezen. Beraz, senatuaren dekretu bat publikatu zen, pontifizeek ikus zezaten haruspizeen zer gorde eta zer indartu behar zen.

16. Urte berean, keruskoen herriak Erromari erregea eskatu zion, bere barne gerretan nobleak galdu baitzituen, eta erret odoleko bakarra gertzen baitzitzairen, hirian zeukatena, Italiko izenez. Arminioren anaia Flaboren semea zen, eta ama katoen printze Aktumeroren alaba zuen; gorputz ederrekoa eta armetan eta zaldietan trebatua zen, jaioterriko

principe Chattorum erat; ipse forma decorus et armis equisque in patrium nostrumque morem exercitus. Igitur Caesar auctum pecunia, additis stipatoribus, hortatur gentile decus magno animo capessere: illum primum Romae ortum nec obsidem, sed civem ire externum ad imperium. Ac primo laetus Germanis adventus atque eo quod nullis discordiis imbutus pari in omnis studio ageret celebrari, coli, modo comitatem et temperantiam, nulli invisam, saepius vinolentiam ac libidines, grata barbaris, usurpans. Iamque apud proximos, iam longius clarescere, cum potentiam eius suspectantes qui factionibus floruerant discedunt ad conterminos populos ac testificantur adimi veterem Germaniae libertatem et Romanas opes insurgere. Adeo neminem isdem in terris ortum qui principem locum impleat, nisi exploratoris Flavi progenies super cunctos attollatur? frustra Arminium praescribi: cuius si filius hostili in solo adultus in regnum venisset, posse extimesci, infectum alimonio servitio cultu, omnibus externis: at si paterna Italico mens esset, non alium infensius arma contra patriam ac deos penatis quam parentem eius exercuisse.

[17] His atque talibus magnas copias coegere, nec pauciores Italicum sequebantur. Non enim inrupisse ad invitos sed accitum memorabat, quando nobilitate ceteros anteiret: virtutem experirentur; an dignum se patruo Arminio, avo Actumero praeberet. Nec patrem rubori, quod fidem adversus Romanos volentibus Germanis sumptam numquam omisisset. Falso libertatis vocabulum obtendi ab iis qui privatim degeneres, in publicum exitiosi, nihil spei nisi per discordias habeant. Adtrepebat huic alacre vulgus; et magno inter barbaros proelio victor rex, dein secunda fortuna ad superbiam prolapsus pulsusque ac rursus Langobardorum opibus refectus per laeta per adversa res Cheruscas adflictabat.

[18] Per idem tempus Chauici nulla dissensione domi et morte Sanquinii alacres, dum Corbulo adventat, inferiorem Germaniam incursavere duce Gannasco, qui natione Canninefas, auxiliare stipendium meritis, post transfuga, levibus navigiis

eran zein gurean. Zesarrek, beraz, dirua eman, eskolta ipini eta bere herriaren aintza bihotz-zabal hartzera bultzatzen du, gogoratuz bera zela, Erroman jaiorik, eta ez bahi gisan, baizik hiritar gisan, aginte arrotzera zihoan lehenengoa. Haren iritsiera atsegina izen zen germaniarrentzat, eta, inolako liskarretan sarturik ez egonik, denak begirune berdinez hartzen zituenez gero, ospatua eta lausengatua zen, batzuetan, inork muzin ez dituen adeitasun eta neurritasunari ekinez, eta, gehiengotan, barbaroek hain gogoko dituzten ardoari eta nahikeriei. Eta haren ospea, bai inguruan, bai urrunago, distiratzen ari zela, fakzioekin gora egin zutenek, haren botereaz defidaturik, herri mugakideetara alde egiten dute, Germaniari antzinako askatasuna kentzen eta erromatar boterea ezartzen zitzaiola esanez. Ez al zegoen herrian bertan sortutakorik, toki gorena bereganduko zuenik, Flabo ispiaren semea denen nagusi jarri beharrean? Arminioren izena aurretik ipintzeak ez ei zuen ezertarako balio: haren semea bera, lur arrotzean hazia, agintzera etorri balitz ere, beldurra izan zekioken heziketa, morrontza eta bizikera arrotzak erabat kutsaturik zegoenari; eta, baldin Italikok aitaren buruerara bazeukan, inork ez zuen, bere sorterriaren eta jainkoen aurka, hark baino amorratuago armarik erabili.

17. Halako eta antzeko hitzekin, indar handia bildu zuten; Italikoren aldekoak ez ziren gutxiago, gogoratzen baitzien bera ez zela euren arteara indarrez sartu, noblezian besteak baino aurrerago zegoela pentsatu zutelako baizik; kemenean, berriz, proba zezatela eurek, ea osaba Arminioren eta aitita Aktumeroren duin agertzen zen; ez zela lotsatzen, bere aitak, germaniarren oniritziz, erromatarrei agindutako leialtasunik inoiz hautsi ez zuelako; askatasuna gezurrezko aitzakia zela, pribatuki endakatuak eta komunitatearen hondamen izanik, liskarrean baizik itxaropenik ez zeukatenengan. Populuak honelako hitzak goraka hartzen zituen eta, barbaroen arteko gudu itzelean, erregea nagusitu zen; gero, ostera, oparotasunak harrokeriara jasorik, destronatua eta berriro tronuratua izan zen, lonbardoek laguntzaz, keruskoen botereari onean zein txarrean kalte eginez.

18. Aldi berean, kaukoek, etzeko disentsio gabe eta Sankinioren heriotzagatik pozik, Korbulo iritsi bitartean, inkurtsioak egin zituzten, Behe Germanian zehar, Gannaskoren agindupean. Hau sortzez kanninefatea zen, mertzenario laguntzailea luzaroan, eta gero desertorea, untzi ari-

praedabundus Gallorum maxime oram vastabat, non ignarus ditis et imbellis esse. At Corbulo provinciam ingressus magna cum cura et mox gloria, cui principium illa militia fuit, trirremis alveo Rheni, ceteras navium, ut quaeque habiles, per aestuaria et fossas adegit; luntribusque hostium depressis et exturbato Gannasco, ubi praesentia satis composita sunt, legiones operum et laboris ignavas, populationibus laetantis, veterem ad morem reduxit, ne quis agmine decederet nec pugnam nisi iussus iniret. Stationes vigiliae, diurna nocturnaque munia in armis agitabantur; feruntque militem quia vallum non accinctus, atque alium quia pugione tantum accinctus foderet, morte punitos. Quae nimia et incertum an falso iacta originem tamen e severitate ducis traxere; intentumque et magnis delictis inexorabilem scias cui tantum asperitatis etiam adversus levia credebatur.

[19] Ceterum is terror milites hostisque in diversum adfecit: nos virtutem auximus, barbari ferociam infregere. Et natio Frisorum, post rebellionem clade L. Apronii coeptam infensa aut male fida, datis obsidibus consedit apud agros a Corbulone descriptos: idem senatum, magistratus, leges imposuit. Ac ne iussa exuerent praesidium immunivit, missis qui maiores Chaucos ad deditionem pellicerent, simul Gannascum dolo adgrederentur. Nec inritae aut degeneres insidiae fuere adversus transfugam et violatorem fidei. Sed cacde eius motae Chaucorum mentes, et Corbulo semina rebellionis praebebat, ut laeta apud plerosque, ita apud quosdam sinistra fama. Cur hostem conciret? adversa in rem publicam casura: sin prospere egisset, formidolosum paci virum insignem et ignavo principi praegravem. Igitur Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit ut referri praesidia cis Rhenum iuberet.

[20] Iam castra in hostili solo molienti Corbuloni eae litterae redduntur: Ille re subita, quamquam multa simul offunderentur; metus ex imperatore, contemptio ex barbaris, ludibrium apud socios, nihil aliud prolocutus quam 'beatos quondam duces Romanos,' signum receptui dedit. Ut tamen miles otium

nekin piraterian zebilena, batez ere, Galiako itsasertza debastatuz, bai baitzekien aberatsak eta ez-gerlariak zirena. Baina Korbulo bizkor sartu zen probintzian eta laster lortu zuen aintza, zeinaren hasiera-kanpaina hura izan zen, non trirremeak Rhinen magalean zehar eroan zituen, eta gainerako untxiak, bakoitzaren ahalaren arabera, estuario eta ubideetan zehar. Etsaien untxiak hondoratu eta Gannasko uxatutakoan, uneko egoera nahikoa konponduta ikusi zuenean, alferkerian, lanera eta neke-
ra desohiturik, baina harrapaketan pozik zebiltzan legio haiek diziplina zaharrera bermoldatu zituen, inor zutabetik ez irteteko eta agindu gabe ez borrokatzeko manatur. Egunko eta gaueko guardiak eta zerbitzuak armaturik egiten ziren, eta arma gabe barrutia aitzurtzen zebilen soldadu bat eta sastagaiz bakarrik armaturik ziharduen beste bat heriotzaz zigortu ei zituen. Hori, nahiz eta gehiegizkoa izan, eta oinarri gabe ego-tzi ez ote zioten segurra ez izan, buruzagi haren zorrotzasunetik dator; argi dago hoben handiekin inexorablea izan behar zuela akats txikien aurka halako laztasuna esleitzen ziotenak.

19. Gainerakoan, beldur horrek, armadan eta etsaiengan, alderantzizko ondorioak eragin zituen: gure kemena areagotu egin zen eta barbaroen gailentasuna hautsi. Frisioen herria ere, Luzio Apronioren porrotetik sortutako matxinadaren ondoren, etsaikor eta segurtasun txikiko agertzen zitzaiguna, bahituak entregatu eta Korbulok markaturiko lurretan kokatu zen; halaber, senatua, magistratuak eta legeak ezarri zizkien. Gainera, bere aginduei desmen egitea ekiditeko, euren erdian gotorleku bat eraiki zuen, mezulariak bidalirik, kauko nagusiak menpera bil zitezten eta, aldi berean, Gannaskori iruzurrez esaso ziezaioten. Jarri zioten enboskada ez zen alferrekoa izan, ezta lotsagarria ere, zin egindako leialtasuna puska-tu zuen desertore haren kasuan. Baina haren heriotzak kaukoen buruak irauli zituen, eta Korbulok ez zion matxinadarako motiboak emateari uzten, gehienak alde egonik ere, batzuk aurkako marmarrean ari baitziren. Izan ere, zergatik zirikatzen zuen etsaia? Okerrak errepublikaren gainera jausiko ziren, eta, arrakastarik izaten bazuen, bakearentzat beldur-garria zen hain gizon ospetsua eta printze koldar harentzat jasan-zaila. Beraz, Klaudiok Germanien aurkako eraso berriak debekatu egin zituen, goarnizioak Rhinetik honantz erretiratzeko agintzeraino.

20. Korbulo jada kanpamentua etsaien zoruan muntatzen ari zela, gutuna heldu zitzaion. Zer ustekabe honen aurrean, haren baitan sentimendu

exueret, inter Mosam Rhenumque trium et viginti milium spatio fossam perduxit, qua incerta Oceani vitarentur. Insignia tamen triumphi indulsit Caesar, quamvis bellum negavisset. Nec multo post Curtius Rufus eundem honorem adipiscitur, qui in agro Mattiaco recluserat specus quaerendis venis argenti; unde tenuis fructus nec in longum fuit: at legionibus cum damno labor, effodere rivus, quaeque in aperto gravia, humum infra moliri. Quis subactus miles, et quia pluris per provincias similia tolerabantur, componit occultas litteras nomine exercituum, precantium imperatorem, ut, quibus permissurus esset exercitus, triumphalia ante tribueret.

[21] De origine Curtii Rufi, quem gladiatore genitum quidam prodidere, neque falsa prompserim et vera exequi pudet. Postquam adolevit, sectator quaestoris, cui Africa obtigerat, dum in oppido Adrumeto vacuis per medium diei porticibus secretus agitatur, oblata ei species muliebris ultra modum humanum et audita est vox 'tu es, Rufe, qui in hanc provinciam pro consule venies.' tali omine in spem sublatus degressusque in urbem largitione amicorum, simul acri ingenio quaesturam et mox nobilis inter candidatos praeturam principis suffragio adsequitur; cum hisce verbis Tiberius dedecus natalium eius velavisset: 'Curtius Rufus videtur mihi ex se natus.' longa post haec senecta, et adversus superiores tristi adulatione, adrogans minoribus, inter pares difficilis, consulare imperium, triumphi insignia ac postremo Africam obtinuit; atque ibi defunctus fatale praesagium implevit.

[22] Interea Romae, nullis palam neque cognitis mox causis, Cn. Nonius eques Romanus ferro accinctus reperitur in coetu salutantum principem. Nam postquam tormentis dilaniabatur; de se non infitatus conscios non edidit, in certum an occultans. Isdem consulibus P. Dolabella censuit spectaculum gladiatorum per omnis annos celebrandum pecunia eorum qui quaesturam adipiscerentur. Apud maiores virtutis id praemium fuerat, cunctisque civium, si bonis artibus fiderent, licitum petere magistratus; ac ne aetas quidem distinguatur quin prima iuventa consulatum et dictaturas ini-

asko nahasten baziren ere, —enperadorearen beldurra, barbaroen mesprexua, aliatuen iseka—, «dohatsuak antzinako buruzagi erromatarrak» besiterik esan gabe, erretiratzeko agindua eman zuen. Hala ere, soldaduek alferkeria astin zezaten, Mosa eta Rhin artean, hogeita hiru miliako ubidea egin zuen, itsasoko duda-mudak ekidingo zituen. Hala ere, Zesarrek garaipen ikurrak eman zizkion, gerra ukatu bazion ere. Handik laster, Kurtzio Rufok ere ohore bera lortzen du, Mattioko lurraldean, zilar zainak bilatzeko meategia irekitzeagatik; honen onura urria eta laburra izan zen, baina legioek neke eta hil ugari izan zuten, ubideak eta agerian ere gogorrek ziratekeen lanak egiten. Zeregin haietara beharturik, soldaduek isil gutun bat idatzi zuten, armaden izenean, enperadoreari eskatuz, aginte militarra emango zitzaienei, garaipena aurretiaz emateko.

21. Batzuek gladiadore baten semea zela zioten Kurtzio Ruforen jatorriaz, ez nuke gezurrik zabaldu gura, baina egia esaten lotsatu egiten naiz. Nerabezaroa Afrika egokitu zitzaion kuestore baten segizioan igaro ondoren, Adrumeto hirian zegoela eta, eguerdian bera bakarrik, karrerape hutsetan pasioan zebilela, giza itxuraz haragoko emakume bat agertu zitzaion eta ahots bat entzun zuen: «Zeu zara, Rufo, probintzia honetara prokontsul etorriko dena». Halako augurioz, itxaropena handitu zitzaion eta, hirira itzulirik, lagunene eskuzabaltasunez eta baita bere talentu zorrotzez ere, kuestoretza eta gero, hautagai nobleen artean, pretoretza lortzen du, printzearen gomendioz, Tiberiok haren jatorri lotsagarri samarra hitz hauekin disimulatu zuela: «Kurtzio Rufo bere buruarengandik jaioa iruditzen zait». Gero zahartzaro luzea izan zuen eta, nagusiekiko adulazio ilunez, menpekoekin harroa, berdinekin zakarra izan ondoren, aginte kontsularra, garaipen ikurrak eta, azkenik, Afrikako probintzia beraganduz zituen; eta hantxe hilez bete zuen destinoaren iragarpena.

22. Bitartean, Erroman, ageriko eta gero ezagutu gabeko arrazoiz, Gneo Ninimo erromatar zaldun ospetsua ezpataz armaturik aurkitzen dute, printzea agurtzen dutenen korruan. Kontua da ezen, torturaz urratzen zutelara, bere buruarenik ukatu gabe, ez zuela konplizerik jakinarazi, izkutatzen zituen ala ez, dudan geraturik. Kontsulaldi berean, Publio Dolabelak gladiadoreen ikuskizuna urtero ospatzea proposatu zuen, kuestoretza eskuratzen zutenen kontura. Lehengoan artean, kargu hori bertutearen saria izaten zen eta hiritar guztiek zilegi zuten, euren izate onaz fidatzen baziren, magistratura hori eskatzea; adinagatik ere ez zen egi-

rent. Sed quaestores regibus etiam tum imperantibus instituti sunt, quod lex curiata ostendit ab L. Bruto repetita. Mansitque consulibus potestas deligendi, donec cum quoque honorem populus mandaret. Creatique primum Valerius Potitus et Aemilius Mamercus sexagesimo tertio anno post Tarquinius exactos, ut rem militarem comitarentur. Dein gliscentibus negotiis duo additi qui Romae curarent: mox duplicatus numerus, stipendiaria iam Italia et accedentibus provinciarum vectigalibus: post lege Sullae viginti creati supplendo senatui, cui indicia tradiderat. Et quamquam equites iudicia recipravissent, quaestura tamen ex dignitate candidatorum aut facilitate tribuentium gratuito concedebatur; donec sententia Dolabellae velut venundaretur.

[23] *A. Vitellio L. Vipstano consulibus cum de supplendo senatu agitaretur primoresque Galliae, quae Comata appellatur, foedera et civitatem Romanam pridem adsecuti, ius adispicendorum in urbe honorum expeterent, multus ea super re variusque rumor. Et studiis diversis apud principem certabatur adseverantium non adeo aegram Italiam ut senatum suppeditare urbi suae nequiret. Suffecisse olim indigenas consanguineis populis nec paenitere veteris rei publicae. Quin adhuc memorari exempla quae priscis moribus ad virtutem et gloriam Romana indoles prodiderit. An parum quod Veneti et Insubres curiam intruperint, nisi coetus alienigenarum velut captivitas inferatur? quem ultra honorem residuis nobilium, aut si quis pauper e Latio senator foret? oppleturos omnia divites illos, quorum avi proavique hostilium nationum duces exercitus nostros ferro vique ceciderint, divum Iulium apud Alesiam obsederint. Recentia haec: quid si memoria eorum moreretur qui sub Capitolio et arce Romana manibus eorundem perissent satis: fruerentur sane vocabulo civitatis: insignia patrum, decora magistratuum ne vulgarent.*

[24] *His atque talibus haud permotus princeps et statim contra disseruit et vocato senatu ita exorsus est: 'maiores mei, quorum antiquissimus Clausus origine Sabina simul in civitatem Romanam et in familias patriciorum adscitus est,*

ten bereizketarik, lehen gaztaroan kontsulgoa eta diktadurak eragoztekorik. Kuestoreei dagokienez, oraindik erregeek agintzen zutela sortuak izan ziren, Luzio Brutok ezarritako kuria-legeak erakusten duenez. Gainera, kontsulena izan zen haiek hautatzeko ahalmena, ohore hura ere herriak ematera aldatu arte. Lehenen izendatuak Balerio Potito eta Emilio Mamerko izan ziren, Tarkinioak bidali eta hirurogeita hiru urtera, armadaz ardura zitezen. Gero, zereginen kopurua handitzean, beste bi gehitu ziren, Erromaz arduratzeko. Geroago, kopurua bibidertu egin zen, artean Italia zergadun zela eta probintzietako zergak ere batzen zirela. Ondoren, Silaren lege batez, hogeï sortu ziren, senatua osatzeko, zeinari berak epaiketen bista esleitu zien, eta, nahiz eta gero epaiketak zaldunek berreskuratu, kuestoretza hautagaien dignitateagatik edo hautatzaileen faboreagatik eta doan ematen zen, Dolabelaren mozioarekin, enkantean erabaki arte.

23. Aulio Bitelio eta Luzio Bipstanoren kontsulaldian, senatua osatu nahi izan zutenean, Iledun Galia izeneko jaunek, federatuen eta erromatar hiritarren izatea aspaldi lortua zutenek, hirian karguen jabe izateko eskubidea eskatu zuten, horrek zeresan handia eta askotarikoa emanek. Printzearen aurrean, interes kontrajarriak lehiatzen ziren: Italia ez zegoela hiriburuari senatua emateko gauza ez izateko bezain gainbehera esaten zen; antzina, indigenak herri odolokideentzat nahikoa izan zirela, eta antzinako errepublikaz lotsatu beharrik ez zegoela. Areago, oraindik gogoan zegoen erromatar endak, bere ohitura zaharren arabera, nolako bertute eta aintza etsenpluak eman zituen. Gutxi al zen benetoak eta insubreak kurian irrunpitu izana, orain bertan atzerritar aldra bat gatibu talde gisan sartzeko? Zer ohore geratzen zitzairen jaun bizirauleei edo Lazioko senadore txiro bati, baldin bazen? Dena beteko ei zuten aberats handi haiek, zeintzuen aititek eta birraititek, herri etsaien buruzagiek, gure armadak armen indarrez suntsitu eta Alesian Julio jainkozkoa bera setiatu baitzuten. Hori guztia berri samarra zen: zer esan, Kapitolioaren eta Erromako gotorlekuaren oinetan, herri haren beraren eskuetan jausi zirenak gogoratuz gero? Goza zezatela osasunez hiritar titulua, baina ez zizatela arruntu senadoreen intsigniak eta magistratuen ohoreak.

24. Printzeari hauek eta antzeko arrazoiek ez zioten eragin, eta, berehala kontra agerturik, senatuari deitu eta honela hitz egin zuen: «Nire arba-

hortantur uti paribus consiliis in re publica capessenda, transferendo huc quod usquam egregium fuerit. Neque enim ignoro Iulios Alba, Coruncanios Camerio, Porcios Tusculo, et ne vetera scrutemur, Etruria Lucaniaque et omni Italia in senatum accitos, postremo ipsam ad Alpīs promotam ut non modo singuli viritim, sed terrae, gentes in nomen nostrum coalescerent. Tunc solida domi quies et adversos externa floruimus, cum Transpadani in civitatem recepti, cum specie deductarum per orbem terrae legionum additis provinciarum validissimis fesso imperio subventum est. Num paenitet Balbos ex Hispania nec rminus insignis viros e Gallia Narbonensi transivisse? manent posteri eorum nec amore in hanc patriam nobis concedunt. Quid aliud exitio Lacedaemoniis et Atheniensibus fuit, quamquam armis pollerent, nisi quod victos pro alienigenis arcebant? at conditor nostri Romulus tantum sapientia valuit ut plerosque populos eodem die hostis, dein civis habuerit. Advenae in nos regnaverunt: libertinorum filiis magistratus mandare non, ut plerique falluntur, repens, sed priori populo factitatum est. At cum Senonibus pugnavimus: scilicet Vulcsi et Aequi numquam adversam nobis aciem instruxere. Capti a Gallis sumus: sed et Tuscis obsides dedimus et Samnitium iugum subiimus. Ac tamen, si cuncta bella recenseas nullum breviorē spatio quam adversus Gallos confectum: continua inde ac fida pax. Iam moribus artibus adfinitatibus nostris mixti aurum et opes suas inferant potius quam separati habeant. Omnia, patres conscripti, quae nunc vetustissima creduntur, nova fuere: plebeii magistratus post patricios, Latini post plebeios, ceterarum Italiae gentium post Latinos. Inveterascet hoc quoque, et quod hodie exemplis tuetur, inter exempla erit.

[25] *Orationem principis secuto patrum consulto primi Aedui senatorum in urbe ius adepti sunt. Datum id foederi antiquo et quia soli Gallorum fraternitatis nomen cum populo Romano usurpant. Isdem diebus in numerum patriciorum adscivit Caesar vetustissimum quemque e senatu aut quibus clari parentes fuerant, paucis iam reliquis familiarum, quas Romu-*

soek, zeintzuetarik Klausu, antzinakoena, jatorri sabinokoa izanik, aldi berean erromatar hiritargoan eta familia patrizioen artean onartua izan baitzen, errepublikaren gobernuan antzeko irizpidez jokatzera bultzatzen naute, inon ezer bikainik izan bada, hona ekar dezadan. Badakit, bai, Julioak Albatik etorrarazi zituztela, Korunkanioak Kameriotik, Portzioak Tuskulotik, eta, antzinateko zehetasunetan ez sartzearen, Etruriako, Lukaniako eta Italia guztiko jendea sarrarazi zutela senatuan; azkenean, Italia Alpeetaraino zabaldu zela, norbaitzuk banan ez ezik, lurak eta herriak gure izenera bil zitezten. Orduan, barne bake sendoa izan genuen; atzerrian ere oparotasuna gozatu genuen, Transpadanoak hiritargoan hartu genituenean; lurbira osoan zabalduko legioen aitzakian, probintziatiko suharrenak geuganaturik, geure inperio nekatua sorotsi genuenean. Damu al gara, Balboak Hispaniatik eta gizon ez gutxiago gorenak Narbonar Galiatik guregana pasatu direlako? Oraindik badira haien ondorengoak, eta ez digute zorrik, aberri honenganako maitasunean. Gerra ahalmenik onenean zeudela, lazedemoniarrak eta atenastarrak hondatzearen arrazoia zein beste izan zen, menperatuak arrotz bezala apartatzen zituztela baino? Gure sortzaile Romulo, ostera, hain jakintsua izan zen, ezen herri asko egun batez etsai eta hurrengoan hiritarkide izan baitzuten. Kanpotik etorriek gobernatu izan gaituzte; libertoen semeek magistraturak ematea ez da berria, asko erratuta daudenez, gure herri zaharraren praktika baizik. Senonekin borrokatu garela? Bolskoek eta ekueok armadarik gure aurka inoiz hedatu ez balute bezala! Galoen gati-bu izanak gara, baina etruskoei bahituak entregatuak eta samniten uzta-rria jasanak ere bagara. Eta, hala ere, gerra guztiak berrikusten baditugu, bat ere ez zen galoen aurka egin baino denbora laburragoan amaitu, eta, harrezkero, bake jarraitua eta segurra izan dugu. Orain, gure ohitura, arte eta odolekin bat eginik, bekarte urrea eta aberastasuna, eurek euretara gozatu beharrean. Orain oso antzinakotzat jotzen diren gauza hauek, senatariok, berriak izan ziren: magistratu plebeioak patrizioen ondoren, latinoak plebeioen ondoren, Italiako gainerako herrietakoak latinoen ondoren. Hau ere antzinako bihurtuko da, eta gaur etsenpluetan oinarritzen duguna, bera izango da, noizbait, etsenplu».

25. Printzearen mintzaldi ondorengo senatu dekretu batez, eduek lortu zuten lehenean hirian senadore izateko eskubidea. Hau harekiko itun antzinako baten aitormena izan zen, eurok baitira erromatar herriaren anaia izena daramaten galo bakarrak. Egundain bertan, Zesarrek senatuko

lus maiorum et L. Brutus minorum gentium appellaverant, exhaustis etiam quas dictator Caesar lege Cassia et princeps Augustus lege Saenia sublegere; laetaque haec in rem publicam munia multo gaudio censoris inibantur. Famosos probris quonam modo senatu depelleret anxius, mitem et recens repertam quam ex severitate prisca rationem adhibuit, monendo secum quisque de se consultaret peteretque ius exuendi ordinis: facilem eius rei veniam; et motos senatu excusatosque simul propositurum ut iudicium censorum ac pudor sponte cedentium permixta ignominiam mollirent. Ob ea Vipstanus consul rettulit patrem senatus appellandum esse Claudium: quippe promiscum patris patriae cognomentum; nova in rem publicam merita non usitatis vocabulis honoranda: sed ipse cohibuit consulem ut nimium adsentantem. Condiditque lustrum quo censa sunt civium quinquagies novies centena octoginta quattuor milia septuaginta duo. Isque illi finis inscitiae erga domum suam fuit: haud multo post flagitia uxoris noscere ac punire adactus est ut deinde ardesceret in nuptias incestas.

[26] *Iam Messalina facilitate adulteriorum in fastidium versa ad incognitas libidines profluebat, cum abrumpi dissimulationem etiam Silius, sive fatali vaecordia an imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus, urgebat: quippe non eo ventum ut senectam principis opperirentur. Insontibus innoxia consilia, flagitiis manifestis subsidium ab audacia petendum. Adesse conscios paria metuentis. Se caelibem, orbem, nuptiis et adoptando Britannico paratum. Mansuram eandem Messalinae potentiam, addita securitate, si praevenirent Claudium, ut insidiis incautum, ita irae properum. Segniter eae voces acceptae, non amore in maritum, sed ne Silius summa adeptus sperneret adulteram scelusque inter ancipitia probatum veris mox pretiis aestimaret. Nomen tamen matrimonii concupivit ob magnitudinem infamiae cuius apud prodigos novissima voluptas est. Nec ultra expectato quam dum sacrificii gratia Claudius Ostiam proficisceretur, cuncta nuptiarum sollemnia celebrat.*

antzinakoenak eta guraso gurenak izan zituztenak patrizioen kopuruan sarrarazi zituen, gutxi gelditzen baitziren Romulok lehen jendea eta Brutok bigarren jendea deitutako familietarik, eta Zesar diktadoreak kasiar legez eta Augusto printzeak seniar legez gehituak ere agorturik baitzeuden. Errepublikaren onerako neurriok zentsorearen poz handiz hartzen ziren. Entzute txarreko gizonak senatutik nola bidaliko ote zituen kezkaz, era leun eta asma berria erabili zuen, antzinako zorrostasunaren ordeztu: bakoitzak bere buruaren gogoeta egin eta kargua uzteko eskubidea eska zezala agindu zuen; baimena aisa emango ei zen eta berak senatari bereiztuen eta dimitituen izenak batera aurkeztuko ei zituen, zentsoreen epaia eta euren erretiratzen zirenen pudorea nahastean izateak lotsaizuna bigun zezan. Hori zela eta, Bipstano kontsulak Klaudiori senatuaren aita deitura ematea proposatu zuen, aberriaren aita arrunt bilakatu ei baitzen, eta errepublikaren aldeko meritu berriak artean ohitu gabeko tituluekin ohoratu behar ei baitziren; baina berak geldiarazi zuen kontsula, lar adulario zalezat. Lustruaren amaiera ere egin zuen, zeinean 5.984.072 hiritar erroldatu ziren. Eta orduantxe izan zen bere etxeko berri ez jakitearen amaia ere; handik laster, emaztearen eskandaluak ezagutu eta zigortu beharra izan zuen, geroago, intzestu ezkontzaren grinan sutu zedin.

26. Ordurako, Mesalina, adulterio errazegiekin gogaiturik, atsegin ezezagunetara oldartzen zela, Siliok ere disimuluak haustera sakatzen zion, ergeltasun fatalak eraginik, edo arrisku inminenteen erremedioa arriskuak eurak izango zirela pentsaturik: bera ez ei zen hartaraino iritsi, printzearen zahartzaroaren zain egoteko. Plan inofentsiboak inozentzat utzirik, eskandalu ageriaren babesa ausardian aurkitu behar zela; beldur berdineko konplizeak zituela; bera ezkongea eta seme-alaba gabea zela, eta ezkontzeko eta Britaniko adoptatzeko gertu zegoela. Mesalinak botere berarekin eta irmotasun handiagor jarraituko ei zuen, Klaudiorengandik babesten baziren, zeina hala suminbera baitzen, nola azpikerien ez-ohartun. Mesalinak hitzok ez zituen berotasun handiegiz hartu, ez senarra maite zuelako, baizik beldur zelako Siliok, dena eskuraturatukoan, azkenean, adulterio giletzat zapuztuko ez ote zuen, eta arrisku artean probaturiko krimen hura ez ote zuen, geroago, bere benetako baliotik neurtuko. Ezkontza hitzak, oster, lotsagarikeriaren handiaz irrikarazi zuen, zeina, jada dena egina dutenentzat, azken atsegina den. Eta Klaudio, sakrifizioa eskaintzera, Ostiara zihoanaz beste aukeraren zain egon gabe, ezteiak solemnitare osoz egiten ditu.

[27] *Haud sum ignarus fabulosum visum iri tantum ullis mortalium securitatis fuisse in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum consulem designatum cum uxore principis, praedicta die, adhibitis qui obsignarent, velut suscipiendorum liberorum causa convenisse, atque illam audisse auspium verba, subisse, sacrificasse apud deos; discubium inter convivas, oscula complexus, noctem denique actam licentia coniugali. Sed nihil compositum miraculi causa, verum audita scriptaque senioribus tradam.*

[28] *Igitur domus principis inhorruerat, maximeque quos penes potentia et, si res verterentur, formido, non iam secretis conloquiis, sed aperte fremere, dum histrio cubiculum principis insultaverit, dedecus quidem inlatum, sed excidium procul afuisse: nunc iuvenem nobilem dignitate formae, vi mentis ac propinquo consulatu maiorem ad spem accingi; nec enim occultum quid post tale matrimonium superesset. Subibat sine dubit, metus reputantis hebetem Claudium et uxori devinctum multasque mortes iussu Messalinae patratas: rursus ipsa facilitas imperatoris fiduciam dabat, si atrocitate criminis praevaluissent, posse opprimi damnatam ante quam ream; sed in eo discrimen verti, si defensio audiretur, utque clausae aures etiam confitenti forent.*

[29] *Ac primo Callistus, iam mihi circa necem G. Caesaris narratus, et Appianae caedis molitor Narcissus fragrantissimaque eo in tempore gratia Pallas agitavere, num Messalinam secretis minis depellerent amore Sili, cuncta alia dissimulantes. Dein metu ne ad perniciem ultro traherentur, desistunt, Pallas per ignaviam, Callistus prioris quoque regiae peritus et potentiam cautis quam acribus consiliis tutius haberi: perstitit Narcissus, solum id immutans ne quo sermone praesciam criminis et accusatoris faceret. Ipse ad occasiones intentus, longa apud Ostiam Caesaris mora, duas paelices, quarum is corpori maxime insueverat, largitione ac promissis et uxore delecta plus potentiae ostentando perpulit delationem subire.*

27. Badakit ipuina emango duela, dena jakiten eta ezer isiltzen ez zen hirian, hain segur sentitzeko hilkorrik izatea; areago, kontsul izendatua printzearen emaztearekin biltzea, aurretiaz jarritako egunean, eta sinatzera deituriko lekukoen aurrean, seme-alabak legitimatzea bailitzan; berak auspizioen hitzak entzun, eztei beloa jantzi eta jainkoen aurrean sakrifikatzea; eta biak musu eta besarkada artean eseri eta, azken batez, ezkon lizentziari dagokion gaua igarotzea. Baina ez dut ezer moldatu, txundimena sortzearren; zaharragoei entzuna eta irakurria bakarrik kontatzen dut.

28. Printzearen etxea izaturik zegoen, beraz, eta, batez ere, eskuetan agintea eta, gauzak aldatuz gero, beldurrik handiena zeukatenek uluka ziharduten, ez isil solasetan, agerian baizik, esanez ezen, printzearen logela histrioi batek zapaltzen zueno, desohoratu zuela, bai, baina hondamen arriskutik urrun ibili zela; orain, ostera, gazte noble, bereziki lerden, talentudun eta laster kontsul izatekoak goragoko itxaropenera jotzen zuela; eta ez zela misterioa halako ezkontzak atzetik zer zekarren. Beldur ziren, duda gabe, uste zutelako Klaudio emazteak menperaturiko ergela zela, eta heriotza asko Mesalinak aginduak zirela. Baina, halaber, enperadorearen izaera onak konfiantza ematen zien, krimenaren izugarrikeriari gaina hartzen bazioten, emakumea akaba zezaketela, epaitu aurretik kondenatua; kontua zen haren defentsa entzungo ote zen, eta Klaudioaren belarriak ixterik lortuko ote zen, haren aitortzan ere.

29. Lehenengotan, Kalisto, zeinaz mintzatua naizen Gaio Zesarren hilketan, Narziso, Apioren heriotza bilbatu zuena, eta Palante, orduan grazia bereziaren jabe zena, saiatu ziren Mesalina, azpi mehatxuekin, Silioren maitasunetik apartatzen, gainerakoa disimulatuz. Gero, hondamenera arrastatuak izateko beldurrez, atzera egin zuten; Palantek koldarrez, eta Kalistok ere bai, aurreko agintaldian gortea ezagutu zuelarik, uste baitzuen boterea neurri gogorrez baino zuhurrez segurkiago gordetzen dela. Narzisos berean jarraitu zuen, plana honetan bakarrik aldaturik: ezein iruzkinez ez aditzen ematea hobetik eta salatzailek. Okasioaren zain, Ostian asko luzatzen ari baitzen, printzea haien gorputzetara bereziki ohiturik zegoen emagaldutako bi, opariz eta agintzariz, eta, emaztea paretik kenduz gero, eurek botere handiagoa izango zutelako ikusaraziz, delazioa euren gain hartzera bultzatu zituen.

[30] *Exim Calpurnia (id paelici nomen), ubi datum secretum, genibus Caesaris provoluta nupsisse Messalinam Silio exclamat; simul Cleopatram, quae id opperians adstabat, an comperisset interrogat, atque illa adnuente cieri Narcissum postulat. Is veniam in praeteritum petens quod ei Vettios, Plautios dissimulavisset, nec nunc adulteria obiecturum ait, ne domum servitia et ceteros fortunae paratus reposceret. Frueretur immo his set redderet uxorem rumperetque tabulas nuptialis. 'An discidium' inquit 'tuum nosti? nam matrimonium Silius vidit populus et senatus et miles; ac ni propere agis, tenet urbem maritus.'*

[31] *Tum potissimumquemque amicorum vocat, primumque rei frumentariae praefectum Turranium, post Lusium Getam praetorianis impositum percontatur. Quis fatentibus certatim ceteri circumstrepunt, iret in castra, firmaret praetorias cohortis, securitati ante quam vindictae consuleret. Satis constat co pavore offusum Claudium ut identidem interrogaret an ipse imperii potens, an Silius privatus esset. At Messalina non alias solutior luxu, adulto autumnno simulacrum vindemiae per domum celebrabat. Urgeri prela, fluere lacus; et feminae pellibus accinctae adsultabant ut sacrificantes vel insanientes Bacchae; ipsa crine fluxo thyrsus quatens, iuxtaque Silius hedera vinctus, gerere cothurnos, iacere caput, strepente circum procaci choro. Ferunt Vettium Valentem lascivia in praealtam arborem conisum, interrogantibus quid aspiceret, respondisse tempestatem ab Ostia atrocem, sive coeperat ea species, seu forte lapsa vox in praesagium vertit.*

[32] *Non rumor interea, sed undique nuntii incedunt, qui gnara Claudio cuncta et venire promptum ultioni adferrent. Igitur Messalina Lucullianos in hortos, Silius dissimulando metu ad munia fori digrediuntur. Ceteris passim dilabentibus adfuere centuriones, inditaque sunt vincla, ut quis reperiebatur in publico aut per latebras. Messalina tamen, quamquam res adversae consilium eximerent, ire obviam et aspici a marito, quod saepe subsidium habuerat, haud segniter intendit misitque ut Britannicus et Octavia in complexam patris*

30. Orduan, Kalpurnia (hala zeritzon emagaldu bati), Zesarren harrera sekretu batean, haren belaunetara oldarturik, aldarrika hasten da, Messalina Siliorekin ezkondu dela; aldi berean, Kleopatrari, inguruan adi zegoenari, ea ezer jakin zuen galdetzen dio eta, honek baietz erantzutean, Narziso etorrarazteko erregutzen du. Honek bere lehengo egintzen barkamena eskatzen du, Tizioak, Bettioak eta Pauzioak estali zituelako, orain ere adulterio salaketarik ez zuela egingo esanez, etxerik, esklabotarik eta haren handitasunaren gainerako apainduriarik ez erreklamatzearren; aitzitik, utzi egin behar zitzaiola Siliori horiek denak gozaten, baina itzul zezala emaztea eta hauts zezala ezkon ituna. «Jakin al duzu –galdetu zion– zure zaputzaren berri? Bada, Silioren ezteiak herriak, senatuak eta armadak ikusi ditu, eta, bizkortzen ez bazara, senarra hiriaren jabe egingo zaizu».

31. Orduan, lagunik onenei deitzen die eta, lehenik, Turranio galdekatzten du, ale horniduraren prefektua, eta, gero, Lusio Geta, pretoriarren burua. Hauek egia esan dioteneko, besteak uluka hasten zaizkio, joateko kuarteletara, bermatzeko pretoriar kohorteak, arduratzeko bere segurtasunaz, mendekuaz baino gehiago. Gauza ziur jakina da Klaudio halako izuak hartu zuela, ezen behin eta berriro galdetzen baitzuen ea bera agintearen jabe zen, ea Silio hiritar soila zen. Baina Messalinak, inoizko luxurik handienez, udazkenaren bihotzean, mahats-batze simulakroa ospatzen du etxean. Pentsak jardunean, dolareak gainezka, emakume larraz jantziak jauzika ari ziren, sakrifizioa eskaintzen edo delirioan zeuden bakanteen antzera; berak ere, adatsari jareginik, tirsoa astinduz, eta ondoan Siliok, huntzez koroaturik, koturnoak zeramatzaten, burua astintzen zuten, inguruan koru lotsagabea oihuka. Bettio Balente, bere frenesian, zuhaitz puntara igo ei zen eta, zer ikusten zuen galdetu ziotenean, Ostia aldetik zetorren ekaitz beldurgarria erantzun ei zuen, dela fenomeno hura abiatzen ari zelako, dela airera jaurtitako hitzak iragarpen bihurtuko zirelako.

32. Bitartean, zurrumurrua ez ezik, nondinahi mezuak heltzen dira, Klaudio, denaren jakitun, mendekurako gertu datorrela. Beraz, Messalinak Lukuloren baratzerara eta Siliok, beldurra disimulatzeko, bere foro lanetara alde egiten du. Gainerakoak hanka-jokoan zirela, zenturioiak etorri eta kateak ezarri zizkieten, bakoitza zegoen tokian bertan, agerian zein ezkutuan. Messalinak, osterara, egoeraren okerrak zentzuna

pergerent. Et Vibidiam, virginum Vestalium vetustissimam, oravit pontificis maximi auris adire, clementiam expetere. Atque interim, tribus omnino comitantibus—id repente solitudinis erat—spatium urbis pedibus emensa, vehiculo, quo purgamenta hortorum eripiuntur; Ostiensem viam intrat nulla cuiusquam misericordia quia flagitiorum deformitas praevalebat.

[33] *Trepidabatur nihilo minus a Caesare: quippe Getae praetorii praefecto haud satis fidebant, ad honesta seu prava iuxta levi. Ergo Narcissus, adsumptis quibus idem metus, non aliam spem incolumitatis Caesaris adfirmat quam si ius militum uno illo die in aliquem libertorum transferret, seque offert suscepturum. Ac ne, dum in urbem vehitur, ad poenitentiam a L. Vitellio et Largo Caecina mutaretur; in eodem gestamine sedem poscit adsumiturque.*

[34] *Crebra post haec fama fuit, inter diversas principis voces, cum modo incusaret flagitia uxoris, aliquando ad memoriam coniugii et infantiam liberorum revolveretur; non aliud prolocutum Vitellium quam o facinus! o scelus!’ instabat quidem Narcissus aperire ambages et veri copiam facere: sed non ideo pervicit quin suspensa et quo ducerentur inclinatura responderet exemploque eius Largus Caecina uteretur. Et iam erat in aspectu Messalina clamitabatque audiret Octaviae et Britannici matrem, cum obstrepere accusator; Silium et nuptias referens; simul codicillos libidinum indices tradidit, quis visus Caesaris averteret. Nec multo post urbem ingredienti offerebantur communes liberi, nisi Narcissus amoveri eos iussisset. Vibidiam depellere nequivit quin multa cum invidia flagitaret ne indefensa coniunx exitio daretur. Igitur auditurum principem et fore diluendi criminis facultatem respondit: iret interim virgo et sacra capesseret.*

[35] *Mirum inter haec silentium Claudii, Vitellius ignaro propior: omnia liberto oboediebant. Patefieri domum adulteri atque illuc deduci imperatorem iubet. Ac primum in vestibulo effigiem patris Silius consulto senatus abolitam demonstrat,*

murizten zion arren, bidera irten eta senarrarengana aurkeztea erabakitzen du dudarik gabe, sarritan erabili zuen erremedioa berau, eta Britaniko eta Oktabiari mezua bidali zien, aita besarkatzera etor zitezen. Gainera, Bibidiari, birjina bestalik zaharrenari, erregutu zion entzunazteko goren pontifizeari, eskatzeko errukia. Eta, bitartean, hiru lagunek bakarrik lagundurik, –bat-batean, halakoxe bakardadean geratu zen–, hiri guztia oinez korritu ondoren, baratzetako zaborrak biltzeko orga batean, Ostiako bidean abiatzen da, inoren erruki gabe, haren itsuskeria lotsagarriak denen gainetik gailentzen baitziren.

33. Zesarren aldetik, larritasuna ez zen txikiagoa, pretorioko prefektu Getaz ez baitziren gehiegi fidatzen, onera zein txarrera berdin lerrakor bera. Hala, Narzisok beldur bera zutenak bereganaturik, Zesarrentzat beste salbaberik ez dagoela dio, libertoetariko bati, egun hartarako bakarrik, aginte militarra transferitzea baino; eta bere burua eskaintzen du, hartzeko. Eta, hirira bidean, Luzio Biteliok eta Largo Zezinak damuarazteko astirik izan ez zezaten, ibilgailu hartan aulkia eskatzen eta lortzen du.

34. Gero, behin eta berriro kontatzen zen ezen, printzearen auhen kontraesankorren artean, behin emaztearen eskandaluak salatuz, behin ezkontzako gomutara eta seme-alaben adin samurrera itzuliz, Biteliok ez zuela besterik esaten: «Bai zerrikeria! Bai krimena!». Nartzisok, noski, garbi hitz egitera eta egia esatera sakatzen zion, baina ezin izan zuen atera erdizka eta edozertara ulertzeko moduko hitzak erantzutetik, eta Largo Zezina ere haren etsenplua segitzetik. Eta, dagoeneko, Mesalina bistan zegoen eta oihuka eskatzen zuen entzuteko Britanikoren eta Oktabiaren amari, baina haren hitzak salatzaileak ito zituen, Silio eta ezteiak aipatuz; aldi berean, haren gehiegikerien txostena entregatu zuen, Zesarren begirada distraitzeko. Handik laster, hirian sartzen ari zela, bien seme-alabak aurkeztu nahi zizkieten, baina Narzisok erretiratzeko agindu zuen. Bibidia ezin izan zuen alboratu, ez eragotzi aldarrikatzerik, gorroto handiz, ez zezatela emazte indefentso bat hilaraz. Nartzisok erantzun zion, beraz, printzeak entzungo ziola eta emango ziola inputaziotik defendatzeko aukera; bitartean, joan zedila birjina eta ardura zedila elizkizunez.

35. Horiek horrela, Klaudio harrigarriro isilik zebilen eta Biteliok ezer ez zekiela zirudien: libertoaren esanera zegoen dena. Maitalearen etxea ireki eta enperadorea hara eramateko agintzen du. Eta, lehenen, atarte-

*tum quidquid avitum Neronibus et Drusis in pretium probri-
cessisse. Incensumque et ad minas erumpentem castris infert,
parata contione militum; apud quos praemonente Narcisso
pauca verba fecit: nam etsi iustum dolorem pudor impedi-
bat. Continuus dehinc cohortium clamor nomina reorum et poe-
nas flagitantium; admotusque Silius tribunali non defensionem,
non moras temptavit, precatus ut mors acceleraretur. Eadem
constantia et illustres equites Romani [cupido matura-
rae necis fuit.] et Titium Proculum, custodem a Silio Messali-
nae datum et indicium offerentem, Vettium Valentem confes-
sum et Pompeium Vrbicum ac Saufeium Trogum ex consciis
tradi ad supplicium iubet. Decrius quoque Calpurnianus vigi-
lum praefectus, Sulpicius Rufus ludi procurator; Iuncus Vergi-
lianus senator eadem poena adfecti.*

[36] *Solus Mnester cunctationem attulit, dilaniata veste cla-
mitans aspiceret verberum notas, reminisceretur vocis, qua
se obnoxium iussis Messalinae dedisset: aliis largitione aut
spei magnitudine, sibi ex necessitate culpam; nec cuiquam
ante pereundum fuisse si Silius rerum poteretur. Commotum
his et pronum ad misericordiam Caesarem perpulere liberti
ne tot inlustribus viris interfectis histrioni consuleretur:
sponte an coactus tam magna peccavisset, nihil referre. Ne
Trauli quidem Montani equitis Romani defensio recepta est.
Is modesta iuventa, sed corpore insigni, accitus ultro noc-
temque intra unam a Messalina proturbatus erat, paribus las-
civiis ad cupidinem et fastidia. Suillio Caesonino et Plautio
Laterano mors remittitur; huic ob patrum egregium meritum:
Caesoninus vitiis protectus est, tamquam in illo foedissimo
coetu passus muliebria.*

[37] *Interim Messalina Lucullianis in hortis prolatare vitam,
componere preces, non nulla spe et aliquando ira: tantum
inter extrema superbiae gerebat. Ac ni caedem eius Narcissus
properavisset, verterat pernicies in accusatorem. Nam Clau-
dius domum regressus et tempestivis epulis delentus, ubi vino
incaluit, iri iubet nuntiarique miserae (hoc enim verbo usum
ferunt) dicendam ad causam postera die adesset. Quod ubi*

an, Silioren aitaren irudia ikusten du, senatuaren dekretu batek debekatu-
tua, eta gero Nerondarren eta Drusotarren ondasunak, desohorearen
ordain bihurtuak. Suak harturik eta mehatxu urtika, kuarteletara era-
man zuen, non soldaduak formaraziak zituen; haien aurrean, Nartzisok
diktaturik, hitz bakanak jaulki zituen: samin bidezkoa izan arren, lotsak
mozten baitzuen. Berehala, kohorteen barbaro luzea sortu zen, errudu-
nen izenak eta zigorra eskatuz. Epaitegira eramanez, Silio ez zen ez
defendatzen, ez atzeratzen saiatu; bere heriotza azkartzeko eskatu zuen.
Irmotasun berak heriotza azkarra desiarazi zien erromatar zaldun ospe-
tsuei. Eta Tizio Prokulo, Siliok Mesalinaren jagole jarria eta deklar-
tze prest zegoena, Bettio Balente, aitortzailea, eta Ponpeio Urbiko eta
Saufeio Trogo, konplizeak, supliziora eramateko agintzen du. Dekrio
Kalpurniano, prefektu suzain, Sulpizio Rufo, jokuen prokuradore, eta
Junko Birgilianori ere, zigor bera ezarri zieten.

36. Mnesterrek bakarrik sortu zuen zalantza, soinekoak urraturik,
zigorkaden markei begiratzeko eta Mesalinaren esanetara makurtzeko
nola agindu zion gogoratzeko garrisika eskatu zionean; beste batzuek
eskuzabaltasunen eta itxaropen neurrigabeen kariak egin zirela erru-
dun, baina bera premiagatik zela; eta inor ez zela bera baino lehenago
akabatuko, Silio aginteratu balitz. Hitz horiek Zesar hunkitu egin zuten
eta, jada errukira lerraturik zirudienean, libertoek eragin zioten, hain-
beste gizon ospetsu akabatu eta gero, ez zedila historio batengatik ardu-
ratu; hain hoben handiak nahita ala behartua burutu zituen, ez zuen
deus axola. Traulo Montano zaldun erromatarren defentsa ere ez
zuen onartu; mutil zintzoa, baina gorputz ederrekoa zen berau, eta, gau
berean, Mesalinak etorrarazi eta bidali egin zuen, irritsean zein gogai-
tean berdin apetatia baitzen. Suillio Zesonino eta Plautio Laterano
heriotzatik libratzen dituzte, hau bere osabaren meritu bikainengatik;
Zesonino bere bizioek babestu zuten, hain zirkulu hits hartan, emaku-
me lana egin ei baitzuen.

37. Bitartean, Mesalina, Lukuloren baratzean, bizia luzatzen ari zen,
erreguak moldatzen, ez itxaropen eta, batzuetan, sumin gabe: halakoxe
burgoitasuna zerakusen azken uneetan! Eta, Nartzisok haren hilketa
bizkortu ez balu, hondamena salatzaileari itzuliko zion. Zeren Klau-
diok, etxera itzuli eta oturuntza luzez bareturik, ardoarekin bero-bero
jarri zenean, joateko eta errukarriari (hitz hauxe erabili ei zuen) iragar-

auditum et languescere ira, redire amor ac, si cunctarentur; propinqua nox et uxorii cubiculi memoria timebantur; prorumpit Narcissus denuntiatque centurionibus et tribuno, qui aderat, exequi caedem: ita imperatorem iubere. Custos et exactor e libertis Euodus datur; isque raptim in hortos praegressus reperit fusam humi, adsidente matre Lepida, quae florenti filiae haud concors supremis eius necessitatibus ad miserationem evicta erat suadebatque ne percussorem opperiretur: transisse vitam neque aliud quam morti decus quaerendum. Sed animo per libidines corrupto nihil honestum inerat; lacrimaeque et questus inriti ducebantur; cum impetu venientium pulsae fores adstititque tribunus per silentium, at libertus increpans multis et servilibus probris.

[38] *Tunc primum fortunam suam introspectit ferrumque accepit, quod frustra ingulo aut pectori per trepidationem admovens ictu tribuni transigitur. Corpus matri concessum. Nuntiatumque Claudio epulanti perisse Messalinam, non distincto sua an aliena manu. Nec ille quaesivit, poposcitque poculum et solita convivio celebravit. Ne secutis quidem diebus odii gaudii, irae tristitiae, ullius denique humani adfectus signa dedit, non cum laetantis accusatores aspiceret, non cum filios maerentis. Iuvitque oblivionem eius senatus censendo nomen et effigies privatis ac publicis locis demovendas. Decreta Narcisso quaestoria insignia, levissimum fastidii eius, cum super Pallantem et Callistum ageret, +honestam quidem, sed ex quis deterrima orerentur [tristitiis multis].*

tzeko agintzen du, biharamunean ager zedila, bere defentsa egitera. Hori irakurri eta haren haserrea biguntzen, amodioa itzultzen ari zela ikusi zutenean, eta, arin ibili ezik, gauaren hurbilaren eta emaztearen oheaz gogoratzearen beldurrez, Nartzisok joan eta guardian zeuden zenturioiei eta tribunoari hilketa burutzeko agintzen die: horixe agintzen zuen enperadoreak. Zaintzaile eta presarazle, Ebodo libertotari-koa jartzen dute. Hau ziztuan joan zen denen aurretik baratzerara eta lurrean etzanda aurkitu zuen, Lepida ama alboan eserita zuela, alabarekin ondo konpondu ez zena, hau goian zegoenean, baina azken orduko larritasunean erruki hartu ziona; hiltzailearen zain ez egoteko aholkatzzen zion: bizia joana ei zuen eta heriotza ohoragarria besterik ezin ei zuen bilatu. Baina pasioek andeaturiko gogo hartan, ez zen zintzotasun izpirik gelditzen; negarrak eta alferreko kexak luzatzen ari zela, iritsi zirenek atea bortxatu zuten eta tribunoa zutik gelditu zen bere aurrean, libertoak esklabo erako laido ugari jaulkitzen zion bitartean.

38. Orduantxe lehenengoz jabetu zen sakonki bere egoeraz eta, sastagaia harturik, lepoaren edo bularraren kontra alferrik astintzen du, dardararen dardaraz, tribunoaren ezpatak bertan josi arte. Gorpua amari utzi zioten. Mahaian zegoen Klaudiori Mesalina hila iragarri zioten, bere eskuz ala inorenez argitu gabe. Berak ere ez zuen galdetu. Beste kopa bat eskatu eta oturuntzan ohi den ospakizunean jarraitu zuen. Hurrengo egunetan ere ez zuen poz-gorrotoen, sumin-tristuren, hitz batez, ezein giza afekturen seinalerik eman; ezta salatzaileak alai, ez seme-alabak nahigabez ikustean ere. Eta senatuak ahanzten lagundu zion, haren izen-irudiak leku publiko zein pribatuetatik kentzeko aginduz. Nartzisorentzat, kuestore ohorea dekretatu zen, ezer gutxi, Palante eta Kalistoren gainetik ziharduenaren urguluarentzat. Gauza zuzena zen, noski, baina oso atze txarra ekarriko zuena.

P. CORNELI TACITI ANNALIVM LIBER DVODECIMVS

[1] *Caede Messalinae convulsa principis domus, orto apud libertos certamine, quis deligeret uxorem Claudio, caelibis vitae intoleranti et coniugum imperiis obnoxio. Nec minore ambitu feminae exarserant: suam quaeque nobilitatem formam opes contendere ac digna tanto matrimonio ostentare. Sed maxime ambigebatur inter Lolliam Paulinam M. Lollii consularis et Iuliam Agrippinam Germanico genitam: huic Pallas, illi Callistus fautores aderant; at Aelia Paetina e familia Tuberorum Narcisso fovebatur. Ipse huc modo, modo illuc, ut quemque suadentium audierat, promptus, discordantis in consilium vocat ac promere sententiam et adicere rationes iubet.*

[2] *Narcissus vetus matrimonium, filiam communem (nam Antonia ex Paetina erat), nihil in penatibus eius novum diserebat, si sueta coniunx rediret, haudquaquam novercalibus odiis visura Britannicum, Octaviam, proxima suis pignora. Callistus improbatam longo discidio, ac si rursus adsumeretur, eo ipso superbam; longaeque rectius Lolliam induci, quando nullos liberos genuisset, vacuum aemulatione et privignis parentis loco futuram. At Pallas id maxime in Agrippina laudare quod Germanici nepotem secum trahe-*

ANALAK HAMABIGARREN LIBURUA

1. Mesalinaren hilketak printzearen etxea hankazgoratu zuen, libertoen artean tirabira sortu baitzen nork hautatu behar zion emaztea Klaudiori, bizitza zeliberik jasaten ez eta emazteak menperatua izateko joera zuenari. Damen zirkulua ere ez zen gutxiago sutu: bakoitzak bere leinu, edertasun eta ondasunak nabarmentzen eta hain ezkontza handiaren duin aurkezten zituen. Baina dudarik handiena Marko Lolio kontsul ohiaren alaba Lolia Paulinaren eta Germanikoren alaba Julia Agripinaren artean zegoen; honen alde Palante zegoen eta haren alde Kalisto. Nartziso, ostera, Tuberoen familiako Elia Petinaren aldekoa zen. Klaudiok, zein aholkulariri entzun, batera edo bestera makurtzen zenak, diskordantei deitu eta euren iritzia era arrazoituan azaltzeko agintzen die.

2. Nartzisok lehengo ezkontza eta bien alaba aipatzen zion (Antonia Petinarengandik izan baitzuen), ez zitzaiola etxean ezer aldatuko emazte ezaguna itzultzen bazen, zeinak ez zien inolako amaorde gorrotoz begiratuko Britanikori eta Oktabiari, hain etxeko hurbilak eurok berarentzat. Kalistok zioen hori ez zela onartzekoa, hain banatze luzearen ondoren, eta, berriz hartuz gero, horrexek harrotuko zuela; hobe zuela Loliarekin ezkondu, hau, seme-alabarik ez izatean, liskarretatik at egongo zelako eta bere seme-alabaordeen ama izango zelako. Palantek, ostera, Agripinarengan gorai patzen zuen Germanikoren birloba bat ekartzea, benetan izate inperialaren duin zena, zeinak leinu prestua eta

ret, dignum prorsus imperatoria fortuna: stirpem nobilem et familiae.

[3] *Praevaluere haec adiuta Agrippinae inlecebris: ad eum per speciem necessitudinis crebro ventitando pellicit patrum ut praelata ceteris et nondum uxor potentia uxoria iam uteretur. Nam ubi sui matrimonii certa fuit, struere maiora nuptiasque Domitii, quem ex Cn. Ahenobarbo genuerat, et Octaviae Caesaris filiae moliri; quod sine scelere perpetrari non poterat, quia L. Silano desponderat Octaviam Caesar iuvenemque et alia clarum insigni triumphalium et gladiatorii muneris magnificentia protulerat ad studia vulgi. Sed nihil arduum videbatur in animo principis, cui non iudicium, non odium erat nisi indita et iussa.*

[4] *Igitur Vitellius, nomine censoris servilis fallacias obtegens ingruentiumque dominationum provisor, quo gratiam Agrippinae pararet, consiliis eius implicari, ferre crimina in Silanum, cuius sane decora et procax soror, Iunia Calvina, haud multum ante Vitellii nurus fuerat. Hinc initium accusationis; fratrumque non incestum, sed incustoditum amorem ad infamiam traxit. Et praebebat Caesar auris, accipiendis adversus generum suspicionibus caritate filiae promptior. At Silanus insidiarum nescius ac forte eo anno praetor; repente per edictum Vitellii ordine senatorio movetur; quamquam lecto pridem senatu lustroque condito. Simul adfinitatem Claudius diremit, adactusque Silanus eiurare magistratum, et reliquus praeturae dies in Eprium Marcellum conlatus est.*

[5] *C. Pompeio Q. Veranio consulibus pactum inter Claudium et Agrippinam matrimonium iam fama, iam amore illicito firmabatur; necdum celebrare sollemnia nuptiarum audebant, nullo exemplo deductae in domum patrum fratris filiae: quin et incestum ac, si sperneretur, ne in malum publicum erumperet metuebatur. Nec ante omissa cunctatio quam Vitellius suis artibus id perpetrandum sumpsit. Percontatusque Caesarem an iussis populi, an auctoritati senatus cederet, ubi ille unum se civium et consensui imparem respondit, operiri intra pala-*

Klaudioren familiako ondorengoak batuko zituen, ugalkortasun jakineko eta gaztetasun osoko emakume hark Zesarren distira beste etxe batera eramanean zezan ekidinez.

3. Arrazoi haiei Agripinaren sedukzioek lagundu zieten: ahaidetasun aitzakian, harengana sarritan joanez, osaba halako eran liluratzan zuten, ezen, besteak baino hobetsiago eta oraindik emazte ez zela, emazte boterea baitzerabilen. Hala, ezkontza segurtatu zuenean, plan zabalagoa moldatu zuten, berak Ahenobarborekin izaniko Domizioren eta Zesarren alaba Oktabiaren arteko ezteiak prestatuz; baina hau ez zitekeen hogen gabe burutu, Zesarrek Oktabia Luzio Silanori agindu baitzion, eta mutil gazte hau, beste arrazoi batzuegatik entzutetsua eta garaipenez eta gladiadore jokuetako handitasunez kondekoratua, herriaren onespenera aurkeztua baitzuen. Dena dela, ezerk ez zirudien zaila printzearen gogoan, non ez onespenerik, ez gorrotorik ez zegoen, iradokia eta agindua ez zenik.

4. Hala, Biteliok, zentsore tituluz, bere amarru zuriak estaltzen zituenak eta hurbil zen boterea aurreikusten zekienak, Agripinaren ederra irabazteko, haren asmoekin bat egin zuten, Silanoren aurka salaketak jaurtiz, zeinaren arreba Junia Kalbina, hain eder eta probokatzaila, berriki Bitelioren erraina izana baitzen. Salaketa hortik etorri zen eta neba-arreba bien maitasuna, ez intzestuzkoa, baina bai nabarmena, infamiara eramanean zuten. Eta Zesarrek jaramon egiten zion, alabaren maitasunagatik, suhiaren aurkako susmoak entzuteko gertuago. Silano, azpikerien ezjakitun eta urte hartan, hain zuten, pretore zegoena, bat-batean senadore kargutik kenduta aurkitu zen Bitelioren ediktua bide, senaturako aspaldi hautatua izan arren eta lustroa amaituta egon arren. Aldi berean, Klaudiok konpromisoa hautsi egin zuten eta Silanori magistratura utzarazi zion; pretoretzan geratzen zitzaion azken eguna ere Eprio Martzelori esleitu zioten.

5. Gaio Pompeio eta Kinto Beranioren kontsulaldian, Klaudio eta Agripinaren artean hitz emaniko ezkontza dagoeneko baitetsia zuten entzuteak eta maitasun ez-zilegiak; baina oraindik ez ziren eztei solemneak egiten ausartzen, osabak anaiaren alabarik hartzeko aurrekaririk ez baitzegoen; beldur ziren intzestuaz ere, eta, ondo begiratu ezik, oker publiko eragingo ez ote zuten. Ez zuten ezbairik argitu, Biteliok arazoa bere trikimainekin konpondu arte. Zesarri galdetu zion ea herriaren aginduei

*tium iubet. Ipse curiam ingreditur, summamque rem publicam
agi obtestans veniam dicendi ante alios exposcit orditurque:
gravissimos principis labores, quis orbem terrae capessat,
egere adminiculis ut domestica cura vacuus in commune con-
sulat. Quod porro honestius censoriae mentis levamentum
quam adsumere coniugem, prosperis dubiisque sociam, cui
cogitationes intimas, cui parvos liberos tradat, non luxui aut
voluptatibus adsuefactus, sed qui prima ab iuventa legibus
obtemperavisset.*

*[6] Postquam haec favorabili oratione praemisit multaue
patrum adsentatio sequebatur; capto rursus initio, quando
maritandum principem cuncti suaderent, deligi oportere
feminam nobilitate puerperiis sanctimonia insignem. Nec diu
anquirendum quin Agrippina claritudine generis anteiret:
datum ab ea fecunditatis experimentum et congruere artes
honestas. Id vero egregium, quod provisu deum vidua iunge-
retur principi sua tantum matrimonia experto. Audivisse a
parentibus, vidisse ipsos abripi coniuges ad libita Caesarum:
procul id a praesenti modestia. Statueretur immo documen-
tum, quo uxorem imperator acciperet. At enim nova nobis in
fratrum filias coniugia: sed aliis gentibus sollemnia, neque
lege ulla prohibita; et sobrinarum diu ignorata tempore addi-
to percrebuisse. Morem accommodari prout conducatur, et fore
hoc quoque in iis quae mox usurpentur.*

*[7] Haud defuere qui certatim, si cunctaretur Caesar; vi
acturos testificantes erumperent curia. Conglobatur pro-
miscia multitudo populumque Romanum eadem orare cla-
mitat. Nec Claudius ultra expectato obivus apud forum pra-
ebet se gratantibus, senatumque ingressus decretum postu-
lat quo iustae inter patruos fratrumque filias nuptiae etiam
in posterum statuerentur. Nec tamen repertus est nisi unus
talis matrimonii cupidus; Alledius Severus eques Romanus,
quem plerique Agrippinae gratia impulsus ferebant. Versa
ex eo civitas et cuncta feminae oboediebant, non per lasci-
viam, ut Messalina, rebus Romanis inludenti. Adductum et
quasi virile servitium: palam severitas ac saepius superbia;*

eta senatuaren autoritateari men egingo zien, eta, hark bera hiritar bat gehiago eta kontsentsuaren menpeko zela erantzun ondoren, jauregian itxaroteko agindu zion. Biteliok kurian sartu eta, estatu auzia dela iragarririk, besteen aurretik hitz egiteko baimena eskatzen du, eta honakoak esaten hasten da: printzeak lurbira zaintzeko dauzkan neke astunek babesa behar dutela, etxe barruko arduetatik libre, denen onari ekin diezaion. Zer aringarri zintzoagorik izan dezake zentsore baten gogoak, onean eta okerrean lagun izango duen emaztea hartzea baino, bere barne gogoetak eta ume txikiak eskaintzeko modukoa, ez luxuan eta atseginean dabilelako, lehen gaztarotik legeak bete dituelako baizik?

6. Sarrera hori onartua eta senadoreen onespen seinalez jarraitua izan zenean, berriro hasi eta esan zuen ezen, printzeari denek ezkontza aholkatzen ziotenez gero, emakume bat hautatzea komeni zela, nobleziaz, ugalkortasunez eta zintzotasunez itzaltsua; eta ez zegoela askorik arakatu behar, Agripina, leinuaren mailaz, aurrenengoa zela ikusteko; bestalde, ugalkortasuna frogatua ei zuen eta horri bere ohituren garbitasuna erantsi behar ei zitzaion. Baina zer benetan bikaina ei zen, jainkoen probidentziaz alargun, bere ezkontzak bakarrik ezagutzen zituen printzearekin uztartzea; gurasoei entzuna ei zuen, eta eurek ere ikusia ei zuten, nola inoren emazteak osten ziren, Zesarren gustuen arabera; hori oraingo neurritasunetik urrun zegoen; aitzitik, etsenplua ezarri behar zen, enperadoreak nola emaztea hartu behar zuen; gure artean, anaien alabekiko ezkontzak berriak ziren, noski, baina beste herri batzuek haundi ospatzen ei zituzten, ezerein legek debekatu gabe. Lehengusu-lehengusinen ezkontzak ere, luzaro ezezagun izanak, urteen joanean, maiztu egin ei ziren; ohitura komenentziara egokitzen da eta hura ere ohiko bilakatuko ei zen.

7. Ez ziren falta izan kuriatik nor lehenago kanporatu zirenak, Zesar zalantzan bazegoen, indarrera joko zutela oihuka. Jendetza nahasia biltzen da, erromatar herriaren eskaria huraxe zela aldarri eginez. Klaudio, luzaroago zain egon gabe, foroan aurkezten da, haien zorionak jasoz, eta, senatura sarturik, dekretu bat eskatzen du, aurrerantzean osaben eta hauen anaien alaben arteko ezkontzak zilegi izan daitezen. Halako ekontzen aldeko bat besterik ez zen agertu, ordea, erromatar zaldun Aledio Sebero, ia denek Agripinaren gustua egitearren zebilela ziotena. Hirian nahasmena sortu zen eta dena emakume baten gorabeheran gelditu zen, baina honek, Mesalinaz bestera, ez zituen erromatarren interesak lotsagarri uzten bere nahikeriaz; gizon batek ezarritako zerbitzua bezalakoa

nihil domi impudicum, nisi dominationi expediret. Cupido auri immensa obtentum habebat, quasi subsidium regno pararetur.

[8] *Die nuptiarum Silanus mortem sibi conscivit, sive eo usque spem vitae produxerat, seu delecto die augendam ad invidiam. Calvina soror eius Italia pulsa est. Addidit Claudius sacra ex legibus Tulli regis piaculaque apud lucum Dianae per pontifices danda, inridentibus cunctis quod poenae procurationesque incesti id temporis exquirentur. At Agrippina ne malis tantum facinoribus notesceret veniam exilii pro Annaeo Seneca, simul praeturam impetrat, laetum in publicum rata ob claritudinem studiorum eius, utque Domitii pueritia tali magistro adolesceret et consiliis eiusdem ad spem dominationis uterentur; quia Seneca fidus in Agrippinam memoria beneficii et infensus Claudio dolore iniuriae credebatur.*

[9] *Placitum dehinc non ultra cunctari, sed designatum consulem Mammium Pollionem ingentibus promissis inducunt sententiam expromere, qua oraretur Claudius despondere Octaviam Domitio, quod aetati utriusque non absurdum et maiora patefacturum erat. Pollio haud disparibus verbis ac nuper Vitellius censet; despondeturque Octavia, ac super priorem necessitudinem sponsus iam et gener Domitius aequari Britannico studiis matris, arte eorum quis ob accusatam Messalinam ultio ex filio timebatur.*

[10] *Per idem tempus legati Parthorum ad expetendum, ut rettuli, Meherdaten missi senatum ingrediuntur mandataque in hunc modum incipiunt: non se foederis ignaros nec defectione a familia Arsacidarum venire, set filium Vononis, nepotem Pharaatis accersere adversus dominationem Gotarzis nobilitati plebique iuxta intolerandam. Iam fratres, iam propinquos, iam longius sitos caedibus exhaustos; adici coniuges gravidas, liberos parvos, dum socors domi, bellis infaustus ignaviam saevitia tegat. Veterem sibi ac publice coeptam nobiscum amicitiam, et subveniendum sociis*

zen; agerian, zorroztasuna eta, batez ere, harrotasuna; etxe mailan, inolako eskandalurik ez, dominazioak eskatu ezik. Haren urre gose gehiegizkoa agintaldiari baliabideak emateko aitzakian disimulatzen zen.

8. Eztei egunean Silanok bere burua hil zuen, dela artean bizitzeko itxaropenari eutsi ziolako, dela egun huraxe hautatu zuelako, haiek gorrotagarriago egiteko. Haren arreba Kalbina Italiatik bidalia izan zen. Klaudiok agindu bat gehitu zuen, erritoak Tulo erregearen legeen arabera burutu zitezten, eta pontifizeek, Dianaren oihan santuan, espazioa egin zezaten, denek iseka egiten zutelarik, intzestua zigortzeko eta espiatzeko, halako garaia hautatu zuelako. Baina Agrippinak, egintza txarregatik bakarrik ospetsu ez egiteko, erbestearen barkamena eta, aldi berean, pretoretza lortzen du Anneo Senekarentzat, herriak hori, haren ikasketen distiragatik, txalotuko zuela pentsaturik, eta baita Domizioren haurtzaroa irakasle harekin izan zedin eta biek haren aholkuak balia zituzten, aginte itxaropenera begira. Izatez, Seneka, Agrippinaren leialtzat zeukaten, egin zion onaren gomutaz, eta Klaudioren etsaitzat, jasandako bidegabekeriaren erreminez.

9. Ondoren, ezbaian ez jarraitzea erabaki zen eta, promesa handiekin, Mammio Polion kontsul izendatua proposamen bat aurkeztera bultzatzen dute, Klaudiori Oktabia Domiziorekin ezkontzeko eskatuz; bien adina ikusita, ez zen zentzugabekeria eta goragoko bideak irekiko zituen. Biteliok erabili berri dituen oso antzeko hitzak esaten ditu Polionek. Oktabia ezkontzen da eta Domizio, lehengo ahaidetasunaz gainera, senargai eta gero suhi bilakatua, Britanikorekin berdintzen da, amaren eskuagatik eta, Mesalina salatu zutelako, haren semearen mendekuaren beldur zirenen azpilanagatik.

10. Aldi berean, partoen ordezkariak, esana dudanez, Meherdatesi erreklamatzera bidaliak, senatuan agertu eta euren mandatua honela azaltzen dute: eurak ez zetozela hara, ez itunaren ezjakitun, ez Artsazidien familia traizionatuz, baizik Bononesen semea, Fraatesen biloba, erreklamatzuz, Gotarzesen diktaduraren aurka, berdin jasanezina berau nobleziarentzat zein populuarentzat; bere sarraskiekin, dagoeneko, akabatuak zituela bai anaiak, bai ahaideak, bai urrungoak; orain, hauei emakume haurdunak eta seme-alaba txikiak eransten ei zizkien gizon bakerako ezgai, gerrarako dohakabe hark, koldarkeria ankerkeriaz estaltzen zuenak; eurek gurekin adiskidantza aspaldikoa eta ofizialki

virium aemulis cedentibusque per reverentiam. Ideo regum obsides liberos dari ut, si domestici imperii taedeat, sit regressus ad principem patresque, quorum moribus adsuefactus rex melior adscisceretur.

[11] *Vbi haec atque talia dissertavere, incipit orationem Caesar de fastigio Romano Parthorumque obsequiis, seque divo Augusto adaequabat, petitum ab eo regem referens omissa Tiberii memoria, quamquam is quoque miserat. Addidit praecepta (etenim aderat Meherdates), ut non dominationem et servos, sed rectorem et civis cogitaret, clementiamque ac iustitiam, quanto ignota barbaris, tanto laetiora capesseret. Hinc versus ad legatos extollit laudibus alumnum urbis, spectatae ad id modestiae: ac tamen ferenda regum ingenia neque usui crebras mutationes. Rem Romanam huc satietate gloriae propectam ut externis quoque gentibus quietem velit. Datum posthac C. Cassio, qui Syriae praeerat, deducere iuvenem ripam ad Euphratis.*

[12] *Ea tempestate Cassius ceteros praeminebat peritia legum: nam militares artes per otium ignotae, industriosque aut ignavos pax in aequo tenet. Ac tamen quantum sine bello dabatur, revocare priscum morem, exercitare legiones, cura provisum perinde agere ac si hostis ingrueret: ita dignum maioribus suis et familia Cassia per illas quoque gentis celebrata. Igitur excitis quorum de sententia petitus rex, positisque castris apud Zeugma, unde maxime pervius amnis, postquam inlustres Parthi rexque Arabum Acbarus advenerat, monet Meherdaten barbarorum impetus acris cunctatione languescere aut in perfidiam mutari: ita urgeret coepta. Quod spretum fraude Acbari, qui iuvenem ignarum et summam fortunam in luxu ratum multos per dies attinuit apud oppidum Edessam. Et vocante Carene promptasque res ostentante, si citi advenissent, non comminus Mesopotamiam, sed flexu Armeniam petivit, id temporis importunam, quia hiems occipiebat.*

ezarria zeukatela, eta lagundu egin behar geniela, indarrez berdinak izanik, gure aurrean errespetuz amore ematen zuten aliatuei; euren erregeen semeak bahizat ematen zizkigutela, euren agintariak gorrotatzera iristen baziren, printzearen eta senatuaren aurrera jotzeko modua izan zezaten, gure ohituren araberako errege hobeaz lortzeko.

11. Horiak eta antzeko arrazoiak azaldu zituztenean, Zesar Erromaren handitasunaz eta partoen begiruneaz hitz egiten hasten da eta bere burua Augusto jainkozkoarekin berdintzen du, hari ere erregea eskatu ziotela gogoratuz; Tiberioren gomuta omititu zuen, honek ere bat bidali zuen arren. Gero aholkuak erantsi zituen, Meherdates ere bertan baitzen, ez zezala dominazioan eta esklaboetan pentsa, hiritarren gidari izatean baizik, eta klementzia eta justizia erabil zitzala, bertute hainbat ederragoak eurok, zenbat eta barbaroentzat ezezagunagoak. Gero, mezulariengana itzulita, goralbenez betetzen du hirian hazitako gizon hura, neurritasuna ordura arte ondo erakutsia zuena; hala ere, erregeen izaerarekin pazientzia izan behar zela eta bat-bateko aldakuntzak ez zirela onuragarriak gaineratu zuen; erromatar estatua halako aintzazasera iritsi ziela, ezen atzerriekiko bakea ere nahi zuela. Jarraian, Siria-ko buru zen Gaio Kasioaren esku utzi zuen gazteari Eufratesen ibarerraino laguntzeko eginkizuna.

12. Aldi hartan, Kasio denen gainetik zegoen legeen ezagutzan; gaitasun militarra bakealdian ezkutaturik egon ohi da, baretasunak ausartak eta txepelak berdintzen baititu. Baina, gerra gabetasunean zitekeen neurrian, Kasio saiatzen zen antzinako ohiturak berritzen, legioak trebatzen eta etsaiak mehatxu egingo balu bezalako aurreikuspen berdinez jokatzen, pentsatuz horixe zela bere arbasoen eta Kasiar familiaren duin, ospetsua berau herri haien artean ere. Beraz, errege berria erreklamatu zutenei dei eginik, kanpamentua Zeugma ondoan kokatu zuen, ibaia txit erraz gurutzatzen zen lekuan. Jaun partook eta arabiarren errege Akbaroi iritsi zirenean, Meherdates ohartarazten du barbaroen oldar bizia, zalantzaren aurrean, gainbehera datorrela edo zitalkeria bihurtzen dela eta, beraz, egitekoa bizkor egin dezala. Aholku honi muzin egin zioten, Akbaroren amarruz, zeinak gazte zaildugabe eta zorionik gorena laxokerian jartzen zuen hura hainbat egunetan atxiki baitzuen Edesa hirian. Eta, nahiz eta Karenesek deitu eta, bizkor bazilhoan, dena erraza izango zela ikusarazi, ez zuen Mesopotamiara zuzen jo, Armeniarantz desbidatu baizik, garai hartan ibilgaitza berau, negu hasiera baitzen.

[13] *Exim nivibus et montibus fessi, postquam campos propinquabant, copiis Carenis adiunguntur; tramissoque amne Tigri permeant Adiabenos, quorum rex Izates societatem Meherdatis palam induerat, in Gotarzen per occulta et magis fida inclinabat. Sed capta in transitu urbs Ninus, vetustissima sedes Assyriae, [et] castellum insigne fama, quod postremo inter Darium atque Alexandrum proelio Persarum illic opes conciderant. Interea Gotarzes apud montem, cui nomen Sanbulos, vota dis loci suscipiebat, praecipua religione Herculis, qui tempore stato per quietem monet sacerdotes ut templum iuxta equos venatui adornatos sistant. Equi ubi pharetras telis onustas accipere, per saltus vagi nocte demum vacuis pharetris multo cum anhelitu redeunt. Rursum deus, qua silvas pererraverit, nocturno visu demonstrat, reperiunturque fusae passim ferat.*

[14] *Ceterum Gotarzes, nondum satis aucto exercitu, flumine Corma pro munimento uti, et quamquam per insectationes et nuntios ad proelium vocaretur; nectere moras, locos mutare et missis corruptoribus exuendam ad fidem hostis emergari. Ex quis Izates Adiabeno, mox Acbarus Arabum cum exercitu abscedunt, levitate gentili, et quia experimentis cognitum est barbaros malle Roma petere reges quam habere. At Meherdates validis auxiliis nudatus, ceterorum prodicione suspecta, quod unum reliquum, rem in casum dare proelioque experiri statuit. Nec detrectavit pugnam Gotarzes deminutis hostibus ferox; concursumque magna caede et ambiguo eventu, donec Carenem profligatis obviis longius evectum integer a tergo globus circumveniret. Tum omni spe perdita Meherdates, promissa Parracis paterni clientis secutus, dolo eius vincitur traditurque victori. Atque ille non propinquum neque Arsacis de gente, sed alienigenam et Romanum increpans, auribus decisus vivere iubet, ostentui clementiae suae et in nos dehonestamento. Dein Gotarzes morbo obiit, accitusque in regnum Vonones Medos tum praesidens. Nulla huic prospera aut adversa quis memoraretur: brevi et inglorio imperio per-*

13. Gero, elurrak eta mendiek nekaturik, laurantz hurreratzen ari zirela, Karenesen tropekin batu eta, Tigris ibaia bestalderaturik, adiabenoen lurra zeharkatzen dute, zeintzuen errege Izates agerian Meherdatesen alde agertu zen, nahiz eta, isilean, Gotarzesengana leialago izan. Hala ere, zeharkaldian, Ninibez, Asiriako hiriburu txit antzinakoaz jabetu ziren, baita gotorleku batez ere, oso ospetsua bera, bertan, Darioren eta Alexandroren azken batailan, pertsiar indarrek pot egin zutelako. Bitartean, Gotarzes, Sanbulos izeneko mendiaren ondoan, lekuko jainkoei otoizka ari zen, Herkulesenganako aparteko benerazioz. Jainko horrek, une jakin batean, abadeei ametsetan agintzen die ipintzeko tenpluaren ondoan ehizarako hornituriko zaldiak. Zaldiek, geziz beteriko buirakak kargatu zaizkienean, oihanera alde egiten dute, gaua han deslai igaroz, eta, azkenean, buirakak husturik eta arnasestuka itzultzen dira. Era berean, gau ikuspen batean, jainkoak korritu beharreko oihanak erakusten dizkie, eta bertan piztia eraitsiak aurkitzen dituzte nonahi.

14. Gainerakoan, oraindik armada behar adina sendotu ez zuen Gotarzesek Korma ibaia zerabilen babestzat, eta, erasoz eta desafioz borrokara xaxatzen bazuten ere, luzamenduetan jarraitzen zuen, kokalekua aldatzen eta ordezkariak bidaltzen zituen, etsaia andeatzera eta haren traizioa erostera. Izates adiabenoak amore ematen du eta, gero, arabiarren errege Akbarok ere bai bere armadarekin, herri haren ohiko aldakortasunagatik, eta esperientziak erakusten duelako barbaroek Erromari erregeak eskatzea gordetzea baino nahiago dutela. Meherdatesek, hain babesgarri sendoez gabeturik eta besteen traizioa susmaturik, irtenbide bakarra hautatu zuen: auzia zoriaren esku utzi eta borrokan saiatu. Eta Gotarzesek ez zuen borroka saihestu, etsai gutxituaren aurrean puzturik. Sarraski handiz eta emaitza dudazkoz borrokatu zen, harik eta Karenes, aurre egin ziotenak deseginik, urrunegi sartu eta tropa freskoak bizkarretik inguraturik aurkitu zen arte. Orduan, Meherdates, itxaropen oro galdurik, eta aitaren kliente Parrazesen promesetan fidatzeagatik, amarruz kateatua eta garaileari entregatua izan zen. Honek, ahaidea ere ez eta Artsaziden familiakoa ez balitz bezala, aitzitik, arrotza eta erromatarra balitz bezala ahakar egin ondoren, belarri biak mozteko agindu eta bizirik uzten du, hala bere bihotz onaren ostentazioz, nola gutaz isekatzearren. Gero, Gotarzes gaixorik hil zen eta Bonones aginteratu zen, orduan medoak gobernatzen zituena. Errege honek ez zuen garaipen, ez porrot gogoangarririk izan; inperioa

functus est, resque Parthorum in filium eius Vologesen translatae.

[15] *At Mithridates Bosporanus amissis opibus vagus, postquam Didium ducem Romanum roburque exercitus abisse cognoverat, relictos in novo regno Cotyn iuventa rudem et paucas cohortium cum Iulio Aquila equite Romano, spretis utrisque concire nationes, illicere perfugas; postremo exercitu coacto regem Dandaridarum exturbat imperioque eius potitur. Quae ubi cognita et iam iamque Bosporum invasurus habebatur, diffisi propriis viribus Aquila et Cotys, quia Zorsines Siracorum rex hostilia resumpserat, externas et ipsi gratias quaesivere missis legatis ad Eunonen qui Aorsorum genti praesidebat. Nec fuit in arduo societas potentiam Romanam adversus rebellem Mithridaten ostendantibus. Igitur pepigere, equestribus proeliis Eunones certaret, obsidia urbium Romani capessent.*

[16] *Tunc composito agmine incedunt, cuius frontem et terga Aorsi, media cohortes et Bosporani tutabantur nostris in armis. Sic pulsus hostis, ventumque Sozam, oppidum Dandaricae, quod desertum a Mithridate ob ambiguos popularium animos obtineri relicto ibi praesidio visum. Exim in Siracos pergunt, et transgressi amnem Pandam circumveniunt urbem Vспен, editam loco et moenibus ac fossis munitam, nisi quod moenia non saxo sed cratibus et vimentis ac media humo adversum inrumpentis invalida erant; eductaeque altius turres facibus atque hastis turba bant obsessos. Ac ni proelium nox diremisset, coepta patrataque expugnatio eundem intra diem foret.*

[17] *Postero misere legatos, veniam liberis corporibus orantis: servitii decem milia offerebant. Quod aspernati sunt victores, quia trucidare deditos saevum, tantam multitudinem custodia cingere arduum: belli potius iure caderent, datumque militibus qui scalis evaserant signum caedis. Excidio Vспенium metus ceteris iniectus, nihil tutum ratis, cum arma, munimenta, impediti vel eminentes loci amnesque et*

labur eta aintza gabe gozatu zuen eta partoen gobernua bere seme Bolo- nesengana pasatu zen.

15. Baina Mitridates Bosforoko, agintea galdurik deslai, jakinik erro- matar buruzagi Didio eta armadarik gehiena, erreinu berrian Kotis gazte ez trebea eta kohorte batzuk Julio Akila zaldun erromatarraren mende utzita, urrundu egin zirela, bata eta bestea arbuiautz, herriak nahasten eta desertoreak beraganatzen ari zen; azkenean, armada osa- turik, dandariden erregea jaurti eta haren aginteaz jabetzen da. Hori jakin zenean, eta, une batetik bestera, Bosforo inbadituko zuela uste zenean, Akilak eta Kotisek, euren indarrean mesfidati, zeren sirakoen errege Zorsinesek berriro etsaigora jo baitzuen, eurek ere laguntza arro- tzak bilatu zituzten eta mezulariak bidali zizkieten Eunonesi, aorsoen herria gobernatzen zuenari. Ez ziren aliantzara nekez iritsi, Mitridates errebeldearen aurrean erromatar agintea baliarazten baitzuten. Hala itundu ziren, Eunonesek zaldi gerra egingo zuela eta erromatarrak hirien setioaz arduratuko zirela.

16. Orduan, zutabe eratuan aurrera egiten dute, aurre-atzeak aorsoek, eta erdialdea kohortek eta guk armaturiko bosforotarrak jagoten zute- la. Horrela, etsaiari atzera eragin eta Sozara iritsi ziren, Dandarikako gotorlekua berau, Mitridatesek bertan behera utzia eta, herritarren jarre- ra ambigua ikusirik, babestu beharrekoa iruditu zitzaiena, destakamen- du bat bertan utzirik. Gero, sirakoen aurka jotzen dute eta, Panda ibai- a gurutzaturik, Uspe hiria inguratzen dute, goieran kokatua eta harresiz eta zangaz inguratua, nahiz eta harresiok, harriz barik, koltzaz eta lurrez beteriko zumitz-sarez eginek, asaltoari ezin aurre egin; gainera, dorre garaiagoak altxatu ziren, setiatuak zuziz eta pikaz estutzeko. Gauak borroka eten ez balu, setioa egun berean hasi eta amaituko zen.

17. Biharamunean, ordezkariak bidali zituzten, pertsona libreentzat gra- zia eskatuz; hamar mila esklabo entregatzea eskaintzen zuten. Irabazle- ek proposamenari ezetz esaten zioten, errendituak leptomozteak krudela eta hainbesteko jendetzari guardia ipintzeak zaila baitzirudien; hobe gerra legeen arabera eror zitezen; eta harresia eskalatu zuten soldaduei leptomozten hasteko seinalea eman zieten. Uspetarren hilketak besteei beldurra sartu zien, ezer ez zegoela segurrik pentsatzen baitzuten, arma- dak, gotorlekuak, leku ibilgaitzak zein garaiak, ibaiak eta hiriak berdin

urbes iuxta perumperentur. Igitur Zorsines, diu pensitato Mithridatisne rebus extremis an patrio regno consuleret, postquam praevaluit gentilis utilitas, datis obsidibus apud effigiem Caesaris procubuit, magna gloria exercitus Romani, quem incruentum et victorem tridui itinere afuisse ab amne Tanai constitit. Sed in regressu dispar fortuna fuit, quia navium quasdam quae mari remeabant in litora Taurorum delatas circumvenere barbari, praefecto cohortis et plerisque auxiliarium interfectis.

[18] Interea Mithridates nullo in armis subsidio consultat cuius misericordiam experiretur. Frater Cotys, proditor olim, deinde hostis, metuebatur: Romanorum nemo id auctoritatis aderat ut promissa eius magni penderentur. Ad Eunonen convertit, propriis odiis [non] infensum et recens coniuncta nobiscum amicitia validum. Igitur cultu vultuque quam maxime ad praesentem fortunam comparato regiam ingreditur genibusque eius provolutus 'Mithridates' inquit 'terra marique Romanis per tot annos quaesitus sponte adsum: utere, ut voles, prole magni Achaemenis, quod mihi solum hostes non abstulerunt.'

[19] At Eunones claritudine viri, mutatione rerum et prece haud degeneri permotus, adlevat supplicem laudatque quod gentem Aorsorum, quod suam dextram petendae veniae delegerit. Simul legatos litterasque ad Caesarem in hunc modum mittit: populi Romani imperatoribus, magnarum nationum regibus primam ex similitudine fortunae amicitiam, sibi et Claudio etiam communionem victoriae esse. Bellorum egregios finis quoties ignoscendo transigatur: sic Zorsini victo nihil ereptum. Pro Mithridate, quando gravius mereretur, non potentiam neque regnum precari, sed ne triumpharetur neve poenas capite expenderet.

[20] At Claudius, quamquam nobilitatibus externis mitis, dubitavit tamen accipere captivum pacto salutis an repetere armis rectius foret. Hinc dolor iniuriarum et libido vindictae adigebat: sed disserebatur contra suscipi

eraisten zituztenez gero. Hala, bada, Zorsines, kinka larrian zegoen Mitridatesen onari ala bere gurasoen erreinuarenari begiratu behar zion ondo aztertu ondoren, bere herriaren interesa nagusitu zenean, bahituak entregatu eta Zesarren irudiaren aurrean makurtu zen, erromatar armadaren aintza handiz, zeinak, hilik gabe eta garaile, Don ibaitik hiru eguneko ibilaldira bakarrik iritsi izanaren konstantzia utzi baitzuen. Baina itzuleran zoria aldatu egin zen. Untzi batzuk, izan ere, itsasoz baitzetozen, Taurideko itsasertzera jaurtiak eta barbaroek inguratuak izan ziren, kohorte bateko prefektua eta hainbat laguntzaile bertan akabatuz.

18. Bitartean, armetatik ezer itxaroterik ez zeukan Mitridates nor probatu pentsaketan ari zen, errukia eskatuz. Kotis anaiari, behinola traidore eta gero etsaiari, beldurra zion; oraingo erromatarren artean, inork ez zeukan haren promesak aintzat hartzeko beste autoritate. Eunone-sengana jo zuen, honek ez baitzeukan bere kontrako erremin pertsonalik, bai, ostera, nahikoa indar, gurekin berriki amaituriko adiskide-ituna zela bide. Beraz, orduko zoriari egokien zetorkion janzkeraz eta aurpe-gikeraz, haren jauregian sartu eta, haren belaunak besarkatuz, esan zion: «Mitridates naizena, erromatarrek urez eta lehorrez hainbeste urtetan bilatu dutena, hemen nauzu neure gogoz; egizu nahi duzuna Akemenes handiaren ondorengo honekin, etsaiek kendu ez didaten titulu bakarra bera».

19. Eunonesek, gizonaren gurentasunak, zoriaren aldakuntzak eta apalgarria ez zen eskari hark hunkiturik, erregutzaila zutiarazi eta goraldu egiten du, aorsoen herria eta bere eskuina hautatu zituelako barkamena eskatzeko. Aldi berean, Zesarri honako gutuna bidaltzen dio: erromatar herriaren buruzagiek eta nazio handietako erregeek, lehenik, euren zoriaren pareko adiskidetasuna zeukaten; eta berak eta Klaudiok, gainera, garaipenaren partaidetza ere bazeramaten; gerrak amaitzeko era bikaina zen barkatuz egitea; honela, Zorsinez menperatuari ezer ez zitzaion kendu; eta, Mitridatesentzat, errudunago zenez gero, ez zuen aginterik, ez koroarik eskatzen, garaikur gisan herrestatua ez izatea eta bere errua buruarekin ez ordaintzea baizik.

20. Baina Klaudio, nahiz eta jaun arrotzekin barkakor, dudan egon zen, zer izango ote zen egokiago, bizi-bermez gatibu hartu ala armekin erreklamatu. Alde batetik, laidoen erreminak eta mendeku gogoak eragiten

bellum avio itinere, importuoso mari; ad hoc reges ferocis, vagos populos, solum frugum egenum, taedium ex mora, pericula ex properantis, modicam victoribus laudem ac multum infamiae, si pellerentur. Quin adriperet et servaret exulem, cui inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicii fore. His permotus scripsit Eunoni, meritum quidem novissima exempla Mithridaten, nec sibi vim ad exequendum deese: verum ita maioribus placitum, quanta pervicacia in hostem, tanta beneficentia adversus supplices utendum; nam triumphos de populis regnisque integris adquiri.

[21] *Traditus posthac Mithridates vectusque Romam per Iunium Cilonem, procuratorem Ponti, ferocius quam pro fortuna disseruisse apud Caesarem ferebatur; elataque vox eius in vulgum hisce verbis: 'non sum remissus ad te, sed reversus: vel si non credis, dimitte et quaere.' vultu quoque interrito permansit, cum rostra iuxta custodibus circumdatus visui populo praeberetur. Consularia insignia Ciloni, Aquilae praetoria decernuntur.*

[22] *Isdem consulibus atrox odii Agrippina ac Lolliae infensa, quod secum de matrimonio principis certavisset, molitur crimina et accusatorem qui obiceret Chaldaeos, magos interrogatumque Apollinis Clarii simulacrum super nuptiis imperatoris. Exim Claudius inaudita rea multa de claritudine eius apud senatum praefatus, sorore L. Volusii genitam, maiorem ei patruum Cottam Messalinum esse, Memmio quondam Regulo nuptam (nam de G. Caesaris nuptiis consulto reticebat), addidit perniciose in rem publicam consilia et materiem sceleri detrahendam: proin publicatis bonis cederet Italia. Ita quinquagies sestertium ex opibus immensis exuli relictum. Et Calpurnia inlustris femina pervertitur, quia formam eius laudaverat princeps, nulla libidine, sed fortuito sermone, unde ira Agrippinae citra ultima stetit. In Lolliam mittitur tribunus, a quo ad mortem adigeretur. Damnatus et lege repetundarum Cadius Rufus accusantibus Bithynis.*

zion, baina, bestetik, ikusarazten zioten bide ibilgaitzetatik eta portu gabeko itsasoetatik egiteko gerra izango zela; gainera, bitartean, errege gerrazaleak zeuden, herri alderraiak, lur elkorrak, astiroaren gogaita, azkarra-
ren arriskua, garaileek erdietsiko zuten aintza urria eta, atzera egin behar-
reko kasuan, lotsari nabarmena. Zergatik ez zuen eskaintza onartzen eta
deserritu hura salbatzen, zeinari, errukarriari, bizia, zenbat eta luzeago,
hainbat oinazeago egingo zitzaien? Hitz haiekin konbentziturik, Eunone-
si idatzi zion Mitridatesek, noski, goren zigorra merezi zuela eta berari ez
zitzaiola ezartzeko indarrik falta; baina arbasoen iritzia izana zela, etsaie-
kin nolako ankerkeria, erregutzaileekin halako onberatasuna erabiltzea;
eta garaipenak herri eta erreinu osoen gainean bakarrik lortzen zirela.

21. Mitridates, ondoren, entregatua eta Junio Zilonek, Pontoko proku-
radoreak, Erromara bidalia izan zelarik, Zesarren aurrean bere egoera-
ri zegokion baino burgoiago mintzatu ei zen; haren esatekoa hitz haue-
kin zabaldu zen herrian: «Ez naute zuregana bidali; neu nator. Eta,
sinesten ez baduzu, askatu eta bila nazazu». Eta aurpegi aldagabez
iraun zuen, herriari erakutsia izan zenean, goardiaz inguraturik, Aurpe-
gien ondoan. Ziloni kontsulatuaren eta Akilari pretoretzaren ikurrak
eman zizkieten.

22. Kotsulaldi berean, Agripinak, gorrotoan beldurgarri eta Loliaren
arerio, printzearekiko ezkontzan lehiakide izan zuelako, haren aurkako
salaketak eta salatzailea prestatu zituen, kaldear eta magoekiko tratua
eta, enperadorearen ezteiei buruz, Klaroko Apoloren orakulari kon-
tsultatu izana egotziko ziona. Berbertan, Klaudiok, salatuari entzun
gabe, senatuan haren nobleziaz, Luzio Bolusioaren arrebaren alaba zela,
Kotta Mesalino aitaren aldetiko osaba-aitita zuela, aurretik Memmio
Regulorekin ezkontuta egon zela, (Gaio Zesarrekiko ezkontza nahita
isiltzen baitzuen), luze azaldu ondoren, errepublikarentzat asmo kalte-
garriak zerabiltzala gaineratu zuen, eta krimenari burutzeko aukera
moztu behar zitzaiola; beraz, ondasunak konfiskatu eta Italiatik erbes-
teratua izan zedila proposatu zuen. Hala, erbesteratuari, bere neurri
gabeko aberastasunetarik, bost milioi sestertzio utzi zizkieten. Kalpur-
nia ere, andere noblea, galdurik aurkitzen da, printzeak behin bere eder-
tasuna laudatu zuelako, inolako irritsik gabe, pasadako autuan baizik;
horregatik, Agripinaren sumina ez zen azkeneraino heldu. Loliari tri-
buno bat bidaltzen diote, heriotzara sakatzeko. Kadio Rufo ere konku-
sio legez kondenatu zuten, Bitiniako herriak salaturik.

[23] Galliae Narbonensi ob egregiam in patres reverentiam datum ut senatoribus eius provinciae non exquisita principis sententia, iure quo Sicilia haberetur, res suas invisere liceret. Ituraeque et Iudaei defunctis regibus Sohaemo atque Agrippa provinciae Syriae additi. Salutis augurium quinque et septuaginta annis omissum repeti ac deinde continuari placitum. Et pomerium urbis auxit Caesar, more prisco, quo iis qui protulere imperium etiam terminos urbis propagare datur. Nec tamen duces Romani, quamquam magnis nationibus subactis, usurpaverant nisi L. Sulla et divus Augustus.

[24] Regum in eo ambitio vel gloria varie vulgata: sed initium condendi, et quod pomerium Romulus posuerit, noscere haud absurdum reor. Igitur a foro boario, ubi aereum tauri simulacrum aspicimus, quia id genus animalium aratro subditur, sulcus designandi oppidi coeptus ut magnam Herculis aram amplecteretur; inde certis spatiis interiecti lapides per ima montis Palatini ad aram Consi, mox curias veteres, tum ad sacellum Larum, inde forum Romanum; forumque et Capitolium non a Romulo, sed a Tito Tatius additum urbi credidere. Mox pro fortuna pomerium auctum. Et quos tum Claudius terminos posuerit, facile cognitu et publicis actis perscriptum.

[25] C. Antistius M. Sullius consulibus adoptio in Domitium auctoritate Pallantis festinatur, qui obstrictus Agrippinae ut conciliator nuptiarum et mox stupro eius inligatus, stimulabat Claudium consuleret rei publicae, Britannici pueritiam robore circumdaret: sic apud divum Augustum, quamquam nepotibus subnixum, vixisse privignos; a Tiberio super propriam stirpem Germanicum adsumptum: se quoque accingeret iuvene partem curarum capessituro. His evictus triennio maiorem natu Domitium filio anteponit, habita apud senatum oratione eundem in quem a liberto acceperat modum. Adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricos Claudios reperiri, eosque ab Atto Clauso continuos duravisse.

23. Senatuarekiko erreberentzia bikainagatik, Narbonar Galiari eman zioten probintziako senatariek euren jabegoak bisitatzera joan ahal izatea, printzearen baimen apartekorik gabe, Siziliari aplikatzen zitzaion pribilegioan bezala. Iturea eta Judea, Sohemo eta Agripa erregeak hilik, Siriako probintziari gehitu zizkioten. Salbamenaren augurioa, hogeita bost urtez etena, berritzea eta aurrerantzean jarraitzea egokitzen jo zuten. Zesarrek hiriko pomerioa ere handitu zuen, antzinako erara, non, inperioa handitzea lortu dutenei, hiriarren mugak ere zabaltzea ematen zaion. Hala ere, buruzagi erromatarrek, herri handiak menperatu izan arren, ez zuten eskubide hura erabili, Luzio Silak eta Augusto jainkozkoak izan ezik.

24. Erregeei buruz, horretan, zer ezberdinak esan dira haien banitateaz edo aintzaz. Eraikuntzaren jatorriaz eta Romulok ezarri zuen lehen pomerioaz, zenbait gogoeta egitea ez zait zentzugabe iruditzen. Horrela, hiriarren barrutia mugatzen zuen ildoan Idi Foroan hasi zen, non oraintxe ere brontzezko idi estatua bat dakusgun, animalia hori goldera lotzen delako, Herkulesen aldarea besarkatzeko moduan; gero mugarri finkoak ipini zituzten, Mendi Palatinoaren hegalean zehar, Kontsoren aldare-raino, gero, Kuria Zaharretaraino, eta, ondoren, Lareen santutegiraino. Erromatar Foroa eta Kapitolioa, Romulok barik, Tito Taziok gehitu zizkiola hiriarri uste da. Geroago, zoriaren gorabehereri jarraituz, pomerioa handitu egin zen. Oraingo honetan, Klaudiok ezarri zituen mugak oso ezaguterrazak dira eta, akta ofizialetan, badago haien konstantzia.

25. Gaio Antistio eta Marko Sullioaren kontsulaldian, Domizioaren adopzioa bizkortu egiten da Palanteren ekimenez, zeinak, Agripinarekin bat-bat eginik, haren ezkontza moldatzaile eta, gero, lizunkeriaren partaide legez, Klaudio zirikatzen baitzuen, esanez estatuaren onean pentsa zezala, Britanikoren haurtzaroa babesez ingura zezala. Augusto jainkozkoaren etxean ere, nahiz eta birlobengan atsedean har zezakeen, semeordeek toki hauta izan ei zuten; Tiberiok, leinu propioaz gainera, Germaniko adoptatu ei zuen; berak ere gizon gazte batengana jo behar zuela, arduen zati bat har zezan. Arrazoioak menperaturik, Domizio semearen aurretik jartzen du, hau baino hiru urte zaharragoa. Senatuan, libertoarengandik entzun zuen moduko mintzaldi bera egin zuen. Adituek zioten, egun hartara arte, Klaudiotar patrizioen artean ez zela adopzioerik izan, eta, Atto Klausorengandik, etengabea izan zela.

[26] *Ceterum actae principi grates, quaesitiore in Domitium adulatione; rogataque lex qua in familiam Claudiam et nomen Neronis transiret. Augetur et Agrippina cognomento Augustae. Quibus patris nemo adeo expers misericordiae fuit quem non Britannici fortuna maerore adficeret. Desolatus paulatim etiam servilibus ministeriis perintem pestiva novercae officia in ludibrium vertebat, intellegens falsi. Neque enim segnem ei fuisse indolem ferunt, sive verum, seu periculis commendatus retinuit famam sine experimento.*

[27] *Sed Agrippina quo vim suam sociis quoque nationibus ostentaret in oppidum Vbiorum, in quo genita erat, veteranos coloniamque deduci impetrat, cui nomen inditum e vocabulo ipsius. Ac forte acciderat ut eam gentem Rhenum transgressam avus Agrippa in fidem acciperet. Isdem temporibus in superiore Germania trepidatum adventu Chattorum latrocinia agitantium. Dein P. Pomponius legatus auxiliaris Vangionas ac Nemetas, addito equite alario, [immittit], monitos ut anteirent populos vel dilapsis improvisi circumfunderentur. Et secuta consilium ducis industria militum, divisique in duo agmina, qui laevum iter petiverant recens reversos praedaque per luxum usos et somno gravis circumvenere. Aucta laetitia quod quosdam e clade Variana quadragesimum post annum servitio exemerant.*

[28] *At qui dextris et propioribus compendiis ierant, obvii hosti et aciem auso plus cladis faciunt, et praeda famaue onusti ad montem Taunum revertuntur, ubi Pomponius cum legionibus opperiebatur, si Chatti cupidine ulciscendi casum pugnae praerberent. Illi metu ne hinc Romanus, inde Cherusci, cum quis aeternum discordant, circumgrederentur; legatos in urbem et obsides misere; decretusque Pomponio triumphalis honos, modica pars famae eius apud posteros in quis carminum gloria praecellit.*

[29] *Per idem tempus Vannius Suebis a Druso Caesare impositus pellitur regno, prima imperii aetate clarus acceptusque popularibus, mox diuturnitate in superbiam mutans et odio*

26. Gainerakoan, printzeari eskerrak eman zizkioten, Domizioengana adulazio landuagoz; gainera, lege bat bozkatu zen, zeinaren arabera hau Klaudiotar familiara pasatuko zen eta Neron izena hartuko zuen. Agripina ere Augusta tituluz goratzen dute. Hori guztia burutu-rik, inor ez zen Britanikoren destinoaz ez tristatzeko bezain errukigogor izan. Apurka-apurka, bere esklaboek ere bertan behera utzirik, amaordearen arreta desegokiak barreka hartzen zituen, haien gezurraz oharturik. Izan ere, berez ez ei zen burugabea, dela egia zelako, dela, arriskuek eraginik, entzute hori probatu gabe zeukalako.

27. Baina Agripinak, bere boterea nazio aliatuen aurrean ere erakusteko, beteranoak eta kolonia bat bidaltzea lortu zuen bera jaioa zen ubioen hirira, zeinari bere izenetik harako deitura eman zion. Gainera, gertatzen zen ezen herri hura, Rhin igaro ondoren, bere aitita Agripak gure aliantzan hartu zuela. Garai berean, Goi Germanian asaldua izan zen, harrapaketan ziharduten katoak hurreratzean. Azkenean, Publio Pomponio legatuak laguntzaile bangionak eta nemeteak bidaltzen ditu, aliatuen zaldia gehiturik, harrapariei aurea hartu eta, sakabanaturik zue- dela, ezustean inguratzeko aginduarekin. Buruaren antzeari soldaduen trebetasuna gaineratu zitzaien: zutabe bitan banatu ziren eta ezkerretik abiatu zenak bueltan zetorren etsaia inguratu zuen, harrapaketaren ondorengo nahikeriak higatua eta loguraz bete; poza areagotu egin zen, Baroren hondameneko zenbait biziraule, berrogei urteren buruan, esklabotzatik askatu zituztelako.

28. Eskuinetik eta ibilbide laburragotik jo zutenek, berriz, bidean etsaiarekin topo egiten dute, zeinari, borrokatzera ausartzen delarik, sarraski handiagoa egiten dioten, eta ospilez eta ospez kargaturik, Tauno mendira itzultzen dira, non Pomponio legioekin zain dagoen, katoek, mendeku gogoz, gudurako aukerarik eman balezate ere. Baina, batetik erromatarrek eta bestetik betidanik liskarrean zebiltzan keruskoek inguraturik aurkitzeko beldurrez, hirira mezulariak eta bahituak bidali zituzten. Pomponioentzat garaipen ohorea dekretatu zen, bere entzutearen zati txikia berau geroan, non haren poeta-aintza aurretik doan.

29. Aldi hartan berean, Druso Zesarrek sueboen tronuan jarritako Bannio erreinutik jaurtitzen dute. Agintaldiaren lehenengo zatian, aintza eta herriaren atxikimendua lortu zituen; gero, denboraren joanean, bur-

accolarum, simul domesticis discordiis circumventus. Auctores fuere Vibilius Hermundurorum rex et Vangio ac Sido sorore Vannii geniti. Nec Claudius, quamquam saepe oratus, arma certantibus barbaris interposuit, tutum Vannio perfugium promittens, si pelleretur; scripsitque Palpellio Histro, qui Pannoniam praesidebat, legionem ipsaque e provincia lecta auxilia pro ripa componere, subsidio victis et terrorem adversus victores, ne fortuna elati nostram quoque pacem turbarent. Nam vis innumera, Lugii aliaeque gentes, adventabant, fama ditis regni, quod Vannius triginta per annos praedationibus et vectigalibus auxerat. Ipsi manus propria pedites, eques a Sarmatis Iazugibus erat, impar multitudini hostium, eoque castellis sese defendere bellumque ducere statuerat.

[30] Sed Iazuges obsidionis impatientes et proximos per campos vagi necessitudinem pugnae attulere, quia Lugius Hermundurisque illic ingruerant. Igitur degressus castellis Vannius funditur proelio, quamquam rebus adversis laudatus quod et pugnam manu capessit et corpore adverso vulnera excepit. Ceterum ad classem in Danuvio opperientem perfugit; secuti mox clientes et acceptis agris in Pannonia locati sunt. Regnum Vangio ac Sido inter se partivere, egregia adversus nos fide, subiectis, suone an servitii ingenio, dum adipiscerentur dominationes, multa caritate, et maiore odio, postquam adepti sunt.

[31] At in Britannia P. Ostorium pro praetore turbidae res excepere, effusis in agrum sociorum hostibus eo violentius quod novum ducem exercitu ignoto et coepta hieme iturum obviam non rebantur. Ille gnarus primis eventibus metum aut fiduciam gigni, citas cohortis rapit et caesis qui restiterant, disiectos consecutus, ne rursus conglobarentur infensaque et infida pax non duci, non militi requiem permitteret, detrudere arma suspectis cunctaque castris Avonam [inter] et Sabrinam fluvios cohibere parat. Quod primi Icenii abnuere, valida gens nec proeliis contusi, quia socie tatem nostram volentes accesserant. Hisque auctoribus circumiectae nationes locum pugnae delegere saep-

goikeriaz jokatzera aldatu zen, horrek auzoen gorrotoz eta etxekoen liskarrez inguratu zuela. Jaurtitzearen eragileak Bibilio, hermunduroen erregea, eta Bangion eta Sidon, Bannioaren arrebaren semeak, izan ziren. Klaudiok, maiz eskatu bazioten ere, ez zuen bere armarik sartu barbaro liskardunen artean, Banniori babesleku segurra agindurik, jaurtitzen bazuten; eta Panoniako buru zegoen Palpelio Histrori idatzi zion, bere legioa eta probintziatik bertatik hautaturiko tropa laguntzaileak ibarrean kokatzeko aginduz, menperatuak babesteko eta menperatzaileei errespetua ezartzeko, euren zoriarekin harroturik, geure bakea ere eten ez zezaten. Izan ere, lugioen eta beste herri batzuen kontingente izugarria baitzeterren, Banniok, hogeita hamar urtetan zehar, arpilaketaz eta zergaz pilaturiko erreinuko aberastasun neurrigabearen usainera. Honek infanteriako tropa propioak eta sarmata jazigeeen zaldieria zeuzkan, etsaien jendetza baino gutxiago, eta, horregatik, gotorlekuetan defendatzea eta gerra luzatzea erabaki zuen.

30. Baina jazigeek, setioa ezin jasanik, inguruetan alderrai zebiltzanek, gudua derrigortu egin zuten, lugioak eta hermunduroak handixek sartu baitziren. Orduan, Bannio gazteluetatik irteten da eta guduan desegiten dute; aurkako zori eta guzti ere, goresgarri bilakatu zen, bere eskuz borrokatzeagatik eta bular agerian hartu zituen zauriengatik. Azkenean, Danubion zain zeukan flotan babestu zen; klienteek atzetik jarraitu zioten, lurra eman eta Panonian kokatu zirelarik. Bangionek eta Sidonek erreinua erdi bana egin zuten, gureganako leialtasun erakutsiak eman ez; dela euren, dela esklaboen berezkoagatik, menpekoen maitasun itzela izan zuten menperatzaile bihurtu bitartean, eta gorroto handiagoa, hori lortutakoan.

31. Britanian, oster, Publio Ostorio propretoreak egoera istilutsua aurkitu zuen: etsaiek gure aliatuen lurra inbaditu zituzten, are bortizkiago, pentsatzen baitzuten buruzagi heldu berri bat ez zitzaiela bidera irtengo ezagutzen ez zuen armadarekin, eta negua hasika zela. Hark, beldurra ala segurantza sortzen dutenak lehenengo gertaerak direla jakinik, kohorte arinak agudo eraman eta, jarkitzaileak hilik, sakabana-tuak jazartzen ditu, berriz batu ez daitezten. Bake etsaikor eta gutxi fiartzekoak ez baitie jeneralari, ez soldaduei atsedetik uzten, susmagarriei armak kendu eta Abona eta Sabrina ibaiez hemendiko dena kanpamentu mordo batekin kontrolatzea erabakitzen du. Aurre egiten lehenengo-

tum agresti aggere et aditu angusto, ne pervius equiti foret. Ea munimenta dux Romanus, quamquam sine robore legionum socialis copias ducebat, perrumpere adgreditur et distributis cohortibus turmas quoque peditum ad munia accingit. Tunc dato signo perfringunt aggerem suisque claustris impeditos turbant. Atque illi conscientia rebellionis et obsaepitis effugiis multa et clara facinora fecere: qua pugna filius legati M. Ostorius servati civis decus meruit.

[32] *Ceterum clade Icenorum compositi qui bellum inter et pacem dubitabant, et ductus in Decangos exercitus. Vastati agri, praedae passim actae, non ausis aciem hostibus, vel si ex occulto carpere agmen temptarent, punito dolo. Iamque ventum haud procul mari, quod Hiberniam insulam aspectat, cum ortae apud Brigantas discordiae retraxere ducem, destinationis certum, ne nova moliretur nisi prioribus firmatis. Et Brigantes quidem, paucis qui arma coeptabant interfectis, in reliquos data venia, resedere: Silurum gens non atrocitate, non clementia mutabatur; quin bellum exerceret castrisque legionum premenda foret. Id quo promptius veniret, colonia Camulodunum valida veteranorum manu deducitur in agros captivos, subsidium adversus rebellis et imbuendis sociis ad officia legum.*

[33] *Itum inde in Siluras, super propriam ferociam Carataci viribus confisos, quem multa ambigua, multa prospera extulerant ut certeros Britannorum imperatores praemineret. Sed tum astu locorum fraude prior, vi militum inferior, transfert bellum in Ordovicas, additisque qui pacem nostram metuebant, novissimum casum experitur; sumpto ad proelium loco, ut aditus abscessus, cuncta nobis importuna et suis in melius essent, hinc montibus arduis, et si qua clementer accedi poterant, in modum valli saxa praestruit: et praefluebat amnis vado incerto, catervaeque armatorum pro munimentis constiterant.*

ak, izenoak izan ziren, herri indartsua eta gerretan makaldu gabea, gure aliantzara bere gogoz bildu baitzen. Hauek xaxaturik, albo-herriek, gudukatzeko, lubeta kaskar batez inguraturiko lekua hautatu zuten, sarrera estukoa, zaldiek sartzerik izan ez zezaten. Buruzagi erromatarra, nahiz eta legioen indarrrik gabeko tropa aliatuak zeramatzan, hura apurtzen saiatzen da eta, kohorteak banaturik, eskoadroiak ere prestatzen ditu, infanteria lanak egiteko. Orduan, seinalea emanik, lubetan barrura sartu eta desegiten dute, bere itxituren harrapatua. Haiek, matxinadaren kontzientziaz eta irteerak itxita ikusirik, balentria asko eta handiak egin zituzten. Gudu honetan, Marko Ostoriok, legatuaren semeak, hiritar bat salbatu izanari dagokion ohorea erdietsi zuen.

32. Gainerakoan, izenoen hondamenarekin, bake-gerren arteko zalantzan zeudenak baretu ziren eta armada dekangoen aurka eraman zuten. Zelaiak suntsitu eta dena arpilatu zuten, etsaia borrokara ausartu gabe; eta batzuk, gordelekuetatik, zutabea uxatzen saiatu baziren, iruzurra zigortu zitzairen. Eta Hibernia irlara begira dagoen itsasora jadanik iritsiak ziren, baina, briganteen artean sortutako liskarrekin, jeneralak atzera eragin zuen, konkista berrietara ez jotzea erabakirik, aurrekoak finkatu gabe. Briganteak baretu ziren, bai, armak hartu zituzten banakak hil eta besteei barkamena eman zitzaientean; baina silureen herriari ez zion eragiten ez krudelkerik, ez errukiak; gerra egin zuten, bada, eta euren artean kanpaturik menperatu behar izan zituzten. Hori azkarrago egiteko, Kamulodunoko koloniatik lurralde okupatuetara, beterranoen tropa sendo bat daramate, matxinaden aurkako bermetzat, eta aliatuak legeak errespetatzera ohi zitezen.

33. Gero, silureen aurka jo zuten; hauek, berezko kemenaz gainera, Karatakoren indarrean fidatzen ziren, zeina hainbeste arriskuk eta hainbeste arrakastak beste buruzagi britanoen gainetik nabarmentzera jaso zuten. Baina ordukoan, maltzurkeriagatik eta lurzorua engainuagatik gehiago, soldaduen kopuruagatik gutxiago izanik, gerra ordobikoen lurraldera daralma eta, gure bakearen beldur zirenak bereganatu ondoren, bataila erabakigarria probatzen du. Borrokarako, sarrera, irteera eta gainerako guztia guretzat okerrena eta eurentzat onena izateko moduko lekua hautatu zuen: batetik, mendi erripeek inguratzen zuten eta, iriste erraza zeukan aldetik, harriak pilotzen ditu murrugisan; gainera, ibi lokazko ibaia zihoan ondoran, eta, gotorlekuen aurrean, talde armatuak kokaturik zeuden.

[34] *Ad hoc gentium ductores circumire hortari, firmare animos minuendo metu, accendenda spe aliisque belli incitamentis: enimvero Caratacus huc illuc volitans illum diem, illam aciem testabatur aut recipiendae libertatis aut servitutis aeternae initium fore; vocabatque nomina maiorum, qui dictatorem Caesarem pepulissent, quorum virtute vacui a securibus et tributis intemerata coniugum et liberorum corpora retinebant. Haec atque talia dicenti adstrepere vulgus, gentili quisque religione obstringi, non telis, non vulneribus cessuros.*

[35] *Obstupefecit ea alacritas ducem Romanum; simul obiectus amnis, additum vallum, imminetia iuga, nihil nisi atrox et propugnatoribus frequens terrebat. Sed miles proelium poscere, cuncta virtute expugnabilia clamitare; praefectique [et] tribuni paria disserentes ardorem exercitus intendebant. Tum Ostorius, circumspectis quae impenetrabilia quaeque pervia, ducit infensos amnemque haud difficulter evadit. Ubi ventum ad aggerem, dum missilibus certabatur, plus vulnorum in nos et pleraeque caedes oriebantur: postquam facta testudine rudes et informes saxorum compages distractae parque comminus acies, decedere barbari in iuga montium. Sed eo quoque inrupere ferentarius gravisque miles, illi telis adsultantes, hi conferto gradu, turbatis contra Britannorum ordinibus, apud quos nulla loricarum galearumve tegmina; et si auxiliaribus resisterent, gladiis ac pilis legionariorum, si huc verterent, spathis et hastis auxiliarium sternebantur. Clara ea victoria fuit, captaque uxor et filia Carataci fratresque in deditioem accepti.*

[36] *Ipse, ut ferme intuta sunt adversa, cum fidem Cartimanduae reginae Brigantum petivisset, vincetus ac victoribus traditus est, nono post anno quam bellum in Britannia coeptum. Unde fama eius evecta insulas et proximas provincias pervagata per Italiam quoque celebrabatur; avebantque visere, quis ille tot per annos opes nostras sprevisset. Ne Romae quidem ignobile Carataci nomen erat; et Caesar dum suum decus extollit, addidit gloriam victo. Vocatus quippe ut ad insigne spectaclum populus: stetere in armis praetoriae*

34. Horrez gainera, herri haietako buruzagiak hara-hona zebiltzan harengatuz, kemena emanaz, beldurra kenduz, itxaropena piztuz eta borrokara xaxatzeko behar den guztia esanez. Karatakok berak ere hara-hona ziharduen, eta egun hura, gudu hura, askatasun berreskuratuaren edo betiko morrontzaren hasiera izango zela segurtatzen zien; arbasoen izenak ere gogoratzen zituen, Zesar diktadoreari atzera eragin ziotenak, zeintzuen kemenari esker, haizkora eta zergetatik aske, emazteak eta umeak sano gordetzen zituzten. Honakoak eta antzekoak esatean, herriak oihuka erantzuten zuen, eta bakoitzak, bere herriko jainkoengatik, jaurti-gaien eta zaurien aurrean ez zuela atzera egingo zin egiten zuen.

35. Halako berotasunak buruzagi erromatarra harritu egin zuen; gainera, bidea mozten zuen ibaiak, erantsi zioten hesiak, gainean zituzten ton-torrek, inguru etsai eta defendatzailez beteriko guztiak beldurra ematen zion. Baina soldaduak borroka eske ziren, kemenarentzat dena zela menperagarri-eta; prefektuek eta tribunok ere, antzera hitz eginez, armadaren adorea pizten zuten. Orduan Ostoriok, nondik ez eta nondik bai sar zitekeen ikuskaturik, tropa suharra aurrera darama eta ibaia eragozpen gabe igarotzen du. Lubetara iritsitakoan, jaurtigaiekiko borrokan, gutarren artean zauritu gehiago izan zen eta, leku askotan, hilketak hasiak ziren; dortoka zelakoa armatutakoan, harri-multzo zaskar eta eragabe haiak desegin eta, zelai berdinean, gorputzez gorputz hasi zirenean, barbaroak mendi tontorretara erretiratu ziren. Baina hara ere jaurti zuten infanteria, bai arina, bai astuna, hura azkon urtika, hau ordena itxiko erasoan, eta halaxe desegin zituzten koraza eta kasko babesik ez daukaten lerro britanoak; eta, laguntzaileei eusten bazieten, legionarioen ezpatek eta azkonek abailtzen zituzten; eurengana itzultzen baziren, laguntzaileen sableek eta lantzek eraisten zituzten. Garaipen hura distiratsua izan zen; Karatakoren emaztea eta alaba atxilotu zituzten eta haren anaiak baldintza gabe entregatu ziren.

36. Karatako bera, okerrak gehienik insegurantzaz baitakar, briganteen erregina Kartimandua babesa eskatu zuen arren, kateatua eta garaile-ei entregatua izan zen, Britaniako gerraren hasieratik bederatzirterera. Hortik iritsi zaitzaion ospea, irlaz handik, inguruko probintzietara hedatua, eta Italian ere zabaldu zena; denak irrikaz zeuden, gure boterea hainbeste urtetan arbuiatu zuena nor zen ikusteko. Erroman bertan ere ez zen ezezaguna Karatakoren izena eta Zesarrek, bere buruaren ohorea goratzean, menperatuari aintza gehitu zion. Izan ere, herriari dei egin zitzaion,

cohortes campo qui castra praeiacet. Tunc incedentibus regiis clientulis phalerae torques quaeque bellis externis quaesiverat traducta, mox fratres et coniunx et filia, postremo ipse ostentatus. Ceterorum preces degeneres fuere ex metu: at non Caratacus aut vultu demisso aut verbis misericordiam requirens, ubi tribunali adstitit, in hunc modum locutus est.

[37] *'Si quanta nobilitas et fortuna mihi fuit, tanta rerum prosperarum moderatio fuisset, amicus potius in hanc urbem quam captus venissem, neque dedignatus esses claris maioribus ortum, plurimis gentibus imperitantem foedere [in] pacem accipere. Praesens sors mea ut mihi informis, sic tibi magnifica est. Habui equos viros, arma opes: quid mirum si haec invitus amisi? nam si vos omnibus imperitare vultis, sequitur ut omnes servitutum accipiant? si statim deditus traderet, neque mea fortuna neque tua gloria inclaruisset; et supplicium mei oblivio sequeretur: at si incolumem servaveris, aeternum exemplar clementiae ero.'* ad ea Caesar veniam ipsique et coniugi et fratribus tribuit. Atque illi vinclis absoluti Agrippinam quoque, haud procul alio suggestu conspicuam, isdem quibus principem laudibus gratibusque venerati sunt. Novum sane et moribus veterum insolitum, feminam signis Romanis praesidere: ipsa semet parti a maioribus suis imperii sociam ferebat.

[38] *Vocati posthac patres multa et magnifica super captivitate Carataci disseruere, neque minus id clarum quam quod Syphacem P. Scipio, Persen L. Paulus, et si qui alii victos reges populo Romano ostendere. Censentur Ostorio triumphi insignia, prosperis ad id rebus eius, mox ambiguis, sive amoto Carataco, quasi debellatum foret, minus intenta apud nos militia fuit, sive hostes miseratione tanti regis acrius ad ultionem exarsere. Praefectum castrorum et legionarias cohortis extruendis apud Siluras praesidiis relictas circumfundunt. Ac ni cito nuntiis ex castellis proximi subventum foret copiarum obsidio occidione obcubuissent: praefectus tamen et octo centuriones ac promptissimus quisque e mani-*

ikuskizun itzela bailitzan; euren koartel aurreetan hedatzen den zelaian, kohorte pretoriarrak armaturik lerrotu ziren. Orduan, erregearen klienteak igaro ziren, eta haien dominak, torkeak eta kanpo gerretan konkistaturiko trofeoak desfilarazi zituzten; gero, haren anaiak eta emaztea eta alaba erakutsi zituzten eta, azkenean, berbera. Besteen erreguak doilorrak izan ziren beldurragatik; Karatakok, ostera, ez begirik jaitsi, ez errukirik eskatu gabe, tribunara igotakoan, honela hitz egin zuen:

37. «Nire noblezia eta fortuna nolakoak izan ziren, nire neurritasuna oparotasunean halakoa izan balitz, hiri honetara, gatibu baino areago, lagun etorriko nintzen, eta ez zenion muzin egingo, arbaso bikainetarik sorturik, hainbeste herriren gainean agindu zuen gizona bakez eta elkartasunez hartzeari. Nire oraingo zoria niretzat tristea bezain aintzatsua da zuretzat. Zaldiak, gizonak, armak, baliabideak izan ditut: zergatik da harrigarria horiek denak neuk nahi gabe galdu izana? Zeren, zuek denen gainean agindu nahi duzuelako, denek morrontza onartu behar al dute? Entregatuaz batera arrastatu banindute hona, ez nire fortuna, ez zure aintza distiratuko ziren. Eta nire supizioari ahanzturak jarraituko dio; bizirik banaukazu, berriz, zure bihotz onaren etsenplu iraunkorra izango naiz». Hitz horiei Zesarrek berari, emazteari eta anaiei bizia barkatuz erantzun zien. Haiek, kateetatik askaturik, beste tribuna batean, ez hain urrun, bistan zegoen Agripinari ere omen egin zioten, printzearenganako gorespen eta esker oneko hitz berdinez. Antzinakoen usadioan, benetan zer berria eta ohigabea zen: emakume bat erromatar banderen aulkiburu; bere buruarentzat partea eskatzen zuen, bere arbasoek irabazitako inperioan.

38. Senatura deitu zutenean, gurasoak luze eta bikain hitz egin zuten Karatakoren atxiloketaz; ez ei zen aintza txikiagokoa, Publio Eszipionek Sifax, Luzio Paulok Perses eta beste buruzagi batzuek, erromatar herriaren aurrean, errege kateatuak aurkeztu zituztena baino. Ostoriorentzat, garaipen ohoreak bozkutzen dira; artean, arrakasta izan zuen, baina gero haren zoria lokatu egin zen, dela, Karatako kendurik, gure armadaren diziplina, gerra amaitu balitz bezala, laxotu zelako, dela etsaiek mendeku gogoia sutzen nabari zutelako, hain errege handiaren saminez. Kontua da kanpamentuko prefektua eta silureen lurretan gotorlekuak ezartzeko utzitako legio-kohorteak inguratu egiten dituztela; eta, berria emanaz batera, tropa setiatu haiek inguruko gotorlekuen laguntzarik jaso ez balute, bertan hilko ziren; hala ere, prefektua, zortzi zenturioi eta solda-

pulis cecidere. Nec multo post pabulantis nostros missasque ad subsidium turmas profligant.

[39] *Tum Ostorius cohortis expeditas opposuit; nec ideo fugam sistebat, ni legiones proelium excepissent: earum robore aequata pugna, dein nobis pro meliore fuit. Effugere hostes tenui damno, quia inclinabat dies. Crebra hinc proelia et saepius in modum latrocinii per saltus per paludes, ut cuique sors aut virtus, temere proviso, ob iram ob praedam, iussu et aliquando ignaris ducibus. Ac praecipua Silurum pervicacia, quos accendebat vulgata imperatoris Romani vox, ut quondam Sugambri excisi aut in Gallias traieci forent, ita Silurum nomen penitus extinguendum. Igitur duas auxiliaris cohortis avaritia praefectorum incautius populantis intercepte; spoliaque et captivos largiendo ceteras quoque nationes ad defectionem trahebant, cum taedio curarum fessus Ostorius concessit vita, laetis hostibus, tamquam ducem haud spernendum etsi non proelium, at certe bellum absumpisset.*

[40] *At Caesar cognita morte legati, ne provincia sine rectore foret, A. Didium suffecit. Is prope vectus non tamen integras res invenit, adversa interim legionis pugna, cui Manlius Valens praeerat; auctaque et apud hostis eius rei fama, quo venientem ducem exterrere, atque illo augente audita, ut maior laus compositis et, si duravissent, venia iustior tribueretur. Silures id quoque damnum intulerant lateque persultabant, donec ad cursu Didii pellerentur. Sed post captum Caratacum praecipuus scientia rei militaris Venutius, e Brigantum civitate, ut supra memoravi, fidusque diu et Romanis armis defensus, cum Cartimandua reginam matrimonio teneret; mox orto discidio et statim bello etiam adversus nos hostilia induerat, sed primo tantum inter ipsos certabatur; callidisque Cartimandua artibus fratrem ac propinquos Venutii interceptit. Inde accensi hostes, stimulante ignominia, ne feminae imperio subderentur; valida et lecta armis iuventus regnum eius invadunt. Quod nobis praevisum, et missae auxilio cohortes acre proelium fecere, cuius initio ambiguo finis lae-*

durik ausartenak jausi ziren. Handik laster, bazkatan zebiltzan gutarrak eta sorostera bidalitako eskoadroiak desegin zituzten.

39. Orduan, Ostoriok kohorte arinak jarki zizkien, baina ez zuen, hala ere, sakabanatzerik geldiarazten, harik eta, azkenean, legioak guduan sartu arte; hauen indarrez, borroka berdindu zen eta, gero, parterik onena geuretzat izan zen. Etsaiak oker handirik gabe ihes egin zuen, eguna amaitzen ari baitzen. Borrokak behin eta berriro izan ziren eta, gehienetan, bidelapurren asaltoen antzera: sastraka eta zingiretan, bakoitzaren zorte eta kemenaren arabera, inprobisatuki edo pentsatuki, amorruez edo harrapaketa gogoz, aginduta edo, batzuetan, buruzagiek jakin gabe. Silureen erresistentzia bereziki gogorra zen, sumindurik baitzeuden buruzagi erromatar baten hitzak zabaldu zirelako, esanez ezen, behinola suganbroak ezereztuak edo Galiara aldatuak izan zirenez, silureen izena ere halaxe ezabatu behar zela errotik. Hala, prefektuen gutuziatatik, arretarik gabe arpilaketan ziharduten kohorte laguntzaile bi atzeman zituzten; eta, mozkinak eta gatibuak eskuzabal banatuz, beste herriak ere desertziora arrastatzen zituzten; kezken pisuak abaildurik, Ostoriok biziari agur egin zion; etsaiak poztu ziren, pentsatuz buruzagi ez makal hura, bataila batek ez bazen ere, ziur gerrak akabatu zuela.

40. Zesarrek, legatuaren heriotzaren berri jakitean, eta probintzia gobernadore gabe egon ez zedin, Aulo Didio izendatu zuen ordezko. Hau agudo joan bazen ere, gauzak ez zituen gozo aurkitu: bitartean, Manlio Balente buru zuen legioak okerra izan zuen; etsaiak, gainera, gertaerari durundi handia eman zion, jeneral etorri berria izutzeko, honek ere entzuna handitzen zuela, egoera konpontzen bazuen, aintza handiagoa jaso zezan, eta, eusten bazioten, aitzakia zuzenagoa izan zedin. Porrot hori ere silureek eragin ziguten eta eraso nondinahi zabaltzen zuten, Didio aurre egitera iritsi arte. Baina, Karatako atxilotutakoan, ezagutza militarrik handieneko buruzagia Benuzio zen, briganteen herrikoa, arestian gogoratu dudanez; luzaroan leial izan zitzaigun eta erromatar armetan babestu zen, Kartimandua erreginarekin ezkondata zegoenean; baina gero, euren arteko banakuntza eta berehalako gerra bide, hura ere gure aurka altxatu zen. Dena dela, lehenengotan, borroka euren artekoa bakarrik zen eta Kartimanduak, arte maltzurrekin, Benuzioren anaiaz eta ahaideez jabetzea lortu zuen. Horrexek suminarazi zituen etsaiak, emakume baten agintearen menpeko izatearen lotsariak kinaturik, eta,

tior fuit. Neque dispari eventu pugnatum a legione, cui Caesius Nasica praeerat; nam Didius senectute gravis et multa copia honorum per ministros agere et arcere hostem satis habebat. Haec, quamquam a duobus pro praetoribus pluris per annos gesta, coniunxi ne divisa haud perinde ad memoriam sui valerent: ad temporum ordinem redeo.

[41] *Ti. Claudio quintum Servio Cornelio Orfito consulibus virilis toga Neroni maturata quo capessendae rei publicae habilis videretur. Et Caesar adulationibus senatus libens cessit ut vicesimo aetatis anno consulatum Nero iniret atque interim designatus proconsulare imperium extra urbem haberet ac princeps iuventutis appellaretur. Additum nomine eius donativum militi, congiarium plebei. Et ludicro dircensium, quod acquirendis vulgi studiis edebatur; Britannicus in praetexta, Nero triumphali veste travecti sunt: spectaret populus hunc decore imperatorio, illum puerili habitu, ac perinde fortunam utriusque praesumeret. Simul qui centurionum tribunorumque sortem Britannici miserabantur; remoti fictis causis et alii per speciem honoris; etiam libertorum si quis incorrupta fide, depellitur tali occasione. Obvii inter se Nero Britannicum nomine, ille Domitium salutavere. Quod ut discordiae initium Agrippina multo questu ad maritum defert: sperni quippe adoptionem, quaeque censuerint patres, iusserit populus, intra penatis abrogari; ac nisi pravitas tam infensa docentium arceatur; eruptura in publicam perniciem. Comotus his quasi criminibus optimum quemque educatorem filii exilio aut morte adficit datosque a noverca custodiae eius imponit.*

[42] *Nondum tamen summa moliri Agrippina audebat, ni praetoriarum cohortium cura exolverentur Lusius Geta et Rufrius Crispinus, quos Messalinae memores et liberis eius devinctos credebat. Igitur distrahi cohortis ambitu duorum et, si ab uno regerentur, intentiorem fore disciplinam adseverante uxore, transfertur regimen cohortium ad Burrum Afranium, egregiae militaris famae, gnarum tamen cuius sponte praeficeretur. Suum quoque fastigium Agrippina*

gerlari gazte hauten armadarekin, haren erreinua inbaditzen dute. Gutarrek hori aurreikusia zuten, eta laguntzera bidalitako kohortek borroka latza izan zuten, dena beharreko hasierarekin, azken pozgarriagoa izan zuena. Zesio Nasika buru zuen legioak ere antzeko arrakasta izan zuen borrokan; zeren Didiok, urteek abaildurik eta ohorez beterik, menpeko-ei jokatzeko uztea eta etsaiari atzera eragitea nahikoa baitzuen. Egintza horiek, bi propretorek hainbat urtetan burutuak izan arren, batu egin ditut, banan oroimenarentzat berdina balio ez izaterik gerta ez zedin; orain, denboraren ordenara itzultzen naiz.

41. Tiberio Klaudio, bosgarrenez, eta Servio Kornelio Orfito kontsulak zirela, Neroni gizon-toga sasoi baina lehenago jantzi zioten, estatu kon-tuetan parte hartzeko gai zela eman zezan. Gainera, Zesar pozik makur-tu zen senatuaren zurikerietara, Neronek kontsulatua hogeiterterekin har zezan eta, bitartean, izendatu gisan, hiriaren aginte prokontsularra eta «gazteriaren printze» izena ukan zezan. Soldaduei, bere izenean, diru-sariak eta herriari jenero-sariak eman zitzaizkien. Herriaren ederra irabazteko eskaini zen zirku ikuskizun batean, Britaniko pretestaz jantzirik eta Neron soineko triumfalez desfilatu ziren: herriak hau distira inperia-lez ikus zezala eta hura haur janzkeraz, eta hortik atera zezala bataren eta bestearen izatekoa. Aldi berean, Britanikoren zoriaz errukitzen ziren zenturioiak eta tribunoak gezurrezko aitzakiaz edo igoera itxuraz kentzen zituzten. Leialtasun ustelgabea zioten bakanak ere baztertuak dira, honelako okasioa zela bide. Neronek eta Britanikok elkarrekin topo egitean, Neronek Britaniko bere izenez agurtu zuen eta honek Neron, Domizio deituz. Agripinak senarrari oso kexati damaio horren berri: liskarraren hasiera zela, adopzioa arbuiatzen baitzen, eta senatuak erabaki eta herriak eskatu zuena etxean bertan indargabetzen zela; eta, halako zapokeriak irakasten zituztenen gaiztakeria urruntzen ez bazen, estatua-ren hondamena lehertuko zela. Salaketatzat hartu zituenok zauskatu-rik, Klaudiok semearen hezitailerik onenak erbestez edo heriotzaz zigortzen ditu eta amaordeak esanikoak jartzen ditu haren jagole.

42. Agripina ez zen ausartzen, oster, bere asmoa azkeneraino erooten, pretoriar kohorteen agintetik Lusio Geta eta Rufrio Krispino kendu arte, zeintzuak Mesalinaren oroitu eta haren seme-alabei lotuak uste zituen. Hala, bien arteko temaz, kohortek banaturik zeudela eta, batek bakarrik agindurik, diziplina zorrotzagoa izango zela emazteak segurtatzean, kohorteen agintea Burro Afraniori transferitzen zaio, ospe militar izuga-

extollere altius: carpento Capitolium ingredi, qui honos sacerdotibus et sacris antiquitus concessus veneratio nem augebat feminae, quam imperatore genitam, sororem eius qui rerum potitus sit et coniugem et matrem fuisse, unicum ad hunc diem exemplum est. Inter quae praecipuus propugnator eius Vitellius, validissima gratia, aetate extrema (adeo incertae sunt potentium res) accusatione corripitur, deferente Iunio Lupo senatore. Is crimina maiestatis et cupidinem imperii obiectabat; praebuissetque auris Caesar, nisi Agrippinae minis magis quam precibus mutatus esset, ut accusatori aqua atque igni interdiceret. Hactenus Vitellius voluerat.

[43] *Multa eo anno prodigia evenere. Insessum diris avibus Capitolium, crebris terrae motibus prorutae domus, ac dum latius metuitur; trepidatione vulgi invalidus quisque obtriti; frugum quoque egestas et orta ex eo fames in prodigium accipiebatur. Nec occulti tantum questus, sed iura reddentem Claudium circumvasere clamoribus turbidis, pulsumque in extremam fori partem vi urgebant, donec militum globo infensos perrupit. Quindecim dierum alimenta urbi, non amplius superfuisse constitit, magnaue deum benignitate et modestia hiemis rebus extremis subventum. At hercule olim Italia legionibus longinquas in provincias commeatus portabat, nec nunc infecunditate laboratur; sed Africam potius et Aegyptum exercemus, navisbusque et casibus vita populi Romani permissa est.*

[44] *Eodem anno bellum inter Armenios Hiberosque exortum Parthis quoque ac Romanis gravissimorum inter se motuum causa fuit. Genti Parthorum Vologeses imperitabat, materna origine ex paelice Graeca, concessu fratrum regnum adeptus; Hiberos Pharasmanes vetusta possessione, Armenios frater eius Mithridates obtinebat opibus nostris. Erat Pharasmanis filius nomine Radamistus, decora proceritate, vi corporis insignis et patrias artis edoctus, claraque inter accolae fama. Is modicum Hiberiae regnum senecta patris detineri ferocius crebriusque iactabat quam ut cupi-*

rriko gizona bera, baina haien buru noren gogoz jartzen zuten bazekiena. Agripinak bere buruaren gorapena ere areagotu nahi zuen: antzina-tik abadeei eta zer sakratuei bakarrik zegokienez, Kapitoliorea gurdian sartzeak emakume harenganako begirunea handitu egiten zuen, zeina, enperadore baten alaba, aginte osoaren jabe izan zenaren arreba eta emazte eta ama izan zena, etsenplu berdingabea baita gaur arte. Hartan, bere aldeko printzipala zen Biteliori, entzute handiko eta adinean oso aurreratuari –hain dudazkoa baita ahaltsuen izatea– inputazio bat egotzen zaio, Junio Lupo senadoreak salaturik. Honek maiestate hobena eta aginte gutizia leporatzen dizkio; eta Zesarrek entzun egingo zion, Agripinaren erregu baino areago mehatxuek aldarazi ez balute, halako eran, non salatzaileari ur-suen debekua ezarri baitzion. Horixe nahi Biteliok.

43. Urte hartan, mirari asko gertatu zen: Kapitolio gainetik, parte txarreko hegaztiak igaro ziren, hainbat lurrikarak eraikinak eraitsi zituen, eta okerragoen beldurrak herrian izua eragin zuen, makalenak hankapean hilik; uzten urritasuna eta ondorengo gosea ere miraritzat hartzen ziren. Auhena ez ziren ezkutuak bakarrik, aitzitik, Klaudio, justiziaginan ari zela, oihu astintzailez inguratu zuten eta, bultzaka, bazeramaten foroaren azkeneraino, harik eta, soldaduen pelotoi baten laguntzaz, jendetza amorratuaren erditik alde egin arte. Ziurra da hirian ez zegoela hamabost egunetik gorako zer janik, baina kinka larriak erremedioa izan zuen jainkoen onberatasun handian eta neguaren biguntasunean. Antzina, Herkulesarren, Italiak probintzia urrunetako legioei helarazten zien hornimena, eta oraintxe ere ez dago antzutasunez gaixo, baina, nahiago baitugu Afrika eta Egipto landu, erromatar herriaren bizia ontzien eta ezusteen gorabeheran dago.

44. Urte berean, armeniarren eta hiberoren artean sorturiko gerra partoen eta erromatarren arteko talka oso larrien bide izan zen. Partoen herrian, Bologeses zegoen agintari, amorante greziar batengandik jaio eta anaiei amore ematez errege egin zena; hiberongan, Farasmanesek agintzen zuen, betidaniko eskubidez, eta, armeniarrengan, honen anaia Mitridatesek, gure armetan babesturik. Farasmanesek Radamisto izeneko semea zeukan, gorpuzkera ederrekoa, indartsua, trebea bere herriko arteetan, eta auzo herrietan ere ospe handikoa. Honek zioen Hiberiako erreinu txikiak denbora luzeegia zeramala bere aitaren zahartasunaren menpean, eta bere gutizia ezkutuan geratzeko baino lotsagabea-

dinem occultaret. Igitur Pharasmanes iuvenem potentiae promptum et studio popularium accinctum, vergentibus iam annis suis metuens, aliam ad spem trahere et Armeniam ostentare, pulsus Parthis datam Mithridati a semet memorando: sed vim differendam et potioem dolum quo incautum opprimerent. Ita Radamistus simulata adversus patrem discordia tamquam novercae odiis impar pergit ad patrum, multaque ab eo comitate in speciem liberum cultus primores Armeniorum ad res novas inlicit, ignaro et ornante insuper Mithridate.

[45] *Reconciliationis specie adsumpta regressusque ad patrem, quae fraude confici potuerint, prompta nuntiat, cetera armis exequenda. Interim Pharasmanes belli causas confingit: proelianti sibi adversus regem Albanorum et Romanos auxilio vocanti fratrem adversatum, eamque iniuriam excidio ipsius ultum iturum; simul magnas copias filio tradidit. Ille inruptione subita territum exutumque campis Mithridaten compulit in castellum Gorneas, tutum loco ac praesidio militum, quis Caelius Pollio praefectus, centurio Casperius praeerat. Nihil tam ignarum barbaris quam machinamenta et astus oppugnationum: at nobis ea pars militiae maxime gnara est. Ita Radamistus frustra vel cum damno temptatis munitionibus obsidium incipit; et cum vis neglegeretur, avaritiam praefecti emercuratur; obtestante Casperio, ne socius rex, ne Armenia donum populi Romani scelerere et pecunia verterentur. Postremo quia multitudinem hostium Pollio, iussa patris Radamistus obtendebant, pactus indutias abscedit, ut, nisi Pharasmanen bello absterruisset, Vmmidium Quadratum praesidem Syriae doceret quo in statu Armenia foret.*

[46] *Digressu centurionis velut custode exolutus praefectus hortari Mithridaten ad sancendum foedus, coniunctionem fratrum ac priorem aetate Pharasmanen et cetera necessitudinum nomina referens, quod filiam eius in matrimonio haberet, quod ipse Radamisto socer esset: non abnuere pacem Hiberos, quamquam in tempore validiores; et satis*

go eta sarriago esaten zuen. Orduan, Farasmanesek, urteak gainbehera zihoazen beldurrez, aginte gosez eta herriaren begionez inguratutik zegoen mutil hura beste itxaropen batera erakarri nahi zuen eta Armenia erakusten zion, bera ere, partoak bidalirik, Mitridatesi entregatu zitzaiola gogoratutik; hala ere, hobe zen indar-kolpea atzeratu eta engainuaz baliatu. Hala, Radimisto, aitarekin haserre zebilela eta amaordearen gorrotorik ezin zuela jasan simulatuz, osabarengana doa, honek laztan handiz eta seme bezala tratatzen duela; baina bera armeriar jaunak errebolatara erakartzen aritzen da, Mitridatesek, ez jakinean, hainbat ohore gehiagoz hornitzen duela.

45. Horretan, adiskidetze aitzakian, aitarengana itzuli eta engainuz egitekoea egin dela eta gainerakoa arma-lana dela iragartzen dio. Bitartean, Farasmanesek gerrarako aitzakiak prestatzen ditu: berak, albaniarren erregearen aurkako borrokan, erromatarren laguntza eskatu zuten, anaiak ezetz esan zuela eta laido hura bera suntsituz mendekatuko zuela; aldi berean, semeari armada handia eskuratzen dio. Hau, bat-batean, Mitridatesen gainera oldarzen da, zeina, izuturik eta lur lauez gabeturik, Gorneasko gazteluan babesarazten duen, leku segurra bera kokapenez eta goarnizioz, Zelio Polion prefektua eta Kasperio zenturioia buru zituela; barbaroentzat ez dago makinak eta eraso teknikak baino ezezagunagorik; guretzat, ostera, ezin hobeto menperatzen dugun militaragoaren zatia da hori. Eta, hala, Radimistok, gotorlekua alferrik eta berak min harturik asaltatzen saiatu ondoren, setiora jotzen du. Eta, bere indarra kaxkarra baitzen, prefektuaren gutizia erosten du, ez Kasperioren protesta gabe, errege aliatu bat eta Armenia, erromatar herriaren dohaia, krimenak eta diruak hondatuko zituztelako. Azkenean, Polionek etsaien ugaritasuna eta Radimistok aitaren aginduak alegatzen baitzituen, Kasperiok, su-etena itundurik, alde egin zuen, Farasmanes gerratik disuaditzerik lortzen ez bazuen, Siriako gobernadore Ummidium Quadrator jakinarazteko Armenia nolako egoeran aurkitzen zen.

46. Zenturioia joandakoan, zaintzaile gabe geratu bailitzan, prefektua Mitridatesi sakaka hasi zitzaion ituna sina zezan, anaitasuna, Farasmanesen zaharragotasuna eta gainerako ahaide titulu guztiak gogoratuz: emaztea haren alaba zuela eta bera ere Radimistoren aitagarreba zela; hiberok ez ei zuten bakerik arbuatzen, une hartan indartsuago bazeuden ere; bestalde, armeniarren leialtasunik eza ezaguna zela eta horni-

cognitam Armeniorum perfidiam, nec aliud subsidii quam castellum commeatu egenum: ne dubia tentare armis quam incruentitas condiciones mallet. Cunctante ad ea Mithridate et suspectis praefecti consiliis, quod paelicem regiam polluerat inque omnem libidinem venalis habebatur; Casperius interim ad Pharasmanen pervadit, utque Hiberi obsidio decedant expostulat. Ille propalam incerta et saepius molliora respondens, secretis nuntiis monet Radamistum obpugnationem quoquo modo celerare. Augetur flagitii merces, et Pollio occulta corruptione impellit milites ut pacem flagitarent seque praesidium omissuros minitarentur. Qua necessitate Mithridates diem locumque foederi accepit castelloque egreditur.

[47] *Ac primo Radamistus in amplexus eius effusus simulare obsequium, socerum ac parentem appellare; adicit ius iurandum, non ferro, non ferro, non veneno vim adlaturum; simul in lucum propinquum trahit, provisum illic sacrificii paratum dicitans, ut diis testibus pax firmaretur. Mos est regibus, quoties in societatem coeant, implicare dextras pollicesque inter se vincire nodoque praestringere: mox ubi sanguis in artus [se] extremos suffuderit, levi ictu cruorem eliciunt atque invicem lambunt. Id foedus arcanum habetur quasi mutuo cruore sacratum. Sed tunc qui ea vincla admovebat, decidisse simulans genua Mithridatis invadit ipsumque prosternit; simulque concursu plurium iniciuntur catenae. Ac compede, quod dedecorum barbaris, trahebatur; mox quia vulgus duro imperio habitum, probra ac verbera intentabat. Et erant contra qui tantam fortunae commutationem miserarentur; secutaque cum parvis liberis coniunx cuncta lamentatione complebat. Diversis et contectis vehiculis abduntur; dum Pharasmanis iussa exquirentur. Illi cupido regni fratre et filia potior animusque sceleribus paratus; visui tamen consuluit, ne coram interficeret. Et Radamistus, quasi iuris iurandi memor, non ferrum, non venenum in sororem et patruum expromit, sed proiectos in humum et veste multa gravique opertos necat. Filii quoque Mithridatis quod caedibus parentum inlacrimaverant trucidati sunt.*

men gabeko gazteluaz beste gordelekurik ez zeukala; ez zezala armen zorte badaezpadakoa hobetzat jo, akordio odolgabea baino. Mitridates proposamen horrekin zalantzan eta prefektuaren aholkuekin susmotti zegoen bitartean, honek erret maitale bat seduzitua baitzuen eta diruagatik edozein zatarkeriarako gaitzat jotzen baitzuen, Kasperiok Farasmanesengana jotzen du, hiberok setioa jaso dezaten eskatuz. Honek publikoan erantzun zion, hitz anbiguoaz, baina nahikoa adeikorreaz, eta, bitartean, mezulari sekretuen bitartez, Radamistori agintzen dio hartzea bizkortzeko ahal den moduan. Prebarikazioaren prezioa gehitu eta Polionek, izkutuka ustelaraziz, soldaduei bultz egiten die, bakea eskatu eta defentsa bertan behera uzteko mehatxua egin dezaten. Halako esturan, Mitridatesek ituna ezartzeko eguna eta lekua onartu zituen eta gaztelutik irteten da.

47. Lehenengotan, Radamisto besarkatzera oldartzen zaio, begirune itxuran, aitagarreba eta aita deituz; gainera, zin dagio ez diola bortxarik egingo, ez burdinaz, ez pozoiz. Aldi berean, inguruko oihan sakratu batera darama, han sakrifizio bat gertu zegoela esanik, bakea jainkoen lekukotzan sina zezan. Errege artean, aliantza egiterakoan, ohitura da eskuinak bildu, erpuruak lotu eta korapiloz estutzea; gero, odola hatz muturretan batutakoan, zauritxo batez erionarazi eta elkarrena mihizkatzen dute. Halako ituna zer misteriosotzat jotzen da, elkarren odoljarioz kotsakraturik bezala. Baina, aldi hartan, lokarri ekarlea, jauste itxuran, Mitridatesen belaunetara jaurtitzen da eta bera ere eraisten du; berehala, beste batzuk etorri eta kateatu egiten dute, gero bilurrez loturik arrastatzeko; barbaroentzat, desohore handia da hori. Herria ere, haren aginte zorrotza jasanik, laster hasi zitzaion kolpeka eta irainka. Baziren hain zori aldatze handiaz errukitzen zirenak ere. Atzetik, emaztea seme-alaba txikiekin zihoan, dena ahuenetzatuz. Bakoitza ibilgailu banatan eta estalietan gordetzen dituzte, Farasmanesen aginduak egiaztatu bitartean. Harengan, erreinu goseak anaiak eta alabak baino gehiago balio zuen, eta gogoia krimenerako gertu zegoen; ikuspenari kargu egin zion, hala ere, bere bistan hil ez zitzaiten. Radamistok, bestalde, bere zina gogoraturik, ez darabil ez burdinarik, ez pozoirik, arrebaren eta osabaren aurka, baizik, lurrera eraitsi eta ito egiten ditu, soineko askoz eta astunez estalita. Mitridatesen seme-alabak ere, gurasoen heriotzari negar egitearren, lepamoztu egin zituzten.

[48] *At Quadratus cognoscens proditum Mithridaten et regnum ab interfectoribus obtineri, vocat consilium, docet acta et an ulcisceretur consultat. Paucis decus publicum curae, plures tuta disserunt: omne scelus externum cum laetitia habendum; semina etiam odiorum iacienda, ut saepe principes Romani eandem Armeniam specie largitionis turbandis barbarorum animis praebuerint: poteretur Radamistus male partis, dum invisus infamis, quando id magis ex usu quam si cum gloria adeptus foret. In hanc sententiam itum. Ne tamen adnuisse facinori viderentur et diversa Caesar iuberet, missi ad Pharasmanen nuntii ut abscederet a finibus Armeniis filiumque abstraheret.*

[49] *Erat Cappadociae procurator Iulius Paelignus, ignavia animi et deridiculo corporis iuxta despiciendus, sed Claudius perquam familiaris, cum privatus olim conversatione scurrarum iners otium oblectaret. Is Paelignus auxilium provinciarum contractis tamquam reciperaturus Armeniam, dum socios magis quam hostis praedatur; abscessu suorum et incursantibus barbaris praesidii egens ad Radamistum venit; donisque eius evictus ultro regium insigne sumere cohortatur sumentique adest auctor et satelles. Quod ubi turpi fama divulgatum, ne ceteri quoque ex Paeligno coniectarentur; Helvidius Priscus legatus cum legione mittitur rebus turbidis pro tempore ut consuleret. Igitur propere montem Taurum transgressus moderatione plura quam vi composuerat, cum rediret in Syriam iubetur ne initium belli adversus Parthos existeret.*

[50] *Nam Vologeses casum invadendae Armeniae obvenisse ratus, quam a maioribus suis possessam externus rex flagitio obtineret, contrahit copias fratremque Tiridaten deducere in regnum parat, ne qua pars domus sine imperio ageret. Incessu Parthorum sine acie pulsus Hiberi, urbesque Armeniorum Artaxata et Tigranocerta iugum acceperunt. Deinde atrox hiems et parum provisi commeatus et orta ex utroque tabes perpellunt Vologesen omittente praesentia. Vacuamque rursus Armeniam Radamistus invasit, truculentior quam antea, tam-*

48. Kuadratok, Mitridates entregatu zutela eta erreinua hiltzaileen esku gelditu zela jakin zuenean, kontseilua deitu, gertatua azaldu eta iritzia eskatzen du, mendekura jo behar zuenetz. Banakei bakarrik ardura zien estatuaren ohoreak; gehienak kontuz mintzatu ziren: arrotzen arteko edozein krimen pozez hartzekoa ei zen; areago oraindik, gorroto hazia zabaldu egin behar ei zen, erromatar printzeek, sarritan, Armenia bera eskuzabaltasun itxuraz hornitu zuten moduan, barbaroen gogoak liskartzearen; uzteko Radimistori aginte gaizki irabazia gozaten, gorrotagarri eta laidogarri zeno, hori, guretzat, aintzaz lortu izan balu baino onuragarriago zela eta. Erabaki horixe hartu zen. Hala ere, krimena onesten zutenik ez emateko, eta Zesarrek bestelakorik agindu ez zezan ere, Farasmanesi mezulariak bidali zizkioten, Armeniako mugetatik alde egiteko eta semea itzularazteko aginduz.

49. Orduan, Kapadoziako prokuradorea Julio Peligno zen, nazkagarria, bai gogoaren koldarrez, bai gorputzaren zatarrez, nahiz eta, lehenago, Klaudioren lagun mina izan, honek bere hiritar partikularren aisia inerte bufoien tratuz alaitzen zuenean. Peligno honek tropa laguntzaileak erreklutatzen ditu probintzian, Armenia berkonkistatzeko bezala; baina, etsai artean baino aliatu artean harrapaketa gehiago egina izanik, beretarrek abandonaturik eta barbaroen erasoaren aurkako babesik gabe, Radimistorengana jotzen du. Haren opariek konbentziturik, bera da erret ikurrak har ditzan bultzatzen lehenengoa, koroapenean berme eta satelitetzat egonik. Berria bere lotsagarriako zabaldu zenean, eta beste erromatarrek Pelignoren antzekotzat joak izan ez zitezen, Helvidio Prisko legatua legio batekin bidaltzen dute, nahasmena zirkunstanzien arabera konpon zezan. Tauro mendikatea azkar bestalderaturik, tentua indarra baino gehiago erabiliz, egoera ia konponduta zeukanean, Siriara itzultzeko agindua hartzen du, partoen aurkako gerrarik gerta ez zedin.

50. Izan ere, Bologesek, Armenia, bere arbasoek ukan zutena eta orain, krimen bidez, errege arrotzaren esku zegoena, inbaditzeko aitzakia eman zitzaioela pentsaturik, tropak batu eta bere anaia Tiridates erreinu hartan ipintzera prestatzen da, etxeko ezein kide erreinu gabe egon ez zedin. Partoak sartzean, hiberiak borroka gabe egotzi zituzten eta Artaxata eta Tigranocerta armeniar hiriek uzta onartu behar izan zuten. Gero, neguaren gogorrak, janari urriak eta bietatik harako izurriteak Bologesek gauzak lehenean uztera behartzen dute. Radimistok Armenia berriz jabegabea inbaditzen du, aurrekoan baino amorratuago,

quam adversus defectores et in tempore rebellaturos. Atque illi quamvis servitio sueti patientiam abrumpunt armisque regiam circumveniunt.

[51] *Nec aliud Radamisto subsidium fuit quam pernicitas equorum, quis seque et coniugem abstulit. Sed coniunx gravida primam utcumque fugam ob metum hostilem et mariti caritatem toleravit; post festinatione continua, ubi quati uterus et viscera vibrantur; orare ut morte honesta contumeliis captivitatis eximeretur. Ille primo amplecti adlevare adhortari, modo virtutem admirans, modo timore aeger ne quis relicta poteretur. Postremo violentia amoris et facinorum non rudis destringit acinacen vulneratamque ripam ad Araxis trahit, flumini tradit ut corpus etiam auferretur: ipse praeceps Hiberos ad patrium regnum pervadit. Interim Zenobiam (id mulieri nomen) placida in eluvie spirantem ac vitae manifestam advertere pastores, et dignitate formae haud degenerem reputantes obligant vulnus, agrestia medicamina adhibent cognitoque nomine et casu in urbem Artaxata ferunt; unde publica cura deducta ad Tiridaten comiterque excepta cultu regio habita est.*

[52] *Fausto Sulla Salvio Othone consulibus Furius Scribonianus in exilium agitur; quasi finem principis per Chaldaeos scrutaretur. Adnectebatur crimini Vibia mater eius, ut casus prioris (nam relegata erat) impatiens. Pater Scriboniani Camillus arma per Dalmatiam moverat; idque ad clementiam trahebat Caesar; quod stirpem hostilem iterum conservaret. Neque tamen exuli longa posthac vita fuit: morte fortuita an per venenum extinctus esset, ut quisque credidit, vulgavere. De mathematicis Italia pellendis factum senatus consultum atrox et inritum. Laudati dehinc oratione principis qui ob angustias familiaris ordine senatorio sponte cederent, motique qui remanendo impudentiam paupertati adicerent.*

[53] *Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur; statuturque ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, pro libertis haberen-*

traizio egin ziotenen eta lehen aukeran matxinatuko zitzaizkionen aurka baitzihoan. Baina haiek, morrontzara ohiturik egon arren, pazientzia hautsi eta erret jauregia armaturik inguratzen dute.

51. Eta Radimistok zaldien bizkortasunaz beste salbamenik ez zuen izan, berak eta emazteak haien gainean ihes eginez. Hau, ostera, haurdun zegoen eta, lehenengotan, ahal bezala eutsi zion ihesari, etsaien beldurrez eta senarraren maitez; gero, lasterketaren luzea sabelean astinduak eta erraie-tan espasmoak eragiten hasi zitzaionean, erregutzen zuen ezen, heriotza ohoragarri batez, libra zezala gatibutzaren lotsaizunetik. Senarrak, lehenengotan, besarkatzen, baretzen, animatzen zuen, bai haren kemena miretsiz, bai, atzean uztera, beste baten eskuan eror zedin beldurrez. Azkenik, amodioaren biolentziak eraginik eta krimena ere ez baitzuen arrotz, ezpata zorrotik atera eta sastaturik, Araxes ibaiaren hegaleraino arrastatu eta urlasterrari damaio, etsaiari haren gorputza ere kentzeko. Berak hankajokoan ihes egin zuen hiberoen lurrera, aitaren erreinura. Bitartean, Zenobiari, hala baitzuen izena, urlo batean gelditurik, oraindik arnasa eta bizi-antza zuela, artzain batzuek erreparatu zioten; hauek, itxuraren gurentasunetik, edonor ez zela pentsaturik, zauria bendatzen eta osagai agresteak ezartzen dizkiote eta, haren izen eta zoriaren berri jakitean, Artaxata hirira daramate. Handik, estatuaren kontura, Tiridatesi eraman zioten eta, bihozberaki hartua izanik, erregina tratua ukan zuen.

52. Fausto Silaren eta Salbio Otonen kontsulaldian, Furio Eskriboniano erbestera kondenatzen dute, kaldear aztien bitartez, printzearen azkena arakatzen ari zela eta. Gaizkintzan, bere ama Bibia ere sartzen zuten, zeinari aurreko zoria pazientziaz ez eramatea leporatzen zioten, baztertua izan baitzen. Kamilok, Eskribonianoren aitak, matxinada armatua sustatu zuen Dalmazian; eta horrek Zesar klementziara makurtzen zuen, leinu etsai bati bigarrenez barkatzeko burueran. Hala ere, erbesteratua ez zen luzaro bizi izan; dela berez, dela pozoiz hil zela zabaldu zen, nork zer sinetsi kontu. Astrologoak Italiatik bidaltzea erabaki zen, senatuaren dekretu zorrotz bezain alferrekoz. Gero, printzearen mintzaldi batean, senatari maila, diru urritasunagatik, euren kabuz uzten zutenak goralduak izan ziren, eta gelditu eta txirotasunari lotsagabekeria eransten ziotenak apartatu egin zituzten.

53. Aldi horretan, esklaboekin haragi harremana izaniko emakumeen zigorrak ere jarduten dute senatuan; ugazabaren ezjakinean izan bada,

tur: Pallanti, quem repertorem eius relationis ediderat Caesar; praetoria insignia et centies quinquagies sestertium censuit consul designatus Barea Soranus. Additum a Scipione Cornelio grates publice agendas, quod regibus Arcadiae ortus veterrimam nobilitatem usui publico postponeret sequere inter ministros principis haberi sineret. Adseveravit Claudius contentum honore Pallantem intra priorem paupertatem subsistere. Et fixum est [aere] publico senatus consultum quo libertinus sestertii ter milies possessor antiquae parsimoniae laudibus cumulabatur:

*[54] At non frater eius, cognomento Felix, pari moderatione agebat, iam pridem Iudaeae impositus et cuncta malefacta sibi impune ratus tanta potentia subnixo. Sane praebuerant Iudaei speciem motus orta seditione, postquam * * * cognita caede eius haud obtemperatum esset, manebat metus ne quis principum eadem imperitaret. Atque interim Felix intempestivis remediis delicta accendebat, aemulo ad deterrima Ventidio Cumano, cui pars provinciae habebatur; ita divisus ut huic Galilaeorum natio, Felici Samaritae parerent, discordes olim et tum contemptu regentium minus coercitis odiis. Igitur raptare inter se, immittere latronum globos, componere insidias et aliquando proeliis congregi, spoliaque et praedas ad procuratores referre. Hicque primo laetari, mox gliscente pernicie cum arma militum interiecissent, caesi milites; arsissetque bello provincia, ni Quadratus Syriae rector subvenisset. Nec diu adversus Iudaeos, qui in necem militum proruperant, dubitatum quin capite poenas luerent: Cumanus et Felix cunctationem adferebant, quia Claudius causis rebellionis auditis ius statuendi etiam de procuratoribus dederat. Sed Quadratus Felicem inter iudices ostentavit, receptum in tribunal, quo studia accusantium deterrerentur; damnatusque flagitiorum quae duo deliquerant Cumanus, et quies provinciae reddita.*

[55] Nec multo post agrestium Cilicum nationes, quibus Clitarum cognomentum, saepe et alias commotae, tunc Troxobore duce montis asperos castris cepere atque inde decursu

emakumea ere esklabotzat hartua izan dadila erabakitzen da, eta, haren onespenez izan bada, libertotzat. Zesarrek mozioaren egiletzat aurkeztu zuen Palanterentzat, Barea Sorano kontsul izendatuak pretore ikurrak eta hamabost milioi sestertzio eskatu zituen, Arkadiako erregeen ondorengoa izanik, bere noblezia txit antzinakoa denen onaren atzetik jartzen zuelako eta printzearen zerbitzarien artean eduki zezaten uzten zuelako. Klaudiok segurtatu zuen Palantek, ohorearekin pozik, nahiago zuela lehengo pobrezian jarraitu. Eta publikoaren ikusgai jarritako brontzezko plakan, senatuaren dekretua irarri zen, non liberto hura, hirurehun milioi sestertzioaren jabea, antzinako austeritatearen gorespen guztiekin hornitzen zen.

54. Haren anaia, oster, Felix izeneko, ez zebilen halako moderazioan: aspalditik zegoen Judeako buru, eta hain aginte handian babesturik egoteak bere gaizkintza guztiak inpune utziko zituela uste zuen. Egia da juduek matxinatzekoa egin zutela, sedizioa sortu zenean, [Gaio Zesarrek tenpluan bere irudia ipintzeko agindu zuenean; eta, nahiz eta], haren hilketaren berri jakitean, agindua ez zen bete, beste printzeren batek zer bera agindu zezan beldurra gelditu zen. Bitartean, Felixek, erremedio intenpestiboekin, hobenera xaxatzen zuen, Bentidio Kumano txarreneko lehiakide zuela. Honek probintzia zati bat zeukan, Bentidiok galilearrak eta Felixek samariarrak gobernatzeko moduan erdibitua, antzinatik etsai ziren herriak eurok, baina orduan, agintarien-ganako arbuioz, gorrotoari gutxiago eusten ziotenak. Hala, elkarri harrapaketa aritzen ziren, elkarren kontra bidelapur aldrak bidaltzen, enboskadak ezartzen, eta, inoiz, benetako batailei ekiten zieten, mozkinak eta harrapakinak prokuradoei entregatuz. Hauek, lehenengotan, poztu egiten ziren, baina gero, gaitza handitzean, armadei eskua sarraziti zieten eta soldaduen artean heriotzak izan ziren; probintzia gerran sutuko zen, Kuadrato Siriako gobernadorea etorri ez balitz. Gure soldaduak hil zituzten juduek euren krimena buruarekin ordain zezaten duda handirik ez zen izan. Kumano eta Felixek zalantzak eragiten zituzten, zeren Klaudiok, erreboltaren arrazoen berri jakitean, Kuadratori eman baitzion prokuradoreena ere erabakitzeko eskubidea. Baina Kuadratok Felix epaileen artean aurkeztu zuen, auzitegian harrera emanik, salatzaileen ahalegina mozteko; eta, biek buruturiko gaiztakerien-gatik, Kumano kondenatu zuten eta probintziara bakea itzuli zen.

55. Handik laster, zietak izeneko Ziliziako herri agresteak, lehen ere maiz matxinatuak, Troxoborearen agindupean mendi malkartsuen gai-

in litora aut urbes vim cultoribus et oppidanis ac plerumque in mercatores et navicularios audebant. Obsessaque civitas Anemuriensis, et missi e Syria in subsidium equites cum praefecto Curtio Severo turbantur; quod duri circum loci pedibusque ad pugnam idonei equestre proelium haud patiebantur. Dein rex eius orae Antiochus blandimentis adversum plebem, fraude in ducem cum barbarorum copias dissociasset, Troxobore paucisque primoribus interfectis ceteros clementia composuit.

[56] *Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirim perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viseretur; lacu in ipso navale proelium adornatur; ut quondam Augustus structo trans Tiberim stagno, sed levibus navigiis et minore copia ediderat. Claudius triremis quadrimis et undeviginti hominum milia armavit, cincto rati- bus ambitu, ne vaga effugia forent, ac tamen spatium amplexus ad vim remigii, gubernantium artes, impetus navium et proelio solita. In ratibus praetoriarum cohortium manipuli turmaeque adstiterant, antepositis propugnaculis ex quis catapultae ballistaeque tenderentur. Reliqua lacus classarii tectis navibus obtinebant. Ripas et collis montiumque edita in modum theatri multitudo innumera complevit, proximis e municipiis et alii urbe ex ipsa, visendi cupidine aut officio in principem. Ipse insigni paludamento neque procul Agripina chlamyde aurata praesedere. Pugnatum quamquam inter sontis fortium virorum animo, ac post multum vuln- erum occidioni exempti sunt.*

[57] *Sed perfecto spectaculo apertum aquarum iter. Incuria operis manifesta fuit, haud satis depressi ad lacus ima vel media. Eoque tempore interiecto altius effossi specus, et contrahendae rursus multitudini gladiatorum spectaculum editur; inditis pontibus pedestrem ad pugnam. Quin et convivium effluvio lacus adpositum magna formidine cunctos adfecit, quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat, convulsis ulterioribus aut fragore et sonitu exterritis. Simul Agrippina trepidatione principis usa ministrum operis Narcissum incu-*

nean kanpatu ziren; handik itsasertzera edo hirietara jaisten ziren eta baserritarrei zein kaletarrei eta, batez ere, merkatariei eta untzizainei bortxa egiten ausartzen ziren. Anemunio hiria setiatu ere egin zuten, eta Siriatik laguntzera bidalitako zaldieria, Kurtzio Seberoren agindupean, suntsiturik gertatu zen, inguru haien malkartasunak, oinezkoen borro- karako egokiak, ez baitzuen zaldi batailarik jasaten. Azkenik, itsasertz hartako erregeak, Antiokok, populua balakatur eta buruzagia engaina- tuz, barbaroen indarrak sakabanatzea lortu zuen eta, Troxoboro eta jaun bakan batzuk hildakoan, besteak klementziaz baretu zituen.

56. Garai hartan berean, Fuzino aintziraren eta Liris ibaiaren arteko mendia hondeatu zuten eta, lanaren handitasuna jende gehiagok miretsia izan zedin, untzi-gudua prestatu zuten aintziran bertan, Augustok, behi- nola, Tiber inguruan eraikitako urmaelean egin zuen bezala, untzi arine- kin eta tropa gutxiagoz baina. Klaudiok hiru eta lau arraun lerroko untziak eta hemeretzi mila gizon prestatu zituen; barrutia pontoiz ingu- raturik zegoen, ihes eragaberik ez gertatzeko, baina bazen nahikoa leku, arraunlarien indarra, patroien trebetasuna, untzien abialdia eta gudu baten ohiko zer guztiak erakusteko. Pontoien ganean, pretoriar kohorte- en destakamenduak eta eskudroiak kokaturik zeuden, eta aurrealdean bastioiak jaso zituzten, nondik katapultaz eta baleztaz tira zitekeen. Gai- nerako lakua itsas infanteek okupatzen zuten untzi estalietan. Ertzak eta maldak eta mendi tontorrak, antzoki erara, inguruko urietatik eta baita hiritik harako jendetza neurrigabez josita zeuden, ikusminez edo prin- tzearekiko adeiz etorriak eurak. Klaudio, gerra-mantu bikainez eta, ez urrun, Agripina, urrez brodatutako klamidez, ikuskizunaren buru ziren. Gudua, nahiz gaizkile artean, gizon suharren kemenez burutu zen eta, zauri ugariaren ondoren, elkar hiltzetik eximitu zituzten.

57. Baina, ikuskizuna amaitutakoan, uren bidea ireki zuten. Eta lana- ren trakeskeria bistan geratu zen, ez baitzen aintziraren alderik apale- nera iristeko bezain sakona. Denboraldi bat igarotzen utzi zuten, tune- la sakonago egiteko, eta, berriz ere jendetza biltzeko, gladiadoreen ikuskizuna jartzen dute, oinezkoen borrokarako zubiak hedaturik. Otor- dua ere eman zuten lakuaren hustubide ondoan; horrek denen ikara handia ekarri zuen, uraren indar oldartsuak aurkitzen zuen guztia arras- taten baitzuen, urruneraino dardaratur eta, burrunbaz eta harrabotsez, bazterrak izutuz. Agripinak, une hartantxe, printzearen beldurraz balia-

sat cupidinis ac praedarum. Nec ille reticet, impotentiam muliebrem nimiasque spes eius arguens.

[58] *D. Iunio Q. Haterio consulibus sedecim annos natus Nero Octaviam Caesaris filiam in matrimonium accepit. Utque studiis honestis [et] eloquentiae gloria enitesceret, causa Iliensium suscepta Romanum Troia demissum et Iuliae stirpis auctorem Aeneam aliaque haud procul fabulis vetera facunde executus perpetrat, ut Ilienses omni publico munere solverentur. Eodem oratore Bononiensi coloniae igni haustae subventum centies sestertii largitione. Reddita Rhodiis libertas, adempta saepe aut firmata, prout bellis externis meruerant aut domi seditione deliquerant; tributumque Apamensibus terrae motu convulsis in quinquennium remissum.*

[59] *At Claudius saevissima quaeque promere adigebatur eiusdem Agrippinae artibus, quae Statilium Taurum opibus inlustrem hortis eius inhians pervertit accusante Tarquithio Prisco. Legatus is Tauri Africam imperio proconsulari regentis, postquam revererant, pauca repetundarum crimina, ceterum magicas superstitiones obiectabat. Nec ille diutius falsum accusatorem, indignas sordis perpeccatus vim vitae suae attulit ante sententiam senatus. Tarquithius tamen curia exactus est; quod patres odio delatoris contra ambitum Agrippinae pervicere.*

[60] *Eodem anno saepius audita vox principis, parem vim rerum habendam a procuratoribus suis iudicatarum ac si ipse statuisset. Ac ne fortuito prolapsus videretur, senatus quoque consulto cautum plenius quam antea et uberius. Nam divus Augustus apud equestris qui Aegypto praesiderent lege agi decretaque eorum proinde haberi iusserat ac si magistratus Romani constituissent; mox alias per provincias et in urbe pleraque concessa sunt quae olim a praetoribus noscebantur: Claudius omne ius tradidit, de quo toties seditione aut armis certatum, cum Sempronius rogationibus equester ordo in possessione iudiciorum locaretur; aut rursus Serviliae leges senatui iudicia redderent, Mariusque et Sulla olim de eo vel*

turik, Nartziso, lanen arduraduna, gutiziaz eta lapurretaz salatzen du; baina bera ez zen isildu, emakumeen lotsagabekeria eta gehiegizko itzaropena aurpegiratzen zizkiola.

58. Dezimo Junio eta Kinto Haterioren kontsulaldian, hamasei urteko Neronek Oktabia, Zesarren alaba, ezkontzaz hartu zuen. Ikasketa oho-retsuetan aintza eta elokuentzian distira lortu nahirik, iliarren auzia defendatzeaz arduratu zen. Etorri handiz, troiarren jatorri erromatarra, Eneas juliar leinuaren sortzaile gisan, eta beste zenbait gauza antzinako, ipuinetik ez urrungo, gogoratu ondoren, iliarrak zama publiko orotatik libratzea lortzen du. Bere etorriak lortu zuen suteak irentsitako Bolonia-ko koloniar ere hamar milioi sestertzioko dirulaguntza ematea. Rodio-
ei askatasuna bihurtzen zaie, hainbeste aldiz kendua eta berretsia, kanpo gerretan merituak egin ala barne sedizioak eragin zituzten kontu. Lurri-
kara jasan zuten Apameakoei bost urteko zergak barkatu zitzaizkien.

59. Klaudio, bestalde, agindurik ankerrenak eman beharrean aurkitzen zen, Agripinaren trikimainen ondorioz, beti ere, zeinak aberatsean ospetsua zen Estatilio Tauro, haren baratzearen gutiziaz, Tarkizio Prisko-
kok aurkezturiko salaketarekin galdu zuen. Hau Tauroren ordezkari izan zen, hark Afrika prokonsul gisan gobernatzen zuenean; itzuli zire-
nean, haren aurkako salaketa egin zuen, zenbait konkusio aipatuz, nahiz eta, batez ere, praktika magikoak leporatuz. Taurok, salatzaile faltsua eta merezi gabeko lotsaizuna gehiago ezin jasanez, bere buruaz beste egin zuen, senatuaren epai aurretik. Hala ere, Tarkizio kuriatik egotzia izan zen eta senatari-
iek, salatariarenganako gorrotoz, Agripinaren azpi-
keriei aurre egiten zieten.

60. Urte berean, printzeak behin eta berriz adierazi zuen prokuradore-
en epaiek bere erabakiek adina indar izan behar zutelara. Eta arinki hitz egin zuela eman ez zezan, senatuaren dekretuz ere, hartarako neurriak hartu ziren, artean ezagutuak baino xeheagoak eta osoagoak. Izan ere, Augusto jainkozkoak agindu zuen Egipto gobernatzen zuten zaldun erromatarrek legeak ezar zitzatela eta haien erabakiek Erromako magistratuenen begirune bera izan zezatela; geroago, beste probintzia batzuetan eta baita Erroman ere, lehenago pretoreen esku egoniko auzi asko esleitu zitzairen. Klaudiok eskumen osoa eman zien; horrek hamai-
ka sedizio eta borroka armatu eragin zuen, Senproniar Legeen indarrez epaiketarako ordena ekuestrearen mende jarri zirenean, zeintzuk Serbilhar

praecipue bellarent. Sed tunc ordinum diversa studia, et quae vicerant publice valebant. C. Oppius et Cornelius Balbus primi Caesaris opibus potuere condiciones pacis et arbitria belli tractare. Matios posthac et Vedios et cetera equitum Romanorum praevalida nomina referre nihil attinuerit, cum Claudius libertos quos rei familiari praefecerat sibi et legibus adaequaverit.

[61] *Rettulit dein de immunitate Cois tribuenda multaue super antiquitate eorum memoravit: Argivos vel Coeum Latonae parentem vetustissimos insulae cultores; mox adventu Aesculapii artem medendi inlatam maximeque inter posteros eius celebrem fuisse, nomina singulorum referens et quibus quisque aetatibus viguissent. Quin etiam dixit Xenophontem, cuius scientia ipse uteretur; eadem familia ortum, precibusque eius dandum ut omni tributo vacui in posterum Coi sacram et tantum dei ministram insulam colerent. Neque dubium habetur multa eorundem in populum Romanum merita sociasque victorias potuisse tradi: sed Claudius facilitate solita quod uni concesserat nullis extrinsecus adiumentis velavit.*

[62] *At Byzantii data dicendi copia, cum magnitudinem onerum apud senatum deprecarentur; cuncta repetivere. Orsi a foedere, quod nobiscum icerant, qua tempestate bellavimus adversus regem Macedonum, cui ut degeneri Pseudophilippi vocabulum impositum, missas posthac copias in Antiochum Persen Aristonicum et piratico bello adiutum Antonium memorabant, quaeque Sullae aut Lucullo aut Pompeio obtulissent, mox recentia in Caesares merita, quando ea loca insiderent quae transmeantibus terra marique ducibus exercitibusque, simul vehendo commeatu opportuna forent.*

[63] *Namque artissimo inter Europam Asiamque divortio Byzantium in extrema Europa posuere Graeci, quibus Pythium Apollinem consulentibus, ubi conderent urbem, redditum oraculum est, quaererent sedem caecorum terris adversam. Ea ambage Chalcedonii monstrabantur; quod priores*

Legeek berriro senatura bihurtu zituzten. Garai bateko Mario eta Silaren arteko gerren arrazoi nagusia horixe izan zen. Baina, orduan, gizarte taldeen interesak banaturik zeuden eta garaileek euren indarra publikoki ezartzen zuten. Gaio Opio eta Kornelio Balbo izan ziren, Zesarren boterean bermaturik, bake baldintzak ezarri eta gerrako arbitro jokatu ahal izango zuten lehenengoak. Honen ondoren, Mazioak eta Bedioak eta gainerako zaldun erromatar txit ahaltsuak aipatzeak ez luke ezertarako balio, Klaudiok etxe ondasunen buru zeuzkan libertoak berarekin eta legeekin berdindu zituenez gero.

61. Gero, Koskoei inimitate ematea proposatu zuen, haien antzinateasunari buruzko aipu ugarriz: Argiboak, edo Koeo, Latonaren aita, irlako biztanlerik antzinakoenak izan zirela; gero, Eskulapioren etorrerarekin, medikuntzaren artea iritsi zela bertara, eta, ondorengoan artean, ospe izugarria hartu zuela, izenak banan-banan eta bakoitza noiz loratu zen aipatuz. Xenofonte bera ere, zeinaren zientziaz bera baliatzen zen, familia beretik ei zetorren, eta beronen erreguei zor ei zitzaien Kostarrak, aurrerantzean, zerga orotarik libre bizitzea, euren irla santu eta jainkoari bakarrik zerbitzekoan. Ez dago dudarik, jende haren erromatar herriarekiko meritu ugari eta gure garaipenetan parte-hartzea argudia zitezkeenik, baina Klaudio ez zen kanpo laguntzekin disimulatzen aha-legendu, bere ohiko erraztasunez, mesede pertsonal gisan eman zuena.

62. Euren kargen astunaz senatuaren aurrean kexatu ziren bizantziarrei hitza eman zitzaientean, ostera, azalpen osoa egin zuten. Mazedoniako erregearen, bere leinuaren ezduintzat, Pseudofilipo izena eman ziotenaren aurka borrokatzen ginen garaian greuekin ezarritako hitzarmenetik hasi ziren. Gero, Antioko, Perses eta Aristonikoren aurka bidalitako tropak gogoratu zituzten, eta Antoniori piraten aurkako gerran emantiko laguntza, baita Sila, Lukulo eta Pompeiori eskainia ere; jarraian, Zesarrekiko meritu oraintsukoak, jeneralak eta armadak urez eta lehorrez ibiltzeko, baita horniduren garraiorako ere, hain lurralde estrategikoan bizi ziren aldetik.

63. Bizantzio, izan ere, Europaren eta Asiaren artean bitarterik txikiena dagoen lekuan sortu zuten grekoek, zeintzuei, Apolo Pitiori hiria non kokatuko zuten galdeturik, orakulua eman zitzaien bila zezatela gune bat itsuen lurraldean aurrean. Kaltzedoniarrak halako anbiguetatez aipatzen ziren, ezen, hara lehenago iritsi eta leku egokia zela ikusi arren, okerra-

illuc advecti, praevisa locorum utilitate, peiora legissent. Quippe Byzantium fertili solo, fecundo mari, quia vis piscium immensa Pontum erumpens et obliquis subter undas saxi exterrita omissa alterius litoris flexu hos ad portus defertur. Unde primo quaestuosi et opulenti; post magnitudine onerum urgente finem aut modum orabant, adnitente principe, qui Thraecio Bosporanoque bello recens fessos iuvandosque rettulit. Ita tributa in quinquennium remissa.

[64] *M. Asinio M'. Acilio consulibus mutationem rerum in deterius portendi cognitum est crebris prodigiis. Signa ac tentoria militum igne caelesti arsere; fastigio Capitolii examen apium insedit; biformis hominum partus et suis fetum editum cui accipitrum unguis inessent. Numerabatur inter ostenta deminutus omnium magistratuum numerus, quaestore, aedili, tribuno ac praetore et consule paucos intra mensis defunctis. Sed in praecipuo pavore Agrippina, vocem Claudii, quam temulentus iecerat, fatale sibi ut coniugum flagitia ferret, dein puniret, metuens, agere et celerare statuit, perdita prius Domitia Lepida muliebribus causis, quia Lepida minore Antonia genita, avunculo Augusto, Agrippinae sobrina prior ac Gnaei mariti eius soror, parem sibi claritudinem credebat. Nec forma aetas opes multum distabant; et utraque impudica, infamis, violenta, haud minus vitiis aemulabantur quam si qua ex fortuna prospera acceperant. Enimvero certamen acerrimum, amita potius an mater apud Neronem praevaleret: nam Lepida blandimentis ac largitionibus iuvenilem animum devinciebat, truci contra ac minaci Agrippina, quae filio dare imperium, tolerare imperitantem nequibat.*

[65] *Ceterum obiecta sunt quod coniugem principis devotio-nibus petivisset quodque parum coercitis per Calabriam servorum agminibus pacem Italiae turbaret. Ob haec mors indicta, multum adversante Narcisso, qui Agrippinam magis magisque suspectans prompsisse inter proximos ferebatur certam sibi perniciem, seu Britannicus rerum seu Nero poteretur; verum ita de se meritum Caesarem, ut vitam usui eius impenderet. Convictam Messalinam et Silium; pares iterum*

goa hautatu baitzuten. Benetan ere, Bizantziok lur emankorra eta itsasojoria dauka, zeren Pontotik irteten den arrain multzo neurrigabeak, urpeko haitz zehiarrek izaturik, beste ertzetik ihes egin eta portu hauetara jotzen baitu. Horregatik, lehenengotan, irabazi eta ondasun handiak izan zituzten; gero, kargen handiagatik, kentzeko edo jaisteko eskatu behar izan zuten, printzearen babesez, zeinak gogoratu zuen haiek lurjota zeudela Traziako eta Bosforoko oraintsuko gerrekin, eta lagundu egin behar zitzaizela. Hala, bost urterako zergak barkatu zitzaizkien.

64. Marko Asinio eta Manio Azilioaren kontsulaldian, segidako mirarien bitartez, gauzak okerrerantz aldatuko zirela iragarri zen. Zeruko suak bandera eta denda militarrek erre zituen; Kapitolioaren gailurrean, erlakumea kokatu zen; gizaki biformeak erditu ziren, eta gabirai erpedun txerri bat jaio zen. Presagioen artean jotzen zuten magistratu guztien kopurua urritzea ere, hilabete batzuen barruan hil baitziren kuestore bat, edil bat, tribuno bat, pretore bat eta kontsul bat. Baina Agripina bereziki izaturik zegoen, Klaudiori, mozkorturik, alde egin zioten hitz batzuen beldurrez, esanez bere patua emazteen krimenak jasatea eta gero zigortzea zela; beraz, jokatzera eta azkar ibiltzera erabaki zuen. Lehenik, Domizia Lepida hondatu zuen, emakume kontuengatik, zeren Lepidak, Antonia Txikiaren alaba, Augustoren birloba, Agripinaren aitaren lehengusin-arreba eta haren lehen senar Gneoren arreba izanik, bera bezain leinargia zela uste baitzuen. Egia da, ederrez, adinez, aberatsez, ez zebiltzala urrun, eta biak, lizun, zital, biolentoak, bizioetan ez ziren gutxiago tematzen, zortearengandik hartutako oparotasunean baino. Baina gogorrena beste lehia hura izan zen, ea Nerorenengan izebak ala amak izango ote zuen eragin handiagoa, zeren Lepidak, bigunkeriaz eta opariz, mutilaren gogo bereganatzen baitzuen Agripina latz eta mehatxutiaren aurka, zeinak inperioa semeari ematea bai, baina erabil zezan ezin zuen jasan.

65. Zena zela, Lepida salatu zuen printzearen emazteari sorginkeriekin eraso ziola eta Kalabriako esklabo saldo erdi goseekin Italiako bakea aztoratzen zuela. Horregatik, heriotzara kondenatu zuten, Nartzisoren oposizio handiz, zeinak, geroago eta Agripinaz susmotiago, bere lagun minei adierazi ei zien bere galera segurra zela, agintea Britanikok zein Neronek hartu, baina Zesarrek hainbeste zor ziola berari, ezen bizitza hari zerbitzatzen zeramala; Mesalina eta Silio berak egin zituela kon-

accusandi causas esse, si Nero imperitaret; Britannico successore nullum principi metum: at novercae insidiis domum omnem convelli, maiore flagitio quam si impudicitiam prioris coniugis reticuisset. Quamquam ne impudicitiam quidem nunc abesse Pallante adultero, ne quis ambigat decus pudorem corpus, cuncta regno viliora habere. Haec atque talia dictitans amplecti Britannicum, robur aetatis quam maturimum precari, modo ad deos, modo ad ipsum tendere manus, adolesceret, patris inimicos depelleret, matris etiam interfectores ulcisceretur.

[66] *In tanta mole curarum valetudine adversa corripitur; refovendisque viribus mollitia caeli et salubritate aquarum Sinuessam pergit. Tum Agrippina, sceleris olim certa et oblatæ occasionis propera nec ministrorum egens, de genere veneni consultavit, ne repentino et praecipiti facinus proderetur; si lentum et tabidum delegisset, ne admotus supremis Claudius et dolo intellecto ad amorem filii rediret. Exquisitum aliquid placebat, quod turbaret mentem et mortem differret. Deligitur artifex talium vocabulo Locusta, nuper veneficii damnata et diu inter instrumenta regni habita. Eius mulieris ingenio paratum virus, cuius minister e spadonibus fuit Halotus, inferre epulas et explorare gustu solitus.*

[67] *Adeoque cuncta mox pernotuere ut temporum illorum scriptores prodiderint infusum delectabili boleto venenum, nec vim medicaminis statim intellectam, socordiane an Claudii vinolentia; simul soluta alvus subvenisse videbatur. Igitur exterrita Agrippina et, quando ultima timebantur, spreta praesentium invidia provisam iam sibi Xenophontis medici conscientiam adhibet. Ille tamquam nisus evomentis adiuveret, pinnam rapido veneno inlitam faucibus eius demisisse creditur; haud ignarus summa scelera incipi cum periculo, peragitur cum praemio.*

[68] *Vocabatur interim senatus votaque pro incolumitate principis consules et sacerdotes nuncupabant, cum iam examinibus vestibibus et fomentis obtegeretur; dum quae res forent*

biktu; salapide berberak izango zirela berriro, Neronek agintzen bazuen; ondorengoa Britaniko izanez gero, printzeak ez zuela zertaz beldurturik. Hala ere, etxe guztia airean zebilela zioen, amaordearen azpikeriengatik, eta ezkutatzea krimen handiagoa litzatekeela aurreko emaztearen lizunkeriak jokatzea baino; nahiz eta oraintxe ere ez ei zen lizunkeriarik falta, Palante maitaletzat edukitzean, inork dudarik izan ez zezan ohorea, pudorea, gorputza, dena, agintea baino gutxiagotzat zeukanik. Horrelakoak eta antzekoak errepikatuz, Britaniko besarkatzen zuen, adinaren indarra lehenbailehen erregutuz; besoak behin jainkoengana, behin berarengana luzatzen zituen, esanez hazi egin behar zuela, aitaren etsaiak jaurti eta amaren hiltzaileez ere mendekatu egin behar zuela.

66. Hainbeste buruhausteren artean, Nartziso gaixotu egiten da eta Sinuesara doa, hango klimaren bigunez eta uren osasungarriz indarberritzera. Orduan Agripinak, krimena aspalditik erabakita zeukanak, agertu zitzaion aukeraz bizkor baliaturik, eta zerbitzaririk falta ez zuela, zein pozoiz hautatu deliberatu zuen: bat-batekoa eta bizkorra bazen, krimena salatuko zuen; mantsoa eta astiro akabatzekoa hautatzen bazuen, Klaudio, heriotzatik hur eta engainuaz jabeturik, semearen maitasunera itzul zitekeen. Zerbait berezia nahi zuen, burua nahasi eta heriotza atzeratuko zuena. Akzioaren egile, Lokusta zeritzon emakume bat hautatu zuten, pozoitzeaz berriki salatua eta erreinuaren tresnetariko bat bezala zeukatena. Emakume harexen asmamenak prestatu zuen pozoia, eta Haloto eunukoak eman, janariak zerbitzatzen eta dastatzen zituenak.

67. Dena hain arin gelditu zen agerian, ezen garai hartako historialariek baitiote pozoia perretxiko gozo batean isuri zutela, eta edaberean indarra ez zela berehala nabaritu, dela Klaudioren ergelagatik, dela mozkorragatik; beheranzkoak salbatu zuela ere bazirudien. Horrek Agripina izutu egin zuen eta, okerrenaren beldurrez, aurrekoen gaitzespena arbuiauz, Xenofonte medikuaren konplizitatera jotzen du, aurretik prestatua zegoena berau. Honek, Klaudiori oka egiten laguntzeko plantan, pozoiz azkarrean beraturiko luma josi ziola zintzurtean uste da, ez jakin gabe krimen handiak arriskuarekin hasten eta sariarekin burutzen direla.

68. Bitartean, senatua deitzen zen eta kontsulak eta abadeak erregukari ari ziren, printzearen osasunaren alde; hau, ia arnagabe, mantaz eta babeskiz estaltzen zuten bitartean, Neronen inperioa segurtatzeko

firmando Neronis imperio componuntur. Iam primum Agrippina, velut dolore victa et solacia conquirens, tenere amplexu Britannicum, veram paterni oris effigiem appellare ac variis artibus demorari ne cubiculo egrederetur. Antoniam quoque et Octaviam sorores eius attinuit, et cunctos aditus custodiis clauserat, crebroque vulgabat ire in melius valetudinem principis, quo miles bona in spe ageret tempusque prosperum ex monitis Chaldaeorum adventaret.

[69] Tunc medio diei tertium ante Idus Octobris, fortibus palatii repente diductis, comitante Burro Nero egreditur ad cohortem, quae more militiae excubiis adest. Ibi monente praefecto faustis vocibus exceptus inditur lecticae. Dubitavisse quosdam ferunt, respectantis rogitantisque ubi Britannicus esset: mox nullo in diversum auctore quae offerebantur secuti sunt. Inlatusque castris Nero et congruentia tempori praefatus, promisso donativo ad exemplum paternae largitionis, imperator consalutatur: Sententiam militum secuta patrum consulta, nec dubitatum est apud provincias. Caelestesque honores Claudio decernuntur et funeris sollemne perinde ac divo Augusto celebratur, aemulante Agrippina proaviae Liviae magnificentiam. Testamentum tamen haud recitatum, ne antepositus filio privignus iniuria et invidia animos vulgi turbaret.

behar zena moldatzen ziharduten. Lehen-lehenetik, Agripinak, saminak abaildurik eta kontsolamendu bila bezala, Britaniko besarkaturik zeukan, aitaren irudi berbera zela esanez eta zenbait trikimainaz entretenituz, logelatik irten ez zedin. Haren arreba Antonia eta Oktabia ere atxiki zituen, eta sarrera guztiak goardiekin itxita zeuzkan, behin eta berriz mezuak zabalduz, printzearen osasuna hoberantz zihoala, soldaduei itxaropena emateagatik, eta, kaldear aztien aginduen arabera, une egozia iritsi arte.

69. Orduan, urriaren hamahiruko eguerdian, Jauregiko atea bat-batean ireki ziren eta Neron, Burrok lagundurik, ohitura militarren arabera guardiako zegoen kohortearen aurrean aurkezten da. Han, prefektuak eraginik, aldeko oihuz hartzen eta literan jartzen dute. Batzuk zalantzan egon ei ziren, atzerantz begira, Britaniko non ote zegoen, baina gero, inork besterantz ez tiratzean, zetorrenari jarraitu ei zioten. Neron kuar-teletara daramate, eta, uneari zegokion mintzaldia eginik eta, aitaren eskuzabalaren etsenplura, saria agindurik, enperadore proklamatzan dute; soldaduen epaiari senatuak darraio, probintzietan duda-mudarik gertatzeke. Klaudiorentzat, ohore zerutarrak dekretatzen dira, eta Augusto jainkozkoaren antzeko hileta solemnea ospatzen dute, Agripinak Libia birramamaren handitasuna berdindu nahirik. Testamenturik, oster, ez zuten irakurri, semeordea semearen aurretik jartzearen bidegabekeria gorrotagarriak herriaren gogorik asalda ez zezan.

Aurkibidea

HITZAURREA.....	7
LEHEN LIBURUA	23
BIGARREN LIBURUA	109
HIRUGARREN LIBURUA	187
LAUGARREN LIBURUA	257
BOSGARREN LIBURUA	331
SEIGARREN LIBURUA	337
HAMAİKAGARREN LIBURUA	393
HAMABIGARREN LIBURUA	429